

Berlin Dekarung

BARBU DELAVRANCEA

O P E R E
I

*Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și variante,
glosar și bibliografie
de*

EMILIA ȘT. MILICESCU

BIBLIOTECA

Secția Literatură

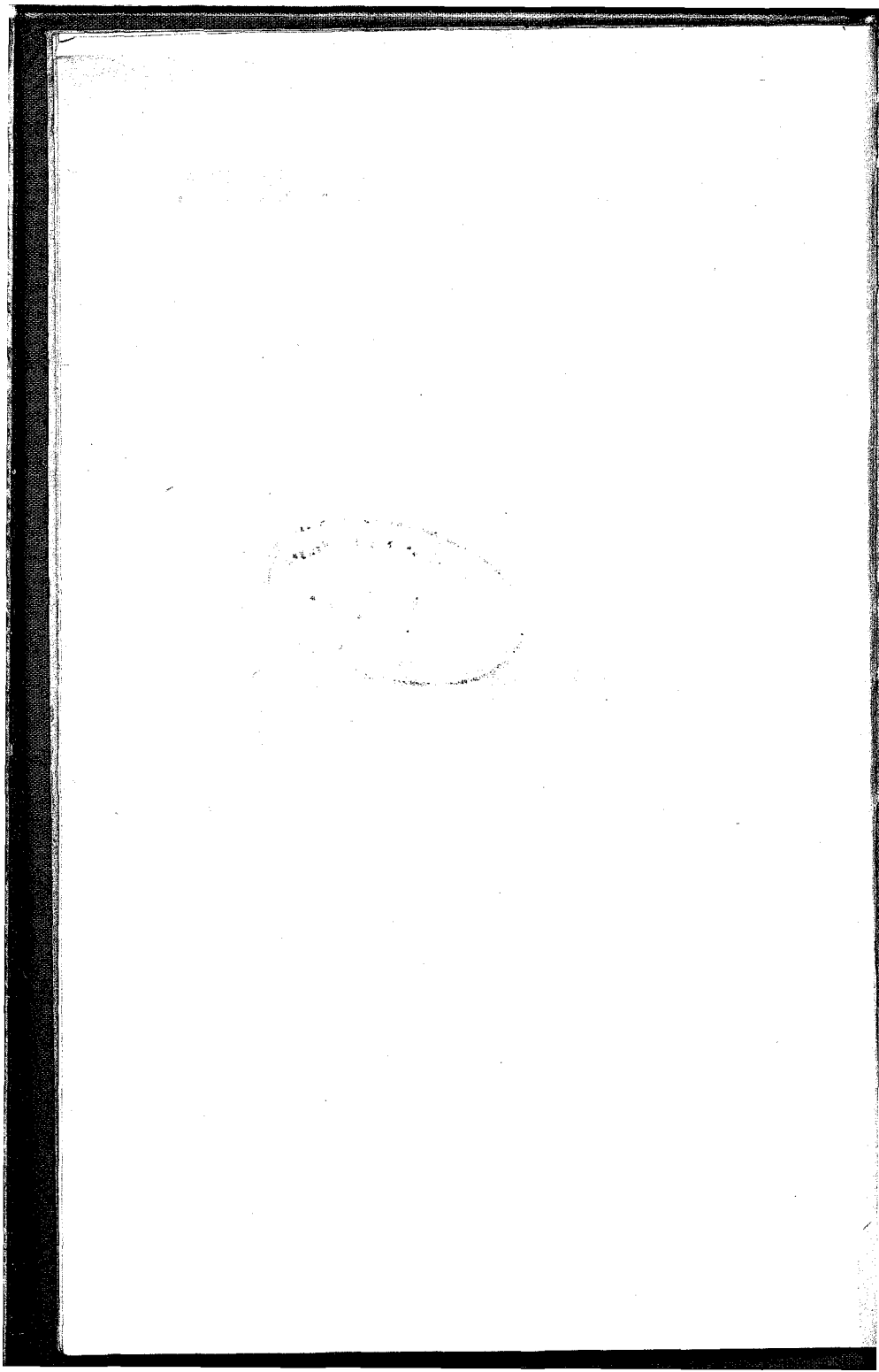
AL. I. CARA P. R.

2374

SCRIITORI ROMANI

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

București, 1965

STUDIU INTRODUCŢIV

Numeroasele contradicţii ale epocii în care a trăit, multilaterală sa înzestrare şi pregătire, neobişnuită bogăţie de informaţii, de aprecieri — diametral opuse uneori — risipite în periodice, din 1877 pînă azi, fac din precizarea datelor biografice şi din determinarea locului pe care Delavrancea îl ocupă în cultura şi literatura română o problemă de mare interes pentru istoria literară.

Delavrancea face parte din rîndul scriitorilor noştri înaintaţi, proveniţi din popor. Fiu de clăcaşi neştiutori de carte, el ajunge profesor universitar, deputat, avocat, gazetar, scriitor şi ministru.

Despre originea sa umilă scriitorul a pomenit adesea, pătruns de un sentiment de adîncă şi înduioşată iubire faţă de „stratul popular revărsat de la ţară, peste marginile capitalei”¹, în mijlocul căruia s-a născut şi a copilărit, şi faţă de străbunii săi, „ţărani şi ei, pe care nu-i vei găsi în cronici, nici ctitori zugrăviţi în biserici. Ei se pierd în haosul neştiutorilor de carte. Sărăcii...”². Şi „Ţăranul de la Dunăre”³ — cum se prezenta în Parlament în 1894 deputatul de Prahova, Delavrancea — declara plin de mîndrie:

„Am dreptul şi onoarea de a vă spune: «da, sînt ţăran!» Părintele meu n-a fost nici boier, nici negustor, ci ţăran, clăcaş improprietărit la '64... Sînt şi sîntem prima generaţiune a nea-

¹ Delavrancea, *Carmen Sylva*, Bucureşti, Tip. Voinţa naţională, 1892, p. 2.

² Scrisoarea lui Delavrancea către fiica sa, Henrieta, din 21 iulie 1917, inedită.

³ Discurs în Cameră, 28 noiembrie 1894, *Monitorul Oficial*, Dezbaterile Adunării deputaţilor, p. 147.

mului care a învățat carte. În satul Sohat veți găsi pe unchii mei, pe verii mei primari, pe verii mei de al doilea și pe toate rudele și nemeniile noastre, toți țărani, foști clăcași și însurăței împroprietăriți.¹ Altă dată, ironizat de reprezentanții claselor posedante din Parlament pentru originea sa țărănească, Delavrancea sublinia malițios: „Acesta este titlul meu de noblete, aș vrea să-l văz p-al dvs”².

Într-adevăr, locuitorii din mahalaua natală, ca și părinții scriitorului, se trăgeau din oieri băjeniiți din Vrancea și lucrau pământul — porumbiști și vii — dinspre Fundeni. La începutul veacului al XIX-lea, ținutul Vrancei — „gură de rai”, prin frumusețea lui naturală — despădurit și secătuit de exploatarea boierească, decade economicște, ducând la „mișălirea” rapidă a răzășimii și la exodul ei. Urmind calea prin munții Buzăului, o parte din oieri se lasă pe firul apelor pînă în Cîmpia Dunării, unde întemeiază sate noi ca Radovanu, Nana, Sohatu³, locuri bogate în pășuni, între Dîmbovița și Mostiștea.

Obîrșia vrînceană a familiei este, desigur, explicația cea mai plauzibilă a numelui pe care și l-a ales scriitorul dintre cele patruzeci de semnături și pseudonime identificate pînă acum de noi; originea țărănească explică, de asemenea, și dragostea nedezmîntită față de popor și de creația lui artistică și, poate, chiar construirea drumului din Vrancea, între Tichiriș și Valea-Sării, în 1910, cînd Delavrancea a condus Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor.⁴

★

În diferitele materiale biografice, în referirile contemporanilor și în documente, tatăl lui Delavrancea apare sub mai multe nume: *Gheorghe Ștefănescu*⁵, *Ștefan* — ca nume de familie⁶

¹ Discurs în Cameră, 9 decembrie 1894, *Monitorul Oficial*, Dezbaterile Adunării deputaților, 23 dec. 1894, p. 239.

² Discurs în Cameră, 28 noiembrie 1894, *loc. cit.*, p. 147—156.

³ Tradiția orală a locuitorilor din Sohatu; Vasile Nițescu, fost învățător — *Monografia comunei Sohatu* — ms., Sfatul Popular al comunei Sohatu, 1955.

⁴ Cf. I. Diaconu, *Ținutul Vrancei*, București, Ed. Socec, 1930, p. LXVII, nota 2.

⁵ Ionescu-Dobrogeanu, *Reminiscențe — Analele Dobrogei*, II (1921), nr. 1, p. 54; Lucian Predescu, *Barbu Delavrancea — Viața și opera*, București, Ed. Cugetarea [1938], p. 5.

⁶ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 501.

Gheorghe Ștefan¹, Gh. Șt. Suhățianu², Ștefan Șohățeanu³, G. Ștefan⁴, George Ștefănescu⁵, Ștefan Plugaru⁶, Ștefan Tudoră⁷, Ștefan George⁸ și George Ștefan⁹.

În realitate, bătrînii din Sohatu, din Postovari și din Bariera-Vergului au cunoscut pe părintele lui Delavrancea sub numele de Ștefan Tudorică Albu, Bălan sau „Calalb”¹⁰, iar căraușii de grîne îl porecliseră „Încarcă-muscă” și „Ștefan, căruță-goală”¹¹, fiindcă, stărostind convoaiele de căruțe către schelele dunărene și trebuind să meargă repede, umbla fără încărcătură. Cel puțin la începuturile căraușiei lui Ștefan Tudorică, porecla de „căruță-goală” nu însemna „chirigiu fără mușterii”, așa cum s-a interpretat uneori.¹²

În stabilirea prenumelui său — Ștefan — ne-am sprijinit pe mărturiile celor mai vîrstnici dintre descendenții lui Ștefan Tudorică — fiii lui Nicu Ștefănescu și ai lui Constantin Ștefănescu-Suhățianu — pe ale lui Radu Dobre din Sohatu și ale lui Nicuță Papiniu din București — ultimii doi, nepoți colaterali ai lui Ștefan Tudorică Albu — și pe afirmația lui Delavrancea însuși: „pe tata l-a chemat din botez

¹ a) Cronicar, *Poesii de Delavrancea, Viața literară*, I (1906), nr. 14 (2 aprilie), p. 5.

b) Barbu G. Ștefănescu, *Pedeapsa, natura și însușirile ei*, București, Tip. St. Mihailescu, 1882 — teza de licență a scriitorului.

c) Diploma de bacalaureat a lui Const. G. Ștefănescu, fratele lui Delavrancea, Universitatea din București, nr. 103 din 30 iunie 1870.

d) Const. George Ștefănescu, *Sponsori fidepromissori și fidejussori*, București, Tip. Al. A. Grecescu, 1876 — teza de licență a fratelui mijlociu.

e) Numirea ca procuror de Dimbovița a lui C. G. Ștefănescu Suhățianu — același frate — Ministerul Justiției, secțiunea personalului și a contabilității, nr. 13.704 din 18 noiembrie 1876.

², ³, ⁴ Arhiva stării civile pentru căsătorii, București, 1887, dosar nr. 249.

⁵ *Ultime informațiuni, Voința națională*, VII (1890), nr. 1.710 (9/12 iunie), p. 3, col. 1.

⁶ Mitrica bisericii Delea-Nouă pe anul 1858, fila 22, nr. 10, Arhiva Sfatului Popular, raion 30 Decembrie, București.

⁷, ⁸ Matricola clasei a II-a a Școlii sucursale din Coloarea neagră pe anul 1866—1867, Arhiva Școlii de 8 ani „Barbu Delavrancea”, raion T. Vladimirescu, București.

⁹ Catalogul clasei I a Gimnaziului „Gh. Lazăr” pe 1870—1871. Arhiva Școlii medii „Gh. Lazăr”, București.

¹⁰ Emilia Șt. Milicescu, *Delavrancea — om, literat, patriot, avocat*, București, Ed. Cugetarea, 1940, p. 13.

¹¹ Relatarea orală a lui Dobre Radu, țăran din Sohatu, și a lui Nicuță Papiniu, veri primari ai scriitorului, în 1929.

¹² Al. Săndulescu, *Studiu introductiv* (Delavrancea, *Opere*, vol. I, R.S.P.L.A., 1958, p. V).

Ștefan, cum pe mine Barbu¹. *George, Gheorghe, G.* sau *Gh.* din unele documente sînt, fără îndoială, transcrieri variate ale prenumelui străbunicului lui Delavrancea, *Gheorghe*, căci pe bunicul scriitorului l-a chemat *Tudor Albu*² sau *Tudorică Albu*, poreclit *Bălan* sau *Calalb*.

Mama lui Delavrancea se numea *Ioana*³ *Ana*⁴, *Eana*⁵ sau *Iana*⁶, iar nu *Maria*, cum s-a crezut fără nici un temei⁷, și era fiica văduvei *Stana* din Postovari, sat de clăcași aflat pe moșia familiei Filipescu.

În 1838, atît *Ștefan sîn Tudor*, cît și *Ioana*, erau în vîrstă de 20 de ani, clăcași, abia căsătoriți, așa cum se arată în foaia de recensămînt.

În Bariera-Vergului s-au statornicit o dată cu mulți alți sohățeni, cel mai tîrziu în 1845, căci fiul lor mijlociu, *Constandin*, s-a născut în 1846 „în București”, așa cum însuși specifică pe coperta interioară a tezei de licență din 1876. Deși la 9 decembrie 1894 Delavrancea afirmă în Parlament că e singurul dintre frații săi care s-a născut în București, consemnarea din 1876 a lui *Constandin*, care era mai mare cu 12 ani, mi se pare mai demnă de reținut decît a lui Delavrancea, din 1894, mult prea îndepărtată în timp de data stabilirii părinților săi în Bariera-Vergului. În orice caz, Revoluția din 1848 l-a găsit pe tatăl lui Delavrancea în mahalaua Orzarilor.

Pînă în 1858 i s-au născut nouă copii, dintre care au supraviețuit cinci: *Nicolae, Maria, Constandin, Ușa* și *Barbu*, ultimul născut la 2 aprilie 1858, în Strada Vergului nr. 166, așa cum se află consemnat în matricola clasei a II-a a Școlii sucursale din Coloarea neagră, din anul școlar 1866–1867. Am socotit neverosimile alte date acceptate de materialele biografice anterioare, deoarece data de 5 aprilie 1858⁸ nu este atestată de nici

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Alceu Urechilă, 1892, inedită; Discurs în Cameră, 9 dec. 1894, *loc. cit.* cf. Recensămîntul din 1838, Plasa Oltenița, fila 99, nr. 7, 8.

² Recensămîntul citat, nr. 8.

³ Actul de deces al lui Delavrancea, nr. 669 din 1 mai 1918, Registrul Stărilor civile pentru morți al comunei Iași, Arhivele Statului, Iași.

⁴ Mitrica Bisericii Delea-Nouă, *loc. cit.*

⁵ Mărturiile fiicelor și ale nepoților lui Delavrancea.

⁶ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 5; G. Călinescu, *op. cit.*, p. 501.

⁷ Lazăr Șăineanu, *Autori români moderni*, București, 1891, p. 297; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 5; G. Călinescu, *op. cit.*, p. 501; Elena Savu, *Prefață*, B. Șt. Delavrancea, *Nuvele și povestiri*, Ed. Tineretului, 1960, p. 5; Mihai Gafița, *Prefață — Delavrancea povestind copiilor*, București, Ed. Tineretului, 1961, p. 5.

un document; data de 11 aprilie 1858¹, consemnată la 20 aprilie 1858, când se oficiază botezul, provine desigur din declarațiile unei moașe empirice, cu mulți „nepoți” într-o lună, ale căror date de naștere le-a putut încurca și care, fiind analfabetă, s-a aflat și în imposibilitatea de a controla exactitatea datei consemnate în scriptele bisericii; după datină, mama nu putea asista la botez, iar tatăl, „veșnic pe drumuri”, nici atât; 17 noiembrie 1857² nu se poate datora decât unei greșeli în catalogul Liceului „Sf. Sava”, unde s-au trecut probabil, la numele lui Ștefănescu Barbu, datele unui coleg al său; anii 1859³ și 1860⁴, ca ani de naștere a lui Delavrancea, aflați în dosarul întocmit cu prilejul căsătoriei sale, prin caracterul lor contradictoriu, denotă că nu se bazează pe documente sau mărturii de necontestat.

Informațiile lacunare și contradictorii din toate celelalte documente ne-au făcut să credem că data nașterii din matricola școlară citată, în care se indică exact numele, îndeletnicirea și adresa părintelui lui Delavrancea, verificate ca adevărate prin toți informatorii, este data de naștere reală a scriitorului: 2 aprilie 1858.

★

Pînă la 1870, cărăușii de grîne din Delea-Nouă — iar nu Delea-Veché⁵ — au cunoscut o epocă de relativă înflorire, adăugînd la roadele plugăriei cîștigul de pe urma transporturilor de grîne în porturile dunărene apropiate, Giurgiu și Oltenița.

Ca și alți orzari din Barieră, Ștefan Tudorică Albu, „de la vîrsta de 25 de ani pînă la 59—60 ani, a umblat zi și noapte pe drumuri, pe ploi și pe viscole”⁶, iar băieții cei mai mari — Nicolae și Constandin — l-au întovărășit în anii adolescenței, pregătindu-se astfel să urmeze în viață drumul tatălui lor.

Îndemnul la învățătură în familia lui Ștefan Tudorică Albu a venit tîrziu, cînd Nicolae Nicolae și Nicolae Constandin, fratele și, respectiv, cumnatul Ianei — amîndoi preoți la biserica Sf. Ion

¹ Mitrica bisericii Delea-Nouă, loc. cit.; cf. G. Călinescu, *Material documentar și știri noi despre...*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, I (1952), nr. 1—4, p. 113.

² Catalogul clasei a II-a a Liceului „Sf. Sava” pe anul 1871—72. Arhiva Școlii medii nr. 1 „Nicolae Bălcescu”, București; Emilia Șt. Milicescu, *Delavrancea — om, literat, patriot, avocat* — București, Ed. Cugetarea, 1940, p. 15.

³, ⁴ Starea civilă pentru căsătorii pe 1887, dosar nr. 249, București.

⁵ Grigore Popescu-Băjenaru, *Șchișele și năvelele lui Delavrancea*, București, Împremeriile Independența, 1939, p. 10.

⁶ I.E. Toronțiu, *Studii și documente literare* vol. V, București, Institutul de arte grafice „Bucovina”, 1934, p. 335.

Nou din Piață, din București, au luat pe lingă ei pe cel mai mare dintre frații lui Delavrancea, pe Nicolae. Văzându-l isteț și muncitor, l-au dat la învățătură. Constandin i-a urmat. În 1866, când Barbu este înscris la școală, Nicu, mai mare cu douăzeci de ani decât el, era probabil în ultimele clase de liceu, iar Constandin, în vîrstă de douăzeci de ani, urma clasa a III-a la „Sf. Sava”.

Primul dascăl al lui Barbu a fost *Ion Pestreanu* — „nea Nicuță” — de la biserica Sf. Gheorghe Nou, de la care a prins buchile chirilice și alfabetul de tranziție, „pe felurime”. Cu ajutorul fratelui mijlociu a învățat „ca pe apă” manualul *Lupul și mielul*¹, operațiile aritmetice cu numere întregi, zecimale și fracționare și istoria românilor „cu șase domni vestiți”. În toamna anului 1866 se prezintă „institutorului superior” Spirache Danielescu de la Școala sucursală din Coloarea neagră, pregătit să intre în clasa a II-a, clasă pe care acesta o conducea, și într-adevăr, după ce-l examinează, îl primește în clasa a II-a. Cel ce a înscris deci pe Delavrancea în catalog, dîndu-i pentru prima oară numele de *Stephanescu Barbu*, este *Spiridon Danielescu*². Primul său învățător oficial adăuga la prenumele tatălui sufixul foarte răspîndit „-escu”. Scriitorul Delavrancea n-a acceptat acest nume: „Și dacă mi s-a zis *Ștefănescu* în școală, nici nu am voit, nici părintele meu n-a cerut ca copiii săi să poarte numele de *Ștefănescu*”, spunea deputatul Delavrancea în Cameră la 9 decembrie 1894. Scriitorul a folosit rareori, chiar în perioada de început, acest nume fabricat, de care s-a lepădat categoric nu o dată: „Cum dracu să iscălesc? *Ștefănescu*? Dar este un pseudonume. Pe tata și pe tata al tatei și nici pe neam de neamul meu nu a chemat «*Ștefănescu*»”, scria el lui Alceu Urechiă (Iodoform) în 1892.

Lipsa unui patronimic în familia sa o explica la 19 ianuarie 1895, cu prilejul dezbaterilor din Cameră privind legea numelui:

„Dv. nu știți că în toate orașele cele mari, ba chiar în capitala țării, avem zone mărginașe de orașeni care duc o viață

¹ *Carte de lectură pentru clasa a III-a primară...* de Barbu Ștefănescu, profesore public în capitală, București, Imprimeria Statului (la „Capu I”, p. 3-4, se află fabula *Lupul și Mielul*, după care s-a denumit și manualul, iar la p. 60, *Despre pocăință și îndreptare*, care începe cu cuvintele reproduse de Delavrancea în *Domnul Vucea*: „Cînd cu ciuma lui Caragea se răspîndeau orășianii prin sate și sătenii prin pustii...”

² Statele de salarii ale Școlii sucursale din Coloarea neagră pe 1866-1867. Fondul Min. Instr., Arhivele Statului, București, dosar 562/1866, p. 8 verso, 18.

cvasi-rurală prin ocupațiunile, prin moravurile și prin datinele lor... Și acești orașeni nu au nume patronimic... Și ei se numesc pînă astăzi Gheorghe, Petre...¹.

Încă din 1884, scriitorul își ia ca nume literar pe acela de *Delavrancea*, înlocuind prin el numele *Ștefănescu* dat de Spirache Danielescu. Despre transformarea acestui pseudonim în nume oficial, atît în viața privată, cît și în cea publică, scriitorul relatează la 9 decembrie 1894 în Cameră:

„*Delavrancea* este pur și simplu un pseudonime cu care am scris mai bine de 12 ani. În acest timp îndelungat, prietenii, cunoștințele, ba și cei care nu mă cunoșteau personal, au sfîrșit prin a mă numi astfel în vorbă și în scris. Astfel că pseudonumele mai mult mi s-a impus decît mi l-aș fi luat eu...”

Noul nume adoptat în toate împrejurările a stîrnit, însă, atacurile jignitoare ale unor adversari politici ca generalul Gh. Manu, Al. Marghiloman, C.C. Arion și alții, care contestau pe deputatul „*Delavrancea*” și i se adresau sub numele de *Ștefănescu*. Cu o ironie disprețuitoare, C.C. Arion, de pildă, insinua că scriitorul ar fi intenționat să-și ascundă originea sa modestă sub un nume cu rezonanță nobiliară, prin particula „de” pe care o conținea:

„...Radu de la Afumați, domn al Țării Românești! Barbu de la Vrancea, domn al literaturii moderne al României..., Radu de la Popești, cronicar vechi, Barbu de la Vrancea, cronicar modern al Camerei actuale și liberal mare.”²

Delavrancea, trecînd peste ofensele aduse, ripostează, explicînd sincer și convingător:

„Am luat acest nume pentru a face o serie de observațiuni și destudii în domeniul moravurilor și al moralității publice pe care credeam că sînt în drept și dator a le face. Cu un pseudonim mă simțeam mai liber. Dar nu m-am lepădat de nimic, căci nu aveam ce lepăda. Numele de *Ștefănescu* n-a fost al meu și nu l-au purtat nici părinții, nici bunii mei”³, îi răspunde el lui C.C. Arion, iar generalului Manu, care îl întreabă cu falsă amabilitate cum ar vrea să i se adreseze în viitor, *Delavrancea* îi răspunde:

„Să mă numiți așa cum vă plătesc birul, așa cum mă insultați prin jurnale, așa cum mă indicați la urgia bandiților...”⁴

¹ Discurs în Cameră, 19 ian. 1895, Dezbaterile Adunării Deputaților, 26 ian. 1895, p. 508.

² Discurs în Cameră, 20 ian. 1895, Dezbaterile Adunării Deputaților, 28 ian. 1895, p. 519.

³ ⁴ *Ibidem*, p. 517.

Ținând seama de atâtea documente în care Delavrancea a repudiat numele de Ștefănescu, a continua să-i publicăm operele sub numele de Barbu Ștefănescu Delavrancea înseamnă a-i nesocoti voința și a crea confuzii în mintea cititorilor de mâine. Îndiferent de locul pe care un artist îl ocupă în scara valorilor, numele cu care a înțeles să-și semneze opera nu poate fi înlocuit sau completat.

„Promovatu cu biletu“, Barbu trece în 1867 în clasa a III-a la Școala domnească, unde are învățător pe „institutele superior“ *Eracliu Becarian*¹. Pe *Ion Vucitescu*² — socotit de biografii lui Delavrancea³ ca primul său dascăl, cum de altfel scriitorul însuși a afirmat cu prilejul retipăririi nuvelei *Domnul Vucea* în 1891⁴ — nu l-a avut învățător decât în clasa a IV-a, în 1868—1869.

În lipsa unui certificat de absolvire, presupunem că Barbu, care în primul an obținuse note bune într-o clasă cu șase repetenți și treizeci și doi de retrași, a terminat școala primară în mod normal în 1869, avînd dreptul să se recomande în glumă de pe atunci „Barbu S..., doctor în cele patru clase primare din Culoarea de negru“⁵, așa cum o va face mai târziu. Din cauza vreunei boli, și mai probabil a greutăților materiale, abia la 31 august 1870 se înscrie în clasa I a Gimnaziului „Gh. Lazăr“⁶, unde frecventează un trimestru. Drumul lung din Delea-Nouă pînă la „Lazăr“ și posibilitățile tot mai reduse ale familiei îl determină ca la 1 decembrie 1870 să ceară ministerului un loc de bursier supranumerar într-un internat, urmînd să dea ulterior examenul de bursă. Invoca „lipsa celor necesare existenței, după cum justifică anexatele acte“⁷ de paupertate. Ca urmare a aprobării ministeriale, la 14 decembrie 1870 este înscris în clasa I a liceului „Sf. Sabba“⁸. Peste cîteva luni, pentru cele douăsprezece burse se prezintă treizeci și șase de concurenți.

¹ Fondul Ministerului Instrucțiunii, dosar nr. 328/1867, p. 537, Arhivele Statului, București.

² *Idem*, dosar nr. 37/1869; *Monitorul oficial*, nr. 130/1869, p. 299.

³ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 6; Grigore Popescu-Băjenaru, *op. cit.*, p. 11.

⁴ *Voința națională*, VIII (1891), nr. 1.899 (5 februarie), p. 2 (vezi și notele la *Domnul Vucea* ed. de față, vol. II, p. 375—376).

⁵ I.E. Toroușiu, *op. cit.*, vol. V, p. 339.

⁶ Catalogul clasei I a Gimnaziului „Gh. Lazăr“ pe anul 1870—1871, Arhiva Școlii medii „Gh. Lazăr“, București.

⁷ Fondul Ministerului Instrucțiunii, dosar nr. 176/1870, p. 205, Arhivele Statului, București.

⁸ Catalogul clasei I a Liceului „Sf. Sava“ pe anul 1870—1871, Arhivele Școlii medii nr. 1 „Nicolae Bălcescu“, București.

Barbu reușește al treilea.¹ Pe lista provizorului Bucholzer, care raporta ministerului că achiziționarea uniformei pentru șaptesprezece bursieri foarte săraci incumbă o mare urgență², Barbu era al zecelea³. I se dă „o manta de postav sur, o tunică și un pantalon de postav civit, două perechi de botine de vacsu cu două rînduri de tălpi și un chipiu cu cozoroc lucios”⁴.

De viața petrecută în internat și-a adus aminte totdeauna cu oroare.

Fiul mezin al cărăușului Ștefan Tudorică Albu se născuse cu o sensibilitate neobișnuită, cu o nepotolită sete de lumină, cu simțul armoniei sunetelor și formelor și cu puțința de a le converti într-o poezie umană a bucuriei sau a întristării, cu toate nuanțele lor. La el, vibrația produsă de mediul inconjurător atingea cînd paroxismul entuziasmului, cînd al dezgustului, al revoltei sau al deznădăjduirii. De altfel, Delavrancea însuși își descoperă de tînră acel „temperament exagerat”, acele „porniri nestăpînite” care fac din firea lui „un vîlmășag de încăpăținare, de vehemență, de recunoștință, de iubire și egoism, de nebulie, de imaginație, de simțire și de răzbunare; rău și bun, nervos și slab; hotărît și fără țal; energic și dezgustat. O paradoxă...”⁵

Acuitatea unei asemenea sensibilități i-a prilejuit, încă de copil, numeroase suferințe. Tributul plătit „împrejurărilor nefericite” în care s-a aflat adesea a constatat din „hălci întregi de bine și de frumos”⁶ smulse firii sale. Justificîndu-și asperitățile și contradicțiile caracterului, Delavrancea spunea mai tîrziu că „împrejurările” i-au pustiit sufletul de la vîrsta celor dintîi elanuri ale tinereții:

„... Așa s-a rupt din mine rînd pe rînd cîte un vis, cîte o plăcere, cîte o iluzie; așa m-am întristat, m-am ofilit, m-am dezgustat, așa la douăzeci și doi de ani, pe ogorul simțirilor și avîntului, m-am trezit cu burieni uscate, cu mărăcini și cu cotoare seci..., bloc ieratic, produs al întîmplărilor, al albiilor cu gloduri...”⁷

¹ Fondul Liceului „Sf. Sava”, dosar 876/1871, p. 019, Arhivele Statului, București.

² *Ibidem*.

³ *Idem*, p. 112.

⁴ *Idem*, p. 114.

⁵ Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

Una din acele „împrejurări” prin care a trecut Delavrancea între doisprezece și nouăsprezece ani, îmbogățindu-i — fără îndoială — cunoștințele, dar sărăcindu-l de iluziile cu care venise din Bariera-Vergului și mohorându-i viziunea despre lume, a fost internatul „Sf. Sava”.

Viața din internatul cu pereți coșcoviți de pe cheiul Dîmboviței pusese capăt părții celei mai luminoase din existența scriitorului — copilăriei — după care veșnic a jinduit. În primii doisprezece ani, de la bătrînii din Barieră — printre care tatăl, mama și nașul său, Nică Pescaru *sîn* Barbu — meșteri povestitori ai întîmplărilor de demult și izvoditori de basme noi, Barbu învățase „să zică”, pe melopei tărăgănite, balade cu păstori și haiduci. De la țărani clăcași, amestecați cu găitănari și abagii, de la cărăușii neodihniți printre care copilărise, viitorul scriitor învățase limba „cu duium de frumuseți”. În internat, vorba răstită și disprețuitoare, dar mai ales despărțirea de mediul său natal au constituit pentru Barbu suferințe greu de îndurat:

„Din maidașele, vara împodobite cu flori și iarna cu zăpadă, de la umbra castanilor verzi și stufosi unde se adunau bătrînii cu snoavele lor..., din atîtea cîntece, și basme, și povești, cînd ai avut ochi, închipuire și inimă, să te pomenești închis în niște ziduri înalte, să te izbești de chipuri străine și reci, de inimi doimoale și nepăsătoare, de mai-mari care nu vor să știe de cîntece și basme... iacă cea mai mare nefericire din viața mea!”¹, mărturisește personajul principal din *Bursierul*.

În internatul liceului, „țaranul sălbatec, maniac după adevăr, aspru, revoltat”², coborîtor din oamenii liberi ai Vrancei, nebănuind că „a părea” e de multe ori mai mult decît „a fi”³, se simțise „înjosit și rob”⁴. Stătea tăcut, ghemuit lingă un dulap negru — „colțul lui Barbu”, cum l-au numit promoțiile următoare⁵ — observînd pe cei din jur ori depănîndu-și amintirile —, străin de majoritatea colegilor sclivisiți, obraznici și leneși.

¹ Delavrancea, *Hagi-Tudose, Țipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p. 163.

² Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din 30 iulie 1906, inedită.

³ Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

⁴ Delavrancea, *Hagi-Tudose, Țipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p. 166.

⁵ Victor Bilciurescu, *Barbu Ștefănescu Delavrancea — Amintiri*, Universul, LV (1938), nr. 125 (9 mai).

Lumea rapsozilor din mahalaua orzarilor însemnase, însă, pentru totdeauna cu pecetea ei sufletul viitorului scriitor în această epocă de maximă receptivitate a copilăriei. În 1913, discursul de recepție al academicianului Delavrancea era un cald elogiu al creației populare și al „cîntăreților” pe care îi ascultase în Bariera-Vergului cu răsufierea tăiată de emoție:

„O, domnilor, și dacă ați fi auzit spunîndu-le pe o melopee străveche (pe care o știu și acum), pe acel cîntăreț la care căscam gura sorbind silabele recitalului, cum întărea la «codru verde» și cum ostenea la «mititel și potolit», pe loc ați fi simțit, fără bătaie de cap, tabloul pe care l-am admirat în copilăria mea, nu l-am părăsit în tinerețile mele și-l port și acum în mine ca pe una din cele mai scumpe amintiri...”¹

În liceul „Sf. Sava”, mulți dintre profesori erau variante ale *Domnului Vucea*. „Streini, nesimțitori și indiferenți”², incapabili și tirani, ei au rănit sensibilitatea deosebită a copilului smulș din mediul său. Ca și Eminescu în Obergymnasium de la Cernăuți, Delavrancea găsește numai rareori înțelegere din partea profesorilor de la „Sf. Sava”: Anghel Demetrescu și Vasile Ștefănescu îndeosebi au constituit asemenea excepții, și Delavrancea le-a păstrat totdeauna o respectuoasă admirație și recunoștință.³

De bună seamă, de Vasile Ștefănescu l-a apropiat nu numai bunătatea și tactul pedagogic al acestuia, dar și înzestrarea naturală a lui Delavrancea pentru desen și caligrafie. Scrișul frumos și ordonat de pe cererea gimnazistului de la „Lazăr” — cel mai vechi document olograf ce ni s-a păstrat — cele peste șazeci de desene în creion, acuarelă, guașă și peniță găsite pînă acum, relatările despre momentele sale de destindere cînd copia pînze de Grigorescu sau se îndeletnicea cu desenul și cu sculptura, precum și prețuirea pe care pictorul Nicolae Grigorescu o acordă talentului lui Delavrancea sînt tot atîtea

¹ Delavrancea, *Din estetica poeziei populare*, București, Librăriile Sococ et. Comp. și C. Sfetea, 1913, p. 19.

² Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

³ [Delavrancea], *Un om și un maestru — Vasile Ștefănescu*, *Foița ziarului Voința națională*, VIII (1891), nr. 1.934 (17/29 martie); nr. 1.935 (19/31 martie); nr. 1.936 (20 martie/1 aprilie); Delavrancea, *Angel Demetrescu, Viteaș*, I (1895), nr. 48 (8 ianuarie), p. 1—2.

dovezi că scriitorul a fost înzestrat de natură cu un autentic talent pentru artele plastice. Această înzestrare, desigur, a stabilit spontan punți de înțelegere între profesorul de desen și elevul său, iar mai târziu l-a călăuzit pe Delavrancea în activitatea sa de cronicar plastic, situându-l printre primii care au ilustrat această ramură a publicisticii la noi.

De la cel de al doilea profesor apropiat, Delavrancea a luat pasiunea pentru studiul istoriei, pentru greacă și latină, pentru literatura și arta antichității.

Greutățile materiale sporite ale părinților îl obligă să rămână în internat chiar pe timpul vacanțelor, să deseneze, timp de „o săptămână, două portrete în mărime naturală pentru colegii mai bogați”¹, pentru a-și putea cumpăra un bilet de teatru la galerie; să dea meditații elevilor din cursul inferior, printre care și Victor Bilciurescu. Din tot timpul petrecut în internat, puținele bucurii de care își amintește ulterior sînt mesele „în doi” în casa lui Vasile Ștefănescu și vacanța petrecută la povarna de la Poiana-Lungă din Dîmbovița, a lui Barbú Știrbei, împreună cu familia profesorului de germană și latină Iosef Antoniu Limburg, preceptor al copiilor lui Barbu Știrbei. Poiana-Lungă îi inspiră cele dintîi versuri — descrieri pastorale, cu reminiscențe din Vergiliu, Ovidiu, Depărățeanu sau Bolintineanu — cele dintîi acorduri ale unei lire care nu se va înstruna niciodată cu plenitudine pentru a da expresie în forme versificate profundei sensibilități și excepționalului simț pentru culoare pe care scriitorul și desenatorul Delavrancea le va dovedi mai târziu.

În clasa a VI-a, Anghel Demetriescu, devenit director al internatului, numește pe elevul său preferat pedagog-repetitor. Dar, cu toate că salariul de pedagog îmbunătățește simțitor situația sa materială, la 17 decembrie 1876 Delavrancea cere ministerului să-i aprobe prezentarea la examenul integral de clasa a VII-a, în ianuarie „fiitor”, ca elev pregătit în particular, declarînd că este „silit de împrejurări a părăsi studiile liceale”².

Claustrat timp de șase ani la „Sf. Sava”, sentimentul de independență materială, prima oară încercat, îl face pe Delavrancea să renunțe brusc și definitiv la toate avantajele internatului în schimbul libertății atîta vreme jînduită.

¹ [Delavrancea], *Un om și un maestru... loc. cit.*

² Fondul Liceului „Sf. Sava”, dosar nr. 3.195/1876, p. 39, Arhivele Statului, București.

Cererea i-a fost aprobată, și presupunem că în ianuarie 1877 a absolvit ultima clasă a liceului, căci numele lui Ștefănescu Barbu nu mai apare în matricola liceului. La 9 iunie 1877, în *România liberă*, se publică o poezie patriotică¹, semnată *Barbu*, care marchează debutul viitorului scriitor. În această poezie, autorul își exprimă încrederea în izbînda luptei pentru independența națională:

„Curaj! Oltul își trimite fiii săi nebiruiți;
Prutul, valurile sale; Crișu-n albie tot muge;
Brazii munților învie; șoimii sînt și pregătiți!
Un torent e România; ea în drumu-i va distruge
Zidul brațelor păgîne și Balcanii împietriți!
Bronz cu glasul de vîltoare, întăriri, cetăți bătrîne
Sînt tirite de talazuri, praf din toate nu rămîne!
Toți eroii semilunei de torent fură-nghițiți.
Sîntem prea puțini la număr, fără număr prin virtute;
Sîntem tari c-avem dreptate; neînvinși prin viitor.”

Accesul tînărului absolvent de liceu la ziarul de curînd înființat, în care cu puțin înainte, publicase însuși Vasile Alecsandri poemul său *Balcanul și Carpatul*, iar mai tîrziu apare o odă patriotică a poetului George Sion, ne-a fost lămurit de relatările orale ale lui Victor Bilciurescu și ale lui Nicuță Papiniu. La părăsirea internatului, Delavrancea a fost angajat de fostul său profesor Dimitrie A. Laurian, director al ziarului, chiar din etapa organizării acestui periodic, să se ocupe de rubrica informațiilor culturale, de bibliografie și corectură, să scrie chiar unele articole nesemnate — muncă prin care își făcea ucenicia de-gazetar. În același timp, recomandat de Anghel Demetriescu, Delavrancea își începe activitatea de conferențiar în „Pensionul nou de domnișoare” al Elenei Miller-Verghi. Conferințele tînărului (înscris în acel an la Facultatea de drept), care abia depășise vîrsta de 19 ani, deși intitulate cu modestie „vorbiri”, dovedeau — încă de pe atunci — o informație bogată și variată.

¹ Barbu, Stanțe..., *România liberă*, I (1877), nr. 22 (9 iunie), p. 3; Victor Bilciurescu afirma că Delavrancea împreună cu I. Ionescu-Gion a scos la 5 octombrie 1878 un număr unic al revistei *Triumful armatei române*. Această revistă n-a fost încă identificată, dar informația este confirmată de I. Ionescu-Gion într-o adresă către Primăria Municipiului București Arhivele Statului București, Fondul Municipiului București, dosar 8.495/1895, p. 79, ultimul pasaj, semnalat de Const. N. Rădulescu.

Despre temele „vorbirilor“ sale relatează una dintre auditoare, Mărgărita Miller-Verghi:

„... O dată înfățișa cărțile sfinte ale Indiei și ale Egiptului, într-altă zi lua drept subiect pe Michel-Angelo. Desfășura într-o evocare zguduitoare covârșitoarea măreție a Renașterii, studia în amănunt fiecă capodoperă a titanului sculpturii... Neuitată a fost «vorbirea» lui Barbu despre Socrate, când își înfioră auditoriul redînd în largi perioade, inspirate din Phedon, sublimeme clipe ale morții marelui filozof. Alteori era cuprins de o frenezie iconoclastă și, comparînd pe Flaubert cu V. Hugo, realismul cu romantismul, dărima nemilos sub ochii mei îngroziți pe V. Hugo...”¹

Din corespondență aflăm încă unul din subiectele „vorbirilor“:

„... Cestiunea liberului arbitru, cestiunea libertății umane m-a zguduit mai mult decît oricare... Cînd mi-am cercetat notele, mi s-a deșteptat întreaga durere, întregul dezgust d-a vedea libertatea omenească confuză și nedezlegată de cele mai mari genii, și, înțelegi dar, și mai puțin de ticălosul tău de Bir. (nume pe care i-l dăduse Marya Lupașcu, viitoarea sa soție, la rîndul său, numită de intimi Mir — *n.n.*). Eram foarte turmentat: mie îmi apărea întregul haos al problemei, fetele neapărat, din datele ce le-au ascultat, nu puteau fi nici la sfîrșitul începutului.”²

„Vorbirea” despre „Femeia în societatea umană”³, rostită la 30 iunie 1878, vede lumina tiparului în revista cercului feminist condus de Maria Flechtenmacher.

Angajat pe atîtea planuri de activitate, luptînd cu lipsurile, muncind pînă la istovire, citînd „cu nesaț capodoperele tuturor literaturilor”, sperînd — nici el nu știa bine ce — și adesea deznădăjduind că aspirațiile sale se vor realiza vreodată, Delavrancea trăiește în acești ani drama „inadaptabililor” din opera sa de mai tîrziu. Din tot zbuciumul se alegea cu puține satisfacții. Printre acestea a fost desigur tipărirea unei plachete⁴ de versuri (dedicată „amicilor” și în special lui Iosif Antoniu Limburg,

¹ Mărgărita Miller-Verghi, *Amintiri — Barbu Delavrancea*, ms. inedit, p. 5-7.

² Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, din 2 noiembrie 1881, inedită.

³ Barbu, *Femeia în societatea umană. Femeia română*, I (1878), nr. 75 (9 noiembrie), p. 3-4; nr. 76 (12 noiembrie), p. 4; nr. 77 (16 noiembrie), p. 3-4.

⁴ Barbu, *Poiana-Lungă — Amintiri*, București, tip. Grecescu, 1878.

profesorul său), care reproducea o parte din caietul ¹ cu poezii scrise la Poiana-Lungă al elevului Barbu G. Ștefănescu din clasa a VI-a. Recenzenții² îi găsesc unele merite. G.I. Ionescu (Gion) crede că meritul principal al versurilor lui *Barbu* este naturalitatea. „El descrie pur, simplu și fidel natura, se silește a surprinde toate frumusețile adevărate ce nu există pentru observatorul rece și superficial”; frazele sînt „lungi, impozante, energice”, vorba este „frumoasă, poetică și curat românească”, versurile „bine modelate, cadența și rima cu religiozitate păzite”, în sfîrșit, autorul plachetei „poartă stofa unui poet”.

Maria Flechtenmacher vede în „noul op”, „un mic crîngușor care promite a deveni o grădină dacă-și va curăța micii mărăcini de prinprejur”.

Autorul plachetei, mai exigent decît criticii săi, o distruge însă curînd după apariție.³ De atunci Delavrancea n-a mai scris versuri decît în glumă, autoironizîndu-se ori satirizînd poezia lipsită de valoare a unor contemporani. În schimb, gazetăria începută la nouăsprezece ani îl atrage tot mai mult, cu toate că prin aceasta nemulțumea pe „nenea” — avocatul Nicu Ștefănescu — fratele dornic să-l vadă pe Barbu cu o carieră sigură și aducătoare de cîștig. Trecînd peste împotrivirea fratelui mai mare, din 1877, viața lui Delavrancea se scurgea în redacția *României libere*, așa cum a lui Eminescu, Slavici și Caragiale se consumau în redacția *Timpului*, cu muncă de uzură, cu redactarea zilnică a rubricii de actualități „București”, în care observația pătrunzătoare a moravurilor politice, interesul pentru cultură și pentru lumea celor umili și stilul viu colorat anunță de pe acum pe viitorul pamfletar. În 1880, după aproape trei ani de ucenicie, conducerea ziarului *România liberă* îi îngăduie să înceapă publicarea unei serii de „zigzaguri” sub pseudonimul *Argus*, cel dintîi pe care l-a folosit Delavrancea în publicistică.

¹ Barbu G. Ștefănescu, *Cîmpenești. — Amintiri de la Poiana-Lungă Omagiu Kasii Limburg*. Cf. Cronicar, *Poezii de Delavrancea, Viața literară*, I (1906), nr. 14 (12 aprilie), p. 5.

² G.I. Ionescu, *Poiana-Lungă — Amintiri de Barbu, România liberă*, II (1878), nr. 277 (22 aprilie); nr. 278 (23 aprilie); Maria Flechtenmacher *Politica femeii. Femeia română*, I (1878), nr. 28 (13 aprilie); cf. D. Murărașu, *Poeziile lui Delavrancea, Tîndrul scriitor*, VI (1957), nr. 8 (aug.), p. 68; cf. Emilia Șt. Milicescu, *Poeziile lui Delavrancea, Tîndrul scriitor*, VI (1957), nr. 12 (dec.), p. 110—112.

³ Victor Bilciurescu, *Răscolind amintirile..., Universul literar*, XLI (1925), nr. 12 (25 martie).

Până la plecarea sa în străinătate, Argus publică cinci asemenea „zigzaguri”. În primul și în cel de-al treilea critica imoralității și a cosmopolitismului claselor dominante prefigurează pe autorul nuvelei *Iancu Moroi* și al *Paraziților*, iar violența limbajului, pe Delavrancea din portretele satirice pe care le va face politicienilor vremii. Întîlnim, de asemenea, o primă săgeată îndreptată împotriva monarhiei, pe care o acuză de ipocrizie și de fals patriotism: „A.s. regală doamna iubește patria îndestul: poartă costum național”¹.

Al doilea și al patrulea „zigzag” conțin aforisme, iar al cincilea este o schiță — *Mișu et Co.* — al cărei personaj principal, desprins din galeria de tipuri decăzute, întîlnite la Șosea (*Zigzag I*) ori la balul de binefacere de la Teatrul Național (*Zigzag III*), anunță pe Candian și Mănoiu din *Paraziții*.

Despre colaborarea la *România liberă*, premergătoare plecării la Paris, Delavrancea spunea peste cîțiva ani:

„Am scris trei ani² la *România liberă*, sub direcția profesorului meu d. D. A. Laurian. În această vreme m-am îndeletnicit cu cîteva subiecte literare; în anul din urmă am cercat a întreprinde o mică luptă economică. Mi-am ales problema agricolă la noi...”³

În alegerea acestei teme răzbate de pe atunci acea „comuniune de suferință și aspirațiuni”⁴ cu țărani, căroră le-a rămas credincios și căroră, spunea el mai tîrziu, „orice alinare și orice ajutor le-am putut da, li l-am dat din tot sufletul”.⁵

Pe apucate, redactorul *României libere* își pregătește examenele la Facultatea de drept, dar, așa cum s-a mai întîmplat și cu alte personalități artistice, științifice și culturale de la noi și de aiurea, cel ce avea să fie unul dintre cei mai mari avocați ai epocii sale și-a trecut examenul I de licență după un an de la înscriere, la 16 octombrie 1878, cu trei bile roșii⁶; al II-lea, la 6 iunie 1880, cu trei bile roșii, după ce, la 3 mai 1880 căzuse la

¹ Argus, *Zigzag III* — *Un bal, România liberă*, V (1881), nr. 1.110 (20 febr.); nr. 1.111 (21 febr.); nr. 1.112 (22 febr.).

² Delavrancea numără anii de colaborare la *România liberă* numai de la primul „zigzag” semnat Argus.

³ De la Vrancea, „*Voinței naționale*”, *Epoca*, I (1885), nr. 22 (12 dec.), p. 2, col. 1 — 3.

⁴ Scrisoarea lui Delavrancea către Al. Chiriu, din 5 iulie 1897, inedită.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Bila roșie era echivalentă cu calificativul „suficient” sau cu nota 5 — 6.

examen¹; al III-lea, la 31 ianuarie 1881, cu patru bile roșii; al IV-lea, la 28 octombrie 1881, cu o bilă albă și trei bile roșii, iar ultimul examen — al V-lea — la 26 ianuarie 1882, cu două bile albe și două roșii². Nu este exclus ca în confesiunea personajului principal din nuvela *Liniste* să fi intrat și elemente autobiografice în legătură cu atitudinea ostilă pe care vreun profesor pedant și ignorant a avut-o față de studentul *Barbu Ștefănescu*.

În anii aceștia, în casa Elenei Miller-Verghi și în institutul condus de ea, sau în casa lui Alexandru și a Lucreției Lupașcu, Delavrancea a avut prilejul să cunoască și să prețuiască pe Marya Lupașcu, viitoarea sa soție. Sentimentele lor reciproce, abia înfiripate, se definesc în timpul petrecut de Delavrancea la Paris, cum vom vedea.

La 28 ianuarie 1882, Delavrancea se afla încă în București, căci la această dată dedică un exemplar din teza sa de licență, *Pedeapsa, natura și însușirile ei*³, Lucreției Lupașcu.

Sub influența relațiilor cu o seamă de personalități politice și culturale ale epocii, între 1878—1884, ani care cuprind și perioada pariziană din viața scriitorului, peste fondul cultural folcloric asimilat în copilărie și peste cunoștințele acumulate în școală, Delavrancea adaugă noi și numeroase informații care îi largesc orizontul; își confruntă și-și precizează propriile idei, capătă deprinderea de a le judeca pe ale altora.

În casa Elenei Miller-Verghi sau a lui Alexandru Lupașcu, Delavrancea are prilejul să participe la numeroase discuții, nu numai cu fostul său profesor Anghel Demetrescu, capabil „să despică pînă în cutele cele mai fine înțelesul versurilor lui Horațiu”, dar și cu dr. *Const. Istrati*, chimist cu renume european, cu *Grigore Ștefănescu*, savant geolog, în stare „să deschidă uluitoare perspective pe fresca vieții preistorice”, cu *Frédéric Damé*, „precis ca un sonet, ascuțit ca o floretă, inspirat ca un bard”, cu *Spiru Haret*, cel mai temut dintre profesorii pensionului, cu *Ștefan Sihleanu* (Patan), supranumit de Delavrancea „Pic della Miranda”, care forma un contrast izbitor cu „amarul

¹ Matricola Facultății de drept, București, pe anii 1877—1882, Arhiva Facultății de drept, București.

² *Ibidem*.

³ Barbu G. Ștefănescu, *Pedeapsa, natura și însușirile ei*, București, Tip. St. Mihailescu, 1882.

și în veci răzvrătitul Barbu¹, cum îi caracterizează pe rînd Mărgărita Miller-Verghi în amintirile citate.

O influență puternică asupra lui Delavrancea a avut în acest timp Alexandru Lupașcu, viitorul său socru. Înrușinat prin mama sa cu familia lui Moș Ion Roată, pe care povestirea lui Creangă l-a legat indisolubil de istoria Unirii Principatelor pentru înțelepciunea și îndrăzneala cu care a demască falsul democratism al boierilor, Alexandru Lupașcu, deși moșier, nu era înregimentat în partidul conservator, ci în cel liberal. Pentru el, partidul „roșiilor”¹ mai păstra încă atracția ideilor „liberale” moștenite de la generația pașoptistă. Însuflețit de patriotism, avînd convingeri democratic-burgheze, desigur, el milita în partidul liberal, fără a avea un rol conducător, punîndu-și cu sinceritate problema luminării țăranilor prin școală. Practic, Alexandru Lupașcu dăruiește țăranilor din satul vrîncean *Cîmpurile*, teren pentru construirea unei școli, iar ca președinte onorific al Asociației luptătorilor naționaliști din Transilvania, el susține cu bani proprii familiile celor închiși sau urmăriți de autoritățile imperiale. Printre ei erau Ion Rusu-Șirianu — nepotul lui Ioan Slavici —, Eugen Brote, Septimiu Albini sau un *Danton*, un *BAZ* și un *Bialzan*, nume, desigur, conspirative, pe care Delavrancea nu știa în 1893 cui să le atribuie.² În timpul procesului „Memorandului”, banii puși la dispoziția luptătorilor transilvăneni de socrul său și de alții sînt trecuți peste munți în Transilvania chiar de Delavrancea, călărind îmbrăcat în veșminte țărănești pentru a nu fi recunoscut.

În casa Elenei Miller-Verghi sau în strada Cosma, la Alexandru Lupașcu, Delavrancea petrecea „ore lungi în aspre rechizitorii împotriva societății sau a politiciii”, cum arată Mărgărita Miller-Verghi în amintirile sale. „Tiradele sale — continuă aceasta — pline de înflăcărată elocință, trădau disprețul de viață și amărăciunea multor năzuințe neîmplinite.”³

Despre aceste lungi și repetate discuții pomenește chiar Delavrancea în scrisorile trimise de la Paris, arătînd efectul pe care îl avea asupra sa schimbul de idei cu Alexandru Lupașcu: „Aș vrea să-l ascult (pe Al. Lupașcu — n.n.), să-l văd încă cu fața care exprimă vecinic bunătatea, aprinzîndu-se de minie

¹ Poreclă dată de conservatori liberalilor.

² Scrisoarea lui Delavrancea către Ion Rusu-Șirianu, din 1 dec. 1893, inedită.

³ Mărgărita Miller-Verghi, *Amintiri...*, ms. inedit, p. 20.

atunci când ar auzi de cosmopolitism. Pentru mine era o școală: îl priveam și vedeam mai mult decât un om cu o poziție socială, vedeam un cetățean convins de idei sănătoase pentru binele obștei, vedeam un revoltat contra nesimțirii și a picotării generale...¹

Iar în altă scrisoare adaugă:

„....Adeseaori mă simțeam descărcat, cu pojarul mort în mine, când... mă dam în voia, în desfrîul urei. Vedeam că cineva, mai copt la minte decât mine, mă aprobă, mă susține, mă înțelege.”²

Tonul tiradelor de care pomenește Mărgărita Miller-Verghi, dar mai ales concepțiile de viață ale tinărului de 20—24 de ani pot fi reconstituite cu ajutorul corespondenței sale din acea vreme:

„Cît despre boieri, toți sunt ciocoi: sînge de nearticulate; nu sunt ofticosi fiindcă nu au plămîni; nu sunt nebuni fiindcă nu au creieri. Decrepitudini. Ruine. Pachiderme bisulci.”³

Iar în altă parte:

„E vremea năîngilor și-a deșuchișilor, e vremea bălăriilor puturoase, cari cresc, se îngrașe, se înmulțesc și sufocă orice element cinstit.”⁴

Respingînd caracterizarea de „fiu al veacului” pe care i-o face Elena Miller-Verghi, Barbu îi răspunde:

„Ai veacului sunt șarlatanii, hoții, pungași, tîrătorii, omizile, caricaturile, ciocoi, faliții, decrepitudinile, blestemații...”⁵

Astfel de cuvinte nu pot izvorî decât dintr-o tristă experiență de viață a tinărului obligat să ceară gratuitatea întreținerii într-un internat, să accepte binevoitoarea invitație a profesorului Limburg, ajutorul fratelui și remunerarea parcimonioasă a unor munci grele, de la vîrsta de nouăsprezece ani. Amarul adunat în anii celei dintîi tinereți explică hotărîrea de a protesta organizat și drastic. La douăzeci și trei de ani, Delavrancea declară:

„Această societate, care mi-a sugrumat în mine orice iluzie, dacă ar scăpa neînfierată de grupul pe care doresc a-l forma,... m-aș simți ucis de fiecare secundă pe care aș trăi-o.”⁶

¹ I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 330.

² *Idem*, p. 346.

³ *Idem*, p. 309.

⁴ *Idem*, p. 319.

⁵ *Idem*, p. 313.

⁶ *Idem*, p. 320.

Iar în altă parte spune:

„Dacă voi trăi: d-a curmezișul! pe ei! «foc și pucioasă! pușcăria și ștreangul!» aceasta-mi va fi deviza...”¹

Violența de limbaj se apropie de a vehementelor articole ale lui Eminescu din *Timpu*, în care marele poet cerea instituirea „Ordinului Cînepii” — spînzurătoarea — pentru stîrpirea ticăloșilor.

În afară de discuțiile pe teme politice și sociale, în cercul familiilor Miller-Verghi și Lupașcu, Delavrancea a luat parte adesea la „seri literare și muzicale”, în care se citeau și se comentau creații din literatura universală sau se audiau opere ale celor mai mari compozitori ai lumii, executate cu virtuozitate de Marya Lupașcu la pian. Simțul său înăscut pentru muzică s-a dezvoltat astfel în condițiile fericite ale contactului cu „Il divinissimo” Beethoven, cum îl numește în scrisori, cu Mendelssohn Bartholdy, Chopin, Saint-Saëns, Mozart etc., care au făcut din el un entuziast și sensibil admirator al muzicii. Socotit „fiu adoptiv” al „mamiticăi”, Delavrancea duce în familia acesteia viață — în orice caz — de rudă apropiată.

Aflat la Paris, Delavrancea își amintește de cercul de tineri prieteni din țară, Mărgărita Miller-Verghi, Marya și Henrieta Lupașcu, Patan Sihleanu și Zoe Arion, cu care — „supărăcios” și de o „vehemență fără zăbale”² — alergase „ca niște nebuni la țară, în vacanții, în curtea școlii”, făcuse „plimbări cu sania prin hopurile mahalalelor în cari subscrisul avea onorul să domicilieze” și învățase pe fiica și nepoatele Elenei Miller-Verghi „filozofie și țigănește”³.

Și totuși, complexul de inferioritate în care s-a aflat adesea în acest mediu, din pricina lipsurilor materiale și a originii sale umile, amintită uneori de „mamuca” — Lucreția Lupașcu, viitoarea sa soacră — face ca în sufletul fiului de cărăuș să se nască și să se statornicească dorința de a brava cîndva prin superioritatea sa morală și intelectuală, de care era pe deplin conștient, pe toți cei ce-l priviseră malițios. Și urmărind acest țel, cu ură, cu pasiune, cu sete de răzbunare, așa cum declară în

¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 319.

² Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din ianuarie 1884, inedită.

³ Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din 9 aprilie 1884, inedită.

corespondența din acest timp, Delavrancea crede că are nevoie de studii în străinătate:

„Trebuie să dau ochii cu vămile streine pentru a putea debita și eu ca negustor cinstit marfa mea amară, otrăvită, revoltată și incisivă... Ei bine, știu îndestul: îmi trebuie o etichetă, o placă pentru ochii nebunilor. M-am gândit de mult că la Paris, avînd ziua a mea, lucrînd 12 ore fără preget, aş răpi titlurile ce-mi trebuie, acele titluri din cari atîția măgari și-au făcut traiste cu merinde pentru a rumega sau pe o catedră sau pe un fotoliu ministerial...”¹

Plecarea la Paris însă n-o dorește „cu orice preț”. El refuză ajutorul oferit de Elena Miller-Verghi. Mustrea de conștiință l-ar face ca „fiecare duminică” să aibă nodul lui: „mănînci banul altuia...” Îndemnurile protectoarei sale pot fi „sentimente frumoase, nobile, dar nu pot fi argumente care să mă facă pe mine să văd cu mintea... că e licit de a mă folosi de iubirea d-tale pînă la pară”², demonstrează într-o scrisoare din 17 septembrie 1881.

Un refuz bazat pe astfel de argumente este puțin obișnuit. Explicația atitudinii sale o dă Delavrancea însuși în aceeași scrisoare:

„... În veacul cămătarilor, în care chiar simțirea nu are valoare dacă nu produce bani calzi, voiesc să rămîi cinstit. Am moștenit pe tata: el mi-a lăsat sărăcia și cinstea; nu voiesc să-l dau de rușine”³.

Îndată după obținerea licenței în drept, Delavrancea își realizează totuși dorința de a continua studiile la Paris. Prin fratele său, Nicu Ștefănescu-Budala, avocatul bogatului negustor Nicolae Califari, obține o bursă pentru Franța. Cunoscut filantrop, Nicolae Califari a ajutat pe mulți tineri studioși să-și desăvîrșească învățătura în universitățile străine, așa încît bursa acordată îi apare lui Delavrancea mai ușor de acceptat decît ajutorul oferit de directoarea „Pensionului nou de domnișoare”. La bursa „Califari” se adaugă remunerația lunară pe care ziarul *România liberă* urma să i-o trimită colaboratorului ei, *Argus*, pentru „Corespondența pariziană” și o sumă de bani dată de fratele Constandin.

Trecînd prin Italia, Delavrancea ajunge la Paris în primele zile ale lunii martie 1882. Pînă în toamnă, cînd începea noul

¹ I.E. Torouțu, *op. cit.*, vol. V, p. 320.

² *Idem*, p. 320-321.

³ *Idem*, p. 320.

an universitar, el are răgazul să se familiarizeze cu marele oraș, care, la început, îl impresionează neplăcut. „Bocănitul ciocanelor“, „țipătul uvrierilor spânzurați pe clădirile neisprăvite“, „namilele de piatră cenușie“¹ nu-l atrag, și Delavrancea se simte în acest timp chinuit de dorul de patrie. Numai bibliotecile, parcurile și bulevardele largi, clădirile, sculptura și pictura din muzeele Parisului reușesc să-i domolească dorul de „Valea Trotușului“, de „Valea Mușii“. Ceasuri întregi stă în „salle carrée“, în fața *Giocondei* lui Leonardo da Vinci din Muzeul Luvru. Restul timpului se pregătește în vederea titlurilor pe care voia să le obțină. Îndată după sosirea la Paris, Delavrancea își propune să studieze „științele naturale în cercul filozofiei moderne, anatomie comparată, fiziologie comparată“², apropiindu-se astfel de pozitivismul lui Auguste Comte, iar când porțile Universității se deschid, adaugă la planurile sale:

„Mă bucur că voi începe clasa. Voiesc să studiez științele de stat, în cari rolul principal îl țin: dreptul ginților, economia politică, istoria și întrucâtva dreptul natural“³ — discipline înrudite cu studiile sale din țară — germana și engleza, iar la Sorbona, filozofia. De la înscriere, însă, greutatea materiale îl neliniștesc: „Mă cam încurcă taxele școlii...“⁴

Între 1882—1884 asupra lui Delavrancea își exercită influența schimbul de idei ce avea loc între membrii cercului politico-literar al ziarului *România liberă*, format din tineri aflați la studii în capitala Franței și tineri studenți socialiști. Discuțiile din cafeneaua „Cluny“⁵, aflată în Cartierul Latin al Parisului, luau adesea caracterul unor adevărate dezbateri pe teme politice, literare și artistice. Delavrancea se distingea prin frecvența participare la discuții, prin interesantele sale păreri personale asupra artei și prin patosul pe care îl pune în orice intervenție. Fără îndoială că acele lungi „ședințe“ din cafeneaua „Cluny“ au avut contribuția lor în cristalizarea concepției estetice de mai târziu a lui Delavrancea.

În anii petrecuți de Delavrancea la Paris, cele trei sisteme filozofice importante ale veacului al XIX-lea: idealismul hegelian, pozitivismul lui Auguste Comte și materialismul dialectic

¹ I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 341.

² *Idem*, p. 327.

³, ⁴ *Idem*, p. 360.

⁵ C. Mille, *Iancu Moroi — Delavrancea, Adevărul literar*, VIII (1895), nr. 2.178 (24 aprilie), p. 3.

al lui Karl Marx, mort chiar în 1883, își aveau reprezentanții, simpatizanții și susținătorii lor.

În nuvela *Trubadurul* găsim ecourile confruntării acestor sisteme filozofice, atribuite grupului de studenți prieteni ai Trubadurului.

„.... Nesățioși de studii, cercetînd împreună toate greutățile științei, răsfoind ultimele descoperiri, veghind nopțile de iarnă pe formule algebrice și pe operele criticismului modern, acești prieteni de studii și de viață izbutiseră a deveni, înainte de vreme, niște capete culte și severe, pentru cari nimic nu era străin cu desăvîrșire.”¹

Ei discută școlile și sistemele în știință, problemele de artă, iar pentru nedreptatea legilor și a orînduielilor sociale ei învinuiesc poporul, care le suportă. Unul dintre ei afirmă că i se pare „falsă calea pozitivismului”.

Trubadurul însuși vorbește despre viața reală și cea închipuită — pe ultima numind-o „jumătatea cealaltă a vieții pipăite” — despre „cauza unică și inițială”, despre ideea care este o realitate mai brutală decît un bolovan, despre numere fatale, probleme și terminologii curente în discuțiile filozofice ale epocii.

Insuficienta pătrundere a esenței lor crează confuzie în mintea multora, confuzie de care se resimte și Delavrancea. În corespondența din acest timp, între sensul curent al cuvintelor și sensul lor filozofic cu care operează sistemele celor trei mari filozofi amintiți, Delavrancea nu distinge deosebiri:

„Oh, idei, idei, orcît de puțin idealist aș fi, a vă nega puterea e a mă nega într-un moment de dobitocie. Fiecare om trăiește dintr-o idee; fiecă materialist, fiecă pozitivist trăiește dintr-o idee pe care o urmărește fie în trecutul său, fie în prezent, fie în viitor. Uneori îmi vine să cred că Hegel avea dreptate cînd striga într-un moment de entuziasm: «atît mai rău dacă faptele nu se petrec întocmai după idei — ele există — și numai ele au dreptate»”.²

Vădit, Delavrancea confundă ideea — factor primordial în concepția idealistă despre lume — cu ideea ca scop principal al acțiunilor din viața zilnică a oricărui individ, indiferent dacă aderă sau nu la un sistem filozofic. Incertitudinile de care a fost hărțuit în acest timp se vor reflecta de altfel în 1886 și în gîndirea Trubadurului, un fel de *alter ego* al autorului.

¹ De la Vrancea, *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Halmann, 1887, p. 8.

² I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 368.

Pe planul ideilor politice, în timpul petrecut la Paris, Delavrancea ia contact cu lupta pentru consolidarea celei de a treia Republici, formă clasică de dictatură a burgheziei franceze, care în acel moment trebuia să facă față nu numai revoluționarismului reînviat al maselor, după 1879, dar și atacurilor și comploturilor urzite de cercurile clericale și monarhiste, sprijinite de puternice forțe externe.

În calitate de corespondent al ziarului *România liberă*, Delavrancea ia parte la diverse manifestații oficiale¹ sau populare din capitala Franței, ca dezvelirea monumentului lui Jules Michelet sau petrecerile de la jumătatea postului — *Mi-Carême* — încercînd să înțeleagă țelurile politicii interne și externe a Franței și făcînd deseori apropieri cu politica țării sale.

După ce descrisese cu o mare plasticitate desfășurarea pitorescului carnaval parizian de la jumătatea postului de Paști, corespondentul *României libere* în *Impresiuni*² consemnează unele aspecte ale situației politice din Franța, debutînd în publicistica politică, activitate pe care și-o va menține pînă la sfîrșitul vieții. În primul rînd, Argus face o caracterizare a poporului francez, plin de contradicții temperamentale, cu trăsături pozitive care, depășind limitele normale, devin defecte. Prin aceasta el dă o explicație implicită nestatorniciei guvernelor și fărîmîțării politicienilor într-o puzderie de grupări și partide care au dus la ideea guvernelor de coaliție. În această „politică bolnavă“, în care nici Gambetta, „om cu voință de fier, d-un temperament care cînd convinge mulțumește și cînd nu convinge tirăște, ca orator, prin puterea cuvîntului, prin volubilitatea periodului și prin destoinicia combinațiunilor“, nu se putuse menține, ci căzuse chiar înainte de a fi putut arăta cum dorește să guverneze, corespondentul român remarcă cinstea oamenilor politici francezi, opunîndu-i așa-zişilor „revoluționari“ români ai vremii sale, care-și făceau din politică o meserie netrebnică.

Într-o „correspondență“ publicată la 9 iunie 1882 ne surprinde modul cum Argus definește omul politic prin însușirile necesare rolului său:

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Emil Balaban, din 1 august 1882, inedită.

² Argus, *Correspondența pariziană — Impresiuni, România liberă*, VI (1882), nr. 1.457 (28 aprilie).

„...Pentru a fi un bun politic trebuie să fii înzestrat cu însușiri mai presus decît lumea de rînd, trebuie să devinezi acolo unde nu poți dezlega cu pricepere rece, să pătrunzi, și în pătrundere să ai o extensiune ce îmbrățișează prezentul și cît se poate mai mult din viitorul unui popor.”¹

Referindu-se la aceste calități indispensabile omului politic, corespondentul român constată penuria Franței în personalități capabile să conducă bine statul alături de popoarele latine și să-i apere interesele vitale. Ușurința politicii franceze în problema controlului german asupra Dunării este înfierată cu o ironie amară, deși printre cei învinovați se află chiar Gambetta. Și Argus încheie, apelînd la solidaritate și la demnitate națională în fața politicii internaționale dăunătoare intereselor țării sale:

„Slavii se ridică, germanii amenință de a înghiți Europa și latinii se sfîșie între ei.”

Dintre bărbații politici ai Franței care activau în vremea cînd Delavrancea se afla la Paris, Léon Gambetta inspiră tînărului român o admirație deosebită. Fruntaș al opoziției republicane în timpul celui de al doilea imperiu, ministru al afacerilor interne în guvernul „Apărării naționale” din 1870—1871, el a participat la reprimarea cu cruzime a mișcării comunarilor. În primii ani ai Republicii a treia, însă, în calitate de lider al republicanilor moderați burghezi, a condus lupta anticlericală și anti-monarhică a burgheziei franceze de pe poziții convins republicane, democratice și umanitare, deși aveau la bază ideea greșită a „colaborării de clasă” a proletariatului cu burghezia.

La moartea lui Gambetta, întorcîndu-se de la cimitirul Père Lachaise, Delavrancea scrie:

„Moartea celui mai mare om al Franței ca orator, politic și minte vastă, proprie d-a înfrîna turpitudinile omenеști, m-a abătut, m-a descurajat, a mărit scepticismul cu care mă lupt... Venisem de la înmormîntarea a d-o mie de ori nefericitului de geniu Gambetta. Nu pot citi nimic despre el. Îl iubeam. Mi-era un ideal pentru mai toate preocupățiunile vieții mele...”²

Admirația pentru republicanul Gambetta trebuie pusă în legătură cu convingerea lui Delavrancea că republica este forma cea mai potrivită a organizării statului. Consecvent acestei

¹ Argus, *Correspondența pariziană, România liberă*, VI (1882), nr. 1.490 (9 iunie), p. 2.

² I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 381.

idei și convins că orice agitație a partidelor politice constituie, în acele condiții, o primejdie pentru existența Republicii, Delavrancea se ridică împotriva monarhiștilor și a anarhiștilor — dușmanii ei declarați. Considerind, însă, că „orice demonstrație e o primejdie, nu atât prin ea însăși, cât prin împrejurările excepționale în care se manifestă”¹, Delavrancea nu admite nici manifestațiile socialiştilor și îndreptățește acceptarea celor mai drastice măsuri pentru apărarea Republicii:

„E dar o datorie și un drept al republicanilor d-a stărpi, de este cu putință, aceste manifestări contrare ordinii sociale... A tolera are o limită...”²

Cu alte cuvinte, dacă în „vorbirile” din pensionul Elenei Miller-Verghi „cestiunea libertății umane” era pentru Delavrancea „confuză și nedelegată”, în epoca pariziană această problemă i se clarifică, ajungînd la ideea caracterului relativ al conceptului de libertate.

Ceea ce îl mai atrăsese pe Delavrancea la Léon Gambetta era elocința, marele dar oratoric al acestuia, care avea rezonanțe puternice în temperamentul vulcanic al tînărului care avea să devină el însuși un mare orator.

Înrudirea lui Delavrancea cu Gambetta, prin irezistibilă sa oratorie politică și judiciară, a părut, de altfel, atât de evidentă contemporanilor săi, încît în 1903, în articole de presă și în scrisori particulare, oratorul Delavrancea era supranumit *Castelar*,³ *Gambetta* și „cel mai mare orator al Europei” — caracterizări pe care, însă, Delavrancea le respinge cu modestie.

*

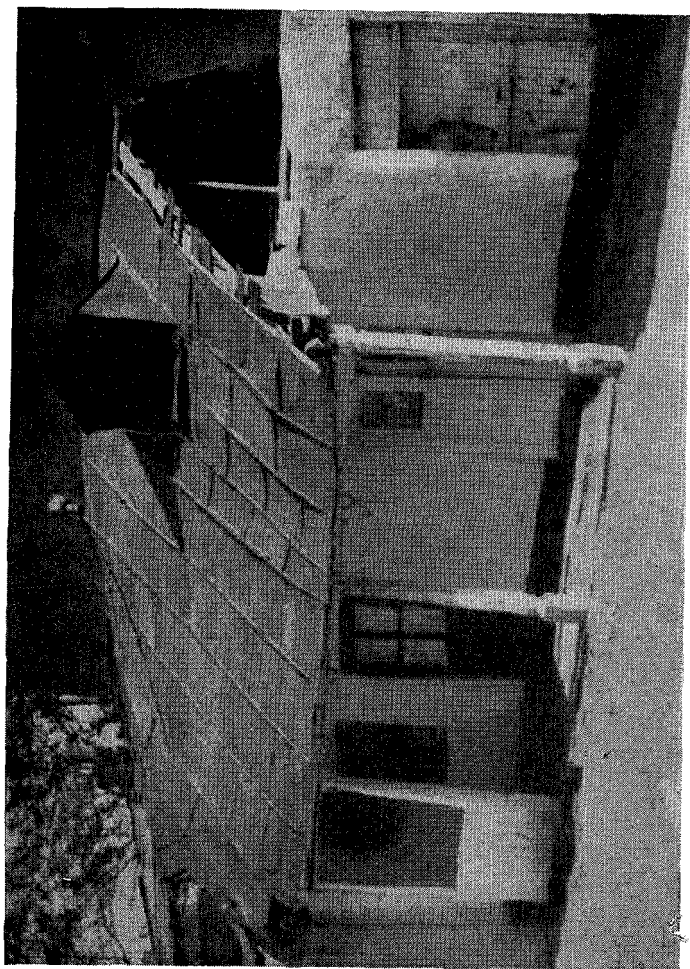
După șase foiletoane, corespondentul *României libere* abandonează problemele politice. Avalanșa de aspecte noi întîlnite în capitala Franței, care descumpănesc la început pe tînărul fiu de „țărani de la Dunăre”, trece prin procesul de selectare personală, și Delavrancea dă tot mai vădit întîietate acelor sectoare de activitate care se potriveau mai mult cu dominantele înzestrării sale naturale. Plecat din țară în vederea unui doctorat juridic, Delavrancea se preocupă îndeosebi de artele plastice și de principiile și realizările diferitelor curente și școli literare.

¹, ² *Argus, Corespondența pariziană, România liberă*, VII (1883), nr. 1.676 (27 ianuarie), p. 2.

³ Emilio Castelar y Ripoll, scriitor, filozof, istoric, orator. Condamnat la moarte pentru că a propovăduit republica în Spania, se exilează în Portorico, unde desființează sclavia. Moare în 1899.

Ștefan „căruță goală” și „Mama Iana”, părinții scriitorului

Casa din mahalaua
Orzarilor, strada Ver-
gului nr. 166, azi Calea
Călărași nr. 236, în
care s-a născut și a
copilărit Delavrancea

În cei trei ani de studii în străinătate, Delavrancea nu referă la disciplinele universitare decât în primele luni ale anului 1882. Nicăieri nu aflăm vreun indiciu că scriitorul și-ar fi dat examenele și că ar fi obținut titlul de doctor. De altfel, scriind circa cincisprezece scrisori pe lună de câte patru-opt pagini, trimițând „corespondențe pariziene” la *România liberă*, călătorind de mai multe ori în Italia și Anglia, citind cu aviditate literatură, istorie, filozofie — antici și moderni — traducând uneori în limba română scrierile prietenelor sale din țară, redactate în limba franceză, dar mai ales documentându-se și elaborând el însuși primele sale creații literare, învingând greutatea începutului, lui Delavrancea îi rămâne puțină vreme pentru învățătură în cadrul disciplinelor universitare la care se înscrisese.

Chinuit de singurătate, de dorul de țară și de prieteni, în imposibilitate de a-și satisface dorința revederilor mai dese, Delavrancea din acești ani petrecuți în străinătate face planuri de viitor, printre care cel mai semnificativ pentru activitatea sa viitoare este proiectul înființării unui jurnal:

„Zic, Mărgăritărel, să te ocupi (și tu și Marița) de limba noastră (nu știu dacă Henry și Zoe¹ se vor da scrisului, nu le cunosc intențiile, altfel le-aș recomanda și lor), căci nu să știe poate, poate, într-o zi vom colabora împreună la un mare jurnal pe care-l plănuim aici între câțiva intimi. Locul vostru va fi un loc distins. Îndeosebi vom avea partea literară pură. E frumoasă, dar și cea mai dificilă parte. Vom avea studii de pictură, critice, tipuri istorice și câte o cronică de fond în politică etc.”²

Cu privire la străduința de a-și alcătui un sistem de principii estetice originale, care ar fi justificat înființarea celui „mare jurnal” ca organ de difuzare a concepției sale noi, ca și despre prestigiul de care Delavrancea se bucura printre tinerii români din Cartierul Latin între 1882—1884, ne mai informează și M.N.Săulescu, coleg de facultate în țară și partaș la discuțiile din cafeneaua „Cluny”:

„La Paris d. Delavrancea studia formele literare, căuta să învețe a dantela în fraze exchize stilul nuvelei... Reîntorși,

¹ Marița — Marya Lupașcu; Henry — Henrieta Lupașcu; Zoe — Zoe Arion.

² Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, inedită nedată, păstrată fragmentar.

mi se părea că Delavrancea trebuia să revoluționeze literatura și artele..."¹

Fostul său coleg se baza, desigur, nu numai pe discuțiile la care participase la Paris, ci și pe temele și stilul primelor scrieri, pe îndrăzneala cu care își exprimase Delavrancea opiniile asupra producției plastice din Salonul 1883. M.N. Săulescu declara în Parlament că la întoarcerea în țară fusese atît de convins de rolul înnoitor al lui Delavrancea în literatura română, încît prima lui conferință la Ateneul din Craiova avusese ca subiect *Școala literară a lui Delavrancea*. După aproape un deceniu, vorbitorul constata cu regret că „școala” acestuia „n-a luat corp”.

Într-adevăr, Delavrancea, chiar înainte de a pleca la Paris, își manifestase în cercul restrîns al prietenilor dorința de a iniția o nouă orientare în literatură:

„Lucrez la ceva literar, botează-mă, mă voi sili să port numele cu demnitate... Voiesc o haină nouă: nu port *vechituri* romantice; disprețuiesc și șapca lui Schopenhauer, și fesul lui Gauthier, ca și eroii lui Hugo.”²

Nu sîntem în posesia unor afirmații explicite cu privire la principiile directoare ale „școlii” literare pe care o concepea Delavrancea în acest timp, dar credem că ele se pot desprinde din analiza creațiilor sale pariziene: *Sultănica*, *Șuer*, *Iancu Moroi*, din modul cum se documentează pentru nuvela *Liniste*, din cele zece cronici despre pictura expusă în Salonul 1883 în Palatul Industriei de pe Champs Elysées și din corespondența din acea vreme. Cronicarul plastic și scriitorul se completează și concepția lui Delavrancea despre literatură se precizează simțitor. În nuvela *Sultănica*, prima scriere literară importantă a lui Delavrancea, elaborată la Paris, preferința scriitorului pentru oamenii simpli din mediul sătesc, construirea primului său personaj „inadaptat” la condițiile de viață din societatea în care trăia și realizarea unui stil plin de culoare constituie elementele unui debut strălucit al novelistului Delavrancea, dar și o remarcabilă îmbogățire a novelisticii românești, atît prin tematică și atitudine față de viață, cît și prin înnoirea stilului artistic.

Monitorul oficial, Dezbaterile parlamentare, 11 decembrie 1894, p. 183.

² Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, nedată, inedită.

În cele zece cronici consacrate picturii din Salonul 1883, Delavrancea se referă adesea la principii estetice specifice literaturii, în paralelă cu principiile artelor plastice. Părerile sale din aceste foiletoane, privind diversele școli artistice, coroborate cu cele din scrisorile trimise de la Paris, merită să fie luate în considerație când urmărim formarea personalității lui Delavrancea ca scriitor și teoretician al artei.

În literatură, la venirea lui Delavrancea în capitala Franței, realismul câștigase biruința asupra romantismului decadent, ridiculizat de Gustave Flaubert în *Madame Bovary*. Progresul științific înregistrat de veacul al XIX-lea și critica lui Hippolyte Taine, întemeiată pe pozitivismul lui Auguste Comte, fac parte dintr-un proces complex, care, în a doua jumătate a veacului, stimulează gustul pentru adevăr al scriitorilor, dorința de a zugrăvi realitatea în întregul ei, de a înfățișa sufletul omenesc cu scăderile și înălțările lui, cu trăsăturile lui tipice și individuale. În 1878, însă, Émile Zola, care începuse ca scriitor realist și care rămâne un realist în creația sa majoră, înființează grupul de la Médan, orientează romanele sale către naturalism și formulează în 1880, în *Le roman expérimental*, teoria noului curent literar: sprijinindu-se pe experimentul științific, naturalismul trebuie să genereze o literatură care să conțină „tranches de vie” — hălci de viață — fără preocupare de compoziție și stil, simple fotografii ale realității în ceea ce are ea excepțional prin monstruos și respingător.

Receptivitatea lui Delavrancea la curentele literare mai vechi și mai noi pe care le găsește în acțiune la sosirea sa în Franța era dezvoltată printr-o lectură intensă și pasionată, necesară „vorbirilor” ținute în pensionul Elenei Miller-Verghi și satisfacerii unei înclinări profunde către lumea artei. Șirul de scriitori al căror nume îl întâlnim în corespondența premergătoare plecării în străinătate, ca și în cea trimisă de la Paris între 1882 — 1884 dovedește că Delavrancea a studiat în această epocă filozofi ca Schopenhauer, J. S. Mill, Kant, Auguste Comte, Victor Cousin și alții, istorici ca Herodot și Tucidide, poeți latini ca Horațiu și Vergiliu, scriitori francezi, de la Molière și Racine până la Victor Hugo, Gustave Flaubert, H. Taine, Émile Zola și H. de Balzac; italieni, de la Dante și Petrarca până la Giusti, Al. Manzoni și Giosuè Carducci; pe Schiller, Goethe, Cervantes, și mai ales Shakespeare. În baza acestor lecturi putea conchide că: „în liniște, în petreceri, și pe

mătase" nu se pot scrie decât „contemplațiuni lirice“, lipsite de adâncime, dar marea literatură necesită un zbucium interior excepțional, singurul care poate să dea „oase și carne, nervi și viață, pasiuni și luptă caracterelor izvodite“, și la această culme creatoare, „după Dumnezeu și Shakespeare“¹ puțini au mai ajuns.

Pe baza unei asemenea cunoașteri a literaturii, Delavrancea își putea exprima opinii față de curentele literare ale epocii și de cei mai valoroși reprezentanți ai acestor curente, scriitori ale căror opere în bună parte sînt prețuite și azi. Fără a se încadra manifest în vreun curent, el admite din toate ceea ce contribuie la oglindirea cu adevărat artistică a realității. Uneori, temperamentul său îl împinge la aprecieri exagerate, cînd în favoarea unui curent, cînd în favoarea altuia. Spre exemplu, cu privire la romantism, pe care, pe drept cuvînt, îl socotește depășit ca formulă literară, în al nouălea deceniu al veacului trecut, Delavrancea se exprimă în termeni defavorabili deosebit de drastici:

„Ce-ai fi făcut tu, Mărgărintă, cu citirea lui Victor Hugo, Lamartine etc.?... ai fi aranjat cuvinte sonore în jurul ideilor vagi, pierdute, fusetate... Observațiile profunde, cari din profunde, cu muncă de titan, pot deveni de geniu, analiza migăloasă și culoarea locală, exactă, hotărîtă și cu un brio de adevăr ar fi fost sugrumate de acordurile perfecte ale frazelor, de armonia sonală, de contrapunctul antitezelor hugonești. Noblețea claviaturii lirice ar fi ucis personalitatea...“²

În ceea ce privește naturalismul zolist, atît noutatea formulei, cît mai ales puternica personalitate a inițiatorului acestui curent, exercită o vădită înfrurire asupra lui Delavrancea. Cu toate acestea, el respinge categoric eticheta de „naturalist“ pe care i-o aplicase Elena Miller-Vergheș, ținînd să facă un *distinguo* între „natural“ și „naturalist“ și atrăgînd atenția asupra diferitelor accepțiuni date de contemporanii săi „naturalismului“:

a)...Mie nu îmi place să strig lumii că sunt «naturalist».

b)...nici tipii ce voi descrie nu voi da ca scuză a patimelor lor zădărnicia cuvîntului de «naturalism».

Pentru Dumnezeu, se abuzează d-acest cuvînt și nu voi fi niciodată de partea acelor care vor să facă dintr-o vorbă scuza tuturor ticăloșiilor omenești... și iluziile, și pasiunile nobile,

¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 385.

² *Idem*, p. 383-384.

și sentimentele sunt naturale, și le poți descri sub numele de naturalism mai puțin înjositor ca senzațiile, rîvnele etc. ... În tot cazul, oricare ar fi eroul și faptele lui, nu se cuvine autorului să-l scuzeze cu o vorbă care are tot atîtea coprinsuri variate cîtî oameni mișuie pe velința rotundă a pămîntului.¹

Din aceste cuvinte nu trebuie să se înțeleagă că Delavrancea respinge *de plano* experimentul preconizat de naturaliști, ca mijloc de investigație asupra mediului social. Dimpotrivă, scriitorul chiar va folosi experimentul în documentarea sa pentru nuvelele *Iancu Moroi* și *Liniste*, dar îl va subordona oglindirii realiste a tablourilor de viață:

„Am devenit chiar doctor în diagnomonie a unei suferințe pe care vroiesc s-o descriu. Mai multă muncă să aduni materialul decît să-l aranjezi. Nu e puțin lucru să te închiezi de opiniile doctorilor: dr. Hirtz, dr. Andral, dr. Fournet, dr. Pereyra etc., ba încă și de opinia lui Hypocrat pe lângă Louis, Bayle, Laenec etc.”²

Ispita naturalismului nu este, însă, atît de puternică încît să abjurne adeziunea sa la principiile curentului realist și admirația față de cei mai de seamă reprezentanți ai lui:

„Eu, unul, Miri Maryo, nu ador sigur, *sigur*, dintre francezi, decît pe Flaubert și Balzac. Cel dintîi, extraordinar ca perfecțiune, cel de al doilea, extraordinar ca concepțiune și fapt.”³

Și în altă scrisoare, adresată Elenei Miller-Verghi, Delavrancea subliniază în mod deosebit prețuirea sa pentru critica necruțătoare a societății din opera marelui Balzac:

„Am citit toată *Comedia umană* de H. de Balzac. Am rămas convins că e cel mai mare literat al Franței din secolul al XIX-lea. Acum am înțeles cuvintele lui Taine: «Trebuie să citești întregul Balzac pentru a-ți da seama de acest titan». O să vă trimet unele opere din acest sceptic cu bisturiu în mînă, d-acest hingher de geniu ce te despoaie de cele mai frumoase iluzii.”⁴

În lumina acestor date se poate afirma că — deși ulterior vor mai avea loc retușări și precizări — în anii petrecuți la Paris liniile fundamentale ale personalității viitorului scriitor

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, nedată, inedită.

² I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 402—403.

³ Scrisoarea lui Delavrancea către Marya Lupașcu, nedată, inedită.

⁴ Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, nedată, inedită.

erau în general conturate. Omul și artistul Delavrancea prezenta de pe atunci câteva trăsături identificabile de-a lungul întregii sale vieți și creații: romantismul temperamental, acuzat în această epocă și de avânturile tinereții; dragostea adâncă pentru popor și pentru patrie; compasiunea pentru cei umili; legătura organică cu creația artistică populară; o cultură care însuma cele mai valoroase opere ale antichității greco-romane, *Vedele* indice, pictura și literatura Renașterii italiene și a clasicismului francez, filtrate de gustul său înăscut și de convingeri înaintate. Sub acțiunea de catalizator a personalității sale creatoare, din această acumulare de experiență intelectuală, afectivă și artistică va rezulta în curând o creație a cărei împletire de elemente proprii diferitelor curente literare, la o tratare fugară, pot lăsa impresia de amalgam. În realitate, ceea ce va servi de liant și va da trăinicie operei lui Delavrancea este concepția sa realistă consecventă despre artă, cu rădăcini adânci în valorile fondului folcloric național.

Întors în țară, la sfârșitul anului 1884, Delavrancea se înscrie în Baroul Ilfov; își reia activitatea de redactor-reporter al ziarului *România liberă*; funcționează ca profesor de logică în institutul Elenei Miller-Verghi¹, la „Așezămintul Elisavetean”² condus de Iosif Antoniu Limburg și debutează la Ateneul Român cu conferința despre *Raportul dintre agricultură și industrie*. Urmează *Limba românească*³ și *Retorica poporului*⁴, prin care Delavrancea își începe seria de conferințe publice privitoare la limba și creația poporului, teme despre care niciodată nu va considera că a vorbit îndeajuns.

În 1885, Delavrancea aduna într-un frumos și elegant volum — *Sultânica* — cele opt scrieri publicate în revistele literare și în foiletoanele periodicelor politice între 1883–1885. Din simpla trecere în revistă a sumarului acestui volum se desprind cu claritate temele și preocupările care vor solicita și de acum încolo atenția scriitorului: viața satului românesc în perioada pătrunderii relațiilor economice capitaliste statornicite în

¹ *Ultime știri, România liberă*, IX (1885), nr. 2.419 (17 august), p. 3, col. 5.

² *Centenarul unei școli, Universul* (1943), nr. 141 (26 mai), p. 7.

³ *Conferințele Ateneului — Programa, România liberă*, X (1886), nr. 3.546 (20 ian.), p. 3.

⁴ *Atenian, Conferința d-lui De la Vrancea, Retorica poporului, Epoca*, I (1886), nr. 116 (9 aprilie), p. 2; *Retorica populară (Conferința d-lui B. de la Vrancea), România liberă*, IX (1886), nr. 2.607 (10 aprilie), p. 2.

lumea orașelor, cu întregul lor corolar de moravuri (*Sultânica*); viața mărginașilor bucureșteni (*Sorocova, Odinioară*); trecutul de luptă al poporului împotriva împilatorilor dinlăuntru și dinafară (*Răsmirița, Șuer*); modul de viață și morala burgheziei citadine (*Iancu Moroi*); rolul nefast al patimilor josnice în viața individului, ca și a colectivității, concretizat în basm (*Palatul de cleștar*).

În același an — 1885 — grupul socialist care înființa ziarul *Drepturile omului* invită pe Delavrancea să colaboreze. În baza prieteniei care-l lega de mulți tineri socialiști, C. Mille, Gh. Frunză și alții, Delavrancea le dă spre publicare în primul număr al ziarului nuvela *Sorocova* — tablou al mizeriei pe care, fără îndoială, o cunoscuse în multe case din mahalaua copilăriei.

Din noiembrie 1885 până în ianuarie 1886, Delavrancea colaborează la ziarul *Epoca*, nou înființat de conservatori. Prezența sa în redacția *Epocii* nu este definitorie pentru ideologia lui Delavrancea la această dată. Ea se datorează acțiunii lui Grigore Păușescu, conducătorul politic al ziarului, care, sub aparența unui mecenat literar, atrăgea în cenaclul din casa sa pe tinerii scriitori de valoare, căutând astfel să submineze autoritatea pontifului critic al „Junimii”, Titu Maiorescu, adversarul său politic. Ca și Vlahuță, Delavrancea a fost obiectul unei astfel de manevre și, ca urmare, a citit multe din creațiile sale în casa lui Grigore Păușescu, a dedicat — în aceleași împrejurări — nuvela *Trubadurul* soției acestuia, și, astfel, era firesc să fie — ca și Vlahuță — cîștigat și pentru ziarul atunci înființat, mai ales că în acel moment, de curînd întors de la Paris, Delavrancea era destul de încolțit de grijile vieții.

Tematica articolelor publicate în *Epoca* și numărul lor redus dovedesc divergența dintre linia ideologică a ziarului conservator și convingerile intime ale lui Delavrancea, care, la 17 noiembrie 1885, atacînd guvernul liberal, face în realitate rechizitoriul politicianismului burghez fără deosebire de partide, căci el este încredințat că „vițiile ce bîntuie patria cuibează numai în clasa astăzi conducătoare”. Pentru Delavrancea, poporul nu este „o turmă a cîtorva oameni, nici rezultatul unui eveniment izolat din viața lui, nici — mai puțin — păpușa ignoranților de uliță...”

Legea istorică și legea progresului — una transmitînd din generație în generație cuceririle poporului, cealaltă conducînd

la forme de viață superioare — sînt factorii cărora Delavrancea le recunoaște puterea și legitimitatea de a hotărî drumul popoarelor.

În articolele din *Epoca*, așa cum se va întîmpla în toată activitatea sa gazetărească și politică, Delavrancea depășește deseori cadrul ideologic al partidului pentru care militează. Convingerile sale democratice, respectul adevărului, admirația sinceră pentru poporul creator al valorilor materiale și spirituale, simțul de dreptate și dragostea de patrie, în toate împrejurările, fac pe Delavrancea să cuprindă în numărul celor ce degradează conceptul de om atît pe liberali, cît și pe conservatori. În consecință, i se pare nefiresc ca poporul să rabde în fruntea lui „o clasă ignorantă și desfrînată”.

Este interesant că în puținele articole din *Epoca* întîlnim la Delavrancea critica „formelor fără fond”. Pornind, ca și Titu Maiorescu, de la constatarea discrepanței dintre etichete și conținut, Delavrancea ajunge la exemple concrete. Deși eram socotiți o țară eminentă agricolă, „nici o lețcaie nu se da” pentru învățămîntul agricol. Formele noi de viață impuse poporului, „cari nu i se potrivesc pe cap și pe talie”, îl zăpăcesc, îl înșală și-l dau „pe mîna demagogilor, cari veșnic au trăit din obscuritatea formelor noi”¹.

Nu poate fi vorba aici de o simplă acceptare pasivă a ideilor lui Titu Maiorescu, ci, mai degrabă, de o potrivire a concepției lor privitoare la necesitatea legăturii organice dintre viața poporului și instituțiile lui. Grijă și interesul dintotdeauna al fiului de căraș din Delea-Nouă pentru soarta țărănimii răzbat nereținute chiar în articolele din proaspătul organ al conservatorilor:

„Dar ce grije se dă acestei temelii pe care ne sprijinim cu toții, mici și mari, profesii libere și nelibere? Acest guvern mărturisește singur că administrație bună nu are încă; cultură, ce a apucat din strămoși; în loc de șosele, drumuri naturale, pe ploaie, schimbate în nămol și băltoace; școli potrivite, de loc; iar ce are cu vîrf și îndesat: serviciul militar, biruri grele, străini hrăpitori, biserică dărăpănată, preoți bețivi, monopoluri berechet și opt miniștri în vîrfurile acestei lihneli sociale.

În fața acestui scandal, voi, cari vorbiți cu împărații, voi, rasă rîvnitoare de belșug și onoruri, voi, năclăiți în decorații și cordoane străine, voi socotiți onest a răspunde cu cuvinte

¹ De la Vrancea, *Cum suntem guvernați, Epoca*, I (1885), nr. 2 (17 noiembrie), p. 2.

sub care se pot adăposti de minune și ignoranța, și nepăsarea, și viclenia, și necinstea.”¹

Se înțelege că tonul acestor apostrofe la adresa guvernanților și în favoarea țărănimii nu putea fi pe placul moșierilor din partidul conservator. După ce scoate un număr special al *Epocii* — literar și ilustrat — pentru 1 ianuarie 1886, în care se publică pentru prima oară *Dalila* lui M. Eminescu și propria sa schiță *Zobie*, Delavrancea își dă demisia. Într-o discuție privitoare la țărănime, provocată probabil de articolele sale, patosului cu care Delavrancea elogia virtuțile țărănimii, roasă de mizerie, unii dintre conservatori i-au răspuns cu hohote de ris. Revoltat, Delavrancea a declarat că nu mai poate rămîne printre cei ce batjocoresc pe țăran. La toate insistențele lui Grigore Păucescu a rămas neînduplecat. Pentru salvarea aparențelor, motivele conflictului dintre Delavrancea și unii conservatori de la *Epoca* trebuiau tănuite, pentru a nu scădea popularitatea partidului. Ca urmare, Grigore Păucescu anunță cititorilor *Epocii* retragerea lui Delavrancea din funcția de redactor-șef, dorind să se ocupe exclusiv de avocatură. În realitate, cel puțin la început, Delavrancea nu s-a simțit prea atras de avocatură. De altfel, *Argus* continuă să activeze în gazetărie, semnînd rubrica specială „Căncanuri politice” din ziarul *Lupta* al lui Gh. Panu, strămutat de la Iași la București la 23 noiembrie 1886. În spiritul „radical” al lui Gh. Panu, *Argus* atacă în „căncanurile” sale atît pe liberali, cît și pe conservatori, în general, și îndeosebi pe junimiștii conduși de P.P.Carp; ridiculizează pe senatorii incapabili de vreo opinie, pe prelații din Parlament, slugarnici. În totalitatea lui, Senatul, care ar fi trebuit să amintească de înțelepciunea bătrînilor sfinici romani, nu era, după expresia lui *Argus*, decît „o turmă de oi”, „un trist corp care ar putea foarte bine să fie suprimat, fără ca să se simtă vreun gol în rotagele constituționale”².

Simpatia pentru popor, pledoaria pentru luminarea acestuia, despre care Delavrancea va vorbi în Parlament ședințe întregi, începe încă din coloanele „căncanurilor”. În 1887 Delavrancea lega problema luminării poporului de problema celor trei milioane de români din Transilvania, de a căror cultură națională — armă împotriva încercării de deznaționaliz-

¹ De la Vrancea, „*Fiii poporului și sărăcia poporului, Epoca*, I (1885), nr. 16 (5 dec.), p. 1.

² *Argus, Căncanuri politice, Lupta*, III (1886), nr. 127 (5 decembrie), p. 1.

zare întreprinsă de stăpînirea austro-ungară — sînt răspunzători guvernării din România. *Argus* atacă pe Dimitrie Sturdza fiindcă: „a cerut ştergerea subvenţiei ce statul o acorda *Societăţii pentru învăţătura poporului român*, unde numai fiii de ţărani învaţă carte, pe motiv de economie, şi în acelaşi timp s-a opus din toate puterile la ştergerea din buget a subvenţiei ce se dă unei şcoale luterane. Dar d. Sturdza are dreptate, el e ministrul regelui Carol de Hohenzollern!”¹

De altfel, campania antimonarhică, începută în *Lupta* din aprilie 1887, va continua, denunţînd lipsa de popularitate a coroanei, tendinţa de autocraţie şi lăcomia lui Carol I, care-şi desface *Brînză regală*² de la Broşteni şi lemnele³ fără impozit şi-şi calculează lista civilă la cursul cel mai ridicat al galbenului. Atacurile lui Delavrancea la adresa monarhiei nu sînt întâmplătoare. Ele trebuie puse în corelaţie cu ideile sale din *Correspondenţa pariziană*, la care ne-am referit, şi vor deveni din ce în ce mai frecvente, culminînd în anii 1890—1893.

Spiritul polemic şi plasticitatea limbii din „cancanuri” se resimt totuşi de lipsa unor obiective înalte de luptă, a unor convingeri răspicate. Aversiunea reală a gazetarului faţă de reprezentanţii mai mari şi mai mici ai partidelor politice, smulgîndu-şi unul altuia puterea sau cel puţin dreptul de a se înfrupta alternativ din bugetul statului, nu este îndestulătoare spre a da viaţă lungă acestor scurte articole polemice. Ceea ce rezistă sînt portretele — adeseori caricaturizate — ale politicianilor vremii, în care Delavrancea îşi risipeşte talentul descriptiv, un stil în care limba viguroasă, oralitatea, pitorescul şi crudiţările de tip naturalist se îmbină într-o formulă personală, specifică lui Delavrancea la această epocă.

În cel mai înalt grad, însă, Delavrancea se preocupă în aceşti ani de problemele culturii şi ale literaturii. Îndată după întoarcerea din străinătate, prietenia cu Al. Vlahuţă — începută prin corespondenţă — apoi cu Caragiale se statorniceşte. În acelaşi timp se produce apropierea de cercul „Junimii”, unde îl atrage cu deosebire puternica personalitate a lui Titu Maiorescu. În vreme ce de la „*spiritus vector*” al „Junimii”

¹ *Argus, Cancanuri politice, Lupta*, IV (1887), nr. 212 (23—24 martie) p. 1.

² *Argus, Brînză regală, Lupta*, IV (1887), nr. 246 (7 mai), p. 1.

³ *Argus, Regele neguţător de lemne, Lupta*, IV (1887), nr. 234 (22 aprilie), p. 1.

tinăul scriitor împrumuta cărți — *Croquis américains*¹ — Delavrancea era în legătură de prietenie și cu Gherea. Legătura cu cei doi critici literari care și-au disputat dreptul de a îndruma creația literară a vremii lor, deși, în formule diferite, părerile lor se înfileau adesea, n-a avut prea mari consecințe asupra lui Delavrancea. Colaborarea cu Dobrogeanu-Gherea în anii afirmării sale ca scriitor a fost împiedicată de cercul prietenilor Miller-Verghei — Lupașcu. Pentru motive explicabile, de ordin ideologic și politic, aceștia nu puteau vedea cu ochi buni o colaborare a lui Delavrancea cu Gherea și revista *Contemporanul*. De bună seamă că la datoria de recunoștință față de Elena Miller-Verghei — protectoarea sa — care, direct sau indirect, îi cerea să renunțe la un drum ispititor, potrivit cu multe din opiniile sale despre artă, se adăuga și o insuficientă clarificare cu sine însuși a lui Delavrancea.

Dintr-o scrisoare trimisă Elenei Miller-Verghei de la Paris reiese că legătura lui Delavrancea cu Gherea ar fi trebuit să se concretizeze într-o colaborare interesantă.

„Îmi faci un cap de acuzație de purtarea mea față de G... (identificarea persoanei cu această inițială — Gherea — ne-a fost dată de Mărgărita Miller-Verghei — n.n.)... primesc. Trebuia să mă previi de mai înainte, iar nu să suferi ca impresia rea ce ți-ar fi fost lăsat colaborarea mea la reinvierea unei «reviste literare» să devie un rău, un diferend de mamă și fiu. Consiliile mătăle completate cu ale tătuchii² — căci d-lui ar putea privi faptul dintr-un punct de vedere politic — m-ar fi constrins să părăsesc ideea mea, idee ce nu putea să dezguste pe nimeni — și mai puțin pe d-ta — căci era dezinteresată, sinceră și nobilă, chiar de ar fi fost nepotrivită cu mine. Mă înșelam! Aceasta era de dovedit, iar nu altceva și — mă înșelam or nu — orcum ar fi fost credința mea, m-aș fi dat după părerea d-voastră... Cît pentru părerea d-tale că G... ar dori să mă aibă lângă el, că mă lingusește în anume scopuri etc., orcît m-ar măguli, mai ales că vine de la d-ta, sunt prea sincer ca să nu-ți răspund că te înșeli. G... nu a avut și nu va avea trebuință de mine, om obscur, fără nici o pozițiune socială, bănească or de neam.“³

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Titu Maiorescu, din 16 martie 1885, inedită.

² Nume dat de intimi lui Alex. Lupașcu.

³ Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghei, din 5 ian. 1884, inedită.

Dar dacă împrejurările împiedică pe Delavrancea să se manifeste în paginile revistei lui Gherea, așa cum se pare că ar fi dorit pe când se afla la Paris, relațiile lor de prietenie au rămas nealterate de-a lungul anilor, întărite, desigur, prin admirația comună pentru Caragiale. În 1893, angajat în efortul de a dezvălui asuprirea suferită de transilvăneni, Delavrancea îi scria lui Gherea ca unui vechi și bun prieten, care-l înțelegea:

„Și voi veni la voi, și voi căuta să mai vindec rana vorbind despre teribila tragedie a românilor de peste Carpați.“¹

Era în preziua discursului său, *Cestiunea națională*, rostit la Ploiești, în urma căruia a fost ales pentru prima dată deputat. Scrisoarea se încheie cu formule familiare de o mare intimitate:

„Sărut mîinile Gheroaiei. Salutări amicale Gherinei și Gheruțului. Pe tine te îmbrățișez.“²

În 1895, la întoarcerea din Elveția, se află din nou la Ploiești „la masă cu nenea Gherea“³, iar în 1912 vizitează Weimarul însoțit de familia lui Gherea și de „micul Cerna, poetul“⁴.

În ceea ce privește ideile care-l apropiaseră de Gherea, ele se vor manifesta nu numai în „Cancanurile politice“ din ziarul *Lupta*, dar și într-o serie de articole din 1886, publicate în același ziar și intitulate *Lupta literară*. În această serie de articole Delavrancea face o scurtă incursiune în istoria limbii noastre literare, combate dăunătoarea influență a stricătorilor de limbă — încercarea de italianizare a limbii făcută de Heliade Rădulescu și curentul etimologizant pornit chiar din sinul Academiei — și ajunge la concluzia că „legea firească“ de manifestare a oricărei literaturi trebuie să fie „bogata, voinica și dulcea vorbă a părinților și bunilor“⁵. Apreciind, însă, că importanța problemelor pe care le avea de dezbătut necesită un spațiu mult mai mare și un loc principal în ansamblul unei publicații, pe care *Lupta* nu i le putea oferi, hotărăște — de comun acord cu Gh. Panu, care avea s-o finanțeze — înființarea revistei *Lupta literară*.

¹, ² Scrisoarea lui Delavrancea către Gherea, din 16 dec. 1893, cf. Ion Vitner, *Firul Ariadnei*, București, E.S.P.L.A., 1957, p. 9-10.

³ Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghi, din 1 august 1895, inedită.

⁴ Scrisoarea lui Delavrancea către Marya Delavrancea, din 19 iunie 1912, inedită.

⁵ De la Vrancea, *Lupta literară*, II, *Lupta*, III (1886), nr. 133 (13 dec.) p. 2-3.

Noua revistă, în cele două numere apărute¹, făgăduia — prin prestigiul și ideile înaintate ale colaboratorilor săi (A. Vlahuță, Const. Mille, Petre Ispirescu, Artur Gorovei) — să realizeze poate tocmai acea înnoire a literaturii române așteptată de cei ce-l cunoscuseră pe Delavrancea la Paris, înnoire înrudită cu orientarea promovată de *Contemporanul* lui Gherea prin poziția critică pe care *Lupta literară* o ia față de conținutul și stilul manualelor școlare și de întreaga mișcare culturală a vremii. Amplul studiu *O familie de poeți...*, împreună cu articolul *Din cultura noastră*, semnat de Delavrancea cu pseudonimul *Fra Barbaro*, apoi *Minucio*, trebuie considerate programul revistei *Lupta literară*. În primul, cel mai important dintre ele, Delavrancea demonstrează convingător lipsa de valoare a unor poeți laudați de Titu Maiorescu, critică lipsa de conținut de idei și sentimente a creației lor, artificialitatea limbajului lor poetic, și atacă, fără menajamente preferința arătată de criticul „Junimii” pentru literatura germană ca model necesar literaturii noastre naționale:

„Noi din capul locului ne declarăm vrăjmași ai influenței străine în poezia română... De regretat e că d-l Maiorescu n-are atita vreme de dat criticii și atita răbdare cît are și gust, pentru că numai astfel s-ar sfîi d-a lăuda tocmai partea cea mai slabă dintr-un poet; în tot cazul, criticile d-sale ar pierde din maiestratea decretată și ar cîștiga în limezime, pe care de multe ori o ocolește...”²

Această atitudine critică față de Titu Maiorescu și față de unele idei ale „Junimii” nu se observă acum pentru prima dată la Delavrancea. E drept că începuturile legăturilor sale cu Titu Maiorescu trebuie să dateze de prin 1878-1882, cînd colaboratorul permanent al *României libere* reproducea în ziar prelegerile profesorului de filozofie. După înapoierea lui Delavrancea de la Paris, apropierea lor s-a adîncit prin intermediul lui Caragiale și Vlahuță, participanți permanenți la „ședințele” din strada Mercur.

În octombrie 1884 Delavrancea ia parte la banchetul junimistilor de la Iași în cinstea unui sfert de veac de la înființarea *Convorbirilor literare* și frecventează adesea ședințele „Junimii”.

¹ *Lupta literară*, I (1887), nr. 1 (19 aprilie); nr. 2 (26 aprilie).

² De la Vrancea, *O familie de poeți...*, *Lupta literară*, I (1887), nr. 2 (26 aprilie), p. 15, 17.

În 1886 citește chiar nuvela sa *Trubadurul*.¹ Tot în 1886 însă, după cronică privitoare la drama lui V. Alecsandri — *Despot-vodă* — semnată de Delavrancea în *Epocă* din 11 ianuarie, Titu Maiorescu răspunde prin articolul *Poeți și critici*, luînd apărarea lui Alecsandri și contestînd cronicarului — scriitor la rîndul său — posibilitatea de a aprecia obiectiv opera altui creator.

De atunci, divergențele de opinii s-au adîncit și este probabil că Delavrancea a încetat să participe la ședințele din strada Mercur. Ca urmare, numele lui pe lista membrilor „Junimii” este barat cu creionul. Cu toate aceste divergențe, la care se adăuga apartenența lor la două partide politice diferite, Delavrancea i-a păstrat totdeauna lui Titu Maiorescu un sentiment de admirație și respect, așa cum reiese dintr-o scrisoare adresată unui prieten, în 1898:

„...N-ai auzit pe Maiorescu. Te plîng, om fără patrie!... Îmi spui că ai văzut nepieritoarele opere din Florența și Roma și Neapole, dar n-ai auzit nici pînă astăzi minunea cuvîntului pe care neamul românesc a fost în stare s-o zămislească în Titu Livius Maiorescu. E cel mai desăvîrșit din cîți au vorbit. Și va trece cel puțin 100 de ani — citește bine: una sută — pînă va mai vorbi cineva atît de fermecător, din toate punctele de privire, ca el”², pentru ca să-și încheie scrisoarea mărturisindu-și regretul pentru timpuria sa despărțire de Titu Maiorescu:

„Eu nu-l cunosc de aproape. După cîte ți-am spus, de mai mulți ani am întrerupt raporturile mele cu el, raporturi abia începute. Zi-mi: țaran țănos, și pace! O, și cît mi-ar fi folosit mie disciplina maioreșciană! Mi-e dor de el ca de-o patrie... Am nostalgie...”³

Dintre numeroasele personalități culturale ale epocii, cu care Delavrancea a avut legături, locul cel mai important în viața sa l-au ocupat blindul poet eminescian A. Vlahuță — „măiestrașul” sau „fratele Alecu” — și dramaturgul Caragiale — „Luca”, Iancu sau Iencuțu — despre care Delavrancea scria cu simpatie și admirație: „un grec mai rafinat în sentimente și «comprenea» nu s-ar putea găsi decît în timpul lui Pericle”⁴.

¹ Vezi notele la nuvela *Trubadurul*, ed. de față, vol. I, p. 343-352.

² Delavrancea, *Oratorul: Titu Maiorescu, Convorbiri literare*, XLIV, vol. I (1910), nr. 2 (februarie), p. XCV — XCVI.

³ *Idem*, p. XCVIII.

⁴ Scrisoarea lui Delavrancea către I.L. Caragiale, din 26 iunie 1904, inedită.

Socotii — alături de G. Coșbuc — mușchetarii literaturii române¹, Vlăduță, Delavrancea și Caragiale au lăsat în amintirea contemporanilor un impresionant exemplu de prietenie, cu toată deosebirea lor temperamentală. Ceea ce i-a unit mai ales a fost marea dragoste pentru artă, triumful prieteniei lor având la bază profunda admirație pe care și Vlăduță și Delavrancea au purtat-o lui Caragiale și Grigorescu.

Încă în 1884, îndată după întoarcerea de la Paris, într-un reportaj semnat d.l.v., Delavrancea ne-a dat unul dintre primele și cele mai autentice caracterizări ale lui Caragiale și ale artei sale:

„Nu am văzut niciodată autor care să intre mai mult în tipurile ce a creat, care să-și joace mai bine rolurile ce a scris pentru alții. Din *Noaptea furtunoasă* și din noua sa comedie, *O scrisoare pierdută*, nu e politician, prefect, proprietăraș, ambițios și naiv pe care să nu ți-l prezinte cu dibăcia unui comedian consumat în arta sa. Și cu toate acestea, nu cunosc un autor mai obiectiv, mai deosebit de creațiunile sale.”²

Correspondența regulată pe care Delavrancea a purtat-o cu Caragiale și din care încă s-au păstrat, cu toate avatururile celor opt decenii care au trecut, zeci de scrisori, dezvăluie gradul de intimitate și afecțiune dintre ei, cât și marele număr de probleme care-i preocupau pe cei doi prieteni. Călător în Grecia sau Egipt, părinte îngrijorat de examenul fiicei sale, Cella, la Conservatorul din Paris, îndurerat de moartea picturului Nicolae Grigorescu, în orice stare sufletească, Delavrancea își împărtășește planurile, deziluziile și bucuriile „fratelui Luca”. Portretele politicianilor și analiza situației politice, veșnic încordată, ocupă cel mai mare loc în aceste scrisori pe care Caragiale le aștepta cu înfrigurare, mai ales că el însuși, înscris în gruparea conservatoare a lui Tache Ionescu, în 1905, se dorea deputat, ceea ce nu părea imposibil:

„Bun e D-zeu și, dupe mila și îndurarea lui, la toamnă, Caragiale și Delavrancea vor fi în Parlamentul României. Așa nădăjduiesc.”³

¹ C. Săteanu, *Mușchetarii literaturii române moderne — Al. Vlăduță, I.L. Caragiale, Delavrancea și Coșbuc*, Iași, Inst. grafic „Presa bună”, 1940.

² d.l.v., *Iași și banchetul „junimiștilor”, România liberă*, VIII (1884), nr. 2.191 (30 octombrie), p. 2, 3.

³ Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 4/17 iunie 1905, inedită.

Anul 1907 și broșura lui Caragiale fac pe Delavrancea să-și exprime părerile în scrisori despre care vom discuta la locul potrivit. În privința relațiilor cu „fratele Luca”, credem edificatoare o scrisoare din Paris, 1907:

„Sunt ani de cînd ființa ta a făcut o adevărată invazie în sufletul meu, distrugînd multe, respectînd unele, generînd altele... dacă nu trec pe la tine, e că mi-e imposibil să trec. Și nu-ți închipui cît vă doresc. Mi-e dor de m-me Caragiale, a cărei delicatete este incomparabilă, mi-e dor de puii tăi veseli și parainteligenți — de indiana și de berbecul cu ochelari — mi-e dor de tine, de nasul tău impertinent, de buza ta de jos violentă, de buza ta de sus obraznică, de ochelari-ochii tăi diabolic-spirituali. Mi-e dor de inima și de capul tău. Să nu rîzi, de altele, da — și am multe — de asta, nu...”¹

Conținutul scrisorii poate fi corelat nu numai cu parodiile pe care Caragiale le face unora dintre scrierile lui Delavrancea, ci și cu nenumăratele lecturi comentate de cei trei prieteni, care neîndoielnic au contribuit la simplificarea stilului, prea înflorit, din tinerețe al lui Delavrancea, tinzînd către sobrietatea echilibrată a scrisului său de maturitate.

Prietenia cu poetul A. Vlahuță începuse din 1883—1884, cînd Delavrancea se afla încă la Paris.

Își scriseseră în același timp, înainte de a se cunoaște. Întîlnirea le-a confirmat o simpatie spontană, simțită reciproc de la distanță:

„Ne-am înțeles de la primele cuvinte; el vorbind rar și puțin, eu mult și repede”².

Ulterior, au locuit în aceeași cameră la hotel „Metropol”, ca și Duiliu Zamfirescu, au fost colegi de redacție la *România liberă*, la *Epoca* și la *Revista nouă*; și-au citit reciproc noile lor creații sau pe ale lui G. Coșbuc, O. Goga sau Cerna, reluînd pe rînd lectura, cu ritm diferit și vibrație personală în glas, în Strada Polonă, sau în locuința lui Delavrancea de la Școala Centrală, în balconul din Palatul funcționarilor, sau la Dragoslovenii lui Vlahuță, ori la Berlin, în Preussischestrasse 10, Wilmersdorf, la Caragiale; au călătorit împreună cu vaporul pe Dunăre, au vegheat ultimele clipe de viață ale

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 3/16 ianuarie 1907, inedită.

² Delavrancea, *Cum l-am cunoscut...*, în loc de prefață la vol. lui A. Vlahuță *Icoane șterse*, București, Ed. Alcala, 1895, p. V.

marelui lor prieten, pictorul Grigorescu; au călătorit împreună cu Gherea, duși de viforul durerii, spre Berlinul unde se prăbușise nemuritorul „frate Luca” în 1912; s-au întâlnit la Birlad sau la Iași, în anii refugiului, ca într-un priveghi la căpătiul patriei cوتropite, privindu-se cu ochi mîhnîți, încercînd să se încurajeze unul pe altul; și A. Vlahuță, ultimul dintre „mușchetarii” literaturii noastre clasice, a condus la cimitirul din Iași pe Delavrancea, spunînd că a venit la propria sa înmormîntare, întru atît îi părea de neînțeles viața fără „fratele Barbu”.

★

Prietenia cu Vlahuță și Caragiale, relațiile cu Titu Maiorescu și cu Gherea, succesul primelor conferințe rostite la Ateneu și aprecierile laudative ale unor critici literari cu prestigiu în epocă pregătesc pentru Delavrancea atmosfera prielnică creației literare. La intervale scurte publică nuvelele *Trubadurul*, *Din memoriile Trubadurului*, *Văduvele* și *Milogul*, din care, cu unele adăugiri, alcătuieste în 1887 volumele *Trubadurul* și *Liniste*. În același an, în *Lupta literară*, începe publicarea uneia dintre cele mai viguroase scrieri din creația sa — *Hagiu* — intitulată ulterior *Hagi-Tudose*.

Din păcate, radicalul Gh. Panu, adversar al lui I. C. Brătianu, este condamnat în mai 1887 la doi ani închisoare pentru articolul *Omul periculos*, în care viza pe Carol I. Gh. Panu fuge în străinătate, și astfel încetează de a mai subvenționa *Lupta literară*, care-și întrerupe apariția numai după două numere.

Delavrancea și Vlahuță fac planul ca, în colaborare cu Al. Macedonski¹, să editeze o nouă revistă, în care sperau să continue programul *Luptei literare*, finanțată de data aceasta de Victor Bilciurescu, sub direcția lui B. P. Hasdeu. În ultima clipă, însă, Al. Macedonski pretinde să aibă el rolul conducător, în locul lui Hasdeu, ceea ce Delavrancea și Vlahuță nu admit. În redacția improvizată din fosta Stradă Regală, neînțelegerea ia proporții, soldîndu-se cu plecarea lui Al. Macedonski. *Revista nouă*, cum a fost intitulată, apare totuși, avînd ca redactori, în ordinea importanței acordate de B. P. Hasdeu, pe Delavrancea, Vlahuță, D. D. Racoviță și Victor Bilciurescu,

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Victor Bilciurescu, nedată, nedită.

căroră în curînd li se vor adăuga G. Ionescu-Gion, I. Bianu și Th. Speranția. Printre colaboratori se întîlnesc numele lui Ion Ghica, Gheorghe din Moldova, Dinu Golescu și I. Catina. Se mai publică *Rime la un amic*, de Veronica Micle, și poezii postume, de Iulia Hasdeu etc.

În *Revista nouă* Delavrancea a publicat — cu puține excepții — întreaga sa creație nuvelistică de după 1887, dar, solicitat în prea multe direcții, scriitorul nu mai are răgazul să reia și să continue dezbateră problemelor teoretice privitoare la limba literară, la conținutul, măiestria artistică și funcția socială a literaturii, la coordonatele culturii noastre naționale, începută în *Lupta literară*, dezbateră pe care, de altfel, n-o continuă nici alți colaboratori ai *Revistei noi*. În 1893 publică în primul număr al revistei lui Gherea *Literatură și știință* schițele *Bunicul*, *Bunica*, *Marele duce* și *Două lacrimi*, iar în 1894 colaborează sporadic la revista *Vieașa*, editată de prietenii săi A. Vlahuță și Dr. Alceu Urechii.

Pentru Delavrancea anii 1888—1894 sînt ani de intensă activitate nu numai în domeniul creației literare, ci și în avocatură și mai ales în politică. Fiul căruțașului Ștefan Tudorică Albu din mahalaua orzarilor privea cu ochi critic lumea în care trăia și — așa cum am văzut din „zigzaguri” și mai ales din *Correspondența pariziană* — dovedea că are ceva de spus cu privire la factorii răspunzători de bunul mers al societății. În 1888 împrejurări speciale favorizează angajarea lui în activitatea politică, pe care în 1885 o considera „o afacere peste măsură de grea”¹. Încurajat de locul pe care și-l cucerise în generația de prozatori tineri prin cele trei volume publicate — *Suliânica* (1885), *Trubadurul* (1887) și *Liniste* (1887) —, de succesele obținute la bară, în gazetărie și la Ateneu, fiul lui Ștefan „căruță-goală”, care avea să-și dea consimțămîntul la căsătoria lui Barbu prin punere de deget, cere în căsătorie pe fiica liberalului Alexandru Lupașcu.

Din timpul petrecut la Paris, schimbul de scrisori dintre Delavrancea și Marya Lupașcu lasă să se întrevadă ostilitatea cu care era privită prietenia lor atît de către Elena Miller-Verghi, care, se pare, îl destinase în planurile ei fiicei sale, Mărgărita, cît și de către Lucreția Lupașcu, mama Maryei,

¹ De la Vrancea, *Voinței naționale*, în *Epoca*, I (1885), nr. 22 (12 decembrie), p. 2.

care nu putea concepe o căsătorie între fiica ei și tânărul născut printre orzarii din Bariera-Vergului.

„Sunt într-adevăr puțin supărată, dar pe ceilalți — îi scrie Marya lui Barbu —, pe tine nici n-aș ști cum; ești așa de bun cu mine, că de câte ori îți scriu trebuie să-ți mulțumesc de cîte ceva, de o glumă a ta, de o vorbă, și chiar dacă nu mi-ai scrii, de vreo bunătate a ta, pe care o simt cîteodată așa de vie, ca și cînd n-ar fi trecută, ca și cînd s-ar reînnoi și mări de cîte ori îmi aduc aminte... Împrejurul meu se petrec lucrurile cele mai curioase, cele mai nostime, cele mai de bufnit în rîs, lucruri pe care nu-ți vine să le crezi, la care nu te-ai fi așteptat niciodată... și vrei să nu-mi vie să rîz? ba am să rîd!... Poate zici că nu înțelegi nimic din ce spun? Cred și eu că nu! Cine te-a pus să te duci în fundul pămîntului?”¹

În acest moment de răscruce în viața lor sufletească, sprijinul lui Al. Lupașcu a fost hotărîtor, și căsătoria celor doi tineri se realizează, dar Marya nu aduce în căsnicie nici o altă avere decît salariul ei de profesoară.

Se înțelege că susținerea lui Alexandru Lupașcu a sporit atașamentul lui Delavrancea pentru acesta, și comuniunea lor de idei din perioada prepariziană se adîncește; în plus, atracția temperamentală pentru combativitatea — în fond, demagogică — a liberalilor aflați de curînd în opoziție, pentru programul lor, în care Delavrancea vedea rezolvarea problemei naționale și a problemei țărănești, — cele două mari idealuri ale sale —, toate acestea contribuie la crearea unei atmosfere de persuasiv îndemn către liberali, la care se înscrie în 1888.

Din acest moment, gazetarul, zilnic prezent în coloanele *Democrației*, și oratorul gata să facă un rechizitor necruțător adversarilor politici, pune în slujba partidului liberal verva sa scînteietoare cu convingerea că partidul liberal *poate* și *vrea* să soluționeze cele două probleme vitale pentru poporul român (Cu aceeași convingere utopică, Delavrancea va intra peste cîțiva ani în partidul conservator, încercînd aceeași cruntă deziluzie ca și în cadrul partidului liberal).

Deși Delavrancea nu înțelege caracterul de clasă profund reacționar al partidelor politice burgheze, atașamentul său sincer față de mase îl va împiedica să se situeze în întregime pe pozițiile partidelor „istorice” în care a activat. Rînd pe rînd,

¹ Scrisoarea Maryei Lupașcu către Delavrancea, inedită, păstrată fragmentar.

fie că se află în rîndurile partidului liberal, fie că luptă pentru interesele partidului conservator, articolele și discursurile sale sînt deseori vehemente atacuri împotriva politicianismului burghez, fără deosebire de culoare. Chiar și atacurile îndreptate împotriva monarhiei (care ocupă un loc important în publicistica lui Delavrancea în această perioadă), remarcabile prin convingerea și îndrăzneala autorului, în loc să slujească, adesea deserveau partidul din care făcea parte. În seria de foiletoane *Carmen Sylva*, din 1892, an în care la Ateneu, vorbind despre *Țăranul nostru și țăranul mizeriei*, înfățișa însușirile morale ale poporului nostru și decăderea în care l-a adus exploatarea, Delavrancea atacă pe regina țării cu o vehemență nemaiîntîlnită în epoca sa. El scotea în evidență prăpastia dintre coroană și aspirațiile maselor, afirmînd că singurul lucru admirat de regină este „pămîntul negru și gras al României... În noi, dar, nu a văzut nimic; afară de bogăția pămîntului, afară de frumusețea și valoarea codrilor, restul — o turmă de exploatat, pe care s-o lauzi și să o maltratezi după împrejurări.”¹

Articolele *Guverne personale*², *O teorie constituțională*³, *O nouă tortură constituțională*⁴, *Pace, liniște și concordie*⁵ și altele din *Voința națională*, 1891, avînd drept semnătură un asterisc, și *Sire* — scrisoare deschisă regelui, din 1893, semnată „Un țăran”, cheamă la ordine coroana pentru guvernare neconstituțională și pentru ipocrizia cu care, prin formule meșteșugite, caută să ascundă nemulțumirea poporului.

În încheierea ultimului foileton din seria *Carmen Sylva*, Delavrancea rezuma acuzațiile principale aduse familiei regale:

„Ne-am împlinit o sfințită datorie spunînd regelui acum un an că a ieșit din constituțiune și reginei astăzi că a ieșit din națiune.”⁶

¹ Delavrancea, *Carmen Sylva*, București, Tip. Voința națională, 1892, p. 115.

² *Guverne personale*, *Voința națională*, VII (1890), nr. 1.839 (17/29 noiembrie), p. 1.

³ *O teorie constituțională*, *Voința națională*, VII (1890), nr. 1.858 (12/24 decembrie); nr. 1.859 (13/25 decembrie); nr. 1.860 (14/26 decembrie); nr. 1.861 (15/27 decembrie); nr. 1.862 (16/28 decembrie); nr. 1.863 (18/30 decembrie), p. 1.

⁴ *O nouă tortură constituțională*, *Voința națională*, VII (1890) nr. 1.866 (21 decembrie/2 ianuarie), p. 1.

⁵ *Pace, liniște și concordie*, *Voința națională*, VIII (1891), nr. 1.878 9/21 ianuarie), p. 1.

⁶ Delavrancea, *Carmen Sylva*, loc. cit., p. 125

Între 1888 și 1894, lupta în partidul liberal, aflat în opoziție, hrănește elanul lui Delavrancea, ține treaz spiritul său critic și combativ. Permanent preocupat de problema țărănească, Delavrancea adună mereu date, studiază condițiile de viață ale țăranilor, industria lor casnică, își întocmește un album cu desenele tuturor uneltelor de lucru ale plugarului și ale țăranei, pentru a ajunge la convingerea pe care o exprimă în fața publicului de la Ateneu că țăranul român decade din cauza mizeriei, că improprietărea și culturalizarea lui trebuie înfăptuite cât mai neîntârziat.

În problema națională, Delavrancea, care făcuse dese călătorii în Transilvania, încurajând și ajutând pe luptătorii pentru libertate națională, timp de șase luni studiază cronicile românești și străine, din care își va alimenta pateticul discurs din decembrie 1893 — *Cestiunea națională*. În fața alegătorilor din fostul județ Prahova, la Ploiești, Delavrancea desfășoară istoria luptelor, duse de poporul din Transilvania pentru drepturile lui firești, răpite de imperiul habsburgic, cerind sprijin neprecupețit pentru cauza românilor de peste Carpați. Activitatea politică din acest timp nu-i stingherește însă creația artistică, ci, din contră, pare s-o stimuleze, căci în acest răstimp Delavrancea dă la iveală cele mai importante dintre nuvelele și povestirile sale. Tot atunci, Delavrancea, profesor suplinitor de literatura română la Facultatea de litere din București, în 1892—1893, ține cursul său de folclor și conferențiază la Ateneu și în diverse orașe ale țării despre literatura populară.

În fața acestei împletiri a politicii cu munca de creație, nu se mai poate absolutiza ideea că rodnică activitate literară din deceniul 1883—1893 se explică prin faptul că scriitorul „nu se aruncase cu totul în vârtejul luptelor politice ale burghezo-moșierimii”¹.

În vârtejul luptelor politice fusese și în deceniul marilor lui creații în proză. După 1894, însă, în viața sufletească a lui Delavrancea — deputat liberal, apoi conservator și ministru — intervine un element nou, cu consecințe serioase asupra creației sale: scriitorul este încătușat de interesele partidului liberal, ajuns la putere în 1894, după șase ani de opoziție și dornic să se mențină cu orice preț la guvern. Ca membru al

¹ Ioan Mihuț, *Prefață la Delavrancea, Domnul Vucea*, București, Ed. Tineretului, „Bibl. școlarului”, nr. 61, 1963, p. 7.

partidului, scriitorul este silit să facă concesii costisitoare pentru personalitatea sa, să-și înfrîneze spiritul critic. „Trădarea cestiunii naționale“ de către Dimitrie Sturdza răpește scriitorului elanul interior de a crea, liniștea sufletească necesară cristalizării imaginii artistice. Martor deziluzionat al practicilor politicianiste, scrîbit de sterilitatea activității pe care o ducea, Delavrancea înfățișează în 1895 lui Vlahuță aspecte din viața sa de „om politic“ hărțuit de clientela partidului:

„Un căpitan surd, care-mi cere o revizuire imposibilă. Un preot, care îmi cere o protopopie care nu există. Mai mulți ploieșteni, care vor să dea guvernului norme de conduită și mă însărcinează pe mine cu misiunea delicată de a le transmite metoda „politică“. Un judecător de ocol îmi cere cu insistență, deși nu e titrat, să-l mențin... Un fost sergent în armată dorește loc de copist în minister, deși abia citește. O tinăără și frumoasă domnișoară crede că... voi fi în stare să mă amestec în concursul ei etc., etc. Numai azi și înainte de a ieși de-acasă. Pe drum: un comerciant falit cere funcție. Un tînăr mă oprește, mă dă jos din trăsură și-mi prezintă un vraf de manuscrise: e poet și prozator etc., etc. Și ieri a fost ca azi, și mâine va fi ca azi și ieri... Și nu ți-am enumerat decît ceea ce n-am putut face. Să le mai înșir și pe cele ce am făcut? E inutil. Ar fi să rebeau amărăciunile zilnice. Sunt al oricui: al partidului, al țării, al amicilor, al inamicilor (da, al unora), al chestiei naționale, al presei, al școalelor, al dracului chiar, dar nu sunt de loc, absolut de loc, al meu, al soției și al copiilor mei...“¹

Mulțumirile sînt rare și în legătură cu succese obținute în acțiuni total dezinteresate:

„Am făcut tot posibilul să fie satisfăcut Coșbuc în cererea lui: să-i tipărească *Minist. Cultelor* și al *Instr. Eneida* — admirabil tradusă. Am obținut de la Müller pentru *Scorțeanu* 200 de lei, dar... din partea ce mi se cuvine mie, iar pe manuscrisul meu. Neizbutind să găsesc altfel ceva bani pentru Caragiale ca să plece cu copiii la munte, am iscălit o poliță pentru el de 550 lei...“²

Consecințele unei astfel de vieți, în care munca este cu atît mai istovitoare cu cît o face în silă, nu întîrzie să se arate.

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Vlahuță, din 21 iunie 1895, inedită.

² *Ibidem*.

Delavrancea lipsește adesea din Cameră, ia tot mai rar cuvîntul, fără a convingere, devine de nerecunoscut și cade grav bolnav, obligat să consulte medici din Franța. Aceștia îl trimit la Leche-les-Bains, în Elveția, pentru o cură îndelungată.

Ușor întremat, dar chinat de sentimentul zădărniceii luptei pe care o dusesse, reamintindu-și momentele marilor speranțe dezamăgite din trecut, Delavrancea se silește să pătrundă, prin ceața incertitudinilor, în viitor. Din păcate, el consideră că „liberalismul” și „conservatorismul” sînt singurele tendințe firești ale societății omenești, cel puțin pentru o vreme :

„Din punct de vedere al idealului urmărit de partide, și cît timp vor exista oameni care să-și caute izvorul inspirațiilor mai mult în trecut, iar alții mai mult în viitor, politica este conservatoare sau liberală. Nu vorbesc de mișcarea modernă social-democrată, pentru că pînă acum nicăieri nu s-a încheiat bine în partid de guvernămînt...”¹

Rezerva lui Delavrancea se explică, desigur, prin insuficiența forță și organizare a mișcării social-democrate la acea dată, dată la care „trădarea generoșilor” era pe cale de a se produce.

Guvernele care s-au succedat își continuă acțiunea de exploatare a maselor muncitoare. Au loc frecvente mișcări țărănești, reprimare sîngeros. În 1899, răscoala de la Poiana-Dolj, urmată de sălbăticia represaliilor, determină pe Delavrancea să interpeleze guvernul. Cu acest prilej, condamnînd samavolnicia guvernului, Delavrancea spunea: „Ați reînviat scenele invaziilor tătărești. Țăranii au fost crîncen maltratați. Armata i-a atacat.”²

„Cu obiectivitate, el laudă „tactica admirabilă” și „programul minimal” al socialiștilor, învinuîți de instigație la răscoală printre țărani, arătînd că adevărata cauză a răscoalei este lipsa de pămînt: „starea țăranilor este rea și în multe părți înfrîmător de rea.”³

Și cu toate că orînduirea capitalistă i se părea eternă, necesitînd doar îmbunătățiri aduse de personalități cu dragoste pentru popor, Delavrancea recunoaște cîstit generozitatea

¹ Discurs rostit în Cameră la 9 decembrie 1897. Dezbaterile Adunării deputaților, 14 decembrie 1897, p. 73.

² *Idem*, p. 76.

³ Discurs în Cameră, 25 februarie 1899. Dezbaterile Adunării deputaților, 10 martie 1899, p. 748 și urm.

luptei socialiștilor, în contrast cu politica de căpătuială a partidelor „istorice”:

„...Trebuie să recunoaștem că ei sunt animați de pasiuni mari, de convingeri, amestecate cu o înfierbîntată sentimentalitate. Sunt înflăcărați, robuști, gata de jertfă, ca apostolii unei noi religii. Asemenea oameni nu întrebunțează excocheria...”¹

Ridicarea țăranimii din mizerie are pentru Delavrancea „importanța și gravitatea unei chestiuni naționale”², și de aceea simulacrul de improprietărire făcută de liberali nu-l putea mulțumi. Moșiile au fost vîndute — spune el — „avocaților, medicilor, negustorilor, samsarilor... Sute de pogoane au trecut în mîna cîtorva cîrciumari din Vălenii-de-Munte, cumpărate pe nimic... Da, aceștia sunt alegătorii mei, dar prețuiesc mai mult chestiunea țărănească decît mandatul de deputat...”³

Delavrancea simte creșterea protestului asuprașilor, capabili să rupă toate zăgazurile constringerilor, împiși de mizerie. Socialistului de operetă Vasilică Morțun, din grupul „generoșilor trădători”, care susținuse că răscoalele nu mai sînt posibile cînd există o armată represivă, dotată cu arme perfecționate, Delavrancea îi răspunde:

„Dar nu cunoaște d-l Morțun acea putere misterioasă și năpraznică a poporului în revoltă? Nu știe d-sa că masele în mînie, în mersul lor triumfalnic înghit de multe ori regimentele, neputînd să le învingă, atrăgîndu-le la ele printr-o uriașă sentimentalitate, pentru a forma împreună o ființă căreia nimic nu-i mai poate rezista?”⁴

Deși admite posibilitatea unei organizări mai drepte a societății, într-un viitor îndepărtat, intuiția lui rămîne vagă și neîndestulătoare, iar argumentarea cu care își susține opiniile este mai mult afectivă, emoțională și emoționantă decît rațională. Practic, Delavrancea a apărut pe țăranii răsculați în fața tribunalului din Bacău în 1888 și 1893. Din depozitiile martorilor și din interogatoriile inculpaților și-a dat seama că revolta împotriva asupririi este călăuzită de instinctul sigur al maselor, de setea lor de dreptate:

„Eu am credință veche și nestrămutată în mulțimea cetățenească pe care unii o disprețuiesc fățiș și alții în fundul con-

¹, ², ³, ⁴ Discurs în Cameră, 25 februarie 1899, *loc. cit.*, p. 750.

științei lor. Crez în numărul mare ca într-o singură ființă... Crez în poporul al căruia servitor credincios voi fi totdeauna..."¹

Din păcate, întreaga activitate politică a lui Delavrancea, subordonată luptei pentru rezolvarea problemei țărănești și a celei naționale, este un dureros zbucium: speranța că printre politicienii vremii sale a găsit pe realizatorul reformelor interne, economice și culturale visate, care să determine și pe plan extern condiții omenеști de viață românilor din Transilvania, a alternat mereu cu deziluziile. Rînd pe rînd, în jungla partidelor burgheze, politicienii în care nădăjduise, de diverse culori și vîrste, au măcinat în moara intereselor personale toate intențiile bune ale cîtorva utopiști, printre care se număra și Delavrancea.

După o lungă și tristă experiență, ajuns la deplină maturitate, Delavrancea exprima cu amară ironie și perfectă luciditate concluziile sale cu privire la moravurile politice burgheze într-o scrisoare din 30 iunie 1906, adresată celei mai clarvăzătoare dintre mințile contemporanilor lui Delavrancea, lui Caragiale:

„Sfîrșesc acest tablou inferior de fapte, vorbe și oameni. Parcă te auz: *dar ideile?* Ideile care dăspart? Ideile care ar împăca? Aspirațiunile? Sînt! Ele dorm dulce și mai dulce în capul cîtorva utopiști. Nu le dăștepta. Va veni și timpul lor — mai speră încă Delavrancea. Acum e rîndul vanității, a monomaniilor, a partizanismului, a gheșeurilor, a întreprinderilor naționale, a injuriilor, a tîrîturilor. Nu degeaba e jubileu, tîmbălău, asanare, asinare, carpism, tachism, cantacuzinism, sturdzism, brătienism...”

Într-adevăr, dezamăgirilor suferite în partidul liberal îi urmaseră cele provocate de conservatori. În partidul conservator, multilaterală sa personalitate își mărginise activitatea la anihilarea loviturilor date de foștii partizani în Cameră, la consiliile zilnice de la Primăria Capitalei, unde, ca primar, între 12 iulie 1899 și 21 mai 1901, se ocupă de serviciul copiilor găsiți, de despotmolierea Dîmboviței, de subvențiile diferitelor societăți filantropice. Proiectul unei orchestre populare și al unui teatru ambulant, pentru ridicarea culturală a mîrginașilor, făcut cu Caragiale², nu poate fi dus la îndeplinire.

¹ B. Delavrancea, *Cestiunea națională*, București, Tip. Voința națională, 1894, p. 3-4.

² Arhivele Statului, București, dos. 343/1900, p. 2, 3-8 verso.

În noianul de acțiuni către care nu se simte atras, în timpul primariatului său, Delavrancea are doar satisfacția de a vedea opoziția unor politicieni cu prilejul votării unei pensii viagere pentru B.P. Hasdeu și aceea de a participa, împreună cu Caragiale, la sărbătorirea a 500 de ani de la nașterea lui Gutenberg, organizată de corpul lucrătorilor tipografi. Cu prilejul acesta, Delavrancea declară că va sprijini ridicarea nivelului cultural al tipografilor, înființând școli de adulți unde să se predea ortografia, punctuația, gramatica și estetica „în așa fel, încât chiar Academia, care de douăzeci de ani n-a făcut decît să scoată din uz pe ă, să fie geloasă”¹. De altfel, Delavrancea era președintele onorific al școlilor de adulți pentru muncitori.² De asemenea, în calitate de primar, făgăduiește să sprijine revendicările economice ale tipografilor.

Cu arhitectul Ion Mincu plănuiește generalizarea stilului arhitectonic vechi românesc în București, dar, din lipsă de fonduri, planurile nu se realizează. Delavrancea este acuzat de risipă și de incorectitudine în administrația capitalei și în concesionarea tramvaielor. La aceste acuzații Delavrancea răspunde:

„...Știam de la început că acela care se va încerca să pună frîu lăcomiei va fi cel mai puțin chemat d-a satisface pe oamenii de dezordine... De unde acest vîiet care pătrunde și în Parlament că e ceva ascuns în concesiuinea tramvaielor?... întrucît privește mintea, talentul, cultura și toate acele bune însușiri ce alcătuiesc nobleța intelectuală a omului, întotdeauna am recunoscut că dasupra mea sînt mai mulți decît dedesubtul meu. Și în sus m-am uitat cu admirațiune, iar în jos cu simpatie și milă. Ca cînte, însă, cunosc egali, cunosc inferiori, sînt și necinstiți, dar superiori nu cunosc!”³

Momentul „1907” îl găsește edificat:

„De mulți ani am împărțit răspunderea situației în două: A lui (a regelui — n.n.) și a bărbaților (ilustri) cari ne-au guvernat...”⁴

¹ Reporter, *Jubileul lui Gutenberg, Lumea nouă*, VI, seria III, nr. 48 din 18 iunie 1900, p. 4; *Aniversarea lui Gutenberg la București, România jună*, II (1900), nr. 184 (14 iunie), p. 2.

² *Școlile de adulți, Noua revistă română* (1900), nr. 18, vol. 2 (15 septembrie), supl. I, p. 88.

³ Discurs în Cameră, 13 ianuarie 1900. Dezbaterile Adunării deputaților, 20 ianuarie 1900, p. 340.

⁴ Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 8 decembrie 1907, inedită.

Broșura lui Caragiale 1907 — *Din primăvară pînă-n toamnă* — îi smulge admirația, dar îi dă prilejul de a-și exprima și neîncrederea în unele soluții scontate de Caragiale:

„Desigur, 1907 al tău e o minune ca adevăr, ca artă, ca sentiment, ca judecată. Ai zugrăvit un tablou de mare maestru. Jocul infect al partidelor noastre, pe dasupra țării și în detrimentul țării, cu lăcomia nestăpinită a celor ajunși și cu îmbufnarea dizgrațioasă a celor căzuți... Dar... remediul, remediul pe care-l speri tu nu mă satisface. De loc. Serios, crezi în regele nostru?”¹

Și, într-adevăr, Delavrancea nu mai credea nici în rege, nici în oamenii politici, și, în consecință, ori lipsea din Cameră cu săptămînile, ori tăcea. Semnificația acestei tăceri nefirești la prătorul înăscut și consacrat o aflăm de la el însuși: „Sunt aproape doi ani de cînd, făcînd parte din Parlament, am tăcut neconținut, ca și cum nu aș fi fost în Parlament. Ocaziuni, desigur, nu mi-au lipsit... De ce am tăcut, d-lor? Sînt mai multe cauze. O primă cauză a tăcerii mele este efectul bătrîneții (împlinise 51 de ani — n.n.) și al deziluziei. Ceea ce altădată mă fermeca ca elocință, ca frumos, astăzi mi se pare o zbuciumare zadarnică. Sunt împrejurări în care cuvîntul poate să-și piardă valoarea lui, și în una din aceste împrejurări mi se pare că ne găsim astăzi. Orice am spune, la orice am dovedi, ni se răspunde alunecînd pe de-alătura. În aplauzele majorității, discuțiunea se închide și rezultatul cuvîntului e nul.

O a doua cauză a tăcerii mele a fost modul de a veni la putere al acestui guvern.”²

În 1907 guvernul venise cu creditul celor mai importanți oameni politici și cu susținerea regelui, și Delavrancea amintește propria sa atitudine față de această situație neconstituțională:

„Eu am mormăit în front, și mormăiala mea a fost auzită de vecinii mei... Enorm credit ați avut, și ați potolit răsoalele înecîndu-le în sînge. Multă vreme am simțit ca o lovitură de bardă pe care mi-ar fi dat-o cineva în cap. Acum n-aveți destule lacrimi ca să plîngeți nenorocirile bieților țărani? Iacă o parte din cauzele care m-au făcut să păstrez o adîncă tăcere...”³

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Caragiale, din 8 decembrie 1907, inedită.

² Discurs în Cameră, 3 decembrie 1909. Dezbaterile Adunării deputaților, 5 decembrie 1909, p. 105, col. 2.

³ *Ibidem*.

Spulberînd părerea generală că politica a ucis în el pe scriitor, Delavrancea va încerca să exprime prin literatură ceea ce fusese împiedicat să spună ca politician. De acum încolo, însă, scriitorul nu va mai fi drasticul cronicar al moravurilor sociale ale vremii, așa cum fusese în primul deceniu al activității sale literare. Convingerile sale îmbracă haina simbolurilor artistice, iar subiectele scrierilor sînt în primul rînd luate din trecutul istoric, ușor idealizat, în intenția de a crea un contrast mai izbitor cu prezentul. În 1908, în basmul *Stăpînea odată...*, scriitorul dă un exemplu de conducător — model de vitejie, de moralitate și de dragoste față de popor — expresie a protestului lui Delavrancea contra regelui care poruncise uciderea celor unsprezece mii de țărani răsculați.

După relatarea Maryei Delavrancea, în 1908, în timpul călătoriei întreprinse în Grecia, Italia și Egipt, meditănd cu amar la singerosul eveniment din 1907, Delavrancea concepe două trilogii dramatice, una cu subiect din istoria Moldovei — Ștefan cel Mare, Ștefăniță, Petru Rareș — a doua, cu subiect din istoria Munteniei — Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul. Scriitorul nu realizează decît pe prima. În tripticul *Apus de soare*, *Vîforul*, *Luceafărul*, dramaturgul Delavrancea înfățișează diferite aspecte ale luptei pentru supremație între boieri și domni în secolul al XV-lea și al XVI-lea. Sub Ștefan cel Mare — viteaz, înțelept, diplomat și legat de popor — Moldova atinge cea mai înaltă treaptă a prestigiului și culturii în toată istoria ei. Sub domni vicioși, ca Ștefăniță, sau slabi ca Petru Rareș, boierimea lacomă dezlănțuie dezastrul Moldovei. După 1907, dramele lui Delavrancea erau o lecție pe care istoria o da contemporanilor lui.

În mai puțin de doi ani, cele trei piese văd lumina rampei, deschizînd drumul poemului dramatic în literatura română. Autorul se împărtășește din laurii gloriei, dar și din amarul unei critici pătimașe. Totuși, Delavrancea mai dramatizează nuvelele *Irinel* și *Hagi-Tudose*, întîmpinate cu ostilitate de critică și de Al. Davila, director pe atunci al Teatrului Național, ceea ce determină pe Delavrancea să-și retragă toate piesele din repertoriul Teatrului Național. Mai scrie totuși drama *A doua conștiință*, tipărită postum, dar nereprezentată pe scenă niciodată.

În 1912 este ales membru activ al Academiei Române. Credincios dragostei și prețuirii lui pentru folclor, Delavrancea ros-

tește cu acest prilej discursul de recepție *Din estetica poeziei populare*.

Izbucnirea primului război mondial întrerupe din nou activitatea literară a lui Delavrancea. Derutat, el nu vede în acest conflict decât un prilej de înfăptuire a unității naționale. O ultimă nuvelă — *Vacanție...* — discursurile rostite în cadrul „Ligii culturale” a românilor din Transilvania și cuvântarea *Războiul și datoria noastră* de la Academie slujesc aceleiași cauze. Oratorul de mase Delavrancea găsește frazele cele mai emoționante, pe care ziarele din toată țara le reproduc și oamenii le poartă din gură în gură, pătrunși de convingerea și elanul vorbitorului:

„...Nu suntem decât niște buciumași, buciunăm de la un capăt la altul al țării notele de durere și de speranță ale neamului întreg...”¹

Pentru a determina intrarea în război alături de Franța, Anglia și Rusia, Delavrancea arată răspunderea pe care generația sa o are în fața istoriei:

„...Lotul nostru este al jertfei și al eroismului. Ori vom fi generațiunea lepădării de noi înșine, ori vom fi generațiunea blestemată a urmașilor noștri... Carpații nu ne despart, ci ne unesc...”²

Entuziasmul fanatic cu care Delavrancea străbate țara înainte de intrarea României în război, patosul cu care vorbește în Piața Sărindar ori în Sala Dacia nu se poate măsura decât cu amarul cumplitei treziri la realitate. Când înfrîngerile militare dovedesc proasta pregătire și înzestrare a armatei, iar substratul abjectelor interese ale politicienilor iese la iveală, Delavrancea este torturat de remușcarea că a contribuit și el la dezastrul țării. În jurnalul său intim, inedit, notează telegrafic:

„Uimit. Distrus. Nu mai sînt om. Sînt o mașină din care a sărit șurubul cel mai important.”

În capitala bombardată de zepeline germane, Delavrancea, a cărui singură nădejde e în „țăranul nostru, în sfîntul nostru țăran”³, cercetează personal toate distrugerile, vizitează spita-

¹ Discursul d-lui Barbu Delavrancea la întrunirea publică din T.-Severin, *Epoca*, XXII (1915), nr. 105 (19 aprilie), p.1.

² Discursul d-lui Delavrancea, *Epoca*, XXII (1915), nr. 305 (5 noiembrie), p.1.

³ Scrisoarea lui Delavrancea către Marya Delavrancea, din 10 octombrie 1916, inedită.

lele pline cu răniți și nu părăsește Bucureștiul amenințat de invazie decât cu ultimul tren.

★

La Iași, Delavrancea este covârșit de durere pentru pierderea atîtor vieți și cîtăropirea unei jumătăți din teritoriul patriei, pe care o visase întregită.

Pentru scurtă vreme, ministru al industriei și comerțului, are de luptat cu specula nerușinată a ambușacilor, cu lipsa mijloacelor de transport.

În redacția ziarului *România* — ultimul la care a colaborat — Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Mihail Sorbul și alți scriitori și gazetari mai tineri au fost martorii suferinței lui Delavrancea. Regretînd că vîrsta îl împiedica să fie combatant, mergea pînă în primele linii să vorbească ostașilor despre eroism și vitejie¹, iar în Cameră în 1917 rostește impresionantul său discurs cu privire la reforma agrară:

„...Orice aș face, orice aș crede, simt că am izvorît din pătura adîncă, din mulțimea îndelung răbdătoare, din amărăciunea vremilor, din țărănimea umilită și tăcută. Așa mă știu, așa sunt, așa voi fi. Sunt din ei, sunt al lor... De ei mă leagă suferințele moșilor și strămoșilor mei. În mine se adună suferințele veacurilor trecute și ies la iveală și le dau în clipa aceasta grainul pe care li-l pot da! Din această iubire adîncă și neînțeleasă voi vota reformele.”²

Printre manuscrisele salvate din cele două războaie mondiale, cîteva foi de bloc scrise cu creionul vădesc intenția lui Delavrancea de a înfățișa într-o nouă piesă de teatru, intitulată *Războiul*³, drama trăită de masele populare, în vreme ce urzitorii măcelului își dădeau mina spre a se îmbogăți fabulos. Dar n-a avut răgaz s-o scrie. Vestea unei păci separate cu Germania, acceptînd mutilarea țării, îl zdrobește, și Delavrancea se împotrivește:

„Se cuvine să jertfim ce este trecător permanentului. Să ieșim din guvern. Eu ies din guvern, pacea separată... eu nu o iscălesc...”⁴

Și Delavrancea cade bolnav de deznădejde. Venit grabnic de la Birlad, Vlahuță îl descrie așa cum i-a apărut, cu părul

¹ Delavrancea, *Erou și viteaz* — ms. inedit.

² Delavrancea, *Pămînt și drepturi*, Iași, Tip. Dacia, P. et D. Iliescu, 1917, p. 9.

³ Delavrancea, *Războiul, Iașul literar*, X (1959), nr. 3 (marție), p. 69—77.

⁴ Discurs în Cameră, ms. inedit.

răsfirat pe pernă și cu barba crescută: „arăta foarte bătrîn... semăna cu Ștefan cel Mare din piesa lui, pe patul de moarte.

Poate că era și o tainică înrudire, mai tare decît vremea, între aceste două mari suflete reprezentative, pentru care dragostea de neam și țară a fost o adevărată religie.”¹

La 29 aprilie 1918 Delavrancea se stinge și este înmormîntat la Iași, în Cimitirul Eternitatea, pe Aleea Eroilor.

★

Cu puțin înainte de a muri, în Iași refugiului din 1917, Delavrancea făcea în Parlament o profesiune de credință care arunca lumină asupra întregii sale vieți și activități:

„Mai tot ce-am gîndit, ce-am scris, ce-am vorbit au pornit de la și pentru această idee — spunea el cu prilejul dezbaterilor din Cameră la proiectul reformelor agrare. Schițe, nuvele, studii, drame, discursuri parlamentare sau de la întruniri publice, în toate am slujit aceleiași idei...”²

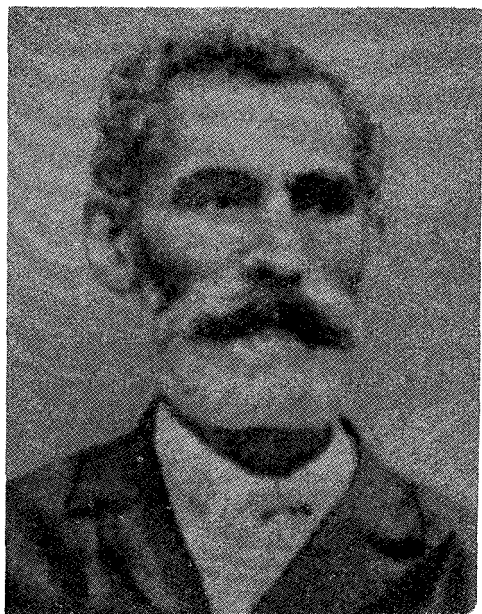
Delavrancea se referea în acel discurs la problema națională, indisolubil legată de problema țărănească. În Transilvania, sub Imperiul habsburgic, sau în regatul stăpînit de dinastia Hohenzollern, pătura socială cea mai numeroasă, făuritoarea istoriei noastre de pînă atunci, a limbii și a comorilor folclorice, depozitara virtuților poporului român, țărănimea, îndura suferințe care îi împușinau vitalitatea și o degradau. De aceea, ușurarea traiului și luminarea țărănimii de dincoace și de dincolo de lanțul Carpaților a fost pentru Delavrancea țelul suprem al luptei sale. În Parlamentul din Iași, în cîteva cuvinte, el exprimase sensul și idealul activității sale politice și literare, explicase mesajul creației sale artistice și trăsătura fundamentală a concepției sale etice. Era mai mult decît o explicație impusă de împrejurări, era expresia dragostei lui adînci pentru popor, a atitudinii sale umaniste, izvorînd din originea umilă a „stratului popular” din care se trăgea și în slujba căruia a înțeles să-și pună toate puterile sale de luptă și de creație. Delavrancea se declara astfel scriitor militant, pentru care arta nu era un act gratuit, ci un mijloc, o armă pusă în slujba intereselor poporului.

¹ Al. Vlahuță, *Nedreptății — Delavrancea, Dacia*, I (1919), nr. 25 (2/15 ianuarie), p. 1.

² Barbu Delavrancea — *Pămint și drepturi* — Iași, Tip. Dacia, P. et D. Iliescu, 1917, p. 10.

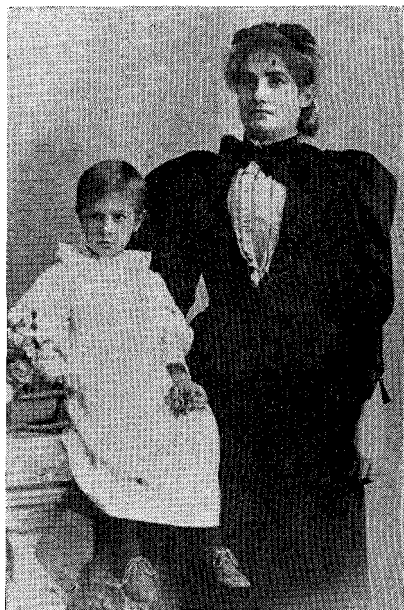
Această autodefinire a ţelurilor activităţii sale literare nu este o pledoarie *pro causa*, nu este mistificarea unui adevăr defavorabil. Cel ce făcea asemenea profesiune de credinţă avea să fie răpus peste citeva luni de durerea cauzată de dezastrul ţării. Trecînd în revistă întreaga moştenire pe care ne-a lăsat-o — cronici de artă, cursul de folclor, conferinţe despre arta populară, la Ateneu, la Academie sau în diverse oraşe ale ţării, în diferite epoci — ne apare cu limpezime convingerea adîncă a scriitorului că rolul artei în general şi al literaturii în special este să exprime năzuinţele poporului în forme accesibile acestuia şi să contribuie la împlinirea lor. De-a lungul întregii sale vieţi Delavrancea nu şi-a trădat niciodată această convingere, ci a demonstrat prin opera sa că între adevărata artă şi idealurile poporului există o legătură organică. Această unitate de concepţie conferă creaţiei lui Delavrancea un caracter profund popular, şi constituie unul din elementele de rezistenţă ale operei sale. Dragostea nedezminţită pentru cei umili, predilecţia cu care zugrăveşte mizeria şi suferinţele lor, şi demască moravurile, instituţiile burheziei parazitare şi corupte, cultul său pentru limba şi arta poporului sînt elementele constitutive principale ale acestei concepţii sănătoase despre conţinutul şi menirea literaturii. Pe de altă parte, pentru scriitorul Delavrancea, aşa cum o va mărturisi mai tîrziu despre sine şi Mihail Sadoveanu, se poate spune cu drept cuvînt că singurul său erou, care îi cuprinde pe toţi, este poporul. Într-adevăr, aproape fără excepţie, personajele sale pozitive sînt recrutate din rîndurile celor umili, în vreme ce personajele negative sînt de regulă purtătoarele concepţiei claselor dominante. În nuvelistică, sectorul cel mai interesant din punct de vedere al tipologiei, cercetătorul constată că simpatia scriitorului se îndreaptă totdeauna spre oamenii simpli ai satului de acum trei sferturi de veac, dar mai ales şi mai frecvent spre mîrginaşii bucureşteni şi spre intelectualitatea provenită din popor, din care Delavrancea însuşi a făcut parte. O tînră ţărăncă săracă, ale cărei calităţi fizice şi morale ar fi trebuit să-i asigure fericirea, victimă a unui cinic vinător de zestre, cade sub oprobiul celor din jur (*Şulţanica*); un fiu de căruţaş, ajuns funcţionar mărunţ, trăieşte copleşit de nevoi şi moare tuberculos (*Iancu Moroi*); văduve sărmane ca în *Sorcova* şi *Moş Crăciun*; cerşetori ca *Zobie* şi *Milogul*; săteni în bejenie ducînd din bordeiele lor doar „sărăcia şi plînsul”. Apoi Trubadurul, Iorgu Cosmin şi doctorul din *Limişte*, fiecare luptînd cu

Nicu Ștefănescu-
Budala...

...și Const. Ștefă-
nescu-Vulcan, fra-
ții mai mari și
sprijinitorii scriito-
rului

Maria Marinescu și Ma-
rioara Panaiodor, sora și
nepoata de soră a lui
Delavrancea

Uța Stoenescu, cea
de-a doua soră
a scriitorului, îm-
preună cu soțul și
copiii ei

lipsurile și umilințele; copiii-argați din *Domnul Vucea*; adolescentul bursier cu haine rupte și ghetе sparte din internatul „Sf. Sava”; bătrîni, femei și copii din Bariera-Vergului, iată lumea eroilor pozitivi din proza lui Delavrancea. Chiar atunci cînd scriitorul se inspiră din istorie, ca în trilogia Moldovei, criteriul după care își selectează eroii purtători ai mesajului său îl constituie măsura în care personalitățile istorice au înțeles interesele și năzuințele poporului și s-au devotat înfăptuirii lor.

Precizarea concepției lui Delavrancea despre rolul literaturii, schițarea tematicii scrierilor sale și definirea condiției sociale a eroilor săi sînt indispensabile pentru înțelegerea uneia din cele mai dificile și mai controversate probleme din cîte le ridică opera acestui scriitor, și anume, aceea a modalităților de creație pe care le-a folosit. Poziția scriitorului față de realism, romantism și naturalism a stîrnit nedumeriri încă de la apariția navelor *Sultânica*, *Iancu Moroi* și *Trubadurul*, iar creațiile ulterioare, în loc să înlăture aceste nedumeriri, le-au accentuat. Și azi, după circa opt decenii de la publicarea lor în foileton, o delimitare strictă a scrierilor în care Delavrancea a folosit una sau alta din modalitățile de creație, măiestria artistică realizată de scriitor prin fiecare dintre ele și importanța pe care o au pentru perenitatea operei lui, este greu și, într-un fel, riscant de făcut.

Caracterizarea pe care i-o face A. Vlahuță în 1909, desigur, nu în calitate de critic literar, ci de poet, dublat de un cald prieten și admirator, poate fi în parte valabilă și azi în ceea ce privește dificultatea reală de a încadra pe Delavrancea într-o anumită școală literară. Că în laboratorul artistic al lui Delavrancea au fost prezente formulele și principiile diverselor curente literare importante din ultimul sfert al veacului al XIX-lea, cînd a creat el nuvelistica sa, este un fapt incontestabil, devenit evident chiar prin datele biografice. La fel de incontestabil este însă și faptul că folosirea concomitentă a mai multor modalități de creație nu izvorăște din lipsa de maturitate artistică a unui debutant, căci prezența lor poate fi identificată în toate etapele muncii sale de scriitor și chiar în realizarea unei singure opere.

Ca temperament, Delavrancea însuși, așa cum am arătat pe larg la partea biografică a acestui studiu, se consideră un paradox prin înclinările sale extreme, diametral opuse, prin sentimente tiranice și impetuos iscate, prin setea de absolut și perfecțiune.

Un astfel de temperament și-a pus amprenta nu numai asupra vieții îndestul de zbuciumate a lui Delavrancea, dar și asupra creației sale literare, căreia îi imprimă concomitent atât caracteristicile unei atitudini subiective, față de realitatea zugrăvită, cât și caracteristici obiective. Pe de o parte, romantism temperamental, cu manifestări lirice, adesea patetice, caracter vulcanic, adeseori violent, pe de alta, spirit de observație ascuțit, care scrutează și discerne, simț înăscut pentru frumos, culoare, proporție și armonie, acestea sînt trăsăturile individuale care i-au nuanțat aspectele lumii înconjurătoare.

În legătură cu modalitățile de creație ale diverselor școli artistice, Delavrancea are un punct de vedere personal nu numai în practica sa artistică, dar chiar și în părerile teoretice pe care le emite.

Delavrancea este convins că hotărîtor pentru valoarea unei opere de artă nu este maniera folosită, ci autenticitatea imaginii pe care o realizează:

„Volnic e artistul să-i placă frumusețea senină a sculpturii antice, în care două linii principale înghite toată droaia de detalii; poate foarte bine să ție trup și suflet la migălituri studiate creț cu creț, linie cu linie; de va fi pictor, să prefere miniatura, fantezia, historia, scenele sociale, ne vor fi dopotrivă preferințele lor intime.”¹

Închistarea într-un sistem, oricare ar fi el, este respinsă de cronicarul de artă Delavrancea, căci „orice sistem în artă nu poate fi decît strîmt și adeseori vinovat”². Evident, Delavrancea nu este adeptul eclectismului în artă, ci al unei libertăți de folosire a principiilor artistice, cu condiția subordonării lor scopului principal, de a reprezenta veridic imaginea lumii înconjurătoare, în interpretarea unei puternice personalități artistice.

Consecvent acestei concepții estetice, Delavrancea însuși este într-o permanentă căutare a celui mai potrivit mijloc de expresie pentru o anumită idee, într-o vizibilă străduință de a subordona modalitatea folosită țelului urmărit.

Dovadă că problemele artei au fost pentru Delavrancea o permanentă preocupare este faptul că opiniile sale despre acest domeniu de activitate omenească nu apar numai în studii

¹, ² Fra Dolce — *Cronica: Artiștii noștri, România liberă*, număr literar, I (1884), nr. 2 (23 septembrie), p. 22; vezi și Zina Molcuț, *Prefață — Delavrancea despre literatură și artă*, București, E.P.L., 1963, p. XXVII; Al. Săndulescu, *Delavrancea*, București, E.P.L., 1964, p. 72.

speciale, consacrate unuia sau altuia din sectoarele artistice, dar chiar în articolele sale de presă, în discursuri și corespondență. Aceste referiri, risipite în întregul său scris, împreună cu studiile mai ample, consacrate în special problemelor picturii și literaturii, pun în lumină coordonatele concepției sale estetice, care, trecind peste unele exprimări confuze sau lacunare, situează pe Delavrancea pe poziții înaintate și progresiste.

Din studiul principiilor estetice ale lui Delavrancea distingem unele cu caracter general valabil, aplicabile la oricare dintre artele spațiale sau temporale. În fruntea acestora poate sta ideea înzestrării naturale a creatorului de artă și condamnarea improvizației și a cabotinismului, căci „a crea” înseamnă „a sensibiliza pentru toți licăriri personale, care la unii nu pot naște, la alții nasc moarte, la alții nasc inviabile și la cei aleși nasc vii, așa de vii încât se amestecă în viața noastră reală”.¹ Nu mai puțin importantă este părerea lui Delavrancea despre unitatea și echilibrul arhitectonic al operei de artă în formularea sa atât de succintă: „proporția părților și intima lor legătură de la început pînă la rezolvarea operei artistice”.²

Încă de la primele sale scrieri cu caracter teoretic despre artă, Delavrancea afirmă că „o operă de artă este rezultatul a doi factori: autorul ei și mijlocul social în care se învîrtește acel autor”.³ Consecvent acestui principiu, caracterizînd, de pildă, arhitectura, Delavrancea o socotește expresie a spiritului colectiv dintr-o epocă istorică, ea îmbinînd ideea de util și de frumos a unei societăți în componentele lor esențiale:

„Adevăratul monument nu are să satisfacă numai unor materiale cerințe prezente, el are încă și o înaltă menire viitoare. El caută să fie o elocintă pagină de istorie, scrisă în piatră, pe care posteritatea să citească lămurit nărvurile, credințele, sentimentele și gradul de cultură a celor ce și-au dat osteneala a o scrie.”⁴

În ceea ce privește pe artist, Delavrancea îi atribuie o mare răspundere față de societatea pe care creația sa o reprezintă în fața posterității. Menirea lui este de a oglindi năzuințele maselor cu sinceritate și abnegație. Delavrancea condamnă pe impostorii în artă, „deștepți, dar fără talent, slujind unui singur Dumnezeu — ambițiunea lor oarbă — de a parveni degrabă

^{1,2} *Cursul de folclor*, lecția IV, ms. inedit.

³ *Lupta literară*, V, *Lupta*, IV (1887), nr. 159 (18 ianuarie), p. 2.

⁴ *Fra del Sierza, Arhitectura, România liberă*, VII (1883), nr. 1837 (14 august), p. 2—3.

și fără muncă, prin exploatarea gustului nesigur al aristocrației de bani”¹.

Animat de ideea îndatoririlor artistului față de popor, Delavrancea nu se sfiște să atace chiar pe regina țării, care, în scrierile ei, denigrase însușirile morale ale poporului și creațiile sale artistice. A te abate — cum făcuse Carmen Sylva — de la concepția morală și estetică a poporului dovedește lipsa oricărei comuniuni cu poporul, anulind însăși rațiunea de a fi a artistului și a operei sale: „Artiștii mari, ba chiar și geniile cad în luptă când au în contra lor emoțiunea și concepțiunea unui popor”². Scriitorul, în speță, nu este „fecior boieresc”, ci un soldat în slujba libertății și a demnității poporului, care trebuie să-și îndeplinească această sfântă datorie — de onoare și de jertfă — cu energie și curaj neabătut.

Deasupra tuturor ideilor valabile despre artă și misiunea artistului în societate se ridică, prin frecvență și semnificația pe care o are pentru concepția estetică a lui Delavrancea, ideea că arta populară — creație a geniului colectiv — este originea și modelul oricărei arte culte, ca depozitară a năzuințelor și concepțiilor de viață ale poporului, a sintezelor lui artistice superioare. Prin această idee referitoare la raporturile artei culte cu arta populară, Delavrancea pledează de fapt pentru transpunerea în artă a specificului național, căci, așa cum se exprimă el, „cel mai suveran mijloc de a înțelege un popor este acela de a-i cunoaște și aprofunda tradițiunile, știința și creațiunile sale simple, naive, dar adeseori străbătute de un spirit vast și genial, pe care numai mulțimile și popoarele îl pot avea”³.

Mergînd pe linia marilor săi înaintași — Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, Eminescu — Delavrancea acordă cea mai înaltă prețuire creației populare și îndeamnă pe creatori să se inspire din folclor, din arta populară și să ia ca model măiestria artistică a poporului:

„Imaginația poporului nostru este încă extraordinară, să învățăm de la el arhitectura artei; simțirea lui este încă vie și caustică, să învățăm de la el a ne încălzi concepțiile; vigoarea lui dovedește un popor nepieritor, să învățăm de la el energia

¹ Argus, *Zigzag* — *Salonul 1883. Pictura*, I, *România liberă*, VII (1883), nr. 1788 (15 iunie).

² De la Vrancea, *Carmen Sylva*, București, Tip. Voința Națională, 1892, p. 25.

³ Delavrancea — *Șezătoarea*, 1 martie 1892, — *Șezătoarea XXX*, vol. XVIII, 1922, Folticeni, Tip. J. Bendit, 1923, p. 68.

șientuziasmul lucrărilor mari... Să ne coborîm în noi, în geniul și conștiința poporului nostru, și vom produce opere pe cari noi să le înțelegem și să le iubim, iar ceilalți să le admire."¹

În altă parte, Delavrancea se exprimă și mai categoric: „...În artă poporul nu are nimic de învățat de la noi, ci toate noi trebuie să le învățăm de la el.”²

Această idee este prezentă în tot ceea ce Delavrancea a scris despre artă și literatură, dar ea apare deosebit de convingător din notele manuscrise ale celor zece prelegeri despre folclor, ținute la Facultatea de litere din București în 1892—1893. În acest curs Delavrancea a întreprins un studiu aprofundat, al liricii populare, îndeosebi, semnalînd etapele importante ale procesului creației, specifice artistului popular. Profesorul suplinitor Delavrancea ia în considerație anterioritatea folclorului față de arta literară cultă și condițiile în care poporul nostru a creat, în comparație cu alte popoare:

„Trubadurii noștri... n-au putut să-și rafineze poemele, dar ei sunt mai mari prin naivitate și energie, prin firesc și gingășie, prin humor și plasticitate” decît cei din Apus: „sunt inegali, dar cînd se ridică, să ridică la înălțimi la cari numai Homer, Dante și Shakespeare s-a ridicat”³.

Simpatia lui Delavrancea pentru creatorul anonim este mișcătoare: „Adevăratul nostru Trubadur era iobagul, era robul, era *le gueux*, calicul, flămîndul genial, erau umiliții bîntuiți dinlăuntru și dinafară, erau neștiutorii de carte, și, cu toate acestea, au fost mari, incomparabili mai mari decît bogații și cărturararii noștri... ca formă pot fi inferiori, căci pentru formă trebuie timp, odihnă și răsplată, dar ca fond nu trebuie decît geniu...”⁴.

Analizînd apoi esența procesului de creație, Delavrancea dezvoltă o întregă teorie — lecția a IV-a și a V-a — asupra legilor estetice ale frumosului, denumite de el „Logica artistică”. Potrivit ei, artistul anonim, în lirica sa, exprimă realitățile concrete prin echivalentele lor emoționale: dragostea nu e înfățișată ca stare sufletească în sine, ci prin efectele pe care le produce asupra îndrăgostitului. Alături de logica artistică, Delavrancea constată în lirica poporului și o logică socială,

¹ De la Vrancea — *Salonul Atheneului* — Ion Andreescu — G. D. Mirea — Ion Georgescu — St. Valbudea — *Concluzie, Revista Nouă*, II (1889), nr. 3 (15 martie), p. 101.

² De la Vrancea, *O familie de poeți... Lupta literară*, I (1887), nr. 2, p. 14, col. 2.

³ *Cursul de folclor*, lecția II, ms. inedit.

⁴ *Idem*, lecția VII, ms. inedit.

concretizată în imaginea veridică a realității unei epoci. Fără a se sluji de documente istorice, doinele noastre de haiducie nu contrazic istoria, ci o ilustrează și o completează.

În lirica populară Delavrancea distinge două teme fundamentale, dînd înțîietate liricii cu caracter de protest social:

„Dupe strigătul oprimatului contra soartei și a oprîmătorului vine dorul de dragoste”¹. Cu acest prilej, scriitorul-profesor de folclor încearcă să definească noțiunea de „dor” ca „faza cea mai poetică și mai înaltă din iubire — și cîntec, și suspin, și lacrimă, și uman, și divin”², pe care nu-l poți înțîlni la „saloniști”.

De la spontaneitatea, generozitatea și adîncimea sentimentului de dragoste în lirica populară, Delavrancea trece la stimulii iubirii, printre care, în primul rînd, notează *frumuseța*, apoi subliniază însușirile morale ale poporului:

„Ceea ce în lumea cultă dreghe și cîrpește frumusețile nu tocmai izbutite — banul — la popor n-are nici o valoare... plăcerea la el nu se poate cumpăra ca la unele clase pervertite...”³

Energia, curajul, oroarea de înjosire pe care Delavrancea le constată în etica poporului îi permit să afirme că baladele noastre sînt o școală a demnității, a hotărîrii și a vitejei, iar „regula pedagogică a vieții noastre literare” trebuie să fie reînțoararea „la marea producere populară”, căci un om mare este produsul colectivității, al *numărului*, și el trebuie „să culmineze însușirile risipite în acest popor”.

Apropiîndu-se de sfîrșitul cursului său, Delavrancea subliniază relevanța poeziei noastre populare:

„Ca și în iubirea propriu-zisă, în iubirea de țară, de moșie, de datini, de lege, de neam, în iubirea amestecată cu protestul, cu revolta contra stăpînitorilor lacomi și jefuitori, în iubirea amestecată cu dorul de răzbunare sau cu lacrimi și o melancolie năbușitoare, avem un singur erou, care înghite și pe Jianu, și pe Domnul Tudor... și eroul revoltat este întregul popor român... Acest capitol ar coprinde poezia națională și socială a noastră... dar... sunt nevoit să las la o parte acest capitol... n-aș izbuti să feresc prelegerea de răsfrîngeri involuntare asupra actualității în special, asupra claselor conducătoare în genere.”⁴

Este regretabil că scriitorul, îndrăgostit de creația populară, conștient că folclorul este oglinda condițiilor economice și

¹ *Cursul de folclor*, lecția VIII, ms. inedit.

² *Idem*, lecția V, inedit.

³ *Idem*, lecția VIII, inedit.

⁴ *Idem*, lecția IX, febr. 1893.

sociale în care își duce viața un popor, cedează în fața omului politic. Sensibilitatea cu care analizase lirica populară, competența și fermitatea afirmațiilor sale în campania contra Carmen Sylvei ne îndreptățesc să credem că studiul lui Delavrancea asupra poeziei noastre populare cu caracter social ar fi însemnat încă o pagină de lăudabil protest al intelectualului progresist Delavrancea împotriva claselor dominante și o contribuție de seamă în domeniul studiilor de folclor.

Din întregul capitol, însă, Delavrancea nu tratează decît doina de înstrăinare, afirmînd că dragostea de patrie, cu mult mai puternică la poporul nostru decît la altele, l-a făcut să scoată puternice accente de durere în creațiile sale atunci cînd a fost silit să se înstrăineze. Și, în sprijinul afirmației sale, se referă la Bălcescu:

„Însuși nemuritorul Bălcescu, dacă n-ar fi gustat amărăciunea și melancolia exilului, nu ar fi avut în opera sa o atmosferă generală de elegie profundă; firește, un defect pentru un istoric, dar o mare calitate pentru poet. Și poetul Bălcescu din *Istoria lui Mihai Viteazul* va rămîne pururea, din cauza exilului, mai mare decît istoricul Bălcescu.”¹

Prețuirea lui Bălcescu, a lui Grigore Alexandrescu, V. Alecsandri și Eminescu, despre care spune că se ridică „dasupra celorlalți, ca niște fantome gigantice, ca niște stilpi de foc, peste licărișul unei spuze de scînteii”; admirația pentru Caragiale, Vlahuță și Coșbuc; rapoartele de premieri pe care în calitate de academician le-a făcut pentru scrierile lui Mihail Sadoveanu, Octavian Goga și Gala Galaction; semnalarea pentru prima dată a genialității pictorului Ion Andreescu; faptul că în sculptura românească a remarcat pe Ion Georgescu și pe Valbudea, dovedesc la un loc intuiția sigură, bunul-simț și gustul sănătos în aprecierea operelor de artă.

O bună parte din componentele concepției estetice a lui Delavrancea pot fi găsite în cronicile sale plastice, dar Delavrancea face și în alte scrieri apropieri și discriminări juste între principiile de bază ale artelor spațiale și literatură, avînd drept criteriu respectul veridicității imaginii artistice pe care o realizează creatorul unei opere de artă.

„În zadar ar vedea un tablou celebru, niciodată acțiunea reflexă nu i-ar deștepta echivalentul ce-i deșteaptă rubiniul înfășat în smarald, în bronz, în aur și argint cu care se împodo-

¹ *Cursul de folclor*, inedit, lecția IX.

becs creștetile munților și orizonturile de dimineată și seară într-o câmpie sălbatică: frumoasă"¹, scrie el Elenei Miller-Verghi în legătură cu educația pe care aceasta o face fiicei sale.

„Sentimentul naturii — spune el în alt loc — e o calitate de prima mână în pictură, și trebuie să ai pe lângă ochi sigur, care hotărăște de formă și nuanță, o emoțiune particulară care leagă forma de culoare, le topește, le orînduiește, le mlădie, le înviază și-ți aprinde în închipuire acea iluzie a realității care, desigur, e departe în momentul cînd privești pînza ori cartonul artistului.”²

Expresia spontană a unei intense vibrări față de capodoperele artelor plastice universale o întîlnim în corespondența scriitorului, referindu-se adesea la Victoria de la Samotrake, la Parthenon, la Gioconda, la opera lui Millet și Delacroix etc. Delavrancea, însă, întreprinde și analize estetice ale unor opere și artiști români și străini ale căror concluzii raportate la epocă și la vîrsta cronicarului merită să fie relevate. Printre cele mai de seamă sînt opiniile exprimate cu privire la *Salonul 1883 — Pictura*. Expoziția de pictură din Palatul Industriei de pe Champs Elysées cu cele trei mii două sute șaiszeci și trei de tablouri, îi face impresia unui „valvîrtej”, al unei „urgii de culori” amețitoare. În cele zece foiletoane, cronicarul relevă just raportul necesar dintre părțile componente ale operei de artă, condiționarea și conlucrarea lor reciprocă la realizarea ideii artistice. *Argus* se declară adversar al naturalismului în pictură, demonstrînd că spațialitatea și simultaneitatea specifică artelor plastice nu îngăduie creatorului — fără consecințe grave pentru valoarea estetică și educativă a operei — să-și ia ca temă un aspect repugnant din realitate. „Realism (în sensul de naturalism — n.n.) în pictură primim cu o condiție: să nu dezguste”, sugerînd că dezgustul ar anula orice alt sentiment în fața operei de artă și ar eterniza un aspect care produce oroare umanității.

Spre deosebire de artele plastice, în literatură, al cărei specific este temporalitatea și succesivitatea, aspectele naturaliste — socotește Delavrancea — nu pot dăuna. Opera literară ia ființă din succesiunea sunetelor, a unităților lexicale și frazeologice. Scenele, circumstanțele, sentimentele sau judecățile, exprimate direct sau prin intermediul personajelor, în succesiunea lor, atenuează impresiile neplăcute provocate de aspectele naturaliste. Sentimentul cu care rămîi este o rezultantă a tuturor

¹ I.E. Toroușiu, *op. cit.*, vol. V, p. 306—307.

² Scrisoare inedită, nedată, către Măgărita Miller-Verghi.

celor pe care le-ai încercat și în care ofoarea și dezgustul își pierd acuitatea, căci „fiecare pagină ne prepară pentru o anume deznodare..., suim încetul cu încetul p-o pantă grea și lungă...”¹

În nuvelistica sa, însă, Delavrancea nu subordonează totdeauna în suficientă măsură elementul naturalist viziunii sale realiste, așa cum propune teoretic în aceste studii de tinerețe. Excentricitatea imaginii naturaliste îl fură, și opera capătă astfel o fisură în unitatea spre care autorul năzuiește.

Printre alte idei valabile, Delavrancea susține importanța desenului în pictură. În privința impresionismului, care-și statornicea în acel timp unele principii înnoitoare în pictură, principii care „au răsturnat tradiția artistică a patru secole”², Delavrancea, într-o exprimare insuficient de limpede, condamnă exagerările, „năzuința exagerată și aproape fără înțeles” a unor așa-zii impresionisti sau „simfoniști”³, ale căror nume — rămase obscure în istoria artelor plastice — îndreptătesc pe deplin neîncrederea lui Argus din 1883. Delavrancea consideră valabilă formula impresionismului, dar nerealizată în pinzele expuse la „Salonul 1883”. Trebuie reținut că, deși vârsta și experiența artistică a cronicarului Argus îl ajutau prea puțin în judecățile sale de valoare, totuși Delavrancea a apreciat bine și just pictura lui Courbet și Corot, Rousseau și Millet, iar pe Delacroix îl socotea încă din 1883 o glorie a picturii franceze.

În cronicile de artă privitoare la pictorii români, Delavrancea a formulat aprecieri juste și curajoase cu privire la pictorul N. Grigorescu, de a cărui primă expoziție s-a preocupat și pe care îl considera „cel dintâi pictor român care a făcut o pictură adevărată, dar, neavînd rivali, a lucrat fără control și opera lui vastă nu este egală ca valoare”⁴.

Ceea ce face, însă, glorie cronicarului de artă Delavrancea este elogiu fără limită pe care i l-a adus lui Ion Andreescu. În *Democrația*, sub pseudonimul *Viator*, și în *Revista nouă*, sub numele său literar, Delavrancea declară încă din 1889 genialitatea lui Ion Andreescu, „cu o intuiție clarvăzătoare pe care nimeni în epoca lui n-a avut-o.

¹ Argus, *Zigzag* — *Salonul 1883. Pictura*, III, *România liberă*, VII (1883), nr. 1.790 (17 iunie), p. 3.

² Radu Bogdan, *Principialitate și rigoare de metodă în valorificarea moștenirii culturale* — inedit.

³ Argus, *Zigzag* — *Salonul 1883. Pictura*, II, *România liberă*, VII (1883), nr. 1.789 (16 iunie), p. 2-3.

⁴ De la Vrancea, *Salonul „Atheneului”*, *Revista nouă*, II (1889), nr. 1 (15 ian.), p. 59 — 64.

Pădurea de jagi, unul dintre cele mai valoroase tablouri ale marelui nostru peisagist, îi dă prilejul să-l caracterizeze ca „artist, poet și fiziolog al plantelor, cu o intuiție de geniu pe care numai artiștii extraordinari o pot avea”.¹

Și după ce subliniază arta cu care Andreescu sugerează natura în proporțiile ei reale, oricare ar fi dimensiunile tabloului, Delavrancea exclamă îndurerat și acuzator:

„Și când te gîndești că acest maestru extraordinar a murit sărac și nebăgat în seamă, nu te poate de loc consola morțile premature ale geniilor din alte țări. Alte popoare au avut și pe alții, s-au mîngîiat cu alții, noi am pierdut pe toți peisagiștii noștri în Andreescu... Este o datorie pentru lumea noastră cultă să învețe cît se va putea mai mult din moartea acestui artist. Andreescu a murit de sărăcie: e moartea cea mai demnă pentru un artist de caracter și cea mai rușinoasă pentru o societate cultă!”²

În nici una dintre celelalte cronicile ale sale Delavrancea n-a mai reușit să stabilească atît de precis locul meritat de un pictor pe scara valorilor artistice. Nici portretele lui A.D. Mirea, nici tabloul alegoric al acestuia — *Virful cu dor* — nu i-au justificat aprecierile superlative.

Analizînd tablourile lui Juan Alpar, marinele lui Eugen Voinescu, peisajele lui Vermont sau Obedeauu, cronicarul suplinește, cu bogata lui fantezie de scriitor și de virtual pictor, calitățile care lipseau tablourilor studiate, făcînd din cronicile sale mai degrabă niște descrieri artistice prilejuite de creații plastice mediocre decît analize obiective.

În activitatea sa de cronicar plastic, cu cele două momente principale — 1883 — *Salonul 1883* — și 1889 — *Ion Andreescu* — Delavrancea a dovedit un bun-simț caracteristic oamenilor din popor; cinste și entuziasm în fața operelor de artă; un simț înăscut al culorii, pe care a știut să și-l cultive; capacitatea de intuire a stărilor sufletești sugerate de linii, de culori, de expresia chipului și de poziția trupului omenesc; a sesizat cu subtilitate adîncimea în spațiu pe care o dau succesiunile de planuri în pictură.

Îmbinînd însușirile literatului cu ale pictorului, Delavrancea și-a formulat părerile despre pictori români sau străini și despre cîțiva sculptori într-un stil care face din cronicile lui plastice o lectură atrăgătoare.

¹ De la Vrancea, *Ion Andreescu*, *Revista nouă*, II (1889), nr. 3 (15 martie), p. 97.

² De la Vrancea, *Ion Andreescu*, loc. cit.

Părerile lui Delavrancea despre artă păstrează și azi un deosebit interes pentru istoricul literar ca și pentru teoreticianul de artă în general.

Din numeroasele pagini în care și-a exprimat concepția estetică, fără a urmări în mod special să îndrumeze mișcarea artistică a vremii sale, se desprinde cu claritate rolul important pe care îl atribuie Delavrancea artei și artistului în societate; prin atitudinea lui profund potrivnică manierismului, formalismului și oricărei forme de decadentism, paginile teoreticianului de artă Delavrancea sînt o pledoarie competentă și mai ales pornită din convingere sinceră cu privire la necesitatea muncii în realizarea operei de artă, un atac direct împotriva superficialității și a lipsei de exigență, o pricepută și judicioasă argumentare în susținerea specificului național în artă și a oglinzirii realiste a vieții, o înflăcărată și nelimitată prețuire a comorilor folclorice și a „Marelui Anonim”, cum numește Delavrancea pe autorul colectiv al folclorului. Toate aceste idei își găsesc aplicare firească în creația sa literară.

★

Urmărind etapele creației lui Delavrancea — debutul, deceniul creației nuvelistice, elaborarea și reprezentarea dramelor istorice — ne apare evident că scrierile de început — versurile și primele sale „zigzaguri” — reflectă mai ales pornirile temperamentale ale scriitorului, chiar dacă aceste creații nu sînt străine de lecturile bursierului de la „Sf. Sava” și ale studentului în drept Barbu Ștefănescu. În versuri, de pildă, influența lecturilor sale este vizibilă pentru oricine. Literatura parcursă pînă la vîrsta de 18 ani nu avusese încă timpul să se transforme în substanță artistică proprie. Motourile, gama minoră a unei melancolii insuficient motivate, că și patosul cu oarecare note false al unui pașoptism de poză sînt elementele de conținut ale versurilor tipărite în 1878. Deși nu se remarcă prin valoarea lor artistică, deși scriitorul însuși a ținut să le uite cu desăvîrșire, totuși, referirea la versurile de debut este utilă atunci cînd urmărim evoluția scriitorului. Aceste prime acorduri, cu pronunțate ecouri din lirica lui V. Alecsandri, Bolintineanu sau Depărățeanu, erau departe de a atinge perfecțiunea frazelor melodioase, încărcate de lumină și de culorile pastelate din *Fanta-Cella*, dar ele semnalau incontestabil lirismul de structură și patetismul temperamentului său.

„Zigzagurile” publicate în timpul studenției, prin natura lor de reportaj, relevă, pe de altă parte, pe observatorul realist,

înzestrat cu un spirit critic ascuțit și necruțător. În *Zigzag I*, ca și în *Zigzag III*, prin fața noastră defilează reprezentanții tuturor straturilor societății burgheze, purtând semnele adânci ale decăderii lor morale: vulgaritatea, trîndăvia, parvenitismul și cosmopolitismul, luxul desfrînat, lipsa de scrupule și viciile, patriotismul demagogic și disprețul sfruntat pentru popor, pentru limba și arta lui. În *Mîșu et Co.*, Delavrancea încearcă pentru prima oară să individualizeze cîteva personaje, pe care în „zigzagurile” anterioare le caracterizase global, cu întregul lor grup social, printr-o etichetă comună. Mijloacele de care se servește scriitorul sînt încă sărace, dar ideile pe care le pune în lumină sînt în acord cu propriile sale idei din scrisorile adresate Elenei Miller-Verghi în aceeași epocă de formație. Revolta sinceră împotriva imoralității burgheziei pune în acțiune spiritul său de observație, iar dintre procedeele artistice îi solicită scriitorului, cu deosebire, pe cele realiste.

Atît versurile cu tematică peisagist-pastorală, cît și „zigzagurile” trebuie considerate ca o primă treaptă, care nu poate fi ignorată în definirea personalității lui Delavrancea și în evoluția scrisului său, deoarece ele marchează existența unor trăsături și modalități care se vor manifesta în grad diferit, dar constant, în toată creația sa viitoare. Astfel, lirismul patetic și exaltarea romantică nuanțată de pesimism, dragostea pentru natură și patriotismul fervent prefigurează pe marele descriptiv de mai tîrziu din poemele în proză, pe stilistul cu paletă bogată și vie, după cum „zigzagurile” anunță pe criticul incisiv al societății din timpul său, pe autorul atîtor înverșunate articole împotriva demagogiei și cosmopolitismului, pe polemistul și pamfletarul Delavrancea. Elementele principalelor tendințe artistice din creația sa — romantismul și realismul critic — sînt deci prezente în laboratorul său artistic încă din această perioadă a începuturilor. Ulterior, imaginea artistică în creația lui Delavrancea se resimte tot mai mult de asimilarea modalităților de creație ale diverselor școli și curente literare contemporane; formula sa de creație se va complica, îmbinînd toate aceste modalități într-o sinteză specifică, opera sa — îndeosebi nuvelistica — primind astfel o notă particulară și definitorie pentru Delavrancea în literatura noastră.

Bogăția de teme din proza literară a lui Delavrancea — școala și slujitorii ei, iubirea și căsătoria în lumea burgheză, psihologia copilului și a adolescentului, antagonismul dintre sat și oraș,

dezumanizarea claselor posedante, inadaptarea unor eroi la condițiile de viață burgheze; întrepătrunderea temelor în cele mai multe dintre scrieri; tipologia eroilor săi pozitivi și negativi, precum și alte multiple unghiuri din care poate fi privită opera lui Delavrancea, impun o limitare a problemelor abordate în acest studiu. Întrucît proza lui Delavrancea a fost pusă deseori sub obiectivul criticii literare — chiar dacă nu în toate aspectele ei — analiza de față nu-și propune să se ocupe de fiecare creație în parte, nici de toate problemele pe care le ridică proza lui Delavrancea. În cadrul nuvelisticii, vom urmări cu precădere tema „inadaptării”, pe care o socotim una din temele ei centrale și, în orice caz, cea mai interesantă prin varietatea tipurilor și cea mai semnificativă prin mesajul ei.

„Inadaptații” sînt exemplare frecvente în societatea de acum opt-nouă decenii. Naivi și exaltați, ei se lasă striviți, rareori schițînd un gest de protest față de tirania prejudecăților și a nedreptăților sociale. Ai zice că asupra lor acționează încă acel *fatum* antic din drumul căruia este inutil și imposibil să te abați. Pe de altă parte, apatia în care se complac pare să fie expresia unei superiorități morale și intelectuale de care acești eroi sînt pe deplin conștienți și în virtutea căreia ei disprețuiesc profund societatea moleșită „de-al corupției mușcat”, cum spune Eminescu. Acest dispreț le interzice pînă și protestul manifest, ca pe o prea mare concesie pe care ar face-o unui mediu nedemn de ei. Un astfel de tip uman de o mare complexitate este la Delavrancea un personaj central, purtătorul principal al ideilor sale, al simpatiei pentru mase, al propriului său protest față de nedreptate și imoralitate.

Meritul lui Delavrancea constă nu numai în abordarea curajoasă a acestei teme în literatura noastră — ea însăși o modalitate de protest al creatorului —, ci și în diversitatea mediului social din care își selectează eroii, determinantă pentru specificul caracterologic și pentru comportarea lor în raport cu vîrsta, cultura și poziția socială pe care o au în mediul lor ambiant. Astfel, la Delavrancea „inadaptatul” evoluează în mediul sătesc sau citadin; îl aflăm printre funcționarii mărunți sau în rîndurile intelectualității și chiar în păturile cele mai de jos, ale „dezmoșteniților” din societatea capitalistă.

Aparținînd unor medii atît de diferite, ocupînd poziții diferite în ierarhia socială, avînd un grad mai mic sau mai mare de cultură, individualizarea „inadaptatului” a solicitat scriito-

rului, mai mult decât oricare altă temă, un larg registru de procedee artistice și un discernământ sigur în alegerea celor mai potrivite dintre ele pentru portretizarea fiecărui erou în parte. În cele mai multe din scrierile sale Delavrancea reușește să găsească acele procedee prin care să realizeze o imagine unitară, conformă cu concepția sa și cu ce-și propune în fiecare. Astfel, pentru cadrul pitoresc din *Sultânica* sau *Zobie*, din *Șuer* sau *Răzmirița*, din *Trubadurul* și chiar din *Liniste*, scriitorul se orientează după propria lui înclinare spre frumusețile peisagistice, dar și după principii romantice al contemplării unei naturi excepționale prin frumusețe, din care să se alcătuiască un cadru feeric vieții omenesti. De asemenea, o bună parte dintre eroii lui Delavrancea vădesc însușiri neobișnuite, ca și personajele create de curentul romantic. Pe de altă parte, necesitatea de a-i pune în opoziție cu mediul lor social, în vederea exprimării mesajului său, pretinde scriitorului o notație precisă a datelor semnificative privitoare la relațiile economice și sociale, la cultura, morala și arta epocii.

Lumea „paraziților”, cu cartofori care trișează coalițați, cu aventurieri, „drăcușori șarmanți”, și femei din înalta societate, practicând sub anonim dezmățul, cu cretini moștenitori ce-și toacă averea la cărți, cu foste „directoare” de bordel, cu jurnaliști și inspectori ignoranți și cabotini și cu tineri „intelenți” care au învățat să nu roșească niciodată, constituie o galerie de tipuri de care un Iorgu Cosmin se îndepărtează cu oroare și dezgust.

Atributele romantice ale personajelor apar mai numeroase sau mai puțin numeroase, invers proporțional cu intensitatea și durata protestului formulat de eroul pozitiv, de la înfrângerea lui definitivă până la curajosul act al demascării racilelor sociale și al smulgerii lui, pe deplin conștientă, din valurile dezgustătoare ale moralei burgheze. Treptat, procedeele romantice se împuținează, și-și pierd importanța cedînd locul celor realist-critice.

În privința naturalismului, deși nu era adeptul acestui curent, așa cum am văzut cu prilejul caracterizării concepției sale estetice, Delavrancea admite, în anumite împrejurări, unele procedee naturaliste, dacă ele sînt subordonate intenției de a crea o imagine artistică mai pregnantă, mai convingătoare și mai emoționantă. El folosește uneori în creația sa procedee naturaliste în scopul de a îngroșa trăsăturile de caracter negative ale personajelor și de a da o mai mare adîncime — prin contrastul creat — viziunii sale asupra realității zugrăvite. Deși această intenție a lui Delavrancea este continuu prezentă,

ea nu se realizează întotdeauna. Uneori, furat de romantismul temperamental, depășește limitele autenticului și ale verosimilului, construind caractere ca Trubadurul sau doctorul din *Liniste*, al căror romantism decadent dă personajelor caracteristici singulare cu grave consecințe estetice. Alteori, pasta naturalistă, excesiv de densă, slujește portretul fizic al personajelor și distruge armonia tablourilor zugrăvite sau face din personajele purtătoare ale ideilor scriitorului ființe cu vizibile ciudățenii morale, manifestate într-o comportare absurdă. Și aici este cazul să facem o nouă remarcă: chiar printre scrierile cu tema „inadaptării” există unele în care varietatea de procedee este mai mare, și anume, acelea care tratează tipul intelectualului, ceea ce este și explicabil, ținând seamă de complexitatea unui asemenea personaj ca poziție socială, mod de viață, sensibilitate și formație spirituală. Aceste scrieri, așa cum vom vedea, sînt cele care au suscitât cele mai vii discuții și au provocat și cele mai multe rezerve de ordin ideologic și artistic.

În prima scriere literară importantă — *Sultânica* — personajul principal intră în conflict ireductibil cu lumea satului românesc de acum opt decenii, lume invadată de germenii corupției din societatea capitalistă în dezvoltare. În structura caracterului ei scriitorul îmbină tipul fetei harnice și cumînți din basmele copilăriei cu al eroinei romantice, ale cărei inclinații innăscute se accentuează prin sentimentul iubirii, ca în credința populară în „Zburător”, motiv de inspirație la vremea lor pentru I. Heliade Rădulescu și M. Eminescu. Dar, în vreme ce Eminescu conduce acțiunea către fericita nuntă a eroilor, în nuvela lui Delavrancea fundalul social pe care se reliefează conflictul și antagonismul caracterelor duc la dramaticul deznodămînt al acțiunii.

Delavrancea nu ignoră procesul de diferențiere la sate; el sesizează ridicarea din sînul țărănimii a unei păături suprapuse de chiaburi, reprezentați prin primar, prin cărciumar și prin Drăgan, închiaburire paralelă cu îngroșarea păturii țărănimii sărace, pătură spre care se îndreaptă simpatia scriitorului.

Sultânica trăiește, ca și autorul ei, în „veacul cămătarilor în care chiar simțirea nu are valoare dacă nu produce bani calzi”¹.

Sincerității și gingășiei personajului feminin, scriitorul îi opune cinismul, brutalitatea și viclenia Căprarului Drăgan, ale cărui porniri josnice s-au adîncit în timpul armatei.

¹ I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 320.

Incapabilă de concesi și compromisuri, ea, căreia îi zărnise văturalul în mână de ură împotriva cărciumarului, asupritor al tatălui său, care era gata să-i dea foc lui Nicola Grecul spre a-l răzbuna pe Kivu, e învinsă de viclenia și ipocrizia celor din jur și, renunțând la o luptă inegală și inutilă, își pustnicește viața în singurătățile muntelui. Protestul ei mut, fără consecințe pentru societatea care a strivit-o, pune totuși în lumină ideea operei, în concordanță cu viziunea scriitorului și cu evoluția firească a unui „inadaptat” în varianta lui cea mai romantică.

Deși unele trăsături de caracter ale personajului principal sînt neverosimile, deși pe alocuri se resimte o notă idilică și se sugerează că decăderea moravurilor satului s-ar datora influenței unui oraș omogen în corupția sa, deși acest idilism pare menit să suscite compasiunea noastră pentru dispariția vieții patriarhale, nu se poate contesta nuvelei *Sultânica* notația realist-critică.

Nuvela *Sultânica* marchează în literatura noastră un punct de confluență a romantismului cu realismul critic; îndreaptă obiectivul scrutător al artistului spre pătura țărănească din Muntenia, fapt remarcat de altfel și de G. Ibrăileanu ca început al prepoporanismului în literatura română; definește însăși arta prozatorului Delavrancea în epoca începuturilor sale, dîndu-i pentru multă vreme supranumele de „Autorul *Sultânicăi*”.

Pe lîngă *Sultânica*, în lumea satului lui Delavrancea întîlnim și varianta inadaptatului revoltat, reprezentat mai pregnant prin haiducii din *Șuer*. Căpeteniile lor — Șuer, Kira și Șuer-copilul — nu se mulțumesc cu un dezacord verbal și cu izolarea de societatea care-i asuprește, ci înțeleg să-și organizeze răzbu-narea după legile nescrise ale haiduciei.

În zugrăvirea naturii, ca și a personajelor, Delavrancea folosește procedee romantice. Natura nu este un simplu cadru al acțiunii, ci și participantă prin manifestările ei neobișnuite la drama omului. Năprasnica moarte a lui Șuer este prevestită de viforul dezlănțuit îndată după fulgerele caracteristice ploilor de vară; blestemul-jurămînt al Kirei, propagîndu-se în spații ca al unei parce mitologice, ține de același registru romantic. Protestul autorului împotriva asupririi sociale este exprimat în simboluri sugestive, iar dîrzenia neobișnuită a Kirei capătă proporții supraomenești. În *Șuer*, ca — de altfel — și în *Răzmi-rița*, scriitorul creează două impresionante tablouri ale trecutului de luptă dusă de poporul nostru împotriva asupritorilor dinlăuntru și a cotropitorilor dinafară.

În nuvelistica lui Delavrancea, cerșetorii Zobie și Milogu sînt înfățișați ca victime ale dezumanizării unei lumi lacome și corupte. Întrupîndu-și propriul protest social în aceste personaje, Delavrancea contestă antiumană sentință a societății burgheze, potrivit căreia viața imundă pe care o trăiesc cerșetorii ar fi o fatalitate de neînlăturat. Scriitorul demonstrează că ei sînt victime nevinovate ale societății și că sub jălnica lor aparență ei trăiesc cu o impresionantă intensitate sentimentele cele mai nobile, contrastînd astfel acuzator cu uscăciunea sufletească a celor ce se cred în drept să beneficieze de toate bunurile vieții.

Pentru caracterizarea unor asemenea tipuri, pentru demascarea dezumanizării burgheziei, Delavrancea a folosit cu măiestrie procedeul contrastului romantic. Opoziția dintre lumină și întuneric, pe planul lumii sensibile, și al stărilor sufletești, dintre frumusețe și urîțenie, dintre bunătate și răutate, constituie un mijloc deosebit de sugestiv pentru a pune în lumină ideea centrală a celor două scrieri.

În cadrul de măreție sublimă a naturii din jurul Cîmpului, „podoabă răsărită din pămînt, din iarbă verde, care trezește și întunecă mintea, înalță și sugrumă orice licărire a gîndului”, își tirăște trupul respingător Zobie gușatul, descris, tocmai pentru accentuarea contrastului, în culori împrumutate din paleta naturalistă:

„Capul lui mare ca o baniță se reazămă p-un gît înfundat în umeri. Picioarele și mîinele-i cată anapoda. Fața lată și scoflică la fitece pas se strîmbă. Iar gușele, înflorite ca la un curcan, și le-aruncă pe spete, și le mișcă moale și gras în mersul lui șonticit în pe piciorul drept.

Ochii adormiți nu spun nimic. Buza de jos se resfrînge pe bărbie. Pieptul dezvelit e blănit cu păr roșcat, ca de vulpe.”

Cu toate acestea, dragostea sa părintească pentru un orfan, dovadă a unui suflet sensibil de om captiv într-un trup monstruos, ridică pe gușatul Zobie deasupra societății dirigente a epocii. El trăiește într-o lume egoistă și neomenoasă, ale cărei trăsături caracteristice sînt prinse cu o mare forță de convingere:

„... Negustorii se uită urît la dînșii.

— Ați venit cu noaptea în cap, cerșetorilor!

— Toată ziua, bună ziua, milogilor!

— Ai, cărăbăniți-vă! N-are omul să se miște de voi!

— La o parte, că v-arunc troaca asta în spinare!

...Și gonit de un ceaprazar, înjurat de un toptangiu, huiduit de un pantofar, îmbrîncit de un grec", gușatul părăsește târgul în care doar imaginea fetei „cu părul ca fumul" face excepție de la regula nepăsării celor bogați.

Din context se desprinde acuzația scriitorului împotriva societății, responsabilă de viața mizerabilă și de moartea tragică a unor ființe omenеști reduse la condiția de vermină în mijlocul unei lumi dezumanizate.

Chipul Milogului se proiectează impresionant pe adîncimea fantastică a întunericului peste care se cerne ploaia. Tremurarea unui fulger și rînjetul roșu al cărbunilor din potcovărie taie din cînd în cînd pînza negurilor fără fund, sugerînd sinistrul presentiment al unei nenorociri.

Prin fața Milogului — „frîntură de om, înfășat în scutece de zăblău" — se perindă bărbați și femei elegante, îmbrăcați în nepăsare ca într-o armură.

Revolta copilului, schilodit pentru a fi exploatat, se ridică în numele tuturor categoriilor de dezmoșteniți din societatea burgheză — expresie a îndureratei compasiuni a scriitorului:

„Cui poartă Dumnezeu de grije? De cine are milă dacă nu de nenorociți? Cum de nu aude și nu vede ceea ce surzii și orbii ar auzi și-ar vedea? ...Cui, cui, cui poartă de grijă stăpînul lumii? E mai rău ca un om, căci poate și nu vrea..."

Conștient că locul lui în lume ar putea fi altul, sinuciderea îi apare Milogului ca singura ieșire din inumană sa condiție de viață.

Considerate adesea „pasteluri", *Zobie*, și *Milogul* trebuie privite mai ales ca oglinzi în care se răsfrîng, fără artificii idilizante, aspectele cele mai tragice din viața umiliților în orînduirea trecută.

În nuvelistică, aria de investigație a scriitorului se extinde și asupra situației intelectualității. În nuvelele *Domnul Vucea*, *Bursierul*, *Trubadurul* și *Liniește*, intelectualul este înfățișat la vîrste diferite, în grade concrete diferite de cultură: elevul din Școala Domnească, adolescentul licean, studentul și omul de știință, toți în conflict profund, inconciliabil, cu societatea în care trăiesc.

Oamenii, faptele și împrejurările cunoscute în școala de acum un veac sînt privite retrospectiv de scriitorul care așază în centrul acțiunii pe un copil sau un adolescent, comentator amar al nedreptăților și corupției. Deși numeroasele elemente autobiografice din *Bursierul* și *Domnul Vucea* sînt verificabile prin documente autentice, Delavrancea nu dă acestor scrieri

tonalitatea subiectiv-lirică din alte amintiri. Chiar dacă se înduioșează și regretă uneori „paradisul” pierdut al copilăriei, dominantă atitudinii scriitorului rămâne obiectivitatea, care face din *Domnul Vucea* una din piesele de rezistență ale operei lui Delavrancea. Generațiile de cititori, făcând din numele Domnului Vucea un epitet caracterizant al dascălilor tirani, incapabili și ridicoli, au confirmat stigmatul aplicat de opera scriitorului unei întregi categorii caracterologice și sociale.

Până la nuvelele lui Delavrancea, amintirile din școală constituiseră rar și numai tangențial un motiv de inspirație pentru scriitori, iar episoadele cu această temă din proza sau corespondența literară a lui Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Ioan Slavici și chiar Ion Creangă se refereau mai ales la aspecte din școala satului sau a târgurilor de provincie din prima jumătate a veacului trecut. Delavrancea, însă, introduce pe cititor chiar în Școala Domnească și în cel mai mare și mai vechi internat de băieți din capitala țării, după aplicarea legii de organizare a învățământului, din 1864. Prin aceasta, critica devine mai ascuțită și racilele semnalate mai grave pentru societatea care le tolera.

Domnul Vucea demască de fapt minciuna constituțională a „învățământului primar gratuit și obligatoriu”, chiar în „micul Paris”, cum era numit cu emfază Bucureștiul de către burghezia cosmopolită. Sistemul lancasterian al monitorilor, personalitatea caricaturală a învățătorului — „un bătrîn zăpăcit, nerușinat, rău și copilăros, un despot prost și nelegiuit” — care făcuse din copii o ceată de „lași, mincinoși, pîrîtori și leneși”, și nepăsarea statului față de școală nu puteau duce decît la bilanțul pe care personajul nuvelei îl face la sfîrșitul anului școlar:

„Cînd intrasem în Școala Domnească eram de opt ani, știam cele patru operații și fracțiile. Acum eram de nouă ani, trecusem în clasa a treia și nu mai știam decît adunarea și scăderea.”

Nuvela *Bursierul*, ca și paginile închinat lui Anghel Demețrescu și lui Vasile Ștefănescu, perindă prin fața cititorului o galerie întreagă de interni și bursieri vicioși, ignoranți, brutali și leneși din peșiniera internatelor de altădată, propagatori ai corupției din anii primei lor tinereți, cunoscuți de scriitor în internatul „Sf. Sava”. Inferioară nuvelei *Domnul Vucea*, *Bursierul* face concesii subiectivismului în pofida generalizării tipice. Materialul faptic este insuficient selectat, iar tenta naturalistă, folosită ca mijloc de realizare a contrastelor, prezintă uneori stridente supărătoare.

Pentru caracterizarea personajului principal din nuvela *Bursierul*, împletirea elementelor caracteristice diverselor modalități de creație este ușor de distins. Tiradele erotice de adolescent, în plină prefacere fiziologică, chinuit de nostalgia locurilor copilăriei fericite, exprimă în tipare romantice suferințe autentice trăite de copilul înstrăinat de ai săi. Pe de altă parte, zugrăvirea realistă a portretelor și a decorului vieții din internatele statului de altădată își îngroașă contururile cu numeroase descrieri naturaliste și trăsături morale caricaturizate, menite să scoată în evidență contrastul dintre imaginea pe care copilul din popor și-o făcuse despre multlăudata civilizație și adevărata ei față, contrastul dintre puritatea copilului provenit din masa celor umili și colegii săi bogați, pretimpuriu dedați la vicii, adevărați Mănoi și Candieni în devenire.

În *Trubadurul* și în *Liniste*, eroii sînt tipuri de o factură cu totul specială. În legătură cu aceste două nuvele trebuie să remarcăm că atît structura lor, cu caracterele personajelor purtătoare ale unui mesaj valabil, cît și desfășurarea acțiunii se resimt de o-lipsă pronunțată de unitate. După ce, la început, din comentariile scriitorului sau din faptele și gîndurile eroilor principali, aceștia ne apar ca victime ale orînduirii burgheze, ulterior, scriitorul — făcînd concesii experimentului naturalist și pesimismului idealist — justifică evoluția personajelor prin cauze de ordin psihopatologic și fatalist: Trubadurul este bolnav de somnambulism, de obsesie și de halucinație, iar doctorul din *Liniste* cade pradă monomaniei, consecință a unei profunde dureri provocate de pierderea soției iubite.

În *Trubadurul*, deși scriitorul schițează condițiile mizerabile de viață ale celui ce a dormit „într-o troacă așternută cu scutece vechi, arse de atîția copii cari se odihniseră pe ele”, deși semnalează sfîrșitul unei copile orfane pe masa de disecție — trup azvîrlit de valul murdar al moravurilor burgheze care a înghițit-o — deși descrie locuința sărăcăcioasă a Trubadurului, de unde toți ceilalți membri ai familiei pieriseră, desigur, nu de bine și de belșug, deși pentru personajul principal capitala țării se caracterizează prin „acele cîrduri de oameni ce-ți amesc capul și-ți scîrbesc sufletul cu același spirit trezit, cu aceeași goliciune în minte” și care remarcă ulițele strîmte, gloduroase și murdare ale sărăcimii pe de o parte, iar casele mari, greoaie și încărcate ale bogaților pe de alta — motive reale ale dezecchilibrului personajului — scriitorul renunță la consecințele logice

ale acestor condiții de viață, de unde acea lipsă de unitate pe care am remarcat-o mai sus. Protestul social apare cînd neputincios, redus la vorbe lipsite de semnificație, înecate în idei contradictorii și în comentarii idealiste, cînd lucid și caustic, făcînd din personajul principal un aspru judecător al societății burgheze în care „numai forța oarbă a fălcilor izbutește“. Personajul constată că „lumea s-a prefăcut într-o mocirlă în care numai porcii se răsfață“. Pesimismul schopenhauerian, apatic și depri-mant, cu rădăcini în religia budistă, prin care Delavrancea justifică manifestările ciudate ale personajului său, este apoi înlăturat prin protestul vehement al Trubadurului, ca un înveliş străin, nepotrivit cu concepția de viață a unui om provenit din popor. Aparent, filozofînd pesimist și retrograd asupra rolului culturii în societate, Trubadurul analizează de fapt situația intelectualului de origine umilă în orînduirea burgheză, demască ireductibilul antagonism dintre bogați și săraci, relevă imposibilitatea afirmării valorilor reale într-un regim bazat pe supunerea oarbă a maselor ținute în întunericul neștiinței:

„— În țară la noi, cartea pentru un om sărac este o nefericire, afară numai dacă nu ești prost și nesimțitor, șiret și lingușitor, fără nici o credință, fără nici o rușine, într-un cuvînt, o bestie...“

La negarea rolului pozitiv al culturii se adaugă negarea artei care „împuținează natura“ și înșală cu mîngieri minci-noase pe săracii înlăturați de cei bogați de la toate celelalte bucurii ale vieții. Personajul lui Delavrancea alunecă apoi pe poziții net idealiste, acceptînd predestinarea ca un factor ineluc-tabil în viața omului și considerînd egalitatea o utopie contrară naturii. Este clar că Trubadurul confundă cultura și arta bur-gheză cu arta și cultura în general, negîndu-le deopotrivă, fără nici o rezervă și fără să recunoască în fenomenele de cultură și de artă pe acelea care corespundeau năzuințelor populare. În acest stadiu, personajul reprezintă o categorie de intelectuali existentă în societatea burgheză, ale căror resorturi sufletești, zdrobite, nu mai reacționează. Jalnici ca înfățișare — cerșetori în haine negre, cum li s-a spus — ei sînt de plîns și pentru pierderea oricărei raze de nădejde în viață, pentru aspectul dezolant în care li se prezintă lumea. O astfel de concepție face din tipurile reprezentative ale acestei categorii restrînse de oameni niște propagatori ai antiumanismului; și aceasta este latura criticabilă a creațiilor în care astfel de tipuri devin per-

sonaje principale, aureolate de simpatia creatorului, cum este cazul Trubadurului lui Delavrancea.

Doctorul din nuvela *Liniste* — remarcabil om de știință provenit din popor — își deapănă filmul unei tinereți chinuite de lipsuri, de umilințele și de nedreapta prigoană a celor bogați.

„Un singur cusur aveam: eram sărac. Ș-a fost de ajuns... Nu știu dacă d-ta înțelegi pe deplin cuvântul să-ră-ci-e? Nu e vorba de sărăcia-lipsă, ci de sărăcia care te alungă să-ți slugărnicești viața în casele bogate ale parveniților. Pîinea ți se pare amară, vinul acru, hainele te ard, salteaua — umplută cu pietre, și perna pe care-ți pleci capul — înțesată cu măcăciuni.”

Spovedania doctorului înfierează societatea burgheză în care însușirile capabile „să ferească pe cineva o viață întreagă” nu sînt meritul și cinstea, ci prostia, nepăsarea cinică și imoralitatea. Fără ca scriitorul s-o spună expres, înțelegem că trăsăturile de caracter ale personajului său au rezultat în mod firesc din aceste vitrege condiții de viață ale studentului sărac, care ne-ar face să acceptăm chiar distrugerea totală a sensibilității personajului, redus la un automatism inuman. Critica pe care o face defectelor copiilor meditați; rezerva insultătoare pe care o păstrează față de frivola mamă a copiilor; sublinierea lipsei de idei și a greșelilor de formă din raportul șefului său; curajul de a critica pe miniștri și de a-și contrazice examinatorul incult și nedrept sînt tot atîtea acte de comportament prin care doctorul din *Liniste* demonstrează o perfectă concordanță de concepție cu convingerile intime ale scriitorului.

De la protestul dîrz al începuturilor, însă, doctorul trece brusc la o beatitudine edenică prin dragostea ce-i poartă fiica unui bogat client al său. Lipsa lui de aprehensiune față de familia în care intră prin căsătorie este justificată de scriitor prin date lipsite de tipicitate, care-l împacă — cel puțin vremelnice — cu clasa celor bogați. În același timp, autorul urmărește să realizeze cît mai multe contraste și situații excepționale pentru eroul său, nejustificate de trăsăturile de caracter ale acestuia. Insuficienta prelucrare a unor date, oricît de reale, slăbește forța imaginii artistice. Agnosticismul lui, prăbușirea morală și incapacitatea de a-și îndeplini misiunea de medic în societate, pose de scriitor se seama morții soției și fiicei sale — cauze verosimile ale stărilor lui sufletești — rămîn totuși neconvingătoare. Drept urmare, atitudinea față de viață și societate a doctorului contrastează supărător în diferitele momente ale

existenței sale. Dezgustul cauzat inițial de nedreapta orînduire socială, care face din el un personaj pozitiv, caracterizat prin protest curajos, se convertește ulterior într-o totală uitare și apatie; revolta lui neputincioasă (nejustificată, mai ales la un om de știință), se îndreaptă împotriva legilor naturii. Sentimentele și atitudinile doctorului în prima etapă a vieții sînt cele consemnate în scrisorile de tinerețe ale lui Delavrancea, cînd acesta trăia cu intensitate drama inadaptatilor din opera sa de mai tîrziu. În a doua parte a vieții, structura de caracter a personajului se resimte de încercarea forțată a lui Delavrancea de a face din datele practicii medicale substanța unei creații literare.

Și Iancu Moroi este un naufragiat într-o lume care și-a pierdut orice atribut omenesc. Cu plămîinii distruși de tuberculoză, el își trăiește ultimele ore de viață în umilința cea mai degradantă. Rolul lui în această lume decăzută a fost să hrănească un parazit, o femeie frivolă și tirană pînă la negarea oricărei feminități. Protestul mut al Sultănicăi, la el, fără a fi eficient, devine activ. În gesturile, vorbele și privirea muribundului, la sfîrșitul acțiunii, scriitorul concentrează o mare forță morală. Personajul este, *în sfîrșit*, conștient de înșelăciunea, de perversitatea soției sale, iar setea de viață și de răzbunare, trezită în el abia acum, îi dă puterea să gîndească limpede și să-și strige revolta în fața celor ce-l striviseră sub povara nedreptății și a umilinței. Biruitor al propriei slăbiciuni, care-l copleșise ani întregi, Iancu Moroi triumfă cînd îi vede desfigurați de groază și, răzbunat, se simte în sfîrșit mai puternic decît cei care în salon îl urmăriseră cu rînjetul lor disprețuitor. Cu mîna lui descărnată, muribundul le smulge necruțător masca sub care își ascundeau imoralitatea.

Portretele tipurilor negative din *Iancu Moroi* sînt realizate cu minuție balzaciană, iar multiplicarea lor în marile oglinzi paralele din salonul directorului de la Finanțe poate fi socotită un procedeu artistic de a sugera cît de întinsă era aria populată de o astfel de vermină umană, în care inadaptatii de tipul lui Iancu Moroi trebuiau să-și ducă viața. Pentru a gusta plăcerea, obișnuiții acestor saloane nu au nici un scrupul: soția adulteră își ucide încetul cu încetul soțul; un tînar se prostituează pentru banii necesari jocului de cărți; un ofițer delapidază banii regimentului; o femeie vîrstnică își plătește amantul tînar; o tînră, la vîrsta elanurilor generoase, găsește că cea mai mare tristețe este să pierzi la cărți. Toți mint, se laudă, se înșală, toți sînt in-

culți și triviali. Nici un sentiment frumos nu-i leagă: se adună doar spre a practica viciul.

Dacă în *Sultânica*, *Șuer* și *Fanta-Cella* romanticul Delavrancea folosește un stil plin de culoare, încărcat de metafore, cu sonorități de incantație, potrivit cu poemul în proză, în *Iancu Moroi*, conștient de necesitatea concordanței dintre conținut și formă, realistul Delavrancea croiește o altă haină stilistică. El renunță în această scriere la stilul îndantelat al metaforelor, la care va reveni în alte creații, își scurtează frazele, elimină epitețele și introduce în propoziții numeroase și sugestive elipse. Decorul parcă și-a stins culorile în fumul gros din salonul directorului de la Finanțe. Descriptivul luminos din tabloul iernii, în care tulpinile copacilor sînt „ciucurate” de ninsoare, „cerce-late cu flori de zarzări și de corcoduși”, a cedat locul unui pictor cu paleta săracă, dar cu desen și compoziție de un puternic realism. Ici-colo, cu totul nesemnificative elemente naturaliste, ca în descrierea înfățișării muribundului. Prin echilibrul construcției și concordanței dintre conținut și formă, nuvela *Iancu Moroi* este una dintre cele mai durabile creații din opera lui Delavrancea.

Cea mai corosivă — deși nu cea mai realizată — din seria de scrieri care înfățișează tipul de intelectual, în conflict cu mediul burghez, este nuvela-roman *Paraziții*.

Cinstit și muncitor, inteligent și sensibil, cu principii sănătoase de viață, ca al mediului de oameni simpli din care prove-nea, dar în același timp naiv și visător, Iorgu Cosmin crede că prin învățătură va reuși să se afirme în societate, răsplătind sacrificiile făcute de părintele său și cîștigînd dreptul de a nădăjdui la dragostea eteratei Gelina, replică feminină a lui Iorgu Cosmin. Voința sa slabă, însă, îl împiedică să lupte timp îndelungat cu sărăcia și umilințele; iar un oarecare senzualism propriu vîrstei, dar și tipului romantic, îl face incapabil să se împotrivească ispitelor mediului burghez. Prin monologul interior al personajului principal, Delavrancea pune în lumină, într-un mod specific, diferite stadii ale cancerului moral în societatea burgheză: de la stadiul incipient și, deci, reversibil la Iorgu Cosmin, pînă la cel integral și iremediabil la întreaga categorie socială reprezentată de Candian, Mănoiu și Pantazi. După o perioadă de anihilare a voinței, cînd Iorgu Cosmin cade în mrejele Sașei Malerian, fondul moral sănătos al fiului de grefier îl face să-și dea seama de începutul decăderii sale. Viața

parazitara pe care o trăiește în casa lui Paul Malerian, dar mai ales contactul cu Mănoiu sîrșesc prin a-l degusta. Scriitorul pune în lumină ideea operei sale prin dialogul dintre Iorgu Cosmin și Candian. Tema convorbirii dintre cei doi prieteni este parazitismul. Condamnat de Iorgu Cosmin, a cărui conștiință morală este pe cale de a se trezi, parazitismul este susținut de Candian ca mijloc necesar de sancționare a altor paraziți de ordin superior. Scrupulele lui Iorgu Cosmin i se par lui Candian copilării de care a suferit cîndva și el, dar de care viața l-a vindecat, convingîndu-l că garanția reușitei în „lumea bună” este să nu roșești niciodată. Muștrărilor de conștiință ale începuturilor le ia locul curînd sfidarea ideilor morale. Prin această concluzie a lui Candian, Delavrancea semnalează primejdia propagării parazitismului, care poate să molipsească întregul organism social.

În participanții la ședința „palestrelor” cititorii recunosc pe vicioșii din salonul directorului de la Finanțe (*Iancu Moroi*), deveniți aici apologeți ai desfrînării și ai parazitismului: primul decăzut, care se lasă batjocorit în schimbul băuturii gratuite, e „mare artist”; Zozo — un „drăcușor șarmant”, din părinți necunoscuți; măsluirea cărților în scopul jefuirii cretinului moștenitor de milioane este o acțiune colectivă premeditată, de care nimeni nu roșește; descoperirea „Panicilor” este o dovadă de inteligență, chiar de geniu, în lumea paraziților sociali.

După o noapte petrecută în tovărășia lor, Iorgu Cosmin înțelege îngrozit că lumea care era gata să-l înghită se compunea dintr-o nesfîrșită rețea de paraziți înlănțuiți prin interese josnice și vicii dezgustătoare; că scopul tuturor este plăcerea și cîștigul fără muncă, iar femeia este cel mai activ factor de propagare a corupției.

Ipocrizia sentimentelor afișate de văduva „neconsolată” a profesorului Malerian, elogiile care se aduc „Templului virtuții” din casa lui și parodia regretelor completează tabloul respingător al imoralității, reprezentat simbolic prin ghirlandele de paraziți care sug cu nesaț unii din alții.

În final, eroul lui Delavrancea reușește să plece din casa văduvei lui Malerian, hotărît să trăiască cîstit. La atît se reduce protestul său, insuficient exploatat de scriitor, dar valoros prin caracterul de îndemn generalizator al hotărîrii luate:

„E loc... e loc în lume cînd vrei să fii cîstit... Dar încotro?...

— Oriunde!”

În *Paraziții* Delavrancea își îndreaptă ascuțișul criticii și asupra vieții universitare din timpul său. Discriminarea de clasă promovează nulițățile provenite din „lumea bună” și strivește pe tinerii săraci care au îndrăznit să năzuiască la cultură:

„La facultate, proștii dau din cap; prostia este bine îmbrăcată și are neamuri cunoscute; iar tu stai smirna cu zdrențele pe tine, sau iei serios note, pe când prostia continuă a da din cap...”

E lumea care va da Coriolani Drăgănești, lumea împotriva căreia protestaseră *Contemporanul* și *Lupta literară*, cerind revizuirea cursurilor universitare, este expresia crasă a parvenismului prin pseudocultură. Paginile acestea din *Paraziții* aparțin ciclului în care scriitorul oglindește școala burgheză, de la cursul primar, unde „nimeni nu învață nimic”, din *Domnul Vucea*, la liceul cu profesori incuți și răi din *Bursierul* și sfîrșind cu Universitatea, unde promovarea este asigurată de valoarea hainelor și de numele părinților, nu de inteligență și sîrguință.

Nuvela lui Delavrancea — deși tangențial — deschide drumul creațiilor cu tema situației intelectualului sărac în lumea burgheză, întîlnit apoi în *Dan* al lui Vlahuță, și din ce în ce mai des, pînă la Camil Petrescu. *Paraziții* constituie un vehement protest social. Puterea de convingere a mesajului său realist-critic se datorește, desigur, pregnanței cu care adevărul vieții s-a impus conștiinței artistului, care l-a transformat apoi în substanța operei sale. Caracterizarea veridică a personajelor negative, surprinse fără mască, sfidînd principiile etice, devenea în *Paraziții* incompatibilă cu lirismul. Însăși romantica Gelina este un caracter slab conturat și inutil dezvoltării subiectului. Hotărîrea lui Iorgu Cosmin de a-și recăpăta demnitatea pierdută se cristalizase înainte de intervenția Gelinei, iar notele naturaliste sînt cu totul absorbite de imaginea realistă pe care scriitorul o realizează în această operă.

Scrisă în foarte scurt timp, nuvela *Paraziții*, sub raportul stilului — gazetăresc, de nuanță reportericească — se găsește mai aproape de pamfletele și articolele politice ale lui Delavrancea decît de celelalte creații nuvelistice ale sale. Se poate spune că realismul critic cu care Delavrancea demască racilele adînci, dezonorante pentru condiția de om, ale societății burgheze din timpul său a necesitat o mai mare sobrietate stilistică. Apropiindu-se mai mult de violentele sale articole de presă decît de beletristică, *Paraziții* constituie, într-un fel, o negare a

liricului Delavrancea și rezultatul unui efort dureros de oglindire a tot ceea ce Delavrancea ca om a detestat mai mult în relațiile cu semenii săi.

Un loc aparte în nuvelistica lui Delavrancea îl ocupă *Hagi-Tudose*, cea mai obiectivă și mai echilibrată dintre scrierile sale.

Întemeindu-se pe observația realistă, scriitorul își individualizează personajul, încadrându-l în tablouri succesive, care cuprind cinematic aspectele caracteristice din viața hagiului: în biserică, în cârciumi și băcănii, apoi — retrospectiv — la școală, în găitanărie — făcând apologia economiei —, în familia patronului și, în sfârșit, acasă: de Paști, de Crăciun, întors din hagiatic, bătrîn și bolnav, în ultimele clipe de viață.

Prin acumulare și condensare, Delavrancea precizează și adîncește treptat trăsăturile personajului său, pînă ce tipul omului dezumanizat de patima pentru bani atinge proporțiile personajelor din tragediile antice.

Din mijloc de satisfacere a plăcerilor și de înlăturare a oricărui efort, așa cum va părea pentru galeria paraziților, banul devine la Hagi-Tudose scop în sine, idol în fața căruia zgîrcitul renunță la orice dorință, la orice sentiment, înăbușindu-și chiar ultimele tresăriri ale instinctului de conservare. Cu puterea de sinteză a unui pictor, Delavrancea notează întîi aspectul exterior al hagiului, făcînd din îmbrăcămintea lui — an de an mai murdară și mai ruptă — din gesturile care-i trădează patima și din faptele lui tot atîtea mijloace de caracterizare a eroului. Descrierea casei Hagiului este încă un mijloc de dezvăluire a zgîrceniei lui Hagi-Tudose, care, putred de bogat, trăiește totuși într-o colibă sinistă:

„Păreții sînt cojiți și galbeni; grinzile tavanului, negre și prăfuite; icoanele, cu sfinți șterși; patul de scînduri, acoperit cu o pătură lăptoasă, vîrgată cu alb și vișiniu. Două perne de paie la perete și una de lînă îmbrăcată într-o față soioasă. Pe jos, pardoseală de cărămizi reci. Odaie tristă, întunecoasă, un mormînt pe ai cărui ochi de geam, ca un sfert de hîrtie, Ț-ar fi frică să privești, de frică să nu vezi morții odihnindu-se cu fețele în sus.“

De la aspectele exterioare scriitorul trece la stările sufletești ale personajului, descifrate din gesturile și mimica sa. Prin sondaj psihologic scriitorul dezvăluie cele mai tainice gînduri și sentimente ale personajului, cu o concizie și o sobrietate rar întîlnite în scrisul său. Elipsele, intenționat repetate, capătă în *Hagi-Tudose* o mare putere de expresivitate.

Sfârșitul nuvelei este cu atât mai impresionant cu cât resortul principal, care hotărîse pînă atunci întreaga comportare a lui Hagi-Tudose, pare în sfârșit frînt. Instinctul de conservare al personajului, secătuit de boală, de bătrînețe și de prea îndelungate privațiuni, învinge tirania pasiunii:

„— Aș vrea, răspunse trist Hagiul, aș vrea o ciorbă de găină... cu nițică lămîie... lămîia e scumpă... cîteva boabe de sare de lămîie...”

Dar cînd primele bucate plătite sînt gata, și începe să mănînce, trădarea idolului său îi apare ca o crimă monstruoasă. După cîteva linguri, în care simte că-și soarbe viața, scuturîndu-se și scuipînd, Hagi-Tudose cere nepoatei sale să vîndă cărbunii, cenușa, bucățelele și fulgii găinii spre a-și recăpăta măcar pe jumătate banii cheltuiți:

„Și începu să plîngă cu hohote.

— Ucigaș!... nebun!... nelegiuit!... în veci n-o să te sature!”

Rîsul pe care l-a provocat scena cu firfirica și „gustatul” din băcănii și bragagerie se transformă într-o grimasă de conșternare în fața acéstuia Hagi-Tudose tragic, plîngînd sfîșietor și blestemîndu-se singur pentru că a cedat o singură dată în viața lui nevoii firești de a mîncă, sacrificînd un galben.

Descifrînd gîndurile personajului din expresia figurii, din gesturi și din mediul în care trăiește, scriitorul construiește imaginea cea mai sugestivă a ravagiilor săvîrșite de patimă în sufletul Hagiului:

„Dacă aci, în zăduf și întuneric, ar sta în picioare, și banii ar crește, ca o răvărsare de apă, de la tălpi în sus pînă peste creștetul capului... Oh! ce fericit ar fi Hagiul! Înainte să-și dea sufletul, ar vedea fața și vecinicia lui Dumnezeu. Moartea să aibă coasă de aur, el și-ar înfige amîndouă mînele în tăișul ei!”

Desigur, acceptarea morții este un act eroic, dacă mobilul ei are noblețea generozității și a umanismului, dar devine monstruoasă cînd pornește din dragostea bolnavă pentru bani, ca la Hagi-Tudose. După ce, de-a lungul întregii vieți, a ieșit biruitoare din lupta cu foamea, cu setea și frigul, cu boala și batjocura semenilor săi, patima lui Hagi-Tudose pentru aur nu numai că înfrînge groaza de moarte, dar o transformă în suprema sa fericire, atîngînd prin aceasta pragul demenței.

În final, galvanizat de patima sa, înfrîngînd teama de hoți și slăbiciunea fizică, muribundul muncește toată noaptea la scosul banilor din ascunzătorile lor, dorînd să-i mai vadă pentru

ultima oară și, cu ochii deschiși ca pentru a-i păzi încă, Hagi-Tudose își dă sufletul îngropat în aur.

Concluzia și verdictul scriitorului trebuie căutate în vorbele, aparent paradoxale, rostite de Leana: „Săracu nenea Hagi!... Ce bogat este!”, prin care Delavrancea exprimă disprețul compătimitor al omului normal față de ființele cu sufletul sterp, schilodit și contorsionat de patima oarbă a banului. Subtilitatea analizei psihologice, pitorescul descrierilor, gradația patimii până la paroxism, echilibrul elementelor compoziționale și sobrietatea expresiei adecvate la conținut fac din *Hagi-Tudose* una dintre cele mai importante realizări ale nuvelei noastre clasice.

Deși elementul autobiografic este prezent în cea mai mare parte a nuvelisticii lui Delavrancea, totuși, tema amintirilor poate fi circumscrisă la acele creații în care scriitorul revine lumea din Bariera-Vergului, de acum un veac, cu limba, mentalitatea, năzuințele și obiceiurile ei. Unele dintre aceste scrieri zugrăvesc întâmplări dramatice, cum este moartea Bălașei din *Sorcova*, a Mariei și a Sandului din *Apă și foc*, a Susanei din *Odinioară*. Din altele ne întâmpină copiii nevoiași, tovarășii de colinduri de odinioară ai scriitorului, rebegiți de frig, pentru care o pară, un covrig, o plăcintă caldă de la simigiu sau un băț cu doi bieți trandafiri de foiță reprezintă bucuria la care visează de-a lungul unui an întreg. Amintirile lui Delavrancea sînt în același timp o notație a psihologiei copilului din mahalaua bucu-reșteană a Vergului, ca în *Boaca și Onea* ori *De azi și de demult*.

Scrierile cu tema amintirilor se disting prin coloratura afectivă cu care scriitorul privește realitățile zugrăvite.

În *Boaca și Onea*, *De azi și de demult*, *Bunicul*, *Bunica*, *Văduvele* și prima parte din *Odinioară* scriitorul selectează numai aspectele luminoase ale vieții din Bariera-Vergului, idealizîndu-le. Pe de altă parte, *Odinioară* este cea mai întinsă creație în care autorul prelucrează motive luate din folclor.

Amintirile din copilărie, așezate la început și la sfîrșit, ca două coperte ale unei cărți ilustrate, închid între ele recitativele jocurilor de copii din Bariera-Vergului, șezătoarea cu ghicitori și legende, chipurile moșnegilor sfîtoși, ale femeilor harnice, neastîmpăratul copiilor, tot freamătul unei vieți sănătoase și îmbelșugate, cum îi va fi apărut în copilărie fiului mamei Iana viața orzarilor din mahalaua natală. Bunicii

— faguri de bunătate și iubire — părinții, cu zîmbete îngăduitoare abia ascunse de severitatea de circumstanță, „blindele surori” și tovarăși de colind ca „Nea Bănică”, Bocuța popii Stere, cu obrajii pistruiați, cu păr cînepiu — auditoare admirativă a primelor basme născocite de viitorul scriitor —, bărbați duhlii, femei guralive și copii, alergînd fericiți prin prăfărie, de la Biserica Delea pînă la streajă, toți și toate se străvād prin ceața anilor scurși, ca într-un gobelin cu tonuri stinse de vechime, care păstrează însă întreagă gingășia chipurilor și elocvența gesturilor evocatoare ale unei lumi de mult apuse. Moravurile, obiceiurile, portretele și psihologia grupului social din barierele semirurale ale capitalei noastre de acum un veac sînt prinse de scriitor cu o mare bogăție de amănunte, din alegerea cărora se desprinde cu ușurință experiența personală de viață a scriitorului și simpatia sa de atîtea ori mărturisită direct pentru oamenii simpli printre care și-a petrecut copilăria. Compătimirea pentru un părinte care și-a pierdut singurul băiat și simpatia pentru tatăl învrednicit să aibă o fată frumoasă ca Linica extind idilizarea și asupra boierului Matei.

Aspectele sumbre ale realității ocupă primul plan al viziunii scriitorului în *Apă și foc*, *Sorcova* și parțial în *Odinioară* și în *De azi și de demult*. În ultimile două scrieri menționate, aceste aspecte sînt reliefate prin contraste puternice cu trecutul de prosperitate al cărăușilor din Bariera-Vergului, sărăciți în urma introducerii drumului-de-fier. Din păcate, atît regretul scriitorului pentru dispariția vieții patriarhale, cît și a filantropiei (soluție propusă de Delavrancea în *Sorcova* și în *Apă și foc*), deformează viziunea realistă a scriitorului, eșuînd în paseism și idilism neconvîngător.

Bunicul, *Bunica*, *Sentino* și *Fanta-Cella* — sinteze artistice ale amintirilor din copilărie sau din călătoriile scriitorului în Italia — rețin atenția cercetătorului prin tiparele lor artistice deosebite de tot resul operei lui Delavrancea. După *Cîntarea României* de Alecu Russo, Delavrancea este primul scriitor român care scrie poeme în proză reușite. În primul diptic alcătuit de *Fanta-Cella* și *Sentino* viziunea romantică a scriitorului depășește verosimilul. Portretul fizic și moral al lui Sentino și saltul său de la condiția cioplitorului de piatră înstrăinat pe malurile Dimboviței la aceea de cîntăreț admirat pe scena Operei Scala din Milano conțin exagerări frecvente în literatura romantică. *Fanta-Cella*, creată sub semnul aceluiași romantism excesiv, este totuși mai bine realizată. Imaginea artistică este susținută

de poezia descrierilor de natură, în care Delavrancea excelează îndeosebi. Mediterana, când ireal de albastră, când răscolită de furtuni, în golful Triest sau la Miramare, scaldă cu valurile ei o natură edenică, iar orfana Cella, păstorița de capre în dumbrăvile de chiparoși și portocali, pare — în frumusețea și puritatea ei mai presus de omenesc — o vietate specifică locurilor acestora. O asemenea integrare a personajului în peisaj este, desigur, expresia artistică a dragostei pentru natură, de care scriitorul a fost totdeauna însuflețit.

În acest imn închinat splendorilor naturii și sentimentului iubirii Delavrancea atinge o mare perfecțiune stilistică și punctul maxim al lirismului său.

În al doilea diptic — *Bunicul și Bunica* — poetul liric și pictorul Delavrancea folosesc întregul lor potențial artistic. Puritatea de piatră prețioasă a acestor creații — miniaturale prin întindere — nu este întunecată nici de idilism excesiv, nici de îngroșări naturaliste. Echilibrul compoziției se află în perfectă concordanță cu umanismul superior al concepției și cu limpezimea de cristal a expresiei. *Bunicul și Bunica* lui Delavrancea rămân în literatura română „flori fără de moarte”, așa cum le-a numit Mihail Sadoveanu.

Trecerea de la nuvele la basme în proza lui Delavrancea este abia simțită, căci împletirea dintre real și elementul fantastic este comună tuturor basmelor sale. Unele chiar pun în lumină atât de pregnant caracteristicile diferitelor straturi ale societății, zugrăvesc atât de veridic portrete fizice și morale, obiecte, port și peisaje, încât elementul supranatural apare doar ca o convenție propusă tacit de scriitor și acceptată cu îngăduință de cititor. În această categorie intră basmele *Norocul dracului*, *Neghiniță*, *Stăpînea odată* și chiar *Moș Crăciun*, în care preocuparea de a zugrăvi huzurul, lăcomia și lipsa de omenie a păturilor conducătoare, în opoziție cu sărăcia și umilința maselor, are mai multă importanță și semnificație în concepția scriitorului decît prezența elementului supranatural. Copiii flămînzi și omul alungat rînd pe rînd de popă, de arendaș, de chiabur și de circiumar din *Norocul dracului*, oameni bătuți, goi și desculți, bătrîni ce rod în gingiile goale coajă uscată de plîne, cei ce muncesc zi și noapte, ca puternicii lumii să huzurească, din *Neghiniță*, văduve sărace, ca în *Moș Crăciun*, alcătuiesc la un loc o lume chinuită, bogată în virtuți, în opoziție

1937
 205
 Ministerul Culturii
 1937
 Domnule Ministru
 Subsemnatul scolar în clasa I
 gimnazială mă aflu în absolută imposibi-
 litate să a scum studiu. Din cauză că mi-
 șia celor necesari distanței după cum
 putând amănunțit are acte. Din starea pre-
 zentă a vieții cu profunzime respectu de
 bani este atârnat pentru a se putea realiza des-
 tinația de a deveni un mare din celelalte. Sca-
 tes din București ca putându-se folosi
 de amănunțit studiu de dăru la timp și
 concursu pentru a deveni un mare din celelalte.
 Din starea prezentă Domnule Ministru
 a mănuș în viața mea, care este în mare
 în declin și de starea de viață amănunțit.

Barbu Ștefănescu

Domnule Ministru
 Domnule Ministru al Culturii și In-
 struirii publice

Cel mai vechi document cunoscut, semnat de Delavrancea :
 elevul Ștefănescu Barbu din cl. I a gimnaziului „Gh. Lazăr”
 cere să fie primit ca bursier supranumerar într-o școală cu inter-
 nat din București

Printre personajele basmelor în care ponderea nu o are fantasticul, ci elementul realist, trebuie să pomenim pe Moș Crăciun — pereche contrastantă, prin dimensiunile lui de uriaș, a personajului principal din *Neghinișă*.

Viziunea realistă care a stat la baza acestei creații se concretizează în descrierea satului, printre locuitorii căruia scriitorul distinge pe reprezentanții unor grupuri sociale opuse: de o parte, popa, morarul și pescarul, de alta, văduva săracă și feciorul ei Zdrănța, văcarul satului. Moș Crăciun însuși este un personaj de proporții mitologice, dar realizat cu trăsăturile fizice și însușirile morale ale omului din popor: „namilă de român cît toate zilele... Chica îi înfășura umerii și spatele, ca o sarică, pînă la mijloc”, avînd rolul unei stihii care pedepsește lăcomia, fătărnicia și răutatea celor bogați și ușurează greutatea celor nevoiași.

În afară de proporțiile și puterea supranaturală a personajului — simțite ca o convenție îngăduită artei — singurul element care înrudește această scriere cu basmele este formula ei introductivă, creație originală a lui Delavrancea:

„P-atunci umblau sfinții pe pămînt, se dăschidea cerul la Bobotează, farmececele închegau apele, iar unii telegari mîncau jeratic...”

În alte basme, ca *Poveste*, *Palatul de cleștar*, *Dăparte*, *dăparte*..., o pondere mai mare capătă elementul fantastic, deși nici din acestea, cum am mai spus, nu lipsesc notațiile realiste.

Distingem în țesătura basmelor lui Delavrancea elemente fantastice împrumutate din folclor și altele create de scriitor. Din prima categorie fac parte: calul care mănîncă jeratic, vrăjitoarea și diavolul din *Poveste*; balaurul din *Palatul de cleștar*; ursitoarele din *Dăparte*, *dăparte*... Modul în care le folosește, însă, chiar pe acestea, poartă pecetea personalității lui Delavrancea, a căruia imaginație vie creează lumi fantastice, inedite. Edificatoare în această privință este descrierea balaurului:

„În prag se zvîrcolea o namilă de balaur și-și despica fălcile cît să înghiță un călăreț cu cal cu tot.

Limbile lui, ca niște săgeți prjolite, le azvîrlea din beregată și le înfigea pe nările nasului, scuipînd clăbuc, care se închega și se rostogolea bășici albe de mîrgăritar. Solzăria lui era ca un curcubeu d-a lungul spinării.”

Contribuția lui Delavrancea la îmbogățirea lumii din basme cu personaje noi, de cele mai multe ori simbolice, și cu elemente supranaturale originale este deosebit de însemnată. Printre personajele plătuite de imaginația sa trebuie să menționăm intruchiparea „dorului nevinovat”, reprezentant al poporului însuși, înzestrat cu toate virtuțile lui morale și geniul artistic; Furia, Nebunia, Zavistia, Prostia — personificări ale patimilor și defectelor omenești, pe care scriitorul le leagă în acțiunea basmului cu scop moralizator, făcând din *Palatul de cleștar* o pledoarie artistică pentru simplitate și înțelepciune și condamnând prostia și patimile, generatoare ale nedreptății și nefericirii printre oameni.

Elementul fantastic creat de Delavrancea este o sinteză originală a supranaturalului senin din basmele poporului și a celui întunecat și apăsător din poemele lui Edgar Allan Poe, într-o viziune care adesea ajunge la grotesc și coșmar. Formulele introductive, într-o stilizare proprie lui Delavrancea ca cea din *Palatul de cleștar*, introduc și aspecte ale contemporaneității, care sporesc ponderea elementului realist al basmului:

„Cam pe la începutul vremilor, pînă unde praștia minții nu azvirle, se povestește, așa, ca din scorneală, că omul era croit din alte foarfeci și cioplit din altă bardă... Nu se pomeneau flori pe cer și stele pe pămînt — ca pe la pîrdalnicii noștri de stihari — dar multe nu erau așa după cum sînt... Și spun unii că pe atunci mergea mai bine cu minte dreaptă și fără de legi, decît, ca în zilele noastre, cu legi drepte și cu minte strîmbă.”

În general, împletirea aspectelor din realitatea concretă cu cele create de fecunda imaginație a scriitorului este, de fapt, un procedeu folosit de Delavrancea și în nuvelistica sa, în baza convingerii că visul și viața coexistă, reliefîndu-se reciproc. Tablouri zugrăvite cu o minuțiozitate de naturalist, dar și cu căldura unui mare îndrăgostit de natură; portrete cu precizii anatomice și psihologice de om de știință; întîmplări și oameni încheștați în lupta dintre stăpînitori și asupriți; sufletul omnesc uscat și pîngărit de vicii și de patima înavuțirii sînt tot atîtea elemente de conținut privite cu un riguros realism în basmele lui Delavrancea. Paralel, imaginația exuberantă a romanticului plătuieste chipuri și fapte potrivite cu dorința lui de o lume mai bună.

Lexicul autentic popular și bogatul material folcloric prelucrat de scriitor, folosit în exemplificări, sentințe și comparații

plastice, în procedee artistice, ca frazele ritmate din *Neghinișă*, atestă în Delavrancea pe unul din artiștii cuvîntului românesc, organic legați de forța creatoare a maselor, așa cum fericit s-a exprimat Nicolae Iorga:

„Grînarii țării, străbătători de văi și munți, răscolitori de zări, adunători de priveliști și teaurizatori de impresii, sfătoși cum li era rostul și buni de toate poveștile culese în cale, și-au dat drumul deodată printr-însul.”¹

★

În două decenii de activitate politică, Delavrancea își limpezise definitiv concepția despre conducătorii de popoare. În 1907 era mai convins decît oricînd că „oamenii mari duc cu dinșii o îndoită ființă: ființa lor, sclava națiunii, și ființa întregului popor, stăpîna și gloria lor”², așa cum îi definise încă din 1888 într-unul din primele sale discursuri politice.

Consecvent acestei convingeri, Delavrancea va face din Ștefan cel Mare personajul principal al întregii sale trilogii dramatice, prezentîndu-l în aureola de erou național, care a trăit cu intensitate frămîntările poporului și s-a făcut promotorul năzuințelor sale.

În vederea construirii unui personaj atît de complex ca Ștefan cel Mare, Delavrancea studiază vreme de doi ani cronicile epocii, cum e aceea a spătarului Ion Canta, a lui Enache Kogălniceanu, letopisețul lui Ion Neculce și *Vestitul necrolog* anonim al lui Ștefan cel Mare (*Letopisețul de la Bistrița*). Pe baza datelor istoriei, în timpul unei călătorii în Italia, imaginea artistică a trilogiei Moldovei prinde linii de contur precise în conștiința scriitorului, așa încît, la întoarcerea în țară, izolat la Goești, lângă Tirgu-Frumos — la nepoții săi — își schițează planul și, în mai puțin de un an și jumătate, Delavrancea scrie cele trei părți ale trilogiei sale.

Teatrul cu temă istorică mai ispitise și pe alți scriitori înaintea lui Delavrancea, ca Gh. Asachi (*Petru Rareș*, 1863), B.P. Hasdeu (*Răzvan și Vidra*, 1867), Vasile Alecsandri (*Despot-vodă*, 1880) și Al. Davila (*Vlaicu-vodă*, 1902).

Dacă piesa lui Gh. Asachi nu are decît meritul întîietății în cadrul speciei, *Răzvan și Vidra*, *Despot-vodă* și *Vlaicu-vodă* au reale însușiri artistice, nu numai pentru vremea în care au

¹ Nicolae Iorga, *Doi tînași: Delavrancea și Goga — Oameni cari au fost*, vol. IV, București, Ed. Fundațiilor, 1939, p. 249—251.

² Delavrancea, *În și afară din națiune*, *Democrația*, I (1888), nr. 16 (8 octombrie), p. 1.

fost create, dar chiar în comparație cu cele mai bune realizări ale dramaturgiei românești, tratând teme istorice. Toate scrise în versuri de o înaltă ținută, creațiile celor trei înaintași ai lui Delavrancea sînt drame romantice, după formula cunoscută a teatrului romantic francez, cu eroi excepționali, ale căror fapte sînt mai aproape de legendă decît de adevărul istoric.

Dramaturgul Delavrancea creează primul poem dramatic în literatura română. Sub luminile rampei se desfășoară o imensă frescă istorică — fragment din marea epopee a poporului nostru. Figurile celor mai reprezentativi domni, boieri și țărani, evoluează în fața noastră autentice prin tonalitatea emoțională a replicilor, sugerînd spectatorului avîntul eroic al înaintașilor cu sinceră „iubire de moșie“.

Respectînd adevărul istoric privitor la ultimii ani din domnia lui Ștefan cel Mare, Delavrancea își smulge totuși personajele din carapacea rigidă a documentului, le umanizează și le face purtătoare ale unor semnificații adînci, derogînd de la adevărurile mărunte, spre a realiza prin sinteză coordonatele esențiale ale unei epoci întregi.

Din cronică lui Gr. Ureche, care, de pe pozițiile lui de clasă „scurtată“ de marele domn, îl prezintă pe Ștefan „mînios și degrabă vîrsătoriu de sînge nevinovat“, ori „lup gata de apucat“, pe care nu-l putea „îmblînzii nimenea“, Delavrancea reține numai episodul uciderii boierilor *vinovați* de trădare a intereselor Moldovei, de a căror vinovăție, însă, cronicarul se îndoiește.

Documente mai obiective decît cronică lui Gr. Ureche, printre care acea scrisoare a medicului Leonardo da Vassari — martor ocular al sfîrșitului lui Ștefan¹ — și alta a regelui Alexandru al Poloniei², au îndreptățit pe Delavrancea să facă din decapitarea trădătorilor nu manifestarea unei violențe temperamentale, ci un act necesar liniștii interne a Moldovei după moartea iminentă a marelui domn. În cele două scrisori menționate se dau referiri asupra boierilor adversari domniei lui Bogdan cel Grozav și cel Orb, pomenind printre ei și numele lui „Herborusz“, căpitanul Sucevei, adică Arbore³.

¹ Grigore Ureche, *Cronica*, p. 89, apud N. Grigoraș, *Opoziția marii boierime față de politica lui Ștefan cel Mare, Studii și cercetări științifice*, Iași, Editura Academiei — Istorie, VII, fasc. I, 1956, p. 51, nota 116.

² Hurmuzachi, t. VIII, p. 48, apud N. Grigoraș, *loc. cit.*, nota 118.

³ P. P. Panaitescu — *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 15, apud N. Grigoraș, *loc. cit.*, nota 119.

În alte documente apar, nemodificate, numele și faptele boierilor credincioși tronului, data și locul bătăliilor în care dragostea de patrie le-a însutit puterile.

Importanța unei opere de artă nu e determinată însă de cantitatea și valoarea materialului istoric pe care îl conține, ci de originalitatea și finețea prelucrării lui de către artist.

Fără a avea o concepție științifică despre rolul luptei de clasă în istorie, Delavrancea intuiește just „raportul dintre erou și popor, dintre personalitate și colectivitate”¹, realizând pe plan artistic o capodoperă a literaturii românești, în care se îmbină fericit analiza psihologiei unui erou excepțional — autocrat absolut, părinte și om cu trup îmbătrânit și istovit de boală, dar cu voință neînfîntă — cu „sublimitatea iubirii de patrie”².

În trilogia Moldovei, din datele istoriei și din legendele poporului privitoare la Ștefan cel Mare și urmașii săi, Delavrancea creează un gigant, dominînd întreaga sa epocă și înălțîndu-se în fața urmașilor ticăloșiți ca o muștrare de peste veacuri.

Măreția lui Ștefan cel Mare stă în concepția sa democratică despre misiunea conducătorilor de popoare. Deși a trăit în plină feudalitate, Ștefan a înțeles procesul istoric obiectiv de centralizare a statului și, în consecință, a știut să întruchipeze năzuințele maselor, să fie brațul și mintea care să împlinească aceste năzuințe. Stăpînitor și supus în același timp Moldovei, Ștefan cel Mare devine întruchiparea acelor „oameni mari” din istorie a căror caracterizare o făcuse Delavrancea încă din 1888:

„Oamenii mari sînt oamenii cari cuprind gîndurile unui popor, și numai aceia cari au trăit cu mintea lîngă mintea popoarelor, cu inima lipită de inima popoarelor, numai în mintea acelor a scăpărat idealul popoarelor, numai în inima lor a bătut imensa inimă a neamului lor, numai aceia au nimerit gîndurile ascunse ale unei națiuni, numai aceia au deschis calea largă a mării, calea istorică cu două capete: unul care se pierde în ceața veacurilor trecute și celălalt, pe care poporul îl are în față, care se înfige în infinita lumină a viitorului...”³

În poezia răspunsurilor lui Ștefan din *Apus de soare* stă mereu învăluit un simbol sau o profeție, o poruncă a Moldovei de la care nu te poți sustrage, căci ea e imaginea poporului însuși:

„...Că Moldova n-a fost a strămoșilor mei, n-a fost a mea și nu e a voastră, ci a urmașilor voștri și-a urmașilor urmașilor

¹ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 508.

² *În și afară din națiune* — Discursul d-lui Barbu Ștef. de la Vrancea, *Democrația*, I (1888), nr. 163 (8 octombrie).

voștri, în veacul vecilor... Că vru ea (Moldova — n.n.) un domn drept, și n-am dăspuiat pe unii ca să îmbogățesc pe alții... că vru ea un domn treaz și-am vegheat ca să-și odihnească sufletul ei ostenit... că vru ea ca numele ei să-l știe și să-l cinstească cu toții, și numele ei trecu granița, de la Caffa pînă la Roma..."

Deși vitejia și gîndirea lui politică îl înalță pe pedestal de uriaș, Ștefan rămîne totuși un om ca toți oamenii, cu duioșii sau dojană de părinte, cuceritor prin simplitatea și veselia cu care se apropie de supușii săi.

El se înalță coborîndu-se să ridice pe cei mulți, luminează prin exemplul său de abnegație, drămuiește și plătește după merit faptele fiecăruia.

Strînsa legătură între domn și popor capătă în actul I din *Apus de soare* o expresie pe cît de lapidară, pe atît de impresionantă, în cuvintele lui Rareș, privind de pe zidurile Sucevei sosirea cetelor de luptători:

„Vin... Din Scheia... din Lisaura... din Ciritei... de pretutindenea...”, iar replica domnului exprimă concepția scriitorului și ideea fundamentală a operei despre rolul maselor în făurirea istoriei:

„Oh! săracii... Săracii mei ș-ai voștri... Săraci și voi și eu. Ce bogată e Moldova!”

Cronica polonului Długosz¹, care spune că la zvonul unei invazii turcești din vremea lui Ștefan cel Mare toată țărănimea a alergat să sprijine pe domn: „*ita ut solae feminae et pueri in sedibus remanerent...*”², și Karl Marx, care arată că oastea moldovenească biruitoare la Vaslui era formată din „țărani care fuseseră luați aproape de la plug”³, iar pîrcălabii Șendrea și Iuga, Boldur vornicul, paharnicul Costea, Hrincoș, Luca ori Hrăman, cei mai mulți „ridicați din rîndurile țărânimii libere pentru fapte de arme”⁴, ca „să fie straje”⁵ împotriva dușmanilor dinafară, sprijină prin adevărul istoric consemnat în numeroase documente viziunea realistă a dramaturgului.

¹ I. Długosz, *Historiae Polonicae*, Ed. Lipsca, 1711—1712, cartea XIII, p. 345, apud I. Foșcșeneanu și Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare — Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, Ed. Academiei, 1956, p. 116, nota 8.

² „...Astfel că n-au rămas la vetre decît femeile și copiii” (lat.). Cf. I. Foșcșeneanu și Gh. Diaconu, *loc. cit.*

³ Arhiva Marx-Engels, vol. VII, ed. rusă, p. 203, cf. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, *loc. cit.*, p. 117, nota 3.

⁴ I. Foșcșeneanu și Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 116.

⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 287—288, apud I. Foșcșeneanu și Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 116, nota 2.

Înstrăinați de năzuințele maselor, trei dintre boieri, vani-toși, însetați de putere și de înavuțire, plănuiesc să aducă la tron, după moartea lui Ștefan, pe nevirstnicul său nepot Ștefă-niță. Tutelindu-l, boierimea s-ar fi putut bucura de odihnă, avere și huzur. Împotriva acestei boierimi, în ultimul său ceas de viață, Ștefan își scrie testamentul cu sabia, lăsând urmașilor porunca de a lupta contra oricui ar încerca să calce interesele și independența Moldovei.

Caracterizată rind pe rind ca dramă byroniană, mister din secolul al XV-lea, dramă shakespeariană, spectacol într-un fotoliu sau tablou alegoric, *Apus de soare* este un imn de slăvire a patriotismului care a însuflețit pe domn și popor în zbuciumata domnie a lui Ștefan cel Mare.

Peste viața patriarhală a Moldovei secolului al XVI-lea, așezată în forme trainice de Ștefan cel Mare, se abate viforul crimelor lui Ștefăniță cel Tânăr — reprezentant tipic al celui mai odios absolutism feudal — personaj principal în partea a doua a trilogiei lui Delavrancea, *Viforul*.

În urma studiilor întreprinse ad-hoc, Delavrancea n-a putut ignora că în această epocă marea boierime moldoveană, îngră-dită în timpul lui Ștefan cel Mare, își redobândește privilegiile economice și politice, în vreme ce țărani sînt iobăgiți în masă; că turcii fac din această clasă cupidă și rapace un instrument de jefuire a țării și o unealtă josnică în schimbările domnilor.

Cu toate acestea, numeroasele mențiuni privitoare la domnia lui Ștefăniță aflate în cronica lui Grigore Ureche sînt folosite în *Viforul* cu economie și adesea modificate: în drama lui Dela-vrancea, contrariu datelor din cronică, decapitarea lui Arbore nu premerge morții fiilor săi, Nichita și Toader, desigur în scopul realizării unei mai puternice tensiuni dramatice; prîrjoli-rea Țării Românești din 1526 este motivată prin răpirea doamnei Tana, deci situată de scriitor la începutul domniei lui Ștefăniță; pe lângă Toader și Nichita, cei doi fii ai lui Arbore, pomeniți de Gr. Ureche, Delavrancea introduce pe Cătălin, prima dintre victimele domnului; din prezumată — cum apare în cronică — otrăvirea lui Ștefăniță de către doamna Tana devine la Dela-vrancea o certitudine, motivată de dragostea de patrie a Tanei.

Delavrancea a conceput partea a doua și a treia a trilogiei sale ca o întregire a dramei *Apus de soare*, toate la un loc avînd ca mesaj proslăvirea dragostei de patrie. Potrivit acestui țel, Delavrancea n-a văzut în Ștefăniță un spirit de Renaștere, pro-

tector al artelor și vrăjmaș neînduplecat al boierimii reacționare, și n-a vrut să înfățișeze în *Viforul* boierimea trădătoare a intereselor poporului, chiar dacă documentele istorice conțin asemenea referiri.¹

În *Viforul*, prin contrast cu boierii tineri și bătrâni, formați la școala vitejiei, a demnității și a patriotismului din timpul slăvitei domnii a lui Ștefan, Delavrancea condamnă cîrdășia politicianistă din jurul lui Carol I, interesată să cîștige bunăvoința regelui prin jaful, mizeria și chiar asasinarea în mare număr a populației răsculate de mizerie.

Conflictul — adesea contestat în *Apus de soare* — în a doua piesă a trilogiei are o mare forță dramatică. Ciocnirile au loc între desfrînatul Ștefăniță și Tana, model de soție și doamnă a țării; între Ștefăniță, orbit de vanitate, și viteazul Cătălin; între domnul ușuratic și Luca Arbore — păzitor al testamentului politic lăsat de Ștefan cel Mare; între covîrșitoarea personalitate a bunicului, care, și după moarte, este încă vie în conștiința maselor, și netrebnicul său nepot.

A treia piesă din trilogie se resimte de oboseala autorului. Adevărul istoric — mai puțin studiat decît în celelalte piese — este covîrșit de lirismul retoric al personajelor. Delavrancea schematizează figura complexă a lui Petru Rareș, în schimb, însușirile morale ale poporului sînt convingător întruchipate în reprezentanți tipici ai țărănimii, cum este miașul-țăran Corbea, deși nu au decît o apariție episodică. Laconismul, sobrietatea, delicatețea sentimentelor și eroismul său reprezintă liniile de contur ale psihologiei poporului român. Corbea este unul din milioanele de oameni simpli, cu aceeași conștiință inflexibilă, cu aceeași zgîrcenie în vorbe și cu aceeași pasionată dăruire în fapte generoase. Acțiunea eroică i se pare o datorie firească, de aceea o săvîrșește fără paradă. Dragostea lui e simplă, adîncă și discretă.

Structura generală apropie *Luceafărul* de un basm complex: fii de domn însemnați pe umăr pentru a fi recunoscuți, întîmplări din timpul lui Ștefan care se povestesc cu ton învăluitor de basm...

După viforoasa domnie a lui Ștefăniță, Petru al Răreșoaiiei își cere dreptul la tron, cum de altfel spune și cronica. Bucuria revederii pămîntului natal și-o exprimă ritmat ca într-un poem,

¹ Cf. Rodica Ciocan, „*Viforul*” și adevărul istoric — Programul spectacolului *Viforul*, Teatrul Național Cluj, stagiunea 1957—1958, p. 7, 14—18.

iar natura patriei, ca în baladele poporului, se bucură de reîn-
toarcerea pribeagului. Cuvîntul lui Petru Rareș, imitînd vibra-
ntul discurs al lui Ștefan cel Mare, păcătuiește prin retorism.

Povestirea luptei de la Cirimuș o fac ostașii, veniți pe scenă
cu răniți, cu aceeași simplitate și putere de evocare cu care o
face Moghilă în *Apus de soare*. Stăpînit el însuși de ideea unității
naționale, Delavrancea o atribuie lui Petru Rareș, în secolul
al XVI-lea, ca o pătrundere a problemelor contemporaneității
în imaginea artistică:

„Eu m-am suit pe Ceahlău și-am făcut ochii roată, și-am
plîns ascultînd, ca în vis, jalea aceluiași neam risipit la trei
coroane deosebite... În Ardeal să lasă pe trei văi — a Someșului,
a Mureșului și-a Oltului — moldoveni sadea. M-am tras pe
munte-n jos și-am privit pe trecătoarea Oituzului, ca pe-o
fereastră, și-am visat...”

Domnul Moldovei, Petru Rareș, nu s-a caracterizat însă prin
„visare”, ci prin spirit războinic: în 1528 el pradă de trei ori pe
săcui, în 1529 năvălește în Pocuția, iar restul domniei și-l
petrece în războaie cu leșii.

Abătîndu-se de la adevărul istoric, Delavrancea nu reușește
să facă din caracterul și acțiunile personajului său motorul viu
al piesei. Cînd conflictul care mocnea de mult între domn și
boieri izbucnește, Petru Rareș nu scoate sabia, ca părintele său,
ci se mărginește la un șir de interogații retorice, e drept, de o
mare poezie și la prevestirea prăbușirii Moldovei din cauza
ticăloșiei boierilor:

„Atît să se fi sleit puterile Moldovei sau să fi săcătuit vлага
din voi? Cenușe să fie amintirile vechii slăviri? Nu vă trageți
din Ștîbor... din Boldur, din Arbore și din Cărăbăț năpraznicul?
Sufletul lor să fi pierit înainte d-a muri și să nu fi trecut nimic
urmașilor lor? Și cu ei să se fi înmormîntat credința și mîndria,
aceste puteri pe cari se sprijină neamurile cari vor să trăiască?...”

Un episod care ocupă mult loc în economia piesei este dragos-
tea Genunei pentru domn, apoi pentru Corbea, miașul căzut în
luptă, după ce-și dă seama că iubirea lui pentru Genunea nu este
și nu va fi împărtășită. Genunea este cînd o Oană din *Apus de
soare*, cu sentimente aproape filiale, de admirație și devotament
pentru domn, cînd o Oană din *Vijorul*, care prevestește — fără a
fi nebună — dezbinarea boierilor, potrivnicia lor față de Petru
Rareș și decăderea Moldovei.

Rolul Genunei accentuează şubrezenia arhitectonicii din *Luceafărul*, dar frumuseţea limbii şi stilul bogat în imagini sugestive — calităţi specifice poemului — susţin ultima parte a trilogiei lui Delavrancea.

Concepţia morală şi politică a personajelor pozitive, similitudinea multor situaţii cu cele din *Apus de soare* şi chiar unele replici fac din ultima parte a trilogiei lui Delavrancea o copie imperfectă a unei fresce excepţionale. *Luceafărul* nu poate fi despărţit de restul trilogiei, dar mai ales de *Apus de soare*.

Imaginaea artistică unitară pe care o alcătuiesc cele trei drame ale trilogiei scoate în evidenţă însuşirea dominantă a creatorului celui dintîi poem dramatic în literatura română, pe care l-am putea caracteriza prin cuvintele lui Vlahuţă, scrise cu prilejul primelor reprezentaţii ale *Vîforului*:

„Îţi trezeşte din somn trecutul şi ţi-l poartă pe dinaintea ochilor cu autoritatea unui stăpîn de care ascultă colbul cronicilor şi pietrele grele de pe morminte”¹ sau cu încheierile unui condei contemporan cu noi, care admite că „autorul trilogiei şi-a însuşit unele elemente ale celei mai strălucite drame engleze”, dar şi că „le-a topit în opera lui, subordonîndu-le necesităţilor creării unei drame româneşti istorice, plină de filozofie şi culoare naţională. Departe de a se lăsa copleşit, Delavrancea a mers pe propriul său drum, naţional şi popular, folosind din cînd în cînd cîte unul din indicatoarele lăsate în urmă de cel mai mare călător al dramaturgiei universale.”²

Studiile întreprinse de-a lungul unei jumătăţi de veac, scursă de la primele reprezentaţii, au încercat să identifice în trilogia Moldovei influenţe shakespeareane mai mult sau mai puţin importante. O influenţă presupune însă corespondenţe adînci şi pertinente între opera influenţată şi modelul ei, iar nu coincidenţe impuse creatorului de similitudini istorico-sociale.

Între trilogia lui Delavrancea şi opera dramatică a lui Shakespeare există, incontestabil, puncte de asemănare, dar adevărata trăsătură comună dintre cei doi creatori trebuie socotită în primul rînd adîncia şi statornica lor legătură cu năzuinţele, creaţia artistică şi limba poporului, care — român sau englez — în condiţii istorice asemănătoare, a ajuns la concluzii aforistice extrem de apropiate.

¹ A. Vlahuţă, *Nemesis* — *Universul*, XXVII (1909), nr. 355 (29 decembrie), p. 1.

² Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Influenţa shakespeareană în trilogia dramatică a lui Delavrancea* — *Limba şi literatură*, VI, 1962, p. 346.

În ceea ce privește personajele principale, trebuie să spunem că Ștefan cel Mare, în creația lui Delavrancea, este „profund diferit de marile figuri istorice făurite de Shakespeare”¹ prin trăsătura dominantă a caracterului și faptelor sale: patriotismul. Nici unul dintre eroii pieselor istorice ale lui Shakespeare nu manifestă nobilul sentiment al patriotismului de care este însuflețit Ștefan cel Mare.

Numărul identic al conspiratorilor din *Apus de soare* și din *Iulius Cezar* e neîndestulător pentru a marca o influență shakespeariană. În vreme ce conspiratorii din *Iulius Cezar* sînt salvatori ai republicii și faptele lor atrag aprobarea spectatorilor, cei trei boieri din *Apus de soare* sînt odioși, urzeala lor urmărind numai redobîndirea privilegiilor lor de clasă. Dar pentru numărul conspiratorilor Delavrancea n-a avut nevoie de modelul shakespearian, căci în basmele poporului nostru, ca și în folclorul altor popoare, Făt-Frumos, personajul care întruchiează geniul binelui, are de învins totdeauna trei — sau un număr multiplu de trei — ipostaze ale forțelor răului.

În ceea ce privește scenele prevestitoare ale morții lui Ștefan cel Mare — socotită de popor ca o nenorocire echivalentă cu marile cataclisme cosmice — Delavrancea a folosit credințele poporului, cunoscute din copilărie. În lumea semirurală a Barierei-Vergului, tălmăcirea viselor și a semnelor, descifrarea soartei omului din aspectele neobișnuite ale naturii proveneau din străvechiul fond de superstiții ale unor epoci de obscurantism și primitivitate, ajunse la poporul nostru prin filiera daco-romană. Existența unor superstiții foarte asemănătoare cu cele din *Apus de soare* în piesele lui Shakespeare susține interpretarea noastră: atît conjuratul Casca din *Iulius Cezar*, cît și Horațiu din *Hamlet* nu se referă la cetățeni englezi, ci la credințele unor cetățeni ai Romei din epoca lui Cezar, pe care dramaturgul englez le-a studiat cu pătrundere.

Fără îndoială că printre factorii care contribuie la formarea și desăvîrșirea unei personalități în artă cunoașterea operei înaintașilor ocupă un loc însemnat. Modelele universale create de Shakespeare l-au stimulat poate pe Delavrancea să abordeze un nou gen literar, dar în *Apus de soare* — prima și cea mai valoroasă dintre piesele trilogiei — Delavrancea se dovedește un creator profund original, iar unele coincidențe cu piesele lui Shakespeare abia pot fi identificate.

¹ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 338.

Socotită de critica literară — cu rare excepții — cea mai realizată din punct de vedere scenic dintre piesele trilogiei, drama *Viforul* este într-adevăr mai vădit influențată de dramele istorice ale lui Shakespeare. Ingratitudinea este trăsătura comună lui Ștefăniță din *Viforul*, fiicelor lui Lear și lui Edmund din *Regele Lear*. Nebunia inofensivă a Oanei amintește de Ofelia din *Hamlet*, dar și de Macbeth. Încordarea paroxistică în care Ștefăniță așteaptă prăvălirea lui Cătălin în prăpastie poate sta alături de a lui Macbeth dinainte și după crimă. Luca Arbore, rătăcind cu capul descoperit, în semn de doliu pentru pierderea lui Cătălin, se aseamănă ca înfățișare cu bătrînul Lear, nebun, alungat de fiicele sale. Bețivanul Mogrdici — pereche cu Nebunul din *Regele Lear* — este departe de a îndeplini însă la Delavrancea rolul comentatorului filozof din piesa lui Shakespeare. Se mai pot releva analogii între Ștefăniță din *Viforul* și Richard III al lui Shakespeare. Și unul, și altul s-au coborît la cele mai odioase crime, mînați de o nemăsurată vanitate, de o ambiție fără scrupule, dominînd prin teroare și răspîndind în jurul lor groaza și ura justificată a semenilor.

Sufocat de propria lui ticăloșie, hărțuit de rămășița unei conștiințe pătate de scelerata lui sete de sînge, Ștefăniță spune:

„Parc-aș înota într-un iaz cu brădiș... Cînd mă voi curăța de aceste ierburi cari se agață de mine și mă trag la fund?“, cuvinte asemănătoare cu ale lui Richard III. De asemenea, răscoala condusă de contele Richmond, din cîmpia Bosworth, îngrămădirea de fapte și marele număr de catastrofe din piesele lui Shakespeare își au corespondențe în *Viforul* lui Delavrancea. În final, peste Moldova — sărăcită de înțelepciune și de brațe viteze, vînturate de viforul nebuniei și cruzimii lui Ștefăniță — se lasă pacea istovirii, în vreme ce Oana șoptește cîntece de leagăn pentru Ștefăniță, cel ce fusese nădejdea și ajunsese călăul Moldovei și al familiei lui.

După succesul reputat în trilogia Moldovei, Delavrancea continuă activitatea de dramaturg, transformînd nuvelele *Hagi-Tudose* și *Irinel* în piese de teatru.

Avînd ca punct de plecare nuvela *Hagi-Tudose*, în comedia cu același nume, Delavrancea îmbogățește biografia personajului principal, prezentîndu-l și în îndeletnicirea de cămătar; introduce în piesă cîteva personaje și situații noi; unele, lipsite de semnificații, ca cei doi băieți cu zmeul și chiar Ghioala, altele, care alcătuiesc o galerie de tipuri ale micii burghezii

românești de la sfârșitul secolului trecut, bine prinse, deși grotescul întrece uneori măsura. În general, fiecare dintre ele vorbește limbajul specific categoriei sociale pe care o reprezintă: epitropii — mahalagii înstăriți, primitivi și bigoți; Matache Profirel — negustor îmbogățit, confuz și opac; Gherghina Profirel — o Coană Chiriță bucureșteană, mai tânără cu o jumătate de veac decât a lui Vasile Alecsandri — sclavă a modei, incultă și snoabă; popa Roșca — reprezentant tipic al clerului ipocrit și vicios; Fifica și Jenică Păunescu — urmași evoluți ai cuplului amoros din teatrul lui Alecsandri, cu ceva mai multă spoială, dar și cu mai accentuate trăsături negative, vinînd averi nemuncite și plăceri vulgare, mințind cu cinism pe toată lumea, dar afectînd naivitate de ființe ingenuae. Toți la un loc depășind stadiul acumulării primitive, la care a rămas Hagi-Tudose, au un singur ideal: să poată duce măcar în parte viața de huzur, de lux și de viciu a marii burghezii.

Paraziți pe prima treaptă, ca Jenică Păunescu — vînătorul de zestre — sau vulgari închinători ai unui senzualism desfrinat, toți — de la Gherghina Profirel pînă la popa Roșca — improașcă cu disprețul lor pe acei care nu se pricep să cheltuiască după maniera boierească. Grupul personajelor pozitive — Leana și Culai — au rolul de a înfățișa concepția sănătoasă a oamenilor simpli despre dragoste și căsătorie, în contrast cu a lui Jenică Păunescu și Fifica. Personajele nu sînt însă individualizate suficient, iar romanticul dialog între Culai și Leana, amintind pe al lui Iorgu cu Irinel, le falsifică trăsăturile morale, psihologia și autenticitatea comportării.

Deși insuficient legate de personajul principal, și deci adesea inutile acțiunii, episoadele secundare reliefează poziția critică a scriitorului față de un nou stadiu al dezvoltării burgheziei. Cu toate scăderile semnalate, pitorescul culorii locale, valoarea educativă a temei pe care o pune în relief personajul principal fac din comedia lui Delavrancea o piesă valoroasă a repertoriului național.

În drama nereprezentată, *A doua conștiință*, Delavrancea încearcă o formulă ibseniană. Personajul principal, avocat la Curtea cu juri, îndrăgostit de Mona Lisa, modelul lui Leonardo da Vinci, din celebrul tablou al Giocondei, face din zîmbetul ei misterios o a doua conștiință. Apariția Melaniei, verișoara soției sale, uluitor de asemănătoare cu Mona Lisa, zdruncină

adînc psihicul său bolnav. Ideea metempsihozei îi aprinde imaginația, și Rudolf ajunge să creadă că Melania este încarnarea Mona Lisei, pentru că el să poată trăi în deplinătate sentimentul iubirii.

Rezistența Melaniei, care-și dă seama de zdruncinarea nervoasă a lui Rudolf, dar nu reușește să se împotrivească sentimentului de dragoste pentru el, mila pentru încrezătoarea Lucia, regretul pentru senina lui fericire casnică pierdută fac din Rudolf un sinucigaș.

Tema centrală, înrudită prin patologic cu cea din *Liniște*, nu exclude aspectele de critică socială, semănate din belșug în toată acțiunea. Ipocrizia din mănăstiri, necinstea avocaților și a judecătorilor, lipsa de decență a modei, demagogia patriotardă sau cinicul dispreț al patriei și al poporului sînt tot atîtea creionări de pe poziții realist-critice ale societății burgheze intrate în descompunere. Sprijinindu-ne pe aceste aspecte, nu credem că e riscată afirmația că obsesia căreia îi cade victimă intelectualul sărac și cinstit Rudolf — oricît de „confuză și psihologizantă” ar fi acțiunea acestei piese — rămîne o modalitate artistică de protest împotriva societății burgheze.

Dramatizarea nuvelei *Irinel*, anterioară dramei *A doua conștiință*, cu tot pitorescul și cu toată analiza psihologică a timidității împrumutată din nuvelă, rămîne o realizare minoră a lui Delavrancea în domeniul dramaturgiei, cum de altfel fusese *Irinel* și ca nuvelă.

Printre manuscrisele păstrate, două foi de bloc atestă preocuparea continuă a scriitorului pentru genul dramatic. Fragmentul intitulat *Războiul* — început în timpul refugiului de la Iași — prefigurează romanul *Întunecare* de Cezar Petrescu și ne îndreptățește să credem că Delavrancea intenționa să înfățișeze o galerie de tipuri venale ale profitorilor de război, în opoziție cu oameni ca Udrea, însuflețiți de dragoste de patrie.

Conchizînd, putem afirma că teatrul românesc datorează lui Delavrancea primul poem dramatic, *Apus de soare*, capodoperă a literaturii noastre; că prin arta compoziției — frescă în culorile vii ale epocii lui Ștefan cel Mare —, prin lirismul și capacitatea de a îmbina măreția cu omenescul, adevărul istoric și plămuiurile fanteziei, Delavrancea și-a cîștigat un loc de cinste în istoria dramaturgiei noastre.

„Ceea ce se scrie zilnic de ocazie (noi am putea adăuga: și ceea ce se spune în conferințe și discursuri ocazionale) trăiește o zi și într-o ocazie, dar niciodată nu poate veni în gloria unui scriitor”¹, afirma Delavrancea însuși în 1889, afirmație valabilă pentru o bună parte din articolele sale de presă și din oratoria sa. În miile de articole pe care le-a publicat între 1880 și 1918, în conferințele și discursurile lui există, însă, un mare număr de idei valabile și azi, expresia unor sentimente demne de admirație, într-o formă care atinge adesea conciziunea de maximă, ori — prin colorit și cadență — frumusețe de poem.

În general, tematica articolelor de presă este comună cu a discursurilor rostite într-o anumită epocă în întrunirile publice sau în Parlament. Un mare număr din articolele publicate în *Lupta*, *Democrația* și *Voința națională*, în care Delavrancea susține acțiunile partidului liberal sau conservator, ori atacă un adversar de pe aceleași poziții de partizan politic, sînt astăzi caduce. Trecerea timpului a redus la proporțiile lor reale, sau a anulat cu totul și pe cei atacați, și pe cei lăudați de Delavrancea cu o vervă și un talent demne de o mai bună întrebuintare.

Că ei se numesc Al. Marghiloman, P.P.Carp, Brătianu, Gună Vernescu, C.C.Arion, Pache Protopopescu, Manu, Lahovary sau altfel, că, din păcate, Delavrancea laudă, apoi blamează pe același politician, după conjunctura politică în care se află, importante pentru zugrăvirea epocii nu sînt numele lor, care pot fi echivalate la infinit, ci portretul, veridic prins de Delavrancea în formulări extrem de plastice.

Dar temele cele mai importante din activitatea de gazetar și orator politic a lui Delavrancea sînt problema națională și problema țărănească. Spațiul mare pe care problema țărănească îl ocupă în articolele sale se explică prin convingerea lui Delavrancea că ea se ridică la însemnătatea unei probleme naționale vitale. Profunda și directă lor cunoaștere dau scriitorului posibilitatea de a zugrăvi în culori vii — adesea de un puternic tragism — condițiile de viață ale țărănimii din epoca sa. De la 8 decembrie 1894, cînd vorbește prima oară în Cameră ca deputat de Prahova, pînă la 9 iunie 1917, la reforma agrară,

¹ [Delavrancea], *Academia noastră și nemuritorul Odobescu — Democratia*, II (1889), nr. 297 (25 martie), p. 1-2.

patosul convingerilor sale democratice ne întâmpină la fiecare pas. Fie că acuză clasele conducătoare de înstrăinarea de popor, a cărui limbă, obiceiuri, inteligență, sentimente, geniu și dureri nu i le cunosc (30 decembrie 1894); fie că acuză banca ministerială pentru „victoriile sângeroase” raportate împotriva țăranilor răsculați (25 februarie 1899); fie că arată cauza răscloalelor: „mizeria unită cu nedreptatea și cu birurile aprind revoltele într-un popor”; fie că slăvește limba și arta poporului, cerînd dreptul la învățătură pentru mase, în 1895, în toate Delavrancea este însuflețit de bună-credință. Din păcate, sinceritatea sentimentului de compasiune pentru țărani, pe care nu i-l putem contesta, se reduce la constatări și declarații fără eficiență despre suferințele țăranului, „căruii îi plîng copiii pe vatră și-i mor vitele”. Atacurile îndreptate împotriva politicienilor vorbesc de „cel mic și sărman, de cel înfomat și urgisit, de cel sfînt, sfînt de trei ori: prin muncă, prin foame și prin răbdare”, dar soluțiile pe care le dă pentru înlăturarea atîtor rele din viața poporului se caracterizează prin confuzie, nedepășind limitele umanitarismului burghez. De aceea, patetismul lui Delavrancea n-a izbutit să determine un curent de opinii în favoarea îmbunătățirii condițiilor de trai ale țăranimii, ci a servit cel mult izbînzii partidului politic din care făcea parte scriitorul în lupta pentru dobîndirea puterii.

Campaniile duse împotriva regelui Carol I au același rezultat, deși uneori îndrăzneala scriitorului este uimitoare și analiza pe care o face situației politice și guvernelor neconstituționale este pregnantă și plină de realism.

Problema națională, această „cestiune mare ce se ridică — cum scrie el — mai presus de luptele și sfîșierele noastre politice”, îl preocupă pe Delavrancea cu precădere în două momente principale: 1893—1898, cînd Dimitrie Sturdza retrage renta pe care statul român o plătea școlilor române din Brașov, și în 1914—1916, în perioada premergătoare intrării României în război. Legat prin prietenie cu luptătorii transilvăneni, Delavrancea cheltuiește o mare energie în relevarea drepturilor legitime ale românilor din Ardeal, în campania dusă contra lui Dimitrie Sturdza, „trădătorul cestiunii naționale”, în Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, al cărui scop politic, multă vreme camuflat, era pregătirea eliberării Transilvaniei. Prin articolele și discursurile sale, Delavrancea da expresie avîntată și artistică unor probleme care interesau

cercuri largi ale opiniei publice atât din țara noastră, cât și din alte țări. În Franța și în Italia, nu numai în timpul Revoluției de la 1848, au existat filoromâni care au susținut justele noastre revendicări naționale, dar și în timpul lui Delavrancea, când întregul Parlament italian a trimis o telegramă de felicitare pentru atitudinea noastră în problema rentei școlilor din Brașov.

În 1915, însuflețit de speranța înlăptuirii idealului său în problema națională — eliberarea Transilvaniei — Delavrancea, neintuind caracterul imperialist al primului război mondial, caută să convingă, într-o serie de discursuri, factorii politici răspunzători și opinia maselor de necesitatea intrării în război. Paralel, el desfășoară o vie activitate publicistică. Într-un mare număr de „scrisori fără răspuns”, adresate lui Ion I.C. Brătianu, Delavrancea înfierează lipsa de patriotism a cercurilor conducătoare. Trîndavii, ambițioșii, ajunșii, spilcuiții triumfători, ipocriții de galantar „sînt lepra sufletească a nenorocoșei noastre generațiuni”, scrie Delavrancea, care se vind pentru bani și pentru ambiții josnice, căci sînt „străini de durerile martirilor noștri, ca și de gloria eroilor noștri. Fără strămoși și fără urmași... Nici o legătură cu ce-am fost și cu ce vom fi.”¹

Apelînd indirect la solidaritate națională, Delavrancea dă ideii de națiune o definiție inedită și revelatoare pentru concepția sa:

„...Națiunea nu este o tovărășie economică de producere și consumațiune, nu este o juxtapunere de indivizi cu interesele lor subiective și egoiste, nu este cum o vedem, cum o înnumăram, ca un hambar de grîu sau ca o cireadă de vite, ci este cum o înțelegem că trebuie să fie: un mare suflet, rezultînd din sufletele tuturor, strînse împreună de amintirile trecutului, de primejdia prezentului și de aspirațiunile viitorului...”²

Oratorul Delavrancea s-a înrudit cu generația pașoptistă prin elanul său, dar pus în condițiile societății postrevoluționare, unele din ideile sale, chiar exprimate în formule de vrăjitor al cuvîntului, n-au avut ecou din cauza spiritului egoist și mercantil al vremii. Cuvintele prin care schița trăsăturile ideale ale unui șef de partid politic au putut provoca doar zîmbetele celor ce-l considerau un „trubadur”, un utopist:

¹ Delavrancea, *Asta nu se poate*, *Epoca*, XXII (1915), nr. 252 (13 noiembrie), p.1.

² Delavrancea, *Scrisori fără răspuns*, *Epoca*, XXII (1915), nr. 280 (11 oct.), p. 1.

„Şeful de partid este omul de stat ale cărui convingeri sînt așa, încît copriind crezul unui partid. El este sinteza și, fiind sinteza, este și directiva. El este cîrma, și împrejurul lui ceilalți bărbați destoinici se silesc, învață și practică conducerea mașinei fără zguduire, pînă le vine vremea să ia greaua și marea răspundere a șefiei. El este simbolul binelui general, în cel mai larg înțeles al cuvîntului. Calea lui, cunoscută de mai înainte, fiind larg și drept deschisă, în urma lui merg șirurile de partizani ca o armată tăcută, cu mîna pe armă, cu încredere în generalul ce o va conduce odată la victorie. El este voința nestrămutată. Nu șovăie niciodată. Nu prinde mai mult curaj la putere și nu se descurajează căzînd de la putere. Şeful nu este în funcție de cuvînt. A, strălucirea cuvîntului desigur că este o podoabă, ceaprazurile de aur sau de cilic din jurul drapelului; dar, numai cu cuvîntul, rămîi cu ceaprazurile în virful tuiului și cu nimic din onoarea și credința care stau scrise pe cîmpul drapelului. Şeful de partid este nemulțumitul pururea de ziua de azi și inspiratul ideilor de mîine. El este educatorul generațiilor pe care le conduce. După urma lui rămîn maxime, rămîn norme, rămîn frîuri pentru viitorime. El creează calapoade noi pentru sufletele noastre, și sufletele noastre se trudesca să umple aceste calapoade...”¹

Gloria oratorului politic a fost alimentată și de succesele lui Delavrancea la bară, cu deosebire în fața Curților cu jurați. Din păcate, din numeroasele pledoarii celebre în epoca sa nu s-au păstrat integral decît două-trei, dar ele — împreună cu mărturiile contemporanilor — sînt suficiente pentru a ne da seama de măiestria cu care își construia pledoaria.

Urmărind la început să cîștige bunăvoința juraților, apărătorul își formula apoi gradat acuzațiile împotriva procurorului, împotriva cabinetului de instrucție, a reclamantului și a avocaților lui, înfierînd adesea chiar societatea prost orînduită, care împinge pe om la delikte sau permite acuzații nedrepte față de un nevinovat.

Impresia puternică pe care a făcut-o asupra contemporanilor este consemnată de participanții la ședințele Curții cu juri, în corespondența lor privată sau în amintiri publicate: un preot catolic condamnat în urma pledoariei lui Delavrancea își

¹ Discurs în Cameră, 3 decembrie, 1909. Dezbaterile Adunării deputaților, 5 decembrie 1909, p. 106.

felicită acuzatorul pentru arta lui oratorică, iar Artur Gorovei descrie apărarea soției colonelului Teodoru din Fălticeni:

„Un lung și frumos exordiu. O melodie întreagă. Curg valurile de cuvinte, saltă ca apa unui pîrîiaș de munte peste petricelele din fund. Părul oratorului se zburlește mereu, gesturile devin tot mai largi, glasul tot mai mult îi sună a clopot de argint, atenția tuturoara devine tot mai încordată, plăcerea mai voluminoasă. Cum ai putea să fixezi în cuvinte și să faci ca altul să perceapă vibrațiile unei simfonii...”¹

Neegalată a rămas pledoaria lui Delavrancea în apărarea lui Caragiale, acuzat de gazetarul Caion că a plagiat drama *Năpasta* după opera unui scriitor maghiar inexistent — Istvan Kemény — apoi după *Puterea întunericului* de Lev Tolstoi. Articolele lui C. Ionescu-Caion din *Revista literară* — *Domnul Caragiale* (30 noiembrie 1901) și *Domnul Caragiale n-a plagiat, a copiat* (10 decembrie 1901) — intenționau ca, „prin invențiuni și îndrăzneli de limbaj”, să distrugă „o muncă cinstită și nepătată”, cum se exprima însuși calomniatul Caragiale în scrisoarea adresată lui Delavrancea, solicitîndu-i ajutorul. Imperținența „blestematului de Caion” nu mai putea fi tolerată:

„Mă stăpînesc, însă nu merge, e prea-prea, ca să nu zic foarte foarte, așa cum trebuie să fie cu acești neciopliți scribuleți.”

Procesul de calomnie este intentat, și, în pregătirea pledoariei, Delavrancea cere de la Budapesta dicționarul de nume *Magyar Irók — élete és munkái — a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából* din 1897, al lui Szinnyei József, fascicola care cuprindea numele personalităților de la *Kazacsay* pînă la *Kempner*. În paginile 1.411—1.452 ale acestei fascicole Delavrancea numerează cu roșu treizeci și trei de Kemény, dar nici unul n-a scris vreo operă *Nenorocul* — asemănătoare cu *Năpasta* lui Caragiale, cum susținuse Caion.

Alături de Petre Grădișteanu și de Gh. Panu, Delavrancea avea de luptat cu Gheorghe Danielopulo, N. Mănescu, M. Brăileanu și I. Tanoviceanu.

Pledoaria este o capodoperă a genului. Împletind argumentele logice cu năprasnice descărcări de emoțiuni, luminînd portretul moral al calomniatului Caragiale și punîndu-l alături, într-un izbitor contrast, cu imaginea schimonosită de

¹ Artur Gorovei, *Alte vremuri — Amintiri literare*, Fălticeni, Ed. Bendit, 1930, p. 68—79.

răutate patologică, de minciună și joshnicie a lui Caion, Delavrancea solidarizează cu Caragiale nu numai pe jurați și întreaga asistență, ci pe toată colectivitatea românească insultată de calomniator:

„A-l acuza că a furat capețele lui de operă va să zică a-i păta onoarea lui, a-i împruțina mijloacele lui de existență, a-i spulbera chiar și rațiunea lui de a fi fost pînă astăzi și de a mai fi de azi înainte.”¹

Și nu numai atît. După o analiză magistrală a operei lui Tolstoi, în comparație cu *Năpasta* lui Caragiale, demonstrînd că orice asemănare de fond sau de formă între cele două creații este exclusă, după ce prezintă dovezile concrete că Istvan Kémény este un nume inventat de calomniator, după ce arată antecedentele lui Caion, care nu era la prima sa ispravă de acest gen, oratorul subliniază că, în fond, crima cea mai de neiertat săvîrșită de Caion nu este împotriva lui Caragiale, ci a demnității poporului român, veștejită de calomniatorul Caion:

„Cum, domnilor? Un popor întreg admiră pe Caragiale. Admirățiunea trece peste Carpați. Bunul lui nume trece peste hotarele neamului. Și pe acest om să-l acuzi, sprijinit de falșuri, că operele lui sînt jafuri literare?

Dar asta înseamnă a izbi în credința, în admirația și în fala românilor. Și ce s-ar fi întîmplat dacă criticul impostor n-ar fi fost prins? O mîndrie a țării ar fi fost veștejită, nu numai Caragiale înfierat! Și ce idee și-ar fi făcut străinii de noi, românii? Că sîntem un popor care ne sărbătorim pungașii, că gloriile noastre se întemeiază pe jaf, că geniul nostru e o rușine, că n-avem nici conștiință, nici demnitate.”²

Și Delavrancea găsește prilejul să facă o succintă, dar integrală identificare a rolului demascator pe care l-a avut opera lui Caragiale și un elogiu meritat al marelui dramaturg:

„Și cînd mă gîndesc că omul acesta a vegheat jumătate din nopțile sale pentru a ne crea o dramaturgie originală... cu cît talentul lui este mai mare și osteneala mai covîrșitoare, cu atît calomnia este mai odioasă și încercarea mai demnă de asprimă legilor! A! Știu, cunosc acuzațiunile puerile ce s-au adus lui Caragiale: «Ai atacat libertățile publice!», «Ai batjocorit constituția!», «Ai zeflemisit egalitatea!», «Ai ponegрит democrația!». Nu, domnilor, spiritul profund și ascuțit al lui Cara-

¹ *Pledoaria lui Delavrancea înaintea Curții cu jurați din județul Ilfov, în ședința de la 11 martie 1902, Biblioteca marilor procese, I (1924), nr. 4-5 (mai - iulie), Ed. Curierul Judiciar, București, p. 53.*

² *Idem, p. 71.*

giale a denunțat șarlatania și ușurința, a rechemat la realitate pe naivii zvăpăiați, a zugrăvit zăpăceala și denaturarea spiritului național. Rolul lui a fost de a contribui în parte la însănătoșirea vieții noastre publice.”¹

Cu părul răvășit, istovit ca după o luptă corp la corp, dar zimbînd mulțumit, Delavrancea părăsea Curtea cu juri strecurîndu-se printre admiratorii emoționați.

În trăsura ce i-a dus spre Bufet, la Șosea, avocatul și clientul său — Delavrancea și Caragiale — îmbrățișați, plîng fericiți.

Vasta corespondență a lui Delavrancea, din care cele cîteva sute de scrisori păstrate reprezintă doar o infimă parte, este pentru cercetătorul vieții și operei lui Delavrancea un prețios material documentar, cu privire la temperamentul și mediul în care s-a format personalitatea scriitorului, la cultura, arta și moravurile sociale și politice ale vremii sale. Simpla trecere în revistă a destinatarilor corespondenței sale aruncă suficientă lumină asupra climatului moral și intelectual în care a trăit. Cele mai vechi scrisori salvate din avatururile celor două războaie, adresate Elenei Miller-Verghi, datează din 1881 și cuprind numeroase mărturii ale stărilor lui sufletești în fața inechităților sociale, violente apostrofe la adresa moravurilor burgheziei. În altele, referiri nostalgice la copilăria petrecută în mahalaua orzarilor, aspecte din internatul „Sf. Sava”, descrieri de natură, ca în cele mai frumoase pagini de mai târziu, date importante cu privire la concepția morală, politică și estetică a lui Delavrancea și la geneza unora dintre scrierile sale.

Din aceeași perioadă sînt și unele scrisori adresate Mărgăritei Miller-Verghi, Maryei Lupășcu, Zoiei Arion, lui Alexandru Lupășcu și soției acestuia, Lucreția. Conținutul lor completează și explică profilul moral și intelectual al lui Delavrancea, aduce date privitoare la pseudonimele scriitorului, la maladiile de care a suferit, la viața sa de familie; ne informează despre limbile străine pe care și le-a însușit, despre artele plastice pe care le-a practicat ca diletant.

Din corespondență ne apar sentimentele de profundă afecțiune pentru familia sa, concepția exemplară a lui Delavrancea despre căsătorie și despre prietenie; atmosfera în care Dela-

¹ Biblioteca marilor procese, I (1924), nr. 4 — 5 (mai — iulie), București, Editura Curierul Judiciar, p. 71.

vrancea a pledat la Curtea cu jurați și impresia pe care a lăsat-o ascultătorilor; putem urmări pe amatorul de artă, pe îndrăgostitul de muzică, precum și relațiile lui Delavrancea cu personalitățile politice și culturale de seamă ale vremii sale, ca Anghel Demetrescu, I. Gherea, Paul Zarifopol, Panait Cerna, George Enescu și Caragiale, Hasdeu, Coșbuc și Vlahuță, Titu Maiorescu, Artur Gorovei, Grigorescu și alții.

Cu deosebire scrisorile către Caragiale prezintă un deosebit interes prin analiza judicioasă pe care Delavrancea o face situației politice din țara noastră. Aprecierea superlativă a studiului 1907 — *Din primăvară pînă în toamnă* de Caragiale este în cea mai perfectă concordanță cu dragostea lui pentru țărănime. Portretele unor mari personalități ca Titu Maiorescu, opinii despre folclor, despre războiul din 1916—1918, cu toată frământarea premergătoare ieșirii din neutralitate, cu deznădejdea și remușcările din vremea ocupației germane, și atîtea alte idei, date despre evenimente și oameni, mai mult decît în publicistica și oratoria sa, zugrăvesc cu autenticitate și sinceritate o epocă și dezvăluie părerile intime ale lui Delavrancea ca om și artist, de atîtea ori într-o dureroasă discordanță cu acțiunile politicianului.

Varietatea de probleme pe care le pune Delavrancea în corespondența sa, bogăția de date istorico-literare, culturale și politice, marele număr de personalități ale epocii către care sau despre care scrie, frumusețea limbii și a stilului, cu registru variat, de la duioșia unui excepțional părinte, soț și prieten, pînă la sarcasmul caustic, de neînduplecat judecător al funestului politicianism burghez, și o filozofie simplă și umană despre bine, frumos și adevăr constituie marea valoare documentară, educativă și artistică a scrisorilor lui Delavrancea. Din cuprinsul lor meritele scriitorului ies sporite și se clarifică multe din trăsăturile specifice ale personalității lui Delavrancea, atît de complexă și de multilaterală.

★

Creația artistică a lui Delavrancea este rodul unui viguros și original talent, care a distilat la mari adîncimi fondul folcloric — parte integrantă din viața spirituală a mediului său natal — cultura pe care scriitorul și-a însușit-o, limba poporului și a celor mai de seamă opere literare ale înaintașilor și contemporanilor săi.

Limba — creație multiseclară a poporului — a constituit pentru Delavrancea o preocupare serioasă. Deși nu s-a apropiat de problemele ei ca specialist în vreo ramură a lingvisticii sau a stilisticii, el a intuit în cuvintele limbii oglinda sintetică a vieții materiale și spirituale a poporului care le-a creat. Observările lui Delavrancea privitoare la lexicul limbii române sînt rodul studiilor sale asupra documentelor de limbă veche, al cronicilor necesare elaborării trilogiei sale istorice și mai ales ele izvorăsc din studiul limbii vii a mediului său natal.

Unora din cuvinte le caută etimonul, în legătură cu altele îl interesează polisemantismul lor, puterea de sugestie a onomatopeelor, expresivitatea limbii populare, rolul caracterizant al poreclelor țaranului nostru. Delavrancea ne-a lăsat o întreagă teorie a verbelor „plastice” sau „verbe-sumă”, expresie sintetică a două sau mai multe acțiuni succesive sau a unei acțiuni repetate, însoțite și de o caracterizare a rezultatului lor.¹

Delavrancea este unul dintre primii cercetători ai artei literare — în analize mai întinse sau mai puțin întinse, dar totdeauna interesante — și a măiestriei artistice specifice lui V. Alecsandri, Al. Odobescu, Petre Ispirescu, Gr. Alexandrescu, M. Sadoveanu, O. Goga, Gala Galaction și alții.

Într-o scrisoare adresată lui A. Lupu Antonescu, Delavrancea încearcă să-și sistematizeze părerile despre stilul operei literare.

„1. *Stilul* trebuie să varieze cît se va putea mai mult, după situații (compară orice parte din *Sultânica* cu *Fanta-Cella*); să varieze: a) ca noțiuni; b) ca frază; c) ca muzică.

2. *Colorile* stilului: a) vorbe concrete cu tendință concretizabilă; b) vorbe speciale — numai de au înțeles și vigoare; c) ura abstracțiunilor, vagului (căci chiar vagul se poate prinde în vorbe și forme de o precizie aproape minunată).

Verbele: a) verbe cu acțiuni și culoare fac din limba noastră un monument filologic.

Acțiuni: a) se preferă acțiunile interne celor externe, pentru că numai astfel se poate uni natura dimprejur cu tipul pe care îl descrii, natura trebuie să joace un rol însemnat, capital — atît cît mărește emoțiunile persoanelor descrise și ale celor ce citesc...”²

¹ *Cursul de folclor*, ms. inedit, lecția III.

² A. Lupu Antonescu, *Delavrancea, artistul, Cele trei Crișuri*, XIV (1938), nr. 9 — 10, p. 105.

Este clar că Delavrancea nu folosește în această scrisoare o terminologie științifică; uneori formularea este confuză, iar sistematizarea încercată, cu numerotări, la început, este în parte părăsită. Verbele, acțiunile, natura nu mai au precizări privitoare la sectorul stilistic în care autorul înțelegea să le considere. Cu toate acestea, se poate desprinde din citat că Delavrancea socotește o stringentă necesitate variația stilului în funcție de conținutul operelor literare, indicând într-o paranteză, comparativ, chiar două dintre scrierile sale — *Sultă-nica* și *Fanta-Cella*. În al doilea rând, Delavrancea se preocupă de calitățile pe care lexicul le conferă stilului artistic, de unde necesitatea selectării cuvintelor.

În analizele stilistice pe care le-a întreprins asupra operei diferiților scriitori, Delavrancea a prețuit îndeosebi pe acei scriitori care au cunoscut și folosit limba „cea adevărată” a poporului, socotind pe Eminescu, din acest punct de vedere, „marea glorie a literaturii românești”, care a scris „în limba moșicilor și și-a luat zborul de la poezia populară”.

Delavrancea atribuie figurilor de stil o mare importanță în realizarea stilului artistic, dar cu condiția de a fi păstrată măsura. Abuzul de figuri stilistice — ca orice abuz — produce un efect contrariu celui scontat. Scriitorul indică drept model poezia populară, unde poetul anonim procedează prin concretizarea noțiunilor abstracte; prin apropierea obiectelor mai puțin cunoscute, asemănându-le cu altele familiare; prin înprospătarea noțiunilor comune.

În ceea ce privește vocabularul cunoscut și folosit de Delavrancea în nuvelistică și dramaturgie, în discursuri și articolele politice, în cursul de folclor ca și corespondență, justifică pe deplin afirmația pe care el însuși o face că lexicul său este „neterfelit de orice gazetar”. Bogăția de termeni și expresii populare a dat scrisului său maximă plasticitate și un ritm interior, care adesea merge pînă la cadență de vers: „Bine știi de ce și cine m-a trimis p-acest pămînt”.

În scrierile cu subiect luat din mediul sătesc sau din mahalaua semirurală a capitalei de acum opt decenii și mai bine, suculența oralității dă limbii și stilului lui Delavrancea o originalitate remarcabilă. Asupra cuvintelor puse la îndemîna scriitorului de limba vie a poporului, simțul său artistic acționează îngemănîndu-le în mod neașteptat, în vederea dez-

văluirii unei caracteristici dominante, ori pentru a sugera sentimentul cel mai cu grijă tănuat.

Se poate afirma că Delavrancea a avut un mare dar de a vedea — ca Trubadurul său — infinit de multe nuanțe ale culorilor, de a distinge gradația luminii, de a prinde sunetele cele mai imperceptibile, și pentru toate a avut la îndemână cuvinte pline de plasticitate, prin care să exprime fenomenele și efectul lor asupra sensibilității proprii. La el, în scris sau în discursuri, spontaneitatea gândirii se îmbrăca fulgerător cu o haină verbală surprinzătoare prin noutatea lexicului, a accentelor și a construcțiilor.

Surprinzător și variat, cu ritmicități neregulate, prezentînd cînd cadențe ample, cînd altele reduse la cîteva silabe, stilul lui Delavrancea ne apare ca rodul unei munci mișgaloase asupra modelelor create de înaintași, avînd ca dominantă înrudirea cu plasticitatea și lexicul popular.

În literatura română cultă Delavrancea — așa cum s-a exprimat Tudor Vianu — este „inițiatorul stilului colorat, bogat în cuvinte pitorești”¹, stil al cărui echivalent ar putea fi „*L'écriture artiste*” a fraților Goncourt². Mijloacele prin care îl realizează Delavrancea însă sînt greu de apropiat de mijloacele scriitorilor francezi menționați.

Cel care în 1888, la Craiova, vorbise mai mult de un ceas „fecund și nespus de plastic, ținînd atenția publicului în înțelestarea unei disertații asupra puterii de expresie și de sensibilizare a limbii române”, cum spune A. Vlahuță, a știut să folosească toate imensele resurse ale acestei limbi, capabilă „să străbată glorios în concertul celorlalte”, cum se pronunța și Delavrancea într-un articol despre *Români* în 1892.

Despre originalitatea limbii și stilului din scrierile lui Delavrancea ne-au lăsat părerile lor B.P.Hasdeu, care îl considera pictor în cuvinte, și A. Vlahuță, care spunea în 1910:

„Din armonia minunată a puterilor lui sufletești... izvoarele și farmecul acela pururea proaspăt al cuvîntului, verva aceea torențială, strălucitoare, care-ți dă întotdeauna impresia de ceva supraomnesc. Ascultîndu-l sau citîndu-l, ai credința că Delavrancea ar putea să facă orice, să învingă orice greutate, să atingă orice înălțime cu darul cuvîntului.”³

¹ Tudor Vianu, *Artă prozatorilor români*, București, Ed. Contemporană, 1941, p. 176.

² Al. Niculescu, *Evoluția frazei în stilul lui Barbu Delavrancea*, *Limba română*, V (1956), nr. 4 (iulie-august), p. 5—18.

³ A. Vlahuță, *Delavrancea*, *Universul*, XXVII (1909), 24 noiembrie, nr. 323, p. 1.

Socotindu-l unul dintre cei mai mari stilisti ai noștri alături de Odobescu, N. Iorga remarcă „serpuirea delicată a șiragului de vorbe“, noutatea vocabularului: „În el nu găsești o singură expresie obișnuită — pretutindeni, pe lângă ce dădea fondul lui propriu (al cuvîntului — n.n.), se adăuga și arta de a găsi cuvîntul nou, legătura neobișnuită între cuvinte...”¹

C. Dobrogeanu-Gherea așază pe Delavrancea alături de Alecsandri, Bălcescu, Odobescu, Eminescu, Creangă și Caragiale, pentru puritatea limbii folosite², iar G. Ibrăileanu îl socotește „făuritor al limbii artistice“, apropiat prin coloritul imaginilor și mulțimea epitetelor de stilul lui Eminescu din *Sărmanul Dionis* și *Cezara*, fără a datora ceva marelui poet, ci originii sale țărănești: „fiind din clasa de jos, unde existau construcții românești care cuprind și contemplarea estetică a lumii, și filozofia poporului român”³.

Analiza pe care G. Călinescu o face stilului și artei oratorice a lui Delavrancea, la interval de aproape două decenii, definește trăsătura principală a stilului lui Delavrancea, „tendința spre coloare, și lexicală și picturală” și contribuția artei oratorice la strălucirea dramei *Apus de soare*: „dezlănțuirea oratorică este extraordinară. Sunt părți de înaltă, sublimă trucu-lență, la nivelul poeziei lui V. Hugo și a lui Eminescu. Enumerarea, simetria, sacadarea, năvala periodică, toate mijloacele bunei retorice înfăptuiesc o atmosferă epică de neuitat.”⁴

Cu optsprezece ani mai târziu, G. Călinescu atrage atenția asupra „metaforelor de ordin sublim” care „surprind masa și o scot din apatie“, remarcînd însă și unele concesii pe care Delavrancea le-a făcut „spiritului străzii prin bombasticism, dar bătînd dintr-o aripă spre cer“, și încheie spunînd: „Un cîntec trebuie să-i fi fost și oratoria”⁵.

Stilistul Delavrancea este caracterizat cu adîncime și competență și de Tudor Vianu, care remarcă mijloacele de plastificare a imaginii folosite de scriitor:

„Delavrancea nu e numai creatorul poemei în proză, dar și inițiatorul așa-numitului stil colorat, bogat în cuvinte pi-

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii române, Introducere sintetică*, București, Ed. librăriei Pavel Suru, 1929, p. 190—191.

² I. Gherea, *Studii critice*, vol. IV, Ed. universală Alcala, 1925, p. 48.

³ G. Ibrăileanu, *Epoca Eminescu*, curs ținut în 1928 la Facultatea de litere din Iași.

⁴ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 508.

⁵ G. Călinescu, *Cronica optimistului — Delavrancea, Contemporanul*, nr. 13 (599), 4. IV (1958), p. 1, col. 5—6, p. 2, col. 5—6.

toarești, în metafore și imagini, în tot ce poate sălta relieful sensibil al expresiei.”¹

Îndrăgostit de natură ca puțini alți scriitori, Delavrancea a reușit să zugrăvească în proza sa numeroase tablouri de natură, a căror poezie, colorit și sentiment vădit de comuniune intimă cu toate forțele și frumusețea ei îl situează printre cei mai mari peisagiști în cuvinte din literatura noastră.

Peisajele hibernale din *Sultânica* sînt concludente:

„A dat Dumnezeu zăpadă nemiluită; și cade, cade puzderie mărunță și deasă ca făina la cernut, vînturată d-un crivăț care te orbește. Mușcelele dorm sub zăpadă de trei palme; pădurile în depărtare, cu tulpini fumurii, ciucurate de ninsoare, par cercelate cu flori de zarzări și de corcoduși. Vuiet surd să încovoae după dealuri și se pierde în văi adînci. Cerul e ca leșia. Cîrduri negre de ciori, prididite de vînt, croncăie, căutînd spre păduri. Viscolul să întetește; vîrtejele trec dintr-un colnic într-altul; și amurgul sărei înfașe firea într-un zăbranic sur.”

Nici un neologism. Senzațiile vizuale se asociază cu cele auditive. Substantivele nearticulate, sugerînd vastitatea tabloului, accentuează sentimentul sublimului în fața forțelor dezlănțuite ale naturii. Comparațiile sînt de o prospețime pentru prima oară întîlnită în proza românească: copacii ninși sînt „ciucurați”, cu crengile „cercelate de flori de zarzări și de corcoduși”. Elementele de comparație sînt luate din viața de toate zilele a săteanului, ca și numele culorilor: ca făina la cernut, leșie, zăbranic sur etc.

Plaiul cu „flori încăpușate”, în „arii de fețe conabii, albe, galbene”, descris în finalul aceleiași nuvele, ori răsăritul soarelui, din *Zobie*, sînt de-a dreptul picturi în cuvinte, realizate de un mare artist.

O natură dramatică, avînd funcția de potențare a sentimentelor omenești, ca în *Șuer* sau *Milogul*, „cerul albastru ca o boltă de peruza” de la Miramare, „marea încropită” care „să îndoae în cute de smarald” sînt tot atitea tablouri literare de o înaltă tipută artistică.

Alte descrieri înfățișează cadrul întîmplărilor trăite de personaje: sufrageria bursierilor de la „Sf. Sava”, salonul directorului de la Finanțe, din *Iancu Moroi*, ședința palestrelor din *Paraziții* ori casa lui Hagi-Tudose.

¹ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 176.

De data aceasta, poemul în proză din descrierile de natură se transformă într-un tablou realist, îngroșat adesea cu tentă naturalistă, avînd funcția de a contribui la creșterea sentimentului de oroare în fața unei anumite realități degradante. Și, așa cum însuși Delavrancea spune în scrisoarea către A. Lupu Antonescu, citată mai înainte, vocabularul și stilul său se adaptează conținutului.

Cîteva portrete din vasta galerie pe care a zugrăvit-o mărturisesc maniere diferite de tratare folosită de artist, în funcție de caracteristicile morale și sociale ale eroului: aproape imateriale — Fanta-Cella și eroina din *Liniste*, puternic conturată în frumusețea și tinerețea ei robustă de țărăncă, Sultânica; senzuale — Sofi Moroi și Sașa Malerian; grotești și cutremurătoare totodată — Zobie și Milogul; Domnul Vucea și Hagi-Tudose, pe de o parte, Bunicul și Bunica, pe de alta, din scrierile cu același nume, sînt perechi în care arta portretistică a lui Delavrancea a atins o înaltă perfecțiune. În primele două minuția descrierii de tip balzacian se împletește cu simplificări generalizatoare clasice și cu analize psihologice realizate prin procedee specifice lui Delavrancea. Autorul descifrează din gesticulația și mimica personajului stările lui sufletești probabile, dar le înfățișează convingător, ca și cum ar citi în sufletul lor. În același timp, participarea sa la evenimentele trăite de personaje tinctoriază liric povestirea.

Monologul interior și involuntara manifestare vulgară a personajului, în vreme ce în fond este torturat de spulberarea unui vis de fericire, folosite în nuvela *Irinel*, sînt două procedee artistice pe care literatura noastră le datorează lui Delavrancea, așa cum a remarcat Tudor Vianu¹.

Autor al celei dintîi poeme în proză, al celui dintîi poem dramatic, unul dintre cei mai mari oratori români, Delavrancea este un artist înnăscut, al cărui contact timpuriu cu creația poporului, într-o anumită epocă și într-un anumit mediu, a dat operei sale un specific unic.

Literatura română s-a îmbogățit prin Delavrancea cu un apreciabil număr de capodopere recunoscute de cei mai exigenți critici literari: *Fanta-Cella*, *Bunicul*, *Bunica*, *Hagi-Tudose*, *Apus de soare*.

Numai după ce ai parcurs integral scrierile lui Delavrancea, atît de variate prin conținutul lor, caracterizarea pe care i-a

¹ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 176.

făcut-o Vlahuță în epoca deplinei maturități de creație a lui Delavrancea, ca unul care l-a urmărit zi de zi în zbuciumul de om politic și de artist, îți apare în tot adevărul ei:

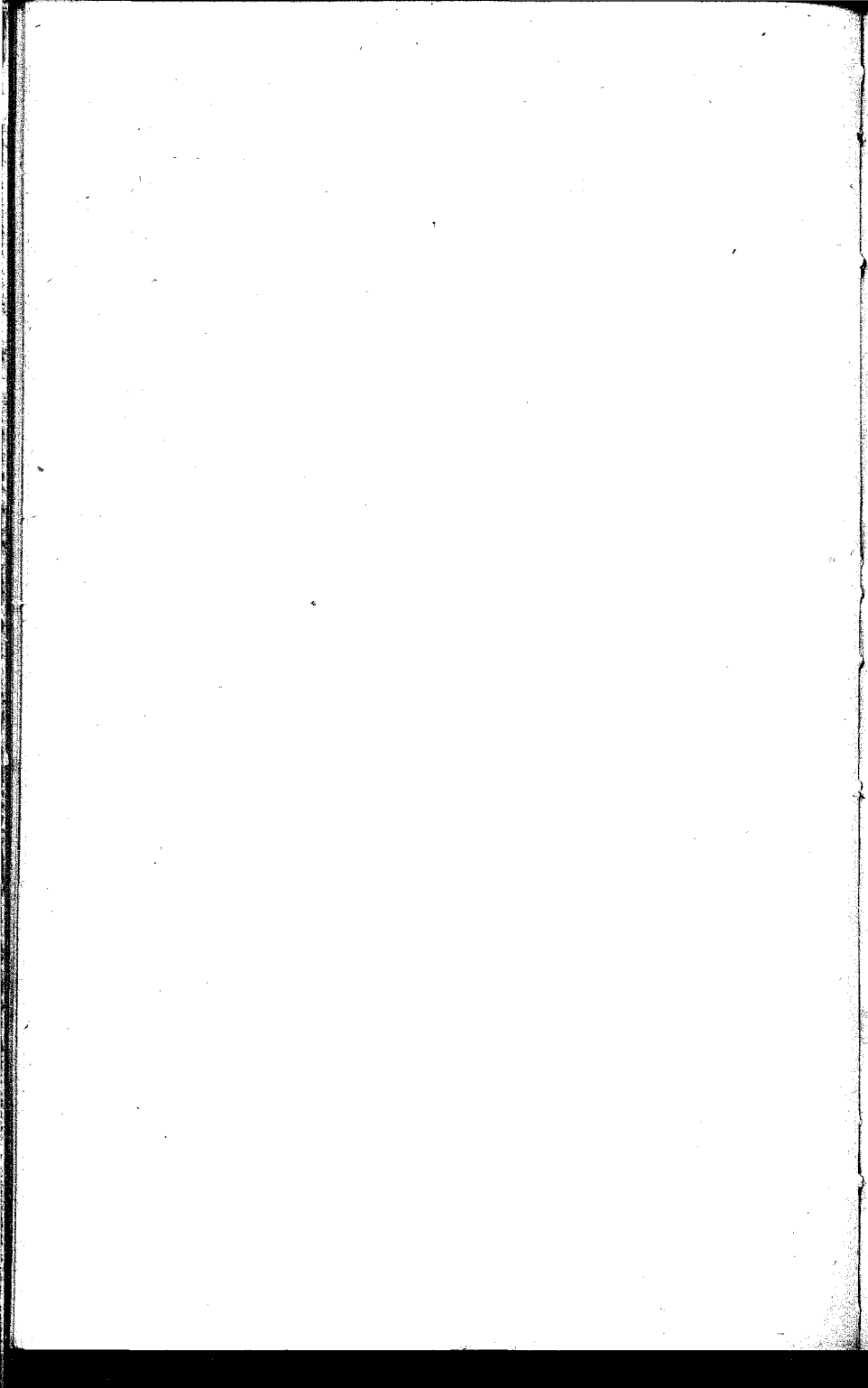
„S-au muncit unii să-i numere adjectivele și verbele, să-i prubuluiască frazele după schemele învățate în cărți, au căutat alții să-i explice cum ar trebui să cînte vijelia și tunetul ca să facă efect mai frumos; i-au bănuît romanticii că prea e realist, realiștii că prea e romantic, l-au muștrat literații pentru politica lui și oamenii politici pentru literatura lui.

Delavrancea, imperturbabil, și-a văzut de drum... El face artă cu palpitările, cu flacăra vieții lui, cum face albina miere din sucii florilor cu care se hrănește...”¹

Pentru tot ce a dăruit literaturii, limbii noastre literare și culturii românești, în statul condus de cei mulți, a căror valoare morală n-a ostenit niciodată s-o omagieze, Delavrancea este așezat în galeria numelor cu care patria noastră se mîndrește.

EMILIA ȘT. MILICESCU

¹ Al. Vlahuță, *Delavrancea, Universul*, XXVII (1909), nr. 323 (24 noiembrie).

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față, în afară de proza și dramaturgia din volumele antume, mai cuprinde o selecție din poeziile de tinerețe ale scriitorului, din articole și pamflete politice, cronici literare, muzicale și plastice, conferințe, studii, pledoarii și discursuri parlamentare, apărute în periodicele dintre 1877—1918, care n-au fost niciodată adunate în volum. Ediția cuprinde și o selecție din corespondența scriitorului cu familia, cu prietenii, cu unii politicieni și oameni de cultură din epoca sa.

Materialul a fost repartizat pe următoarele mari secțiuni: proză literară, dramaturgie, publicistică, corespondență. Orînduirea scrierilor în volume are în vedere criteriul cronologic; precizări amănunțite se vor face și în note speciale la fiecare secțiune în parte.

Volumele I și II cuprind proza literară. În orînduirea materialului acestor două volume am avut drept criteriu data primei apariții a fiecărei bucăți în parte, în periodic sau în volum. De la acest criteriu ne-am abătut într-un singur caz, și anume: în vol. I, scrierea *Din memoriile Trubadurului* s-a inserat după nuvela *Trubadurul*, de care este strîns legată prin conținut, cu toate că în ordine strict cronologică ar fi trebuit să fie precedată de nuvela *Văduvele*, apărută înainte.

În *Addenda* de la finele vol. II, am reprodus o selecție din versurile lui Delavrancea, zigzagurile din 1880-1882 și amintirile privitoare la profesorii săi Vasile Ștefănescu și Anghel Demetrescu.

Textul după care s-a făcut transcrierea prozei, a dramaturgiei și a versurilor a fost — în general — textul ultimei ediții antume și anume:

Poiana-Lungă — Amintiri, București, Tip. Grecescu, 1878.

Între vis și viață, București, Librari-editori E. Graeve, 1893 (pentru *Apă și foc*).

Între vis și viață, București, Ed. Socec, 1903.

Hagi-Tudose, Tipuri și moravuri, București, Ed. Socec, 1903, chiar pentru nuvela *Irinel*, retipărită în 1909 în foiletonul ziarului *Epoca*.

Paraziții, București, Ed. Socec, 1905.

Sultânica, București, Ed. Socec, 1908.

Liniste, Trubadurul, Stăpînea odată, București, Ed. Socec, 1911.

Vișorul, București, Ed. Socec, 1910.

Luceafărul, București, Ed. Socec, 1910.

Apus de soare, București, Ed. Socec, 1912.

Irinel, București, Ed. Socec, 1912.

Hagi-Tudose, București, Ed. Minerva, 1913.

Lene, reproducă de revista *Familia*, Oradea, anul XXIII, nr. 41, 11 octombrie 1887, p. 488—495, după *Românul*, București, anul XXX, 24—25 iulie 1887, s-a transcris după *Românul*, deoarece varianta din *Familia* prezintă modificări fonetice și morfologice datorite, desigur, zețarului și corectorului, pe care Delavrancea n-a putut să le înlăture, dat fiind locul de apariție al revistei.

Bunicul, Bunica, Norocul dracului s-au reproduș din vol. *Între vis și viață*, ed. din 1903, și nu din broșura *Norocul dracului*, 1916, Ed. Alcalay et. Co., Biblioteca „Scriitori români“, nr. 1, publicație săptămînală, întrucît tipăritură nu a fost supravegheată de Delavrancea, și ca urmare, în multe cazuri, s-au strecurat erori de tipar, s-au modificat particularitățile de limbă ale scriitorului.

A doua conștiință, tipărită postum, reproduce textul ediției din 1923.

Cursul de folclor s-a editat după notele manuscrise care au servit lui Delavrancea pentru prelegerile ținute la Facultatea de litere din București în 1892—1893.

Articolele politice și cronicile de artă s-au transcris după periodicele în care au apărut.

Discursurile rostite în Parlament se reproduc după *Monitorul oficial*; cele rostite în întruniri publice—după periodicele în care

Lista

De elevii cari au obținut note superioare în
concursului pentru bursiere pentru anul 1871-72
la Internatul Liceului Sf. Sava.

Pentru Clasa I. note media

1. Diaconescu Gregor 8 $\frac{3}{4}$
2. Badulescu Ioan 8 $\frac{1}{4}$
3. Antonescu Anton 8 $\frac{1}{4}$
4. Costescu George 7 $\frac{3}{4}$
5. Michalulescu Constantin 7 $\frac{3}{4}$
6. Alexandru Nicolae 7 $\frac{1}{4}$

Pentru Clasa II.

7. Ingoru Zaharia 8 —
8. Stefanescu Barbu 7 $\frac{3}{4}$
9. Demetrescu Ion 7 —

Pentru Clasa III.

10. Corcălescu Sergiu 8 $\frac{1}{4}$
11. Horyca Constantin 7 $\frac{6}{7}$
12. Iohanescu Dimitrie 7 $\frac{1}{7}$

A. Baranovschi D. Lălaru Beniamin

Prof. Director

A. I. W. W.

17 Dec 76
29-
Domnule, Domnule
1896

Sunt amnatul vostru, în clasa a III-a
locală. În ziua din Domnule, sunt silit
de conștientă a vă prezenta, fiindcă eu
respectiv în rug. Domnule, Domnule, și sunt
dintre a voi prezenta, ca la Domnule, fiindcă eu
am: unora din clasa III locală.

Intenționez să vă prezentez de public
dintre sunteți înclinați, ca să vă vedeți
fără nici o înclinație, ca să vă vedeți
ca să vă vedeți, ca să vă vedeți, ca să vă vedeți.

Domnule, Domnule, Domnule, ca să
vă vedeți și vă vedeți, ca să vă vedeți
ca să vă vedeți, ca să vă vedeți, ca să vă vedeți.

Barbu Ștefănescu

Domnule, Domnule, Domnule, ca să
vă vedeți și vă vedeți, ca să vă vedeți
ca să vă vedeți, ca să vă vedeți, ca să vă vedeți.

Facsimil de pe cererea elevului Ștefănescu Barbu în care so-
licită a i se aproba prezentarea la un examen integral de ab-
solvire a cl. a VII-a, ca elev pregătit în particular

au fost publicate. În cazul discursurilor tipărite în broșuri am transcris textul acestora.

Pledoaria rostită în procesul Caragiale-Caion s-a transcris după textul publicat postum în revista *Biblioteca marilor procese*, I (1924), nr. 4—5 (mai-iulie), Ed. Curierul judiciar, București, iar pledoaria în procesul arhitect Ion Socolescu, după textul publicat în broșura *Inocent*, București, Tip. Gutenberg-Ioseph Göbl, 1904.

Correspondența s-a transcris în mare parte, după originalele inedite aflate în posesia familiei și a prietenilor lui Delavrancea, din periodicele în care au apărut unele dintre scrisori și din *Studii și documente literare*, vol. V și VI, tipărite de I.E. Torouțiu în 1934 și 1938.

Pentru ineditale beletristice, printre care și fragmentul din piesa *Războiul*, tipărit postum, s-au folosit manuscrisele păstrate de fiicele scriitorului.

În vederea corectării greșelilor de tipar din edițiile de bază, perpetuate în toate edițiile postume, textul ediției actuale s-a stabilit prin confruntarea ediției de bază cu textul tuturor edițiilor antume, cu al periodicelor în care scriitorul însuși a publicat sau a reprodus o scriere, și — atunci când au existat — confruntarea s-a făcut și cu manuscrisele.

Greșelile evidente de tipar au fost corectate tacit. Celelalte au fost menționate în subsol și sînt de tipul celor ce urmează (menționăm că pagina și rîndul notate mai jos se referă la volumul ediției de bază):

<i>Volumul</i>	<i>Pag.</i>	<i>Rînd</i>	<i>Greșit</i>	<i>Corectat</i>
<i>Sultănica</i>	13	5	lume	lună
"	14	7	altfel	astfel
"	130	9	lefteristi	lefteriși
"	149	3	sforți	sfortări
"	94	5	numărate	nenumărate
"	63	13	de	pe
<i>Între vis și viață</i> (1903)	161	4	baltă	boltă
<i>Hagi-Tudose</i>	39	16	ca	cai
"	22	16	meșterii	mușterii
"	187	6	la	de la
<i>Liniste. "Trubadurul.</i>				
<i>Stăpînea odată</i>	217	5	asupra	aspru
"	34	8	recitea	recita
"	51	4	învoalate	învoalte
"	51	16	sufletului	trupului
<i>Apus de soare</i>	37	20	săracum	ăăărăcam

Am introdus cuvinte și propoziții omise în ediția de bază existente însă în edițiile anterioare sau în manuscris și cerute de context. Ex: vol. *Hagi-Tudose*, *Văduvele*, p. 154, r. 6 — „calomfir”; vol. *Sultănică*, p. 42, r. 11 — „pentru”; vol. *Între vis și viață*, *Fanta-Cella*, p. 165, r. 12 — „Burdiful”; *Bunicul*, „— Ba a mea, că are un ochi mai verde”, p. 239, r. 5—6.

Am continuat indicarea capitolelor (V, VI, VII, VIII) în nuvela *Liniste*, cf. ed. 1887, deși în ediția de bază (1911) sînt numerotate numai primele patru capitole. De asemenea s-a marcat capitolul I în *Paraziții*, omis în ediția de bază, cf. ed. 1892.

Textele lui Delavrancea prezintă numeroase și variate forme alternante, a căror unificare ar fi denaturat limba scriitorului, produs al epocii și mediului în care acesta a trăit.

Călăzuți de ideea respectării textului clasic — oglindă a stadiului de dezvoltare a limbii literare și a artei cu care o mînuiește scriitorul prezentat —, am menținut deci formele alternante ori de cîte ori acestea corespund unor pronunțări posibile. Această lipsă de unitate este o trăsătură specifică limbii lui Delavrancea, iar nu o inconsecvență editorială nejustificată.

Ca elemente regionale, caracteristice — în cea mai mare parte — graiului din Muntenia, am păstrat următoarele particularități de limbă:

— *ă* în loc de *e*, în rădăcina cuvintelor, ca în *dăschide*, *dăstul*, *dăpărtare*, *dășirat*, *dăoache*, *dășușesc*, *dăzlega*, *dăspuiat*, *răvărsat* etc.

— *e* în loc de *ie*, numai cînd urmează după consoane labiale și labiodentale — pronunțare posibilă, atestată și în graiul din Muntenia, deși este un fonetism specific graiurilor din Moldova și Transilvania — în cuvinte ca *perdut*, *peptăna*, *pept*, *împelițat*, *peatră*, *petricele*, *perire*, *fer*, *ferbe* etc.

— *e* în loc de *ă* la nominativ-acuzativul singular al substantivelor feminine de declinarea I, în cuvinte ca: *ușe*, *grije*, *cenușe*, *mătușe*, *cămașe*, *căfelușe*, *streașe*, *gușe*, *brîndușe* etc.

— *e* în loc de *ă*, la persoana a III-a singular și plural a indicativului prezent la verbe ca: *înfășe*, *îngroașe* etc.

Am păstrat formele *hirurgi*, *stomah*, *vecinic*, atestate în limba secolului al XIX-lea și la alți scriitori.

Am transcris persoana a III-a plural de la mai mult ca perfect fără sufixul *-ră*, la verbe ca: (ei) *se aciolase*, (ei) *spusese*, (ei) *încolțise* etc.

Am intervenit în concordanța timpurilor ori de câte ori scăparea autorului sau a corectorului este evidentă, ca în cazul următor: „cînd *apuca* lumea în cap și *trece* nouă hotare...” (Sult., p. 11, r. 11—12), precedate în text de verbe folosite consecvent la imperfect. Adesea corectarea timpurilor verbului a fost impusă chiar de edițiile anterioare și de manuscrisul cu care am confruntat textul de bază. De ex., în *Liniește...*, p. 87, r. 13, în textul de bază, *plîngea*, iar în ediția 1887, *plînge*; *deșteaptă* în ediția de bază, *deșteaptă* în ediția 1887.

Am păstrat următoarele forme populare ale pluralului substantivelor feminine și neutre articulate, cu *i* în loc de *e*: *crește-tile*, *găinușile*, *merile*, *farmecile*, *pietrile*, *fetile*, *cărușile*, *cumpe-nile*, *băirile*, *spicile* etc.

Am păstrat formele de plurale ale substantivelor feminine cu desinența *e* în loc de *i* în cuvintele: *mînele*, *opincele*, *luminele*, *aripele*, *inimele* etc.

Am păstrat întocmai formele rezultate din sincoparea sunetului *e* sau *i* în cuvintele *vro*, *vrûn*, *vrodată*, *orce*, *orcui*, *dasupra*, *dodată*, *dopotrivă*, *îoldăuna* etc. și formele obținute din asurzirea unor consoane sonore, ca în *ghioaca*, *răsticnire* etc.

Am păstrat următoarele forme, aparținînd stadiului mai vechi al limbii:

- *o nediftongat*, în *șoptă*, *borfe*, *leorcă* etc.
- persoana a III-a plural a imperfectului, fără *u* final, ca și persoana a III-a singular, ca în exemplele: (ei) *se încolăcea*, *dormea*, *apuca*, *scăpa*; de asemenea, am păstrat forma de persoana a III-a plural a verbului auxiliar *a avea*, identică cu a persoanei a III-a singular, în componența perfectului compus al verbelor ca în (ei) *a jucat*, *a știut* etc.

S-au păstrat formele de genitiv-dativ în *ii*, în loc de *ei*, la substantivele feminine: *mamii*, *dragostii*, *tinzii*, *fetii*; precum și formele în *ei* în loc de *ii*, în cuvinte ca *ușei*, *lumei*, *trăsurii*, *jugei*, *gurei* etc.

S-au păstrat de asemenea formele de genitiv-dativ cu trei *i*, neobișnuite azi, în *primării*, *isprăvnicii*, *iobăgii*, *bragagirii* etc.

Am păstrat și alte fapte de limbă, în afară de categoriile menționate, care sînt folosite de scriitor consecvent sau cu o mare frecvență. Printre acestea, menționăm: *vroi* pentru *vreau*, *căpcăunii* pentru *căpcaunii* etc.

Am păstrat formele *după* și *dupe*, *naframă* și *năframă*; *sunt* și *sînt*, *care* și *cari*; *or* și *ori*, *sub* și *subt* sau *supt*; *întîi* și *întîi*; *șapte* și *șeapte*; *înfășat* și *înfășeal*; *străin* și *strein* etc.

Am respectat alternanța *se* și *să* a pronumelui reflexiv, deoarece forma *să* este foarte frecvent folosită de scriitor.

Deși Delavrancea folosește alături de *alene* și forma mai veche, neaglutinată, *a lene*, am unificat, folosind numai forma actuală, ca și în cazul adverbelor *acasă*, *degeaba*, *agale* etc.

Am transcris totdeauna cu un *i* protetic formele pronominale neaccentuate, după un cuvînt terminat în consoană, de exemplu: *cînd îmi*, iar nu *cînd'mi*, cum apare în textul de bază. N-am transcris însă cu *i* protetic atunci cînd semivocala formei pronominale poate intra în diftong cu vocala cuvîntului precedent.

Am înlocuit pe *e* cu *ă* în cuvinte ca *respunde*, *resfirare*, socotind că ne aflăm în fața unor urme ale sistemului ortografic etimologizant, dar am păstrat pe *e* în cuvinte ca *restit*, *resfrînt*, *cletănată* etc., fiind forme posibile de pronunție, atestate și azi în limba vorbită.

Am generalizat forma literară *aș* a auxiliarului la modul optativ, persoana I singular, care, în textul de bază, alternează cu *ași*; de asemenea, am generalizat forma *același*, alternantă în textul de bază cu *acelaș*.

Am articulat substantivele terminate la plural în doi *i*, atunci cînd în context este evidentă necesitatea articulării.

Am păstrat ortografia scriitorului în transcrierea numelor proprii și a titlurilor: *Șuer*, *Nămăești*, *Niculae*, *Săcueanu* etc.

Am scris cu majusculă porecele personajelor, devenite nume în conștiința celorlalți oameni și prezentate ca atare în context, cum sînt: *Nicola Grecul*, *Drăgan Căprarul*, *Milogul* etc.

În general, punctuația scriitorului a fost păstrată, considerînd-o un mijloc de subliniere a elementelor textului. Am intervenit, conform normelor de punctuație în vigoare, numai atunci cînd semnele de punctuație din textul de bază dăunau clarității textului.

Cuvintele și expresiile în limbi străine au fost traduse în subsol. Tot în subsol s-au dat și explicații sumare referitoare la unele nume proprii sau titluri folosite în textul lui Delavrancea.

Ediția de față mai cuprinde un aparat critic format din note privitoare la geneza scrierilor, mențiuni critice mai importante,

variantele cele mai semnificative pentru evoluția scrisului lui Delavrancea, glosar, indice de nume și titluri, bibliografie selectivă, lista manuscriselor, lista desenelor și a pseudonimelor folosite de scriitor.

Intervențiile editorului în text sînt marcate de paranteze drepte.

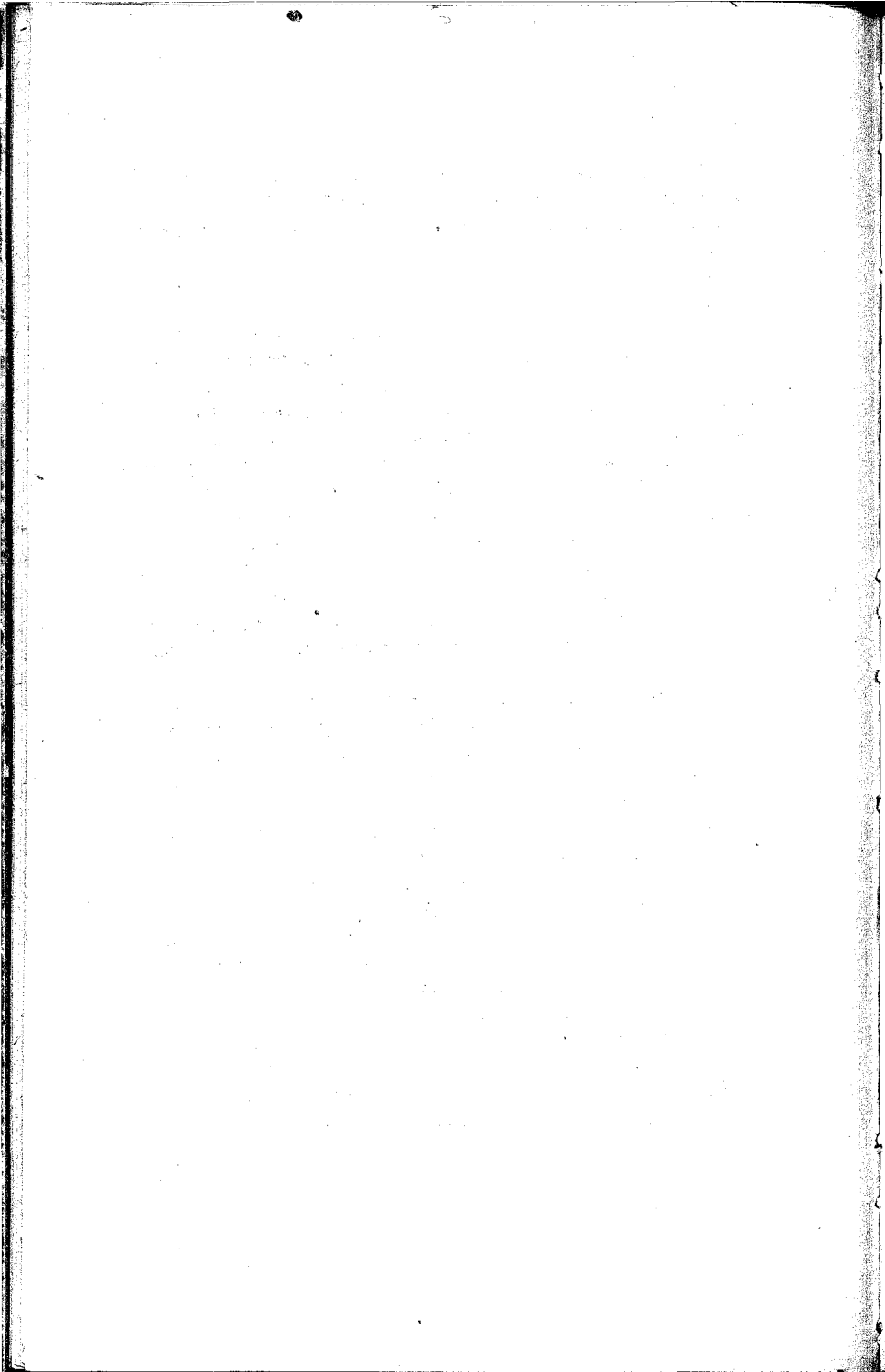
Munca de documentare privitoare la viața și opera lui Delavrancea mi-a fost ușurată de bunăvoința și încrederea nelimitată pe care mi-au acordat-o Marya Delavrancea, soția scriitorului, între 1929 și 1938, și Cella, Margareta, Niculina și Henrieta Delavrancea — fiicele lui Delavrancea. Manuscrisele și scrisorile pe care mi le-au pus la dispoziție mi-au îngăduit să public ineditele scriitorului, să aduc îmbunătățiri transcrierii textului, iar nenumăratele convorbiri pe care le-am avut împreună mi-au ajutat să reconstitui atmosfera în care a trăit și a creat Delavrancea. De asemenea, fiicele scriitorului au contribuit în mare măsură la identificarea persoanelor al căror nume apare în scrierile beletristice, în articole, discursuri și corespondență, persoane care au putut avea un rol în desăvîrșirea personalității lui Delavrancea.

Menționez că, în afară de membrii familiei — soția și fiicele sale —, și de Mărgărita Miller-Verghi, persoanele care l-au cunoscut pe scriitorul Delavrancea și de la care am cules informații prețioase sînt atît de multe — peste o sută — încît nu le pot enumera, dar le aduc pe această cale vii mulțumiri. Dintre ele disting pe nepoții scriitorului: Constantin și Mișu Suhățeanu, Eugen și Luciliu Ștefănescu — decedați —, Marioara Panaiodor și Ionel Papiniu. Pentru primii păstrez o recunoșcătoare amintire, pentru ceilalți, exprim mulțumirile cele mai călduroase. Mulțumesc din toată inima tov. Corneliu Bărbulescu, de la Institutul de etnografie și folclor, pentru ajutorul neprecupețit pe care mi l-a dat.

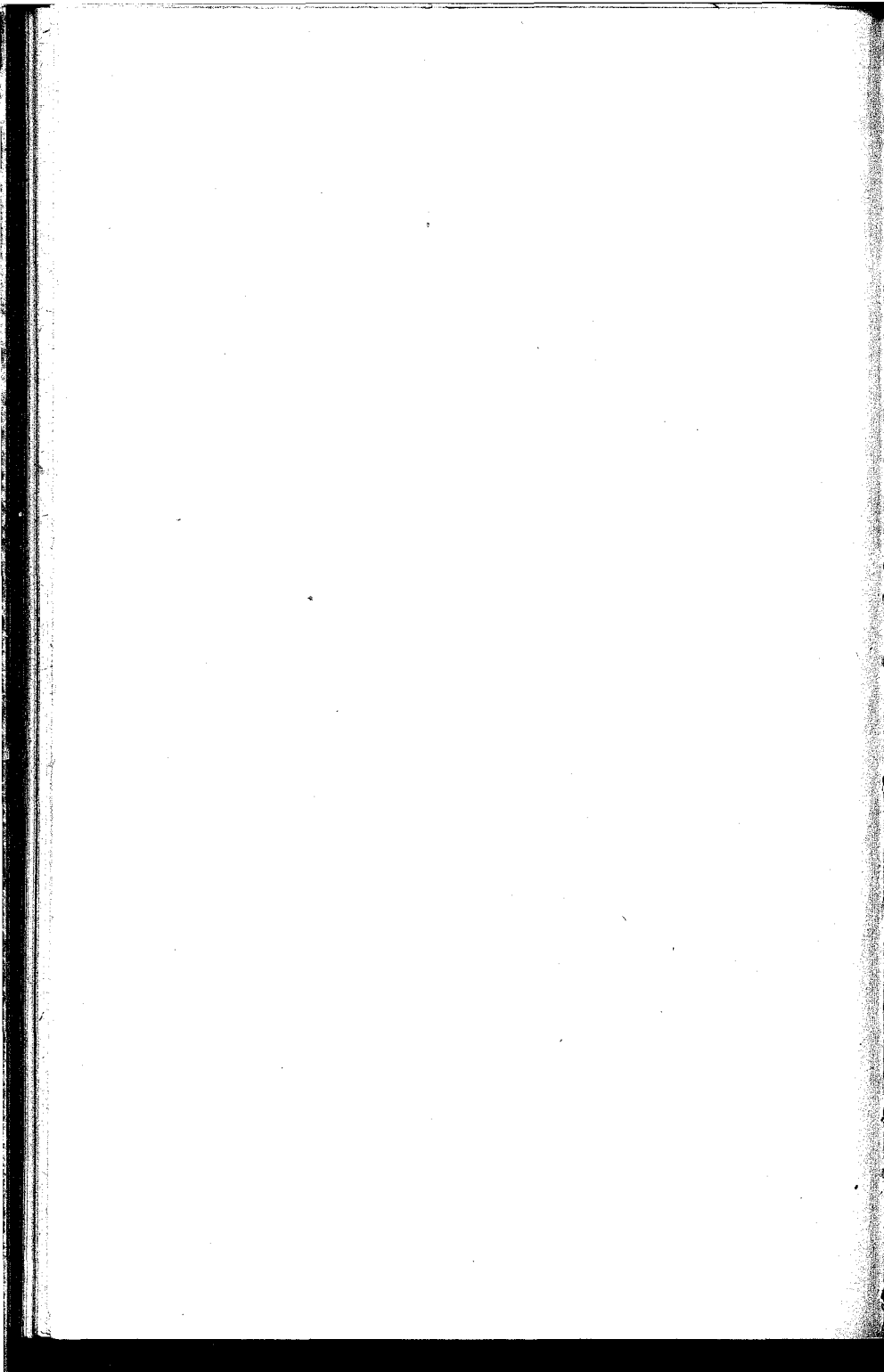
Fiicelor lui Delavrancea, prețuirea, gratitudinea și afecțiunea cu prisosință meritată pentru tot ceea ce au reprezentat în munca mea de cercetătoare.

Închin această ediție, soțului și fiului meu, pentru înțelegerea și dragostea cu care au urmărit eforturile mele.

EM. ȘT. M.

PROZĂ LITERARĂ

SULTÂNICA

lui *Dinu Radu Golescu*¹

I

5 D-a stînga Rîului Doamnei, razna de satul Domnești, să vede o casă, albă ca laptele, cu ferestrele încondeiate cu roșu și albastru. Pervazurile ușei — curate ca un pahar; prispa din față — lipită cu pămînt galben; pe creasta casei, d-o parte și de alta, scîrție, la fitece bătaie de vînt, două limbi de tinichea, așezate pe două
10 goange cît gîgîlcea. Curtea, îngrădită cu nuiiele de alun; hambar de fag, obor de vite și grajd pus la pămînt pe patru tălpoaie groase.

15 Așt cămin fusese odinioară cu rost pe cînd trăia jupîn Kivu. Fusese chiabur răposatul, dar biata Kivu-leasă, rămasă singură, ca femeia, a luptat cu inima, iar nu cu gîndul. S-a prăpădit cu firea, că Sultânica ajunsese fată mare.

Dar cînd e să-i meargă rău omului, pe orice-o pune mîna să sparge.

20 De cîte ori n-o podideau lacrămile pe biata bătrînă, privind acareturile mari, dar pline de sărăcie și de pustiu... Nu cerea de pomană... da' și viața de azi pînă mîine viață e, or foc?

¹ Coleg de liceu cu care Delavrancea a locuit în aceeași casă la Paris. Dinu Golescu este fiul lui Radu Golescu-Catană — la rîndul său — fiul lui Iordache Golescu, fratele lui Dinicu Golescu. Iordache Golescu are meritul de a fi contribuit la întemierea școlii lui Gh. Lazăr de la Sf. Sava.

Doi juncănași, o vacă, doi cîrlani, zece oi și-un berbec
e sărăcie lucie la o vatră de care alt'dată țineau opt
perechi de boi ungurești, șase vaci cu ugerul cît căldura,
5 nouă cai iuți și-o turmă de oi, ce umplea valea
rîului de behăit cînd coborau dinspre munte.

II

E începutul lui decembrie.

A dat Dumnezeu zăpadă nemiluită; și cade, cade
puzderie mărunță și deasă, ca făina la cernut, vînturată
10 de un crivăț care te orbește. Mușcelele dorm sub zăpadă
de trei palme. Pădurile, în depărtare, cu tulpini
fumurii, par cerelate cu flori de zarzări și de corcoduși.
Vuiet surd să încovoie pe după dealuri și să
15 pierde în văi adînci. Cerul e ca leșia. Cîrduri de corbi,
prididite de vînt, croncăie, căutînd spre păduri.
Viscolul să întetește. Vîrtejele trec dintr-un colnic
într-altul. Și amurgul sărei se întinde ca un zăbra-
nic sur.

Rîul Doamnei, umflat, curge repede, cu un vîjiit
20 mînios înecat în glasul vîntului, și izbește sloiuri mari
de gheață și butuci groși de meterezele podului.

Arar se vede pui de om trecînd prin sat. Pîrtia e
acoperită. Abia se zăresc poteci ca de lățimea unei
lopeți.

25 Cea mai îngrijită leagă cîrciuma de primărie.

Lumini gălbui de văpaită joacă prin geamurile
cîtorva case. Vremea rea a amortit satul, îndeobște
zgomotos. Numai în bătătura Hanului Roșu hămăie
răgușit doi dulăi de cîini.

30 În cîrciumă e arababură mare. Firitiseală nepomenită
ține nea Nicola Grăcul, cu frunțașii satului, de ziua sa.

O dată pe an e Sf. Niculae.

În ușa prăvăliei stă un țăran nalt, spătos, cu fața
conabie ca sfecla; uneori scutură din cap, rîde și în-
35 drugă singur.

— Așa e omul... un ciocan, încă unul și-al treilea,
pînă ajungi la tinichea... d-acolo-ncolo... Dumnezeu
cu mila... torni, parcă torni într-o pîrnaie... Dar

Sanda ce-o să zică... că mi-a dat Sfîntul muiere har-
nică, dar rea, topenia pămîntului!...

Înăuntru s-aud ciocneli de pahare, bușeli de călcîie
și zbîrnițitul otova al cobzarului. Trăgeau chindia de
5 curgea țărîna din pod. Apoi, cînd să mai muia jocul,
numai ce-i auzeai pe toți, care mai de care:

— Hai să ne fie de bine, nea Nicola... La mulți ani
cu spor și sănătate... Cîstit socru mare...

— Suge, sugă, că doar nu te-a înbătrînit calea bise-
10 ricii...

— Mai trage-i, părințele, o leturghie...

— Să te văz, logofete, care pe care...

Fitecine cu ale lui. La nea Nicola veselie, la alții
obide. Unii abia așteaptă Ignatul să-și taie grăsunul
15 cît malul, alții abia au mălai de gură. Că cine a făcut
lumea, cu desertăciunile ei, la unii tună și fulgeră,
iar pe alții îi înbuibă cu norocul, ca pe curcani cu
nuci.

III

20 Așa înțelenise, de pustia de vreme, mai tot satul;
și așa, hangiul venetic, bogat putred, să răsfoia în
duhoarea de țuică și vin, pe cînd mama Stanca Kivu-
leasa sta mîhnită la gura sobei, mîngăindu-și odorul
pe obraji. Sultănica atîpise cu capul în poala mă-sei.

25 Odaia e deretecată de ție drag să te uiți la ea. Pe
pat o scoartă aleasă în fel de fel de migălituri. Pernele,
cu fețe de cuadrilat. Pe lacra de sub icoane, două
plapămi groase.

Spre răsărit, trei icoane muscălești, roșii ca para
30 focului. Toți sfinții se aseamănă ca două picături de
apă. Toți au ochii din trei linii, nasul dintr-una și
gura din două. Cît despre sf. Gheorghe, călare p-un
cal cu gîtul de cocostîrc, tot omoară și nu mai omoară
un balaur de pe tărîmul celîlalt. Mai jos de icoane arde
35 candela.

Toate cele sfinte sînt înconjurare cu mănuchi de
busuioc și siminoc, din Vinerea Patimelor, strîns legate
în vlăstar de salcie de la Florii.

Focul pâlpâie. Cîteodată pocneşte de-aruncă spuză în sus.

5 Şi Sultânica dăschide repede nişte ochi ca pruna de mari. Şi mama Stanca, ferind-o de scînteii, îi zice încetinel: „Dormi, puiul mamei, dormi!”

Sultânica strecură, printre genele ei de catifea, două lacrimi. Una se întinse pe obraz, iar alta îi încreţi gura.

10 Fata Kivului e cum arar se mai află sub soare. Chipul ei parc-ar fi zugrăvit: alb şi cu două răsuri pe obraji. Ochi negri ca mura, frumoşi de pică, dar cînd îi încruntă, te sperie ca-ntunericul. Părul lins, cu unde albăstrui. Să poartă cu tîmple. Aşa a apucat de la mă-sa, şi mă-sa de la mă-sa, obicei adus de pe
15 obîrşia Ialomiţei, unde nu se ştia de creţuri şi colţişori.

Sultânichii îi este dragă curăţenia ca lumina ochilor, că chiar de n-ar avea sprincenile trase ca din condei şi buze rumene ca bobocul de trandafir, tot
20 n-ar da cu foiţă şi cu muc de luminare.

Cînd merge, saltă puţin şi se mlădie. Trup omenesc de n-ar fi, s-ar frînge.

Multe capete a sucit. Mulţi ochi au jinduit-o.

25 În horă fură toate privirile, şi ea s-aprînde d-ai crede că se topeşte.

Şi ce vîlnic, şi ce naframă, şi ce cămaşe de borangic, galbenă ca spicul şi subţire ca pînza păiajenului, încît
i se simte tot sînul, pietros ca poama pîrguită, cum se bate cînd abia răsuflă de osteneală.

30 Să crape de căldură, nu-şi sumete mînicuţele în faţa flăcăilor. Să se îmbrebenească ea cu gălbenele şi bujori, cu creiţe şi cu ochiu-boului? Nu scrie la dînsa aşa ţigănie. He, arareori, numai ce-o vezi cu cîte-o brînduşe în păr, ori cu doi-trei didiţei între betele ce-i
35 încolăcesc mijlocul de patru ori.

La şezători s-a dus o singură dată de cînd e fată mare, dar de atunci să nu-i mai pomeniţi: „Cui îi arde de zbeguit e săritoare pentru aşa treabă”. Că
40 pînă se coace dovleacul în sobă, cîtiva flăcăi dau iama prin fete. Le mai ciupesc, le mai sărută de le scot ruj

în obraz. Ba unora le ia or betele, or spîlca, or năframă, și duminica, la horă, pînă să li le dea, le snopesc o toană pe după șura din spatele hanului. Unii mai în-
pelițați numai ce-i auzi: „Sări, cutărită, de suflă în
5 ăl foc!” Și cînd biata fată stă-n genuchi, suflînd din
băirile inimii, odată îi dă brînci și cade pe
spate.

Sultănica e leită-poleită răposatului. Cînd se aprin-
de, nu te poți apropia cale d-o poștie. Cînd vrea ceva,
10 vrea, nu se încurcă. De să mînie, nu mai vede înaintea
ochilor.

Într-o zi, la sapa porumbului, cine știe ce i-a năză-
rit, că cu toate rugăciunile mă-sei, n-a voit să mănînce
din zori pînă la amurg și n-a lăsat sapa din mînă pînă
15 n-a căzut ruptă de osteneală. A dus-o biata bătrînă
mai mult moartă decît vie acasă. A doua zi, cînd s-a
desmeticit ș-a văzut pe mama Stanca la capul ei, gal-
benă ca turta de ceară, cu părul alb și ciufulit, cu
ochii trași de durere, a sărit la gîtul ei și, fără să zică
20 nici pis, a început s-o sărute și p-o parte ei pe alta,
pîn-a podidit-o un plîns d-a muiat un ștergar întreg-în-
treguleț.

Unele mai istețe din sat au împrăștiat zvonul că ar
cam suferi de vrun farmec.

25 De harnică, harnică, n-are cum mai fi! Unde pune
mîna, Dumnezeu cu mila! Sare din vîrfurile stogului și
cade ca un fulg. În argea nu i se vîd mîinile. Cînd
toarce, mănîncă caierul. De cînstită, nu e obraz mai
curat. Cînd Ioniță Rotarul, om chipeș și hazlîu, s-a
30 încercat s-o sărute, a sărit parc-ar fi călcat pe coadă de
șarpe și, în mijlocul flăcăimii, i-a strigat:

— Mi-aș tăia obrazul, dar ți-aș tăia buzele!

IV

35 Ce punea satul în nedumirire, și mai vîrtos p-ale ce
cătă nod în papură, e cînd apucă lumea în cap și trece
nouă hotare.

Numai ce-o vezi, la răvărsatul zorilor, că o ia rara-
rara, prin fîneață. Galbenă, cu cearcîne vinete în

jurul ochilor. Merge ce merge, și să oprește la vrun deal, la vrun părfu. Ascultă neclintită un ceas, două. Vîntul bate holdele. Izvoarele dau d-a dura petricelele din matcă și le sună oa pe niște zurgălii auzite din depărtare.

Apoi culege flori și le azvîrlă, pînă ce i să aprind obrajii și să trezește ca dintr-un somn adînc. Ochii îi sclipesc ca oțelul învîrtit la soare.

Joița Baciului ar fi văzut-o la un apus de soare cu capul rezemat de crucea din creștetul mușcelului ce desparte apa Vîlsanii de Rîul Doamnei, privind, ca dusă de pe lume, la roșeața apusului.

Obosită de gînduri, se întorcea spre casă cu căută-tura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de sete. Și de întîlnia vrun izvor, bea pînă i se oprea răsufarea. Apoi, făcînd mîinele căldărușe, le umplea cu apă rece ca gheața și limpede ca diamantul, pe care ș-o arunca în obraji.

Da' să te ferească Cel-de-sus de gura satului și de pizma celor vinovați și răi!

N-avea să scoată capul în lume Sultânica, ea, care, de bună ce era, ș-ar fi dat și duminatul din gură, că începeau sușuitul și ponoasele.

Cîte-n lună¹ și-n soare-i scorneau.

— Sultânica, frumoasă? Aida-del

Mai bine își pune gîtul pe tăietor Ilinca, ciupita de vărsat.

— E o fudulă, o luată din Iele, n-are toate sîmbetele. Cînd umblă, calcă-n străchini. Numai nevastă ca toate nevestele n-o să fie Sultana aia, zicea la fîntînă, la horă, la șezători fata Cîaușului. Ce are neica de nu i-a primit pețitul? Au nu e voinic? Or e bețiv, strică-tor de case, zurbagiu? Au n-are de pe ce bea apă? He, he, fata proastă și țiîmoasă dă norocului cu picio-rul. Da' de, om sărac și cu nasul în sus... Știe Dumnezeu ce face!

Și flăcăii, mai toți, o luaseră în nume de rău. Nu, că de ce să fie așa de mută? De ce să fugă de toți parc-ar fi rîiși? O fată mare se mai lasă ba la un sărutat —

¹ În textul de bază: *lume*; corectat cf. ed. anterioare.

că d-aia are gură dulce — ba la un giugiulit — că d-aia are sîn cu drăgănele. Și știi, cum e omul, din una într-alta, se îngroașe gluma, și căpătuiala vine, că moș popa ce-asteaptă? Să dezlege dorul după pofta inimii. Altfel¹
5 cîntă cucul pe fată bătrînă și rămîne moșoroi fără soboli.

V

S-auzea, în depărtare, chiuit de danț și pocnete de pistol la nea Nicola Grecul.

Vîntul vuia de te lua groaza. Măzărichea răpăia în
10 fereastra mamei Stanchii.

Sultănica ridică capul din poala mă-sei. Se alipî, de bătrînă. O cuprinse pe după gît cu brațele rumenite de dogoarea focului și privi lung în chipul ofilit al bătrînii.

Buzele mamei Stanchii tremurau. Multe îi treceau
15 prin cap și multe prin inimă cînd grecoteiul se desfăta.

— Mamă, mamă, grăi bătrîna, moș popa, cînd spune din *Vanghelie*, cică să rabzi și iar să rabzi... Așa e, părințele... așa e... că Mielușelul Domnului a răbdat
20 scuipat, bătaie și răsticnire... Dar cînd mă gîndesc la răposatul ș-auz chiuitul cațaonului, mă podidesc lacrămile, Sultănica mamei, și blestem din suflet, doară de l-o ajunge mînia Domnului!

Sultănica strînse vătraiul de-i zbîrni în mînă.

— Nu mai pot, grăi iar bătrîna, nu mai pot să-mi
25 tîrăsc zilele, cînd mă uit la tine și nu știu pe ce mîni o să cazî... Aveam și noi, pe vremea Kivului, rod și vite cu duiumul; pătulele gemeau de pline; bătătura nu mai încăpea de vite și lighioi. Mugeau de zguduiau casa vacile. Și ce te pomeneai că să aruncau pe răsfaț.
30 Rupeau pămîntul cu fuga, de la un gard la altul, cu coada în sus, cletănată ca o măciucă. Șase argați nu le da de cap pînă nu se potoleau de bunăvoie și nu cătau spre obor, dînd din cap și băgînd limba și p-o nare, și pe alta. Bietul tat-tău se uita mîndru la bogăția lui
35 cînstită. Parcă-l văz, c-o mînă în șerparu-i civit, alergînd de colo-colo. Ce hărnicie de om! Tot satul nu-i ținea piept. Cînd punea mîna pe plug, trosneau coarnele. Cînd da cu sapa, intra cu muchie cu tot. Coasa în

¹ În textul de bază: *astfel*; corectat cf. ed. 1885.

mînele lui rădea ca briciul. Tu erai mică și nebunatică. Cum te zărea că-i ieși înainte, cu mînușitele pline de noroi, creștea inima în el și se topea d-ă-n picioarele.

— Bietul tata!...

- 5 Focul pîlpîia în gura sobei. Mușcelele alburii abia se mai zăreau prin geamuri.

- În toiul verii, îndată ce venea rupt de osteneală, ne ospătam bine, apoi ne odihneam pe prispă. Pe tine te-așeza ca p-o lăiță pe genuchi, și te juca, și spunea,
- 10 și rîdea, și tu-i băgai mîna în barbă. Uite așa ne-apuca miezul nopții. Îl luam cu d-a sila la culcare. Auz ș-acum glasul lui: „Să mai stăm, fă Stancă, fă, că parcă mă-ngraș cînd mă uit la voi!” Era rai, nu viață, pînă să pripăși, ca pomojnic, pe plaiurile noastre, iuda de cațeon. Și-a sosit într-un ceas rău. Lăcuste erau, secetă
- 15 era, vitele boleau și mureau p-un capăt. Dar ce să mai îndrug, Sultănica mamii... Într-un an, a făcut ce-a făcut, lipitoarea, l-a băgat în judecăți și l-a lăsat sărac lipit. Kivu era iute ș-avea ș-un betesug de tuse. S-a
- 20 luat la contră și, de mîhnire, s-a-nbolnăvit. Cînd ș-a dat sufletul, mă strîngea de mîni ca c-un clește și te chema, ars d-un foc nestins. „Încă doi ani... Să nu vă las pe drumuri”... a zis și i-am închis ochii.

- Pe mama Stanca o podidiră lacrămile; curgeau picături mari pe vatra de cărămizi calde, și de unde cădeau să ridicau aburi înghițiți de gura sobei.
- 25

— Nu mai plînge, mamă, zise Sultănica sărind în sus. Îi dau foc... să arză ca șoarecii... Doar nu s-au stins toți ai Kivului!

- 30 Mama Stanca îngheță văzînd pe Sultănica năprasnică la corp și cu ochii ca doi cărbuni aprinși. După cîteva clipiri dese, zise cu mare evlavie:

— Fă-ți cruce, fata mea, fă-ți cruce, avuseși un gînd rău... Necuratul a trecut pe lîngă noi...

- 35 Bătrîna șopti de trei ori, plecînd fruntea în jos: „Numele Tatălui, ș-al Fiului, ș-al Sfîntului Duh, amin”.

- Se liniștiră. Sultănica aruncă o buturugă în sobă. Bătrîna turnă untdelemn în candelă și-și șterse pe
- 40 frunte deștile atinse de paharul ce ardea la sfintele icoane.

— Am să-ți fac o rugăciune, mamă. Iacă, astăzi
fuse S-tul Niculae, vreau și eu să-ncerc mila cerului.
Să stau la privighere pînă la cîntatul cocoșilor d-a
treia oară. Poate să ne arunce cuviosul Niculae vîr-
5 pungă cu bani, că văduva din carte avea trei fete, și
pe cîtetrele le-a căpătuit...

Mama Stanca, cu tot amarul de care era covîrșită,
zîmbi.

— De, maică, s-a cam umplut lumea de rele, d-aia
10 și Milostivul nu mai face minuni. Ei, odinioară a fost
cum a fost, dar acum e prea de tot... O să ne apuce
judecata d-apoi... O să plouă foc și pucioasă... Și
îngerii Atotîitorului vor buciuma: „Sculați, morți,
din morminte!...” Domnul s-a întors fața de la noi,
15 păcătoșii...

— Să-mi încerc și eu norocul...

— Bine, Sultânico, fie ș-așa, răspunse Kivuleasa și,
făcînd trei cruci căpătîiului, să vîrî în plapămă.

Mama Stanca sforăia dusă. Din vreme în vreme ofta,
20 înghițind în sec.

VI

Fitece oftare, năbușită în plapămă, sugruma pe Sultă-
nica. Gîndul ei era nefîndurat. Amestecase cele sfinte
cu cele lumești.

25 Cine pe lume a scăpat de chinul din care izvorăște
omenirea cu bunele și relele ei? Toți trec p-acolo, orcît
s-ar rușina.

Sultânica rătăcea ca o umbră, nu de vrun farmec;
ci, cînd e să te biruie dragostea, să te pui în cruciș și-n
30 curmeziș, să te tai și să presari sare pe creștături, spuză
să pui pe pept, tot degeaba. Toate durerile trupului le
uîți pe lîngă focul dragostii, de este foc cu adevărat.
Și așa fusese să fie cu Sultânica, că nu era d-alea ce
pun pe ele carnea cu lopata și trece prin toate și buture
35 de rovină rămîne: bîzîie fără să ia foc.

Că după cum simțea Sultânica... de s-ar fi vîrît în
gaură de șarpe și s-ar fi dat vîntului turbat... era ceva
din altul în ea... un chip... niște ochi... un sărutat ce-o

tot săruta în același loc... și o fura, și o ducea, legată-ferecată, acolo unde numai focșorul ei știa... Se prăpădea după Drăgan Căprarul.

VII

- 5 Căprarul, scăpat de militărie, cu una, cu alta, mai cu ce avea de la părinți, scoase apă din piatră și ajunsese a fi jinduit de multe fete în sat. Unii îl făceau, nu e vorbă, pișicher, papugiu de București, dar cum ziceau alții din prietenii lui: „Așa e moara trîndavilor.”
- 10 Cățiaie, că nu ține parale. Pînă o pune Căprarul mîna în chica vrunuia, să-i facă morișcă de vînt.”

- Cîrdășia lui era din flăcăi de muncă ca Voicu Ciaușului (ce nu se prea uita cu ochi buni l-alde Kivu¹, ca Ioniță Rotarul și alții. Nu-l vedeai umblînd pe două
- 15 cărări. Rămînea p-oricine la prinsori. Prindea armăsarul din herghelie cu dinții de nările nasului.

- Frumos, chipeș, avea o uitătură vie și cam ascunsă, de nu-l ghiceai ce-ar vrea și ce n-ar vrea. Mustăți negre și dese. De le netezea, pleca puțin capul și p-o mîna,
- 20 și pe alta. Cămașa pe el, ca floarea. Căciula țurcănească, trîntită p-o ureche, îl prindea ca p-un haiduc.

Era vesel și glumeț.

Dar de prin priar se schimbă Drăgan al nostru.

- Începu să dea tîrcoale Sultănichii. Cînd îl cătai, de
- 25 era și Sultănica la horă, el sta departe mîhnit, privea galeș, răsucind vrun pai în mîna.

- D-o întîlnea la adăpatul vitelor, i-ajuta cu dragă inimă, apoi întrebă încetinel de mama Stanca. Și cînd zicea „mama”, i se lipeau buzele, ca unse cu miere.
- 30 De-i ajuta să puie în spinare cobilița cu cofele, să n-o fi atins de mîna, că pleca ochii în jos rușinat.

Azi așa, mîne așa, că Sultănica, cînd prinse de veste, i se păru așa de veche treabă, că d-ar fi fost de cînd lumea ar fi fost mai de curînd.

- 35 I se făcu frică.

Ba să hotărî să nu mai dea ochii cu dînsul.

¹ În textul de bază: *Kiva*; corectat cf. contextului.

Trei săptămîni îi ocoli, și fură trei veacuri.

Într-o zi o luă razna p-un piept de mușcel, fără să știe încotro. Fînul îi trecea de mijloc. Arșița începuse de dimineață. Cîntau păsările de te slăveau. Lăcustele

5 zbîrnfiau și tot a bine ș-a duios spuneau și ele. Florile îți luau ochii și te-adormeau cu mirosul.

Sultânica căta alinare, și, în deșert, alinare nu găsea. Toate o munceau s-o răpuie. Că d-o supunea frămîntarea, d-o muia dorul și sîngele de-i năvălea în

10 colcote la cap, să trîntea cu fața la pămînt și săruta florile, pînă ce o piroteală plăcută o făcea nici s-a-doarmă, nici deșteaptă să fie.

Și simțea în astă zi de pribegie o nedomirire, că suia către culmea dealului, fără să-i pese de ciulinii și

15 rugii ce-i tăiau picioarele ca un herăstrău. Plaiul, cu podoaba lui, o ametea într-un vârtej de întristare.

Cînd ajunsese în vîrf, pămîntul i se învîrți supt tălpi; mîntea i se clătină de spaima ce te cuprinde cînd te prăbușești într-o vultoare... La umbra unui păducel,

20 Drăgan sta p-un buture de stejar.

Drăgan aruncă ghioaca cu care bătea păișul, răsturnă o tivgă cu lapte bătut și strigă ca scos din fire: „Sultânico, mă prăpădești!”

Cum, ce fel, de ce... să treziră strîngîndu-se în brațe,

25 că brațele le curma trupul.

Din acest ceas se întîlneau pe ascuns de lume.

Sultânica bolea. Nu adormea decît despre ziuă. Vise urîte îi turburau odihna.

VIII

30 Ș-acum, în noaptea de S-tul Nicolae, era vorba să se vază.

Mama Stanca dormea.

Sultânica suflă în văpaită și căzu la icoane. Galbenă ca turta de ceară, dă să se roage, și nu poate să-și

35 adune gîndurile risipite. O sudoare rece îi brobonă fruntea. Își acoperi fața cu amîndouă mînele. Socotise că icoanele s-au cletinat, voind să se întoarcă de la dînsa.

Încet-încet, ca o stafie, să tirî pînă la gura sobei. La lumina focului parcă murise și înviase.

„Înșel pe mama, neînștesc curatele sale bătrîneți, înșel cele sfinte!” Dodată, lumina ochilor îi scăpără.
5 Gura sobei se lărgește, buzele-i de pămînt se roșesc, rînjesc, se întind ca un gitlej de balaur; flăcările sînt limbi de foc ce să răsucesc și se desfăc; duduital dinlăuntru să pornește ca un potop de jale.

Sultănichii, privind la vîlvătăile din sobă, i să pâruse
10 c-a văzut gura și muncile Iadului.

Speriată, se repezi din nou la icoane și dădu-n genuchi. Să rugă, mormăi: „Împărate ceresc, mîngîitorule...” Îndurarea să coborî pe chipul ei. Vedeniile o părăsiră. Fața i să luminează și căzu cu fruntea la pămînt.

15 Și de ce mila de sus să n-o ajute? Nu s-a grijit la Paște și la Crăciun? Cine, ca dînsa, a mai atins Sfîntul Potir cu atîta evlavie? Și dacă dragostea curată e păcat neiertat, cum de atîtea fete mari fug cu flăcăii, și unele neveste să dau afund cu tîrgoveții, și tot bine,
20 tot vesele, tot zile albe duc?

Ispita ei e mai afară din cale? Un sărutat o arde trei zile și fitece bălărie o amenință s-o dea de gol satului.

După ce vede pe Drăgan, vestmintele o doboară ca niște piei de plumb. Îndată ce scapă din brațele lui, e
25 ceva care o încinge și-i zdrobește oasele. N-o să-i mai vie minte la cap. D-ar fi de țîță, și tot n-ar fi așa de proastă și de capie. Vezi bine... nu se poate... Ce e de la ea nu e... nu e după cum vrea, ci după cum îi e scris să vrea... Cine ne-a dat inima să nu ne fi înfipt
30 dorul și dragostea în ea...

Sultânica strînse pumnii de-i trosniră deștele.

În ușa tinzii să auzi ciocănind încetișor.

Sultânica abia-și stăpîni răsufllarea. Își netezi părul. Își așază fusta înaintea icoanelor. Vru să meargă și
35 se cletenă. Îi amortise un picior. Apoi ieși în vîrfel degetelor, aruncînd o căutătură speriată. Trăsese zăvorul prea repede.

Mama Stanca doarme învîrtindu-se și p-o parte, și pe alta. Chipul ei, zbîrcit, uscat și luminat de candelă, parc-ar fi chip de moaște. Visează... Ar voi să scape
40 de vro primejdie... Se-ntunecă...

Se crapă de ziuă. O fâșie de lumină, ca un brîu de argint, se întinde spre soare-răsare. Codrii fumurii parcă plutesc în depărtare și ogrăzile sînt albe de zăpadă.

5 Sultănica gîfăie, scoțînd, pe gură și pe nas, aburi groși ce-i cărunțesc părul și genele. Picioarele i să scofundă pînă la glezne. Nasul ei e roșu-vînăt. Lacrămile i-au înghețat pe obraz. Se luminează. Ea vrea să
10 meargă mai iute și cade. Să scoală repede și iarăși cade.

Speriată, privește în toate părțile. Să tăiasse în gheață. Cîteva picături de sînge căzură pe zăpada albă.

Un vînt ușor scutură, din rămurile pomilor, o puzderie de ninsoare.

15 Sultănica apucă o pîrtie acoperită cu zăpadă mărun-tă, ce sare ca praful sub pașii ei pripiti. În dreptul morarului, pune capu-n pămînt, furișînd o uitătură numai cu coada ochilor.

Un mîrșit de cîine o face să tresară ș-un țipăt de gîscan
20 i-aruncă inima din loc. Își încordează puterile ș-o rupe la fugă. Case, plute bătrîne, troieni cît dealurile, ogrăzi de pruni, toate fug și s-afundă în urma ei. Într-o clipă trece podul de peste Rîul Doamnei. Nu s-ar mai uita înapoi s-o poleiești cu aur.

25 A ajuns acasă. Lăbuș, cîinele curței, cu păr ca de lup, începe a lătra ș-a se gudura pe lingă dînsa.

Sultănica pune mîna pe clanță¹, dar nu îndrăznește nici să deschiză, nici s-o tragă înapoi, arșă de ger.

Pielea degetelor i se prinse de clanță.

30 — O năluca, mamă, a sfîntului Niculae m-a făcut să alerg, să caz, țîindu-mă într-una după acel moș cu barba albă, în sfîntele odăjdii...

Bătrîna, cu frica Domnului în sîn, crezu. Să sperie văzîndu-și fata sîngerată. Îi legă mîna în cîrpe curate.

35 Nu știa ce să mai facă ca s-o oprească din plîns.

Atît odor mai are Stanca. Atîta nădejde. În fața ei vede pe Kivu, vede belșugul d-odinioară, zilele senine

¹ În textul de bază: *clafă*; corectat cf. ed. 1885.

și nopțile petrecute pe prispă afară. În fața ei vede
căminu-i cum era cînd era. O durere d-a Sultănichii îi
curmă viața ce abea să mai țină într-o ață. Un dor, o
înduioșare, cînd se zugrăvește în chipul fetei, face pe
5 bătrîna, deși veștejită și uscată ca o frunză de brumar,
să-și învieze în adîncul ei ceea ce a simțit cînd a dat
ochii cu Kivu pentru întîiași dată.

D-ar fi după gîndul ei, Sultănica, „plăpîndă și
frumoasă ca o cocoană“, ar trebui să fie și mai și decît
10 nevasta arendașului. I-ar da calești cu telegari, poșta-
lioane cu opt cai bidivii și cîte-n lună și-n soare.
Da' s-ar robi turcilor, numai s-o știe bine. Și cînd să
gîndește că nu poate nici pe sfert de sfert din ce ar
dori, îi vine să se dea cu capul de pereți, să intre în
15 pămînt de vie.

— Odorul mamei, odorul mamei! Îngîină mama
Stanca, legănînd capul fetei pe peptul ei măluros și
mort.

Sultănica sughită. Pe umerii obrazilor îi joacă și se
20 schimbă două pete ca niște nisele de rumeneală. Pri-
virile-i ascuțite, scăpate din umezeala ochilor, trec
prin geamuri și să îneacă în zarea zilei. Gura-i pare
mai mare ca de obicei, mai răsfîrîntă. Buzele, aprinse,
le simte calde de sărutări. Sfîrcurile urechilor îi ard.
25 Părul e mototolit supt marama ce cade pe spate.
Rochia, sucită pe trup. Năjițele opincelor, dezlegate.
Se pipăie. Își încheie cămașa la gît. Clipește zorit.
Ș-ascunde ochii în umărul osos al mamei Stan-
chii.

30 Dacă ar putea să se arunce la picioarele mă-sei!
Să-i sărute tălpile și să mărturisească tot...! Dacă s-ar
arunca în rîu...? Dacă ar lua lumea în cap și ș-ar perde
de urmă...?

— Odorul mamei, odorul mamei! Îngîină mama
35 Stanca, legănînd capul fetei pe peptul ei măluros și
mort.

Pe Sultănica o tăie această mîngîiere curată. Sări
din brațele mă-sei și s-aruncă în pat, cu fața într-o
pernă, coprinsă d-o jale cu lacrimi cari ard pe unde
40 pică.

X

Drăgan Căprarul câştigase rămăşagul cu Ion al
Ciauşului că va veni de hac Sultănichii. Un junc mai
mult şi fala flăcăilor. Cum o să-şi răsucescă mustaţa
5 de grozav printre tineret! O să calce din pod. Cîtă-i
curtea hanului de mare, ca p-o beizadea n-o să-l mai
încapă locul! Leicuţei i-a făcut răvaş de drum. Băr-
baţi sînt şi pentru ale sărace. Fiecare cu norocul ei.
Dacă i-a plăcut, a vrut. Şi ce, nu e tot ea? Multe a
10 văzut, multe a prefirat el prin ăl Bucureşti! Doară n-a
tăiat cîinilor frunză! Sporăvăia, la cazarmă, Negoţoi,
vistavoiul, şi de cocoana d-lui maior. Că n-o să cază
el, Căprarul, în patarama d-lui sublocotenent. Doamne,
ce bătaie i-a tras ţiitoarea! A doua zi, la „rivizie”,
15 era cu ochii ca fundul căldării.

Olio-liol! greu i-a fost lui să facă ce-a făcut, că d-aci
încolo merge găitan. Pentru o cotoroanţă ş-o pitpalacă,
un pumn, şi le-a luat mirul!...

XI

20 Mitrana Tălugă a Tuţuenilor are şezătoare, nu
glumă! Două luminări de seu ard p-o masă rotundă cu
trei picioare. Nu e nici un flăcău. Altfel, nu e chip să
ai la şezătoare nici pe fata popei, nici pe fata prima-
rului.

25 Fitece nevastă tinerică, fitece fată mare ş-au făcut
poală maldăr de fuioare. Da' mai încurcă lumea cîteva
fetişcane ce nu s-au prins în horă şi li se scurg ochii să
fie şi ele printre cele mari.

Fusele zbirnăie alene într-un rîs cu hohote. Un pisoi,
30 cu cercei roşii, cu ochii ca două scînteii, sare de la un
fus la altul şi parcă le cîntăreşte în labele lui neastîm-
părate. Doi copilaşi, cu chica ciuf, aşteaptă să scoată
daica Mitrana cartofii din spuză şi doveacul din căl-
dare. Şi să tot şterg la nas cînd le vin aburi dulci cu
35 miros de godină.

— Aşa, soro, zise Ciauşanca, a început să cîrcăie fata
Kivului. Vezi unde au dus-o gîndurile, c-o s-o ia

Drăgan... E împelițat Căprarul, nu-i dai de fund. Cu rămășagul i-a păpat neichii juncul cel mai gras.

5 — Iată colo, strigă Mitrana, de umplu casa, fitece pasăre măiastră își găsește vînătorul. Măcar de ș-ar clădi cuibul în cloponiță ori sub streșina primăriei, tot o să cînte, că nu se poate:

Dar un hoț de vînător
Smulse trei fire de păr,
Le făcu un lățișor
Și mi-l puse de picior.

10

— De, dadă Mitrană, grăi Marica, fata primarului, dînd ghies fetei popii, cică și vînătorul îi zice măieș-trei:

Cîntă-ți, puică, cîntecul
Că mi-e drag ca sufletul.

15

Toată pasărea pe glasul ei pierde. D-ta spui una, eu alta, cum o taii capul pe fiecare...

20 Marica e un boboc de fată. Cam puțintică, dar ce să-i faci, cînd omul e nurliu, duce ziua după el. Marica, de rîde, ți-arată două șirulețe de mîrgăritar. E prelungă la chip, codalbă, cu ochii viorii, și să strecoară printre surate ca un prichindel. Și gluma cu glumă bate și spune basmele și snoavele bătrînești cu atîta limbu-ție, că parc-ar citi pe slove.

25 Mitrana simți cuvintele Marichii ca și cum o pîersi-case cu urzici. Tuși, cîntă ceva pe nas, apoi se duse să ia aminte de mezelic, cum se cuvenea după bunele datini.

Safta lui nea Ghiță aduse iar vorba:

30 — O să se ducă vestea ca de popă tuns. Ce mai cînte și pe Sultânica! Obraz smerit, suflet ascuns...

Nu sîfîrși cuvîntul, și Catrina Pîrvuleasa șopti la urechea Mirei, mai la o parte de celelalte:

35 — Uite, soro, ce ți-e cu omul! Auzi colo la Safta... Și ea are un copil ce face măricel. Așt copil l-a născut patru luni în urma măritîșului cu nea Ghiță. În curînd o să aibă doi, și, de, se cam zic multe... Altfel, nea Ghiță e omul lui Dumnezeu, ce-are el cu gura

lumei?... Pînă nu vede, nu crede... dacă o crede ș-a-tunci...

— Și eu, lele Saftă, grăi Ilinca Ciupita, și eu dam cu gîndul că Sultănica n-o să sîrșească cu bine. Acum
5 să-și mute gîndul la moșii ai verzi, că nimeni n-o s-o ridice din gunoi. Mai bine să-și lege o piatră de moară de gît și să s-arunce în rîu decît să-și tîrască zilele în-cărcate de așa păcat...

— Nu spui eu, Miră, șopti iar Pîrvuleasa, pe cînd
10 celelalte dau prin ciur și prin dîrmon pe Sultănica, nu-ți spui eu că naiba cînd n-are de ce rîde face pe hoț judecător...

— Ai gură de aur, surată Catrină, răspunse încet Mira. Auzi d-ta cum sporovăiește Ilinca Ciupita, și ea a
15 înbătrînit fată mare. Se dă ea pe lîngă mulți, și mulți se dau pe lîngă ea, c-ar avea bune părăluțe. Da' ce face, ce drege, că n-are lipici. Cînd merge, să zici curat c-ar fi un butuc cu picioare. Încăi cînd rîde, sparge tiple.

20 Pînă au început, atît le-au fost mult, c-apoi cădeau claie peste grămadă ponoase, cîrtiri, zavistii, învîlmă-șite într-un hohot gras și spart.

— O să-i semene Căprarului.

— D-o fi fată, o s-alerge d-a-ncîtelea pe la soare-
25 răsare pîn-o vedea pe dracu la soare-apune.

— Frumoasă zestre dăruiește sfîntul Niculae!

— Zestre cu mîni și cu picioare.

— Ei, ei, guri rele, și voi ați amețit în brațele
flăcăilor! Ziceți mai bine Doamne ferește...

30 — O să vă placă...

— Da' nu ca Sultănichii...

— Pentru că inima cere, nu-și pune fata poalele
în cap.

— Vijelia le ridică.

35 — Nu se îngroașe gluma... dacă nu ți le ridici singurică, fetica mea.

— Și țipete, și rîs, și frămîntare.

Fusele dormea somnul mătușii. Fetele fierbeau de
un neastîmpăr cald și puternic. Sudoarea curgea în
40 cîrție pe obrații lor grași și aprinși. Unele-și sumeseră mînele chenăruite în stacojiu și azvîrliră coadele pe

spetele largi. Altele-și desfăcură sînul pietros, care
țipa sub cămășile întinse.

Soba dogorea.

- 5 Fetișcanele jînduiau farmecul fetelor mari. Nu îndrăz-
neau, cu tot zăduful, să s-arate în bună voie: abia
aveau ca două mere creșteri.

- 10 Zbeguiala ridica casa-n sus, iar Mitrana, roșie ca
coaja de răc, sîsi cu dovreacul într-o tavă, spart în
bucăți mari și galbene. Aburii, groși și dulcegi, se
încălăcea din tavă pînă la grinzi. Lelea Safta, lăsîndu-i gura apă, aruncă marama pe spate și, de veselie,
începu să cînte c-un glas prelung:

- 15 —Pentr-un măr de fată mare
Naiba aleargă călare,
Pentr-o mură ș-o răsura
De trei ori să șterg la gură,
Și răzași cu răzășie,
Și ciocoi cu căftănie...

XII

- 20 Sultânica nu mai băga nimic în gură. Se topea pe
picioare. Îngălbenise, se uscasc ca iasca și-i scoteai
vorba cu cleștele. Ochii ei, drăgălași odinioară, în
fiecare dimineată erau roșii. Noaptea, cum simțea pe
25 mama Stanca înșelată de somn, plîngea năbușit pînă
ce pleoapele îi zgîriau luminele.

- Unde o apuca gîndurile, acolo rămînea, fără a clipi,
cu mînele înțepenite ca niște bețe. Și după ce se întu-
necă, pe buzele ei, crăpate și acoperite cu pielețe
pîrlite, trecea cîte un surîs trist și plin de amărăciune.
30 Nu mai știa de lume, nici de rugăciunea obișnuită.
Să mișca ca o virtelniță, fără să știe, fără să vrea.
Cînd umbla, aluneca ușor, ca umbra ce însoțește pașii
omului.

- 35 Așa se văd, în codrii mușcelor, mesteacăni bălăi,
cu frunzișul mărunț prin care tremură cerul vioriu,
și dodată, ca arși de var la rădăcină, se scutură de

frunză, se cojesc de teaca lustruită, se ncovoae, se usucă și pier pe nesimțite.

5 Sultânica, de n-ar peptăna-o mă-sa, nu s-ar mai peptăna. Și când mama Stanca îi desfășură valurile de păr, negru și des, peptinele îi scapă din mână ca la o ciolacă, gîtul nu-i mai ține capul fără pic de carne și, cu un glas ce abia se aude, îi zice: „Spune maichii focul tău“...

10 Ce nu făcuse bătrîna?... Colindase, pe furiș, prin satele dinprejur după meștere și cărturărese. Unei țigănci dase trîmbă de nouă cămeși [pentru] ghicirea soartei pe stele, pe bobi și pe furtuni... Dar nici leturghiile, nici descîntecele, nici vrăjile nu-i scăpa copila de veștejire.

15 Din zvon aflate că ai scăpa ce ți-e drag dacă te-ai da în munca Ielelor. Nu c-a crezut, dar a încercat.

Într-o noapte de marți, zărind un cearcăn în jurul lunei, s-a strecurat ca o nălucă pînă la biserică. Apoi s-a întors sub streășina casei. Și s-a presărat în creștet 20 pămînt din trei morminte. A adăstat toată noaptea, dar Ielele n-au venit. În altă zi a înșirat toate rugăciunile, de la moși, de la strămoși, pînă a căzut jos de ameteală.

25 Trecu Nașterea Domnului cu sărbătorile mari, trecu cîșlegiul și cei patruzeci și patru de mucenici. Vremea dădu în cald. Primăvara mugură și încolți podoaba plaiului. Și nici-o înbunare l-alde mama Stanca.

În dimineața Floriilor, bătrîna plecă la biserică, mînată spre locașul mîntuirii d-o fărîmă de nădejde. 30 Se dete cu inima toată cîntărilor și evangheliii. La ieșire, cîteva muieri din sat făcură roată în jurul ei și începu vorba despre cele spuse în Duminica Floriilor.

Soarele și un vîntuleț zbiceau văile. Copii desculți 35 goneau veseli, încinși cu ramuri de salcie slujită de moș popa. Bătrînele, pășia-pășia, țineau drumul casei, mestecînd anafura sfințită.

Viața se deștepta. Mugurii crăpau. Vrăbiile, stoluri pe moliftul din fața bisericei, ciripeau cearta lor obișnuită. 40 Și zoriți la trai de aerul căldicel, cocoșii s-auzeau cîntînd să-și rupă beregata.

Muşcelele, acoperite d-o pojghiţă verzurie, abureau un fum ce să-nălţa alene, clătinat de adiere.

— Jupîneasă Stancă, grăi Tălugianca a mare — nerăbdătoare d-a sfîrşi cu cele sfînte — se vorbeşte
5 pînă sat că Sultânica merge rău cu sănătatea. Bat-o norocul de fată, prea e inimoasă! Iacă, n-are cuvînt să se prăpădească. E tînără, curăţică, harnică, ce mai vrea? Pentr-o dragoste nu-şi răpune cineva capul. Ce să-i mai faci? Că d-ta ştii, nu e ea pentru întîia oară. S-a
10 încrezut pe mîna rea, da' şi lui Drăgan n-o să-i meargă strună. Azi pîngăreşte pe una, mîne p-alta, pînă ş-o găsi stăpînul.

Mama Stanca, apucată ca de alte alea, fără să deschiză gura, o rupse la picior, aruncînd mirul sfînt în
15 noroi.

— Prefăcătorii de vulpe bătrînă, îngîna Voiculeasa, plecă ca o vijelie, parcă n-ar fi ştiut de patarama Sultănichii. Tăndăra nu sare departe de buştean. Aşa a încurcat şi ea în tinereţe pe Kivu, numai că fetei
20 nu i-a fost d-a bună.

Mama Stanca intră în casă, trîntind uşa de perete. Chipul ei era ca mustul de bozii. Auzul îi vîjia ca scocul morei. La închietura fâlcilor simţea două ghiulele de plumb. Capul îi era greu. Picioarele-i înghe-
25 taseră pînă la glezne... Şi, învîrtind ochii în cap, aruncă un fulger de privire asupra Sultănichii...

— Ai pierdut tot... ai pierdut cîntea casei! Atît ne mai rămăsese! strigă Kivuleasa, şi căzu mototol la pămînt, bolborosind şi zvîcnind din picioare.

30 Sultânica începu să ţipe. Se plecă asupra mă-sei, ce în deşert se-ncerca a mai vorbi. Bătrîna o apucă de gît. „Tot... tot... tot!” mai izbuti să zică... ş-o sărută cu focul cel din urmă...

Satul întreg îi trecea pe dinaintea ochilor ei orbi ş-o
35 arăta cu degetul. În urechile-i surde auzi strigîndu-i: „Unde ţi-e fala?... Credeai c-o să ţie cît lumea belşugul fără căpătăi?... N-a fost curată starea d-odinioară... Sărăcia te-a pedepsit o jumătate de viaţă şi necîntea te cotopeşte la moarte.”

La trei duminici după Sîn-Petru, soarele poleia lumea în aur cald și tremurător. Zăpușeala, în loc d-a da lenei viețuitoarele, le zorea, le ferbea într-o mișcare veselă de sărbătoare. Belșugul înprăstia cheful pretutindenea.

Porumbiștile primăvăratice erau o podoabă. Iarba se strecura și pe potecile bătătorite. Ogrăzile de pruni și mere se îndoiu sub greutatea pomelului. Vrejurile de dovleci se încolăciseră unu peste altu, acoperind gardurile cu foi țepoase și mai late ca foile de lipan. Era un an cît cinci. Săturase orce rîvnă. Că din vreme veche nu se pomenise atîta prisos de bucate. Ai fi zis că fitece bob se însutise.

În fața Hanului Roșu se încinsese o horă strașnică, de săreau scînteii de supt călcîie. În vârtejul jocului, salbele de galbeni împărătești și icosari turcești zornăiau la gîtul celor avute. Vîlnecele, cu fluturi sclipitori, zburau cînd la dreapta, cînd la stînga. Suratele, împodobite cu flori-domnești, rîdeau izbînd pămîntul după hihăitul flăcăilor pletosi, rumeni de zăduf și de sînurile durdulii. Se mlădiau rotund trupurile, dîrdîind pe picioarele lor sprintene, parcă naiba gîdila astă tinerime plină de foc, ș-o arunca în sus ca p-o minge.

Trei țigani — două cobze ș-o lăută — trăgeau „măruntica craiului”, înșirînd, din cînd în cînd, chioțe întocmite din senin. Lăutarul se prăpădea cu firea, trîntind capul și p-un umăr, și pe celalt, mai ales cînd zărea ulcica, plină pînă-n buze cu vin roșu, subțire și înspumat.

Fruntea horii era Drăgan Căprarul. Cu mijlocul încolăcit în bete, c-un maldăr de ciucuri pe soldul drept, cu pălăria pe ceafă, ș-ascundea mîndria sub niște sprincene îmbinate. Se simțea în lauda lunei. Se răsfața în atîtea priviri dragăstoase.

Femeile în vîrstă nu se mai săturau privindu-și mîndrețele, îndrugînd mai una, mai alta, să le treacă vremea, lipite pămîntului.

— Numai biata Stanca se stinse așa cum cu gîndul n-ai fi gîndit... șopti morăreasa. Odinioară, cînd sosea în toiul horei, amuțea zarva...

— Doamne ferește, grăi moașa Safta, cu Sultănica
5 lăsată pe drumuri, n-a avut parte nici de parastasul de trei zile... Și pe dasupra mai va parastase la nouă zile, la trei și șase săptămîni; la trei, la șase, la nouă luni; la anu, la anu și jumătate, la doi ani, apoi la doi ani și patru luni. Cine să i le facă? Astea-s capetele
10 creștinești pentru mîntuirea sufletului. Și cine poate, la șapte ani, scoate oasele din sînul pămîntului pentru sfînta moliftă. După șapte ani omul e curat, că e țărîna. Și țărîna cu oasele binecuvîntate să vor întrupa în ziua d-apoi, mai curate ca lacrima, în fața tronului
15 de lumină veșnică.

— Iată la Drăgan, zise morăreasa, ce protăpit e! Da, și joacă, bată-l pustia, parc-ar trage tighel! O să ne nuntească satul cu fata primarului. Da' nu ca zărpălatecul de fi-meu: în loc să puie și el ochii pe vrîna,
20 d-o vreme încoaice umblă craun. Sărbătorile, cînd îl cauți, cu hîrzobul în mîină. Pe cine i-o fi căsunat nu știu, că nu spune să-l tai...

— Lasă, cuscră, grăi Dumitra, femeie de cinci copii, cu ochii căprui, ce-i juca la fitece cuvînt. Asta să-ți
25 fie necazul ăl mare, că n-ai mai vedea fir alb...

Brîul răpăia pe-ntrecute, că flăcăii ceruseră ceva bărbătesc. Puține fete-l învîrteau, da-l învîrteau să se ducă pomena.

XIV

30 Pe pieptul mușcelului dintre Domnești și Berivoești, Sultănica suia, mîinînd o vacă bălaie c-un vițel, ce să da pe furiș la uger și scăpa, în mers, țîța rumenă și asudată de lapte. Miercana mugea, întorcînd capul cu niște ochi negri, blînzi și genoși. Bătrînul Lăbuș își
35 urma stăpîna cu credință.

Sultănica, afundată pînă la brîu în fineață, mergea privind neclintit în depărtare. Slabă, galbenă, cu pielea de pe față așa de subțire că-i numărai vinele

albăstrui urzite în curmezișul tîmpelor. Ochii ei, mari din fire, păreau mai prelungi decît sprincenele, și nu spuneau nici dragoste, nici ură, uitîndu-se, fără pic de credință, la cerul întins ca un zăbranic nepăsător și vioriu.

5 Părăsind vatra părintească, pustie de farmecile de odinioară, tot i să înfățișa ca o minciună deșartă. Luase lumea în cap, căutînd drumul muntelui Popău, unde tatăl său își ținuse la pășune turmele de oi și cirezile de vite mari.

10 Voia să-și pearză urma și să-și adoarmă inima ostenită. Fînul, de leandă, de mărgărintă, de trifoi cu vlăstare învoalte, de mazărice virtojită, să mișca în valuri ușoare, ca o pînă înbrebenată cu flori. Scînteioarele se ridicau cu vîrfurile roșu. Drăgaica stufoasă

15 răspîndea, pripită de soare, un miros ca floarea de tei. Lumînărilele, drepte și bătoase, întreceau fînul și stau de streaje, din pas în pas, cu flori galbene și bătute p-același picior.

20 Arie de fețe să împreunau în toată întinderea plaiului, desfășurat în colnice și văi, închis, în depărtare, de înălțimi încovoiate ca niște brîie verzi.

Peste toată această mîndrețe plutea cîte un vultur, alunecînd în largi rotocoale pe aripele întinse ale

25 căror sfîrcuri abia se mișcau din vreme în vreme.

Sultânica ajunsese în vîrfurile mușcelului... Privi lung la turla bisericii din sat... Și pieri la vale, înecată în fineața ce cobora...

30 Miercana mugi, și mugetul ei se perdu, ca un glas de jale, în adîncimea văilor.

ȘUER

La răspîntia căilor singuratece, unde călătorul e minune și glasul omului poveste, o colibă, dusă pe jumătate în pămînt, stă locului neclintită.

Stăpînul lumii e vîntul, și aruncă, ca în bătătură la el, clăi de nori posomorîți peste întinsul cerului. Frunzele uscate scot sunete seci și, repezite în depărtări, se perd spre roata pămîntului.

- Noaptea învăluie tot ca într-o trîmbă de întuneric.
- 10 Prin crăpăturile ușii licăresc fășii de lumină, ce se mișcă, ca și cînd s-ar țese, schimbîndu-se între ele.

- Înainte vreme, în așa loc ș-ăzeau pragul cei cari, biruiți de dorul libertății, fugeau de mincinosul trai
- 15 al iobăgiii. N-aveau nici plug, nici boi, nici sapă. Pămîntul înțelenea nespert. Dar parcă se săturau cu bucuria d-a să mișca încotro i-or duce picioarele și cu goana ce dădeau în huzmetarii vitregi.

- Așa sta, în limpezimea cîmpiilor, coliba haiducului
- 20 cu poturi ceadirii, cu șerparul verde, smead la față, cu mustața rară și cu ochii ca solzul de crap.

Șuer aține, în plaiuri depărtate, poteca arnăuților cu fes roșu și cu iatagan adus.

- Cînd făcu crucea, dînd drumul murgului, Kira îi
- 25 strigă, țintindu-l pe cale:

— Lasă murgului tot zborul, Șuere, și să-mi întreci vîntul de miazănoapte, vînt fără noroc, de suflă încotro te duci.

Kira ș-așteaptă voinicul din haiducie. În coarne de cerb atîrnă carabine cu guri largi și pistoale cu plăsele de argint și de sidef. Văpaița, cu feștilă de cîlți răsuciți, tremură în colibă o lumină galbenă și tristă.

5 Flacăra ei slabă joacă, ca și cînd ar voi să scape din feștilă, și aruncă umbra Kirei, de pe perete, sus, pe grinzi.

Fusul Kirei zboară în lungul firului, ca la doi coți de degete, și suge de sub pămînzalcă caierul plăvan.

10 Pe genuchii ei doarme somn dulce Niculina, o puiandră sălbatică, pe care Șuer o poartă în brîu ș-o schimbă pe umeri. Cînd a zis „mamă”, Șuer a iertat un ciocoi, cînd a zis „tată”, a trimis două zburături de icosar, una în frunte de urs, cealaltă în frunte de

15 idicliu.

Mulți ani Kira a strășnicit plaiurile cu alesul ei. Pletele-i, dese și negre corb, se îndoaie din creștetul frunței pînă la umerii obrazilor. Ochii ei poruncesc cînd nu dăsmiardă.

20 Cîntă, muindu-și pripit degetele cu care trage lînă din caier. Niculina tresare; cascade ochii rotunji și albăstriei ca o mărgea; scutură pe spate coama părului ca spicul și, agățîndu-se de sinul pietros al mă-sei, îi zice:

25 — Tu, bîcă, ai două fuioare, unul coala, unul colo, unul în furcă, unul pe grinzi, ăla e negru, ș-ăsta bălan.

Kira, zîmbind, răspunde:

— Al de sus e umbra, mamă; din așa caier trag ursitorile firul viețelor de nimic.

30 — Și de se rupe firul tău, fusul cu tort cade; dar de s-ar rupe firul de umbră, cade și fusul de pe grinzi?

Și văzînd pe mă-sa dusă pe gînduri, se vîrî sub o blană de urs și adormi cu mîna aninată de cerculețele Kirei.

35 Ploaia începe cu boabe mari cît oul de graur; vîntul gonește năuc și se umflă cu un vuiet ce se ridică neconținut. O clipă, coliba se luminează pe ferăstruia podului. Un fulger cît un balaur se zvîrcoli în norii groși și

negri ca zgura. Noaptea își închise iarăși întunericul.
O uruitură să perdu în depărtare.

5 Kira își făcu cruce; fusul îi scăpă din mână; de greutatea tortului rupse firul, căzu jos și se învîrți în juru măciului. Niculina tresări. Kira o sărută în creștetul capului, se pipăi și oftă apăsător. Simțise mișcîndu-se în pîntecele ei o nouă viață...

Niculina întrebă:

10 — Unde e fusul din perete? unde e fusul de pe grinzi? Kira aruncă furca, se sculă de pe pătura sură și, dreptă și nemișcată, ca o stană de peatră, zise pe gînduri:

15 — Cum mi să bătu inima... și nu știu pentru cine. Nu-i bănuiesc nici partea, nici chipul, nici soarta. Dar-ar Domnul, d-a fi băiat, cîmpul lui să dea nouă spice dintr-un bob, plugul lui să taie pîn' la izvoare, boii lui să lase d-o schioapă copita în pămînt; să aibă umbra țihnită și casă la văzul lumii; și potera și ciocoi să se ducă cum să duc stolurile de lăcuste, mîinate de vînturi, în pustie locuri.

20 Dar — cum nu să mai pomenise — cel din urmă fulger dăzlegă începutul iernii. Răcoarea se schimbă în frig. Fulgii de zăpadă cad împestrînd întunericul. Vîntul amorți.

Niculina întrebă iar:

25 — Unde e fusul din perete? unde e fusul de pe grinzi? Kira zise încet:

— Vai de mine! bărbatul plecă pe vînturi și pruncul se vesti pe viscol!

30 Într-un tîrziu suflă în văpaită, își ghemui copila la sîn și adormi muncită de vise și de vedenii.

Dimineața cîmpul e coliliu cît se perde ochiul în zare. Cerul acoperă ca un coviltir de argint aria pămîntului.

35 Ușa colibei se deschide. Kira, într-o dulamă cu hărșii de vulpi, se repede înspre Cornul-Caprei și privește neclintită.

La o fugă de cal, acolo unde cerul se împreună cu pămîntul, să zărește un vîlmășag de oameni cari

călări, cari pe jos. Ei vin și vin încet. Vin prea încetinel... Kira se cutremură. Vin și vin domol. Chipurile lor uscățive, cu mustăți răsucite și cu ochi de lup, se taie dăslușit în moina limpede a dimineții.

5 Cel dintâi e Ursul, care lasă pistolul în oblînc și ucide cu pumnul. În săricei blănoase, cu căciuli cît căldările, ceilalți merg cu privirea în jos, ca într-un alai de jale. Tolopan, Cătănuță și Deliu poartă pe umeri sarcină, ce, d-ar fi mai mare decît pămîntul, nu i-ar strivi mai

10 greu. Parcă numără pașii, parcă dibuie locul în mersul lor. Să ducă ei, pe patul de tufani, cerb trîntit din muchie de stîncă, or mistreț doborît la jirîștea pădurilor? Dar unde să fie mai-marele lor? De obicei, el venea în fruntea copiilor, jucîndu-și murgul, ce-și

15 mesteca zabalele înecate în spume albe și roșii.

— Unde e Șuer? strigă Kira... și pustiul se umplu de strigătul ei dăznădăjduit.

Cînd ceata haiducilor sosi în dreptul colibei și puse încetinel jos patul de tufani, Kira văzu pe Șuer

20 învăluit în bunde, vînat, cu gura încheștată, cu capul sfărîmat, cu mîinele întinse d-a lungul trupului. Și se repezi la gîtul lui Șuer ca o fiară care se azvîrle asupra prăzii. Îi coprinse grumajii, își lipi fața de fața lui...

25 Cînd se ridică, cu buzele roșii, în mijlocul tuturilor, își aruncă dulama și strigă:

— Dășteaptă-te, copil, în măruntaiele mele, c-a perit viteazul codrilor! Și codrii vor fi moștenirea ta, c-ai mișcat pe crivăț, pe fulgere și viscol. Apoi, îndu-

30 ioșată, plecîndu-se pe trupul mortului: Iartă-mă, Șuere, că blestemai și soarta pruncului ce n-a sosit încă...

Haiducii măsurară pe Șuer c-o trestie în lung și în lat. La cîțiva pași, săpară groapa cu cuțitele, scoțînd

35 bulgării cu pumnii.

După ce-l coborîră în locașul de vecinicie, îi înfipseră la căpătîi două iatagane legate cu sîrmă, în semn de cruce. Semn de viteaz și de creștin. Și cu toții, în jurul mormîntului, se rugară în gînd, învîrtînd căciu-

40 lile în mîinele lor cojite de soare și de ger. Dar în

aceste fețe de rășină, dorul și mila se sfărîmă ca de niște lespezi de piatră și trec fără să lase urme.

Kira îngenuche; își acoperi fața cu marama udă de lacrimi și sărută mormîntul, care începuse a îngheța...

- 5 La răspîntia căilor singuraticе, unde călătorul e minune și glasul omului poveste, în fața unei cruci de iatagane ruginite, stă coliba Șuerenilor, mîndră și ridicată de la pămînt ca la trei tălpi de grindă. De zăvorul ușii e priponit roibul, și suflă sperios pe nări
- 10 răsfrînte, și bate cu copita iarba de sub picioare. În colibă mama Kira se dăsmeardă între copiii săi: o fată mare ș-un flăcău. Fata e bălaie; flăcăul e oacheș și larg în spete. E Șuer-copilul, căpetenie de haiduci, ce poartă fulgere în priviri și glasul lui te îngheață
- 15 ca bățile crivățului, căci a sosit pe vînturi, pe fulgere și viscol.

- Ș-a strîns grămezi de mahmudele ca jeraticul, zestre pentru sora sa, șaluri de Țarigrad și chihlibare cît oul de găină; iar zestre șieși: carabine ferecate și han-
- 20 gere de seraschier.

Acum, în toiul verii, ar dori să zboare la pîndă, unde Șuer-copilul, luînd din cătare în cătare conacul isprăvnicii, își uită de trîndăvia din răspîntia căilor singuraticе.

- 25 Din dăpărtare s-auzi încetinel un cîntec prelung:

— La crucea de iatagane
De te-aș prinde, cațaoane,
Să-ți dau foc la fustanele,
Să scape țara de ele,
30 De lepră și de belele...

— Vin! zise Șuer, sărind de lîngă masă.

— Vin, fătul meu, răspunse Kira. Spune-mi mie, Șuere, ce-ți lipsește? Ce nu ai? Cînd ai lăsa focului viața de haiducie, viață de azi pînă mîine?

- 35 — Cînd iataganele de fer de la căpătîiul tatii s-or preface în iatagane de aur, cînd din busuiocul de pe mormîntul lui vor răsări dafini și naramzi, cînd codrii or înfrunzi iarna ca și vara, vara ca și iarna... atunci și nici atunci...

FANTA-CELLA

Aici țipătul goelanzilor nu e, ca aiurea, ascuțit și jalnic. La Miramare¹ cerul e albastru ca o boltă² de peruzea. Marea să îndoaie în cute de smarald, bătînd
5 malurile golfului și prelingînd licărișul zărei, arcuit din lagunele Veneției pînă în livezile Iliriei. Șalupele, cu două pînze, alunecă, se întrec, ca lebedele cînd își înconduură aripele și vîslesc adînc cu picioarele lor cenușii. Și nu e dor, nu e farmec și cîntec de dragoste
10 pe care călătorul să nu-l simță izvorînd de pretutindeni din pînza ce lîncăie molatic și din albia țărmurilor cu grădini de chiparoși și portocali.

Și dacă năvodul atîrnă greu, pescarii întind vesel de funii. Mușchii lor de aramă se umflă; mînecele
15 trosnesc; chipurile lor, torturate de opintire, se-nviorază; iar cînd apar din valuri maldările de pești, cari sar și scutură din coadă, încep cu toții să cînte, în mijlocul șuietului de peste ape, cîntece moștenite de la strămoșii lor.

20 „Eviva!³ colț fericit al lumii, cu adieri și calde, și răcoroase. Cît vei fi bogat în pește și aurit de soare, vom pluti în copăile noastre pînă în matca Adriei.”

„Apus norocos, ce momești vietățile undelor și le arunci în ochiurile plășilor late, vînturile tale arar vin

¹ Castel zidit pe o stîncă, pe malul Mării Adriatice, la 6 km. de Triest.

² În textul de bază: *baltă*; corectat cf. ed. 1885.

³ Să trăiești! (it.)

năprasnice și haine; norii se bolovănesc și se sparg pe loc; ploile rezezi parcă încetează înainte d-a începe. Eviva!"

- 5 „Cerul nostru e ca un copil blajin, plînge ca să rîză îndată cu lacrimile în ochi.

Eviva! grădină fericită a lumii!"

- 10 Pe țărmul dinspre Molo, printre stînci de var și de cremene, pescarii să odihnesc, rîd și mestică tutun, scuișind cleios și galben; cu pălării de pîslă vînată, pleoștite într-o parte; pantalonii sumeși pînă la țurloaie; cămașile groase, desfăcute pînă la umeri; piepturile lor cu păr roșcat, stufos și creț; rași, uscați, cu toarte de argint în urechi.

- 15 Coșurile de cătînă stau încărcate cu pește proaspăt. Femeile îi așteaptă fluturînd batistele pe înălțimi. Copii coborînd în cîrduri îi întreabă, din depărtare, dacă au prins raci, crabi și stele de mare.

- 20 Dar pescarii au tainul lor de glume, cîntece și povești. Tinerii spun ce furtuni au învins, ce fete din Triest au înduplecat și cîți delfini au întrecut la înot. Bătrînii povestesc cruzimea condotierilor și cîte se mai zic de „Stîncă singelui“, de „Crucea căpitanului Piombo“ și de „Umbra Lagunei“, care rătăcește din miezul nopții pînă să albește luceafărul dimineții ca un băn de argint.

Numai moș Fanta stă tăcut, rezemat d-o lespede ocolită cu merisor. Barba și pletele-i albe, țurțurate de sarea mării, i-acoperă ochii și fața uscată și scorojită ca o piele de miel întinsă la soare.

- 30 — Ai gură și cimpoi, fă să răsune dealul și smîrcurile mării...

— Aide, moș Fanta, adu-ți aminte din tinerețe...

— Uită dorul celor perduți... tot se ascunde, nimic nu se perde...

- 35 — Și ca dăstul vei tăcea lungit pe scînduri de molift, cu mirul pe frunte și cu pămînt în gură.

— Cîntă-ne, că ți-or cînta și ție greierii, șerpilor și broaștele...

Moș Fanta scutură din cap și amuți gluma tovarășilor săi.

— Ei! cimpoiul meu de cincizeci de ani a uitat să rîză, că de-l umflu să îndruge *Tarantella din Neapole*, el plînge într-una, tovarăș trist al inimii mele.

Burduful¹ cimpoiului se umflă, ca o lighioaie ce înviază, și țiuitul lui, lung, migălit, îngînat, părea ca o veste² tristă din capătul apelor. Ochii lui moș Fanta luminară în negura orbitelor. Fermecat de amintiri, începu să spuie:

„Cînd lumea nu era pustie și soarele răsărea de două ori, fără să apuie vrodată, Fanta-Cella alerga zglobie pe creștetul golfului, minînd caprele din iarba răscoaptă a muchilor în pajestile grase de la umbra albăstruie a dafinilor. Și nu era lălmie mai galbenă și mai parfumată ca părul ei despletit, nici cicoare mai albastră și mai învoaltă ca ochii ei limpezi și blînzi.

De adormea, caprele îi mîngîiau obrazii și-o trezeau în glasul păsărilor cari se certau sub boltele de viță. Privirile i-alunecau pe poteca de argint trasă de soare peste velința mării mișuită de colori.

Petréle³, albatrozii și muetele⁴, cu aripi ascuțite, retezau netezișul apelor, muindu-și gușa, în goana vînatului. Ogrăzile de măsline, pe povîrnișul golfului, ca niște petece de fum împrăștiate p-o pînză verde și înflorită.

Atunci Cella, fără să clipească, dreaptă ca o făclie, cînta. Vorbele ei curgeau ca niște picături de apă ce cad pe marmură. Nu era șir, nici înțeles. Nu ghiceai gînd, nici simțire omenească. Și glasul Cellei suia fără căpătii, repezindu-și dorul, nedăslușit și rece, între mare și cer.“

Cimpoiul, chinuit la subțioara lui moș Fanta, se tînguia ca și cum cineva l-ar fi sugrumat. Sunetele năvăleau afară înghesuite, repezi și jalnice.

¹ În textul de bază lipsește; introdus cf. ed. 1885.

² În textul de bază: *îngînat ca o veste*; corectat cf. ed. 1885.

³ *Petrél* — pasăre de mare de culoare albă, cu spatele și aripele cenușii (fr.: *le pétrel*).

⁴ *Muetă* — pescărel (fr.: *la mouette*).

— De unde vii, Cella... odor din lumea fără carne, fără ură... de unde vii?

— De unde vin toți și calc pe unde nimeni nu atinge, îmi răspunse ea mângîindu-și iedul grivei, ce-o împungea cu coarnele drepte și țepene.

— Un' te duci, Cella, unde te duci?

— Dincolo de lume, pe unde nimeni nu mă poate urma.

— Și cînd te înfunzi în scorburile pietroase nu simți singurătatea ca o durere?

— Nu știu ce e durerea, căci n-am cunoscut plăcerea, nu plîng, căci n-am rîs niciodată. Păsările Sîn-Petru-lui aleargă, despică vînturile, și pe senin și pe furtună același glas au, aceeași fire... întreabă-le pe ele de sînt

fericite or nu.

— Dar spune-mi, Cella, cînd noaptea se-ngîină cu ziua, n-ai simțit focul inimii aprinzîndu-ți obrații? Și n-ai întins brațele goale după închipuirile minții?

— Cine m-a întristat, ca să fiu mîngîiată? Cine m-a mîngîiat, ca să-l pot dori? Și de ce să mă mîngîie? Și de ce să doresc? Mi-e dăstul ce văz, ce auz, ce înțeleg, ce mă-npresoară. Iasomia bălsămează aerul cu miros de faguri albi; soarele, în zori, șerpuiește munții Triestului cu chenare de rubin, iar la amiezi sparge și risipește curcubeie cari se mișcă în fitece creț al mării. Iacă dorul și dragostea mea!

— Cella, dacă nici pirat, nici pescar, nici păstor nu ți-a înduișat inima, pe cine chemi cînd cînți?... De ce cînți?

— Cînt că mi s-a dat glas, cum privesc că am ochi. Marea de ce-și cîntă povestea ei? Greierii de ce chirăie cînd noaptea învăluie pămîntul?

— Cella, tu mă privești perdută gîndurilor, ca rui-nele Servolo¹, cari privesc nepăsătoare peste tot întinsul Istriei. Dar d-ai ghici, din ochii mei, cîte nopți le-am făcut zile, poate te-ai îndupleca să unești iezi tăi cu mrejele mele. Și n-ar fi ciută nedoborîtă, n-ar fi vînt nebiruit, gîndindu-mă cum mă aștepti în pragul casei noastre...

¹ Vechi cartier în orașul Triest.

„Și cînd și-a plecat, la sărutările mele, capul înecat în mătasea părului, fiorii¹ îi cutreierară trupul și broboane calde licăriră în genele ei tremurătoare.”

— Cine iubește nu mai moare...

- 5 „Noaptele nu întuneau lumina inimii. Fericirea adormise pe perna pe care Cella își odihnea capul. Sub ochii mei priveam neconținut înțelesul vieții. Cerul mi se părea aproape ca un tavan azuriu; podoaba grădinilor din Miramare, ca un vis de care ne apropiam;
- 10 viața, ca o vecinicie“...

- „Într-o zi pluteam spre Triest. Dăspicam marea cu lopețile. Îmi băteam joc de zborul goelandului. Și mă ferbea dorul d-a împărtăși lumii că la umbra dafinilor, pe unde ațipeam mîngîind pletele Cellei, nu e zi
- 15 și nu e noapte ca orice zi și orice noapte, ci traiul zîmbet din stele și-o simțire din alte lumi. Aș fi murit de fericire dacă aș fi închis numai în mine aceea ce toate inimele la un loc n-ar fi putut cuprinde.

- „O, de ce vînturile nu mă dete rechinelor! Viața n-ar
- 20 fi murit, căci, adormind pe talazuri ca p-un pat moale, cea din urmă tresărire a dragostei ar fi călătorit vecinic, ca o fășie de lumină ce colindă tot infinitul, fără să se stingă vrodată“.

- Aduceți Chianti², roșu ca sîngele! Turnați Barolo³, ce ferbe ca patima! strigară prietenii cînd sării în mijlocul lor.
- 25

- „S-am băut, printre fiascuri și femei dăsrîinate, pînă cînd farul Triestului ș-a aruncat lumina, ca o limbă de aur, peste valurile întunecate ale golfului.

- 30 Cînd mă întorceam spre casă, o noapte posomorită înghițise lumina stelelor, și-o noapte și mai profundă înfășa mintea mea de mai multe ori. Cerca să-mi închipuiesc pe Cella în pragul ușii, și, în creierii mei de plumb, acel chip, la care mă închinam, s-amesteca, dispărea.
- 35 De-i zăream obrații rumeni, ochii i se stingeau, de-mi apărea coama aurie, fața i se risipea ca un fum ușurel.

¹ În textul de bază: *fiorile*; corectat cf. ed. anterioare.

² Vin roșu, spumos, din regiunea viticolă Chianti, Italia.

³ Vin spumos italian.

De două ori mînia m-a ridicat în picioare. Am întins brațele, ca să smulg locașul în care m-aștepta fericirea mea și să-l arunc în mijlocul apelor.

5 Vijelia răscula valurile, negre ca niște dealuri de marmură neagră, desfășurîndu-le cu furie pînă le spărgea de maluri, unde-și lăsau, ca niște bale de mînie, spuma lor albă și amară.

10 Și cînd, mai tîrziu de miezul nopții, trăsei zăvorul și dăschisei ușa, Cella plîngea, îngenucheată la candelă Madonei.

— De unde vii? îmi strigă ea, înecîndu-și suspinele. Ce patimi ți-au stins lumina ochilor?

Și dispăru în întunericul nopții...

15 Alergai. Cerai să străpung întunecimea cu privirile aprinse de durere, dar înghețai locului... Pe Stîncă Vulturii se ridică, în mijlocul nopții, un sul alburii, și glasul Cellei s-amestecă în vuietul mării...

— Fanta! Fanta! cine iubește nu mai moare!

20 Apoi un zgomot de trup omenesc care cade și se amestecă în furia valurilor."

„A doua zi, tîrîndu-mă pînă la Stîncă Vulturii, marea era netedă ca o oglindă. Nici o cută, nici un cerc nu-mi arăta mormîntul fericirii de ieri.

25 Marinari, voi, cari biruiți vijeliile, fugiți departe de Triest. Dăspicați munții și virîți în pîntecele lor odorul zilelor voastre. Numai acolo omul apelor ar scăpa de omul orașelor!"

30 Moș Fanta tăcu. Sprîncenele i-acoperiră ochii. Pescarii șoptiră, făcîndu-și cruce: „E nebun, sărmanul, e nebun!" Bătrînul plecă. Își umflă cimpoiul și, după o tînguire de sunete ascuțite cari îți tăiau auzul ca un herăstrău subțire, mormăi, în tăcerea apusului:

35 „Cînd lumea nu era pustie și soarele răsărea de două ori fără să apuie vrodată, Fanta-Cella alerga, zglobie, pe creștetul golfului, mînîndu-și caprele din iarba răscoaptă a muchielor în pajiștile grase de la umbra albăstrie a dafinilor... Și nu era lămîie mai galbenă și mai parfumată ca părul ei dășpletit, nici cicoare mai albastră și mai învoaltă ca ochii ei limpezi și blînzi..."

IANCU MOROI

lui *Alexandru Economu*¹

I

5 Nu se auzea, în întunericul unei nopți de toamnă,
decît lătratul cîinilor din mahala. Pe ulițele strîmte
și dosnice de pe lîngă Grădina Icoanei, noroiul și
bolovanii de piatră se împestrițau cu băltoacele întinse
d-a curmezișul drumurilor. Felinarele, înfipite din
10 răsîntie în răsîntie, nu luminau mai mult decît
stîlpii telegrafului. Norii posomorîți burnîtau, înecînd
casele într-o atmosferă fumurie și împufată asemuită²
cu aburii ce plutesc alene pe dasupra bălților.

15 În fața unui maidan, îngrădit cu lațe, o casă mai
răsărită decît celelalte. Pridvorul ei, de scinduri noi,
rînjea în întuneric, ca un șir de dinți uriași.

Înlăuntru, răsturnat în lungul patului, cu capul
vîrit într-o pernă, s-ascundea fața în mîini domnul
Moroi. Slab și dășirat, îmbrăcat în haine negre, părea
gata de plecare, cu toate că s-afunda capul din ce în
20 ce în pernă cu sfortarea unui om slab care, voind să
scape de pericol, închide ochii și strînge cît poate ploa-
pele.

În fața unei oglinzi mari, cu pervazuri poleite, d-na
Moroi se peaptănă. Părul negru, azvîrlit pe spate, face
25 ape-ape la lumina a două feșnice cu trei ramuri. Ro-
tundă la obraji, albă, cu ochii negri și mînioși, se-ntoarce

¹ Coleg de liceu cu Delavrancea în 1875—1876; a făcut parte din grupul „Trubadurului”; nepotul scriitorului Ciru Oeconomu.

² În textul da bază *asemuită* lipsește; introdus cf. ed. 1885.

cînd p-o parte cînd pe alta, nemulțumită de cum își potrivește peptănătura.

5 Cu o fustă scurtă, cu corsetul pus, cu mîinele goale pînă în umeri, cu ghetele descheiate, cu o talie rotundă și mlădioasă, cu peptul plin... femeie bine zidită... tînră încă... frumoasă... mai mult plăcută decît frumoasă.

10 Bate din piciorul drept. Strînge peptenele. Își mușcă buza de jos. Închide ochii și strecoară, printre dinții albi, cîte un „ah!” care-i mișcă repede pieptul.

După o răsuflare, grea ca de osîndit, d-l Moroi ridică capul din pernă și, cu un glas slab și umilit, îi zise, privind-o lung:

15 — Pentru ce, Sofi?... Pentru ce vrei cu orice preț să mergem? Vremea e urîtă... Mie nu prea mi-e bine...

D-na Moroi trînti peptenele pe scînduri, de se sparse în două. Se încordă în lungul trupului și îngheță rigid, ca o pîrghie, în dreptul oglinzii.

20 Figura prelungită și galbenă, barba rară și cărunță, ochii albaștri și stinși ai d-lui Moroi îmbătrîniră într-o secundă. Acest cap blajin și trist, abia susținut de un gît scofilcit, păru că se descompune. În locul ochilor și gurii se adînciră două umbre profunde.

25 — Vreau să mergem! răspunse apăsător d-na Moroi. Vreau fiindcă vreau... Trebuie să înțelegi odată că nu pot trăi ca o pusnică. Ne-au invitat oamenii. Și e superiorul d-tale. Ai dori să te privesc ca p-o icoană, să trăiesc numai cu tusea, cu junghiurile și cu palpițiile d-tale? Cine strică dac-ai îmbătrînit șef de birou? Lipsa
30 ta de tact și amorțeala în care trăiești. Dacă nu te-ai mai scoate în lume, nu știu, zău, de n-ai perde și acei 300 de lei... Și taci?... N-auzi?... Nu vezi?... Taci?... Trebuie să mergem... Le-am scris că viu!

35 — Dar nu știi cît ne costă seratele directorului? Cu ce să mai fac față... Dumnezeu știe!

În vorbele lui Moroi era atîta durere și dezgust laș, încît ar fi mișcat pe cel mai împietrit om. Mînia Sofiilor amorți o clipă, se prefăcu în milă, dar într-o milă rea, care înveninează fiindcă împiedică d-a vorbi. Și sfîrși
40 în revoltă;

— Nu care cumva ai socotit că răpindu-mi tinerețele din închisoarea de la *Centrală*¹, să le închizi, ca într-o ocnă, în aceste patru ziduri... În familia d-tale de căruțași și precupeți, de șase ani de când îmi măninci
5 zilele. În fiecare zi socoteli și catastife. Împrumuturi la fiecare păcătoasă de rochie. Spaimă la fitece pereche de ghete... Dar ce am eu ca lumea?... viața din casă?... relațiile cu oamenii civilizați?... balurile?... băile?... Minciună și cîrpeală toate!... Ah! dacă nu mi-ai fi
10 ieșit înaintea!... Ah! dacă n-aș avea pe Fiți, îngerașul mamei!... Mă înțelege?... Trebuie să mergem... Le-am scris că viu!

Ochii ei, plini de lumini vinete, zguduiau, mai mult decît orce cuvînt, șubreda ființă a lui Moroi, care nu
15 trăia, în aceste scene de supunere oarbă, decît pentru umilință și decepție.

— Sofi, îngîmă șeful de masă, am pus și lanțul, și ceasornicul la ovrei, atît ne mai rămăsese în casă. Am scontat leafa numai ca să-ți fac 200 de lei... Te-am
20 ascultat... Dar gîndește-te și tu... Pînă cînd?... Ce-o să mai amanetăm dacă perdem și-n astă seară?

— Destul! Aceeași comedie de la nuntă și pînă azi!... Aceeași nesimțire... Același egoism! Vreau să vorbesc
directorului de înaintarea ta. Mi-a făgăduit mie...
25 mie! Nu putem să stăm la o parte, ca niște cerșetori... Oamenii cu educație fac ce fac și ceilalți... Mă mir că nu simți aroganța oamenilor cu maniere cînd te vîd lihnit, tremurînd la fiecare leu pierdut... Și au dreptate... Așa e lumea... Așa e viața... Tu nu ai nici inimă, nici
30 cap!

D-na Moroi se trînti pe o veche canapea damaschinată și începu să plîngă, strîngîndu-și obrajii în mîinile încărcate cu inele. Suspinele ei sugrumate și repezi
35 izbeau adînc, ca niște alice, în inima lui Moroi, care bătea din ce în ce mai violent.

Se sculă în picioare.

Slab, aiurit, pași ușor, de teamă d-a nu se frînge de la închieturi, și îngenuche la picioarele soției sale.

¹ Școală de fete cu internat, în București; localul a fost construit după planurile arhitectului Ioan Mincu. Azi — Școala medie nr. 10.

Răsufierea se opri ca la un om ce se prăbușește într-o groapă fără fund. Pînă cînd genuchii îi ajunseră la covor, i se păru o eternitate de rușine maladivă. Cîteva pete rumene îi răsăriră în obraji.

5 Întinse încetinel mîinile pe genuchii d-nei Moroi, care se scîncea zadarnic, fără nici o lacrimă în ochi. Și, cu înfățișarea unui cîine obișnuit să fie bătut, șopti, mîngîind-o:

10 — Dacă vrei tu... Dacă zici tu... Dacă nu se poate altfel... Îmbracă-te, dragă Sofi, să mergem... Cum poștești... Nu mai plînge... Știi că-ți face rău...

Și mîngîierile lui monotone îndrăzniră a i se apropia de umeri. Cînd își plecă buzele, uscate și pîrlite, pe mîna ei mică și parfumată, un surîs licări în ochii lui

15 tăiați de munca registrelor.

Plecă fruntea pe genuchii ei. Sărută de mai multe ori în același loc, și de plăcere, și de greutatea d-a-și mai ridica capul, și de frică d-a o privi drept în față.

20 Neștiind cum să sfîrșească și nemaiputînd lupta cu tăcerea, îngîină:

— Dacă vrei tu... dacă zici tu... Poate în astăseară să avem mai mult noroc... Scoală, Sofi... Mă duc îndată după trăsura...

25 D-na Moroi, ștergîndu-și ochii ei uscați, îi răspunse restit, nevoind să-și trădeze mulțumirea:

— Cum, tu?... tu?... Dar slujnica unde e?

— Stanei... n-am putut să-i plătesc pe două luni... N-aveam decît cei 200 de lei... A plecat lăudîndu-se cu judeca...

30 Sofi se sculă repede. Se duse la oglindă. Începu din nou să se peptene. Își desfăcu cîteva codițe, strîns împletite din frunte pînă la urechi, ținînd între dinți un ac de cap.

35 Moroi, jinduind zadarnic o vorbă din partea ei, un surîs, o căutătură cu coada ochiului măcar, își puse jobenul țuguiaț. Îmbracă un pardisiu, castaniu de felul lui, dar înverzit de soare, și, tresărind la sunetul clanței, se strecură pe ușe, abia îndrăznind să-și descarcă toată inima într-un suspin. Vîntul fluiera prin

40 streșini. Pînă la Sofi erau trei uși închise, totuși, Moroi

furișă prin geamuri o privire. I se păruse că revolta lui, atît de tainică, descuiase rînd pe rînd fiecă ușă, spăr-sese geamurile și-l dăduse de gol.

II

- 5 E ora 11. Ploaia răpăie pe acoperișele de șindrilă și pîrîie pe cele de tinichea, parcă ar bate tobele. O trăsură cu coșul ridicat lupta cu noroaiele mahalalei. Caii, micșorați în ham de opintire, nu răsufiau decît în lapovițe, aruncînd șipote întregi de supt picioare,
- 10 cari se spărgeau de capră, de roatele și de scările trăsuri, pînă pe dasupra coșului. Birjarul înjura. Ajunse în Podul Mogoșoarei. Ținu înainte pînă la Biserica Albă și apucă pe Strada Fîntînii. Iancu Moroi făcu semn cu vîrful umbrelei să oprească în dreptul unor
- 15 case cu două caturi, luminate de sus pînă jos *ajurnu*¹, cum observă Sofi Moroi.

Birjarul învîrte un leu alb în mîna lui udă și scorțoasă.

- Coconașule, păcat de Dumnezeu, mi-am omorît
- 20 caii... Numai un franc?

Apoi, văzînd pe cocoană că-și întinde boierul spre gangul caselor, ridică glasul:

- M-ai luat de la teatru... nu plec d-aici!...
- Dă-i dracului ce i-oi da, șopti Sofi, și-și îmbrînci
- 25 bărbatul din loc.

— Sofi, n-am nici un gologan... rămîn 198...

- Dă-i ce i-oi da... ne-aude de sus... ce nesimțire!
- N-ai nici de birje!... Începi de la poartă să rupi din
- 200... Tu ești *devena*² de vom perde...

- 30 Moroi să cutremură. Întinse birjarului încă un leu. Nădușelele îi brobonară fruntea.

El e de vină... Cum nu s-a gîndit să împrumute doi franci de la copist?...

¹ Corect: *a giorno* — ca ziua (it.).

² De la *déveine* — ghinion, nenoroc (fr.).

Și, suind scările directorului, urechile îi vijiiu de țipetele nevestei d-a doua zi, care îi dovedea, apucată de nevricale, că el e de vină.

5 Până ce suiră scara, să împedică de câteva trepte și-și trecu batista prin toate buzunarele. Vroi să-și scoată ceasornicul și se sperie că l-a pierdut, până s-aduse aminte de „Solomon Berștein & fiu” din fața Bisericii Crețulescu.

10 Sffrșise prin a se convinge că el o să fie de vină dacă or perde și-acum, ca de obicei.

Până la ușa suise în urma Sofiei. Apropiindu-se de intrare, Sofi îi dete brațul, îi lăsă 50 de lei, iar restul îl luă pentru *combinațiile* sale. Când puse mâna pe clanță, îi furișă în ureche, cu o asprime sugrumată:

15 — Iancule, bagă de seamă!... Nu te ambala¹!... Deschide-ți ochii... Nu-ți urmări miza!

Deschiseră ușa salonului. D-l director le ieși înainte. Vesel, legănându-și pîntecele, învîrtindu-și un deget prin lanțul de aur de la brîu. Sărută curtenitor
20 mîna d-nei Moroi. Întinse vîrfurile degetelor șefului de masă. Moroi le atinse cu tot respectul cuvenit unui superior.

Directorul, după ce-și netezi favoritele roșcate și clipi des din niște ochi mici cu pupilele vîrgate, dete
25 brațul d-nei Moroi, lăsînd în urmă pe subalternul său, care abia îndrăznea să calce covorul șefului.

În mijlocul salonului, două mese lungi, înțesate de mosafiri. La una domnii, la cealaltă doamnele. Directorul se opri și, în surîsul tuturilor, introduse pe
30 noii-veniți.

— Mi se pare că vă cunoașteți cu toții... D-l și d-na Moroi...

Candelabrul plutea în mijlocul salonului, mișcînd ușor flacăările a trei rînduri de luminări. Oglinzile,
35 paralele, înmulțeau nesfîrșit, d-o parte și de alta, mesele, scaunele cu mătase roșie și întreaga adunare

¹ A-și lua avînt; a miza sume mari (din fr. *emballer*).

cu aspectul și gesturile ei. În oglinzi predomina mișcarea, în salon zgomotul.

Pe pereții căptușiți cu hîrtie cu buchete de liliac și trandafiri, cîteva tablouri și trei-patru heliografii.

- 5 Pe niște măsuțe ovale, chesele de tutun și de dulceață, pahare subțiri, albe, tăiate la vîrf c-un cerc mat, lingurițe de argint, farfuriuțe și cești de porțelan.

Salonul avea aerul unei cafenele, din cauza fumului de tutun, gros și trezit, al cărui miros pătrunsese în
10 mobile și începuse a îngălbeni hîrtia de pe pereți.

Pe cele două mese cu postav verde, cîte-o lampă mare de bronz.

Și doamnele, și domnii jucau cu o plăcere nespusă.

- 15 Zarva se încrucișa, apoi se potolea pentru cîteva momente și reîncepea cu aceeași amețeală de fraze, de cuvinte și glume, și vesele, și necăjite.

Cocoanele vorbeau toate dodată și trînteau furios cărțile.

- 20 Și peste toată această zarvă, s-auzea regulat, ca bătăile unui ceasornic:

— Carte.

— Da.

— Nu.

— Șapte.

- 25 — Opt.

— Cinci.

— Bac!

- 30 Pachetele de cărți treceau din mînă în mînă, trîntite pe masă de cel care perdea și așezate delicat de cel care avusese o mînă norocoasă.

- În mijlocul mesei la care jucau bărbații, departe sta directorul Ministerului de Finanțe, în fața lui, un avocat renumit, galben, cărunt, ras și cu o mustață
35 groasă, fluiera o polcă și zuruia o pilă de napoleoni, supărînd, prin nepăsarea lui, pe căpitanul Delescu.

- Căpitanul mototolea necăjit cîteva hîrtii de 20 și scîrțîia scaunul la fiecă mișcare. Gras, gros și rumen, cu vîrful nasului roșu, cu un barbișon negru și lung; falcile îi ieșeau din linia tîmplelor; capul i se tînguia
40 în con; ceafa lată se resfrîngea într-un val de carne unsuroasă peste gulerul strîns al mondirului. Lîngă

dînsul, tînărul Palidis, feciorul bancherului cu același nume, urmărea jocul, își fuma țigarea, repezea pe nas coloane de fum și arunca la distanță cercuri cari se lărgeau și se spargeau în, părul unui bătrîn din față.

5 La un cap al mesei, printre mai mulți tineri, d. Christodor, fost birtaș, acum proprietar a trei moșii, mestecă cîteva cărți, și-așteaptă rîndul și nu slăbește din ochi rubla aruncată pe masă.

După un ceas de joc, orice urmă de cuviință încetă.
10 Fiecare stă pe scaun cum îi vine mai bine. Cei grași, înfierbîntați mai ales de frica pierderii și de rîvna cîștigului, se descheie la veste.

Numai căpitanul stă cu mondirul încheiat reglementar, ba chiar cu mantaua în jurul șoldurilor enorme, ca două burdufe de ciriviș.
15

— Căpitane, îi zise avocatul, dogorești ca un copor, de ce nu-ți pui mantaua în cuier? Ne-ai îndatora pe amîndoi.

Căpitanul tocmai se gîndea la o mînă ce-l ținuse de trei ori... 130 de lei în bancă... Întinse de cîteva ori pachetul cu cărți, făcu semn că trece mîna, apoi și-o retrase.
20

— Dai or nu dai? Trece mîna dacă ți-e frică! Joci cărți de cînd erai sergent-furier, și tot n-ai mai învățat cum se joacă! îi zise necăjit tînărul Palidis.
25

Căpitanul se scărpină pe gușe. Parcă ar fi ras o burtă de șalău. Ridică capul spre cocoane și strigă cu o voce groasă:

— Lino dragă, m-a ținut de trei ori, să dau a patra oară?
30

În rîsul tuturor se auzi glasul ascuțit al unei cocoane slabe: „Mai dă o dată!”

Dădu și perdu.

Căpitanul se sculă furios și, adresîndu-se brutal către avocat:
35

— Mai lasă-mă, nene, în pace! Ce-ți pasă de mantaua mea?

Cheful adunării acoperi vocea de taur a militarului. Mînia lui, sinceră și idioată, era ridiculă.

40 — Mantaua e de vină.

— Dă-o dracului, căpitane!

— Nu vezi că-i lipsește doi nasturi?

— Îi cade epoletul.

— Trimite-o acasă, Delescule, că perzi tot!

Căpitanul plecă cu niște pași de elefant. În *entrée*¹

5 se auzi:

— Măi... soldat... pune mantaua în cuier... Dă-o afară... Du-o acasă, numaidecît, și adu-mi pe cea nouă...

10 Când se întoarse, se așază cu spatele la avocat, care zuruia vesel un purcoi de napoleoni.

Moroi perduse treizeci de lei. Trist, slab, cu capul rezemat într-o mînă, căuta în întunericul creierului ceva care să-l răpească din mijlocul sunetului de bani, din rîsul și din cearta tuturor. Puținul sînge ce mai avea
15 i se strîngea la inimă. Un frig de gheață îi șerpuia prin șira spinării, împrăștiindu-se, ca prin niște țevi, în tot trupul, din creștet pînă la tălpi. În fundul urechilor, un vuiet ca o apă ce se aude noaptea în depărtare. Uneori, aiurit, își simțea creierul stingîndu-i-se încetul
20 cu încetul, ca un cărbune care se înfașe în stratele sale de cenușe. Casa i se întorcea împrejur. Masa de joc se depărta cu restul paralelor. Conștiința se întrerupea din slaba ei veghere. Se simțea în aer. O greutate în stomah ș-o greață i se ridica pînă la gît.

25 — Domnule Moroi, ți-a venit mîna, îi zise bătrînul Christodor.

Șeful de masă tresări, ca un om care moțăie și se izbește cu barba în pept.

Un sublocotenent de roșiori, făcînd un „clanc” din
30 limbă, trecu pe lîngă directorul Ministerului de Finanțe și, trăgîndu-l de mîneacă, îi făcu cu ochiul spre șeful de masă, îngînînd pe nas: „Deșteaptă-te, romîne, din sooomnul cel de moaoaoarte...”

Directorul zîmbi, regretînd, foarte sincer, că „bietul
35 om nu are o leafă mai mare”.

Ofițerul plecă spre masa cocoanelor, legănîndu-se în mers, tîrșind picioarele ca să-și asculte zornăitul pintenilor. Ocoli masa, privind și surîzînd c-o politeță

¹ Vestibul (fr.).

forțată la fiecă cocoană, tânără și bătrână, și nu se opri decît la spatele d-nei directoare. Se apropie de dînsa și, profitînd de o neînțelegere ivită între doamne — cum foarte des li se întîmplă la *chemin-de-fer*¹ — o atinse ușurel.

Directoarea se făcu că-i cade jos un bilet și, plecîndu-se să-l caute, îi șopti:

— Nicule, ai dat tot?

Ofițerul se plecă repede, ca un cavaler, să ajute pe d-na directoare și, pe cînd bijbîia, cu ochii în sus, îi netezi piciorul și-i răspunse într-un fel de tuse-imitație:

— *Devenă*, puiule! tot! și ce mai aveam al meu...

Bine-bine nu-și aducea aminte să mai fi avut ceva al lui. În tot cazul, nu mințea. Perduse trei sute de lei cu acea galantomie cu care se perd banii picați din cer.

Cînd tînărul ofițer auzi la masa domnilor „250 în bancă!” se repezi, strigînd cu ifos: „50 țiu eu!” și vîrî mototol în buzunarul pantalonilor patru hîrtii de cîte douăzeci.

— D-le director, continuă el, închipuiește-ți noroc, ieri cu trei napoleoni am cîștigat la „Clubul Progresului” o mie de lei. Ș-aș fi cîștigat și mai mult dacă doi dintre cei mai căutați în saloanele Bucureștilor, unul deputat și altul avocat, n-ar fi stricat jocul, ajungînd la scaune. Se bănuiau de... afaceri politice...

— Protestez, zise jurisconsultul, aseară am fost și eu la club (era membru) și nu s-a întîmplat nimic. Dar privind roșeața din obrazul tînărului sublocotenent, adaogă: Adică, cînd zic nimic, înțeleg mai nimic. Chestie de aprețiere...

— Da, chestie de... de aprețiere, încurcă cavalerul, și nu-și mai găsea locul.

— Nicule, ai cîștigat, îi zise directorul, uitîndu-se cam lung la el.

— *Merci, mon directeur!*² îi răspunse pripit, dînd puțin la o parte colțul părului sclivisit ce-i lucea pe fruntea sa îngustă.

¹ Numele unui joc de cărți (fr.).

² Mulțumesc, directorule! (fr.).

— Căpitane, zise avocatul, pentru Dumnezeu, m-ai scăpat de dogoarea mantalei, fii așa de bun și alege-ți alt portmoneu în locul acestui fund de sticlă... te asigur că nu e parfumat de loc!

5 Veselia reînvie, înprăștiind în chipurile obosite câteva licăriri de viață. Toți priviră pe bietul căpitan ametețit de pierdere și de rușine.

— Dar unde-ai găsit, căpitane, acel fund de sticlă?

— Spune drept... între noi să rămâie...

10 — Mă prind pe trei *patace* că nu bei *chiuraso*¹ din el!

— Nu-l mai lăsați să iasă afară...

— Aruncă-l, căpitane, că nu e de trăit... Nici cu el nu faci parale...

15 — Domnilor! strigă directorul, abia stăpînindu-și rîsul (văzuse pe căpitan cum își vîra ciobul de sticlă în buzunarul mondirului), domnilor, e mîna la d-l Moroi!

20 Șeful de masă puse mîna pe cărți. Întinse c-o mișcare zgîrcită și desperată cea din urmă patacă. Începu să dea cărți adversarului. Își apropie moneda de dînsul. Semn rău. Prea o depărtase întîiași dată. Răsuflarea i se opri.

— Nouă! strigă repede Christodor—moșierul, fostul birtaș — și trase repede cele două mize.

25 D-l Moroi scăpă cărțile din mîna. Scăpă mînele pe masă. Închise ochii. Îl înecă o tuse seacă.

N-avea decît o carte.

30 — Trage cartea, nene Moroi... de unde știi? Trage cartea! îi zise Palidis, revoltat de bucuria bătrînului moșier.

Și, luînd cărțile, azvîrli pe față a doua carte a bancherului, zicînd satisfăcut:

— Fantele de treflă cu nouă de caro, fac tot nouă!

35 „Bravo!” repetară de mai multe ori cei cari pariaseră, pe d-alături, pe mîna bancherului.

Moșierul, palid de mînie, așează rublele în dreptul bancherului.

O bucurie sinistră, ca a bolnavului care, cu o zi înainte d-a muri, visează că s-a însănătoșit, tresări

¹ Corect: *curaçao*; numele unui lichior franțuzesc.

în d-l Moroi și-i încremeni cîtăva vreme în chipul său stors, pe sub a cărui¹ piele subțiată albeau dunga nasului și pometele obrazilor.

Dădu din nou cărți.

5 De astă dată perdu.

Trecu pachetul moșierului și-și sprijini în pumni greutatea capului.

— Ai/ perdut tot, d-le Moroi? întrebă avocatul.

10 — Psîfîf! întrerupse directorul Ministerului de Finanțe, făcînd cu ochiul jurisconsultului spre d-na Moroi.

— Mai bine că te lefteriși², mormoi căpitanul Delescu, întinzîndu-se de barbișon, tot n-aveai noroc... Apoi își îngropă în gușe cîteva cuvinte: De cîte ori punea în contra mea cîte-o sărăcie de patru-lei, îmi
15 spărgea toate băncile... Mai bine!... Parcă fuse pe gîndul meu!...

III

— *Mesdames et messieurs*³, ceaiul! zise directorul, sculîndu-se de la joc. Și, după ce-și frecă repede mînele,
20 vîrî, fără zgomot, în buzunarul pantalonilor un pumn de *poli imperiali*.

Bărbații se sculară, unii triști, alții nepăsători, veseli, glumeți. Se apropiară de masa cocoanelor învrăjbite la joc.

25 Sofi nu mai avea cu ce să-și ție mîna. Se sculă furioasă de pe scaun.

— A perdut tot! dobitocul!... a perdut tot! zise ea vîzînd pe Moroi singur la masa verde.

30 Moroi, prins de friguri, cu ochii pe jumătate închiși, amețea la fiecă mișcare a capului. O spaimă vagă îl necăjea ca un vis urît.

Cînd chiar conștiința suferinței îi adormi și mînele îi căzură de pe masa verde, se pomeni făr' de veste zguduit. Sări în picioare. Se trezi din nou în mijlocul
35 societății pe care o ura cu toată mînia omului slab, bolnav, exploatat și învins.

¹ În textul de bază: *căreia*.

² În textul de bază: *lefteriști*.

³ Doamnelor și domnilor (fr.).

Cînd își întoarse capul... căzu moale pe scaun. Era Sofi. Din ochii ei două lumini, ascuțite și reci.

— Ai dat tot! zise Sofi, apucîndu-l de umăr. (Buzele vinete îi tremurau de mînie.) Răspunde... tot? Nici

5 patru lei nu ți-a mai rămas?

— Da... Sofi... îngînă Iancu Moroi.

— Ți-am spus or ba, dinainte, că tot tu ai să fii în astăseară, ca întotdeauna, *devena* și rușinea mea?

10 — Da... Sofi... eu sunt fără noroc. Iartă-mă... Eu sunt *devena*...

Și lumea îi dispăru. Conștiința propriei sale existențe încetă la răspunsul ce Sofi se pregătea a-i azvîrli. Picioarele începură a-i tremura. Amețeala îi sugrumă glasul. Cîteva lacrimi, pe zbîrciturile chipului.

15 — Ieși!... Ieși!... să nu te vază lumea...

Și îi arătă cu mîna întinsă — ai fi zis, o statuie — ușa ce da în coridor.

Cînd Moroi dispăru împleticindu-se, ea îi scui pă în urmă și îi dădu cu tifla.

20 — Bolnav... prost... fără noroc!

IV

Cocoanele abia se învoiră să întrerupă jocul.

Aburi groși și parfumați se înalță din paharele cu ceai ferbinte și risipesc un miros de sulfina în aerul

25 trezit al salonului.

Lumea se împarte în grupuri. Unii se plimbă, vorbesc și rîd în silă. Alții se tolănesc pe canapele, legu-mind ceaiul linguriță cu linguriță.

30 Ploaia izbește în geamuri ca și cum ar da cineva cu pumni de mazăre. Vîntul se umflă cu vuiet de toamnă.

Mai la o parte, căpitanul de linie, căpităneasa și surora ei, d-ra Mimi, o ocheshică destul de frumoasă și durdulie, sorb alene, mestecă pesmeți de Brașov, ur-mărindu-și fiecare gîndurile și planurile cari ar fi

35 putut izbuti, fără cutare greșală, și de nu s-ar fi pus la spatele lor cutare neghiob ca un par de gard.

De acest grup se apropie tînrul Palidis, zîmbind către d-ra Mimi.

— Ah! ce posomorîtă e vremea afară, ce melancolic e vîntul, domnișoară...

Se așază pe canapea lîngă dînsa.

— Ai dreptate. Ce melancolic e să perzi la cărți...
5 răspunse Mimi, muindu-și surîsul în paharul cu ceai.

— Lino dragă, mormăi ca un urs¹ căpitanul, și cu
patru aș fi cîștigat. *Pontul* avea: opt peste cinci.
Închipuiește-ți, dragă, bătrînul Christodor, el, care
nu trage niciodată la *cinci*... S-ar fi făcut 250 în bancă.
10 Mîna se schimba. Mai treceam de două ori... O mie de lei.

— Dar eu, Delescule! Și numai tu ești de vină.
Acum, în urmă, cînd nu vruseși să-mi dai cinci lei.
Aș fi jumulit pe directoarea. Am urmărit *pasă* în gînd.
15 Tocmai de cinci ori ținea. Făceam 180 de lei. Și iacă,
pe ochii mei, tocmai la a cincea oară mă opream.
Ce să-ți fac? Nu mă-nțelegi. Aveam o inspirație, dar
știi, cum te văz și mă vezi...

Delescu închise ochii, se plecă la urechea nevastei
20 sale și îi șopti, așa de încet, cîteva cuvinte, încît Lina
nu auzi decît: „...mîne... bani... rivizie“. Cu toate
acestea, ea îi răspunse, necăjită, foarte convinsă:

— Mai încet! Ce dracu! îmi spargi urechile...

V

25 La un colț al salonului, sublocotenentul de roșiori,
Nicu, vorbește și rîde cu d-na directoare. Nicu, din cînd
în cînd, ridică glasul și-i spune, ca să auză toată lumea,
lucruri indiferente. Îi vorbește de noua trupă a operei,
de o *primadonă* celebră care vine într-adins, numai de
30 dragul nostru, al romînilor. Altfel... „nu e decît un an,
mai puțin, cînd e la adică, de cînd a auzit-o el făcînd
marți pe m-me Krauss de la opera din Paris...“ Apoi,
vocea îi scade din ce în ce, pînă la un fel de șopăială
tainică. Directoarea, animată, vie, veselă, își pipăie
35 buclele din frunte. Fără voie, ar vrea să caute mîna
lui Nicu. Aruncă ochii în toate părțile. Clipește des.

¹ În textul de bază: *mormăi ca urs*; corectat cf. ed. 1885.

Prin niște oftări, puse cu meșteșug la locul lor, îngînă mîngîietor: „Nu... zău nu... Nu crez că e *posibil*... Să vedem... Înțelegi tu... Vai! Nicule! ce copil ești!... Stai să se așeze lumea la cărți... Și să nu te vază *el*...

5 Prin coridor... La stînga... A doua ușe...”

Ceaiul e pe sfîrșit.

Aproape d-o fereastră, directorul Ministerului de Finanțe vorbește cu d-na Moroi de afaceri, de îndatoriri, de înaintări și primeniri în personalul său, ba încă

10 subliniază cuvintele or de cîte ori se învîrtește cineva pe lîngă ei. Mulțumirea îi năpădește în ochii aprinși și vârgați ca melcul. Sîngele tot i s-a strîns în obraji. Să pleacă într-una. Aruncă cîte-o vorbă vicleană, pe care o sugă ca p-o acadea. Se învîrtește. Își reia șirul

15 și îl părăsește, ca să alerge după un zîmbet al d-nei Moroi. Sub draperia perdelei să simt mai liberi. Ceilalți s-au pus la joc. Nimeni nu-i vede. Nimeni n-are interes de a-i observa, nici chiar directoarea, deoarece a ieșit puțin din salon.

20 — Sofi, orce mi-ai cere... orce... șopti directorul, și-i sărută mînele, ce-i mîngîiau favoritele roșcate și lungi.

— Ce?... Eu îți spui că nu mă iubești... Sunt sigură... Ai dreptate... Cînd o femeie e femeia unui Moroi...

25 Degeaba, femeia lui Moroi rămîne...

Sofi își retrase mîna melancolic din mînele directorului, plecă ochii în jos și se rumeni. Era într-adevăr frumoasă. Strînse ochii. Se ridică puțin pe călcîie. Se întoarse spre fereastră. Și oftă apăsător.

30 — Ah!... Nu mă poți iubi!...

Directorul — fermecat de acea îndoială care-i întindea o melancolie pe chipul ei rotund, de acel dor care o ridica mai presus de restul celorlalte de la masa verde, încins de talia ei, care să mlădia (revărsîndu-și

35 drăgălaș peptul, ce se zărea mișcînd pe sub zăbranicul unei dantele năutii), — îi sărută amîndouă mînele, atrăgînd-o spre el.

Sofi răspunse, dusă pe gînduri:

— Nu mă iubești...

40 Și lui (care nu știuse niciodată ce e iubirea), printr-un caprițiu al nervilor, i se păru că Sofi nu e aceeași din

toate serile, că inima i se umflă cu mai multă îndrăgire... I se păru că acel minut începuse cu tinerețea lui și să prelungea în viitor pentru tot restul zilelor.

— Sofi, ești un copil. Te mai îndoiști?

- 5 Și, rezemîndu-și obrazul de umărul ei, o atinse cu buzele pe gîtul cald și rumen.

D-na Moroi se depărtă puțin. Privi prin geam în întunericul nopții și îi răspunse gales, trecîndu-și mîna pe frunte:

- 10 — Da... mă îndoiesc... Tu nu-mi vorbești niciodată de planurile noastre... Am așteptat să-mi mai spui un cuvînt... Nu știi cît sufer!

Plecă capul între mîini, își acoperi ochii și tăcu cîtva timp, ridicînd des și nervos din umeri.

- 15 — Sofi, cere-mi ce vrei... Cu ce să-ți dovedesc?... Aidem dincolo... să vorbim...

— Nu merg, nu merg! (Privirea îi scînteia.) Nu merg. Mi-ai spus c-o să te desparți. Copil n-ai... Zestre n-ai luat... Nu merg!

- 20 — Tot, tot ce vrei... răspunse directorul. Dar tu cu Moroi?

— Eu? eu? răspunse Sofi încrucișînd brațele pe pept. Care alta ar fi făcut mai mult ca mine? Nu vezi în ce hal a ajuns? Dacă e umbră sau om mi se datorește mie... Dragostei mele... amorului ce-ți păstrez și cruzimei cu care mă port cu el... Bietul Moroi! Ce pot să fac mai mult? Orice caprițiu mi-l satisface... Ce-aș putea pretinde în fața justiției?... Te desparți?... Altfel... Răspunde-mi, sau nu mă mai vezi în ochi...

- 30 Mișcarea mînelor și văpaia privirii, încordarea trupului și glasul ei dovedeau o hotărîre așa de mare, încît directorul se cutremură, el, care începuse a i se părea că iubește, el, care se simțea încheștat de corpul ei voinic și mlădios.

- 35 — Bine, Sofi... Să vorbim dincolo... Pe lîngă tine e și proastă, și urîtă... Aidem... E tîrziu... Lumea o să înceapă să se ducă... Sofi...

Era cît p-aci să dea în genuchi dacă ea nu l-ar fi oprit la vreme.

- 40 — Vino pe cealaltă ușe, eu mă duc prin coridor, zise Sofi c-un glas răgușit și plecă.

Boierii și cocoanele dinprejurul meselor verzi în-
vîrteau cărțile. Din chipul lor perise viața. Din creierul
lor perise gîndirea. Pe aceste schelete, înfășate într-o
5 piele galbenă și moartă, nu se zăreau decît scîrba,
amorteala, uitarea, într-o mișcare instinctivă de trup
și de suflet.

Nenea Christodor adormise și sforăia pe un fotoliu cu
mînele în buzunar și cu capul proptit în pept. Palidis
arunca cercuri de fum. Căpitanul mormăia ca un urs.
10 Cocoanele zărvăiau. De la o masă și de la cealaltă
s-auzea:

— Opt!

— Cinci.

— Carte.

15 — Nouă!

— Bac!

— Dai or nu?

— Ce *devenă*!

20 — Toată seara m-ai prigonit! Ori de cîte ori ajung
pînă la d-ta, caz. Parcă e un făcut...

— Unde-o fi directorul?

— Ne umflă cîteva parale!

— Regulat cîștigă...

— Trebuie să vie...

25

VI

Cînd bietul Moroi, prigonit de soartă, de oameni și
de ai săi, ieșise din salon, ploaia cădea în puhoaie,
deasă, repede, cu bășici, împrăștiind un ropot trist
și prelung. Fulgerile se zvîrcoleau în întuneric ca niște
30 bice de foc.

Cum dete în coridor, răcoarea, lumina fulgerilor și
uruitul tunetelor îi ațîțară slaba rămășiță de viață.

În imaginația sa, împietrită pînă adineauri, socie-
tatea care-l aruncase pe ușe afară i-apăru nesimțitoare,
nerușinată, neîndurată. Nevasta sa, la care se închina,
35 fără să știe de ce, i se păru ca un șarpe ce-și virîse capul
drept în inima lui.

Moroi făcu cîțiva pași prin geamlîcul care da-n
curți, Sîngele începu a-i alerga mai repede. Amețala

5 îl părăsi puțin câte puțin. Gîndul i se limpezi și puterea care zugrăvește în întuneric ceea ce vede la lumină se ivi în creierul său. Viața amortită de șase ani de zile îi reînvie toată în momentul acela. Un regret du-
reros de risipa puterilor¹ sale măcinate în nedormiri, în certe, în registre, în muncă și în griji.

10 Mînele și picioarele îi tremurară. Inima îi zvîcni, apoi bătu încet-încet. Pe gît simți un gust de rugină, amăriu și coclit. În toată gura lui arsă o umezeală crudă și sărată². Atunci, în întunericul adînc al nop-
ței ș-al dezgustului, tresări.

Își încleștă amîndouă mînele în gît. Sugrumîndu-se, simți că-și oprește viața în loc. Frica de a-și părăsi, pentru totdeauna, cancelaria (cu acel miros învechit
15 de catastife și monitoare)... casa cu pridvorul cel nou... patul în care se lungea mai mult ca să zacă... socie-
tatea, pe care, deși o ura, avea farmecul nespus de a i se mișca împrejur... durerea d-a închide ochii ș-a nu mai
vede pe Sofi, care-l chinuia... spaima d-a se așterne
20 într-o cutie de scînduri... și acei bulgări care va suna a veșnicie ș-a întuneric cînd vor cădea pe pleopa de brad uscat... zguduiră pe Iancu Moroi și îl făcură să geamă, sugrumat, în zgomotul vîntului, care se umfla trist și sălbatic în geamlîcul coridorului.

25 Cînd oticni, într-o tuse scorboreșită, un clăbuc sărat și coclit îi umplu gura. Mînele i se înfipseră în beregată. Degetele i se încordară ca niște arcuri de oțel. Năbuși.

Se sugruma, voind să trăiască. Într-o clipă îi trecu prin
30 minte viața cu chinurile ei și moartea cu frigul acelei li-
niști fără înțeles. O sudoare-i scaldă trupul și-i îngheță, ca un strat de zăpadă, din creștet pînă la tălpi. Spăimîn-
tat, bijbii în întuneric pînă dete de prima ușe din coridor.

Din creștetul cerului se sparse un trăsnet teribil.
Moroi sări din loc. Mînele îi căzură de la gît. La lumina
35 care aprinse întunericul, răsufllarea lui înecată năvăli afară cu un sul roșu de sînge. Noaptea înghiți din nou
acei ochi scoși afară din orbite și gura așa de căscată,
încît trosnise din încheieturile fălcilor.

¹ În textul de bază: *de puterilor*; corectat cf. ed. 1885.

² În textul de bază: *sărată*; *tresări*; corectat cf. ed. 188

Picioarele i se îndoi sub dînsul. Se rezemă de uşe. Uşa se deschise. Se repezi în întunericul acelei cameri. Se trînti pe marginea unui scaun. Scaunul se răsturnă. Şi el căzu cu capul pe scînduri.

D-na Moroi, la braţul directorului. Se opriră în dreptul acelei uşi date de perete.

— Vîntul a deschis-o, zise directorul. Să intrăm... Suntem singuri... Ah! ce fericit mă simţ lângă tine...

10 În întuneric nu se zări decît rochia fumurie a d-nei Moroi. Directorul o îmbrăţişă în pragul uşii. O sărută, apăsă şi des, îngînînd pătimaş:

— Şi pe ochi!... Pe amîndoi!... Şi pe celălalt!...

— Ah! ce nebun eşti!... Parc-ai fi de 15 ani...

15 Intrară în odaie, trăgînd binişor uşa după dînşii. Înnumeriră patul. Sofi se așeză pe genuchii lui, coprinzîndu-i gîtul cu amîndouă mînele.

— Nu e așa c-o să te despați?... Dar îndată, îndată! Ce bine o să trăim amîndoi... Nu e așa?...

20 Directorul, descheind-o la pept, îi șopti tremurînd:

— Da, Sofi, voi fi al tău... Te iubesc atît de mult cît urăsc pe nevasta mea... E urîță, bătrînă și proastă... Iar tu... Sofi, fără tine nu pot trăi!...

25 — Aprinde lumînarea, îi răspunse ea, înghițînd un oftat fericit.

Își scoase tunică, se descheie la cordon și repezi rochia în jos, mototolind-o în picioare.

O rîcitură de chibrit se auzi, și scînteia, prinsă de feștila unei lumînări, umplu odaia c-o lumină galbuie.

30 Sofi, numai într-o fustă scurtă, c-o cămașe fără mînci și decoltată, c-o umezeală de plăcere în ochi, întinse brațele goale spre el.

— Vino!... Vino mai iute!...

35 Directorul înmărmurise. Chibritul arse pînă la degete, fără să-l simtă.

Alb ca varul, cu privirea năucă, ațintită în colțul dinspre uşe, încercă să spuie ceva, și glasul îi amuți pe buze.

— Vino! Vin' degrab! îi repetă ea scoțându-și ghetetele.

El vroi din nou să vorbească, dar abia izbuti să-i arate cu degetul spre uşe.

5 Sofi se uită. Și-acoperi ochii cu amîndouă mînele, scoase un țipăt desperat și căzu d-a curmezișul patului.

Moroi se ridicase în coate. Îi fulgera cu niște priviri înfiorătoare. Parcă era un mort ce își aruncase pleoapa coșciugului și își sfîșiase pînza de pe obraz.

10 Gura — sîngerată, cămașa — albă cu pete roșii. Fruntea — spartă de piciorul unei mese.

După cîteva eforturi¹ se săltă pe brînci. Rezemîndu-se de un scaun răsturnat, se ridică în genuchi. Ochii i se rotiră în orbite. Un cadavru galvanizat.

15 — N-am murit încă!...

Ce glas! Sofi se repezi dezbrăcată pe uşe afară. Zăpăcită, se împedică de prag, căzu lat în lungul coridorului și țipă de zgudui casele. I se păruse că Moroi a apucat-o de picioare.

20 Lumea din salon, boieri și cocoane, năvăliră în coridor cu cîteva feșnice în mîni. Advocatul luă în brațe pe Sofi, care leșinase. Ceilalți se grămădiră în pragul acelei uși deschise. Cocoanele se retraseră tremurînd. Cîțiva bărbați se întrebă ră speriați:

25 — Ce e asta?

— Ce s-a întîmplat, d-le director?

Moroi se sculase în picioare, apucase pe director de gulerul redingotei și, zguduindu-l cu cea din urmă efortare a vieții lui, îi repeta, înecat în sîngele ce i-l

30 arunca în față:

— N-am murit încă!... Vreau să trăiesc!

Sîngele îi izbucni pe gură ca dintr-un șipot. Seclătină și căzu la picioarele directorului, sfîșiindu-i pulpanele hainei de sus pînă jos.

35 Spăimîntată, sosi și d-na directoare, galbenă ca turta de ceară, cu rochia descheiată la pept, însoțită de sublocotenentul de roșiori.

În urma tuturor, căpitanul Delescu, c-un pachet de cărți în mînă...

¹ În textul de bază: *sforți*; corectat cf. ed. 1885.

VIII

A doua zi se răspîndise zgomotul în cancelaria șefului de masă și în mahalaua Icoanei, că „d. Moroi, în vîrstă de 42 de ani, a murit din cauza unei rupei de vînă și, ciudat lucru, mai în același ceas, directorul Ministerului de Finanțe a fost izbit de epilepsie“.

PALATUL DE CLEȘTAR

Cam pe la începutul vremilor, pînă unde praștia minții nu azvîrle, se povestește, așa, ca din scorneală, că omul era croit din alte foarfeci și cioplit din altă bardă..

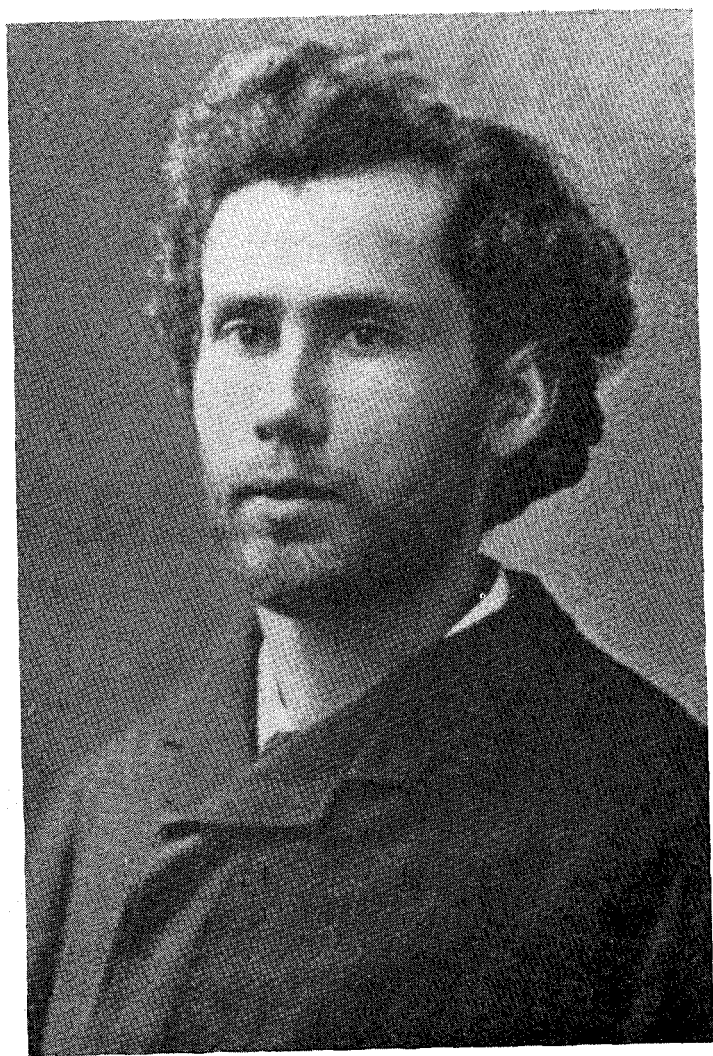
Tot cu mîini și cu picioare era și p-atunci, tot cu ochi și cu urechi, tot cu nasul dasupra gurii și cu călcîiele la spate, dar de învîrtea copaciul smuls din rădăcină și mi-ți izbea la mir leii pustiilor, dihăniile cădeau tumba, cu labelle în sus, marghiolindu-se a moarte.

Apele curgeau la vale și munții se ridicau în sus. Nu se pomeneau flori pe cer și stele pe pămînt — ca pe la pîrdalnicii noștri de stihari — dar multe nu erau așa după cum sînt.

Împărații de mureau în luptă de buzdugan, bine, iar de nu, li se uitau de zile. Numai dacă barba le măturau țărîna la nouă coți în urmă, chemau pe unul din feciori, pe cel mai viteaz și mai cu minte, și-i dăruiau naframa, inelul, paloșul, stema și gonaciul, ca să poată împărați și război în locul lor.

Apărarea și dreptatea atîrna de tăișul paloșului. Cu mintea cîntăreau și hotărau, iar cu paloșul împărțeau. Și spun unii că pe atunci mergea mai bine cu minte dreaptă și fără de legi, decît, ca în zilele noastre, cu legi drepte și cu minte strîmbă.

P-așa vremuri se zice că ar fi văcuit împăratul cu stema ruptă din soare, în cel mai frumos palat de cleștar și peste cel mai înțelept și mai viteaz norod.

Delavrancea, student la Drept în București și „conferențiar”
la pensionul Elenei Miller-Verghi, între 1877—1882

Marya Lupașcu, viitoarea soție a scriitorului, în anii 1878—1882,
elevă în ultimele clase la pensionul Elenei Miller-Verghi

Nu era crai pe care împăratul cu stema ruptă din soare să nu-l fi domolit, că nici-o oaste dușmană nu putea să-i stea împotrivă. La vreme de adânci bătrîneți sta înzăuat în fruntea ostașilor, călare pe un bidiviu
5 ce arunca pe nări trîmbe de fum și limbi de foc. Și toți ai săi prindeau la inimă și biruiau, căci așa li se păreau lor cum era el de bătrîn și înzilizit, tocmai ca o lanceruginită, care d-a pururea răpusesese pe oricine izbise.

10 Dar cît era de mare și de vestit, că se dusesese vestea pînă unde pămîntul e drob și piftie, d-a surda fi fură toate.

Într-o sîntă de vineri, cam pe la chindii, numai ce i se păru că stema din cununa împărătească se umflă și crește, crește, ba cît oul de gîscă, ba cît un boșar,
15 și-i îndoi grumajii, și-l plecă la pămînt. Înfricoșat, împăratul se luptă ce se luptă cu namila de diamant, iar la urma urmii căzu cu fața în jos, podidindu-l un plîns de foc.

Nu trecu cît ai scăpăra din amnar, și se apropiară
20 de împărat, cu mîngîieri și desmierdări, odrasla lui de trei fete, ca trei zîne, surori și nepoate, cari mai de cari mai chipeșe și mai drăgălașe. Apoi veniră mai-marii tronului și slugile ohavnice. Toți cu toți ieșiră ca dintr-o lacră, să cază cu mătănii, doară or curma focul împăratului.

25 Cel mai de frunte dintre sfătuitori aduse vorba cam așa:

— Luminate împărate, care paloș ca al mării-tale n-a mai fost atîtea veacuri întunecat și frînt la războaie?
30 Care împărăție a rămas, atîtea mari de vreme, neștirbită și cinstită pe fața pămîntului? Care răsură e mai învoaltă, și mai rumenă ca domnița, fata cea întîi născută a măriei-tale? Care mură să fie mai neagră ca ochii celei mijlocii? Care rază mai luminoasă ca domnița cea mai mică? Apoi, luminate împărate, după
35 atîtea noroace și bunătăți, ce-i fi avînd ca să te mai tînguiești?

Împăratul, de ochii neamurilor ș-a norodului, curmîndu-și plînsul, mulțumi tuturor și, furișînd
40 sfios ochii în sus, văzu că stema nu e nici mai mare, nici mai mică de cum trebuia să fie.

Se potoli și făcu semn ca toți să plece. Își sărută părintește copilele și opri lângă dînsul pe sora lui cea mai mare, care era și cea mai înțeleaptă, și-i zise încet, că zidurile d-ar fi auzit, nu l-ar fi auzit:

- 5 — Surioară, surioară, lipește urechea ta de inima mea, și ce-oi auzi auzit să rămîie... Pe mine m-a ajuns grea bătrînețe, că uneori stema din frunte crește, crește, se-ntunecă, și de ce se întunecă, e mai grea, pînă ce mă culcă la pămînt. Vezi tu, pare-mi-se că
- 10 în această arătare e căderea mea ș-a neamului meu din scaunul domniii, că din cele trei împărătese ce mi-au slujit de soții n-am avut parte de parte bărbătească. Că făceau cîte-o fată ș-a doua oară, cum făceau băiat, mureau și coconul, și muma coconului. Cea din urmă
- 15 mi-a zis: „Măria-ta, împărăția ce stăpînești a fost zidită de un bărbat, și ori cade, ori se însutește de o femeie, iar de cocon de parte voinicească n-ai să ai parte“.

- Ei, Doamne, și d-ta, fi răspunse soră-sa, mîngîindu-l ca p-un copil speriat, eu văz că stema e cum era, și tot la locul ei. Cît despre vorba mulierească, cea de pe urmă, ca și cea dîntîi, tot fără noimă și fără de înțeles rămîne.
- 20

- Tatăl meu, urmă împăratul, mi-a zis: „Fătul meu, în cal îți las goana voinicului, în inima ta vitejia, în paloș biruința, iar la temelia «palatului de cleștar», odihna norodului tău. Acolo zac, la umbră, ferecate, patimele mari și mici, cari fac pe om fericit și nefericit. Ia seama, fătul meu, că de le-i slobozi, ai
- 25 să-ți vezi supușii pe unii în desfătări, iar pe alții în ahtieri. Ține aste patru chei, și să nu cobori în cele patru incuieri de sub talpa palatului decît atunci cînd ți-o peri o rază din frunte și mărirea ți-o îndoi grumajii.“
- 30

- Împăratul scoase din sîn patru chei, una de aramă, alta de argint, una de aur și alta de diamant, și le dete sori-sei și-i porunci să se ducă într-ascuns să dăschiză și să se coboare sub talpa de la răsărit a palatului și să cerceteze cuvîntul înțelepciunii asupra stemei împărătești, care uneori crește, se împătește și se
- 35
- 40 întunecă, și de ce se întunecă e mai grea, pînă ce-l doboară la pămînt.

Noaptea, tîrziu, sora împăratului își făcu o cruce, își făcu două, își făcu trei și, cum învîrți cheia de aramă în broasca beciului de la răsărit, o vijelie îi amuți auzul, apoi locul pe care sta i se afundă pînă la glezne, pînă la brîu, pînă la gît, iar de-i trecu dincolo de creștet, o văpaie, ce lumina fără să arză, îi învălui obrazii.

La o cutremurare strașnică, două porți, țipînd în còpilele groase, se dăschiseră, la dreapta și la stînga, și sora împăratului se pomeni într-o cameră cu totul și cu totul de aramă. Și cînd trecu prin alte două încăperi, una de argint și alta de aur, sora împăratului văzu minunea minunilor: stoluri de păsări cari cîntau ca din tilinci de argint și zburau în toate părțile, și unele i se puseră pe umeri și-și răsfirară aripele luminoase, zornăindu-le ca pe niște bănuți de aur vînturați din mîină în mîină.

Cînd dăscuie broasca de diamant, sora împăratului împietri de spaimă... În prag se zvîrcolea o namilă de balaur și-și despica fălcile cît să înghiță un călăreț cu cal cu tot.

Limbile lui, ca niște săgeți pîrjolite, le azvîrlea din beregată și le înfigea pe nările nasului, scuipînd clăbuc, care se închea și se rostogolea bășici albe de mărgăritar. Solzăria lui era ca un curcubeu d-a lungul spinării.

— Ah! muiere cu suflet de bărbat, zise bălaurul, ține-ți îngerii, și ce-i vedea să nu te sperii că cine ține cheile tainelor e și mai mare și mai tare ca mine!

N-apucă să-și vie în fire sora împăratului, că strălucirea camerei de diamant îi luă ochii cu sclipirile de toate fețele.

Cînd se trezi, se feri în lături. Lîngă ușe, trei femei, în cătușe și priponite la zid de trei belciuge groase. Cea dintîia ar fi fost frumoasă de n-ar fi zîmbat și n-ar fi mișcat gura neconținut, clewetind fără noimă. A doua bolboșea ochii săi verzurii, scăpărînd scînteii de mînie. A treia, groasă ca o butie, rumenă și voinică, și tot semăna, ca o soră bună, cu celelalte două costelive și pițigăiate.

— Domniță, ce mai e pe lumea de pe tărîmul vostru? nici-o ceartă? nici-o ocară?

— Domniță, te-aș face praf și fărîme dacă nu m-aș teme că n-aș mai avea pe cine urî!

5 — Domniță, de cînd v-am părăsit, nu mai e pui de om fericit!

Așa ziseră pe rînd cele trei surori: Zavistia, Pizma și Prostia.

10 Sora împăratului se simți, o clipă, rea, cum nu mai fusese, cu o mîncărime în vîrfurile limbii și proastă ca un buștean.

Se strecură pe lîngă toate tainele încătușate în cruci, pînă în dreptul altor trei, cu părul din frunte zbîrlit, cu coamele despletite, cari zbierau de se zguduia din
15 temelie peștera de diamant, mușcînd din carnea lor de le țîșneau sîngele.

Lîngă ele sta una neclintită, senină, pe gînduri, cu privirea dulce și fără pic de amăgire.

20 Numai ea, dintre toate, era slobodă. Și, din privire, socotea, osîndea și ierta. Alta nu putea fi decît Înțelepciunea.

D-a dreptul la ea se duse sora împăratului și-i dădu în genuchi, îi sărută mîna dreaptă, o puse la frunte, apoi îi zise:

25 — Tu, care ești mai frumoasă ca răvărsatul zorilor, mai dulce ca laptele îndoit cu miere din faguri, mai blîndă ca mielul de trei zile și, după Atotțiitorul, cea mai adîncă la înțeles, tu știi de ce și cine m-a trimis pe acest tărîm. Povățuiește-mă, Îndurătoareo, ca să
30 pot mîngîia zilele tulburate ale împăratului cu stema ruptă din soare.

— Spune viteazului bătrîn că, trecînd pe lîngă toate pătimile, la hotarul nebunii, ai dat de Înțelepciune. Și spune-i că l-a ajuns zilele, că dacă stema îl apasă
35 așa de greu, nici nu se mărește, nici se micșorează, ci-l apasă, așa cum atîrnă și el de greu pe perina de pe scaunul împărăției. Și spune-i că neavînd copil de parte bărbătească, să cunune pe una din fete cu flăcăul care, zicînd din fluier, îi va preface părul în inele de
40 aur, cu flăcăul care se învelește cu cerul și dorește

mai mult ca fitecine din toată împărăția. Acestuia să-i dea naframa, inelul, paloșul, gonaciul și stema.

Cînd sora împăratului plecă, se năpustiră asupra ei, s-o soarbă și mai multe nu, Furia, Zmintenia și Pizma.
5 Ce valmă de vaiete și blesteme, că se clăti încăperea din temelie, și grinzile porniră din locul lor! În acel vuiet, glasul Înțelepciunei se risipi ca nisipul în luptă cu vijelia. Iar sora împăratului, perzîndu-și cumpătul, se repezi pe ușe afară, scăpînd cele patru
10 chei, cari zornăiră pe pardoseală...

Cînd se trezi pe tărîmul împărăției, toate ușile i se pecetluiseră în urma ei. Și plînze ce plînze cheile
15 perdute, apoi se gîndi cum să mință împăratului d-o veni vorba despre chei, căci plecase cu mintea de nouă coți și i să scurtase de zece.

Cînd împăratul auzi cuvîntul Înțelepciunii, puse de răscoli domnia în cruciș și în curmeziș, doar d-o
afla pe cel ce ar dori mai mult ca fitecine, cît, cu
dorul și cu cîntecul, să poleiască cosițele unei domnițe
20 d-a sale și să se vrednicească de scaunul împărăției.

Și-a întîlnit, în creșul crîngurilor, vînători ce prind iepurii de coadă, în văgăunele munților, delii ce rup
ursul în două, parc-ar rupe un fuștei de ceapă, la picu-
rișul izvoarelor, năzdrăvani cari adună scînteiele din
25 coada licuricilor de fac vălvătăi în miezul nopții. Dar unii doreau bogăție, alții slavă, alții tinerețe fără bătrînețe. Și cosițele domnițelor au rămas tot ca mai
nainte, și împăratul tot fără chef.

Într-o zi, cam pe înserate, cercetașii domniii, rupți
30 de oboseală, pe malul unui rîuleț ce șerpuia ca o fășie de argint, deteră peste un voinic cu pletele răvărsate, ce zicea din fluier de te slăvea.

Și ce mîndrețe de voinic!

Cum îl văzură, ascultară teacă de pămînt migala
35 de șuierături care se-nșira și se deșira ca o binecuvîntare a sufletului.

— Ce dorești, voinice, grăi ceaușul împărătesc, ce dorești tu dupe pofta inimii?

— Cinstiți boieri, alt nimic, să trăiesc, să cînt, să
40 mor...

N-apucă să sffrșească bine cuvintele, și să zăriră cîțiva călăreți, gonind năuci de înghițeau poștiile.

De sub copitele harmăsarilor vîjiiu pietrele ca niște gloanțe. Cum ajunseră, flăcări se opriră ca un zid.

5 — Stați, zise unul dintre ei, să-mi luați p-acest băiat și drept la scaunul împărăției să mi-l duceți.

Bietul băiat se împotrivi: „Ba că nu merg, ba că n-am furat nimic, păcatele mele...” Dar n-avu ce face.

Cînd ajunseră în fața palatului, tot norodul era de
10 față cu mănuchiuri de flori. Buciumașii, fluierarii și surlașii sunau ca de alai mare. Și cu toții se ploconeau la flăcăiandrul cu coama neagră și lucie ca păcura. Iară el căsca ochii mari și, suflet smerit, nu-i trăsnea prin cap de ce și cui să i se facă așa sărbătorire.

15 Pe scările palatului, împăratul, rezemat pe toiag, aștepta voios și, de cum zări pe flăcău, îi sări de gît, sărutîndu-l și p-o parte și pe alta.

— Tu ești dorul nevinovat, zise împăratul, prin barba albă ce i să lungise pînă la pămînt, alesul înțelepciunei și al meu, hai de-ți vezi mireasa și să domnești pe scaunul pe care am domnit și eu.

Nu să dăsmeticise voinicul, și se trezi dus pe sus într-o cămară cu jețuri aurite. Acolo îl aștepta, printre sfătuitoarii tronului și jupînesele cu coconii lor, fata
25 cea mai mică a împăratului.

Și era fragedă și subțirică din creștet pînă în bărbie, cu niște cosițe ca o beteală de aur — lumină și dragoste — că bietul om ameți. Palatul, cu mulțime cu tot, i se învîrți sub picioare și căzu în genuchi și-i sărută
30 condurul.

— Scoală-te, fătul meu, zise împăratul. Și voi, sfetnici credincioși, aduceți naframa, paloșul, stema și gonaciul, că lui i se cuvin, pe lîngă cea mai frumoasă din fetele mele.

35 Dar, în clipa cînd împăratul vroi să binecuvinteze pe noii stăpînitori ai domniiei, cerul se întunecă, norii se posomorîră, cutreierînd pacea văzduhului. Vînturile porniră bătaie oarbă, făcînd una cu pămîntul copacii neclintîți de veacuri întregi. Un potop de

ploaie se sparse din culmea întunecimii și înprăștie,
care pe unde înnemerea, mulțimea norodului.

- 5 Împăratul și adunarea înmărmuriră; palatul de cleștar se clăti pe temelie; cutremurul zgudui pământul; mesele, jețurile și policandrele căzură zdrobite pe pardoseală; oamenii nu se mai cumpăniră pe picioare.

Împăratul, trezit de spaimă și de mînie, strigă către sor-sa cea mai mare:

— Muiere, ce e asta? Ce-ai făcut cheile patimilor?

- 10 Un' ți-ai uitat mințile să-ți fi uitat oasele!

Cuvîntul lui să înecă într-un vuiet de cutremur. Geamlîcul și ușile se zguduiră și săriră din țîțni. Tavanul se crăpă drept în două. Pe uși și pe ferestre se năpustiră niște femei dășpletite, cari vărsau, pe nări și pe gură, fum și pară de pucioasă. Răcnind ca fiarele, ele aruncară la pămînt pe toți cei de față...
15 Și peste trupurile lor întinseră danțul patimelor...

La o nouă zbuciumare, pămîntul se despică în două. Palatul de cleștar, trosnind, se porni și se făcu nevăzut
20 într-o prăpastie fără fund.

Mînia, Furia și Nebunia, și dupe ele altele, plecară virtej în alte părți ale lumii acesteia.

Iar la urma urmelor, tocmai la coadă, Prostia, rumenă și voinică, se tîra mulțumită, d-a înboulea...

- 25 Dar ce-i păsa?... Ca ea nu era nimenea. Și, la dreptul lui Dumnezeu vorbind, nici una din celelalte, d-atunci și pînă azi, n-a sălășluit mai fericit în mai multe capete omenеști.

RĂZMIRIȚA

Iul *Alexandru Vlahuță*

I

Scăpătase soarele.

- 5 Bogăția de grâu, orz, ovăz și mei se pleca la adierile încropite ale vântului de miazăzi. Spicile răskoapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, se clătenau alene, încovăindu-se în văi și dealuri de aur ruginit, în jurul colnicelor, supt cari s-afunda satul Măgura.
- 10 O parte din bucate erau secerate, legate în snopi și movilite în clăi.

- Dar, înainte de vreme, secerătorii mînau năvală spre bordeiele lor, iuțind boii cu coada ascuțită a furcilor. Bătrîni, însurăței cu nevestele cari își
- 15 tîrăsc copiii de mîină, luptîndu-se cu cei din brațe, flăcăi cari pocnesc din bice, gonind înaintea lor vitele speriate, țin răzoarele și se îndeasă la drumul mare, care duce la vatra satului.

- Mulți ies din porumbiști și se revarsă în mulțimea
- 20 ce să întreabă, în graba fugei, arătînd cu degetul spre soare-răsare:

- Ce să fie acolo, nea Strujane?
 - Ce veste, bădiță?
 - Ce pîrjol, vere Dinule?
- 25 — Ce e nu e d-a bună, răspunse moș popa, îndesîndu-și în brîu pulpana giubelei. Mîină, preoteasă, dă zor, parcă ești ciolacă, pîrjolul se apropie și tu tremuri ca un cățel bolnav de jigodie.

— O, păcatele noastre, Doamne, ce-o mai fi și asta! mormăi baba Uța, care își încurcase vaca în carele omenești.

5 Descultă, cu picioarele cojite și arse, nu mai căta la bolovani și mărăcini, dînd cu tînjeala să ia nouă piei de pe juncană.

În urma tutulor, lipiți unul de altul, într-o cărucioară tîrîită de doi mînzați, Miu și Cobila.

— Scăpai de beilic, Cobilo, de arnăuți și de muscali,
10 ținîndu-mi zilele în fundul codrilor cu porumbe¹ sălbatice și cu pere pădurețe. Trecui prin toate, gîndindu-mă la tine. Și nu trecu decît cinci zile de cînd ne cununarăm, și iacă ce ne-așteaptă.

— Ce-ți pasă, Miule... îi răspunse ea. Să mergem
15 în ceata lui Dinu Potop. Noaptea la răs_pîntii, ziua în vizuini, voi fi cu tine. Nu mai e de răbdat. Eu sînt muiere, dar nu mă înșeală mintea. Vine răzmirița, și de ea nu scăpăm nici noi, nici copiii noștri.

— Vine, veni-i-ar numele!... grăi Miu, și-și potoli
20 necazul sărutînd-o pe obrazii ei bălai, cu niște pajure roșiatice ca niște răsuri de măceșe.

Praful răscolit îneca, ca în fum gălbui, norodul speriat. Uruitura și gălăgia speriau păsările crîngurilor. Stolurile de grauri zburau ameteite, ciripind ca de spaima
25 șoimilor. Lăstunii s-afundau glonț în nemărginirea zarei. Mugetul s-amesteca în ninchezarea cailor. Cumpenile liniștite ale fîntinelor de pe vîlceaua satului își arătau vîrfurile în șir, atingînd cerul în depărtare.

II

30 Cînd să apropiară de sat, lighioile bătăturilor filfîiră, speriate, în frunzișul pomilor. Cîinii începură a lătra, ca și cînd hoții călcau satul. Pînă și porcii trîndavi se iuțiră, pornind-o anapoda, guițînd ca de cuțit.

Cu toții năpădiră la biserică, să vază ce era de făcut.
35 Cerul dinspre soare-răsare, roșu cît prindea ochiul, se încingea dogorînd pînă în cătunul Măgura. De la o

¹ În textul de bază: *borumbe*; corectat cf. ed. 1885.

vreme, pălălăi de fum și de flacări se ridicară, amestecându-se între ele și scăpărînd scînteii răsucite în sulurile uriașe de negură posomorîtă.

5 — Să dăm foc satului și să luăm calea pădurilor, strigă un flăcău din mijlocul lumii înmărmurite.

— **Ci** ca ho, voinice, prea o iei repede! răspunse părintele Știubei. Ce dai gurei să mănînce la întoarcere? Minunile Domnului sînt mari. Să fugim cu toții în ascunzătorile codrilor. Ș-o trece ș-asta. Că nu una am vă-

10 zut eu de cînd am albit...

— Faceți copiii și nevestele grămadă, și noi, roată în jurul lor. Ș-o pornim cu ce-om apuca, încotro ne-o duce norocul, grăi un bătrîn.

— Înghățați topoare și coase. Ce ni s-o întîmpla în-

15 tîmple-ni-se tuturoara.

— Așa! Așa! strigară cu toții.

Iar copiii, tremurînd de spaimă, goi pușcă, agățîndu-se de bietele femeii, îngînau înecați de plîns, ștergîndu-și nasul cu mînele slabe:

20 — Mamă, vin turcii? Vin capcăunii cu două guri, mamă?

Un ropot de cai, fără de veste. Picioarele li se tăiară de la încheieturi. Popa își făcu cruce, și după dînsul toți bănănăiră semnul mîntuirii.

25

III

Într-o goană nebună, pe deșelate, bătînd gonacii cu iataganele, un polc de călăreți s-arată în capul Măgurei.

Cît te-ai șterge la ochi, ceata sosi în fața mulțimii.

30 — Sînt d-ai noștri, sînt creștini, strigară toți în toate părțile. Bine-ai venit, Potoape! Ce mai veste, haiduce?

Caii deliilor erau în spume. În loc de frîie, ștreanguri și curmeie. Cuțite late la brîu. Căciuli țurcănești date

35 pe ochi. Priviri de fiare.

În fruntea lor, Dinu Potop, cu iataganul de mîna dreaptă, răspîndind răcoare în jurul său de cotropitor,

nalt cît un brad, cu fața crestată de luptă și de nedormire.

— Vestea rea, creștini de Dumnezeu, zise Potop, a flămînzat omida. Vin turcii mînați de arnăuții stăpî-
5 nirii. Ard satele. Robesc copiii și femeile. Scrum în urma și vîlvătăi înaintea lor. Mîna pe topor și să luăm calea pădurilor. La strîmtoare să-i apucăm. Jur că voi mîncă unul de viu cu carne și cu oase.

Unii peste alții, porniră.

10 O vîlmășeală de care, de cai și de boi, de moșnegi, de femei, de bărbați și de copii, cu traiste de mălai, cu tingiri, cu tigăi și căldări. Unii se roagă, alții înjură. Zgomotul sec al roatelor, bălângăitul arămurilor, ca niște clopote dogite, împrăstie spaima în lungul ținu-
15 turilor. Se duc, ducîndu-și sărăcia și plînsul.

Unde-și zidiseră bordeiul vor găsi tăciuni și, răscolind cenușa satului mistuit, vor da peste petice de velințe, peste crîmpeie de icoane, la care s-au închinat o viață întreagă. Și poate n-or cunoaște vatra în jurul
20 căreia ș-au cîrpit zi cu zi traiul, îndrugînd povești și basme.

Droaie netrebnică, ce nu mai crede în mîntuire, se repede încurcată, ca fulgii unui viscol în lungul drumului, fără să știe ce s-o întîmpla pe ziua de mine.
25 E noapte. Cerul în urma lor s-aprinde, cătrînind văzduhul.

Dinu Potop, înaintea tuturor, își sîngeră armăsarul, jucînd pe spinarea lui ca un stîlp negru. El îndeamnă poporul la viață și la goană.

30

IV

Rătăcit de ceilalți, Miu s-a aruncat pe calul din cetlău, retezînd-o d-a curmezișul holdelor. Se duce de zor. Cobila, în căruță, p-un maldăr de fin, se gîndește la
35 desișul unei păduri și la creasta de peatră a vreunui munte, departe de răzmirița care cotropește temeiul omului.

— Vremuri grele, Miule, mormăi ea săltată în sus pe maldăr. Nu e de trai. Mai bine cu lupii pîrloagelor decît

cu stăpînirea de azi. N-apucă să se încălzească locul sub tine, și bir cu fugiții, că răzmirița bate la ușe.

Nu sfîrșise bine cuvîntul, și-i apropie din spate un ropot de cai și-un zăngănit de arme.

5 — Ne-au dat de urmă, strigă Miul, nu e scăpare, Cobilo, dar să încercăm ceva.

Degrad el își opri caii. Ridică fînul din căruță. Își lungi nevasta cu fața în jos d-a lungul dricului și-o acoperi cu maldărul de fîn și îi zise, pornind-o la drum:

10 — Te chinuiesc, Cobilo, dar poate c-așa ne-o ajuta soarta să trecem și d-astă primejdie.

Încălecă. Își făcu cruce. Apucă hățurile. Și începu să bată mînzații cu codirișca, de le plesneau pielea pe coaste.

15 — Mai încet, grăi năbușit Cobila, mă înecă răsuflarea...

Miu, fără s-audă, fără să vadă înaintea ochilor, gonește în pustiul întunericului. Căciula îi cade din cap. Cămașa i se umflă de vînt. Codia biciului i s-a spart în
20 hășchii și sar din ea puzderii cînd dă în șoldurile uscate ale cailor numai apă și spume.

Degeaba însă. I-a sosit. Cu șalvari roșii și creți, găitanați și strînși pe fluierul piciorului, cu iatagane lucioase, ei prind pe Miu de ceafă, oprind căruța în loc,
25 înjurînd, beți morți, să te cutremuri: „*Bre! Ghiaur! Ana sîna sictir!*”¹

Îl croiră cu latul iataganelor. Unul din ei, de-abia se mai ținea pe șea, îl izbi cu pumnul în față și-i zise pe romînește:

30 — N-ai nimic în car, păcătosule?

— Jupîn ciauș, răspunse Miu, — mai mult mort decît viu — așa să-ți ajute Dumnezeu, nimic. Îndură-te de mine! Lăsați-mă cu zile!

Ceașul bolborosi cîteva cuvinte tovarășilor săi, iară
35 ei începură a băga iataganele în fînul din căruță, pînă la mîner, da' d-or găsi ceva pitulat.

În acea gălăgie de ocări și urlete de fiare, la fiecare împunsătură de iatagan, parcă s-aud vaiete năbușite, și maldărul tresare. E viu. Îl doare acele limbi ascuțite
40 care-l spintecă.

¹ Cuvînte injurioase la adresa creștinilor (turc.).

Miu, smulgîndu-și părul din cap, sărută iminiții
ceaușului și răcnește:

— Stăpîne, n-am nimic, nu mă mai chinuiți, îmi mor
copiii de foame, lăsați-mă!... Stăpînul cerului să v-as-
5 culte cum vă îndurați și voi de mine...

Îl iertară. Întoarseră caii. O tuliră ca vîntul.

Miu se repezi la fîn. Înăță din el cît putu și, după
ce-l aruncă tot la pămînt, se ridică pe inima căruței.
Fără să vadă, fără să-și dea seamă de ce face, strigă ca și
10 cum l-ar fi hărtănit o fiară sălbatecă:

— Scoală, Cobilo!... Nu te mai face!... Sînt eu...
Deșteaptă-te!...

O luă în brațe. O așternu pe iarbă. Trupul îi era moale
și cald încă. Spinarea ei, scaldată în sînge, era ciuruită
15 de iatagane. În gură avea hășchii din scîndura dricului,
în care-și înfipsese dinții, ca să nu strige.

Miu începu să țipe, simțind în adîncul inimei toate
găurile din spinarea ei.

Se sculă năuc. Plesni cu biciul caili, cari fugiră.

20 — Duceți-vă, altul să vă fie stăpîn, eu n-am ce mai
face cu voi!

Sărută pe Cobila de mai multe ori. Se sculă din nou
în picioare. Strînse biciul în mînă. Apoi se izbi cu pal-
ma în față.

25 — Jelesc ca o babă...

Își potrivea codirișca în gură și-o înfipse toată pe bere-
gată. Horcăi și căzu la pămînt.

A trecut o săptămînă, și răzmirița s-a dus. Măgurenii,
pocîlțiți de foame, să apropiară de vatra satului.

30 — Ș-au găsit bordeiele pustiite, biserica arsă, sfintele
icoane pîngărite.

Iar unii din copii, după ce s-au întremat cu cîteva
îmbucături, alergînd după un stol de corbi, au dat peste
Miu și Cobila, lungiți unul lîngă altul, cu ochii scoși,
35 cu coșurile peptului scobite, și caii lor, tîrînd căruța,
le da tîrcoale, păsînd de jur împrejur.

SORCOVA

I

Troienii se ridicau namilă pînă în tinda creștinului. Vîntul spulbera fulgii de zăpadă în vîrteje și stoluri, repezite în lungul ulițelor, sparte la răspîntii și înprăstiate fără căpătii în largul maidanelor de la Olănița¹. Pîrtia nu se mai cunoștea. Zăpada îți trecea de glezne și mai bine.

Fumul căminelor, zăpăcit de bătaia crivățului, se zvîrcolea pe loc și, ca și cum ar fi fost sorbit de vetre, se prăbușea îndărăt pe gîtul coșurilor. Mahalaua înțelenise îngropată în troieni.

Nu se pomenea nici gură de om, nici lătrat de cîine.

Așa An nou, așa Sîn-Vasile, să-l hărăzească Domnul vrăjmașilor noștri, că și d-ai avea tufă în bătătură, uiți și de topor, te dai cît mai afund în plapămă, îți răstorni toate țealele în spinare, și, tot gheață rămîi din tălpi pînă la creștet.

Taraful lăutarilor, al lui Sotir Ciupitul, țambalagiul Olănitei, împodobise din preziură un cap de porc cu tibet conabiu și albastru, cu busuioc și cu cercei roșii în amîndouă urechile, și mi-i vîrșise, în dinții rînjiți, un trandafir umplut cu tocătură rumenă.

Toți așteptau să vadă astă grozavă „Vasilcă”, și nimeni n-o mai vedea, deși trecuseră ca la trei ceasuri de cînd se luminase de ziuă.

Nu se pomenea nici de sorcovăială, dupe cum s-ar fi cuvenit de la moși, de la strămoși. Ți se prindea

¹ Veche mahala în Bariera-Vergului din București.

pleoapă de pleoapă, nare de nare, falcă de falcă, (degera oul în găină de ger ce se pornise.

— N-am putea duce l-alde biata Bălașa ceva curmeie de viță și vreascuri ujujite? zicea mama Arghirița
5 fetei-mari ce învîrtea mămăliga între genuchi și se ștergea la ochi din pricina fumului. Biata Bălașa! o fi amorțit cu copil cu tot! Săracă lipită, bolnavă că nu se mai poate tîrî, văduvă, cu copilul gol pușcă, pe
10 așa cătea de vreme, nu știu, zău, de și-o mai înnodea zilele... Scoală, Irino mamă, pune pe tine cojoaca ta și dulama mea și du-te de vezi, îi aburește coșul a fum?

Irina lăsă făcălețul în mîna mă-sei, se strecură pe prispa din jurul pereților pînă la spatele casei, apoi
15 se întoarse într-un suflet în tindă, se scutură de omăt și sări pe vatră.

— Nu e, mamă, nu e fum, nu e nimic; geamurile — înghețate tun, cu frunze geruite, de nu le-ai răzui nici cu custura.

20 — Grăbește, Irină, să-i duci ceva găteje, nițică mămăligă și ceva fiertură; să le aprinzi focul cum ai ști, să le pui masa, c-or fi flămînzit; și e mai mare păcatul să știi pe femeie cu copilașul ăla pocîltit și degerat la o zi așa de mare!

25

II

Zăpada îi pătrunsese în tindă; vîntul îi cînta prin crăpăturile ușii parc-ar fi vuit în duba mare; și Bălașa era întinsă în pat, învălită c-o plapămă veche, soioasă și ciuruită cu găuri prin cari ieșeau ghiomo-
30 toacele de lînă neagră. Pe picioare își trîntise două scovergi. La sîn își ghemuise copilul îmbrăcat cu niște zdrențe de pantaloni, c-o scurteicuță blănită și încins pe la mijloc c-o basma roșie. Chipul ei, gălbejit de boală și de sărăcie, începuse a da în vînat; ochii,
35 pironiți asupra copilului, perduseră luciul vieței ca și cum i-ai fi răzuit c-o gresie.

— Mamă, mi-e frig lîngă tine, tu ești prea rece, îngîină copilul dîrdîind, lasă-mă să mă dau jos.

— Bine, Nică, fă cum vrei, șopti Bălașa. Cîteva
lăcrîmi îi umeziră ochii ei uscați.

— Mamă, mie mi-e frig cînd stau în casă, adăogă
5 copilul trăgîndu-și cizmele, mai bine ar fi să mă duc
cu sorcova. Soba nu s-a dăzmorțit de trei zile, și eu am
merișor și busuioc uscat, pot să-mi fac o sorcovă, dacă
nu am una de tîrg cu flori și cu beteală; și poate să
viu cu parale; am să-ți cumpăr pîne caldă. Aici e
frig, mamă, vreau să mă duc!

10 Și el, care înghițea în sec de foame, nu-i venea să
spuie drept — deși abia era de șase ani — căci simțea
pe mă-sa bolnavă greu, și tot zadarnic ar fi fost s-o
mai mîhnească-și el cu foamea lui.

— Du-te, răspunse Bălașa închizînd ochii. Știu eu
15 ce te mîină pe tine, dragul mamei, știu eu, numai
Dumnezeu nu știe! Să te sărut o dată înainte d-a pleca.

— De ce să mă săruți, mamă, înainte d-a pleca?

— Ca să-ți fie cu noroc, ca să ciștiți parale, ca să
te primească cu bine la casă de oameni.

20 Și dupe ce-l sărută pe frunte, pe obraji și pe ochi,
copilul se uită lung în fața ei.

— Mamă, dar gura ta este de gheață? Altădată,
cînd mă sărutai, mă încălzeai, acum parcă mi-ai bătut
două piroane de gheață în amîndoi ochii.

25 Și, văzînd că mă-sa și-a luat fața în mîni, o socoti
mîhnită de vorbele lui, se repezi la gîtul ei, o mîngie
ușor pe tîmple și-i strigă c-un glas între rîs și plîns:

— Vrei să te sorcovăiesc? Așa cum m-ai învățat
tu, mamă?... „Tare ca ferul, iute ca oțelul...” Nu
30 vrei?... „Să înflorești, să mărgărești!...” Nu zic bine?...
„Ca un măr, ca un păr!”...

Bălașa, dupe ce zgîrci de trei-patru ori din mîni și
din picioare, își veni în simțire ca dintr-un somn adînc.

35 Nică era la gîtul ei și începuse a-și îngîna vorbele
cu plînsul.

— Nu zic bine, mamă? De ce nu mă ascuți? „Ca
un fir de trandafir, tare ca peatra, iute ca săgeata”...
Mai sărută-mă o dată, c-am să-ți aduc pîne caldă de
la Iane brutarul.

40 Îl sărută. Parcă buzele i se încălziseră într-un zbu-
cium de viață fără nădejde. Nică, dupe ce o bătu pe

frunte cu mănuchiul de merișor și de busuioc, plecă îndesîndu-și căciula pe urechi.

5 Cînd copilul ieși afară din tindă, îl săgetă crivățul, care te orbea și-ți îneca răsufklarea. Cercă să facă un pas din prag și nu văzu înaintea ochilor. O pală groasă de zăpadă îl izbi peste ochi. În acea frămîntare cumplită, un singur gînd îi licări în mintea lui de copil: „Vreau să aduc pîne caldă mamei, pîne caldă de la Iane brutarul!“

10 Și intră în zăpadă pînă în briu. Să opri încremenit. Auzise ceva. Îl striga cineva? Auzise bine numele lui. Vîntul să fi fost? Și vîntul era rece, și glasul care-l chemase fusese cald. Ca și vîntul să perduse în depărtare, deși venise de aproape. „Nică!.. Nică!...“ Iar?

15 Și acest glas, care ieșea ca de supt o copaie răsturnată, era slab, năbușit, tăiat de tuse, bolborosit într-o hîrîială care-l îngheță pînă la măduva oaselor.

— E mama! șopti copilul clănțănind, și să repezi la ușe.

20 Pe cînd se lupta să deschiză ușa cu mîna stîngă, căci cu dreapta strîngea cît putea sorcova de merișor, iacă și Irina a mamei Arghirița, cu un maldăr de găteje și de viță uscată.

— Mama, dadă Irină, cere apă, deschide-mi, deschide-mi!

25 chide-mi!

Cînd intrară în casă, biată Bălașa se dusesse pe lumea ailaltă. Plapăma și velințele căzuseră jos. O mîna-i odihnea pe piept, iar cealaltă încremenise înfiptă în așternut. Cu ochii pe jumătate închiși, părea că-și caută copilul la sîn. Gura ei căscată, o pată neagră ca întunericul, și, tot ca întunericul, fără fund.

30

— Dadă Irină, vrea apă, să-i dăm apă, dadă Irină! îngină bietul copil, căutînd prin odaie cana cu apă.

35 Dada Irina, în loc să-l asculte, îl luă în brațe și se repezi cu el pe ușă afară.

Cînd îl duse l-alde Arghirița și dădu de căldură, Nică îmbrățișă soba, închise ochii și zise încetinel și dulce:

40 — Dadă Irină, să faci și mamei foc, că mult e bine la căldură!

Apoi, băgînd de seamă cum șopteau de tainic Irina cu mama Arghirița, care adusese ș-o lumînărică de ceară galbenă, întrebă cu binișorul:

— Da' ce să faci, dadă Irino, cu lumînarea?

5 — Să duc la mă-ta foc, lele, fi răspunse Irina.

— Și eu, dupe ce m-oi încălzi, mă duc cu sorcova, să-i aduc pîne caldă, mormăi copilul, ațipit lîngă sobă, strîngînd neconținut în mîna dreaptă mănu-chiul de merișor și de busuioc.

10 — Dar pe cînd Arghirița vorbea ceva mai tare cu fie-sa, socotind că copilul adormise, Nică deschise sperios ochii săi albaștri, înecați în lăcrîmi, sări de lîngă sobă și strigă, neputîndu-și stăpîni plînsul:

— Dadă Irină, nu vreau s-o dați popii!... De ce s-o

15 bage în groapă?... Mama e a mea, nu e a popii!... Nu vreau să-i dea țărînă în ochi... N-a făcut nimic... Dacă e săracă... cînd m-oi face mare o să fie bogată... O să-i cumpăr scurteică, rochie și șorț... Să nu mi-o dați popii!... Nă s-a dus la biserică c-a fost bolnavă, dadă

20 Irină... dumneata știi cum se ducea înainte... dumneata știi...

Abia dupe multe făgăduieli se liniști, se culcă d-a curmezișul patului de lîngă sobă și adormi oftînd, nevoind să mănînce decît „o dată cu mama“.

25 A doua zi toate i-au fost d-a surda. S-a rugat, a plîns, a țipat, că popa n-a voit să-l asculte. Pe mă-sa au pornit-o cu picioarele înainte. Degeaba le-a zis tuturor: „Lăsați-o barim pînă s-o muia curtea bisericii!“, auzind că pămîntul de groapă e tare ca osul.

30 Și toată lumea i s-a părut rea d-atunci încolo, mai ales părintele Tudor. Și din mîna popii multă vreme n-a luat nici prescură, nici artos.

Iar mama Arghirița, în loc d-o fată, avu o fată ș-un băiat.

ODINIOARĂ

lui *George Radu Golescu*¹

5 Anii trec așa de repede, că nu-ți dai seama când și cum cutare flăcău, rotar or grînar, s-a schimbat în moș cutare, de unde și pînă unde un bujor de fată, să o fi sorbit într-o lingură cu apă de dragă ce-ți era, să te pomenesci cu ea zbîrcită, căruntită, apoi albă-colilie.

10 Așa curge vremea, și pe noi nu ne lasă în urmă, ci ne tîrăște cu ea pînă la hotarul vieții. Ne așează frumușel pe două scînduri, ne întinde pe dasupra o pînză albă cu cruce în mijloc, ne stropește cu vin și cu untdelemn. Bulgării și țărîna cad și astupă. Și tot vremea din moșoroi face neteziș, surpă crucea de
15 la cap, bătătorește locul și acoperă cu bălării cel din urmă locaș al nostru.

Ei, cîte se duc cu zilele și ce triste minuni ni se arată de ieri pînă azi! Cîte ne mai așteaptă de azi pînă mîine!

20 În curtea bisericilor vechi, cruci de peatră și de lemn, uneori cîte două-trei în același cuib, umbrite de vișini și de pruni. Rămii pe gînduri. Parc-ai vrea să știi cine odihnește sub pămîntul încărcat cu ștevie și cu urzici... Parc-ai vrea să afli ce locșor a căzut la
25 fitecine din cei ce odihnesc acolo... Cu mulți ai copilărit, mulți te-or fi mîngîiat și pe unii poate că i-ai iubit.

¹ Coleg de liceu cu Delavrancea la „Sf. Sava”, cu care acesta a locuit la Paris în 1882 — 1884. Frate cu Dinu Radu Golescu. (Vezi nota la p. 1, volumul de față.)

E trist.

- Dar e și mai trist să te reîntorci, după mai mulți ani, din pustiuri străine în mahalaua în care ai născut și-ai crescut, și să nu mai vezi nimic din câte știai. Pe
5 aceeași streacă să intri, pe aceeași cărare să te strekori, și să nu mai vezi mîndrețea d-odinioară.

- La marginea capitalei, departe de zgomot și de făpturile pizmașe, între oraș și ogoarele țărănești, să întindea, înflorind, mahalaua grînarilor. Mergea bine
10 de la Dumnezeu. Unde își punea creștinul vatra, să prindea pe tălpoaie neclintite. Casele văruiute se afundau în grădini cu rogoadele, veselie copiilor. P-alocurea viile se mlădiau, încărcate cu ciorchini, pe aracii plecați de greutatea rodului. Tăranii cu dare de mînă să
15 îndesau să-și găsească loc între grînari. Era o ferbere de muncă, o dragoste de propășire și-o frăție de trai, că nu se mai pomenea așa mahala tihnită și harnică.

- Cînd sosea cîte un jupîn, or nea cutare, călare pe rotașul din stînga, plesnind voinicește în naintași,
20 lelițele, cumetrele, finele, suratele îi ieșeau voioase înainte, îl opreau din drum și-l zăpăceau cu cercetările. Grînarul, cu o mînă în brîu, cu alta pe hățuri, cu biciul pe după gît, le răspundea cu rînduială, să nu lase pe nici una mîhnită.

- 25 — Nea Mitrane, ai întîlnit, p-ale drumuri, pe alde dumnealui? (Și „dumnealui” îi era bărbatul.)

— Da, cumetriță, descarcă la Oltenița.

— Nea Mitrane, ai văzut pe bîcu? (Și „bîcu” îi era tată-său.)

- 30 — Da, fină, cale d-o zi, și vine, e sănătoșel, tare-mare.

— Nea Mitran, ne-ai întîlnit flăcăul? (Și „flăcăul” era frate-său.)

- 85 — Cică a cîștigat bune părăluțe. Dar tu, cînd ne-întinde halageaua nunții?

— Și așa, cu una, cu două, pînă le dedea de rost, apoi toate alergau, ca un stol de vrăbii speriate, care încotro ședeau, ca să spuie veste bună și noroc pe la cei d-acasă.

Chiaburii se înmulțeau. Copii rumeni și bucălați goneau cu ghiozdanele la școala din curtea bisericii, să plătească sfântoaița pe lună dascălului Nicuță și să învețe slove noi, să citească pe felurime, să scrie

5 pe platcă și, heil mai târziu, să învîrtească tocul pe hîrtie, ca niște logofeți.

În serile de vară, mai ales pe lună, toată mahalaua ieșea pe prispă or pe laița de lîngă poarta mică, și poveștile începeau lungi și nesfîrșite. Bunicele și mu-

10 mele își luau nepoții și copiii cei mai mici, prislele, în poală și le spuneau cîte-n lună și-n soare. Ba de turci, ba de tătari, ba de calmuci, ba de căpcăunii cu două guri, ba de muscali, ba de nemții cu coadă, mă rog, din cîte omul apucă și vede, aude și nu uită.

15 Și cînd liliicii goneau d-a lungul drumurilor, copiii măricei părăseau scurteica bunicii pentru ca să arunce după ei cu căciulele, strigînd de la ștreaje pînă la biserică:

20 — Liliac... liliac,
trage noaptea la conac,
din cloponița bătrînă,
hop, o dată, hop, de două,
pîn' la nouă...
Liliicii dacă scapă
25 supt căciulă fac calpacă.

Și de veneau Floriile, Paștele, cu hainele noi, St. Ilie, cu pepenii de Pantilimon, Moș Ajunul cu colindețele, această prăsilă voinică și vioaie umplea mahalaua de veselie și de năzdrăvănii.

30 La Ignat, cînd zăpada cădea de două palme, porcii înjunghiați asmuțeau cîinii, guiînd de se cutremura pămîntul. Fumul focurilor, în cari îi părpăleau pînă la șorici, acoperea cerul mahalalei ca o ceață deasă și fără căpătii...

35 Așa îi mergea, pe acele vremuri, omului, în bine și d-a bună. Case noi se clădeau într-una. Ogrăzile se făceau mai dese și mai frumoase, împodobite primăvara cu stufuri de flori, iară vara mlădiete pînă la pămînt de rod bogat și felurit.

D-atunci tot să fi trecut cincisprezece ani de zile.

În ziua de azi, bătrînii s-au dus după tărîmul ăsta. Casele vechi, nespoite, dărîmate, fără garduri, mărturisesc că sărăcia s-a încuibat în locul belsugului d-odinioară. Azi tot e d-  valma, căci toate sunt d-  valma
5 c nd bietul cre tin nu mai are ce ocroti. Grajdurile, ulucile cu por ile mari au fost aruncate în sobă, pe gerul Bobotezei. Cur ile, pline altădată de păsări, azi sunt pustii. Abia c te un c ine poc ltit mai hămăie  i te veste te că e la loca  de om.

10 Copiii sînt galbeni  i slabi, zdren ro i  i fără chef, căci la Pa te n-au cu ce se înnoi, la Mo i n-au cu ce să- i cumpere fluieri  i h r itori. Zmeurile nu mai vijie pe la S n-Petru. Dascălul Nicuță nu mai c nt  cu o sută de b ie i într-un glas:

15 O da  -i una, u na!
do rdo  pa tru!

8.6. Nunta de azi să cheamă *sărăcie la sărăcie*, botezul, din cumetrie cu chief  i lăutari, se numește *belea la capul omului*.

20 Grînarii au ajuns la două m r oage de cai  i nu mai pun în c ru ile cu coviltir patru chile mari.

Toată mahalaua a sărăcit  i se-ngroapă în ruine  i bozii.  i, spre batjocoră, soarta a făcut să se ridice în locul bisericu ei (plină al'dată de credincio i la sărbători), biserică mare  i falnică, dar goală chiar la
25 sărbătorile împărătești.  n locul  coalei lui Nicuță,  coala prim riii, ca un palat frumos, încăpător, dar pustiu  i fără spor la carte.

— Ce e asta, lele Ancu o? am întrebat m hnit, privind în toate p r ile.  i de ce-a i ajuns în halul ăsta?

— Ei, maică, ce e de la Dumnezeu  i de la st p nire este. Iacă școală mare, iacă biserică frumoasă, dar de ce le-or mai fi ridicat în mijlocul d r m turilor eu nu pricep... Uite, ne-am st ns în c  iva ani. Se zice că
35 acele ma ini blestemate de drumuri-de-fer au luat cheagul grînarilor no tri. Apoi de, o fi, n-o fi... At t, mamă,  tiu că odinioară copiii   i numărau anii după casele noi cari se ridicau, azi   i socotesc v rsta după casele cari să d r m .

40  i b tr na plecă cu doni ele spre pu ul cu două roate.

SUSANA

În via păraginită, iarbă grasă acoperă răzoarele cu o pânză smălțuită cu flori. Parc-ar fi scuturat cineva

5 câmpiile dintre „casele pustii” și gropile de nisip.

Soarele e zăpușitor. Lumina te orbește. Aerul joacă, fierbe, și nici un pic de adiere nu potolește arsura.

În mijlocul viei, doi castani bătrâni și stufoși stau neclintiți, rupînd albastrul cerului și întinzînd pe
10 verdeață umbrele lor înpreunate, ca două poloage rotocolite.

La rădăcina lor se odihnesc grînarii la Sîn-Petru și Sînt-Ilie. De la amiezi, rogojinile și velințele sunt
15 așternute¹. Perne de paie se pun căpătîie. Botele cu apă proaspătă, clondirile cu vin scufundate, în doniți, pușoarele noi cu miros de brad, cîteva castroane cu fiertură, lingurile de lemn și ștergarele vărgate la căpătîie sunt rînduite cu îngrijire și înconjurate cu foi de pelin ca să le dea un miros sănătos și răcoritor.

20 S-au așezat pe mîncare și veselie. Toți sunt rudă, rudenie, zibedenie, cuscri, fini, nași, că pe nume curat nu-și zic. E o familie întinsă. Mănîncă din același căstron, sorb cu aceeași lingură, rup din aceeași azimă, din aceeași turtă caldă.

25 Mai-marii lor sunt moșnegii de cîte un veac, cum este bunioară Tămădueanu, cu barba pîn' la cingătoare, Doroftei, căruia îi cam place să sugă, așa bătrîn cum este, și să ciupească cu vorba pe fetele mari, cari se rușinează.

30 Amîndoi stau în capul mesei. Și cînd se scornește vro pricină de neînțeleș, bărbații și femeile, ba pînă și liota de copii, dau năvală cu întrebările, și ei ascultă cu mîndrie și le împart dreptatea după cum li se cuvin.

35 — Nu e așa, tată Doroftei, că cuskra Vișea e cu munca la Rădovan?

— Nu e așa, tată Tămăduene, că neamțul e mai hain ca muscalul?

¹ În textul de bază: *velințele așternute*; corectat cf. ed. 1885.

Ş-apoi lua cuvîntul Tămăduceanu, şi mi-ţi vorbea aşezat şi îndesat, că lingurile nu se mai mişcau de pe buzele străchinilor.

- Suntem, le zicea el, d-aceeaşi cruce cu muscalul,
5 dar nu d-aceleaşi sînge. Beilicul neamţului, muscalu-
lui, turcului e tot beilic. Oricare din ei ar călca ţara,
ambarele se golesc, de păsărim te-ai spălat pe mîini,
clăile de fîn se fituiesc. Şi unii aduc lăcustele, alţii
10 molime, iar în urma lor ne lasă praful şi sărăcia. Dacă
nu te înţelegi cu rumînu la vorbă, adicătelea dacă nu
grăieşti acelaşi grai, poate să facă o mie de cruci, una
peste alta, pînă ş-o găuri frunte, umerii şi buricul, că
tot juvină şi pacoste cade pe urechile noastre¹.

- Dar se închină, răspunse una din femei, înghi-
15 ţînd o năstrapă cu apă rece de la Susana.

- Taci, cap de tivgă, grăi Tămăduceanu. Apoi îm-
bătrîneşti d-a surda, muiere. Şi ce-ai văzut, şi ce-ai
auzit, mai bine le vedea şi le auzea coţofenile, că tot
atîta era. Gara-gaşa, ca şi ele... Ce mi-e mintea lor,
20 ce mi-e mintea ta? Să îmbucăm ceva, ş-am să vă
spui eu, că una e crucea şi alta e neamul.

Clondirul cu vin gîlgii d-a rîndul în gîtul bătrîni-
lor, cari răsturnau capul pe spate, şi se opri o toană
l-alde tata Doroftei.

- 25 După ce-şi potoliră foamea şi-şi înecară setea, unii
cu vin, alţii cu apă rece, bătrînele plecară capul pe
perne, bărbaţii, flăcăii şi fetele mari făcură roată
împrejurul Tămăduceanului, iar băieţii o tuliră d-a
lungul viei, strigînd în goana lor:

- 30 — Cine vrea *d-a puia-gaia* să-i adune cu tigia?

— Cine vrea *d-a v-aţi-ascunselea*?

— Cine *d-a hira* care taie vîna?

— Cine *d-a poarca*?

Iar fetele:

- 35 — Cine vrea *d-a leapşea*?

— Cine *d-a feţele*?

— Cine *d-a ineluş-învîrtecuş* p-al cui deşt te-ai
pus?

¹ În textul de bază: *pacoste pe urechile noastre*; corectat
cf. ed. 1885.

— Cine d-a hai la groapa cu furnici cari pișcă mari și mici?

5 Asupra acestui stol zburdalnic și speriat ca de uleu își îndreptară cu toții privirile vesele. Multe din femei își făcură cruce, mormăind: „Ține-i, Doamne!”, „Lighioiele mamei!”, „Veselia buniceii!” Ba unele scui-
10 pară de trei ori în vînt, ca să nu se dăoache, tînjind, de la umbra castanilor, pe Bălaia, pe Neghinița, pe Cicoarea, pe Brebenica și pe Țigăncușa, că ș-au pră-
pădit tibetul roșu din codițele cari le joacă pe spate și se despletesc la sfîrcuri.

15 Tămăduceanul se scărpină în cap, își dresă glasul și începu dibuind în pustiul amintirilor. Roata din jurul lui îl asculta neclintită, ferindu-se chiar de a-și în-
tinde picioarele, ca nu cumva tîrșiala rogojinilor să-i turbure șirul.

— Năpădise muscalul, cu tot potopul puterilor, de nu se mai isprăvea. Oriun' te-ntorceai, herghelii de
20 cai cu coame lătoase și cu fotoloage la picioare, șepci, chivăre, ciacuri și purcoaie țuguiate de puști și de su-
lițe. De la Pantilimon pînă la streaje numai corturi. Ofițerimea în fireturi, polcovnicii și prapurcicii bănă-
năiau d-a încîtelea, uluiți de vutcă și de rachiu, mustru-
luind, ca vai de lume, căzăcimea cu chipul scofîlcit
25 și negricios.

Pornise viteaz la viteaz, împărăție la împărăție. Muscalul, nici una, nici două, aducea plocon turcului,
30 de peste nouă mări și nouă țări, vîrf de sulită, ascuțiș de sabie și ghiulele mai mari ca mămăliga mocă-
nească.

Da' de ce voiau să se dovedească care pe care, asta
1 n-a știut-o nici fețele boierești, darmite noi, sărmanii, topoș de oase, vite de beilic, tobă de bușeli, creștini
de jumulit.

35 În mahalaua noastră abia se aciolasă cîțiva săteni, de pe la Sohat¹, Postăvaru², Pastramă³ și Rădovanu⁴. Le mergeau strună. Harnici, de omenie — nu că mă laud — așezați, strîngători. Curțile le îngrădirăm,

¹, ², ³, ⁴ Sate întemeiate de oierii vrînceni, între Dîmbovița și Mostiștea.

casele se şituiră. Biserica Delii se zugrăvi. Puţurile cu ghizduri se sleiră cu sfeştania cuvenită. Prinserăm la inimă. Şi ca noi nu mai era nimeni. Din cer să fi picat, şi tot am fi avut mai multe păcate, afară de

5 Doroftei, care de altfel era, ca şi în ziua de azi, om voios şi cu inima lui Dumnezeu, dar ce purdalnicu făcu, că făcu o cârciumă şi-şi bău butia toată singur-singurel.

— Apoi, despre partea voastră, se oţetea vinul în pivniţă de nu eram eu om priceput... răspunse tata

10 Doroftei şi, aruncându-şi pe spate pletele albe cari îi dădeau în ochi, mai răsturnă clondirul pe bere-gată.

— Aşa, cum vă spusai, urmă Tămădueanul, cum

15 năpustiră muscalii peste noi — fir-ar de rîs să fie cu crucea lor cu tot — parcă ne luă piuitul. Într-o săptămînă nu se mai pomeni de lighioaie omenească. Grăunţele de vite le măturase vîntul. Căruţele noastre era încărcate pîn'la coviltir cu d-ale lor. Caii ni

20 se clătinau în ham, ca nişte mîrţoage nebăute, nemîncate. Femeile şi fetile mari se dau afund în ascunzătorile dintre vii, ca să scape cu faţă curată. Copiii se făceau teacă de pămînt cînd auzeau că vine muscalul răcnind din poartă să-i dea mîncare.

Tot aşa îşi ducea zilele, ca vai de capul ei, biata

25 Susana, c-o fiară de cazac ce-i căzuse pacoste şi-i rodea pînă şi urechile. Era numai o fetişcană, dar cu ochii în patru şi inimoasă ca un voinic. Fără mumă, fără

30 tată, muncea să se răpuie şi-şi ţinea casa cu rostul ei, stropolind şi deretecînd prin vecini. Pleca din răvăr-satul zorilor şi se întorcea pe la amurg cu alba-n căpes-tere: cu d-ale gurii pentru ea, cu boabe pentru păsări şi cu oscioare-n poală pentru căţei.

Şi să fi văzut cum toate lighioanele curţii îi ieşeau

35 înainte, parcă erau dăscălite. Cloşca cu puii: clonca-clonca. Dolfă cu cinci-şase buflei. Mîţa, cu prăsila în şir. Şi tuturora le purta de grije.

Cînd o pedepsi soarta cu spurcatul de muscal, nu mai putu prididi. Alerga ea cît o ţineau puterile, dar

40 d-a surda alerga. Cămanul mîncă căzăceşte. O găină întregă la o friptură, şi tot răcnea d-o apucau groazele,

mai ales cînd scrișnea din dinți și învîrtea sabia... :
*Ebi tuoiu mati!*¹...

Într-o bună dimineată veni la mine cu noaptea-n cap. Era c-o cămășuță soioasă pe ea, de unde o știam
5 albă-floare din tălpi pînă la creștet. C-un glas de-ți era mai mare mila, începu să mi se tînguiască, ștergîndu-și ochii cu mînecele.

— Nene Tămăduene, ce să mă mai fac? Îl spăl, îi dau să mănînce, și nu mai știu ce vrea. Am tăiat toate
10 alea din curte. O cloșcă cu pui mai rămăsese, și mi-a păpat-o și p-aia. Puii o caută pretutindenea, țipînd de te arde la inimă.

— Ține-ți firea, Susano, bun e Dumnezeu, o trece ș-asta, îi răspunsei eu.

15 — Bun o fi... îngînă biata fată pe gînduri, ș-o podidiră lacrămile. Într-un rînd a venit beat mort, că nu-l mai țineau picioarele; ș-a dat peste căteii Dolfii, care dormeau grămadă în bătătură. Dolfă s-a repezit și ea, și doar că l-a lătrat. Ei, ei, nene Tămă-
20 duene, atît i-a fost d-ajuns! C-a tras sabia și i-a despîcat capul în două. Nene Tămăduene, s-a mai dus, sāraca Dolfă, cîțiva pași, împleticindu-se², cu sîngele și cu puii dîră după dînsa, ș-a căzut moartă în mijlocul lor! Și eu n-aveam pe nimeni decît pe ei.
25 Mă simțeau din depărtare. Și de nu puteam să le dau îndestul, știi, ca oamenii, mă credeau. După ce se jucau pe lîngă mine, plecau mulțumiți, care încotro apucau.

Și începu să plîngă.

— Ce să mă fac, vai de zilele mele! La un miez de
30 noapte, ce să mă pomenesc... cu el, cîinele... începu să dea cu sabia în ușe, apucat de alte alea. Striga cît îl lua gura: *Turețchi duh! turețchi duh!*³ Astă-noapte, abia adormisem, și tresării din somn. Îl auzii, bîjbîia la clanța de la cămara mea. Pînă să mă repez să în-
35 cui ușea, el o și deschise. Îndată ce mă zări, mă co-prinse, nene Tămăduene, în brațe... Mă zmîcii din mîfinele lui. Îmi dădu la picioare și începu să se roage:

¹ Expresie injurioasă (rus.).

² În textul de bază: *ei împleticindu-se*; corectat cf. ed. 1885.

³ Spirit turcesc! (rus.). Aluzie la ușile închise ale haremu-rilor turcești.

*Dușinca! dușinca!*¹ Era beat. I-am înfipt pumnii în ceafă și l-am repezit pe ușe afară.

— Nu e nimic, Susano, nu e nimic, îngînai eu, neștiind cum s-o mai mîngîi.

5 — Ei, nu știi dumneata cum se uită la mine! E mai blînd, ce e drept. Aș vrea să fie rău ca o fiară, cum era și mai nainte. Dumneata nu știi cum să apropie de mine... Și nu știi că mă trimite, tot pe-nserate, să-i aduc apă dintre vii, și el îmi atîne urma. Scapă-mă, nene Tămăduene... Scapă-mă!... Rămii aici... Nu mă mai întorc acasă!... Mi-e frică ca de moarte!

10 Și iar o înecă plînsul... Puterile o părăsiră. (Nu știu de îmbrucase yrun duminic de cîteva zile.) Se învîrte pe spate și căzu pe pat din mîinele mele.

15 Cînd să dezmetici, fi zisei:

— Mai du-te și în astă seară la apă, și eu o să mă-ntorc tocmai pe-nserate, printre vii. Și lasă că-i pui eu mirul, drept în frunte, ca la mistreț.

Susana plecă oftînd.

20 Apusese soarele. Stufăria șanțurilor întuneca potica dintre vii. Mă apropiam de fîntîna cu „apă-bună”, pipăindu-mi brîul, așa, fără să știu de ce, doar să văz de pustia de teacă. Mîna mi-alunecă a mîngîiere pe plăselele cuțitului. Netezeam cuțitul ca p-un cîine credincios.

25 Mi se păru că auzii ceva la fîntînă. Mă oprii o clipă. Făcui trei cruci. Spaima și mînia m-aruncă din loc. Grăbii pasul și, dodată, fără de veste, la un țipăt, o rupsei la fugă spre cumpăna puțului, ce să înălța repede printre cei doi ploi.

30 Cînd ajunsei la fîntînă, înlemnii. Sîngele îmi năpădi la cap.

Susana, cu chipul alb ca varul, trîntită la pămînt, se lupta cu spurcatul de cazac, scrișnind, nemaiputînd nici să țipe. Cum mă văzu biata fată, căscă gura, parcă

35 ș-ar fi dat sufletul:

— Nu mă lăsa, nene Tămăduene!

¹ Sufletele! sufletele! (rus.).

Trupul i se-ntinse sub genunchiul cazacului. Mîinele-i plesniră de verdeață.

Toate se petrecură mai iute decît le-ai gîndi cu gîndul.

- 5 Trăsei cuțitul. Îl înhățai de beregată. Îl măsurai de la inimă pînă la pîntece și, înfigîndu-i cuțitul pîn' la mîner, îl răbufnii la pămînt.

- 10 Susana mai căscă o singură dată ochii săi mari. Mă privi lung. Îi închise și adormi de veci, c-un suris blînd pe chipul ei alb ca floarea de mușetel. A murit de spaimă. 1)

- Pe Susana am plîns-o ș-am îngropat-o în apropiere de fîntînă, dar n-am putut s-o slujesc de frica polcovniciii. Pe cazac l-am aruncat pe gîrlă, lîngă Vitan, 15 și eu m-am dat afund pînă s-a dus muscălimea din țară, bătută și rușinată de puterea turcului.

- D-atunci fîntîna dintre vîi se cheamă, din botezul poporului, „Susana“, și voi pînă și azi, cînd plecați scuturînd capacele donițelor, ziceți, fără să vă dați 20 seama: „Aducem apă de la «Susana»“.

— Săraca Susana!

— Ce apă bună!

— Cum fierbe de bine lîntea și fasolea!

— Firește, că nu e sălcie.

- 25 — Și rufeze le speli, că face clăbuc ca apa de gîrlă.

Tămăduceanul, întorcîndu-se către Vișana Țuguului, o întrebă:

- Ei, muiere, face cruce muscalul? Și dacă face; are milă de neamul tău? Nu-ți spuneam eu că o să 30 înbătrînești nici coaptă, da' nici pîrguită?

FATA MOȘULUI

- Copiii cutreierau voioși via părăginită. Un șir, ținîndu-se cu amîndouă mînele de mijloc, se încolăcea, strigînd de frică să nu-i înhațe „mama-gaia“. Fetele 35 începuseră „d-a ulciorul“.

— Cum dai ulciorul?

— Cum îl vezi,

cu ochii verzi,
ș-o lingură de păsat,
să nu zacă de vărsat.

5 Sub castani, oamenii stau de vorbă. Numai moș Doroftei judecă cel din urmă clondir și-l stoarce, picătură cu picătură.

— Așa să se scurgă ochii fetelor după mine.

10 — Ei, aș! ți-ai trăit traiul, ți-ai păpat mălaiul, zise una dintre femei. Mai bine ne-ai spune câte ceva, da' mai altfel, nu ca nea Tămăduceanu.

— Hai să spunem ghicitori, zise Doroftei, începînd a cînta, legănînd capul, cam fără voie, aci p-un umăr, aci pe celalt.

Și lumea se grăbi a-i da de nimic ghicitorile lui.

15 — Bulgăraș de aur, joacă pe piele de taur?

— Soarele.

— Nuia vîjîia, ocolii țara cu ea?

— Gîndul.

— Șervet vîrgat, pe Dunăre aruncat?

20 — Șarpele.

— Minți, moțato!

— Curcubeul.

— Ei, așa, așa mai merge.

— Sus copaie, jos copaie, la mijloc carne de oaie?

25 — Scoica.

— Hudurabaie-baie, bună de bătaie?

— Toba.

— Ce e mic, mititel, își îndreaptă Vodă hainele pentru el?

30 — Puricile.

— Eh! grăi moș Doroftei cam supărat, am să v-as-tup cloanța la toate. Ghiciți acuma, de vă taie capul, de nu, să-l tăieți voi pe el:

35 Din pulpă născută,
pe claie aruncată,
de vultur răpită,
de babă robită,
la domnie-ajunsă,
de țigancă tunsă:
40 călugăraș mă făcui.

Ce să fie? Ce să fie? Toți se ultau lung unii la alții. Cei mai pricepuți să codiră la răspuns. Vedeau ei că nu e glumă cu tata Doroftei. Tot bătrînii știu mai multe, nici vorbă. Cîteva fete mari, necăjite de rîsul lui Doroftei, cercară s-o brodească cum le-o trăsni prin cap.

— Nu e nunta? întrebă una din ele.

— Tu o să te călugărești după ce te-oi mărita, zise rîzînd Doroftei, și-și șterse fața de sudoare.

10 — Ba e curat „minciuna”, zise alta.

— Minți tu, fără să vrei, c-așa fac proastele. Tu n-o să te măriți decît cînd te-oi lua eu.

Așa-i spuse așteia tata Doroftei, ș-o mîngîie pe supt bărbie, că nu era tocmai o glumă dulce, mai ales pentru 15 o fată-mare, frumoasă, harnică și cu zestre.

— Ei, să vă dăslușesc tot eu, că tot eu de nu v-oi desluși. Și nu e de mirare, urmă Doroftei, că pe cînd vă nașteți voi, eu însuram flăcăi, măritam fete, beam o butie, luam o casă în spinare, atingeam cerul cu 20 deștul și țineam douăzeci ca voi la subțioară, treizeci în brîu și-o sută în sîn. Iacă, e un basm cu ghicitoare vorba mea și, de vreți, am să vi-l spui, dacă mi-o face poala căpății o fată frumoasă.

— Mai e vorbă? Vrem, vrem!

25 — Uite, vin' la mine.

— Ba la mine!

— Ba la mine, că-ți caut în cap!

— Ba la mine, că-ți aduc apă de la „Susana” și-ți fac o turtă cît toate zilele.

30 Așa îl rugară fetele pe bătrîn, întinzîndu-l toate de mîneacă. Doroftei își plecă capul în poala Marichei și începu să povestească.

„Pe vremea cînd se înnodau iepurii de coadă și ie puroaicele își spălau mustățile în vîrful stejarilor, în- 35 nu se știe ce parte de loc, o babă și-un unchiaș înbătrîniseră fără să aibă copil.

Bani aveau, bucate aveau, cirezi de boi și herghelii sumedenie. Unde zgîriau pămîntul, scotea galbenul, că nici un mai știau ce să-și mai facă capului de atîta 40 avuție.

Într-o zi, baba trînti de la gură lingura cu zeamă și aduse vorba așa:

— Da' bine, bărbate, ce ne folosește nouă, unor bătrîni, atîta bogăție? Mai bine am fi săraci lipiți, fără petic de cămașe în spinare. Barim atunci ne-am trudi pentru gură. Dar așa, bogați, putrezi de bani, și să n-avem noi un copil măcar care să ne zică „tată” și „mamă” și să ne închiză ochii cînd o fi să ne ducem?...

10 — Lasă, femeie, grăi unchiașul, nu te mai amări, că o da Dumnezeu să dobîndim și noi unul... Cine știe... Minunele d-afia sunt minuni...

— Aida-de, dacă n-a dat Dumnezeu pînă acum, nu mai dă d-aci înainte. Mai bine ar fi s-o ștergi mîine
15 din revărsatul zorilor la Sfînta Vineri, milostiva, că așa am visat eu ast-noapte.

— Bine, mătușe, bine, m-oi duce pîn'la sfîrșitul pămîntului, numai s-avem și noi un copilaș care să ne rîză și să ne plîngă în casă, că mă tolesc și eu ca
20 și tine d-atîta pustietate.

A doua zi unchiașul se sculă cu noaptea în cap. Puse șeaua pe Murga, o înstrună bine, încăleacă și o șterse, luîndu-și rămas bun de la babă.

Și merse, merse, și trecu ape limpezi și felurite, cari
25 aci curgeau drept, două-două, ca urmele carului, aci se respirau și se rotocoleau pe dupe dealuri, perzîndu-se unele spre răsărit, altele spre apus.

Și lăsă în urma lui împărăția florilor, a păsărilor și a piticilor, unde cei mai mari sunt cei mai mici.
30 Și tocmai cînd se gîndea că lumea d-acolo încolo n-o să mai fie ca lumea, iar dăte peste oameni ca și dînsul.

— Un'te'ci, moșule? îl întrebă nouă frați, tot unul și unul, care se trudeau la arătură cu nouă boi cu coarnele aurite.

35 — Mă duc, taică, să-ntreb pe Sfînta Vineri ce să mă fac eu. Că mi-a dat Dumnezeu de toate, numai copii nu, și mai bine mi le lua pe toate și-mi dăruia un copil.

— Moșule, să spui și de noi că întindem de dimineața
40 pînă seara, cu nouă boi, și brazdă tot nu facem. Să înfige ferul plugului adînc și spintecă în sus, apoi

Elena Miller-Verghi — *mamitica* — directoarea *Pensionului nou de domnișoare* și protectoarea lui Delavrancea din epoca studiilor universitare

FACULTATEA DE Drept

Studentii poartă la m. însuși, pentru a frecventa cursurile se se pregădă în anul școlar.

No.	NOMUL ȘI PRENUMERUL	DATA		REZULTATUL					Titlu la pomenirea obținută în învăț.
		Anul de	la m. însuși	1	2	3	4	5	
1	Ștefanescu Ștefan	1872	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
2	Ștefanescu Ștefan	1872	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
3	Ștefanescu Ștefan	1872	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
4	Ștefanescu Ștefan	1872	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880

Facsimil de pe matricola Facultății de Drept din București — 1877-1882 — cuprinzând datele examenelor și rezultatele obținute de studentul Ștefanescu Barbu

alunecă pe dasupra țelenei ca un călcii pe gheață.
Moșule, da' să nu uiți!

— Bine, tată, bine.

5 Mai merse ce mai merse, și întâlni un flăcău, voinic,
să fi spart petre-n pumni. Și cât era de namilă și de
rumen, sta dăspuiat și lungit p-o rogojină la umbra
bălăriilor.

10 Cum văzu pe bătrîn, vru să îndruge ceva, și cum
deschise gura, gura — clanț, falcă pe falcă. La urma
urmelor, se frecă bine la ochi, căscă zdravăn, de i se
văzu omușorul și, clefetind buimăcit de cîteva ori,
izbuti să spuie, mai mult pe nas:

— Aba... Moșule... Încotro?... Un'te'ci p-așa ză-
pușeală?...

15 — Iacă, taică, să întreb și eu pe Sfînta Vineri ceva
de mine și de mătușa mea.

— Că ce bine ai face s-o întrebi și de mine. Zac...
gol pușcă... numai c-o rogojină... aci supt mine...
aci-n spinare.

20 Și căscă, din căscat în căscat, pînă-l trecură lacră-
mile. Și-i căzu capul pe spate și începu să horcănească
parcă n-ar fi dormit de cînd lumea.

25 Și tot așa gonind goană de voinic la vreme de bătrî-
nețe, nemaiîiînd socoteala zilelor ș-a săptămînilor,
sosi la un deal nalt, cu fîn ca mătasea de moale și cu
flori să le fi culeș d-a încălarele. După ce sui dealul,
dete peste o apă întinsă, liniștită și sclipitoare ca o
oglină, din mijlocul căreia se ridică un glas ca
de om:

30 — Moșule, moșule, nu trece așa trecător, (ci) spune
și de mine, acolo unde te duci, că lată sunt, împede
sunt, adîncă sunt, și pește tot nu fac.

Mai apoi, un păr verde și frumos:

35 — Moșule, să spui și de mine, că nalt sunt, frumos
sunt, că înverzesc, înfloresc și mă scutur, și pere tot
nu fac.

La urma urmelor, din fundul unei fîntîni:

40 — Moșule, d-ai simți și foc în cerul gurii, să nu te
pleci la izvorul meu. M-ai blestema și tu ca toți cari
au trecut pe lîngă mine. Mai bine ți-ai căta de drum
ș-ai întreba pe Sfînta Vineri, milostiva, că de ce izvo-

rul meu, limpede ca roua și rece ca gheața, coclește gura călătorilor și pleacă toți bombănind: „Mai bine am fi băut dintr-o mocirlă, zvînta-ți-ar Dumnezeu apele tale amari și spurcate!”

5 Abia cînd i se mai ținea viața într-un fir de păr, ajunsse unchiașul la poarta de argint a S-tei Vineri. Și cum se apropie de ea, Murga să trase înapoi spăimîntată d-așa mîndrețe, c-o fi avînd dobitocul abur în loc de suflet, dar vîzul e tot vîz.

10 Peste porți, mai dincolo de ele, un palat în lumini de toate fețele, că nici penele de pasăre măiastră, nici noaptea cu spuzeala de stele, nici zorile cu răvărșatul lor, nici curcubeiele n-ar fi întrecut acest palat, minunea minunilor.

15 În pragul porții bîzîia o albină, care se roti o dată și trecu în pasăre, se roti a doua oară și se prefăcu într-o ciută, se roti a treia oară și se prefăcu într-o fecioară albă ca laptele, cu părul ca un abur auriu.

— Intră, îi zise ea, intră, că trebuie să fii om bun, altfel, fără să vreau, m-aș fi prefăcut într-o cățelușe
20 c-un dinte de fer și cu altul de oțel și te-aș fi făcut praf și fărîme.

Sfînta Vineri, după ce ospătă bine pe unchiaș, îi dete trei mere de aur și-i zise:

25 — Iacă, moșule, merile să le mănînce baba, iar cojile să le dai Murgii, și vi se va împlini dorința, că știu ce vînturi te-au adus pe la mine.

Unchiașul îi sărută poala și se șterse cu o cută pe la ochi, îi sărută mîna dreaptă, i-o puse la frunte, apoi
30 o întrebă și de ce întîlnise în drum. Și Sfînta Vineri îi răspunse ce se cuvenea fiecăruia. Moșul, nemaiputînd de bucurie, întoarse Murga și o luă spre casă.

Cînd zări fîntîna, fîntîna, de departe, îl întrebă:

— Moșule, da' de mine ce-a zis?

35 — Că pînă nu ți-i scoate comoara de argint de lîngă izvor, apă bună n-ai să ai.

— Moșicule, fă bine și pune mîna p-o cazma și scoate-mi pustia de comoară.

Unchiașul ușură fîntîna. Sorbi o gură de apă limpede, rece și bună, și luă o desagă cu bani și plecă.

Merse ce merse, și zări părul. Nici nu-l zărise bine, și părul începu să strige:

— Moșule, de mine ce-a zis? Moșule, de mine ce-a zis?

5 — Că pînă nu ți-i scoate comoara de galbeni de la rădăcină, pere n-ai să legi în vecii vecilor.

— Taică moșule, pune mîna pe cazma și îndură-te de mine.

10 Moșu, cioc-boc, pînă dădu de buzele cazanului. Și cînd îl scoase d-o șchioapă, părul înflori. Cînd îl scoase de două palme, părul se scutură. Iar de-l scoase pe d-a întregul, părul legă pere cari crescură cît pumnul, se pîrguiră și se coapseră galbene-țeară.

15 Unchiașul mîncă o pară dulce ca mierea, umplu cealaltă dășagă cu galbeni și plecă.

Cînd dete la apă adîncă, limpede și lucie ca o oglindă, din mijlocul ei să ridică un glas jalnic:

— Moșule, da' de mine ce-a zis?

Moșu tăcu.

20 — Moșule, moșule, da' de mine ce-a zis?

Moșu tăcu.

Și tocmai din vîrful dealului, se întoarse și strigă, dînd vînt Murgii:

— A zis că pînă n-ai îneca om, pește n-ai să faci.

25 Și apa să rezezi năprasnic, să-l soarbă, și mai multe nu. Dar abia ajunse să umezească creștetul dealului, și se prăvăli clocotind iar în matca ei, strigînd de băgase spaîma în moșul, care gonea năuc.

30 — Ah! hodorog șiret, căci n-am știut! Întîi pe tine te-aș fi răpus!

Unchiașul nu se opri decît lingă namila de voinic despuiat, care sforăia dus, întins pe rogojină.

35 — Hei, voinice, ci ca ți-o fi d-atîta somn! Sfînta Vineri mi-a spus că de nu vei munci, n-ai să rămîi nici cu rogojina aia de supt tine.

Leneșul se învîrți pe partea cealaltă, crăpă ochii, căscă de trei ori în șir și bombăni amețit:

40 — Cată-ți de drum, că de n-ar fi să mă scol în picioare, ți-aș arăta eu... Apoi așa leac de sărăcie știam și eu... Și închise ochii și ațipi șoptind: Uf! da' multă vorbă!

Și dădu Dumnezeu un soare de frigea pământul și asudau pietrele. Unchiașul mîna, mîna. Și calea nu se mai isprăvea. Și foamea îl leșuia. Și setea îl ardea. Tocmai acum înțelese că el călcase în gura lăcomiilor.

5 În loc de apă din fîntînă, luase arginți, în loc de pere din pâr, luase galbeni.

— Stăpîne, n-o mai duc, dă-mi ceva pe cerul gurii, zise Murga.

Unchiașul, nemaiavind încotro, scoase un măr de la Sfînta Vineri, îl mîncă, iar cojile le dete Murgei.

Mai merse ce mai merse, și abia să mai ținea pe șea, și Murga abia se mai ținea pe picioare.

— Stăi, zise moșul, oi spune mătușii că numai un măr mi-a dat Milostiva. Și mîncă și p-al doilea.

15 Dar de ce mîncă, de ce foamea creștea și merile i se păreau mai bune. La urma urmelor, își dădu el un pumn în cap, dar mîncă și p-al treilea măr.

Cît înghiți cea de pe urmă felie, îl apucă căldurile și rămase greu în pulpa piciorului drept.

20 Pulpa creștea, Murga se umfla (apucase și ea din cojile merelor) și drum mai era.

Cînd întîlni pe cei nouă frați, cari trosneau cu biciul în spinarea boilor, și brazdă nu mai spărgeau, le grăi, ținîndu-și drumul:

25 — Mi-a zis Sfînta, oameni buni, că pînă nu veți dejuga pe muma ălor opt boi, brazdă n-o să trageți, că omenie fără hărnicie să mai poate, dar hărnicie fără omenie, ba.

30 Ajungînd unchiașul acasă — abia tîrîndu-și piciorul — spuse babei tot, din fir pînă în ață. Și plînsese baba ce plînsese, apoi se-nbună, că tot o să aibă un copil, fie și din pulpa moșului.

Pe unchiaș îl apucă facerea în mijlocul cîmpului. Cînd îi plesni pulpa în două, sări din icrele lui o fată 35 cu părul de aur, ce strălucea ca soarele, și mirosea ca sulfina, și tremura ca brebeneii ciufuliți de vînt, și zicea c-un glas dulce de te topea: „Tată, mi-e frig!”

Unchiașul, zăpăcit, o culcă într-o căpiță de fîn și alergă să-i aducă un zăbun moale ca s-o înfașe. Dar

n-apucă să se întoarcă, și un vultur, din albastrul cerului, își strînse aripele și căzu glont pe căpiță, răpi fata și se perdu în zarea de la răsărit.

5 Departe, departe, vulturul i-a clădit un cuib de puf în vârful unei salcii pletoase ce se oglindea într-un pîrîu argintiu. Vîntul s-o răcorească, salcia s-o legene și pîrîul s-o descînte.

10 Așa cresc fața pînă se făcu mare. Că „tata vultur“ îi aducea cîte-n lună și-n soare, sîngele murelor, mustul strugurilor, mierea albinelor și miresmele florilor.

Într-o zi veni de la împărăția vecină o slugă domnească să adape, sup salcie, pe bidiviul împăratului. Calul plecă nările la pîrîu și începu să sforăie și să arunce bulgării de sup copite. Auzind aceasta, împă-
15 ratul trase o ceartă robului și-l trimise iarăși la pîrîu cu calul de căpăstru.

— Uite-te bine, prostule, c-o fi văzut calul ceva, nu se sperie el de florile mărului...

20 N-apucă să plece, și se și întoarse, spunînd împăratului că în apă se vede chipul unei fete cu părul de aur, așa de frumoasă, că la soare te poți uita, dar la dînsa ba.

Împăratului pe loc îi rămni inima. Adună pe toți ai curții, ca să vadă cum să aducă în palat așa minune.
25 Dintre toți ieși o țigancă, bătrînă, zbîrcită și urîtă, și vorbi așa:

— Luminate împărate, să-mi dai un car cu boi, niște pirostii, o cremene cu amnar, o tingire, mălai, sită, pește sărat și-o ploscă cu vin vechi, și ți-o aduc
30 eu cum nici că te-ai gîndi.

— Dați-i ce cere, zise împăratul.

Dihania bătrînă opri carul sup salcie și începu să se văicărească, de hoată ce era.

— Vaaai! vai! Păcatele mele... Că mult mi-e foame...
35 Și pustii de ochi m-au lăsat. Cum să fac eu mămăligă! Vaaai! vai!

Și puse cîteva găteje și dădu s-aprinză iasca, dar izbi cu amnarul în unghii.

— Nu așa, mamă, zise fața din salcie, făcîndu-i-se
40 milă.

— Da'... cuuum, mamă?... Nuuu văz, mamă...
Că m-au lăăsat pustiii de ochi...

5 Și pirostreiele le pușe cu picioarele în sus, căldarea o răsturnă cu gura în jos, mălaiul îl turnă alături de sită.

— Nu așa, mamă, nu așa, zise fata cu părul de aur.

— Da'... cuuum, mamă?... Nuuu văz, nu văz...
Dăă-te jos, mamă... Fiiiie-ți milă d-o biată bătrână...
făără ochi... făără vedere...

10 Fata se dete jos din salcie. Aprinse focul. Puse de mămăligă și-i întinse masa.

— Ține-mi de urît, bunico, zise dihania, și gustă și dumneata, cocoană bună și blajină, din peștile meu.

15 Fata o ascultă și mîncă cu poftă pește sărat. I se făcu sete. Baba îi întinse un pahar de vin, două, trei, pînă o ameți ș-o culcă în poală, să-i caute în cap, „c-așaaa se cade la cocoanele mari”.

20 Pe biata fată o fură somnul și adormi tun. Bahnița o puse în car și, bătînd să omoare boii, o aduse la tronul împărăției.

Cînd se deșteptă fata, plînze ce plînze, pînă ce se mîngîie, că împăratul o îmbracă în mătăsării, o plimbă în calești și-i făcu toate voile.

25 Dar n-apucă nici să aibă un cocon, și, într-o zi, o altă halnă de cioară se furișă pe lîngă ea și-i șopti în ureche:

— Măria-ta, măria-ta, o să naști un copil mut și orb, că te-a fermecat țiganca care te-a robît. Vino cu mine în grădină, să te descînt.

30 Împărăteasa se înduplecă. Ce făcu, ce drese, țiganca o adormi cu capul în poala ei. O tunse frumușel de podoaba părului, se tunse și pe ea de părul ei de porc și, cum își puse acele cosițe, ca niște beteli de aur, pe loc se și prinseră, ș-o șterse p-aci încolo.

35 Iar împărăteasa rămase cu capul pe iarbă.

Cînd se deșteptă și se văzu tunsă, plînze pînă ameți și plecă pe drum, încotro or duce-o picioarele.

Cînd își văzu împăratul prămatia de împărăteasă, neagră tăciune, spaima copiilor, crezu c-a pîrlit-o

soarele, după cum spunea ea, că n-avea ce să-și facă capului văzînd-o cu pletele de aur.

Împărăteasa adevărată luase lumea în cap. Pe drum întîlni un călugăraș, îi dădu vesmintele ei și îi luă rasa și caucul lui. Plecă înainte și ajunse la stîna împărăției. Acolo, la un foc cu vîlvătăi, baciul și ciobanii spuneau ghicitori, care de care mai împelițate.

— Ia spune și sfinția-ta una, părinte călugăraș, îi zise baciul.

— Să spui, de ce nu, dar ghicitoarea mea e cu legătură mare. Dacă veți ghici-o, să-mi luați rasa și caucul, dacă nu, să vă iau eu turmele de oi.

— Bine, răspunseră ciobanii.

Călugărașul deschise gura și zise:

— Din pulpă născută,
pe claie-aruncată,
de vultur răpită,
de babă robită,
la domnie-ajunsă,
de țigancă tunsă,
călugăraș mă făcui.

O fi tunsă... O fi rasă... Că hîr... Că mîr... Ciobanii nu ghiciră, și călugărul le luă turmele de oi și-i lăsă cu buzele umflate.

Călugărul merse ce merse și ajunse la cirezile și la hergheliile împărătești, și iar să legă cu ghicitoarea și luă și cirezile, și hergheliile. Și porni mai departe.

Atunci, dădură năvală ciobanii, văcarii și herghelii la împăratul și-i spuse că un călugăr, frumos de pică, c-o ghicitoare, le-a luat turmele, cirezile și hergheliile, ș-a pornit cu ele, tînguind mai mult ca o femeie decît ca un călugăr.

Pe loc împăratul porunci la doi cetași să întoarcă călugărul din cale, ca să-i spuie și lui ghicitoarea pe care nimeni nu putuseră¹ s-o dovedească.

Cînd se înfățișă călugărul, toți rămaseră înmărmuriți de frumusețea lui și se uitau lung, dîndu-și ghiesuri:

— Da' unde-i sunt mustățile?

¹ Sic.

— Da' n-are barbă?
— Uh! ce ochi!
— Păcat că e prea gros!
— Păcat că e călugăr!
5 — Ei, rogu-te, părinte călugăraș, zise împăratul,
și nu-și mai lua ochii de la el, ia spune-ne și nouă
ghicitoarea cu care ne-ai luat avuțiile.

Călugărul începu:

10 — Din pulpă născută,
pe claie-aruncată,
de vultur răpită,
de babă robită,
la domnie-ajunsă,
de țigancă tunsă,
15 călugăraș mă făcui.

— Cum? cum? Mai zi o dată.
— Dă-l încolo de hoțoman! Ce te uiți în gura unui
șiret... zise cioara de împărăteasă, albind ochii în cap.
Împăratul îi întoarse spatele supărat, și iar la
20 călugăr:
— Mai spune, tată, mai spune o dată ghicitoarea.
Părintele călugăraș mai spuse o dată ghicitoarea și,
pipăindu-se cu binișorul la cingătoare, începu să cînte:

25 — Copilașul mamei,
dormi și nu mai plînge,
că rasa nu strînge;
că rasa-i de jale
nu pentru matală;
caucul nu-i greu
30 pentru capul tău,
nici pentru al meu...

Așa cîntă și-și azvîrli caucul din cap, iar din creș-
tetul capului pîn' la brîu se desfăcură valurile de
păr mai strălucitoare ca lumina soarelui:

35 Împăratul își cunoscă pe adevărata lui împărăteasă,
— îi dădu în genuchi și-i plînsă pe iminei.

Dar ca o fiară să răsuci pe loc și, umflînd pe cioara
haună, care se gogoșase pe tronul împărăției, porunci

ca iataganele s-o hărtănească, găilor s-o dăruiască și vîntului s-o risipească.

Și încălecai p-o șea și vă spusei d-voastră așa. Și încălecai p-o..."

5 — Ho! Ho! oprea la basma, tată Doroftei, că mai sunt p-acilea și fete mari, zise Țuguia. Șade rău. Nu fi slobod la gură. Aici nu e cumetrie cu chief și cu lăutari.

10 — Aide, treacă-meargă ș-asta de la mine, mormăi Doroftei, să isprăvesc fără isprăvit, deși mă ciupește gluma de limbă parc-aș fi luat în gură un furnecai întreg.

15 — Tată Doroftei, dar baba și unchiașul, dar vulturul ce s-au făcut? întrebă un copilandru care ascultase pitulat după Marica.

20 — Aci, fuseși, ciufule? răspunse bătrînul. Nu mai poți după povești și basme; copiii se joacă, și tu pîndești vorba cu urechile ciulite. O să visezi la noapte și iar o să deștepți pe mă-ta din somn. Dar cine poate să răspundă la ce întrebîi tu? O să ajungi rău, că prea vrei să știi multe! Așa e basmul. Baba, moșul și vulturul or fi crăpat de dor, și pace bună!

25 — Mamă, mi-e foame, hai acasă, zise un alt copil, ca de patru ani, și se plecă la urechea mă-sei și-i șopti încetinel.

— Ce ți-a spus, mamă Floare, spune drept! întrebară cîteva fete mari, rîzînd să se prăpădească.

— Uite, băiat mare, și cere țîță, ați mai pomenit una ca asta?...

30 — Bravo! nu ți-e rușine, flăcău de însurat, și adormi cu botul în sînul mă-tei.

— La școală, nu la țîță! Nu ți-e rușine!

— Să-ți pui¹ sabur, zise Doroftei.

— Am pus și l-a spălat, răspunse Floarea.

35 Iar copilul, rușinat, fugea plîngînd spre casă, nen-drăznind să se mai uite îndărăt.

Scăpătase soarele. Adierea cletăna frunzele castanilor. Copiii, aprinși la față de zbenguială, se adunau unul cîte unul, lăudîndu-se fiecare, că pe el nu l-a

¹ În textul de bază: *puie*; corectat cf. ed. 1885.

luat „mama-gaia“, pe el nu l-a tăiat „hîra“ și nu l-a făcut porcar, că nimeni n-a fost mai grozav ca el în tot jirul.

5 În depărtare s-auzeau pocnete de bice. Erau grînarii. Sărbătoarea i-apucase pe drumuri.

Se sculară cu toții de la umbra castanilor ș-o porniră în cîrduri spre casă. Bărbații, tăcuți, gîndindu-se p-a doua zi. Femeile vorbeau de leacuri.

10 — Aș! Untul de sunătoare nu e așa de bun pentru bube, tăieturi și zgaibe ca pătlagina.

— Foile de leandru, orcît le-ai ferbe în apă sărată, tot mai bună e țintaurea pentru friguri.

— Socul, macul, salcîmul și coada-șoricelului sunt pentru tuse.

15 — Pinza de păiajene desumflă obrinteala.

— Aș! orce umflătură e mai bine s-o moi, s-o răsuflă cu abureală de bozii, cu ceapă coaptă și cu oblojeli de lipan.

20 — Pe Ancuța, gropăreasa, a aruncat-o în apă rece, și parcă i-a luat cu mîna lungoarea.

— Cătană ș-a descîntat dălacul, și l-a stropit cu apă nencepută, fermecată de vestita Trandafiră, și degeaba, a trebuit să se arză cu o muchie de bardă înroșită, altfel nu scăpa.

25 Așa mergeau agale, spunînd fiecare ce-o tăia capul. Și sănătate, mulțumire, veselie.

A doua zi le aștepta lucrul, de dimineța pînă seara, și ele îl așteptau cu drag.

30 Copiii zburdalnici goneau înainte, cîntînd, fluierînd și aruncînd cu bulgări „care mai departe“. Cei cu praștia ș-ascultau peatra cum piuia, ca un glonț scăpat din carabină.

Începuse a însera.

35 Găinușile bîzîiau, zburînd greoaie, și copilele alergau după ele să le prinză cu șorțul. Licuricii și-aprindeau scînteile de argint.

Și acea liniște adîncă, întinsă peste toată mahalaua, aui de țipetele copiilor cînd zăriră primul liliac care gonia, cotiș, d-a lungul ulițelor.

Cu toții începură să azvîrle căciulele în vînt, cîntînd:

— Liliac, liliac,
trage noaptea la conac!
din cloponița bătrînă
hop o dată! hop de două,
pîn' la nouă...
Liliecii dacă scapă
supt căciulă fac calpacă.

.....

10 D-atunci tot să fi trecut cincisprezece ani, și
p-aceeași streaje am intrat, p-aceeași cărare m-am
strecurat, și n-am mai văzut mîndrețea d-odinioară...

ZOBIE

D-a lungul tufăriilor dese și verzi, printre plute bătrâne, sălcii tunse și scorborease, Rîul Tîrgului își răsfirea apele pe minunata sa albie, în fășii șerpuite;
5 reci și străvezii, că îi numeri petricelele rotunde rostogolite la vale.

Morile vuiesc pe malul stîng, învîlmășind în spițele roatelor talazurile albite de spuma ce fierbe și se sparge de bolovanii de piatră.

10 Peste hălăciuga de verdeață, copacii de la moara lui Crasan. Mai sus decît clădirile orașului, așezată în lungul șoselii, stă neclintită turla lui Negru-vodă¹.

D-o parte și de alta, dealurile smărdii se încovoae și, depărtîndu-se, se prefac în muscele, muscele se azvîrlă în munți năprasnici cu creștetile brăzdate de puhoaie și pîrlite de arșița soarelui.

15 Și munții, încălecînd unul peste altul, ceafă pe ceafă, se amestecă la hotarele țării în albăstrimea cerului.

20 Acolo, pe creștetile Craiului, Cetățuiei și Păpușii, vulturii cuibează puii și-i reped la vînat. Și cînd cad țintă la pămînt, par niște gloanțe trimese din senin.

Firea viețuitoare se mișcă ca o secătură în așa mîndrețe, minunea minunelor, podoabă răsărită din pămînt, din iarbă verde, care trezește și întunecă
25 mîntea, înalță și sugrumă orice licărire a gîndului.

¹ Cetate și schit în satul Băbeni-Muscel.

Dacă frumusețea naturii deșteaptă închipuirea, bogăția ei năbușește orice tresărire a omului. Când ea nu-și mai stăpânește uriașele minuni, omului îi răpește mintea, îi fură măreția inimii... Deschizându-i belșugul
5 sinului, îi răpește bogăția minții.

Peste ce-a făcut natura de prăpăstios, numai genii și prostia stăpinesc.

Aici numai¹ pătrunderea fără seamăn și neghiobia
fără pic de înțeles pot pridi. A stăpîni sau a nu înțe-
10 lege e singurul mijloc d-a nu suferi. A pricepe tot sau a nu te sinchisi de nimic, aceasta e singura taină a vieții.

★

Pe zăblăul verde al platoului Bughea, bubat de mușoroaie și întins ca o velință zbîrcită, merge de-a-n-
15 boulea Zobie gușatul, ticălosul și batjocora orașului.
Capul lui mare ca o baniță să reazămă p-un gît înfundat în umeri. Picioarele și mîinele-i cată anapoda. Fața, lată și scofilcită, la fitece pas se strîmbă. Iar gușele, înflorite ca la un curcan, și le-aruncă pe spete,
20 și le mișcă moale și gras în mersul lui șonticlit pe piciorul drept.

Ochii adormiți nu spun nimic. Buza de jos se resfrînge pe bărbie. Pieptul dezvelit e blănit cu păr roșcat, ca de vulpe. Zdrențos, murdar, descult, cu
25 părul capului vițioane, sărac, idiot și liniștit, Zobie își deapănă alene picioarele, fără a ști încotro.

Zorile ș-au desfășurat apele lor portocalii. Orașul doarme sub poalele platoului.

Zobie, rezemat în ciomagul său neted și galben, își
30 ține drumul întovărășit de un copil, ca de vro opt ani, bălai, cîrlionțat, îmbrăcat într-o cămașă petec de petec. Copilul ține în brațe un pisoi cenușiu cu cercei roșii în urechi.

Mirea, sărac de tată, n-are altă mîngăiere decît pe
35 nea Zobie. Cu el se-nțelege. Cu el și cu pisoiul. Și cînd mă-sa îi caută, adesea îi găsește ghemuiți unul peste altul. Gușatul orcăie cu fața în sus. Pisoiul, lipit de fruntea lui îngustă, toarce caierul său neispră-
4 în textul de bază aici pătrunderea...; corectat cf. textului din *Epoca*, 1886.

vit. Copilul stă lângă acest sîn zbîrcit și negru ca pămîntul.

— Nea Zobie, îi zise copilul apucîndu-l de braț, nea Zobie, ei, ce frumos e cerul de S-tul Ilie! O să
5 avem cîștig!

— Aba-abu! aba-abu! îi răspunse gușatul, netezîndu-l ușurel pe frunte, și-i arată pisioul din brațe, care dormea cu picioarele împletite și cu gîtul răsfrînt în sus.

10 — Nea Zobie, azi n-o să plouă ca ieri. Și să cerem la cocoanele cu betele de argînt. Ele mă mîngîie și au mînele ca puful. Știi că mie-mi plac? Sunt frumoase și să poartă ca noi. Ai, nea Zobie? Ai?

Gușatul dădu din cap. Să uită la Mirea, și fața i
15 se deschise. Își aruncă ochii spre răsărit. Și cerul, subțindu-și aurul, părea ca o peliță de argînt cald. Iar șirul muscelor, din Nămăești pînă la Mățau, ca un talaz cernit, acoperit cu păduri mărunte, crețe și pitulate la pămînt.

20 Ochii săi mici să crăpară. Zbîrciturile feții plecară spre tîmple. Nările nasului i se deschiseră și, înviorîndu-se în obraji, începu să alălăie un cîntec înfiorător.

— A, la, la, la, lu, la, lu, la, lu!

Mirea începu să țipe ascuțit, vesel de cu ziua de
25 ce-o să cîștige de la cocoanele lui cu mînele moi ca puful, cu ochii blajini, cu zîmbetul pe buze.

Și juca în jurul gușatului, tremurînd de răcoarea dimineții. Și Zobie cînta mereu, arătînd cu ciomagul spre soarele care se aprinsese în vîrfurile munților.

30 În toată liniștea surdă a platoului nu s-auzeau decît glasul ascuțit al copilului și jalea veselă a lui Zobie.

Era un fel de înfrățire ciudată între scâlămbăierea gușatului și cîntecul dezmetec al lui Mirea.

— Nea Zobie, ș-o să bei rachiu cînd ne-om întoarce
35 pe înserate la Bughea, că o să-mi dea de cheltuială fața aia blîndă, blîndă, care mă-ntreabă mereu cum mă cheamă?... și pe mama cum o cheamă?... și tata cînd a murit?... și unde dorm eu?... și cu cine mă culc?

Gușatul îi morfoli obrazii, vroid să-l sărute. Pisioul
40 să deșteptă și se întinse lung în picioarele de dindărăt.

— Bade Bie, o să-mi dea gologani fata aia, că-mi
dă în toate zilele. Că e cu părul ca fumul și cu ochii
albaștri. Și e mititică și bună. Și mă întreabă dacă
plîng, dacă o să mai vie tata, dacă mi-e dor de el și
5 dacă-l visez noaptea...

— Bu, a! ba! îngînă Zobie, împleticindu-se pe
picioare.

Era vesel. Erau numai ei trei. Așa înțelegea viața
gușatul. Obrajii săi întunecați i se luminau. Soarele,
10 revărsîndu-și întreaga sa lumină și căldură, le îndulci
viața. Mirea începu să întinză de ciomagul lui Zobie,
iară el, cletănat pe picioare, zîmbi. Și cîteva lacrimi,
cotind după scofliciturile feții, îi alunecară la vale.

Cînd ajunseră în muchia Gruului, se așezară jos ca
15 să se odihnească.

Negustorii începură a zărvăi ducîndu-se spre tîrg.
Cîțiva copii sunau din fluier. Cocoșii s-auzeau la
întrecere dintr-un cap pînă la celalt al orașului. Rîul
Tîrgului șopotea în matca sa, și morile vuiau parcă
20 le-ar fi luat cineva la bătaie.

Gușatul își luase copilul în poală. Mirea vîrîse
pisoii în sîn. Și basmele începură, ca la fiecare popas
obișnuit.

— A-ba, a-ba, a-bu, a-ba...

25 Așa știa Zobie să povestească ce-i trecea prin minte.

Și privirea i se încrunta parc-ar fi văzut sînge înain-
tea ochilor. Mîinele uscate se înfingeau în cămașa
copilului, care asculta înmărmurit.

— Și l-a sorbit Mama-Pădurii, nea Zobie, nu e așa?
30 îngîna Mirea.

— U! u! răspunse gușatul.

Veselia îi străluci în luminele ochilor. Îl înțelesese
cineva pe pămînt, și el numai atîta vroia.

Apoi ridică pumnii încleștați în sus, îi trînti jos,
35 scrișni din dinți, strigînd îndesat: „He! he!”

Copilul, cu ochii cășcați, în loc să se sperie, îi răs-
punsese liniștit:

— Și pe Mama-Pădurii... Făt-Frumos a ucis-o cu
paloșul... Zobie-și sfîrși povestea și-și mîngîie prie-
40 tenul. Buza de jos se frîngea pe bărbie. Scuipatul i-alu-
neca în creștetul copilului.

La urmă se sculară de jos mulțumiți și-o porniră spre târg.

Mirea-și netezea pisioul, îndrugînd:

— Și era o fată de împărat, frumoasă-frumoasă...

★

5 Și mergea Zobie bombănind o limbă pe care nimeni nu o înțelegea. Capul, greu și mare, i să cletina pe umeri. Obrajii scofilciți atîrnau în jos. Ochii i să duseseră în fundul capului. Nasul său, turtit și lat, cu nări răsfrînte și adînci, îi răpea orice asemănare
10 de om. Rezemîndu-se de ciomag, tîrîndu-și piciorul drept, moale de la gleznă, se ducea cu sacul gol la spinare și se întorcea greoi, să-și vază, pe Mirea ce-i păsea în urmă cu pisioul în cîrcă.

Cum ajunseră în dreptul Bărății, copiii de pe drumuri își făcură cu ochiu, asmuțîndu-se asupra gușatului.
15

— Ho! Ho! uite și Zobie, frumușelul maichii!

— Miau! miau!

— Huidu-ho! potca pămîntului!

20 — Hîr, ho! pe el, mă!

Și unii azvîrliră asupra-i cu coceni, alții cu cartofi și cu paie leorcă de apă, adunate din canalul orașului. Iar Viezure, cel mai nebunatic, îi apucă, în fugă, ciomagul și îl smîci, dînd un chiot. Ciomagul îi căzu cu
25 zgomot și se rostogoli pe pietre¹. Zobie se cletenă pe picioare. Se plecă binișor. Și cînd se ridică amenințător, orcîind ca o fiară rănită, copiii se împrăștiară.

— Blă! ablă! na, na, ablă!

Așa înjura Zobie. Ochii i se zăreau, sub sprincenele de carne, galbeni, umezi și acoperiți cu firișoare de sînge. Scrișnea din dinți și mesteca, ducînd
30 mîna stîngă la gură, parc-ar fi vroit să-și mănînce dușmanii care îl necăjeau în fiecare dimineață. Scutură din cap. Vițioanele de pîrcă de capră i-acoperiră fața.
35 Și porni înainte, luînd pe Mirea de mîină. După dînșii

¹ În textul de bază: *de pietre*; corectat cf. textului din *Epoca*, 1886.

iar să adunase droaia de copii. Și-i amenințau care cu vorba, care cu bulgări, ba câte unul mai sprinten să repezea ca un șoim pînă supt zdrențele lui Zobie și-l înhăța de hartanele zăbunului, opintindu-se să-l

5 dea pe spate.

Gușatul se învîrți în loc, ridică ciomagul și căscă gura, încît i se văzu omușorul. Dar nu putu bîlbîi nimic. Se umflă în gît. Gușa sa roșie îngălbeni, și tot sîngele îi năvăli în obrajii veștejiți. Se împletici, oftă

10 și plecă plîngînd.

— Ce au ei cu noi, nea Zobie? zise Mirea, sfiindu-se de bulgării ștregarilor.

Și în jalea gușatului se amesteca mînia cu un fel de rînjat. Jalea a milă, a mîngîiere, ridicînd din umeri.

15 Aci semăna unui cline care visează și latră, aci unei bătrîne care leagănă un copil mic și ululuie ca să-l adoarmă.

Cercă să fugă, strîngînd pe Mirea de mînă, dar se opri, temîndu-se să nu cază. Și începu a-și bate picio-
20 rul drept.

— Lasă-l, nea Zobie, îngînă Mirea, ce-ai cu el?

Ajunseră, în sfîrșit, cu chiu, cu vai, în tîrg. Negus-
torii începuseră a zărvăi și a-și rîndui marfa. Lumea

25 bucureșteană, leneșe, ca de obicei, nu se sculase încă. Soarele se ridicase ca la două sulite și scînteia pe cerul fără pic de nori, amenințînd să zăpușească orașul cu arșița sa. Carele cu stambă, cu zeghii, cu cioareci, cu flori de tîrg, cu lăzi și tronuri, și câte și mai câte, des-
cărcau în pripă, căci S-tul Ilie, în anul acesta, făgăduia
30 minunea minunelor. Cîțiva ovrei, veniți din Pitești, grași și rumeni, vorbeau repede, încurcat, și-și spuneau mulțumiți, „gheșefturile” din preziuă.

Cînd Zobie și Mirea intrară supt șirul umbrarelor, încredințați că se vor odihni de gălăgia nebunilor
35 cari le ațineau drumul, negustorii se uitară urît la dînșii

— Ați venit cu noaptea în cap, cerșetorilor!

— Toată ziua, bună ziua, milogilor!

— Ai, cărăbăniți-vă! N-are omul să se miște de voi!

— La o parte, că v-arunc troaca asta în spinare!

40 Așa-i primiră și negustorii. Bietul Zobie nu-și mai găsea loc. Și gonit de un ceaprazar, înjurat de un

toptangiu, huiduit de un pantofar, înbrîncit de un grec care vindea coase și secure, căzu pe brînci. Se sculă bombănind. Luă pe Mirea de mîină și ieși din tîrg, vroind să aștepte, pe podul dinspre Flămînda, 5 sosirea cocoanelor și fetelor mari, cari, oricît, sînt mai frumoase și mai cu milă de sîrmani.

Acolo, rezemat de lațele podului, se uită c-o privire tîmpită la apa limpede din Rîul Tîrgului, ce curgea liniștită, zuruind pietricelele în matcă și ocolind în 10 șuvițe argintii burțile de pietriș.

Dar aci îi încolți din nou ștregarii de copii. Se așezară pe două rînduri, la cele două capete ale podului, și începură a-i ochi cu pietre. Înaintînd ca două ar-
mate — comandate de cîte un căpitan cu chivără de 15 hîrtie — îi strîngeau la mijlocul podului.

Zobie începu a striga. Mirea se vîrî în el, ținîndu-și cu amîndouă mîinele sînul în care se frămînta pisoiful speriat.

Dodată s-ăuzi glasul unuia din cei doi căpitani strigînd: „Iureș! “ Și se năpustiră cu toți asupra lui 20 Zobie. Îl întinseră de zăbun, îl înbrînciră, rîzînd să se prăpădească de spaima idiotului. Unul îi răpi sacul din spinare. Altul îi puse piedică. Altul îi dete cu nuiăua peste obraz.

25 Zobie urla, învîrtind ciomagul pe dasupra capului. Ochii săi erau ca două picături de sînge. Fălcile îi tremurau și buza de jos i se lungea din ce în ce. Mirea începuse să plîngă.

— Ce aveți cu el! Ce aveți cu noi! Nu v-am furat 30 nimica! Cățați-vă de drum!

În învălmășala aceea gușatul izbise pe vro cîțiva cu ciomagul. Lupta se învîrșunase. Cel mai în vîrstă dintre copii îl apucă, pe la spate, de mijloc, și-l trînti cu fața în sus. Mirea căzuse lîngă el. Iar ceilalți să 35 porniseră droaie asupra lor. Pisoiful miorlăia în sînul lui Mirea. Un copil îl înhăță de coadă și, învîrtindu-l de cîteva ori, îl azvîrli în rîu.

Zobie se zvîrcoli. Aruncă cu mîinele și cu piciorul stîng în sus. Fața i se învineți. Cu gura căscată, căută 40 să muște, și, cînd văzu pe unul din ei trei azvîrlit în rîu, își ieși din fire. Închise ochii și izbi în toate

părțile cu pumnii încheștați. Urletul i se înăbuși de copiii cari veniră valvîrtej asupra-i. Răsuflarea lui era o orcăială care se stingea din ce în ce.

- 5 Dar dodată, de sub acel morman ce colcăia, s-auzi un țipăt ascuțit. Copiii, de spaimă, se rostogoliră unii după alții și într-o clipă o rupseră la fugă.

- 10 Gușatul se sculă de jos. În mîna dreaptă strîngea cît putea gîtul lui Mirea, care înțepenise, cu limba scoasă afară, cu ochii albi în cap și cu două șiroaie de sînge de la nas pînă la poalele cămășii.

Cînd Zobie se dezmetici și deschise ochii asupra copilului, începu să tremure. Căzu jos. Se tăvăli pe grinzile podului. Își rupse cămașa după el și, vîrîndu-și deștele sîngerate în gură, își mușcă pielea uscată de pe ele

★

- 15 Procurorul însoțit de polițaiul orașului îl găsiră într-o văgăună adîncă de supt poalele Mătăului. Lungise trupul mort și alb al copilului, îl înpodobise cu flori și-i jelea la cap, fără strop de lacrimă în ochi. Era un fel de cîntec, o legendă tristă, o poveste de nebun și de părinte.

- 20 Și gîngia mereu: „U, lu, lu! ah! lu, lu!“, fără a se îngriji de cei cari veniseră să-l ridice.

A trebuit să-l lege ca să-i poată lua trupul copilului.

„TRUBADURUL“

Prieteni din liceu, sfârșeam anul al doilea de facultate. Ceata noastră era un amestec de la Drept, de la Științe și de la Litere. Unii, trecînd examenele de
5 Drept, urmau cursurile de la Științele fizice; alții, distingîndu-se la Matematici, răsfoiau tomurile lui Mourlon¹, ca să susție, cu mai multă învierșunare, că Dreptul nu este o știință.

„Trubadurul“ — cum îl porecliserăm noi — trecuse
10 examenele de latinește și de grecește. Dezgustat de literatura veche, aruncînd pe Leopardi supt cuvînt că prea e trist, purta în buzunarul unei haine măslinii poeziile lui Giusti² și urma la anatomie și fiziologie cu o patimă nefirească și cu o scîrbă ascunsă.

15 De cum începea luna lui mai, pentru noi încetau cursurile academice.

De la rontul al doilea înainte, ogoarele se întind verzi, îmbrăcate în orz aspru, trifoi creț și ovăz orbotat cu grăunțe cari se clatină pe firișoare la fitece adiere.
20 Ne-ar fi fost peste poate să mai ascultăm acțiunea

¹ Claude Etienne-Frédéric Mourlon (1811—1866), jurisconsult, avocat și profesor de drept.

² Giusti Giuseppe (1809—1850), poet italian. A scris mai ales satire, printre care *Dies irae*, împotriva lui Francisc I, regele celor două Sicilii, între 1825-1830

pauliană¹, sărurile cuprului, funcțiile ficatului și perechile de pîrghii.

Ne înțelegeam instinctiv. O pornire vagă ne prevestea, dis-de-diminează, călătorie.

5 Soarele cald de pe cerul limpede, bîzîitul albinelor și tolăneala căteilor de supt streșinile caselor însemnau golirea buzunarelor de hîrtie și de creioane, lipsă de dreptul roman, odihnă descriptivei, pace determinanților și să ne vedem sănătoși infiniților mari și mici.

10 Fiecare din noi înfășura în batiste și ziare d-ale gurii pe o zi. Și astfel, unii cu brînză și pîine, alții cu ouă fierte și smochine, alții cu portocale și sardele, iar Trubadurul cu o năstrapă, moștenită de la bunică-sa, ne întîlneam pe treptele Academiei, în fața statuii lui

15 Mihai Viteazul.

Destul era să zică unul din noi „Haidem!”, și cîteșicinci o porneam spre Șosea, tăcuți, cu capul în jos, sfioși, pe Podul Mogoșoaiei, și abia așteptînd să ieșim o dată la cîmp, căci bănuiam noi că în capul vreunuia

20 se ascunde vro problemă socială, literară ori politică; sau ne așteptam ca, de la rontul al doilea încolo, Trubadurul să ne cînte ceva nou, pe cuvinte și melodii improvizate, triste, fără șir, dar profunde și ciudate.

Dacă eu n-aveam alt merit decît dragostea de ceilalți

25 și prietenia tuturor pentru mine, acest merit ar fi prea mic cînd e vorba de tovarășii mei.

Revoltați contra școalelor, cîrtind contra profesorilor, nesățioși de studii, cercetînd împreună toate greutățile științei, răsfoind ultimele descoperiri, veghind nopțile de iarnă pe formule algebrice și pe

30 operele criticismului modern, acești frați de studii și de viață deveniseră, înainte de vreme, niște capete culte și severe, pentru cari nimic nu era străin cu desăvîrșire.

35 Cel mai tînăr era de douăzeci și unu de ani. Slab, palid, cu capul mare și tuns mărunț; ochi negri și vii, gene lungi și lucioase. Nervos și totuși stăpîn pe miș-

¹ Acțiunea pauliană — dreptul creditorilor de a ataca pe debitorul care, prin înșelăciune, a sustras și înstrăinat bunurile, fără să-și achite datoriile.

cările lui sufletești. Cel mai neîndurat analist în viața de toate zilele și în daraverile științii. Despiciînd și clasînd orice problemă, pentru el, orice corp, ca și orice adevăr științific era un tot a unor părțițele de
5 viață și de valori. Vrăjmaș al paradoxelor, în el se încarnase metoda d-a izbi mai întîi în forma dinafară supt care se înfățișa o controversă; odată cîntărite cuvintele dintr-o cugetare și problema redusă la subiect și predicat, începea a dumica ideea în sine.
10 Ceilalți, pe vrute, pe nevrute, erau tîrîți pe această cale „pozitivistă“, cum îi ziceau unii, „sigură și ome-nească“, cum îi zicea el. Școlile, în știință? Niște gogorițe. Sistemele? Basme. Iar arta, mîngiere pentru săraci și modă pentru bogați. Vecinic nemulțumit cu
15 formulele sale, ar fi dorit să aibă vreme ca să studieze „societatea noastră egoistă, săracă, leneșe, fudulă, sceptică, incultă și nemiloasă“. Pentru cei mici și umiliți, un adevărat amic, neîmpăcat contra „utopiș-tilor nebuni“, cari, vroind să le dea prea mult, s-au
20 ridicat pe umerii lor și nu le-au dat nimic.

Dintre noi, cel pe care îl iubea mai mult era tocmai vrăjmașul metodei lui. Pentru acesta analiza era un mijloc, adesea fără nici o importanță. Vederile
25 generale, dragostea sintezei și-a sistemului erau puterea și mulțumirea lui. Puternic și violent, o discuție de mai multe ore o închidea într-o frază largă și vîrtos așternută.

Cît pentru neînțelegerile sociale — deosebiri de stare, de naștere, de inteligență și de trepte — erau
30 o greutate închipuită, căci toate pe lume sunt bine și armonice; tot ce poartă pe umeri un popor e drept să poarte; formele sociale și legile, dacă nu le dărimă, le merită.

Al treilea era blînd și îndurător, în toate neînțele-
35 gerile zgomotoase, din cauza limpezii sale convingeri că nimic nu e sigur. Tot e „probabil“. Chiar dovezile matematice țin adesea de niște valori virtuale ce par valori reale, căci satisfac anume serii de probleme.

De cîte ori nu ne zicea surîzînd:

40 — Dacă argumentele voastre ar avea vro greutate reală și hotărîtoare, ar trebui ca ele, turnate în oricare

greier și pe deplin înțelese, să nască aceeași convingere
ca și în voi. Eu înțeleg, rînd pe rînd, tot ce-mi spuneți
despre Auguste Comte; am citit cu voi aceleași comen-
tarii, nu schimb nimic din toate argumentele — aș
5 putea să le repet chiar cu aceleași cuvinte, ce dovezi
pot să vă dau că le înțeleg? — și cu toate acestea mi
se pare falsă calea pozitivismului. Se vede că un mare
adevăr, la trecerea sa din natură în noi, nu se supune
la aceeași lege generală. Și nu e adevăr care să fie
10 perfect identic în toate capetele; dovadă despre aceasta
e că în vreme ce acest adevăr rămîne în stare de abstrac-
ție, oamenii se înțeleg, iar cînd e vorba să-l aplice,
același adevăr se preface în fapte deosebite în parte,
ba chiar pe d-a întregul deosebite.

15 La asemenea cuvinte, ironia celorlalți sîrșea prin
a-l întreba:

— Duminica trecută ai fost la biserică? Ce evan-
ghelie se citea? Ce cazanie? Tu ai fi în stare să zici
„poate” cînd ar veni vorba despre sf. Ștefan, care a
20 înverzit nukul uscat al văduvei.

El, fără a se sinchisi, rîzînd voios de glumele noastre,
ne răspundea:

— Și de ce nu m-aș duce? Fiecare om poartă într-în-
sul copilăria sa, micșorată, ce e drept, înghesuită de
25 atîtea impresii și idei noi. Pentru ce — cînd nici
mie, nici altora, nu fac nici un rău — să nu-i fac ei
plăcere ascultînd o parabolă? Care din noi înțelege
ce simte cînd ascultă o elegie de Chopin sau de Heine?
Și ascultați; și vă face plăcere. Afară numai dacă n-ați
30 amesteca ce simțiți cu ce înțelegeți și socotiți că în
om tot e conștient, că tot se poate pune în formule
algebrice. Sunt sigur că voi, dacă ați descompus un
acord în *do, mi, sol*, credeți că ați înțeles ce ați simțit
cînd ați auzit acordul. Discutați dacă o linie dreaptă
35 la infinit este o curbă închisă și nu vă dați seama cum
omul a ajuns la ideea de unul și de mai mulți.

Cu asemenea început de discuție, într-o zi, ajunse-
răm în șoseaua care duce la Băneasa. „Scepticul”
ducea la braț pe Trubadur.

40 — Să cînte Trubadurul! Altfel, burduful cu paradoxe
o să ne amețească.

cările lui sufletești. Cel mai neîndurat analist în viața de toate zilele și în daraverile științei. Despiciînd și clasînd orice problemă, pentru el, orice corp, ca și orice adevăr științific era un tot a unor părțicele de

5 viață și de valori. Vrăjmaș al paradoxelor, în el se încarnase metoda d-a izbi mai întîi în forma dinafară supt care se înfățișa o controversă; odată cîntărite cuvintele dintr-o cugetare și problema redusă la subiect și predicat, începea a dumica ideea în sine.

10 Ceilalți, pe vrute, pe nevrute, erau tîrîți pe această cale „pozitivistă“, cum îi ziceau unii, „sigură și ome-nească“, cum îi zicea el. Școlile, în știință? Niște gogorițe. Sistemele? Basmе. Iar arta, mîngiere pentru săraci și modă pentru bogați. Vecinic nemulțumit cu

15 formulele sale, ar fi dorit să aibă vreme ca să studieze „societatea noastră egoistă, săracă, leneșe, fudulă, sceptică, incultă și nemiloasă“. Pentru cei mici și umiliți, un adevărat amic, neîmpăcat contra „utopiștilor nebuni“, cari, vroind să le dea prea mult, s-au ridicat pe umerii lor și nu le-au dat nimic.

20

Dintre noi, cel pe care îl iubea mai mult era tocmai vrăjmașul metodei lui. Pentru acesta analiza era un mijloc, adesea fără nici o importanță. Vederile generale, dragostea sintezei și-a sistemului erau puterea

25 și mulțumirea lui. Puternic și violent, o discuție de mai multe ore o închidea într-o frază largă și vîrtos așternută.

Cît pentru neînțelegerile sociale — deosebiri de stare, de naștere, de inteligență și de trepte — erau

30 o greutate închipuită, căci toate pe lume sunt bine și armonice; tot ce poartă pe umeri un popor e drept să poarte; formele sociale și legile, dacă nu le dărimă, le merită.

Al treilea era blînd și îndurător, în toate neînțelegerile zgomotoase, din cauza limpezii sale convingeri că nimic nu e sigur. Tot e „probabil“. Chiar dovezile matematice țin adesea de niște valori virtuale ce par

35 valori reale, căci satisfac anume serii de probleme.

De cîte ori nu ne zicea surîzînd:

40 — Dacă argumentele voastre ar avea vro greutate reală și hotărîtoare, ar trebui ca ele, turnate în oricare

ereier și pe deplin înțelese, să nască aceeași convingere ca și în voi. Eu înțeleg, rînd pe rînd, tot ce-mi spuneți despre Auguste Comte; am citit cu voi aceleași comentarii, nu schimb nimic din toate argumentele — aș putea să le repet chiar cu aceleași cuvinte, ce dovezi pot să vă dau că le înțeleg? — și cu toate acestea mi se pare falsă calea pozitivismului. Se vede că un mare adevăr, la trecerea sa din natură în noi, nu se supune la aceeași lege generală. Și nu e adevăr care să fie perfect identic în toate capetele; dovadă despre aceasta e că în vreme ce acest adevăr rămîne în stare de abstracție, oamenii se înțeleg, iar cînd e vorba să-l aplice, același adevăr se preface în fapte deosebite în parte, ba chiar pe d-a întregul deosebite.

La asemenea cuvinte, ironia celorlalți sffrșea prin a-l întreba:

— Duminica trecută ai fost la biserică? Ce evanghelie se citea? Ce cazanie? Tu ai fi în stare să zici „poate” cînd ar veni vorba despre sf. Ștefan, care a înverzit nucul uscat al văduvei.

El, fără a se sinchisi, rîzînd voios de glumele noastre, ne răspundea:

— Și de ce nu m-aș duce? Fiecare om poartă într-însul copilăria sa, micșorată, ce e drept, înghesuită de atîtea impresii și idei noi. Pentru ce — cînd nici mie, nici altora, nu fac nici un rău — să nu-i fac ei plăcere ascultînd o parabolă? Care din noi înțelege ce simte cînd ascultă o elegie de Chopin sau de Heine? Și ascultați; și vă face plăcere. Afară numai dacă n-ați amesteca ce simțiți cu ce înțelegeți și socotiți că în om tot e conștient, că tot se poate pune în formule algebrice. Sunt sigur că voi, dacă ați descompus un acord în *do, mi, sol*, credeți că ați înțeles ce ați simțit cînd ați auzit acordul. Discutați dacă o linie dreaptă la infinit este o curbă închisă și nu vă dați seama cum omul a ajuns la ideea de unul și de mai mulți.

Cu asemenea început de discuție, într-o zi, ajunseserăm în șoseaua care duce la Băneasa. „Scepticul” ducea la braț pe Trubadur.

— Să cînte Trubadurul! Altfel, burduful cu paradoxe o să ne amețească.

— Ba nu, mai bine să ne spuie cîte ape de colori vede el în pellița albăstrie a cerului.

— Să mai zică o dată legenda de alaltăieri cu *Fata gîndului*, „de care cînd te-ai fi apropiat ai fi înghețat sloi“.

— Nu, nu, răspunse Trubadurul, cătați în ochii mei și veți vedea dacă-mi arde de basme.

Pe supt pielea lustruită a obrazilor lui se respirau, ca o rețea vînată, firele vinelor. Gura mică, cu niște buze subțiate, ca un arc tras cu creionul pe hîrtie albă. Ochii verzi dormitau supt pleoapele moleșite, și părul negru i-atîrna în talaji cu lumini argintii pe spetele înguste.

— Iar ai visat.

— Iar n-ai dormit ast-noapte.

— Așa e. Era o lună, către miezul nopții, că ai fi citit la lumina ei. Și cu firea lui, p-asa lună...

— Ei, nu știți nimic, răspunse Trubadurul. De trei zile mi-a rămas în nas mirosul morții: rece, rînced, ceva de melc fiert, și n-am izbutit să-l gonesc nici cu cel mai delicat miros, nici cu cel mai tare. Mă încercă frigurile. Cînt cu vioara, și ea răsună în coșul pieptului. Mi s-a rupt o coardă... am crezut că a plesnit ceva de lîngă inimă. De trei zile dorm cîte zece ore. Mă deșept și mi se pare că odaia cu cărțile e în vis. Mi-e frică să mă mișc. Numai cînd mă spăl cu apă rece, încet-încet, se trezește în mine știrea de viață, de mișcare, de lumină. Sunt obosit. Aș vrea să ne odihnim.

Sărirăm un șanț plin cu buruieni înflorite, tăiarăm o pădurice de stejar, plecîndu-ne supt rămurile cu frunze late și crețe. La umbra unui carpen voi Trubadurul să poposim.

Ne îngrijea soarta Trubadurului. Totdeauna fusese plăpînd și chinuit de vise, dar nu așa de slab și de deznădăjduit. Îl cocoloșeam cît puteam. Nici de bani, nici de casă, nici de cărți el nu trebuia să se îngrijească. Ne era drag peste măsură. Durerea, ca și veselia lui erau desfrînate. Nici tragedian, nici comedian n-ar fi putut să-l întrecă în mișcarea feței, în privire, în

mlădierea vocii și în răgușeala în care își îneca glasul
cînd vroia să-și arate dezgustul.

Fiecare din noi îl întrebărm, cu un fel de ceartă
în glas:

5 — Ce e, ce ți s-a întîmplat?

— Ești copil. N-ar trebui să te lăsăm în voia d-tale.

— Ți-am zis să te muți cu mine. Se vede că nu ții
la nimeni pe pămînt.

10 — Ba da, ba da, răspunse Trubadurul, ba țiiu prea
mult, dar mă iubește mai mult pămîntul decît voi
toți. Uh! și rece și greu trebuie să fie! Voi nu știți
nimic. Nu puteți înțelege pe deplin, bombăni el,
plecîndu-și capul pe genuchiul meu. Ar trebui să
15 uitați tot ce ați învățat din cărți, să nu mai fi văzut
nimic pe pămînt, și acum, primul glas pentru voi să
vă fie al meu, prima față să vă fie a mea, cea dîntii
idee de viață să v-o pot da eu. Numai astfel m-ați
putea înțelege. Altfel, orice v-aș spune se va izbi de
cine știe ce credință a voastră dobîndită cu multă
20 străduință. E greu să mă înțelegeți fără să vă sfărîmați
metoda voastră d-a judeca, d-a înțelege și d-a simți.
Nu știți nimic... Nu știți că de trei zile...

25 — Ei, ce e? ce ți s-a întîmplat? ți s-a înecat corăbiile
pe Marea Neagră? Ți-ai tăiat capul și nu-l mai poți
lipi la loc? Ce e? Ce primejdie? se răsti unul dintre
noi cu un fel de necaz prefăcut.

— Mai rău, răspunse Trubadurul, strîngîndu-și
obrajii în mîini. Să nu rîdeți. De trei zile mi-a rămas
în nas mirosul morții; rece, rînced, ceva de melc fiert...
30 Și-mi scorborește nările și se duce adînc-adînc, pînă
în fundul creierului. Eu, care vă spuneam cu ochii
închiși toate ierburile; eu, care vă spuneam tot ce
sopteați din depărtări de necrezut; eu, care vă ghiceam
la doi kilometri, ori strîns legat la ochi vă deosibeam
35 numai printr-o atingere de deget, acum, acest miros
îmi omoară simțurile. Auz un sunet uscat, văz un
trup alb și întins p-o masă de marmură și parcă buri-
cele degetelor mi se lipesc d-o mînă uscată și țeapănă.

40 — Închise repede ochii, zgîrci mîinile, strînse pumnii,
se îndesă în mine, și un fior îl cutremură din tălpi
pînă la creștet.

— Dar unde ai fost, omule? În veci n-o să-ți vii în fire. Iar ai visat.

— La disecție! răspunse Trubadurul, tresărind. Am văzut pe masa de marmoră o fată tânără, mai frumoasă
5 ca toate poveștile mele... I-am deschis pleoapele... Ochii verzi... Sămăna cu ele...

— Cu cine?

Ne privirăm lung, îndoiindu-ne de mintea amicului nostru. De mult se furisase în noi o temere.

10 — Sămăna cu ele... șopti apăsător Trubadurul. De astă dată, numărul *două* m-a înșelat! Să vă spui. Nu mai pot ascunde. Să nu rideți.

Vocea i se stinse. Începu să povestească:

„Era un timp când viața pentru mine n-avea nici
15 formă, nici culoare, nici înțeles. Mi-aduc foarte bine aminte că sugeam încă și deschideam ochii mari fără a primi vro impresie statornică. Auzeam vorbe pe care le prindeam numai ca sunete. Pasările cari se certau în desișul grădinii, străchinile cari odorogeau pe masa
20 rotundă, papucii cari se târșiau prin casa lipită cu pământ galben, ca și cuvintele omenști mi-erău deopotrivă.

Cîteodată, speriat fără să știu de ce, scăpam țîța din gură cu un fel de țocnet gras și dulce.

25 Numai atunci am fost gras, nesimțitor și fericit. Mîncarea o găseam la nas, leagănul în brațele mamei și o căldură de blană la sînul ei.

Eram cel din urmă copil. Adormeam totdeauna, ca pe puf, într-o troacă așternută cu scutece vechi și
30 arse de atîția copii cari se odihniseră pe ele.

Voi, cari ați supt lapte strein și v-ați legănat pe brațe plătite, aveți dreptate să nu înțelegeți.

Cînd m-am săltat și alergam prin grădină și prin
35 viile din apropiere, odihna și somnul periseră cu cele dintîi cuvinte, cu cele dintîi dorinți conștiente, cu prima vrere înțeleasă și voită.

Îmi plăceau basmele, zisele din bătrîni și mai ales
întîmplările apucate de neamul meu. Nu m-ai fi luat
40 p-o împărăție din poala bunichii; și, în serile cînd fetele mari, cosînd la gherghef, spuneau cîte istorii toate, de m-ai fi bătut nu m-aș fi vîrît în plapomă.

Încetul, pe nesimțite, creierul meu se turbura, se
aprindea; în fitece noapte tresăream din somn, speriat,
cu pumnii încleștați și cu răsuflarea năbușită. Muma-
Pădurii, Zmeoaica cea bătrână, Strigoiul și Ielele cari
5 ferbeau într-un cazan, roșiu ca para focului, mintea
fetei de împărat mi-apăreau în vis. Le vedeam mai
limpede de cum vedeam troscotul și nalba din bătătură;
mai real mi-apăreau ca dudul din fundul grădinii în
virful căruia mă suiam. Glasul lor de dihănii, ascu-
10 țimea ghearelor și văpăile de pe beregată îmi spărgeau
urechile, mi-amețeau vederea și-mi dogoreau obrajii.
Biată mama, lingă care dormeam, să trezea din somn
și în zadar aprindea văpăița și mă mîngîia, dîndu-mi
să beau o cană cu apă. Eu, cu ochii deschiși, nu vedeam
15 nimic, n-auzeam nimic, și obrajii mi-erău aprinși
încît mă usturau, parc-ar fi fost pîrpăliți pe spuză.

Rar deșteptam pe mama cu rîsul meu, la miez de
noapte, căci rar mi-apăreau Fata din dafin, fericitul
Cheleş, fata cea mai mică de împărat și Zîna cea bună
20 care trecea pe Făt-Frumos prin valea lacrimelor.

Și, ciudat, din toate aceste basme și vise — de
grijă și de frică — mă deprinsei să ascult cuvintele
pînă în fundul lor, să răspund la vorbă cu înțeles
nevinovat, dar mai adînc decît s-ar fi căzut la un
25 copil. Vorba la mine era icoană: o vedeam cu
ochii.

Atît de mult basmele și visele îmi sorbeau viața,
că chiar lăcomia copilărească dispăruse. Trebuia cu
d-a sila să mă puie la masă.

30 Galben și uscat ca niște moaște, de capul meu nu
rămăsese decît părul vulvoi și îmbîcsit de praf.

Că mă iubeau toți ceilalți... Dar la ce-mi slujea
dragostea lor? Ei mă credeau bolnav și-mi dădeau foi
de leandru și țintaură, pe cînd eu zăceam, aprins,
nemulțumit cu ale vieții. Zadarnic îmi descîntau și-mi
35 puneau în mină cîte un ou proaspăt și rece; și degeaba
tata îmi răsturna punga lui cu sfaști, căci eu mă stin-
geam de dorul basmelor, cari jucau și se prefăceau
neconținut pe geamurile ferestrelor. Numai cîntecile
40 tărăgănate și haiducești mă odihneau o clipă, apoi
vroiam să fiu singur și să-mi închipuiesc țările, cu

munți, cu ape, cu soare, pe unde toate juvinele vorbesc și cocorii să înșiruie și cîntă același cîntec jalnic.

Cînd sor-măa mă lua în cîrcă și fugea spre nucii de la gropile cu nisip, eu închideam ochii, tremuram și
5 mi se părea că zbor spre tărîmul de care nu pomenisem nimăru.

Nu știu dacă înțelegeți că la mine nervii și visele îmi mistuiau viața. Și totuși, nimic nu-mi scăpau din cîte se petreceau în juru-mi. Vorbele, șoptele, miclele
10 răutăți, mișcările, dorințele, temerile, plăcerile, nevoile și adesea chiar gîndurile le înțelegeam, pe toate, de minune. Dar cu cît le înțelegeam mai bine, cu atît mă scîrbeam de toate cîte se petreceau în creierul meu.

15 Într-o zi eram bolnav, după cum auzisem, de «cuțit», și mama veni voioasă, la umbra corcodușului, unde zăceam întins, și-mi zise vesel:

— Știi c-o să te faci bine, sănătoșel și-o s-ajungi om mare? Așa îmi-a dat în bobi...

20 — Om mare? Și unde s-ajung om mare?

— În lume, cu aga și cu boierii țării...

— Și aga și boierii țării sunt oameni ca toți oamenii?

— Păi ce să fie, mamă, vezi bine, ce vrei să fie?

— Atunci mai bine cu voi; nu vreau s-ajung om
25 mare cu oamenii; mai bine singur; mai bine cum știu eu și nu știe nimeni!

Trubadurul se ridică în genuchi. Închise ochii. Pleoapele, cînd i s-atingeau una de alta, tremurau. Era un semn la el că inima îi bătea prea repede.

30 — Destul, îi zise vecinul meu, iar o să începi cu acea părere de rău de copilăria ta smintită, cu acel dor de nesimțire și de neștiință desăvîrșită. Iar o să-ți plîngi zilele pentru că ai învățat să citești. Parcă te văz căzînd de oboseală, muncindu-te să dovedești că
35 tipografia este nefericirea omenirii.

— Să mîncăm, că iar o să începă cu izbîndirea viselor. El, care visează în toate serile de cîte zece ori, să sperie că i se izbîndește un vis. Pe el, copii!

Unul îl apucă de mîni, altul de picioare. Și, pe cînd
40 îl legănam, din buzunarele hainelor îi căzură pe iarbă cîteva cărți și un vraf de hîrtii.

— Lăsați-mă, strigă Trubadurul, lăsați-mă, simț în nas acea duhoare de moarte! Lăsați-mă să isprăvesc...

Îl întinsăram pe iarbă. Dacă el vroia ceva, era cu neputință să-l întoarcem. Să odihni puțin cu fața în sus, să ridică în genuchi și începu:

„Viața era prea lungă. Trăiam deștept și-n somn. Sufeream la lumină și pe întuneric. Îmbătrâneam în loc să cresc. Visele să înmulțeau și mai toate se sfârșeau cu o babă bătrână, spaimă de urită, numai cu doi dinți în gingia de sus. Astă babă mă lua la goană, și eu fugeam de-mi răpăiau tălpile; sfărîmăm bolovanii, saream șanțurile, treceam prin măracini; oasele călcîielor mă înjunghiau și mi se oprea răsufierea. Și baba, după mine, în spatele meu, cu mîna aproape de umerii mei; îi simțeam suflarea ei de gheață și îi vedeam, fără să mă uit înapoi, văpăile ochilor.

Așa mă gonea poștii întregi și, cînd simțeam cum și-a înfipt ghearele în spinarea mea, deodată singele îmi îngheța în vine, pămîntul se despica în două și mă cufundam într-o prăpastie. Mă deșteptam cu țipătul sugrumat și spuzit peste tot trupul. De multe ori ai mei au crezut că am pojar. Numai eu știam ceam. Nimeni n-ar fi putut crede.

Începui să am vedenii.

Într-o noapte vroiam să ies afară. Sora cea mai mare, care mă iubea ca pe luminile ochilor, sări din pat, mă luă în brațe și mă duse în fundul grădinii.

Era o lună nepomenit de frumoasă. Lumina ei poleia în argint vișinii înfloriți. În capătul cărării soră-mea, subțire și dreaptă, părea o stană de marmură albă. Lumina lunii să schimbă în rumeniu, în violet, și înecă lumea într-un aer albastru. Încremenii. Vroiam să mă mișc și nu puteam. Înaintea mea, d-a curmezișul cărării înguste, văzui, cum vă văz pe voi acum, două ghemuri de tort învîrtindu-se pe loc și ce să deșira de pe unul se înșira pe celălalt. Cercai să fug și nu izbutii, de frică ca nu cumva firul să m-apece de picioare. Vroii să strig. Fălcile mi se-nclășaseră. Numai cînd mi-apărură niște broaște, buboase și moi, și începură a sări spre mine, căzînd pe pămînt ca un plesnet umed,

făcui cîțiva pași și căzui la pămînt cu mîinile întinse.
Firul ghemelor mi se încolăcise de picioare.

Cînd sor-mea mă luă în brațe și mă sărută apăsător,
îmi venii în fire. Suspinam. Luna, ca o sinie de argint,
5 răvârsa lumina ei obișnuită. M-am uitat îndărăt.
Ghemele și broaștele dispăruseră.

Într-o zi cădea o ploaie caldă. Fulgerile să frîngeau
aprinse în norii rostogoliți de vînt. Streșinile giuruiau
în căldări parcă s-ar fi jucat cineva pe o coardă de
10 chitară.

Eu aveam ceva; nu puteam sta în casă; fulgerile mă
ațîțau; cîntecul streșinilor deșteptau în mine dor de
povești.

Vîrîi cățelul Corbii în sîn și, de pe uluci, pe creasta
15 casei. Nici nu știu cum m-am trezit în pod. Acolo,
lanțuri, bleauri și leoci vechi, virtelnițe rupte, țevi de
pușcă, dărace, pieptini de lînă, melițe și sculuri de in și
de borangic agățate de șitele învelitorii. Le cercetai
pe rînd. Lanțurile mai ales îmi făceau o deosebită plă-
20 cere cum le zăngăneam în ropotul ploii.

Apoi pusei mîinile căpătîi și mă lungii cu fața în sus.
Cățelul mi se încolăci pe piept, își vîrî botul supt
picioarele de dîndărăt și adormi tremurînd. Eu spu-
neam *Fata nebună de împărat*:

25 Fata, una singură la părinți, bolea într-un geamlîc
de cleștar. Și era așa lumină, parcă s-ar fi aprins cerul.
Și fata ceru să se ducă la fîntîna cu colac de peatră
ca să bea apă. I se făcu pe plac și se duse. La fîntînă,
o babă, zbîrcită și uscată, turna apă într-un ulcior.

30 — Mamă, fă bine și pleacă-mi țîțîna urciorului să
sug și eu puțintică apă rece că mult mă arde un foc
nestîns.

Cum îi luă Dumnezeu mîinele, nu știu, că fata scăpă
urciorul de pe ghizduri și îl făcu numai cioburi.

35 Atunci bătrîna, oftînd, o blestemă:

— Măiculiță, lua-ți-ar strigoiul mințile cum mi-ai
luat tu potolirea setii...

Și parcă văzui... da, îl văzui... pe strigoi șontîcîind
de la cap pînă la picioarele fetii ce zăcea întinsă,
40 și îi picura, dintr-o chitară veche, un cîntec amețitor
ca o apă liniștită și adîncă. Coardele groase zbîrnfiau

izbite de lemnul uscat al chitării, iar cele subțiri să răsfățau într-o piuală mărunță și întoarsă pe loc.

Strigoiul rânji și puse mîna pe fata de împărat. Ea se lăsă moleșită s-o puie în cîrcă. Înghețai de spaimă și răcnii, făcîndu-mi cruce:

— Piei, proclele!... Oh! cît e de frumoasă! Unde vrei s-o duci?

Privii împrejur. Să făcuse întuneric. Mă arunca pe gura podului. De pe acoperiș mă rostogolii în putina cu apă.

— Fleacuri, nervi! zise unul dintre noi, tăind șirul Trubadurului, galben ca ceara; fleacuri, cîntau șiroaiele de apă ce cădeau în fundul căldărilor goale. Iacă chitara strigoiului.

— Ai dreptate și ești prost, răspunse Trubadurul necăjit, știu și eu că fundul căldărilor bombăneau acel farmec de sunete, dar dacă închipuirea creează o viață de chinuri, crezi tu că suferi mai puțin decît dacă aceeași viață ar avea și brutalitatea realității? Și dacă o veste mincinoasă ți-ar veni la urechi, că iubita te înșeală, crezi că n-ai suferi ca și cum te-ar înșela în realitate? Și chiar de te-ai încredința de eroare, îți va rămînea îndoiala, un început de nefericire. Un om poate muri dacă asemenea temeri îl vor covîrși. Cauza e ușor de înțeles. Poți să rîzi tu de ea, poți s-o numești iluzie, vedenie, nervi. Eu o numesc „jumătatea cealaltă a vieții pipăite”. La unii prididește sîngele, la alții nervii. D-aci cele două vieți: viața reală și viața închipuită.

— Dacă înțelegi aceste lucruri, amice, fi zise cel mai voinic dintre noi, pentru ce nu păstrezi o cumpănă mai potrivită între cele două vieți?

Trubadurul își șterse sudoarea de pe frunte și răspunse:

— Oh! dar nici voi... Nimeni pe lume nu va înțelege că o idee adînc înfiptă în mintea ta împreună cu un sentiment al ei este forța fatală care te poate duce la peire sau te poate face om mare. Și o idee în așa condițiuni este o realitate pentru om mai brutală decît un bolovan pe care l-ar pipăi cu d-amăruntul. Eu poate să pier, prada unor iluzii triste, după voi,

a unei realități nedrepte, după mine. Deosebirea între noi e că eu vă înțeleg toate cuvintele vieții voastre, iar vouă vi se pare că le înțelegeți pe ale mele. Vă făliți cu pozitivismul vostru... Știința care studiază un
5 creier mort este știința morții. Și nu tăgăduiesc, știința a înțeles pe deplin de ce moare un om și toate prefacerile prin care trece un cadavru, dar n-a înțeles nici pe sfert viața și schimbările ei. „Cauza unică și inițială” este o taină pe care nu cu algebra voastră o
10 veți înțelege.

— Să mîncăm, că te-ai obosit.

Credeam că l-om întoarce din povestirea sa.

— Nu, răspunse Trubadurul, vreau să isprăvesc. Nu înțeleg... Și dacă nu înțelegi, de ce să trăiești?...
15 Dați-mi un pahar cu vin... Mi-e frig... Dați-mi să beau...

Luă un pahar; îl aduse la gură. Mîna îi tremură așa de tare, încît îl scăpă și îl vărsă pe iarbă. Luminele ochilor i se măriră fără pic de scînteie, ca niște ținte bătute în doi nasturi de sîdef.

20 — Dar visele începură a mi se izbîndi; vorbesc de cele urite...

Și începu să povestească c-o voce așa de puțin ome-nească, că pe noi, prietenii lui d-atîția ani, ne cuprinse o frică mai ciudată ca frica unui copil care ar trece
25 noaptea prin curtea bisericii.

„Eram de zece ani... Deschiseseam ochii pe o copilă cam de vîrsta mea, cu care colindam viile. Bălaia îi ziceam eu, căci era albă, slăbuță, cu părul ca un caier de lînă moale și învoaltă. Ochi verzi... verzi și blînzi...
30 nu mă înșelau niciodată... Un glas dulce, ca după somn. Semăna cu ochii așa de mult, că, de vorbea, mi se părea că-i văz ochii, și de mă privea, lung și blajin, mi se părea că în fundul urechilor auzeam glasul ei mîngîietor. Semăna cu sor-mea. Pe amîndouă le iubeam
35 deopotrivă. Și le iubeam din cale-afară, căci numai ele se apropiiau de lumea basmelor mele, după care aș fi alergat pînă să nu mai rămîie piele pe tălpile picioarelor.

Într-o seară, înainte de a ne despărți, o gătii cu flori de păpădie și cu mlădițe de măzăriche și îi zisei,
40 trist, fără să pricep de ce:

— Bălaio, de cine ți-e dor ție cînd ești singură?

— De tine, de lună și de flori... Cu ele mi-e dor de tine... Cu tine nu mi-e dor de ele...

— Dar tu o să mergi cu mine dacă m-oi duce departe-departe?

5 — Departe... nu e ca aici... departe e pustiu... Mai bine cu ai noștri...

— Dar dacă oi săpa o groapă adîncă-adîncă, o să te cobori cu mine, să vedem ce-ar fi pe alt tărîm?

10 — Adînc... e frig!... Adînc... e întuneric!... Mai bine la soare.

Adormii în noaptea aceea încet-încetîșor; mi-auzeam răsufllarea. Vroiam să nu adorm, dar, închizînd ochii, de frica întunericului, mă fură un somn în care numai trupul și ochii adormiseră. Dam să mișc mîinele și să deschiz ochii. Mîinile — grele, ca niște drugi de
15 fer, cu neputință de mutat din loc. Pleoapele — ca turnate în plumb și topite una într-alta.

După un vînt, pe care-l auzii o clipă ca și cum ar fi suflat peste lumea toată, mi se păru că deschiz ochii,
20 că mă scol în picioare, deși îmi ziceam: «Cum, deschisei ochii și sunt cu ochii închiși? Cum, mă sculai în picioare, și stau lungit în pat, supt plapîmă, lîngă mama?»

Se făcea o cîmpie întinsă. Eram cu tata, cu soră-mea și cu Bălaia. Trei cai, înhămați la o căruță, pășteau, sforăind.

Din senin, auzii: «Destul ați odihnit pe drum!... să nu vă mai opriți...» Ne suirăm în căruță. Caii sorbeau depărtarea gonind; iarba se uscaser; un nor de praf ne
30 învăluia... Caii plesniră. Căruța se sfărîmă. Pe noi ne arzurîli unul peste altul. Eram deasupra lor, amețit de zguduire. Pămîntul se deschise. Întîi înghiți pe sor-mea, apoi pe Bălaia și la urmă pe tata, care mă înhățase de cămașe și mă tîra după dînsul. Pămîntul
35 îi acoperi și se închise între ei și mine. Și din fundul lui auzii o jale năbușită: «Ah! e pustiu... e frig... e greu... întuneric!»

A doua zi sor-mea se bolnăvi. Visul meu mi se deșteptă în minte. De spaimă, nu mai vorbii nimărui.
40 Toată viața mea se mărginea la micile servicii ce făceam bieteii bolnave. I-aduceam apă, îi țineam de

urît, îi mîngîiam mînele slabe şi reci. Eram sigur c-o pierd. Visul meu o răpunea. Durerea mea era un fel de nesimţire. Cîteodată mă muşcam de mînă, ca să mă încredinţez dacă trăiesc, şi nu simţeam nimic. În sfîrşit, ea muri fără să se plîngă, închise ochii uitîndu-se în ochii mei, cu părerea de rău că m-a întristat.

Ce noapte posomîrită! La capul ei ardea o luminare de ceară. Mîinile — încrucişate pe piept. Tata era pe drumuri, pentru pîinea de toate zilele, fără nici o ştire. Ceilalţi adormiseră plîngînd.

Eu mă sculai încetişor, ca o pisică, şi îngenucheai la patul ei. Încremenisem gîndindu-mă că dacă cineva mi-a trimis acea veste în vis, acel cineva trebuie să fie undeva şi, de mă voi grăbi, voi întîlni pe sor-me... Gîndurile mele se rupseră d-un ululuit care ieşea de supt cîrceaful moartei. Sării în picioare. Mă plecai spre dînsa. Un zgomot de scînduri. Tresării. Iubita mea se îndoi puţin de mijloc, şi mîna dreaptă a ei rupse panglica care o lega de cea stîngă şi-i alunecă pe coaste. Vrusei să strig: «Mamă, scoală-te, e vie!» Imposibil.

În spatele meu auzii nişte hîrjiituri pe geamuri. Mă întorsei spre ferestre. Ceva negru aluneca d-a lungul geamurilor, cădea şi iarăşi se ridica. Casa mi se învîrtea supt picioare. O ameteală îmi luă vederea şi căzui mototol la pămînt...

Nu ştiu peste cîte zile m-am deşteptat. Sor-me, care mă purta în cîrcă, care îmi dădea cele dintîi vişini pîrguite, care nu mă lăsa să plîng niciodată, pierise dintre noi. Zadarnic îmi spuneau ceilalţi că în noaptea aceea căţelul intrase supat, că o scîndură rău aşezată căzuse, că pisica, cu pisoi mici, dase să intre în casă cu un şoarice. Acel alai jalnic, de hîrjiituri, de zgomote şi ululuieli în jurul moartei, care mişcase mîna dreaptă, nu-mi ieşea din minte.

Căzu şi tata bolnav de junghi. Zăcea în patul de lîngă sobă, şi eu tremuram de friguri în patul cel mare. Ceilalţi stropoleau p-afară trişti, şi vai de mîncarea şi odihna lor!...

Tata începu să sufle greu. Îmi făcu semn să m-apropii de el. Eu ieşii de supt cojoacă şi mă lungii lîngă

dînsul. Mă îmbrățișă și, cînd eu îi zisei: «Tată, mă
doare», el mă sărută pe frunte și tîrziu își dezlipi
buzele de pe fruntea mea. Mă încinse căldura. Ochii
mă usturau. Picioarele nu mi se astîmpărau, căutînd
5 răcoarea. Degetele m-ar fi fript dacă s-ar fi alăturat.
Și tocmai cînd ațipii simții o mină rece care mi se
înfinge în spinare. Auzii bine un «ah!» năbușit. Cerca
să fug din pat și rămăsei spînzurat în mîna tatii, țe-
păna și încheștată în spatele cămășii mele.

10 În acea zvîrcolire, un fulger îmi trecu prin minte:
«Desigur, și tata a murit, și Bălaia va muri. Mi s-a
izbîndit visul... întocmai!»

Cu sor-mea se dusesse mîngîierea, cu tata cîntecele,
cu Bălaia dragostea.

15 Mă întremăsem.

Luna lui iulie era caldă și veselă. Singura soră ce-mi
mai rămăsese, ai cărei ochi nu erau verzi, mi-aduse
căpsune și dude albe. Mă trezeam ca dintr-un somn
lung. Nu-mi rămăsese din toate nefericirile decît un
20 fel de amintire pierdută în mintea mea ca într-o negură
adîncă.

— De ce nu mai cîntă tata?

— A murit, răspunse ea, ridicîndu-mi părul de pe
ochi și netezindu-mă pe obraji.

25 — Dar Colia? Mi-e dor de dînsa.

— S-a dus Colia, biată Coliel!

— Dar Bălaia?... N-am văzut-o de-atîta vreme!

— Bălaia?... Nu se știe nimic de dînsa. Trăia din
ușe în ușe... Unii spun că a murit și-a îngropat-o
30 popa pe seama bisericii.

Atunci mi se păru că mă aflu în pustie locuri:
nemărginire, muțenie, cer albastru. Și mi-era dor,
și n-aveam cui să spui dorul. Începui să plîng. Viața
mi se stînsese cu izbîndirea visului de care mi-adusei
35 aminte.“

Trubadurul stătu neclintit în picioare. Buza de jos
îi tremura. Clipea des, ca și cum ar fi voit să alunge
niște vedenii.

40 — Dăstul, îi zise unul din noi. Ne-ai oboșit. Culcă-te
jos. Odihnește-te. Ce te uiți așa? Nu e nimic. Nu vezi
nimic decît cerul limpede.

— Ba văz! răspunse Trubadurul.

Ochii i se desfăcură mari și turburi, gura i se deschise larg. Pieptul i se umflă.

— Ba văz! Văz bine ceea ce voi nu puteți vedea!

5 Fata de la disecție era Bălaia... albă și rece... pe masa de marmură...

— Nu putea fi ea. Ți s-a spus de mult că a murit.

— Nu, nu, se făcuse nevăzută... O fi înșelat-o cineva... a furat-o... era sărmană de părinți.... Numărul
10 două nu m-a înșelat. Visasem că murise trei... au murit numai doi. E un număr fatal. Când întâlnesc un chip ciudat, pentru întâiași dată, ~~or~~ pe ~~ce~~ulită m-aș duce, până seara, trebuie să-l întâlnesc a doua oară. Când oi rîde într-o zi, e cu neputință, în aceeași zi, să nu rîd a doua oară, deși foarte rar mi s-a întâmplă să rîd. Odată mi s-a spus de un domn cu dinți frumoși că are dinți falși; de altul, că înșeală la cărți; de nu știu cine, că se însoară a treia oară; de un ministru, că se îmbată, și de un avocat, că face testamentele
20 muribunzilor așa ca să le moștenească întreaga avere. Pînă seara, în aceeași zi, mi s-a vorbit despre alții întocmai ca de cei dinți. Credeam — adăogă Trubadurul — că la disecție am întâlnit o a treia ființă care să semene cu sor-mea și cu Bălaia. M-am
25 înșelat. Și de astă dată două a bătut pe trei. Bălaia era pe masa de marmură. Am cercetat în catastrivele bisericii, am citit pe toate crucile. Numele ei lipsea. A răpit-o cineva, și nimeni nu s-a îngrijit de dînsa: o belea mai puțin la ușe, o îmbucătură de pîne cîștigată!... Oamenii sunt fără inimă... Ciinii!...
30 Hoți!... Stîrvuri!... Nu mai sunt oameni!... Cultura i-a ucis!...

— Nu ai destule dovezi... De unde știi?

— Era ea... era ea! răspunse Trubadurul, amestecîndu-și vorbele cu risul... Era ea!... I-am dăschis
35 ochii... erau verzi ca ai ei... în cel drept avea o pată galbenă pe iris... ca și dînsa... În stînga sînului, desfăcut la vederea tuturor elevilor, avea o mură neagră... ca și ea... Nu puteau fi trei în lume ca ele!... Sor-mea
40 avea aceleași semne...

— Trebuia să afli de unde fusese adus cadavrul...

— Oh, am aflat! răcni Trubadurul parcă l-ar fi înjunghiat cineva. Ah, tăceți! Am aflat!... Nu mai există oameni!... Lumea s-a prefăcut într-o mocirlă în care numai porcii se răsfață!... Mă înecă acel miros al morții, rînced, greu... Și odinioară mirosea a flori de cîmp...

Ochii i se supseră. Picioarele i se tăiară de la genuchi. Îl luarăm de subțitori. Mîinile îi căzură moi, legănîndu-i-se din umeri. Capul i se dete pe spate, cletănîndu-se ca și cum ar fi fost un ghem legat c-o sfoară cu care te-ai juca.

Îl întinsăram pe iarbă. Îl dezbrăcarăm și începurăm a-l freca pe mîini și pe picioare cu rom amestecat cu vin.

Cînd se deșteptă, fața-i era albă-vineție, ochii stinși și degetele mîinilor îi tremurau. Sughiță. Își trecu mîna pe frunte. Ceru un pahar cu apă. Privi împrejur. Și, ca și cum și-ar fi adus aminte, din fundul unui veac, ne zise liniștit:

— Nu e nimic, dragii mei, nu face nimic... Știința voastră va dezlega toate. Aș vrea să mă culc. Crez că acum voi dormi bine.

Cum își plecă capul, adormi.

Înainte noastră stau merindele risipite. Ne ajunsese foamea, dar nimeni nu îndrăzni să ia vro îmbucătură.

Priveam, tăceam, ne gîndeam. Analistul clipea des; scepticul ridica din umeri; al treilea să uitase c-o mîna pe frunte; eu închisesem ochii și pîfăiam dintr-o țigaretă stinsă.

Se deșteptă tocmai cînd soarele aluneca pe după frunzișul pădurii.

Ceru să mănînce. Îi păru rău că din cauza lui noi răbdaserăm de foame. O privighetoare își piruia povestea ei neisprăvită. Prin pădurea deasă străbăteau săgeți de lumină.

— Să ne întoarcem, zise Trubadurul liniștit. Voi credeți în viața viitoare?

— Aș!... fleacuri...

— Va veni o viață eternă și perfectă peste cîteva miliarde de ani.

— Altă prostie! Cînd se va stinge soarele, așteaptă tu mult și bine o viață eternă și perfectă...

— Soarele nu arde ca să se mistuie vreodată. E o nerozie științifică că soarele ar fi un colos înflăcărat. 5 Căldura și lumina e rezultatul sferii de eter care îl înconjoară. Eterul condensat a produs tot ce există, materie, plante, animale, și tot din el, vibrînd veșnic, va izvorî o viață veșnică și perfectă.

— Eu, zise Trubadurul, n-aș dori o altă viață, chiar 10 dacă ar fi eternă și perfectă, decît numai o clipă... Ce mult doresc să le mai văz o dată!

— De unde știi că n-ai să le vezi? Lumea este un șir nesfîrșit de fenomene, și oamenii, descoperînd legile 15 la care ele se supun imediat și vremelnice, cred că au isprăvit cu misterele naturii. Cine știe dacă n-o să vă întîlniți!

— Să poate; dar aș dori să am conștiință că ne-am întîlnit. Să știu cine au fost ele și cine am fost eu. Altfel, la ce mi-ar folosi reînvierea cu o conștiință¹ 20 străină de cea de azi?

Așa, lăsîndu-se în voia vorbei, ajunserăm la capul podului.

După părerea tuturor, eu trebuia să dorm cu Trubadurul, acasă la el, căci cu nici un preț n-ar fi vroit 25 să se culce aiurea. Toți îmi șoptiră că n-ar fi bine să-l las singur.

Se înserase cînd ajunserăm acasă. Luna se ridica la orizont cît o baniță și așa de roșie, că parcă ieșea 30 dintr-un ocean de sînge. O cărăruie îngustă tăia grădina pînă-n fund.

Cum ne simți, cîinele începu să hămăie, apoi se plecă la picioarele Trubadurului și, dînd din coadă, chefni de bucurie. Cîteva găini, culcate în corcodușul 35 din fața casei, trezite din somn, se mutară pe picioare, ploconind capetele în sus și în jos.

Intrarăm în casă.

Aprinse două lumînări. Cărțile erau răvășite pe scaune, pe masă și pe patul de lîngă sobă. Păiajeni își întinseșera pînzele, ca niște dantele străvezii și pră-

¹ În textul de bază : *cunoștință*; corectat cf. ed. 1887.

1
fuite, în unghiurile tavanului de scânduri. De grinda
groasă din mijlocul tavanului atârna un crîmpei de
ață, pătat de muște, de care odinioară atîrnau halvița
la lăsatul-secului.

5 — Am rămas singur, îngîna încet Trubadurul, arun-
cîndu-și pălăria în firida sobei. Am rămas singur, și
am fost mulți. Toate lucrurile din casă îmi fac rău,
și totuși, nu m-aș muta nici într-un palat. Dacă n-aș
fi mîhnit și torturat, ce aș putea fi eu pe lume?

10 Dăschisei gura ca să-l întorc din aceste gînduri, dar,
mai nainte dă slozni vrînd să spună, el îmi zise repede:

— Ai dreptate!... Ai dreptate!... Ce-a fost s-a dus, ce
va mai fi o să se ducă. Fii pe pace. N-ai venit degeaba.
Am să-ți cînt o romanță pe care am scris-o ieri noapte.

15 Își desprinsese vioara din cui. Încercă coardele și
începu să cînte.

Atacînd repede coarda subțire cu o migală de sunete
ascuțite, trecu printr-o gamă pripită pe cea din urmă
coardă. Arcușul lui scotea niște vaiete cari se asemă-
20 nau cu jalea omenească. Începu un *duo* pe coarda a
treia și-a patra, prelung, naiv, sfîrșind cu o vijelie
pătimașe, ca să-și reia iarăși ideea sa pe prima coardă
într-un șir de note tremurătoare, calde, aci vesele,
aci triste, neconținut puternice și sigure.

25 De după sobă scoaseră capetele trei pisoi mici,
cari se cletăneau pe picioare. Cu ochii țintă, albaștri
și sticloși, priviră fermecați și se retraseră în fund,
și iarăși apărură, ca și cum capetele lor rotunde erau
legate împreună. Unul din ei plhăi și începu să miște
30 capul după arcușul care aluneca pe coardele viorii.

Deodată s-auzi un plesnet sec. Căzuse călușul, pri-
didit de brațul nervos al Trubadurului. PISOII SE
ascunseră în culcușul lor.

— Nu mai cînt, zise trist Trubadurul, mi-e frică
35 să nu cază călușul a doua oară. Ah! numărul *două*!

.....

Dormiserăm un somn. Pe la miezul nopții, mă trezi
o tîrșiitură de pași.

40 Dăschisei ochii și înghețai văzînd pe Trubadur. Se
furișase de lîngă mine și să încerca a-și potrivi călușul

la vioară. Luna lumina odaia așa de bine, parcă s-ar fi răvărsat de ziuă. Trubadurul era în cămașa de noapte. Cu ochii închiși, își potrivea călușul. Luă arcușul din cui; dăschise o cutioară mică; își frecă arcușul cu saciz;

- 5 trase zăvorul ușii și ieși liniștit cu picioarele goale.
— E somnambul, bietul Trubadur!

Îmi auzii ticăitul inimii.

Sării din pat și-l urmării, neîndrăznind să-l dăștept, de teamă să nu moară de spaimă.

- 10 El, după ce trecu pragul tinzii, se îndreptă spre fundul grădinii, încercînd coardele cu degetul. Ocoli tăietorul din bătătură; pași peste niște ostrețe, ușurel, ca să nu se taie, și apucă pe cărăriua îngustă. Cînd ajunse la dudul bătrîn, își acordă vioara. M-apropiai
- 15 de dînsul... Era cu ochii închiși...

Fața — albă ca varul.

Tremuram de frică. Nu știam ce să fac. El își atîrnă vioara și arcușul de degetul cel mic și, cu o ușurință nemaipomenită, se agăță de primele ramuri, se îndoi

- 20 de mijloc, rezemîndu-se în picioare, și începu să se suie printre crăcile groase ale dudului. Voui să strig: „Dăstul! o să cazi! dă-te jos!” Frica îmi luase limba.

Cînd se apropie de vîrf, încercă cu mîinile cele din urmă ramuri, ceva mai groase ca degetul, și, punînd

- 25 piciorul pe ele, să înălță deasupra dudului ca o statuă alburie cletănată de mlădierea ramurilor. Ridică capul spre luna care strălucea deasupra lumii. Era tot cu ochii închiși. Înmărmurisem, cu gura căscată și cu brațele întinse spre el.
- 30 Trubadurul aduse vioara supt bărbie și începu o furie de sunete în tăcerea adîncă a nopții. Eram hotărît să-i strig: „Dăstul! dăstul!” Două coarde îi plesniră una după alta și călușul trosni sinistru. Trubadurul trăsări și ridică vioara în sus. O fantomă se încerca a
- 35 pluti în văzduh. Dăschise ochii; se trezi, se clătenă pe picioare, își perdu cumpătul și, țipînd desperat, să prăvăli din vîrfurile dudului.

Răbufni de pămînt, la picioarele mele, scăldat în sînge, cu capul zdrobit.

- 40 Mă plecai... Mi se păruse că dîndu-și sufletul șoptise... „Ah! numărul două”...

În învâlmășeala de cărți și de note, i-am găsit testamentul olograf, scris și subscris cât se poate de dăslușit. Ne ruga:

- 5 „Să se vînză toate lucrurile din casă, între altele, o pereche de pafdale turnate în argint și un chilim vechi și frumos ales. Să se dărîme casa.

Să se răsădească pomi peste tot locul, păstrîndu-se poteca care duce la dudul bătrîn din fundul grădinii.

- 10 Pe mine să mă îngroape în stufăria de vișini, la rădăcina unui persic rătăcit printre ei; florile de persic sunt cele mai frumoase, iar fructele au cel mai răcoritor gust. Acolo se află un mormînt adînc săpat. E mormîntul Bălaiei.

- 15 Veți săpa pînă veți da de un coșciug larg, captușit cu plumb; să mă lungiți binișor lîngă dînsa, ochi în ochi, gură în gură, să pară că suntem vii, ca odinioară.

Veți țintui în piroane groase pleoapa coșciugului, ca nu cumva broaștele să ne turbure liniștea și să ne păteze trupurile.

- 20 Viermii cari se vor naște din noi se vor iubi.

Pe mormînt veți răsădi merișor.

Prima fată cu ochii verzi a oricăruia dintre amicii mei E... A... A... și B... va moșteni grădina mea.

- 25 Amicii mei de mai sus, pe care totdeauna i-am iubit, vor fi executorii acestui testament și vor publica, cînd vor voi ei, memoriile mele, scrise de mîna mea. Aceste memorii se găsesc în chichița lăzii de supt icoane.

P.S. Vioara să mi se puie supt căpătîi.”

- 30 Executorii testamentari au împlinit o parte din dorințele bietului Trubadur. Grădina în care se odihnește el este cea mai frumoasă din Olteni¹. Pe mormînt i-am ridicat un bloc de marmură în formă de piramidă.

- Pînă acum n-a avut nici o moștenitoare. Pozitivistul are un copil mic cu ochii verzi, căruia îi zicem „micul inginer”, dar e băiat, nu e fată.

35 Ne-a făgăduit însă că în curînd ne va răpi scumpa noastră grădină.

¹ Mahala în București, în stîngă Dîmboviței, de la Podul Șerban-vodă în sus.

DIN MEMORIILE TRUBADURULUI

S-a dus greutatea întunericului care învăluia toată încăperea lumii. Parcă vîntul a dăsfundat și-a risipit
5 negura din rețeaua copacilor.

Soarele și-a dăschis la răsărit apărătoarea sa năprasnică, roșie ca para focului, aurie, violetă, albastru și, pe la mijlocul cerului, ca o jumătate de roată verzurie.

Dăsfășurați pe cer, cu închipuirea, o coadă de păun,
10 înfiptă cu rădăcina în pămînt, și prelunghiți-i penele cu lumini metalice pînă la înălțimea amiezului, și totuși n-o să simțiți acea frumusețe fără de pereche a unui răsărit de soare. Nu vă rămîne decît să vă scuturați trupul de trîndăvia încropită a patului, să
15 crăpați ochii voștri cîrpiți de somn și, deșteptîndu-vă simțurile greoaie cu apă proaspătă și rece, să priviți fără a vă sătura ceea ce omul nu poate nici descri, nici zugrăvi cu fețe mincinoase pe o pînză moartă.

Arta înputinează natura. Arta e născocită pentru
20 cei ce aud și văd pe sfert din cîte natura le dăsfășură înaintea lor. Tot ce creează omul e o sărăcie vicleană a realității. Cîteva însușiri mari ale unei pajiști, ale unui suflet, ale unui trup scos din marmură, cîteva însușiri cari domnesc pe deasupra celorlalte și pe cari artiștii
25 le schilodesc mărindu-le și le morfolesc potrivindu-le cu puterea simțurilor oricărui nesimțitor. Iacă arta. Marile genii au simțit în toată viața lor o durere fără repaus în fața naturii. Ei, cari pătrund adînc tainele

colorilor, ale sunetelor, ale formelor și ale simțirilor și rămân departe de ceea ce vor să se apropie, de câte ori n-au reînceput iarăși și iarăși același subiect, aceeași inimă muncită, aceiași ochi vii, feluriți în
5 clipire, în lumină, în umbră și în expresie, același trup perfect ale cărui linii, moi și pătimeșe, să împletesc cu atîta noroc și cumpănire, că marmura nu le poate fura decît pe sfert de sfert din adevărata lor căldură! De câte ori n-au rupt volume întregi, n-au
10 spart pînze enorme și n-au aruncat cu dalta în fața Venerii lor, albă, netedă și moartă!

Cine-ar putea să puie pe pînză toată gama verde-lui care începe cu nota sură a spicului cînd bate în galben, apoi se schimbă în curatul verde de smarald
15 al crețului proaspăt de stejar și sfîrșește cu verdele sever și sănătos al nukului? Cine poate să păteze, norocos ca natura, o priveliște, cu umbrile norilor, cu apele închise pe cari le aruncă foaie pe foaie? Cine poate da toată adîncimea unei perspective? Cine poate să-și
20 scalde un copaci-măcar în atîta aer în care îl crește, îl înverzește, îl înflorește și-l încarcă cu rod nevăzutele puteri ale naturii? Cine poate să puie supt pielea străvezie a unui trup tînăr acel rumen al singelui, care tremură, licărește, aleargă și se schimbă după cum vei ridica perdeaua de la geamurile camerei tale? Cine poate
25 săpa în peatră un mușchi încît să vezi într-însul o forță care se odihnește? Ferice de acela care se înbată de mărimea și frumusețea acelor ce vecinic trăiesc și se răsfață în aplauzele mulțimii, fără a simți dăpărtarea de la ceea ce a făcut pînă la ceea ce vroia și trebuia să facă.

Ah! dar ce nenorocire blîndă pentru mine, care, înfierat de soartă d-a nu fi înțeles de lume, mai găsesc prieteni buni și drepti ca să mă smulgă din lumina
35 îngustă, zgomotoasă și spălăcită a orașelor! Acele case mari, greoaie, încărcate și schiloade care împeticează albastrul cerului, acele uliți strîmte, gloderoase și murdare cari îți împuie urechile cu uruiala și-ți îngreșează nasul cu duhoarea, acele cîrduri de oameni
40 ce-ți ameteșc capul și-ți scribesc sufletul cu același spirit trezit, cu aceeași goliciune de minte, au perit

în afundișul poștiilor. Capitala mi-apare ca un tablou prost, pe care-l pot întoarce, după plac, cu fața la perete.

- Aici cerul e limpede, străvăziu, cald: o jumătate
5 de sferă, fără pic de nori, pe a cărei rază poți să-ți plimbi gîndul o eternitate. Soarele, din creștetul cerului, își revarsă pulberea strălucitoare; inundă văzduhul cu o lumină care își rotește fâșiile în jurul unei tipsii de foc, și se albește, și se îmbunează cînd
10 se înprăștie pe netezișul cîmpiilor.

- Cît de bine e să mergi în neștirea pasului! Într-o fineață ca aceasta, moale, înaltă și cernută pe deasupra cu flori de nenumărate fețe, aș colinda o viață întreagă, fără a mai odihni. Ce miros plăcut, care îți umple
15 pieptul! Ai voi să-l sorbi, și te îmbată, te farmecă, te pătrunde, te atrage, și dăslușit nu știi cu ce se aseamănă aceste miresme cari îți fericesc creierul pînă în fundul lui. Un miros sănătos, un amestec de faguri de miere, de oțet de trandafiri, de smirnă, de chihlibar,
20 de azimă caldă; un vârtej de aburi, aromatici și nevăzuți, plutește, se leagănă, se amestecă și se înprăștie pe deasupra acestui covor înflorit. Culeg buchete și le arunc. Din ce în ce, mai colo, mai colo, mai departe, florile îmi par și mai frumoase.

- Floarea-Păstelui strălucește ca o pajeră de alamă lustruită. Bursuceii fumurii și înpufați, graminelele orbotate pe firișoare ca acele, lăpușul, ochi rotînd cu genele galbene, sîngele-voinicului, roșu-foc, se amestecă cu sulfina naltă, fragedă și mirositoare, cu pupezelele
30 mărunte și conabii, cu ochiul-șarpelui ca o pîlnie civită, cu măselarii năutii, cu jaleșul aspru¹ și stînjiniu, și cu drăgaica stufoasă, fără foaie, parc-ar fi un pămătuf muiat în gălbenuș de ou.

- Nesfîrșita simfonie a vietăților pe cine n-ar descînta
35 a bine, cu glasurile ei, aci glumețe, aci triste, cînd repezi, cînd prelungi, și piuitoare, și grave, și migălite, și otova? Acum, o clipă, au tăcut cu toatele. Un maestru nevăzut ține deasupra lor vergeaua neclintită. O pitpalacă ș-a repezit glasul de două ori. Un vuiet

¹ În textul de bază: *asupra*; corectat cf. ed. 1887.

a mii de instrumente dezleagă somnul tăcerii. Deasupra
bîzîtitului întins — o ceartă veselă, o ciripeală ascuțită,
dedesubtul lui — o bombăneală melancolică, și în
5 acest „trio“, plin și statornic, privighetorile, ca niște
piculine, își piruie, la timp, melodia lor întreită de
fluieratul gros al filomelelor și de chirfîitul uscat al
greierilor de cîmp.

Ce felurimi de glasuri și de fraze, ce deosebiri de
simțire și de expresie, ce veselie și ce jale, ce instru-
10 mente vii și bizare, și totuși, în acest haos simfonic,
ce frumoasă și ce profundă legendă nu-și cîntă veșnica
natură!

Această simfonie, blîndă și măreață, s-a speriat de
un țipăt dureros, ascuțit, desperat: țipătul vieții care
15 se stinge. Desigur, șearpele, lacom și nemilos, sugă din
vro nefericită de broască moale și motoloagă. Păsările
zboară încotro apucă. Doar surdele lăcuste mai bîzîtie.

În adevăr, visele mele ș-aici sunt chinuite.

Nicăieri nu pot să-mi adorm dezgustul. Pretutinden
20 e aceeași luptă vicleană, neîndurată, sîngeroasă, în
care numai forța oarbă a fălcilor izbutește.

În pletele acestui fin mătăsos, să muncesc aceleași
patime, mici și crude ca și în omenire, aceleași viții,
25 aceeași dobitocie nesimțitoare, aceleași virtuți înfrînte,
aceleași dragoste și ură, aceeași necinste triumfătoare,
aceleași sărăcie artistică, aceeași burghezie grasă, voi-
nică și bogată. Mari și mici, cinstiți și necinstiți, răi
și buni, pasionați și indiferenți, voinici și plăpînzi,
darnici și zgîrciți, tîrîtori și mîndri, înșelători și
30 sinceri, de tot felul, de toată mîna, se găsesc în acest
paradis amăgitor.

Turturica și privighetoarea, patimă caldă și artă
rece, curată, pompoasă și divină; furnicele string,
economisesc ca băcanii, bob cu bob, firimitură cu fir-
35 mitură; greierii, lăutari fără' de talent, îngheață de
frig și de sărăcie; brotăceii se sparg la cîntec ca niște
poeti zgomotoși și fără minte; lăcustele, cobzari de
cîrciumă; pitpalacul, hoinar cosmopolit; broasca se
reazămă pe picioarele-i strîmbe și-și răsfrînge gușa și
40 burta cleioasă și, privind dobitocește, cu ochii pe
jumătate închiși, seamănă cu un moșier gros, cu ceafa

- și cu pîntecele revărsate; șoaricii sunt niște hoți fricoși; boii-popii, popor tihnit, peste care toată lumea calcă; sobolul, dobitoc liniștit, nu vrea să știe de ce să petrece dincolo de moșoroii lui; șerpilor să tirăsc, farmecă cu privirea și sug cu o sete nepotolită sîngele altora; fluturii, niște secături cochete cari, fără a iubi pe nimenea, zboară cotiș din floare în floare; găinușile și licuricii, craidoni de noapte, își colindă felinarele și serenadele lor vechi și nevinovate.
- 10 Și în aceste popoare — atît de fericite după aparență — cîte lupte, cîte nedreptăți, cîtă durere și cîte pun-gășii, ziua, la lumina soarelui, supt ochii tuturor, nu se întîmplă, fără ca vreo ființă vecinică și sfîntă să puie capăt răului care izbutește! Se fură îmbucă-
- 15 tura din gura celui slab, se strică cuiburile, se mănîncă oule și puii, se bat pînă la sînge, se robesc, și nelegiuirile și crimele se petrec fără frică de lege și de Dumnezeu. Un gușter face douăzeci de omoruri pe zi; o furnică fură și robește pe bieții purici de iarbă;
- 20 o vulpe strivește la fiece pas trei-patru gînganii. Și cîte soții nu sunt părăsite într-un chip rușinos! Cîți nevinovați înșelați! Cîte zavistii! Cîtă ură! Cîte talente ucise! Și cîți neghiobi în fruntea bucatelor!
- Aceste partide, ori aceste noroadе, se mișcă, se
- 25 ațîță, se-nșeală, seucid și-și duc viața într-o luptă egoistă și înțestată. Și cînd șarpele, aprins de focul soarelui, se repede fișiind și culcînd la pămînt palele de fin, vietățile se împrăstie ca puii de potîrnichie, și multe din ele își dau sufletul de spaimă. Trece cel mare,
- 30 cel brutal, cel prost, dar cel mai tare... Cum n-o să înspăimînte p-atîția lași, slăbănogi și fără de caracter? Cîtă asemănare între oameni și miclele dobitoace!
- Și cît de ipocrit nu-și ascunde natura, supt velințe de flori, nemerniciile și crimele ei!
- 35 Aceste gînduri mă obosesc. Colorile vii și fermecătoare, mirosurile fără de seamăn de plăcute sunt niște nerușinate momeli cu care natura atrage și azvîrlă în luptă turmele de vietăți pătimașe și proaste.
- Să caut liniștea supt pluta bătrînă. La umbra acestei
- 40 namile, asurzit de orăcăitul broaștelor din mlaștină, să-mi auz numai gîndul, să uit această poftă nestăpînită

de bine și de armonie universală. Nebunii pe cari cel
sătul le găsește fără a le căuta, iar cel flămînd le
caută fără a le găsi.

Așa e. E atît de bine și de aromitor pe iarbă verde,
la umbră deasă. Vîntul care fișie, basm vechi și lung,
prin frunzișul tremurător al plutii, te pune pe gînduri
și te desmiardă, parcă ar fi o bătrînă care te leagănă
și-ți cîntă, și-ți șterge broboanele de pe frunte, și te
apără de zăduf și de singurătate.

Lungit cu fața la cer, cuprins de liniștea senină de
sus, gîndurile încep să-mi tresară în creier și să înmul-
tesc, se înșiruie ca un cîrd înalt de cocori și se duc,
pe alte tărîmuri, peste nouă mări și nouă țări.

De unde-or fi venind toate cîte au venit? Și unde
or fi curgînd ca să se întoarcă iarăși cu alte chipuri,
dar cu aceeași materie? Puterea nevăzută, care seamănă
dragoste și ură printre firimiturile ce se unesc și se
prigonesc pentru a face și a desface viața, o fi știind
ea de ea, cine e și cît poate?

Ideile sunt copilărești, zadarnice și urîte. De cîte
ori nu rîd de mine cei doi frați, bunii mei prieteni,
și mai ales surora lor, cînd mă prind cu asemenea
gînduri! Și-apoi de ce atîta mînie? Cîte jucării fru-
moase nu face natura; cîte lupte nobile nu atîță; ba
uneori pregătește izbîndă și triumf chiar și binelui.
Pentru ce i-aș cere mai mult? Urît și murdar e pămîn-
tul cînd plouă; și natura e atît de meșteră, încît cerne,
frămîntă, dospește și plămădește și toarnă ce era urît
și murdar într-un calîp frumos și curat. Din noroi —
floare.

Cînd, văzînd o adevărată femeie, frumoasă, blîndă,
caldă în mîngîieri și care să nu creadă că un obraz
frumos și un creier tîmpit fac mai mult decît o minte
înaltă ș-o față urîță... cine a văzut o astfel de minune
și n-a iertat tot oarbeii naturi?

Ah! dacă eu aș fi întîlnit în calea mea pustie pe
aceea care să nu rîză cînd eu oftez, care să nu se strîmbe
cînd eu visez, care să mă întrebe ce am cînd lacrimile
mi se rostogolesc pe obraji... cine știe, poate că și eu
aș fi izbutit să am o viață mai omenească, să fiu un
om mai cu dorință și înțeleș de viață.

Dacă ea, al cărei păr ar cădea în inele de fum pe
umerii săi plăpînzi și albi, ai cărei ochi ar fi ca cicoarea
de albaștri și de mirați, a cărei mîină mică și moale
5 mi-ar mîingia mîina mea aspră, al cărei glas mi-ar
răsuna în fundul creierului ca o muzică cîntată numai
mie, dacă ea, a cărei ființă n-o cunosc și al cărei nume
nu-l știu, ar fi aci, lîngă mine, aș uita poate toată
durerea, aș înfrînge toată revolta și ascuțimea nervilor
mei și aș adormi fără alt vis decît chipul ei, fără alt
10 dor decît, curînd, curînd, curînd, să mă deștept ca
iarăși s-o văz, și iarăși s-o mîingii, și iarăși s-o îmbră-
țișez... Ar sta aci pe iarbă... m-ar privi și, fără să mă
uit la dînsa, aș simți pe mine două mărgele albastre
și calde cari mi-ar furnica tot trupul... Și cînd aș
15 pleca capul pe genuchiul ei cu miros de mușetel,
ce bine i-aș vorbi și ce ciudat și dulce mi-ar răspunde...

Vîntul șuieră, și ea parcă-mi vorbește.

— Iubita mea, tu ești lîngă mine.

— Te leagăn, ca s-adormi.

20 — Iubita mea, a ta e mîina pe care o sărut și nu mă
satur?

— Te mîingii, ca să nu visezi de rău.

— Iubita mea, fînul și-a plecat florile cu mirosurile
lor pe fața mea, ori vîntul ți-a adiat inelele ușurele
25 ale părului tău?

— Mă plecai spre tine; credeam că dormi; voiam să
te sărut.

— Iubita mea, tu, cînd vorbești, îmi cîinți; cînd mă
atingi, tresar, și cînd tresar, simț o căldură fericită
30 care se revarsă în mine; tu, cînd mă privești, îmi
luminezi mintea și-mi aprinzi inima; tu, cînd mă cerți,
mă mîingii; tu, cînd mă săruți, mă faci să crez în vise.
Iubita mea, vorbește-mi, dă-mi mîina, privește-mă,
ceartă-mă și sărută-mă totdeauna.

35 — Adormi, adormi, căci pînă ce voi avea sînge cald
în buzele mele și lumini vii în ochii mei, ochii și
buzele sunt ale tale.

Așa de puternică fu această închipuire și eu așa de
lacom și de prost! Pentru ce dorii să-i strîng mîina
40 moale și să-i sorb buzele ei atît de bune? De ce mi să
stinse închipuirea de o clipă?

Și m-am trezit cu iarbă-n mâini și cu pământ pe buze.

O clipă de fericire mincinoasă, stinsă într-o clipă, e o nefericire cu mult mai mare și mai adâncă ca toate durerile văicărite în gura mare pe la răspântii.

Vai! cât pierde omul într-o iluzie! Pentru ce atâtea intrigi, atâtea scrisori pierdute, atâtea taine dezvelite, atâtea gimnastică de fălci, când adevărata tragedie, sufletul cel mare o poartă în el, deștept și dormind, și pe care cu cât o poartă mai liniștit în pustiul lumii, cu atât se ucide mai încet, mai dureros și mai sigur.

M-am deșteptat.

Auz iarăși marele concert al naturii. Cîmpul ei, cu pînze urzite în verde și plouate cu flori albe, galbene, roșii și albastre, iarăși mi se desfășură în valuri mișcătoare. Dar mi-e silă de această natură, care nu se primește decît prin lupte și prin crime. Dacă aș adormi, m-aș întrema.

Ziua, închizînd ochii, te afunzi într-o noapte roșie, care joacă împrejurul tău și își scînteiază buchetele de artificii violete și albastre. Cîteodată te înspăimîntă văzîndu-ți ochii afară din tine, ca două cercuri vinete în două inele galbene.

Dacă învîrtești ochii pe supt pleoape, către rădăcina nasului, simți un fel de apăsare supt frunte, o greutate între sprincene și un curent amețitor în tot capul. Obrajii ți se liniștesc a somn. Mîinile amorteșc; trupul cade în piroteală. Gîndurile se înpuținează; se reduc la cîteva noțiuni; dau să se limpezească iarăși, și mai rău se turbură. Negura care a îmbrobodit vederea să varsă în creier. Cel din urmă gînd e ca flacăra unei feștile fără untdelemn: zvîcnește, se ridică, se înecă și se stinge...

Unde-oi fi? Mi se pare că dorm la umbra plutei. Mi-e frică să mă deștept. Mi-e frică să crăp ochii. Mi se pare că cineva mă ține de mîină. Inima mi se bate. Cine e lingă mine? Mîna aceasta care m-atinge e caldă, moale și parfumată. Nu pot să mai rabd această nouă glumă, pe care n-o văz, dar o simț cu mult mai bine decît pe cea dintîi.

Cine ești?

Mă deșteptai; sărisem în genuchi; și obrajii mi-ardeau de rușine. Surora amicilor mei era lângă mine. Mi-era ciudă că să mă vadă speriat, așa, în neștire, mie, căruia de nimic nu-mi este frică cu adevărat.

5 — Îmi pare rău că n-am putut să te deștept mai bineșor. Te-ai speriat? Mi-era milă de tine. Desigur că visai ceva trist, căci plîngeai în somn și buzele îți tremurau.

— Nu visam nimic.

10 — Nu se poate. De ce plîngeai?

— Mă mir și eu.

— Nu se poate...

Era o fată bună, dintr-o familie mare. Era brună, cu părul lustruit și creț ca o piele de astrahan, cu ochii
15 mici și pătrunzători, parcă înfigea în tine două vergele aprinse cînd te privea. Ne certam neconținut, și totuși, neconținut rămîneam buni și adevărați prieteni.

— Nu se poate, repetă ea, te-ai gîndit la ceva înainte d-a adormi.

20 — La nimic, îngînai eu, aruncîndu-mi privirea obosită pe deasupra clădării de flori.

— Nu se poate. Te-am căutat cu toții în toate părțile. Te-ai făcut nevăzut din revărsatul zorilor. Nici apă, nici mîncare pînă acum, la patru ceasuri. Și
25 dormeai azvîrlit pe iarbă. Ești un „trubadur” nesuferit. Spune-mi, ce ai? Mi-ai făgăduit...

— Cînd n-oi mai fi și-o spune.

— Eu vreau acum.

— Și eu nu vreau.

30 — Uf!

— Uf!

Cînd o văzui că pleacă mîniată, o strigai, căindu-mă de răutatea mea, căci era violentă generoasă și buna mea prietenă.

35 — Stai, c-am să-ți spui tot, deși bine nu știu ce... Și e mult, mult, nesfîrșit de mult...

— Spune-mi, răspunse ea, întorcîndu-se mulțumită.

— Nu acum; mi-e foame și mi-e sete.

40 Mă luă de braț și, fără a-mi spune vreo vorbă, mă duse acasă. Ea îmi puse masa. Ea îmi turnă vin și apă într-un pahar mare și subțire. Ea îmi dăde cafeaua.

Ea mi-aduse o țigare. Îmi venea să rîz. Cu cîtă bună-tate mă servea ea, căreia i s-ar fi cuvenit zece servitori ca mine. Îmi venea să rîz cu hohote, gîndindu-mă că cine știe la ce destăinuiri se aștepta, pe cînd eu nu

aveam să-i spui aproape nimic.
Ne-am așezat pe treptele pridvorului din curte. Soarele scăpăta, întinzînd pe cer brîul roșu al apusului. Cîinii se goneau. Pui de curcă piuiau a culcare. Și în depăr-tare s-auzeau clopotele vitelor, cari porniseră spre

vatra satului.
— Acum trebuie să-mi spui ce ai. Ți s-a urît cu noi? Ți-e dor de București?

— Nu mi-e dor de nimeni. Nu pot suferi orașele. N-am nimic. Sunt trist.

— Dacă n-ai nimic, cum de ești trist?

— Cînd ți-ar tăia cineva un deget, cînd ți-ar frînge un picior, te-ar dura și ai ști unde te doare; cînd ai pierde punga cu bani, ți-ar fi necaz; cînd nici nu te doare, nici ți-e necaz, dar te părăsește vreun gînd plăcut, ori te înșală vreo credință ascunsă de pînă mai ieri, atunci ești trist; cînd o durere se învechește și își perde tăișul material, rămînînd din ea numai un sentiment de amintire, atunci ești trist; cînd părăsești vatra unde ai crescut, și din ea nu-ți mai rămîne decît imaginea ei, atunci ești trist; cînd ai iubit pe cineva, demult, demult, și ți se reîntoarce în minte numai un chip șters cu obraji, și gură, și ochi, și păr în aceeași culoare fumurie, atunci ești trist; cînd, după ce ți-ai îngropat iluziile, rînd pe rînd, una după alta, și vremea ți-a îngroșat inima, ți-amintești cum era de frumos înainte de primul doliu, iarăși ești trist; cînd, fără să ai nimic, deodată, o mișcare melancolică din natură îți deșteaptă umbrele trecutului, întocmai cum un copil care plînge face să zbîrnie coardele unui clavir, atunci ești trist. Nu trebuie să ți se întîmple nimic în prezent ca să fii trist, e de ajuns să-ți reamintești cele din trecut. Numai dobitoacele suferă, le doare, se întristează acum, acum, cînd văd carne ori fîn și vor să mănînce, fără a se mai gîndi la bătaia și nedreptățile de ieri. Și unii oameni simt tocmai ca dobitoacele;

sunt astăzi triști nu pentru că le-au murit muma lor ieri, ci pentru că n-au ce bea astăzi.

— Nu pricep. Ești un copil răsfățat.

— Da, sunt. M-a răsfățat durerea; m-au răsfățat
5 lacrămile. Întristarea se duce, și rămîne îndoiala.

— Trebuia să mai găsești ceva.

— Îndoiala e o luptă neîmpăcată și nesfîrșită a omului cu el însuși. Lumea minte. Să minți și tu? Lumea înșală. Să înșeli ori nu? Dacă înșeli, ești o
10 bestie necinstită, dacă nu înșeli, mori sărac și nebăgat în seamă. Ce-o fi mai bine: să fii necinstit, încărcat de onoruri, ori să mori sărac și curat? Lumea fură, lumea e rea, lumea e intrigantă, lumea e indiferentă. Ce-o fi mai bine: cum s-ar cădea omului să fie, ori cum sunt
15 ceilalți? Cînd la fiecă pas te-ai mîhnit, te-ai scîrbit, te-ai înșelat, cînd în toate părțile vezi un obraz ș-o inimă prefăcută, un prost ridicat la ceruri, un hoț vînturînd banii publici, o secătură înșelînd mulțimea, un dascăl care nu știe să citească, și măgarii schimbați
20 în lei, și cărbunile în luceafăr, și tonții în cugetători, și copiii în bătrîni, și bătrîni în nebuni, și cartoforii în miniștri, și cînd de toate îți dai seama bine, bine, pînă în fundul lor, îndoiala te coprinde în brațele ei cu solzi reci, și sfîrșești prin a nu ști ce-ar fi mai bine:
25 măgar cu samărul în spinare, ori om cu creierul în stomac? Dacă ții prea mult la viață, nu poți dori să simți și să înțelegi lumea pe deplin.

— Ce-ți pasă de lume?

— Îi pasă ei de tine. Nu e om cît de mic, cît de
30 necunoscut, care, dacă ar cerca să-și trăiască zilele mai altfel decît ea, să nu fie arătat cu degetul și clevetit de toți nerozii.

— De oraș ești departe, nici fumul lui nu te atinge; în mijlocul naturii, pe care o admiri așa de mult cînd
35 n-o vezi, pentru ce te gîndești la atîtea prostii?

— Și natura e rea. M-a dezgustat cu fătărnicia ei. Aceleași viții și crime în sînul ei ca și printre oameni. La rădăcina unei sulfine un furt, supt o cicoare un omor, și pretutindeni, supt velințele ei înflorite, ură
40 neîmpăcată pe veci. După îndoială, dezgustul vine fără să-l cauți. Și e veninul cel mai amar din cîte-ți

rod inima. Să vezi pe alții lăcomind să ajungă mari și tu să rămii rece la toate boldurile vanității, rece la toate plăcerile și slăbiciunile vieții, și să nu sfișii giulgiul dezgustului decât numai pentru plăceri sălbatice: pentru o călărie în goană întinsă, pentru călătorii nesfârșite și primejdioase, pentru nopți de vegheri... Oh! dezgustul te înmormântează de viu! Nimic nu vezi înaintea ochilor decât întunericul care te înghite.

10 Stelele și-aprindeau clipirile lor strălucitoare. Calea-robilor alburea pe cerul liniștit. Vântul adia ușurel. Înarmămurisem, fără a mă gândi la nimic. Mi se părea că plutesc pe deasupra unei prăpăstii. Răsuflarea mi-o simțeam caldă, și în spate îmi șerpuiau firicele reci,

15 cari mă făceau să mă scutur din când în când.

— Ție nu ți-e bine, îmi zise blînd prietena mea. Îmi pare rău că nu părăsești acele închipuiri torturate, cari ți-au răpit sîngele din obraji și viața din ochi.

— Nu sunt închipuiri. Văz, simț, înțeleg micimile lumii mai bine decât aș vedea, simți și înțelege un fir de iarbă.

20

— Păcat...

— Omul nu mai e decât un instrument orb al urîtelui și al răului.

25 — Păcat, păcat de tine!...

Și așa de adînc simții aceste cuvinte din urmă, încît, pe neașteptate, vederea mi se întunecă și boabe mari de lacrimi mi se rostogoliră de-a lungul obrazilor.

Toate nemulțumirile și impresiunile dezgustătoare ale unui om trist, descărațat și sceptic colcăiră în creierul meu necumpănit. Buna mea prietenă mă privea și, în privirea și tăcerea ei, ascundea bunătatea limpede și genială a străbunilor săi.

30

Mi-era frig și picam de oboseală și de somn. Ce n-aș fi dat să fiu lungit în pat! Ochii mi se închiseră. Simțurile mi se topiră, învălmășindu-se într-o piroteală aiurită. Mînele îmi căzură pe treptele de piatră ale scării. Capul mi se plecă pe genuchi. Realitatea mi se stînsese, ca un ochi de mort care se închide.

35

40 A doua zi, moleșit, ca și cum atunci mă născusem, eram întins în pat.

Lîngă pat, pe trei scaune, ei ședeau de vorbă și se uitau la mine îngrijați.

— Boala e un bine,, căci micșorează dezgustul, le zisei eu, și mă cutremurai cînd apropiai mîinele de trup. Multe zile am să fiu vesel pînă mi s-o întrema creierul meu, slăbit de friguri.

— Ai putea să sfîrșești cu chinurile tale dacă nu te hotărăști să fii om ca toți oamenii, îmi răspunse unul din ei cu un glas supărat, dar mîngietor.

10 — Ce bine ar fi ca omul să fie liber, cel puțin să aibă libertatea d-a trăi ori nu. Credeți voi că în mine nu e robia speții? Acea lașitate, acel dor de trai, de care natura are trebuință în jocurile ei și pe care le-a semănat în toate spețiile de vietăți, le-a împlîntat în fitece
15 individ. Dacă oricine ar putea să își puie capăt zilelor, lumea, cu toate dobitociile ei, s-ar duce pe copcă. Dar nu, în fața morții simțim suma lașității semenilor noștri. Voința ta nu mai e nimic pe lîngă o voință inconștientă și stupidă și care, desigur, e în noi și nu e
20 a noastră, este a tuturilor, a lumii întregi, a naturii, care te leagă de viață cît timp are nevoie de tine în planurile ei. Eu nu mint cînd vă spun că mi s-a urît cu viața, dar nu i s-a urît ei cu mine, marei canalii, naturii!

25 — Începi o nouă viață... Uită toate mîhnirile...

— Natura uită, eu nu pot să uit. În țară la noi cartea pentru un om sărac este o nefericire, afară numai dacă nu ești prost, șiret și lingușitor, o bestie care a înșelat pe tată-său furîndu-i chipul de om.
30 V-am spus... voi, crescuți într-o familie mare, cinstită și glorioasă, aveți la ce ține și de ce trăi; un țăran necunoscut, nebăgat în seamă, aruncat într-o lume proastă și vicleană, sosind la banchetul vieții cu inima deschisă și fără nici o apărare, trebuie să fie de oțel
35 ca să nu cază. Și apoi, chiar lumea voastră, mare și frumoasă, s-a împutinat, s-a stricat, v-a trădat și-a uitat limba și legea pămîntului. Și voi, cei rari, cei generosi, cei dreپți, cei nobili, o să fiți sugrumați, ca mîine, chiar de ai voștri. Viitorul este al faliților.

40 — Și datoria ta este să cazi în luptă, iar nu afară din luptă.

— În adevăr, sunt unii răniți ușor, care mai pot pune mâna pe armă, dar alții sunt așa de adânc răniți, încît nu se mai pot ridica de la pămînt. Nu-mi rămîne decît o singură nădejde: ceea ce nu poate lașitatea mea va putea gluma și veselîia naturii. Ea își bate joc de durerea noastră. Toate dramele, pentru ea, sunt niște comedii, niște farse. Nu simțiți cu cîtă plăcere își zice ea:

— Acest copil e frumos de pică și deștept cît zece: va muri la zece ani.

— Acest om e de geniu: va muri la treizeci de ani.

— Acest om e prost și grosolan: va ajunge ministru.

— Acest om, care-mi aude toate tainele sunetelor mele, va muri de surzenie și de dezgust.

— Acesta va muri de bucurie.

— Acestuia, rumen și voinic, i se va rupe o vînă.

Și Eschyle, marele tragedian al antichității, retras la casa sa din Sicilia, într-o zi se culcă într-o cîmpie ca să se odihnească. Era chel. Pe deasupra lui trecu un vultur c-o broască țestoasă în gheare și, socotindu-i țeasta capului drept o piatră, dădu drumul broaștei să-și spargă țesturile, ca apoi s-o poată mînca. Broasca căzu drept pe frunte poetului. Și Eschyle, care dormea, adormi de veci. Astfel, glumele naturii fac ceea ce lașitatea noastră ne împiedică d-a face. Dar sunt obosit. Aș vrea să dorm.

Am rămas singur. Am adormit. A treia zi am plecat la vînătoare...

Atît de răvășite sunt cărțile, scaunele, caietele de note și hainele vechi în odaia mea, încît ai crede că toate s-au îmbătat ș-au dănuțuit pînă au căzut leșinate, unele pe masă, altele pe pat, altele spînzurate în piroanele cuierului și cîteva în mijlcul casei. Numai praful galben și gros, înfășurînd odaia c-o pojghiță, dovedește în ce liniște de cîmitir se odihnesc toate lucrurile între tavanul cu grinzi negre și cărămizile reci de pe jos.

E moină. Streșinile picură sfredelînd încet și adînc zăpada albă și lucioasă. În depărtare abia s-aud cocoșii

vestind miezul nopții. Zgomot trecător și trist. Povestea streșinilor se mai aude îndrugînd atîta melancolie, în același cîntec monoton, în același „pic, pic, pic” lipicios, moale și metalic. În gura sobei cîteva lemne

5 au pîlpîit, și n-au mai rămas decît o grămăjuie de jeratic, pe deasupra căreia tresare cîte o văpaie albăstrie. Cărbunii se închid și se deschid, ca niște ochi de aur, supt cămașa lor de scrum gălbiniu.

Noaptea soarbe zgomotul nesuferit al trăsurilor,

10 ocările dobitocești ale oamenilor, convorbirile lor copilărești și veninoase, și adoarme sufletele chinuite ale ambițioșilor, amuțește gura flecarilor și-a atîtor oratori, cari se aseamănă, unii, cu coțofenele ce-ți împuie urechile, alții, mai serioși la glas, cu morile

15 odorogite, alții, mai artiști, cu un studiu fără căpătii cîntat pe un clarinet vechi.

Noaptea nu mai vezi salutările înțepate ale oamenilor mari, nici moțăitul prefăcut al cocoanelor; nu mai simți nici acele strîngeri de mînă cari te-ar vinde pe

20 doi lei; nu mai auzi nici acele banale:

— Ce mai faci?

— Un'te duci?

— De cînd nu te-am văzut!

— Da', ai slăbit.

25 — Cu ce te mai ocupi?

Ș-apoi încep nesfîrșitele povește că „omul trebuie să fie mai altfel”. „Să nu puie tot la inimă.” „Fiecare trăiește pentru sine.” „Așa e lumea, cine poate s-o întoarcă din cale? Tu or eu?”

30 Și să ai răbdare s-ascuți: cei coptoroși de viții îți vorbesc de cinste; cei cu șira spinării din belciuge îți declamă despre meritul caracterelor. Și teorii, citite pe coperta cărților expuse pe la librării, îți fac tocmai cei cari, de n-ar citi varietățile și știrile zilii de prin

35 gazete, ar uita, desigur, să citească.

Stomahul a rișnit o zi întregă, gura a clevețit, picioarele au purtat greutatea trupului, mîfinele au bănănit, luîndu-se după gură, creierul a ars pentru niște idei vagi, ușurele, neguroase, ca o lampă cu

40 gaz prost, care face fum mult și puțină lumină. Vezi bine dar că după lupta zadarnică a zilii, noaptea e o

binefacere, o odihnă pentru furnicarul lumii. Noaptea, în dreptatea ei neîndurată, adoarme viața și, coborînd-o mai jos de bestie, o reduce în starea liniștită a pietrelor.

5 Întreaga lume e colțorată, aspră, mărginită în contururile ei limpezi, ca în niște linii de oțel, de care adeseaori ți-e frică să te apropii de teamă de-a nu te răni. Când soarele se scoboară și cade la apus, oamenii și dobitoacele parcă sunt nehotărîte în pielea și-n
10 vestmintele lor. Turla bisericii se apropie de cer, se face una cu cenușul coviltirului nemărginit și adînc. În jurul lucrurilor se întinde o apă închisă. Când biruie întunericul, colțurile și liniile bătoase ale formelor se tocesc. Întreaga fire ți se deșteaptă în minte în stare
15 de închipuire, și ideile sunt armonioase și plutesc, limpezi, fără zgomot, într-un haos neturburat al minții. Da, pentru că închipuirea a smuls naturii, în aceste idei, numai masca lucrurilor, numai conturul și culoarea, iar nu și ceea ce este turnat în acest contur și
20 supt această culoare.

Acum, la gura sobii, în mijlocul nopții, la slabele clipiri ale cărbunilor somnoroși, îmi trăiesc adevărata mea viață. La lumina soarelui, lașitatea, cruzimea și
25 prostia oamenilor mă fac să crez că-mi mistui viața într-un vis nefericit. Acum, în întuneric, mi-apare o realitate vie a închipuirii, cu mult mai frumoasă și mai blîndă. Grădinele înflorite, aleele verzi și stufoase, apele cari se mlădie și curg în albiile lor, pasărilor cari se ceartă voios și în felurite glasuri, oamenii cari se
30 mișcă fără zgomot plutesc într-o muzică nepomenit de dulce și se rotesc într-o mișcare atîta de moale, încît străzile parcă sunt așternute cu catifea.

Am lungit pe masa mea două păpuși cu rochițele învoalte. Mîine e Anul nou. Ce bine o să le pară fetițelor pentru cari sunt pregătite! Ce ușor și ce ieftin poți
35 să împrăștii bucuria în capetele acestor păpuși vii și nebunatic...

Mîine, parcă le văz, cînd le-oi striga, arătîndu-le păpușile, cum o să sară de bucurie în jurul meu, cum

o să bată din miclele lor palme. Cu ce ochi vîi și nesățioși n-or să privească aceste păpuși cu ochii rotunzi și sticloși ca de mort. S-apropie de mine, cu părul lor creț, blond, ușurel, ca un fum revărsat pe spetele lor
5 fragede. Întind mîinele cu degetele resfirate; înghit încetinel. Ochii nu le sunt de ajuns, ar vroi să înghiță porțelanul sticlos care a furat forma omului. Și eu le sărut pe fiecare. Își pleacă așa de drăguț obrajii rumeni, și-mi spun atîtea mîngîieri, și se răsfață în atîta veselie,
10 încît doresc ca acest sărutat să rămîie vecinic pe fruntea nevinovății și a frumuseții. Mai presus de un copil frumos, care privește cu ochi veseli, care se mlădie la mîngîierile noastre, care te simte fără a te înțelege, nici un geniu n-a putut crea nimic, fie pe
15 pînză, fie-n piatră, fie-n cuvinte.

E așa de cald în casă, așa de liniștit în adîncul nopții, și așa de bine sunt turnat pe scăunelul de la gura sobei. Mi-e cald. Mă simț prea mult. Ochii, cînd mi se învîrtesc în orbite lor, ți văz: nemulțumiți și turburi.
20 Tresar dacă mă ating, și nu e nimeni în casă. Dacă ar cădea vreo carte de pe masă, mi-ar face rău. Răsuflarea, deasă și neliniștită, prea o auz: e tare, e zgomoasă, parcă vruiește apa la scocul morii. Prea m-am gîndit. Mi se pare că văz păpușile mișcînd. E o părere.
25 Am închis ochii. Mi-e silă să mă scol de pe scaun. Atîtea închipuiri, ca niște ape ce-ar îngheța pe loc, s-au oprit din mers. Sulul care se învîrtea și îmi desfășura nenumăratele aparențe a adormit în osia sa. Ce delicat și fără de veste liniștea dinprejur mi se strecoară în creier, parc-ar fi un fum care-mi înfașe
30 ideile... S-a dus culoarea aspectelor... Toate mi-apar în minte: cenușii, alburii... Nu sunt decît forme de aer cu linii geometrice împrejur, dar niște linii subțiri, ideale, cari se clatină, se amestecă, se duc și se sting
35 într-un nimic fără hotar...

— Oh! lăsați-mă! nu vă mișcați! Sunteți atît de frumoase! atît de blînde! atît de asemenea vouă înșivă! Două raze n-ar semăna mai mult între ele! Nu vă mișcați! Mi-e frică ca voi să nu dispăreți și eu
40 să nu mă deștept! Tu, care ești atît de albă la chip și la vestminte, ai cărei ochi sunt atît de senini și de albaș-

tri, și pe care te văz, te simți și nu te pot apropia de atâtea ori în visele mele, spune-mi cine sunteți și câtă vreme a trecut d-adieneauri pînă acum?

5 — O veșnicie într-o clipă. Tot atîta vreme cît trebuie să treacă de la un nimic fără formă pînă la un nimic cu formă.

Și, îngenuchind înaintea mea, mă cuprinse în brațele ei calde.

10 — Ochii tăi mă sorb, îmi fac rău și bine; gura ta subțire, ca un arc de mărgean, mi-aprinde atîta poftă d-a te săruta; părul tău, ca un fum de aur, mi-atrage capul; aș voi să plîng de plăcere în buclele tale curate și strălucitoare. Acum n-aș mai voi ca lumea să fie o idee. Unde ți-e trupul, pe care îl văz și nu-l pot
15 simți? El e alb ca marmura și moale ca puful, dar numai pentru ochi. Cine ești? Și de ce nu te simți? Ești în brațele mele, și totuși ești departe...

20 Oh! și se scoală de lîngă mine! Eu am sărutat aerul și tot aerul am strîns în brațele mele. Și ce trup rotund, mlădios și perfect nu s-ascunde supt cutele vestmîntului ei alb!

— Tu pari o iluzie care mă ametește cu farmecele ei și mă seacă la inimă cu depărtarea ei! Și surîzi așa de cînstit, așa de puțin omenească la cuvintele mele!
25 Îți pare bine că ți-am zis pe numele care ți se cuvine. Iar tu, ceailaltă, aproape tot atît de frumoasă, pari cu mult mai bună decît surora ta. Mîngîie-mă tu, căci iluzia e rece și se depărtează. Tu simți poate mai bine cît gol mi-a deschis în inima mea. Toate comorile
30 lumii nu l-ar putea umplea...

35 Și cea de-a doua se mișcă ușurel în vestmîntul ei mai albastru și mai străveziu ca cerul. Căldura acesteia e mai omenească și mai pătrunzătoare. Ce nobil și-a rezemat coatele de genuchii mei! Îi simți inima; sunt fericit că-i bate...

— Ochii tăi au o față pe care am mai văzut-o în
40 lumea în care trăiesc; gura ta dulce e de carne, și vecinic o pot săruta fără să mă sature; brațele tale mă strîng mai apăsător; te simți în mine; mă pătrunzi; mă farmeci fără a mă obosi; tu desigur că ești a mea! Și simți că de la începutul lumii m-am închinat ție...

— Da, da, pe umerii mei te poți rezema; mina mea
o poți strînge; glasul meu îl vei înțelege; și, dacă
lumea nu ți-o turbura visul, vei trăi și te vei stînge
legănat pe brațele mele. Lacrămile tale vor fi șterse
5 cu buzele mele, cari usucă; grijile tale vor fi risipite
cu privirile mele, cari înseninează...

Cine, Doamne, s-ar fi putut opri d-a nu o săruta o
veșnicie întreagă? Și buzele mele au tresărit la căldură
vie a obrazilor ei rumeni, și toată ființa mea s-a îmbătat
10 de o fericire neînchipuită cînd mi-am trecut mîinile
pe după gîtul ei rotund, alb și rumen ca o floare de
măr, dulce și mirositor ca un fagure de miere
albă.

— N-o să mă părăsești tu niciodată?

15 — Niciodată!

— N-o să mă uiți?

— Niciodată.

— N-o să mă înșeli?

— Niciodată.

20 — N-o să mă urăști?

— Cînd m-oi părăsi.

— Cine va peri întîi?

— Amîndoi odată...

— Și morți cum vom dormi?

25 — În același coșciug.

— Și cine ne va plînge?

— Nimeni, afară de greieri.

— Și ce monument ne vor ridica potrivit cu frumusețea și bunătatea ta?

30 — O cruce fără nume, înjurată de pietrarul care își
va zdreli degetele între dalta și ciocanul cu care va
ciopli-o.

— Și nimic n-o să mai auzim din lumea în care am
trăit o viață atît de sfîntă?

35 — Nimic.

Mă sculai în picioare. Eram încins de mijlocul ei.
Și ea era mai mare și mai voinică ca mine. M-am lăsat
pe pieptul ei. Bătea încă. Îmi era spaimă să nu înceteze.
Ah! ce căldură blajină! Ce mlădiere dumnezeiască!
40 Ce mîngîieri copilărești și norocite! Ce glas pașnic și
armonios!

— Aș vrea să mor, iubita mea, fără să știu, în brațele tale.

Și ea îmi netezi delicat părul. Cîteva lacrimi fierbinți îmi picurară pe obraji și mă arseră ca niște cărbuni. Își deschise puținel gura și își topi toată căldura și dulceața buzelor ei în ale mele.

Cînd își ridică capul, ochii ei erau podidiți de lacrimi. Fața ei era galbenă ca ceara. Trupul îi tremura și, uitîndu-se lung și adînc la mine, se depărtă... Cînd se apropie de ușă, luă pe sora ei de mîină, înmărmurită, cu ochii în sus...

— Și tu te duci, strigai eu, și tu mă înșeli, și tu vrei să mă lași singur, exilat printre oameni? Și tu mi-ai descoperit fericirea o singură clipă numai ca s-o plîng întreaga viață?

— Vino cu mine, îmi răspunse ea, eu sunt nădejdea ta.

Cu cită lăcomie m-am repezit, tot cu atîta durere m-am trezit întins pe cărămizile reci și tari. Zăpada albă se vedea prin geamuri pierzîndu-se în depărtare. Streșinile picurau într-una. Visasem.

M-am sculat de jos. Eram cu cele două păpuși în mîină. Una cu rochie albă, cealaltă cu rochie albastră.

Pășii peste pragul tinzii, îngînînd cu o amărăciune liniștită:

— Atunci nădejdea și iluziile mele s-or izbîndi cînd vor învia aceste două păpuși!

.....

Într-o zi, bine nu știu în ce zi, cerul era albastru-închis, soarele intrase într-un nor argintiu, și mie, făcîndu-mi-se dor de cîmp, cum deseori mi se întîmplă, plecai singur spre Șosea. Eram bolnav. Capul greu, ochii mă usturau — dormisem puțin — și gleznele îmi tremurau parcă aș fi gonit poștii întregi.

Pe la 10 ore dimineata nu se pomenea pui de om prin alea teilor. Eram singur. Atît mai bine. Fără a urî pe oameni, or de cîte ori îi auz spunînd cîte-o prostie, îmi fac rău: or mi-e scîrbă, or mi-e milă; și cînd îi simț că vor să înșele, îmi fac rău, căci îi văz

cît de grosolani sunt în neghioabele lor uneltiri. În sfîrșit, eram singur.

5 Scosei un album și un creion. Cercai să desenez un salcîm la rădăcina căruia înflorea un liliac alb. Mîna îmi tremura; ochiul nu era sigur; impresiile formelor cînd își trimeteau din creier pornirile lor în vîrfurile degetelor, pe drum, se schimbau, se învălmășau; liniile n-aveau limpezimea cuvenită naturii. Nu izbuteam să aștern pe hîrtie valorile umbrelor cu siguranță. Nu eram în stare să desenez.

10 În adevăr, nu mă simțeam tocmai bine, deși lumina și căldura soarelui, singurele cauze cari-mi lungesc viața, mă întremau parcă cineva îmi turna c-o pîlnie pe gît o înviorare materială.

15 Scurt: orcum mă sucii, îmi fu peste putință să întinz pe carton măcar o linie de omenie.

Cercai să scriu.

Versurile îmi sunt nesuferite cînd le fac eu, deși amicii mei m-au poreclit „Trubadurul“. Mai ales cu rima nu mă învoiesc.

20 O idee. Să cerc o novelă. Am subiect pe care îl tot plimb cu mine pe la băi, pe la țară, pe Podul Mogoșoaii; și uneori îl transform într-o melancolie care mi-acopere fața, alteori într-o melodie care se deșiră, fără a se mai isprăvi, notă după notă, măsură după măsură, iar cînd mă culc și luna prea e vie și prea bate în geamuri ca să mai adorm, se prefăce într-un basm care mă ține deștept pînă la alba zilii.

Să scriu. Începutul ar fi cam așa:

30 „Îmi place o femeie cînd, după ce s-a supărat, din nou se întoarce spre mine împăcată; atunci în ochii ei se vede atîta bunătate, copilărie, dulceață și farmec, că mă pune pe gînduri să născocesc o nouă glumă care s-o supere și-o nouă rugăciune care s-o împacă.

35 Îmi place să întreb p-o fată tînă, ce oră e? Cine n-a văzut cu cîtă delicatete și pripeală nu caută să-și încheie nasturile de la pept, supt care se încălzise ceasornicul? În așa moment nu-mi pare rău că ceasornicul meu, moștenit din familie, mi s-a vîndut la ovrei d-un prieten, și caut un nou prilej ca s-o întreb a doua-oară: «Cîte ceasuri sunt?»

Unii susțin că întâia oară este adevărata iubire, alții cred că a doua oară. Cei dintâi n-au iubit a doua oară, cei de-al doilea n-au iubit întâia oară. Musset a iubit de la una pînă la a zecea oară inclusiv și, murind
5 de dezgust, nu se îndoaia că ar fi iubit și a unsprezecea oară.

Cîți, dincolo de poftă, nu mai zăriți nimic nu vă înșelați să credeți că puteți iubi."

Dar subiectul novej mele se risipi cînd mă apropiiai
10 de dînsul. Persoanele ce caut să descriu n-au viață cu adevărat, n-au trăit, n-au pătimi și n-au nici de bune, nici de rele. Și mie întotdeauna mi-a trebuit să știu de ce iubește cineva, de ce moare, de ce trăiește, de ce înșeală, de ce e rău și de ce e bun, căci nimeni nu poate
15 fi nimic, și nimic nu face fără anume cauze. Apoi tesătura subiectului mi se pare dezlinată și fără noimă. Să las novela. Sunt bolnav. Trebuie să fac ceva. Dacă în mine nu văz nimic, desigur că voi vedea mai ușor în ceilalți.

Meseria cea mai ușoară din lume este d-a minți or
20 d-a filosofa. Să minț mi-e silă. Ca să nu-mi pierz vremea, nu-mi rămîne decît să filosofez. S-aleg forma aforistică; e și la modă, și cea mai ușoară. Adesea supt o figură măiestrită izbutești a spune un lucru
25 vechi de cînd lumea, o observație făcută de toți, un gînd de nimic, și totuși, oamenii se impresionează, căci d-ăia sunt ei oameni. Meșteșugul unei aforisme e simplu: o figură retorică, de obicei o comparație, și aforisma e gata. Prostia e nu că ai făcut un lucru
30 ușor, ci adevărata prostie e cînd zbîrcești fruntea, ridici nasul în sus, socotind că ai înneverit o idee extraordinară.

Voi filosofa, fiindcă nimic alt nu pot să fac pe ziua de azi.

35 Bunioară:

Sunt oameni deștepți. Deșteptăciunea nu e decît o
frământare mai vie, mai continuă a creierului; o
ardere mai puternică a lui; o consumare și-o primenire
mai repede a materiei nervoase. Un om deștept e tot
40 atît de deștept chiar cînd ar fi incult. Dar, fiind incult, multe din gusturile frumoase, cum e citirea, dragostea

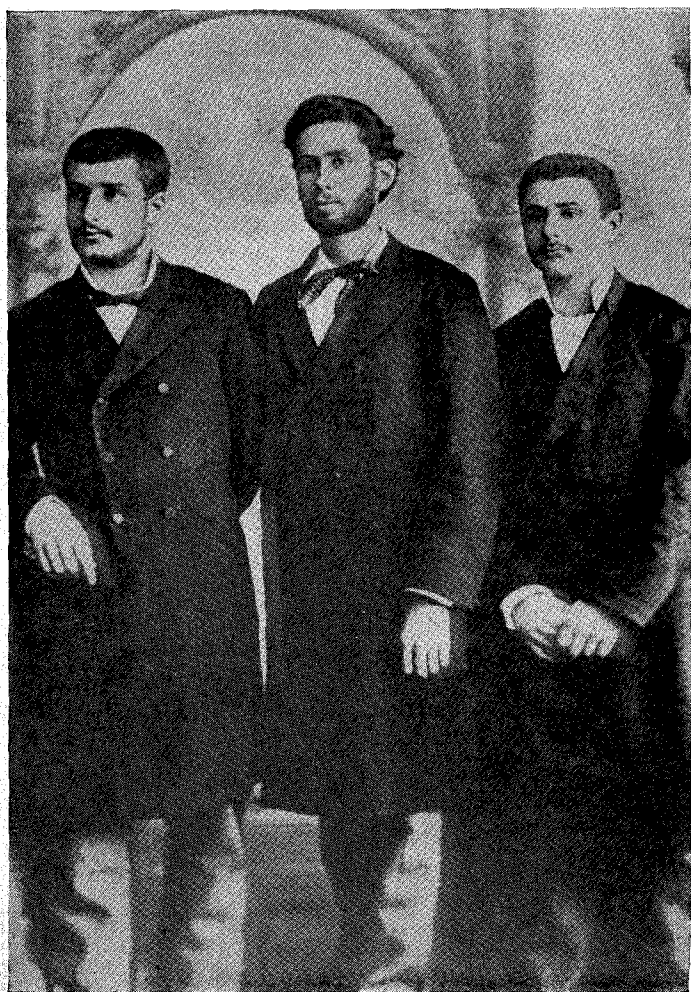
picturii, patima muzicii, nu-i ocupă acea ardere continuă a creierului; și creierul lui frământat are nevoie de acțiune, de luptă. Iacă de ce un asemenea creier, neștiind ce să facă, alunecă ușor la rele. De aci
5 creierul lui născocoște intriga, ura, pofta de a înșela și de a rîde subțire de vecinul lui, și multe altele tot de soiul acesta. În natură, pe toată scara ei, acest adevăr se observă. Într-un pămînt gras, gunoios, unde plugul n-a trecut și sapa nu s-a înfipt, năpădesc plan-
10 tele rele, grase, cu miros greu, și cu greu e pe un asemenea pămînt să-l mai îndrepti, căci buruienile și-au înfipt rădăcinile adînc și și-au scuturat sămînța cea rea.

Aforisma este gata.

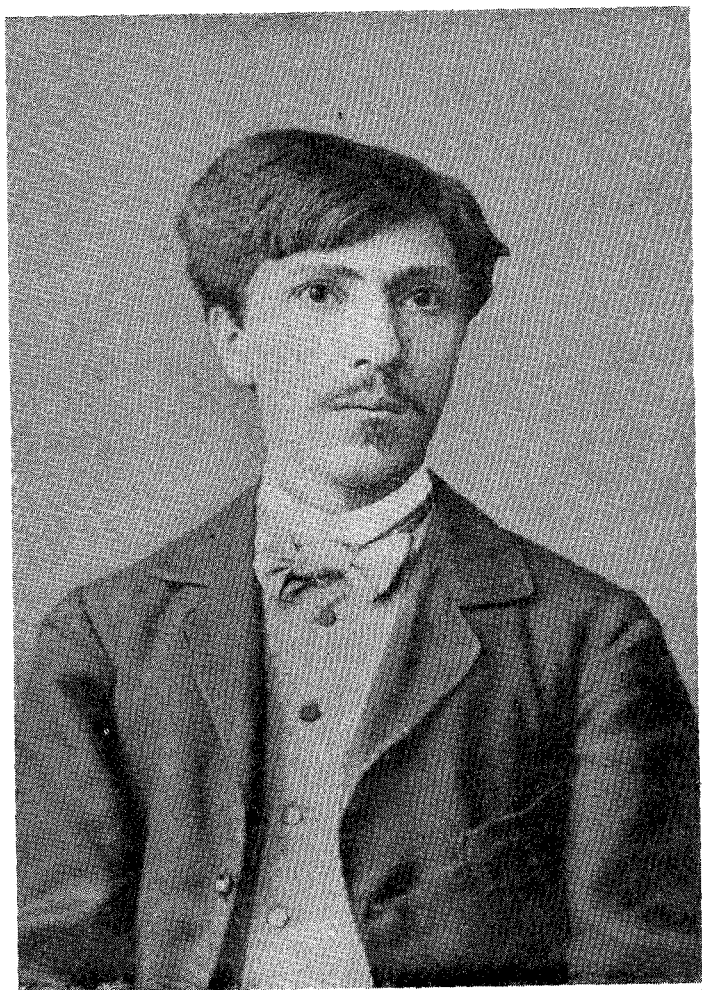
15 — Pămîntul bogat și părăginit nu-l vezi coliliu de flori, ci mai întotdeauna odrăslește rugi, ciulini și bălării cari înțeapă și orbesc pe călători; astfel, adeseaori în oamenii cu o fire distinsă, dar necultivată, încolțesc patimele brutale și-i fac primejdioși
20 societății. Mai folositori sunt cei cu o fire sărmană și cu năzuinți modeste: pămîntul uscat și nisipos nu dă nici flori, nici rugi, și tot e bun de-o potecă, răbdînd pe orișicine fără a-i sîngera gleznele. [...]

Pe acest drum și cu acest metod, pornii în aforisme.
25 Unele spun ceva, altele nu spun nimic. Și totuși, înșir înainte, căci, după cum am spus, omul, cînd nu poate face ceva mai bun, filosofează.

— A izbi pe oameni, în genere, și îndeosebi pe vrăjmașii noștri, în ce au mai de respectat, este o patimă
30 pornită din egoism și dobitocie. Este o iluzie sufletească netrebnică a socoti că noi cîntăm, vorbim ori scrim mai frumos decît ne este dat, morfolind, fără cuvînt și convingere, roadele unui muzicant, orator sau scriitor. Vorbiți de rău cît vă ia gura zborul vul-
35 turului și al rîndunelii, stîrpiți chiar dacă puteți aceste pasări, și nu veți izbuti a face pe cocoș să zboare mai sus de streășină și de gard. Dar mărimea slăbi-
ciunilor este atîta de nemărginită, încît dacă pietrele

Delavrancea, în epoca 1882—1884, la Paris, între Dinu și Radu
Golescu, colegi de liceu și de Universitate

Alex. Vlahuță în 1882—1883, cînd l-a cunoscut Delavrancea

ar avea simț și grai: grăuntele de nisip ar critica înălțimea munților.

— N-aș voi să mă înțelegeți rău cînd zic că toți oamenii sunt răi; aș dori o bună înțelegere cînd zic că arare om e bun.

— De multe ori un om, dus pe gînduri, îți face impresia unui ocean liniștit și întins, al cărui fund e pururea ascuns de cerul vioriu, oglindindu-se în apele lui. Dar ce de stînci, ce de nomol, ce de animale cari furnică pentru existență nu se ascund cu prisosință sub acea velină nemărginită! Sfișiați aparența, și veți vedea dacă liniștea omului nu se aseamănă cu liniștea oceanului.

— Animalele nu invidiază; invidia este o deșertăciune omenească ce pedepsește instantaneu pe cel care o simte: ea este cea mai neîndoioasă conștiință a inferiorității.

— Cei cari într-o societate desmățată sunt pentru paliative fac tocmai ca acei grădinari nepricepuți cari, voind a vindeca răul de la rădăcina unui arbore, îi taie cîteva crăci uscate.

— Voiți să știți cît de fățarnici sunt oamenii de azi? Dacă ați izbuti a pune în talerul unei balanțe toate jurămintele lor, iar în celălalt o minciună, pe loc ați vedea balanța intrînd în echilibru.

— Limba celui viclean e mai fină ca pînza păianjenului; și adesea oamenii sunt mai proști ca muștele.

— Voiți glorie? Munciți, dar munciți mult: nu umblați s-o prindeți în cursă. Gloria e ceva mai mult ca un șoarice.

— Politetea este primul element al hipocrisiei; hipocrisia este cea mai cocheta expresie a corupției.

— Libertatea pentru demagogi este un soi de balon: îi ridică, după cum îl şi umflă. Dar balonul lor e captiv; demagogii nu sunt nici cavaleri, nici pricepuţi: niciodată nu-i vor găsi cîrma.

- 5 — Pe adversar, cu cît îl dai mai zdravăn de pămînt, cu atîta eşti mai sigur că nu se mai scoală. Patima însă de multe ori e ca o minge: cu cît o trînteşti mai tare, cu atît sare mai sus.

.....

VĂDUVELE

Oamenii, cînd n-au ce face, s-apucă de gîlceavă. Se dau la vorbă, și destul e unul s-o apuce anapoda, că cearta e gata. Prostia pîndește mintea omului cum pîdesc lupii razna oilor. Cînd inima e spre rele, apoi
5 vîlînte de flori să-i semeni, că tot ciulini și pălămidă dă și, de n-o găsi în miere fiere, iepuri la biserică, cîni cu covrigi în coadă și apa Dunării prin curtea vecinului, atunci e atunci, să te mai ții, pîrleo, că
10 nu-și mai vine în voie măcar de i-ai da tot mărunțișul și pe dasupra și toiagul lui vodă pe spinare.

Se întîmplă, cîteodată, și mai altfel de cum gîndești. Nici lene, nici prostie, nici răutate să nu fie la mijloc, și totuși sare omului țîfna din senin, din iarbă verde.
15 Bă că s-a gîndit la cutare lucru cînd a zis cutare cuvînt; ba că a tras cu coada ochiului cînd se uita la mine; ba că îi dau din toată inima și-mi răspunde: „Aș, la ce te mai superi!” Și p-asa povîrniș, pînă nu s-o izbi omul de vale, nu se mai oprește. Din bună prietenie
20 ajungi să te uiți chiondorîș, și zavistie, și chiloman, toemai cînd crezi că lumea toată este a ta.

Așa e. Că de ne-om cîntări cuvîntul cu cîntarul și ne-om măsura privirea cu cotul, or să numeri cîte pahare de vin a băut omul la masă ta ca să nu-l înșeli
25 la a lui, s-a dus prietenia pe copcă, c-asa e făcută să fie dragostea, fără ștreang de gît și fără căluș în gură.

Cîmă a auzit și nu s-a crucit de neînțelegerea mamei
Tanei cu mama Ghira? Din vecine de omenie, cu

datini frumoase, acum, toată grînărima ştie, de la
fetişcană pînă la bunici, c-au ajuns la cuţite. Se
minunează pînă şi copiii; şi cînd, călări pe băţ, îşi
încură armăsarii de-abia să-i ţie, pe dinaintea caselor
5 lor, furişează cîte-o privire, ş-ascut urechile, doar
d-or prinde ceva, să alerge apoi să spuie că „ce e nu e
bine“, „s-a făcut lumea rea“, „să dă răilor şi umblă
cu şoalda“.

Mama Iana şi mama Ghira erau văduve.
10 Mama Iana avea pe Irina, mama Ghira pe Răducanu.
Atît rămăsese din două neamuri harnice, c-adusesse
muscalul boleşniţe şi boale de seceraseră lumea în
toate părţile.

Da', slavă Domnului, nimeni p-atunci nu perea de
15 foame, nici că rămînea la Crăciun fără porc, la Paşte
fără vesminte noi şi la Moşi fără doniţi şi urcioare şi
pomână morţilor.

Amîndouă aveau de la răposăţi acareturi bune,
aşezate cu temei, să tot ţie şi să nu mai putrezească;
20 ceva bani cheag, ogrăzi cu pruni şi zarzări, grădini
cu flori şi legume, toate ocolite cu garduri-pleturi,
să nu vezi prin ele, şi umbrite cu streşini de mă-
răcini.

Că după cum să sfătuiau între ele: „Omul e sărac
25 numai cînd doreşte ce nu are şi nu se mulţumeşte pe
ce are; cine rîvneşte la bunul altuia numai cîstit nu
este, că, d-ar putea, l-ar fura; bine e să rămîi într-ale
tale“.

Şi cînd se îndemnau la lucru, urzind pînza ca un
30 brîu alb întins d-a lungul curţii, or se crăcănu în
duzi să-şi umfle şorturile cu frunză pentru gîndaci,
să mîngîiau cu cuvînt bun şi aşezat:

— Vezi d-ta, leică Ghira, cînd te mulţumeşti pe
puţin, dă şi D-zeu. Prunilor noştri li se frîng crăcile
35 de încărcăţi ce sînt.

— Poi da, leică Iano. Da' gîndacii d-tale merg bine?
Ai mei mănîncă de sting pămîntul.

— N-au cum să fie mai bine. Sprîncenaţii mai ales,
bată-i sănătatea, sînt ca pe deşte şi parcă-s încondeiaţi,
40 să zici că le-a tras cineva sprîncenele, tocmai ei, cari
să deoache şi d-un copil.

— Să știi că de S-tă Mărie o să tai curcioaica, a mai
grasă și să întindem o masă strașnică în fundul grădinii,
că prea ne-au mers dupe plac cu toatele! Și Răducanu
meu e un zmeu de flăcău, că în postul Crăciunului
5 împlinește șaptesprezece ani și mină caili mai abitir
că bietul răposat, D-zeu să-l ierte. Țesala, țesală;
pologul lui n-are pic de gaură; să fie sănătos, că, de
pune vârtejul, ridică căruța cu cinci chile parcă n-ar
fi nimic.

10 — Ei, leică Ghiro, nu că rîvnesc, dar îți spui și eu,
uite, mie mi-e mai greu, că alta e flăcăul, și alta e fata
la vatra văduvei. Irina mea e vrednică de n-are cum
mai fi, da' tot se simte că nu e cruce de voinic în casă.
Vezi d-ta, e altfel cînd trece bărbatul prin bătătură;
15 unde calcă, colo, rar și îndesat și mi-ți stăpînește c-o
privire cît ține curtea; și păsăret, și cătel, și purcel se
dau în lături și se fac teacă de pămînt că trece stăpînul,
nu glumă! Înțeleg și lighioile... ce gîndești d-ta? Da' pe
20 Irina căteii o întind de rochie, purcelul ridică ritul
în sus, procletul, și-i guiță a mîncare, fofolocii de rață
fug de la cloșcă și-i dau tîrcoale căscînd ciocurile
lacom.

— Și ce socotești d-ta, leliță, c-aici adică să nu fie
nici o potriveală? Ce, dumitale ți-ar părea rău ca să
25 facem din două curți una, din două mese una mai mare,
și lighioile noastre, toate la un cîrd, să aibă și stăpînă
că să le răsfețe, și stăpîn să le poruncească, iar d-ta
să ai și fată, și băiat, iar eu să am și băiat, și fată?

— Să dea Dumnezeu, cumătră!

30 — Ce, n-ai luat seama cum se-nvoiesc ei? Apoi o
veni vremea și s-or alege bătrînii cu bătrînii și tinerii
cu tinerii.

— Să dea Dumnezeu!

— Că așa se primenește omenirea. Ca mine o să te
35 văz cu unul în poală, cu altul în cîrcă și cu altul în
troacă, și bunico, încoa, bunico, bunico, încolo, mai înțelegi,
capule, dacă-ți dă mîna!

— Să dea Dumnezeu!

— Că d-o lege sîntem, dor n-o să ne legăm pe pri-
40 copseală cu greci, cu bulgăroi, cu turci și cu hantătari.

— Ferească Dumnezeu, cumătră!

Într-o zi, ca niciodată, mama Ghira, dupe așa vorbă bună, o aduse cam în sfîrcul biciului, fără vrun gînd rău:

5 — Leliță Iano, da' ce-ai pățit să lași pe peretele alb ca laptele o pată de pămînt galben? Nițel var stins, nițel nisip cernut, nu e a treabă. Că și casa, ca și noi, are obraz. Ce-ai zice d-ta de mine să mă vezi cu cîrle pe obraji?

— Uite, ca păcatele, am uitat, mîncă-m-ar pămîntul...

10 — Apoi, cumetriță, asta e dat fetei să îngrijească de curățenia casei. Așa am apucat noi de la părinții noștri.

— De, leliță, o mîna de fată am, n-am zece. Cine să depene, cine să facă țevă, cine să deretece, cine să aducă apă?

15 — Iar cocenii și cojile de dovleac prea vă stau în pragul ușii. Și curtea, ca și masa, se cuvine să fie curată. Ce-ai zice d-ta de mine d-aș pune bucatele p-o masă pătată?

20 — Așa e, leliță Ghiră, cum m-oi da jos, am să curăț ca în palmă.

— Da, cumătră, dar să știi de la mine, curtea e a fetei; că de n-o învăța d-acum ale ei, nici nu le mai învață. De n-o pune mîna pe tîrn, tîrnul nu-i strigă „aoleo“.

25 — Poi, să-i mai crezi și d-ta, că la paisprezece ani nimeni n-a avut douăzeci de ochi.

— O dată să crezi lenei, a doua oară îi crezi fără să vrei. Lenea e ca porcul... scarpină-l o dată pe burtă, 30 a doua oară dai în el, și el intră în casă.

— Vezi d-ta, aici ai vorbit cu păcat, că Irina mea numai leneșe nu este.

— Să prea poate; da' eu, cînd eram ca dînsa, mă învîrteam într-un călcîi; nici un lucru nu se clintea din locul lui. Pe dinăuntru odăile ca paharele, p-afară 35 curtea ca o tavă, și prispă de s-ar fi cojit, măcar într-un locșor, mi-aș fi tăiat mîinile din cot.

Fu de ajuns mamei Ianii. Își iubea fata ca lumina ochilor. Trase necăjit un vlăstar de dud, îndesă foile 40 în șorț și, dregîndu-și glasul, dupe ce se șterse la gură, zise cam înțepat:

— De, cumetrița mea, fitecine își spală rufele în albia ei, și, d-a fi floare, d-a fi cărbune, pe umerii lui își poartă cămașa. Mie, din mila Domnului, Irina, atîta suflet mi-a rămas pe sufletul meu, și d-a avea vro vină, nu pot s-o jupoi de piele. Ca copilul, nū e picat din soare, și d-ta ăi fi trăgînd multe cu Răducanu d-tale...

— Ferească Dumnezeu! Nu s-a pomenit! Unde se află! N-a avut la cin'să vază!

— Apoi să ne vedem cu bine! zise mama Iana și, înfigîndu-și șorțul în briu, se dete repede din vîrfurile dudului.

— S-auzim de bine, răspunse uscat mama Ghira, apoi, ca și cum și-ar fi adus aminte de demult, îngîmă sfios și mîndru: Mîne e rîndul vostru. Veniți la noi? Să v-așteptăm cu masa?

Iar mama Iana, strecurîndu-se printre prunii brumării, incurcă două-trei vorbe:

— Să vedem... om veni... că de... mai cu deretecatul curții... mai cu cîrpitul casei... om veni... să vedem...

Mama Iana, cum ajunsese acasă, trînti frunzele în mijlocul odăii. Gîndacii se tîrau în cîrduri grase și bălaie pe velințele de frunze. Și nici că se uită la ei. Nici o vorbă bună nu le spuse, de unde pînă aci îi mîngîia cu ochii și cu cuvîntul. Irina depăna. Și barim n-o întrebă ce face. D-a dreptul la tîrn. Îl smulse din colțul magaziii și începu să măture în toate părțile cîteva coji de dovleac și doi-trei coceni, că numai grămăjuie nu-i făcea. Apoi luă grabnic un bulgăre de var, alstînse și trase cîteva bidinele pe pata din perete. Irina lăsă rodanul și ieși după mă-sa, care robotea tăcută.

Cămașa ei subțire și creată, cu mînicuțe largi și scurte, se aduna în cute la betelia rochiiei, se lipea de spîlare și se încovăia pe sînu-i rotund și cucuiat. Așa de fragezi îi erau obrajii, așa de curată și limpede privirea ochilor săi negri, umezi și lucioși, ca ai unui copil de trei zile, că ai fi înțeles pe loc de ce durea așa de mult pe mama Iana cînd ai fi atins măcar la degetul mic pe Irina ei.

Mama Iana era posomorită cum nu fusese de mult.

Avea ceva greu pe suflet, că dădea o dată cu bîdineaua, și tot își vîra mereu tîmplele cărunte sub barișul verde, și mișca buzele parcă ar fi spus ceva în mintea ei. Mai la urmă, Irina deschise gura cu sfială și-i zise drăgăstos:

— Da' ce ai, mamă? Cin' te-a necăjit? Eu am isprăvit țevile. De ce nu mi-ai zis mie să mătur curtea?

— Nimica, maică, răspunse mama Iana. Iacă lumea, cum e lumea făcută. Ba că nu e măturată curtea; ba că nu sînt curați pereții; că hîr, că mîr, și te seacă la inimă. Ia, alde Ghira, ce-i căsună și ei... s-a sculat cu plapîma în cap... a călcat cu stîngu azi-dimineață...

Irina se puse pe gînduri. Să-i fi zis mama Ghira vro vorbă rea? Să fi rîs de ei? Și ce i se părea mai ciudat e că nu-și putea închipui cum poate fi cineva rău, mai ales mama Ghira, ea, care are un băiat așa de voinic și de vesel, ea, care totdeauna le-a pășit și părăsit pragul cu vorbă pîrintească: „Bun găsit, leliță“, „Bun rămas, leliță“, „Ce mai ala-bala?“, „Irina, ș-ălălalt obraz“, „Dă-mi și ochii“, „Așa, să te faci mare, puica maichii“. Cum, adică omul o fi și altfel de cum se arată? Că mama Ghira dacă privește pe băătura lor giștile cu bobocii cari pasc, găinile cu puii cari ciugulesc troscotul și curcile cu puii lor plăpînzi și cu fulgii zbîrliți, pune mînele în șolduri, îi rîd ochii și zice din toată inima: „Bată-vă să vă bată sănătatea de lighioi, să vă înmulțiți ca nisipul mării!“ Vra să zică că le vrea binele. Atunci cum d-a mîhnit pe mama Iana? Și, necăjindu-se că nu înțelege nimic, rezemă capul de perete și întrebă pe mă-sa, să-i spuie:

— Cum e omul cînd se înrăiește? Își uită de zilele de pînă în ziua aia? Nu mai vede înaintea ochilor? Nu se mai întoarce în toată viața?

— Ei, Irină maică, răspunse Iana cu un zîmbet amar, așa e omul... se întoarce, că și lăstunii se întorc... Da' vezi tu, de cade pustia de ploaie sărată pe șoimanele de bucate, le pălește foile, le seacă spicul, și bucatele nu se mai întorc...

— Irina oftă. Ar fi plîns și-i fu rușine. Bănuia multe din vorbele mă-sei.

— Mamă, mine e duminică și e rîndul nostru, mergem la masă l-alde maica Ghira?

— Să alegi fasole de fiertură și mine dimineată să arzi țestul pentru azimă, să coci ceva ardei și pătlăgele vinete... O să mîncăm acasă.

Așa răspunse Iana intrînd în casă. Irina rămase locului. O apuca cu călduri: i se bătea ochiul drept; i-ardea o ureche; înghițea în sec; și, nemaiputîndu-se stăpîni, începu să plîngă, ca și cum ar fi dus la groapă o mumă din cele două și n-ar fi știut pe care din ele.

Duminica asta nu mîncară împreună. Și unora, și altora le părea rău. Alde Ghira se gîndi:

„Așa e... să zic că eu aș fi de vină... da', tocmai d-aia, de ce să nu vie ele la mine? Slabă nădejde dacă d-o vorbă le sare țîfna“...

Alde Iana înghiți cu noduri.

„Bine... să zic că eu m-am zbîrlit de pomană... dar cine-a început?... Și ce, a grozăvie era să mai vie o dată și să-mi spuie omeneste: «Ia fugi d-acolo, leliță, și poftim la masă la noi...“

Azi așa, mine așa, pînă începu să le fie teamă una de alta. La început își mai dădeau bună ziua în față, pe urmă plecară ochii și sfîrșiră cu o moțăială drept „bună vremea“ și „mulțămim d-tale“.

Ba mai pe iarnă se plînseră copiilor, cari ascultau triști și tăcuți:

— Mă! da' repede mai trece Iana pe lîngă mine... ca o vijelie!

— Bre! da' s-a călugărit Ghira, pune ochii în pămînt pe lîngă mine... parc-aș fi luat vederile cuiva!

— Poi ce fel, mai bine dă Iana pîn noroi decît să se întîlnească cu mine p-o potecă...

— Vezi d-ta, Ghira plouă, Ghira zbicește, ea e nor, ea e vînt, ea e soare... ale ei sînt potecile... de mă vede, abia trece poteca, ca să mă ție smirna în capul celălalt...

— Știi, Răducane, că Iana a dat drumul găleții cînd m-a văzut că vreau să apuc de roata puțului? Te-ai fi gîndit la una ca asta?

— Așa, Irino mamă, cum mă vezi și te văz, eram la biserică, am întins lumînarea să mi-o aprinz de la

lumânarea ei, ș-odată s-a făcut că-i cade jos, ca să se stingă. Toate femeile au înțeles.

Uneori mai venea Răducanu pe la mama Iana, da' stătea mai mult răzemat în picioare decât pe pat.
5 Așa, se mai ducea Irina pe la Ghira. „Ce mai faceți?”
Ș-atita tot.

Astfel, trecură aproape toată iarna. Nu se uitau de iese or nu fum pe coșul celeilalte. Dacă s-auzea una bușind să taie lemne, cealaltă o aștepta să isprăvească,
10 ca nu care cumva să o zărească prin gard. Ei, dar la lăsatul-secului de Paște e mai mare păcatul să nu-și facă barim datinele moștenite de la părinți. Să nu mănince plăcinta cu brinză împreună, să nu bată alvița băiatul și fata la aceeași grindă, da' cel puțin să schimbe
15 doi bulgări de alviță și două lumânări de seu.

Se așternuse zăpada de trei palme. De pe coșurile caselor se ridicau suluri de fum ca niște copaci. Pe seară ceața se lăsa ușurel și înecă mahalaua. Grădinele și acoperișurile caselor abia se mai zăreau albastrii-neguroase. În geamurile vecinilor, lumini galbui.
20

— Fă degrab', Irino, de lumânări și de alviță pentru alde Ghira, zise mama Iana, că văz eu de turta din spuză.

Și, dupe ce plecă fata, mama Iana, ea, care se gândise să apuce înaintea Ghirei cu omenia, tot ea bombăni necăjit:
25

— Parcă le-ar fi căzut nasul și gionatele să vie ei înții...

Ghira, cum văzu pe Irina cu lumânări și alviță, încreți fruntea, se roși, zbîrci din nas, se gândi: adică cum, vecina s-o umilească apucînd înainte cu „Doamne-ajută”? Și fără multă vorbă:
30

— Bre, ce pari de lumânări! O să ardem pînă la anu pe vremea asta!

Erau cam micșoare lumînările. Biată Irina sărută mîna mamei Ghirii, dădu bună seara Răducanului, puse ochii în pămînt, apoi plecă mîhnită că nu mai înțelegea lumea.
35

Răducanu veni și el la mama Iana. Iana să uită cruciș la dînsul, se posomori și-i zise, dînd capul p-un umăr:
40

— Măăă, da' strașnică alviță! Ne scoatem și măselele într-însa. Unde o găsirăți voi cu atîtea nuci?

— Ce e drept, alvița era cam sfărîmată, cam negricioasă și nu prea să vedea să aibă nucă. Răducanu se roși; își strînse căciula la piept; și, dupe cîteva binefuri încurcate, se uită lung la Irina, care abia își ținea lăcrîmile. Plecă. În poartă mormăi, ars de nimicurile astea:

— De hotărit, și mama și mă-sa ș-au pierdut mințile.

— Așa se învrăjbiră, fără să vrea, ca și cum Necuratul și-ar fi vîrit coada. Bombănea una într-o parte, alta într-alta. Într-o bună dimineată, ce i se păru Ianii? Că Ghira ar fi aruncat peste gard lăturile la dînsa. Ca șorbită de vîntul turbat, așa veni de cătrănită și-i zise fie-sei:

— D-apoi ce, Irino, s-a sfîrșit pămîntul? Alt loc nu găsea să-și verse murdăriile? Eu nu pui palma la scuipatul nimăru.

— A doua zi și-aruncă lăturile și gunoiul peste gard, la mama Ghira. Vecinii și vecinii vecinilor începuseră a șopăi: că bătrînele prea sînt de tot, prea se ocolesc, prea se uită chiondorîș, prea-și dau, la vreme de bătrînețe, barișul pe ceafă și poalele peste cap.

— Zvonurile astea le împuiară urechile și le ațîțară una contra alteia, fără nădejde de pace, ceea ce le iustura și mai rău.

— Într-o zi, spre primăvară, mama Iana înhăță de șort pe Irina și-i zise cu mînie:

— Vezi, tu zici că nu știu ce și nu știu cum, dar cine mi-a ciopîrțit toți prunii de pe lîngă gard dacă nu dumneaei, cu mînușita dumneaei?

— Poate că vîntul, mamă, răspunse Irina.

— Vorbă să fie; să vorbim să n-adormim! Vîntul frînge pleopul, pluta, nucul, salcîmul, zarzării, perii, merii și gutuii, dar nu prunii, cînd n-au pic de frunză și de rod în ei. Așa? Lasă pe mine, au să treacă vijeliile și pe la ei!

— D-a doua zi începu să reteze crăcile prunilor cari treceau peste gardul ei. Prunii de pe lîngă gard se înjumătățiră și la una, și la alta.

Mahalaua se crucea.

Doamne ferește!... Ce e să nu mai fie!

Mai era ca la trei degete de zăpadă, încolțea urzică și ghiociei. Mama Iana ieși din casă și se duse așa, în neștire, în ograda cu pruni. Ce n-ar fi dat să fie tihnită și cu vechea prietenie, prietenie. Și, în vreme
5 ce-și învîrtea gîndurile în cap, ce i se păru ochilor că o scurteică neagră s-apropie de gard și o mîină ome-nească azvîrlă, în grădina la ea, un stîrv de cioară.

Așa! lumea-și bate joc de bunătatea ei? Ea se
10 căiește, și ceilalți rîd și-și scutură puricii în cojocul ei? Să vedem, care pe care? Și încet, pîș-pîș, se apropie de cioară, o luă de sfîrcul aripilor, o învîrți de cîteva ori ș-o azvîrli cît putu în grădina Ghirii. Cioara se întoarse înapoi, și iarăși să duse, și iarăși veni.
15 Fiecare din bătrîne, cu capul în jos, aduse de mijloc; căutau în pămînt — ca doi cocoși cari se lasă din bătaie și se pregătesc să înceapă din nou — așteptau, tremurînd, bombănind, cu nerăbdare, cu necaz, să arunce stîrvul în ograda vrăjmașii. Își sărau inima cînd
20 auzeau cum răbufnea de pămînt mortăciunea. Iana plecă și rămase Ghira. Se întoarse Iana și plecă Ghira. Cu așa poftă se mîrîie cîinii cînd îi despart gardurile.

— Vrea să zică ograda mea vine ca un fel de groapă de murdării pentru Iana... zise Ghira, vorbind cu
25 Răducanu, și-și frecă buricele degetelor înghețate.

— Adică de ce să nu-mi mînjească casa, de ce să nu-mi puie cuțitul dacă își descarcă toate scîrbele în curtea mea? Irino mamă, să nu-ți mai calce piciorul pe la ei!... Să crează lumea că mori dupe cine știe ce?...

30 Așa se tîngui Iana fie-sei.

Iar Ghira, minioasă foc:

— Răducane, una și cu una fac două. Cînele care cerșește din ușe în ușe nu păzește nici-o casă. Din două
35 praguri, unul: al meu sau al lor!... Ce, vrei să zică mahalaua că te-au obrocit?...

Copiii sufereau pe tăcute și, de ce sufereau mai mult, mai mult doreau să se vază, să-și vorbească, să-și verse focul...

Bătrînele vedeau pîrjol înaintea ochilor. Adeseaori
40 visau că le ia casa foc, că vin turcii, dî oțelite ce erau una contra alteia.

ai Se pusese ră Babele cu un ger în neștirea lui Dumnezeu. Ce să te pomenești cu Ghira, ce i se păru ei, că ar fi lipsind cîteva nuiiele din gard, tocmai de unde începea împletitura ei.

5 — Ei! apoi stăi-mi-te, jupîneasă Iano... d-alea mi-ai fost?...

A doua zi, cu noaptea-n cap, începu să scoată nuiiele din gardul împletit de-alde Iana. Și smulse, și smulse, pînă ce văzu prin gard ca prin geam.

10 Iana, prinzînd de veste, muri și învie.

— Așa? așa? așa?... Bine! bine! bine!...

Pe la miezul nopții se sculă binișor de lîngă Irina, se îmbracă, trase ivărul ușii și se duse pușcă la gard. Măsură ce măsură, de colo pînă colo, apoi, cînd se încredință bine care era partea gardului împletit de-alde Ghira, începu să smulgă pleture întregi.

— Na, dacă e-așa! na! na! na!

ai Pînă la Florii, una rupînd, cealaltă smulgînd, din gard nu mai rămăsese decît parii, înșiruiți ca dinții unui peptine rar.

20 Toate bune. Ajunseseră bătrînele la cuțite, da' ce stricău copiii? O viață întreagă împreună. Copilăria cu desîșul ogrăzilor, cu fluturii, cu zarzările crude, cu ghicitorile, cu basmele, cu spaimile cari îi ghemuiau unul într-altul... naivitatea că ar fi „nevasta și bărbatul” cînd Răducanu venea c-o troacă cu nisip, ca și cum ar fi venit cu grîu dupe drumuri... și ea, legîndu-se la cap, îl aștepta la umbra deasă de măturică, de poală Maichii-Precistii... Răducanul i-aducea creițe, 30 calomfir¹ și busuioc, busuiocul și foile de calomfir să le bage în sîn, iar crăițele să le puie la ureche. Greu să trăiască unul fără altul. Și așa, făcîndu-se din zi în zi mai mari și mai tăcuți, se iubiră din ce în ce mai mult. Cîte nu le spunea primăvara cu florile, vara cu poamele și cu păsărețul vesel? Cîte nu simțeau, fără să înțeleagă, simțînd, lămurit, unul lîngă altul, că le ard umerii lor lipiți! Și cînd, la șaisprezece ani, Răducanu încăleacă rotașul din stînga și pocni șarpele

¹ În textul de bază lipsește: *calomfir*; introdus cf. textului din *Epoca*, 1886.

de bici pe dasupra cailor, luîndu-și ziua bună de la Irina, fu mîndru, deși ar fi dat și cai și căruță numai să nu se despartă de Irina, care-l privi pînă îl perdu din ochi într-un nor de praf și într-un bălăngăit depărtat
5 de clopote.

Păcat de Dumnezeu!

Copiii, de la un cîrd de vreme, își perduseră veselia. Cap greu, inimă grea, ochi galeși, obraji păliți.

— Răducane mamă, îi zise Ghira în ziua de Paște,
10 de ce nu te peptini?... Și ce-ai tu de ești ofilit la față?

El tăcu, iar bătrîna furișă o privire spre alde Iana și bombăni înghițind în silă un ou răscopt.

Mama Iana se părpălea cu Irina la soare.

— Irino mamă, ți-ai pus rochia cu gura sucită,
15 șorțul soldiu, coadele pe ceafă și mărgелеle ale mai urîte tocmai în ziua de Paște? Și te jigărești... să juri că cu tot dinadinsul...

Irina tăcu. Mama Iana fulgeră o privire spre alde Ghira, dădu din cap și oftă... „Ei! he!”

20 Frumoase și blînde nopți! Luna argintie plutea în văzduhul plumburiu și limpede.

— Răducane, ce tot ieși nopțile afară? Nu ești bine?

Așa mormăi Ghira la un miez de noapte. Băiatul se
25 strecură pe ușe, în vîrful picioarelor, ușurel, ca o pisică.

— Irino mamă, un' te duci?... Într-una ai ieșit
nopțile afară... N-ai fi bine... ai?

Așa întrebă Iana, trezită din somn, iar Irina, tresă-
30 rînd, răspunse încetinel:

— Ei, și dumneata...

Nu trecuse săptămîna luminată. Ghira și Iana se treziră din somn. Pipăiră locurile goale și calde ale
35 copiilor. Le săgetă la inimă același gînd. Își făcură cruce, se îmbrăcară grabnic și ieșiră în vîrful picioarelor, căutînd cu ochii în toate părțile. Intrară în ogrăzile lor. Pitiș-pitiș, se strecurară prin rămurile înțesate ale prunilor. Cum ajunseră în mijlocul ogrăzilor și aruncară ochii la gardul din care nu mai rămă-
40 seseră decît parii înșiruiți, înmărmuriră de ce le văzură ochii. Pămîntul li se învîrți sub picioare.

Între doi pari, Răducanu și Irina stăteau unul lângă altul și unul pe altul se rugau să nu mai plîngă. Luna, dasupra lor, ca un taler de argint, le înflorește vestmintele albe.

5 — Spune drept, Răducane, ți-e frig ție?

— Mie nu... Dar ție?...

— Nici mie...

— Irino, vrei să te duci, spune drept...

— Eu?... Dar tu?...

10 — Nici eu...

Bătrînele pîdeau ca doi cîni, încremeniți cu gîtul întins în fața vînatului. Se văzură una pe alta și nu îndrăzniră să se miște nici una, nici alta.

15 Răducanu și Irina scoaseră din sîn cîte un ou roșu și ciocniră.

— Hristos a înviat, Irino!

— Adevărat c-a înviat, Răducane!

Răducanu sărută pe Irina.

— Să ciocnim și cu vîrful... zise Răducanu.

20 — Vrei înc-o dată?

— Hristos a înviat!

— Adevărat c-a înviat!

Și Răducanu încolăci brațele pe dupe mijlocul ei subțirel și o sărută.

25 — Irino, tu ieși din cuvîntul mamei Ianii?

— Nu, Răducane, ferească Dumnezeu...

— Nici eu! Dar de nu s-or împăca...

— Niciodată?... M-arunc în fîntînă...

— Și eu în picioarele cailor...

30 Bătrînile trăsăriră. Fiorul morții le cutremură pămîndouă și plecară năbușindu-și plînsul, de teamă să nu-și sperie copiii. Toată noaptea au plîns. Cum, să rămîie făr' de copii? „Eu sînt de vină!” „Capul meu ăl sec!” „Fudulia mea!” „Mă duc eu la dînsa”. „Eu? Mă spînzur în ușa ei”. Și nu-nchiseră ochii pîn' se luminează de ziuă.

40 Copiii dormeau obosiți. Ele, pocăite, cu capul în jos, porniră una spre alta, gîndindu-se cum să înceapă vorba. Cînd ridicară ochii din pămînt, se întîlniră, față în față, tocmai lângă parii unde copiii își vărsaseră focul.

Fără vorbă își dădură mîna și se priviră multă vreme...

— Cumătră Ghiro, cine are mai multă minte, noi ori copiii?

5 Ghiro-și făcu cruce.

— Nu-ți spuneam eu d-tale, că toate să potrivească pe lume cînd vrea Țl-de-sus să le potrivească? Necuratul ne îndemna: „Rupeți-vă gardul“, iar Dumnezeu, bunul: „Bine, înpețitate, tu rupi gardul, și eu voi face din două curți o singură curte...”

Dupe zece ani, bunicile, cu părul alb ca zăpada, sorbeau din ochi pe nepoții pletoși, cîrlionțați și nebunatici...

15 — Ba, Cioca seamănă mă-sei ca două picături de apă...

— Ba, Udrea buflei e tat-său gol, leit-poleit...

Așa îndrugau, torcînd la umbra salcîmilor... c-așa fusese să fie...

MILOGUL

Vîntul de toamnă, rece și umed, țiuie în rămășițele frunzelor risipite în crăcile copacilor din lunca Vitaului.

5 În albia sa încovoiată, Dîmbovița își mîină liniștit apa turbure, galbenă și p-alocurea pătată cu șuvițe de sînge închegat, supte din talpa zalhanalii. Duhoare grasă năbușește aerul îngreuiat d-o bură rece și deasă.

10 Stolurile de ciori să răsfiră, să amestecă, să gonesc, croncăie și s-abat păcură pe hîrcile albe de bivoli și de boi, împrăștiate pe netăzișul ruginiu din fața zalhanalii.

D-a stînga apii, cam cît prinde ochiul, dincolo de hanul din răscruci, stă casa lui Căliman potcovarul, 15 mai mult fășii și petece de pămînt galben decît văruală. Pornită pe spate, cu olanele de pe acoperiș zobite și muced, împănate cu mușchi, și mai sus îi cresc două urechelnițe cu solzi groși și verzi. Pe prispa 20 ferită de streășina lată, plină cu scule, cu troace, șade în colacul picioarelor Căliman potcovarul. Negru, uscat și ars în obraji, cu ochii mari și albi, cu luleaua stînsă și pleostită într-o parte a gurii, cînd pifăie arîncă scrumul în sus și-și dezvelește, din buzele mari și din barba și mustățile cărunte și înbîcsite de cenușe, 25 dinții lați și petrecuți pe din două c-o largă strungăreață. Părul, muiat în untdelemn, cîrlionțează pe grumajii soioși. Cămașa, petec de petec, strînsă la mijloc într-o curea împodobită cu nastûri, îi cade pe umărul drept.

Raluca, țiganca lui, stă ghemuită într-un colț al prispii. Goală pușcă, își cocoloșește gleznele supt o pătură murdară. Sînul, slab și moale, i-atîrnă în gura unui copil, ce suga cu sete, umflîndu-și buclele galbene.

5 Căliman, înfigîndu-și pipa în brîu, scoase din poala cămășii un clondir cu rachiu și-l aduse la gură.

— Iar gîlgîi, Călimane, zise Raluca, și iarna vine, și copiii-s goi...

10 — Eh, las' să vie, las' să fie... răspunse Căliman, și-și scutură pletele și începu să rîză.

— O să-ți bei cămașa din spate, o să-ți bei pielea de pe oase, o să-ți bei mințile, mormăi Raluca, și-și zgudui copilul, rupîndu-i țîța din gură.

— Ale mele sînt toate, las' s' le beau...

15 — O să ajungi rîsul țiganilor.

— Fă Ralucă, te rup în două bucăți, azi, de duminică! răspunse mîniat Căliman, și scoase din mînica largă o mîină numai mușchi, vine și păr.

20 Apoi o aduse cu binișorul pe clondir, mai înghiți zdravăn de două ori și-l întinse Răluchii, zicîndu-i blajin:

— Na și ție, bea și tu, cățea, bea și tu, scorpie cu pui, că eu te bat și tu mă sorbi.

25 Raluca apucă clondirul și, după ce bău, iar bombăni:

— De n-ar fi ologul ca să cînte din mahala în mahala și să-ți milogească mămăliga și saramura, ai piel, ticăloșia lumii.

30 — Eh, să milogească, că eu l-am găsit, eu l-am crescut.

— L-ai crescut, da, dar i-ai luat picioarele, răspunse Raluca închinîndu-se.

35 — Să taci, Ralucă, strigă Căliman, sărind în sus. Dar cît era de mare să clătină pe picioare, să răzema de zid, supse cea din urmă înghițitură de rachiu, oftă și, uitîndu-se lung în ochii țigăncii, îi zise repede: Uite-așa, măcar să crăpi, o să-ți zic p-a lu' Sotir.

Nelăută, nespălată,

40 bat-o Dumnezeu s-o bată,

dă nu doarme, să înbată,

și e groasă și umflată,

bat-o Dumnezeu s-o bată;
ziua zace, noaptea fată,
mai bine rămînea fată,
bat-o Dumnezeu s-o bată.

5 Ochii lui Căliman se turburară. Ca o pieleță gălbuie
îi se poșghi pe albul lor. Să lăsă moale și, după ce
bolborosi cîteva cuvinte, izbi cu piciorul clondirul
gol și-l făcu cioburi. Și deodată începu să dîrdîie pe
picioare în chip de joc și de veselie. Și-și pleca capul
10 în jos, aducînd capul într-o parte. Ș-o învîrtea mărunt,
apăsînd mai mult pe un călcii. Să pleca de mijloc.
Bănănaia cu mînele moi în jurul trupului, turuindu-i
gura într-un cîntec mărunt, parc-ar fi fost o tobă care
bate în depărtare.

15 Dar glasul îi scăzu. Cîntecul își micșoră repeziciunea.
Răsuflarea îi pufui greoaie. Picioarele îi depănă zăpă-
cît un soi de joc fără nici-o noimă.

Răluca-și privea țiganul înmărmurit. Îl apucase
din băutură. Și era rău de nu vedea înaintea ochilor,
20 da cu ce apuca, spărgea pe orice puneă mîna. Într-o
zi a dat d-a azvirlita cu copilul. Într-altă beție a
înghițit doi cărbuni aprinși și-a vrut să s-arunce în
puț, strigînd cît îl lua gura că i s-a „aprins burta”.

— Hai, măi Călimane, și te culcă, nu mai zobi
25 pămîntul de pomană... îi zise Raluca cu sfială.

— Să dorm, ai?! să dorm? răspunse el. Să te scoli,
câtea, și s-aprinzi jarul în vatra foalelor! Ai să mun-
cești cu mine, că te zvînt!

— Poi, e păcat, Călimane, că e sfînta duminecă.
30 Te trăsnește Al-de-sus, îngîină Raluca, punînd cîteva
borfe peste copilul ei, care adormise cu un deșt în
gură.

— Nu e păcat! Și să te scoli, mamornițo, că te ia
„iaca-cine”, strigă Căliman, înhățînd un baros, pe
35 care abia-l ridică în sus. Nu e păcat; ar fi păcat dacă
rachiu și mămăliga ni le-ar da Sînt-Ilie și Dumnezeu.

— Și-și petrecu mîna pe după mijlocul Raluchii și,
neizbutînd s-o ridice în brațe, o ciupi de cîteva ori și,

cu ea de mijloc, jucînd într-una, să afunda în întunericul fără fund al fierării.

5 Fumul de bură să dezlegă într-un cernut de ploaie mărunță și deasă. De la pămînt la cer întunecimea era una, adîncă, neagră, că n-ai fi zărit la doi pași, că nu ți-ai fi găsit ochii și gura. Numai către miazănoapte scăpăra tremurător cite un fulger liliachiu, și copacii, în șiruri negre, se zăreau jucînd o clipă acolo unde
10 lunca rotocolită a Vitanului părea că se împreună cu bolta cîrului. Întreg pămîntul, după aceste slabe licăriri cari desfăceau perdelele întunecimii, se cufunda în nemărginirea neagră și mută.

Pe așa vreme, foalele din șatră pufuiră în grămăjuia de cărbuni cari rînjiră roșu și începură să joace, aruncați de suflarea greoaie, regulată și somnoroasă ce ieșea pe țevile de fier. Scînteiele, în cîrduri de stelute, trosneau și, plutind în neștirea întunericului, se stingeau una după alta.

Ai fi crezut că întreaga lume s-a dus pe copcă dacă,
20 în ropotul ploii ce cădea de astă dată nemiluit, nu s-ar fi auzit ocările lui Căliman și scîrțîitul ascuțit al unui cărucior ce se apropie de pragul potcovării.

— Vine, săracul de el, ș-o fi rebegit de ploaie, că e gol ca un deșt...

25 Așa îngîină în fundul întunericului Raluca, atîrnîndu-se de lanțurile foalelor.

— Deh! mai bine să vie mort decît cu mîna goală, răspunse răgușit Căliman, botezînd cu praftorița cărbunii cari își ațîțau din ce în ce flacările lor albastrii.

30 Ș-atunci s-auzi lîngă prag o jale de vioară și-un glas de cerșetor. Parcă ar fi fost un om care cînta în vis. Ai fi zis că e vîntul, care-și colinda vuietul. Aci se întuneca glasul, ce tremura ca de fiori, și vioara s-auzea limpede și puternic, aci glasul se deștepta și încurcă
35 cuvinte ciudate, iar vioara-și zbîrniia coardele ciupite.

Cînd căruciorul se opri în pragul fierării, tîrît de o fată ca de 12 ani, cîntecul se stinse. La flacările cărbunilor ce se încinseseră să zări în dricul căruciorului, înfășat în scutece de zăblău, o frîntură de om, un om
40 de la mijloc în sus, țîind într-o mînă uscată gîtul lung al unei viori.

„Și într-o clipă Căliman se repezi în prag și îl întrebă pripit, și rău, și vesel, de nenumărate ¹ ori:

— Ehi? hai? Ce-ai adus? Cum v-a fost ziua? V-a mers în târg? Ați dat de oameni? V-a luat gura? Ce normăiți? Deh! Vă țineți mari cu banii în pungă! Umpleți mîna, colea, la bîc! Orbul Olănitii a adus de la târg trei sfați, și e cu fluierul, nu cu vioara, și nu știe decît două cîntece!...

Iar după aste vorbe, Căliman, împleticindu-se pe picioare, își încordă mînele, luă pe sus căruciorul și-l trînti jos, în șatră, în dreptul cărbunilor din cari ieșea o pară țuguiată și argintie.

Raluca încremenise. Nu i se vedea decît jumătate fața, poleită de lumina jerăgaiului. Căliman sări în groapa din care bătea la nicovală drept în ochii milogului și, ștergîndu-și nădușeala neagră de pe frunte, înhăță coada unui baros, bolovăni ochii săi roșii și să resti, aruncîndu-și un pumn în peptul său păros:

— Ce bani ai căpătat, spune, că-ți bat limba pe nicovală!

Capul milogului atîrna într-o parte a căruțului. Tot trupul lui e o mîna de carne galbenă-vineție. De la coșul peptului la vale îi înnumeri coastele. Picioarele îi sînt tăiate de sus, iar în locul lor, două rări cîrpite petec de petec. Niște bețe subțiri îi sînt mînele cu degetele ascuțite, lungi și murdare. În tot acest monstru nu trăia decît capul. Și ochii săi mari, negri și plînși, cu genele sumese pînă la frunte, priveau adînc și blînd. Pe fruntea sa ca sideful i se rotocoleau înelele părului, negru ca păcura. Pe buze îi încremenise un surîs îndurător.

— Spune — strigă Căliman aprins de beție, de dogoare și de o ură ce-l ardea d-a lungul peptului — cum ți-a fost cîntecul ăl nou? Cum ți-a mers târgul?

Spîda, fetița care se inhăma la cărucior, văzînd pe tat-său ridicîndu-se din groapă, o șterse la fugă. Milogul oftă, închise ochii și întinse mîinile pe dricul căruciorului. Lăcrămile i se rostogoliră pe obrazii săi

¹ În ambele ediții antume: *numărate*.

albi-gălbenui. Un chip turnat în ceară. Părea un Christos oacheș în niște zdrențe murdare.

- Oh! tirgul e rău! zise blajin Milogul. E rău de tot, că oamenii sînt bine îmbrăcați. Trebuie să fii
5 frumos, voinic, întreg și bine, ca să-ți dea de pomană cei bogați. Și deschizînd ochii mari și bășicați de lacrimi, își rezemă vîoara de pept și urmă cu un glas bun: Oamenii din tirg trec repede. Au treburi multe. N-au vreme să-și desfacă punga. D-a surda le cîntî.
10 Am cîntat, am plîns, am întins mîna, și oamenii au trecut. Cari nu te vîd se duc, cari te vîd spun cîte ceva, ș-acoper ochii, s-abat în lături, dau din umeri și se duc — cîrduri vesele pe două picioare. Am milogit pînă mi s-a stins glasul. Am răbdat zgîrcenia și vorbele
15 pînă n-am mai putut. Treceau doi inși, unul din ei șopti: „Să nu-l crezi. Are picioarele în paie.“ Și i-am spus cu amarul în gît: „Vino de roscolește, vino de caută“. Trecea o cocoană. A băgat mîna în buzunar și a scos-o goală: „Ah! ce murdar!“ I-am răspuns, cu lacrămile în ochi: „Cine n-ar vrea să fie curat?“ Un
20 tînăr spunea cu scîrbă tovarășului: „Uh! cum cere!“ „Cer fiin'că n-am. Dacă aș avea, aș da!“ O fetiță, gătită ca o sorcovă, a șoptit mă-sei: „Ce ochi negri! ce ochi mari!“ „Ți-i vînd p-un ban“. Și un domn voinic și rumen, jucîndu-se cu un lanț de aur, mi-a zis în față:
25 „Ce urît e!“ „Închide ochii și dă-mi.“

În Căliman s-aprinseseră mînia și rachiul. Fața sa arșă îngălbenui. Scrișni dinții. Aduse barosul cu amîndouă mînele și, învîrtindu-l pe dasupra Milogului, strigă năuc:

- 30 — Mai bine-ți zdrobeam capul decît gionatele! Raluca lăsă foalele, cari pufuiră lung cea din urmă răsuflare, se repezi asupra lui Căliman, îl înhăță d-o mîna, pe cînd el, cu cealaltă, repezi barosul în dricul căruciorului, strigînd:

- 35 — Ce-mi folosește stîrvul ăsta?...

Căruciorul se răsturnă, și Milogul se rostogoli cu fața în jos.

Raluca se lupta cu Căliman.

- 40 — Se ceartă cu oamenii... Nu știe să ceară... Lasă-mă, uite, lasă-mă, să-mi murez inima... Măcar o dată... măcar o dată să dau...

După câteva îmbrânceli, Raluca izbuti să îl dea pe
ușe afară. Țiganul se împletici în noroi, ajuns la talpa
prispei, se împiedică și căzu lat, cu fața în sus. Bolbo-
roși de câteva ori: „Măcar o dată să dau“, apoi, părîn-
du-i-se că cade casa pe el, de frică, închise ochii și
adormi.

Raluca lungise iarăși pe bietul Milog în căruciorul
său și plecase repede să-și vadă de copil, căci se spe-
riase din somn și țipa cât îl lua gura.

Milogul era singur, pe roatele cari-i călcau inima
cînd se învîrteau, în adăpostul său obișnuit în care-și
trudea mintea și-și plîngea chinul. Capul lui mare,
slab și frumos se învîrtea, ca prins de friguri, în fusul
subțire al gitului. Și cât de sfînt și de frumos pare la
lumina galbenă a jarului care se stinge! Cu ochii
închiși, cu nasul subțire și cu nările curmate de durere,
cu buzele mici și strînse una într-alta, cu cele două
șiroaie de lacrimi curgînd de sub pleoape pînă pe
pept, ai jura că e un cap de moaște care plînge. În
mintea lui de nefericit toate s-amestecă, s-afundă, se
sting, pe lîngă dorul d-a putea umbla. Ah! cum ar
pleca de cum ar miji ziua! Cum ar fugi! Cum s-ar duce
că vîntul, fără a se mai uita îndărăt. Ș-ar sui munți,
ș-ar coborî văi. Și n-ar mai cînta cu vioara. Mîini
nu i-ar trebui. Cu mîinile nu umbli. În goana lui
de nebun, ar închide ochii. Ochi nu i-ar trebui. Cu
ochii nu umbli!

Și așa de vie-i fu închipuirea, că surise, deschise
ochii repede, se zbuciumă pe loc și bănănăi mîinile
întocmai ca picioarele unui om care ar fugi. Apoi se
pipăi grabnic la șolduri și, năbușindu-și o adîncă și
caldă ostare, își trînti cu dezgust mîinile în lături și
sparse între ploapele ochilor lacrămile, care începuseră
iarăși, înghițindu-și durerea, simțită ca un nod în
gîtulejul său.

Ah! dar fie și niște picioare strîmbe. Și șchiop. Un
singur picior și altul de lemn. Niște picioare zgîrcite
și să poată să-și legene trupul în două cîrji, numai să
scape odată de cele patru roate! S-ar mulțumi să sară
ca o broască, să se tîrîie ca o șopîrlă.

Mîinile și rămășița de trup îi înghețară. Se rumeni în obraji. Toată viața, la cap. Buzele îi tremurară și strînse așa de tare din ochi, încît îi fulgerară scînteii și se stingeau într-o negură fără fund. O mînie de foc, 5 închisă într-o țeastă de Țs. Cui poartă Dumnezeu de grije? De cine are milă dacă nu de nenorociți? Cum de nu aude și nu vede ceea ce surzii și orbii ar auzi și-ar vedea? De ce să nu-l zidească din nou și pe el, ca pe ceilalți oameni? Oh! dacă ar fi întreg, n-ar mai 10 întinde mîna la trecători. Ar scăpa de rușinea d-a cînta cu vioara și d-a boci:

Frați în Hristos, surioare,
nu treceți p-un biet olog,
făr' de trup, făr' de picioare...

15 Ar scăpa de rușinea d-a zice după vioară: „Bogda-proste! bogdaproste!”

Ar scăpa de ticăloșii cari-l iau în rîs și-i pun pietricele în mîna. Ar scăpa de cei cari-i spun fără milă: „Ce urît e!” „Ce murdar!” „Ar trebui să-l culeagă 20 comisia.” „Ne sperie copiii.” „Ne strică pofta de mîncare!”

Dacă ar fi întreg, ar scăpa de bătăile cari nu mai au în ce izbi și de scuipatul lui Căliman. Și vara n-ar mai privi cu jînd, din arșița soarelui, pe cei cari se veselesc 25 la umbra deasă a nucilor. Cui, cui, cui poartă de grijă stăpînul lumii? E mai rău ca un om, căci poate și nu vrea...

O amintire îi licări ca dintr-un vis dureros și depărtat. Parcă auzi două lovituri de ciocan căzînd pe nicovală, și-și simți carnea picioarelor ruptă și oasele trosnind. A fost dar și el, copilul găsit la răspîntii, om ca toți oamenii. Ba chiar a umblat d-a bușile. Ar fi trebuit să aibă și el picioare, să meargă fără roate, să alerge, să fugă, să muncească, să nu ceară, să nu-l 35 scuipe, să nu-l bată, să nu-i fie rușine, să nu întinză talerul, să nu cînte cu vioara...

Milogul se zgudui. Roatele scîrțîiră și, înhătînd vioara de lîngă dînsul, o trînti cu mînie și o făcu țăndări. Întinse repede mîinile și să agăță de nicovala 40 care lucea în ochii săi turburați.

În întinericul fierării nu s-auzi decît un oftat și o izbire îndesată, scurtă, fără răsunset.

Cărbunii măcinați de foc s-au stins în gura foalelor.

A doua zi, cînd Căliman, trezit din somn și din beție, se duse alene ca să lucreze, văzu pe bietul Milog odihnind de veci, c-o tîmplă înfiptă în colțul ascuțit al nicovălii. Un lac de sînge închegase pe cioburile viorii.

Căliman, spăimîntat, fugi bătîndu-se cu pumnii în cap. În pragul ușii întîlni pe Raluca și se opri vîitîndu-se:

— Fă, fă, s-a omorît Milogul... Cine o să mai cerșească... Unde-o să mai găsim altul?...

Și privi lung la copilul slăbănog și galben, care sugăa cu bucele umflate din sînul moleșit al Raluciei.

Raluca își strînse copilul la sîn și-i zise, scuipîndu-l în obraz:

— Aș! ăsta e-al meu, Călimane!... Te mănîncă viermii în fundul ocnii... Eu sunt țigancă, nu-mi lepăd copiii...

HAGI-TUDOSE

I

Dincolo de „Crucea de piatră“, d-a stînga Șoselei Vitanului, se ridică biserica „Sfînta Troița“. Mîndrețe
5 de biserică. Ce zugrăveli, pe dinăuntru și pe dinafară, cum arar se mai pomenesc numai la bisericile din vechime. Dar de ascuți la troițeni, mai cu seamă la cei bătrîni, te apucă ametelele cînd încep ei să-și
10 ridice biserica în slava cerului. Mă rog, nu au atîtea degete la amîndouă mînele cîte minuni se află în sfin-
tul locaș. Și cînd se încurcă, se fac foc bătrînii troi-
țeni; ba își mușcă degetele la numărătoare, căci iată cum au apucat ei să numere minunile: ridică amîndouă
15 mînele în dreptul ochilor, ți le vîră sub nas cu degetele răsfire, apoi la fiecă laudă zice „una la mîna“ și
moaie cîte un deget în gură. La înfierbințeală, uită că degetele sînt ale lor, și le mușcă, și vorba se preface
în supărare, supărarea în ceartă și cearta în gîlceavă. Cum să cază ei la învoială?... Fiecare vrea să laude și
20 să numere numai cum vrea el, iar nu cum laudă și numără ceilalți.

De cumva nu ești din partea locului, trei-patru
bătrîni — cari de obicei ascultă, cu gurile căscate și cu
șepcile pe ceafă, la cîntecele copiilor din școala vesti-
25 tului dascăl Nicuță — cum te-or zări, te simt, ca niște
copoi, că ești străin, că n-ai mai văzut biserica lor. Își freacă mînile; tușesc; își dreg glasul; apoi, rara-
rara, cu niște pași lungi și semeți, îți ies înainte, îți
caută prilej de vorbă, toți cu aceleași cuvinte, cu
30 aceeași tăgădire de glas și cu capul dat pe spate:

— Ei, flăcăule, de pe unde?... Ce vânturi?... Pe la noi... ai?... Și de ce?... Ce zici de biserica noastră?... Nu, mă rog, ce crezi d-ta, că n-o să-ți tăiem capul...

De te împinge păcatul să spui ceva de sfinții uscați și drepti — unii cu sulite, alții cu paloșe, unii călări, alții pe jos și cu mâinele așa de încrucișate pe piept, că palmele le ies afară din trup — pe loc bătrînii își ridică pulpanele giubelelor în cingătoarea de plisă roșie și-ți suflă cuvîntul din vârful limbii:

— Ei, pușorule, mai sînt zugravi, grozavi de tot... Am văzut și noi... am prea văzut cum o dau în păgînește și-ți toarnă la sfinți cu ochi de om, cu mîni și picioare ca și ale noastre... Da' de, vezi d-ta, sfinții ăștia, așa cum i-am apucat noi, de cînd am deschis ochii, sînt adevărat sfinți. Voi, tinerii de astăzi, la legi umblați cu șoalda, la scris cu șoalda și la sfinți tot cu șoalda...

II

Așa m-au judecat și pe mine, și n-oi mai uita mai ales ochii mici și vîrgați ai ctitorului, care-mi tălmăcea zugrăvelile, înfigînd degetul arătător asupra sfinților și oftînd parcă ar fi voit să plîngă vremile apuse și credințele de odinioară.

Erau patru. Trei — cu giubele lungi, cu șepci cu cozoaroace de lac, crăpate și șterse de lustru. Jupîn Hagiul purta pe umeri o scurteică de lastic, galbenă, spălăcită, pătată de untdelemn și picată cu ceară.

Ctitorul vorbea mereu, iar ceilalți trei îmi rîdeau în obraz, ca și cum mi-ar fi spus: „Dă-te prins, dă-te bătut, nu te pune cu ctitorul nostru, c-a văzut multe ș-a pătît și mai multe“...

— Uite, îmi zicea ctitorul mîniat, ce poștești? Nu-ți place Sfîntul Gheorghe? Ce vitejește stă pe call! Și cum omoară balaurul spurcat, parcă ar ucide un verne, nici nu se sinchisește. Iacă și mucenicul Mina cum își bate joc de Necuratul. Dar capul arhierelui Nicolae... ce mîndrețe, ce curățel și frumos bătrîn! Ei, nenisorule, o să trăiți, și cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniți! În ziua de astăzi?... vardiie națională

cu cozi de cocoș muiate în băcan... și barabance... și triu-liu-liu-triu-triu... la dreapta... la stînga... dreeeep-
ți!... Iar sfintele locașuri... rușine!

5 Ctitorul abia răsuflă, roșu ca para focului. Mă hotărisem să tac. În ușa amvonului: draci cu gheare de trei ori mai lungi ca degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi și lungi și, mai presus de toți, bunul Dumnezeu, pe nori cenușii, rotocolit cu un curcubeu.

10 Ctitorul nu se mai putu stăpîni. Ridică mînele. Mînele i s-adunară în umeri și începu, ascuțindu-și glasul:

— Nu vezi cum s-agață dimonii de talerul dreptilor; dar ei tot mai sus, tot mai sus la cîntar, căci o faptă
15 bună ridică de la pămînt doi draci și mai bine... Nu vezi că ăștia-și apasă degetul pe un șir de oameni dezbrăcați și albi ca varul, cari o porniseră spre rai — au fost buni, milostivi, și n-au rîvnit la ale altuia, și n-au zavistiit, și n-au furat, și n-au luat numele Domnului în deșert, și n-au avut nouă băieri la pungă, ca în ziua de azi...

Hagiul plecă capul în jos, strîngîndu-și poalele scurteicii.

25 Doi din bătrîni iar zîmbiră și iar înțeleseră cu zîmbetul lor șiret: „Bine mai vorbește ctitorul! Dă-te prins, dă-te bătut, nu te pune cu ctitorul, că te face puzderie!”

— Iacă, urmă ctitorul, iacă și bogații nemilostivi cum se duc în focul ghenii cu sacii în spinare, deșelați
30 de aur și de argint!

Hagiul tuși, trase cozorocul șepcii pe ochi și întoarsă spatele „judecății d-apoi”.

— Strîngeți-vă vouă comori în ceruri... strigă
35 ctitorul, amenințînd cu pumnul pe bogații nemilostivi, cari să duceau liniștiți în iad... strîngeți-vă vouă comori în ceruri, căci mai lesne va trece funia corăbii prin urechile acului decît bogatul în împărăția cerurilor!

Ctitorul rămăsese cu pumnul încleștat asupra zidului; ceilalți doi își descoperiră capul, își făcură cruce, îngînînd: „Doamne, Doamne, mare și milostiv ești,
40 Doamne!”

Jupîn Hagiul o șterse binișor-binișor și se făcu nevăzut.

— Fugi Hagiul... fugi... Nu-i vine la socoteală, — începu iar ctitorul — nu dă un sfaț la cutia bisericii (ctitorul ținea mult la cutia bisericii), și acasă — pomol de galbeni bătuți și ferecați! Îngroapă mereu cazanele, și n-are decît o nepoată, pripășită pe lîngă dînsul de cînd a plecat la agialîc, ca să-i păzească coștoroaba. Și nu mărită fată mare, nu sleiește un puț, nu dăruiește un crîmpei de salbă iconostasului unde se miruiește, caiafa de el!

Și vorba se încinse ca focul.

— Să dea Hagiul?... Hagiul să dea?...

— Dar nu l-ați văzut cum mișună prin cîrciumi și băcănii? zise ctitorul. Intră într-una, ia binișor o măslină, o aduce la gură ș-o strecoară printre gingii. Fol, fol, fol, o mestecă... „E, cum dai măslinile, dragă cutare?...“ „Atît“... „Scump, scump de tot la așa vremuri. Vremuri grele!“ Și pleacă... Intră peste drum. Șterpelește icrele de cosac. Rupe o bucățică, îi face vînt. Pleasc, pleasc... „Cum petreceți icrele?“... „Atît“... „Scump. Scump. Vremuri grele!“ Și pleacă... Se duce la pastramagiul din colț. „Ia să vedem, vericule, cum ți-e marfa, că nu mai dau pe la cutare“... Ia o feliuță, îi face de petrecanie. „Cum o dați?“ „Pe parale și atît.“ „Aș, v-ați scumpit de tot! S-au dus vremurile alea... Vremuri grele!“ Și pleacă. Îi e sete. Intră într-o bragagirie. „Ei... să gust... ce bașibuzuc aveți?“ Suge un fund de tinichea, ghiorț, ghiorț, ghiorț. „Zeamă de aguridă. Cin' s-o bea? Cin' s-o plătească? Vremuri“... Și pleacă. Așa mănîncă și se răcorește, și pe el îl dau banii afară din casă. Și bătrîni — hi-hi, ho-ho, hi-hi — rîd cu lacrimi, năpustindu-se în vorbă, care mai de care mai șiret la cuvînt și mai subțire la coada ochilor, răsucindu-și ștopii de mustăți, întorși ca niște colți albi împotriva nasului.

— Garîmbii cizmelor?... De cînd era flăcău...

— I se scîlcie tocurele?... Le bate singur cîteva fleacuri...

— Pe mine, de câte ori mă vede: „Dă-mi o pustie de țigare, că-mi uitai păpușa acasă“.

— Aș! ce-a uitat acasă?... Bea peliniță. O adună vara, o usucă, o freacă în mâni și-o așează în lacră. Beă toată iarna și tușește să-și dea sufletul.

— Da' v-ați uitat pe sub scurteica Hagiului? zise ctitorul, rîzînd și ciupindu-și mustățile. Nu?... Bine... Să vă spui eu... Într-o zi, după slujbă, stam de vorbă... mai mulți inși și cîteva cocoane. Hagiul se uitase într-un jeț... Pîndea o prescură. Paracliserul, un drac și jumătate, îi arătă, jos, înaintea noastră, o firfircă de paispre'ce și-i zise: „Jupîn Hagiule, mi se pare că dumitale ți-a căzut la miruială“. Hagiul sări în capul oaselor. Se apropie de firfircă. O țintui cu ochii, că să-i fi dat cu piciorul n-ai fi mutat-o din loc. Întinse mîna... Cînd se aplecă de jumătate, pe noi, din spatele lui, bărbați și cocoane, ne bufni un rîs strașnic, și rîzi, și rîzi... Hagiul își uitase acasă turul pantalonilor... De rîsul nostru, neîndrăznind să se aplece pînă la firfircă, se uită lung la dînsa și, cu lacrămile în ochi, ieși din biserică, mormăind: „A mea era!... era a mea!“

Paracliserul știa de la nepoata Hagiului că Hagiul de zece ani taie din turul pantalonilor ca să-i cîrpească pe unde se cosesc. Scurteica fusese încă p-atît de lungă, dar o scurtase mereu din poale, ca să încâputeze mîne-cile.

III

Fum pe coșul Hagiului nu s-a pomenit. Ridice viscolul nămeții pînă la ștreșini. Apele să înghețe tun. Treaba lor! Hagiul nu vrea să știe de crapă pietrile la gerul Bobotezei, nici dacă în iulie turbează cîinii de căldură. Iarna tremură, vara gîfuie.

Toată viața lui, de câte ori nepoată-sa — trăind aciolată pe lîngă dînsul — îi pomenea, la Crăciun, să taie și ei un porc, ca tot creștinul, bătrînul răspundează

— Îmi face rău, nepoată, s-aud guițînd... Îmi face rău... c-așa sînt eu... milos...

— Cumpără-l, nene, tăiat gata.

Dacă așa îl aducea din cuvînt Leana, înghițind în sec, cu gîndul la șorici, bătrînul răspundea liniștit:
— Un porc... carne multă... Se strică... Două guri isintem...

5 Venea Paștele.

— Nene, să înroșim și noi ouă...

— Ce prostie!... Ouă roșii?... Nu e mai bine să le mininci proaspete?... Ouă roșii, ouă stătute...

— Să roșim puțințele.

10 — De roșim puțințele, ardem focul degeaba, cum-părăm d-a surda băcanul... Cheltuială zadarnică... Vremuri grele!

— Da... o ciosvîrtă de miel...

15 — Miel?... Ce fel miel?... Cum miel?... Miroase a oaie... Paștele prea e în vară...

— Ce pustia de vară, nene Tudose, nu vezi că plouă și fulguiește?...!

20 — Ei, fulguiește, fulguiește... tu nu vezi că nu ține? Unde ține? Cum cade, se topește... Eu mor de căldură... Uf!... uf!...

— Și eu mor de frig...

— Mori de frig... crăpi!... Așa te-am pomenit... Iacomă... nemulțumitoare!

25 Leana tăce și înghite în sec. E săracă. N-are pe nimeni. Tace, că bătrînul, de se mînie, strigă, trîntește ușile, apoi se aruncă în pat și se vаетă pînă la miezul nopții, uitînd să-i dea și de pîne.

30 De mic copil Hagiul fusese copil cumințe și așezat. Nu i s-auzea gurița, nici pașii. Nu rupea pantofii. Nu-și hărtănea rochița. Pe ce punea mîna pune bine. Ajuns calfă la găitanărie, vorbea frumos și cu patimă în mijlocul tovarășilor săi.

35 — De cînd eram d-o șchioapă pricepusem lumea, le zicea el. Înțelesesem bine de tot că o cîrpă din gunoi este o muncă de om pe care te faci stăpîn dacă o pui departe. Și dacă mama îmi dădea un ban de trei ca să-mi iau un simit, eu mă uitam în ghiozdan: de aveam felia de pîne, sănătate bună, aveam ce mînca. Nu te sature cu pîne? Ce-ți trebuie simiți? Și puneam banul bine. Și un ban peste altul fac doi, peste doi dacă pui altul, fac trei... Rîdeți voi... rîdeți... Da', vînturați banii

- în mîni și veți simți ce răcoare ține cînd vă e cald, și ce cald cînd vă e frig. E destul să te gîndești ce poți face cu banii, ca să și guști bucuria lucrului pe care nu l-ai cumpărat. Ai simțit bucuria?... De ce să-l mai cumperi?... Rîdeți voi, rîdeți... Ce lucru poate fi mai luminat ca un jeratic de galbeni întinși pe o masă?... Voi rîdeți... rîdeți cu hohote... Niște risipitori... În viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie...
- 10 Într-o zi, o calfă, văzîndu-l cum tremură și cum i s-aprind ochii cînd vorbește de bani, i-a zis în glumă:
— Strîngi tu, băiete, strîngi, și într-o zi... fiut... fiut... p-aci l-e drumul... și ia-i de unde nu-s...
- 15 Tudose, la așa nelegiuire, s-a ridicat în vîrfurile picioarelor, a încleștat pumnii, i-a adus la gură și a strigat, închizînd ochii:
— Numai de veți vîrf tot pămîntul în buzunar... numai atunci veți fura și banii mei!... Așa să știți!... Așa!... Că n-am bani... N-am chioară lăascaie... P-asa vremuri nu poți să ai...
- 20 În sfîrșit, Tudose muncea; strîngea; nu bea; nu ochea prin mahala; mîncă pîne cu bragă. După zece ani, ajuns la parte, după alți cinci, tovarăș pe din două cu stăpînul său.
- 25 În primii ani de tovarășie slăbise, îngălbenise, îmbătrînise la 30 de ani. De frică și de griji, bolea pe picioare. Fostul său stăpîn îl luă la masă la el ca să-l mai îndrepte. Și ce frumos mîncă! Oscior peste oscior și nimic pe oscior.
- 30 Se mai întremase. Erau cu toții pe iarbă verde, sărbătorind și udînd cu pelin ziua de întîi mai. Jupînul i-aduse vorba:
— Tudose, nu vrei tu să-ți gădesc o fată bună, de treabă, cu ceva zestre? Ei, și știi, un copil, doi, ai pentru ce trăi.
- 35 — Nu se poate, jupîne, nu se poate! Femeia, copiii cer demîncare, vesminte, învățătură... și n-ama de unde... Ce bruma am sînt în negoț, și banul din negoț este al orcu ar voi să te înșele!
- 40 — Tudose, băiete, nu vorbi cu păcat, să nu vorbești într-un ceas rău.

Autoportretul scriitorului, aflat pe exemplarul volumului *Sultănica* din 1885, dăruit Maryei Lupașcu, viitoarea sa soție

Mormîntul lui Delavrancea de pe Aleea eroilor din cimitirul
„Eternitatea” din Iași

Ceas rău? Își strînse fermeneaua la piept, apoi mormăi pe gînduri:

— Nu se poate, jupîne... copiii cer pîne, îmbrăcă-minte, învățătură, și femeia... rochiile... plimbare...
5 scurteică de tibet... fuste în gherghef... Nu se poate, jupîne... să mă crezi că nu!...

IV

Oh! ce fericire pe Hagiu cînd rămase singur stăpîn în prăvălie! În prima zi l-apucă căldurile. Obrajii îi
10 ardeau; capul i se încinsese; ochii îl usturau. La ceas, la ceas, ieșea din prăvălie s-o privească pe din-afară. Îi da tîrcoale. Îi cerceta încăperile și zidurile cu d-amaruntul. Se ridica în vîrfurile picioarelor ca să-și arunce privirile pînă peste acoperișul ei. Prăvălia?...
15 Era copilașul rumen și frumos. El? Părintele fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia? Femeia fermecătoare. El? El, nebunul care-i da în genunchi, cu ochii închiși și cu inima speriată.

I s-a izbîndit visul, singurul vis pe lume! A rămas
20 singur. Ale lui sînt sculurile, jurubițele și ghemurile de găietane; ale lui războaiele, rodanele și maldările de lînă; numai el singur deschide teșgheaua; numai el singur tocmește, face prețul și primește, numai în mîna lui, banii frumoși și rotunzi.

25 În prima seară, zăvorînd ușile și obloanele, ochii îi jucară în toate părțile, muștrînd pe ucenici la fitece mișcare.

— Încet, încet, încetinel, că ușile nu sunt de fier!

— Ia seama, trîndavule, să nu spargi geamurile,
30 că nu sînt de fier!

— Nu trînti obloanele, ponivosule, că nu sînt de fier!

— Încet, încet cu lacătele, mototolule, că nu sînt.. și dacă sînt?... au broască, au meșteșug, costă parale!

35 De zece ori se întoarse din drum ca să mai privească o dată, încă o dată, prăvălia. La urmă o privi lung, îi surise, i se umplu ochii de lacrimi și plecă, mormăind:

— Mititica... tristă și ea... cu obloanele în jos, cu ușa închisă... ca un om care a închis ochii!... Se crapă de ziua?... Face ochii mari, cât geamurile ei, și parcă vorbește, momind pe trecători să intre, să-i dea
5 o bună-ziua și să-i târguiască cite ceva... Linguiștoarea...

Cu capul în jos, ciulind mustățile, ștergându-și sudoarea de pe frunte, iuțind și muind pașii, mestecînd și tușind, se duce acasă. Vorbește. Se vede în luptă cu
10 ceilalți: cu ucenicii, cu calfele, cu musterii¹ mărunți și cu toptangiii. La unii suride, unora le strînge mîna, cu alții se ceartă, la urmă se împacă cu toți, îi atrage, îi momeste, îi înșală.

Obosit, ajunge acasă.

15 La răspîntia din care se desface drumul înspre Călea Vergului, se pitulește căsuța Hagiului, în mijlocul unei grădini stufoase.

Deschide ușa tinzii; o încuie grabnic; intră într-o odaie mică și întunecoasă; aprinde o luminare de se-
20 se așează pe pat; își ia capul în mîni și-și razemă coatele de genuchi.

Păreții sînt cojiți și galbeni; grinzile tavanului, negre și prăfuite; icoanele, cu sfinți șterși; patul de scînduri, acoperit cu o pătură lăptoasă, vîrgată cu alb și vișiniu.
25 Două perne de paie la perete și una de lînă îmbrăcată într-o față soioasă. Pe jos, pardoseală de cărămizi reci. Odaie tristă, întunecoasă, un mormînt pe ai cărui ochi de geam, ca un sfert de hîrtie, ț-ar fi frică să privești, de frică să nu vezi morții odihnindu-se cu fețele în sus.

30 Hagiul tresări și suflă în luminare.

— Costă parale. Mă gîndesc eu și pe întuneric. Oh! Doamne, Doamne, ce bun ești, ce înțelept ești! De n-ar fi soare, cite lumînări mi-ar trebui să arz ziua în prăvălie!... Ce cheltuială!...

35 Abia se lungi în pat, și gîndurile începură, întai blînde, prietenoase, ș-apoi îndoielnice, posomorîte.

Bine că a rămas singur stăpîn în prăvălie! Jupînul era bun, era cînstit, da' de... două chei la o teighea... două mîni în parale... douăzeci de degete în firfirici... patru

¹ În textul de bază: *meșterii*: corectat cf. ed. 1892.

buzunare și două socoteli... Cine știe!... Din greșeală...
banii sînt mici... ușor îți scapă printre degete... ba în
buzunar... în pungă... în căptușeala hainei... Stăpînu-
său era bun, era cinstit, dar ierta de multe ori pe calfe,
5 pe simbriași, pe ucenici, cînd rupeau și spargeau prin
prăvălie. Venea un cerșetor, doi, douăzeci: „Să le dăm,
că avem copii”. Da, dar el n-avea copii. Da, dar jumă-
tate din acei bani aruncați era munca lui, erau banii
lui, erau mîngîierea și fericirea lui. Unde pui hainele
10 pe cari i le cumpăra cu d-a sila, lumînările de Paște,
discurile, miruiala, căci îl ducea de guler la biserică...
dar cutia bisericii, de care îi era spaimă... Socoteală
limpede: masa, creditul și numele stăpînului său pro-
duceau mai puțin ca mila stăpînului, hainele pentru
15 masa stăpînului, evlavia, stăpînului și nepriceperea
stăpînului la vînzarea găitanului.

Hagiul se rostogolește în pat. Prea e fericit. Nu poate
dormi. Rîde și oftează. E deștept și visează. Ce vis!
De nu s-ar sfîrși! Dacă aci, în zăduf și întuneric, ar sta
20 în picioare, și banii ar crește, ca o răvărsare de apă, de
la tălpi în sus pînă peste creștetul capului... Oh! ce
fericit ar fi Hagiul! Înainte să-și dea sufletul, ar vedea
fața și vecinicia lui Dumnezeu. Moartea să aibă coasă
de aur, el și-ar înfige amîndouă mînele în tăișul ei!
25 Picături de ploaie bat în geamurile Hagiului. Hagiul
tresare. Nimeni. Se șterge pe frunte de nădușeală.
Răsufală greu, ca p-un suiș de deal c-o povară în spinare.
Îi bate inima: visul unei morți fericite i s-a prefăcut
într-o viață de spaimă. Picături grele izbesc în geamuri.
30 Gîndul că ar putea să-l jăfuiască cineva îl face să sară
din pat. Aprinde lumînarea. E galben ca ceara. Părul,
nepieptănat și lung, i-atîrnă în vițioane pe ceafă și pe
frunte. Se uită la icoane. Se închină. Și-aduce aminte de
Dumnezeu. Firește că se gîndește la el! Se gîndește că
35 suferă pe pămînt din cauza leneșilor și a tîlharilor. Lui
nu i-ar fura o bășică cu zece mii de galbeni, îngropați
sub cărămizile de supat, ci l-ar fura de zece mii de ori,
i-ar fura sufletul turnat în fitece galben. El niciodată
n-a priceput ce este zece, o sută, o mie. Astea sînt vorbe,
40 sînt numere pe răboj ori pe hîrtie. În zece galbeni este
inima lui de zece ori; într-o sută, inima lui de o sută

de ori; într-o mie, inima lui de o mie de ori. În zece mii, el nu vede un purcoi de galbeni, ci zece mii de copii ai lui, fiecare cu chipul și cu viața lui. Iacă de cese gîndește la Dumnezeu.

- 5 — S-aprind candelă, deși Milostivul ar trebui să vadă și pe întineric! zise Hagiul și se ridică, tremurînd, în dreptul icoanelor.

- Scoase binișor paharul din candelă; îl puse pe pat; stoarse și îndreptă firul de iască; turnă în păhărelul
10 murdar untdelemn dintr-un urcior; măsură cu ochii roata untdelemnului...

- Un deșt de untdelemn!... un deșt!... e prea mult ... risipă... se răvarsă de ziuă... Cum o să mai vadă Atotțiitorul o limbuliță gălbuie cînd soarele o potopi
15 lumea cu lumina lui?...

Puse paharul pe un taler de pămînt și turnă apă. Untdelemnul se scurse în taler, rămîind în pahar un rotocol d-o muchie de cuțit.

- 20 Se vîrî în pătură. Candela sfîrîi și trosni. Hagiul, amețit, mormăi în mustăți:

— De ce-o fi trosnind? Semn rău! Am turnat dăstul untdelemn... De ce-o fi trosnind?... De nu mi-ar arde prăvălia!...

V

- 25 Așa petrecu viața Hagiul pînă la bătrînețe. Un șir necurmat de chinuri fericite, nebăgînd nimic în el, nepunînd nimic pe el. Fără foc; fără fierătură; neîmbind pe nimeni; tresărind cînd umbra i se încurca în picioare; închizîndu-se ziua cu zăvorul în casă; robotind nopțile în odaie cu o lumîinare de seu în mînă,
30 ca o stafie uscată.

La bătrînețe, găitănăria nu mai mergea. Desfăcu prăvălia. Vîndu tot.

- 35 — M-am ales și eu c-o pîne, dupe o muncă cîinească de la opt pînă la șaizeci de ani.

Dar în acest bătrîn, pentru care prietenii, copiii și nevasta erau banii agonisiți și ascunși, un singur gînd, mai presus de orice, îi turbura fericirea:

— Dumnezeu vede toate... plătește toate. Vede toate!... Cum vede?... N-am furat pe nimeni... N-am luat banul nimăru!

„Vede toate, plătește toate“. Icoanele și vorbele din biserică i se deșteptau în minte. Ce strică bogatul nemilostiv dacă nu fură și nu bate pe nimeni? Dacă bogații ar da în fiecă zi la săraci, săracii s-ar îmbogăți și bogații ar săraci. În ce ar fi D-zeu mai câștigat? Trupul lui n-a vroit femeie; buzele lui n-au avut copil de sărutat; pînțelele lui n-au poftit la mîncări grase, și o vecinicie toată să nu vadă fața luminoasă a idolului său?

Într-o zi bătrînul, nemaiputînd răbda aceste gînduri, s-a hotărît:

— Da, da, am să mă iau bine cu Dum... Să văd locurile sfinte! Ce jertfă ar putea întrece jertfa mea?

Locurile sfinte... lemn sfînt... cei cari nu se duc... se poate vinde lemnul sfînt... p-acolo toate pădurile trebuie să fie sfinte...

Și bătrînul s-a dus la hagiatic și s-a întors *aghios* — „hagi“ — sfînt, dar mai soios de cum plecase.

Și tuturor, de cîte ori îl întrebau cum e p-acolo, strecura vorba de minunile lemnului sfînt. Văzuse el, cu ochii lui, leproși vindecați cu lemn sfînt. Le atingeau rănile cu o bucatică mică, mititică, de lemn, și rănile se închideau, și pelea se netezea pe unde fusese carne vie. Un pusnic a trăit zece ani, fără să bage nimic în gura lui, mirosind lemn sfînt. Unui nebun i-a venit mințile la loc cum l-a atins cu lemn sfînt pe frunte.

Povestind așa minunile și închinîndu-se, Hagiul a vîndut lemn sfînt bătrînilor, babelor și văduvelor.

De multe ori Hagiul, vesel că s-a pus bine cu Dumnezeu și fericit că și-a întors paralele cheltuite cu hagiaticul — ba a mai și câștigat —, bombănea, uitîndu-se în toate părțile:

— Ce negoț, ce daraveri, ce bănet s-ar face! Lemnul sfînt merge găitan! Acum patruzeci de ani o prăvălie cu lemn sfînt ar fi fost un potop de aur. Astăzi lumea începe să fie rea... credință puțină... Doamne! Doamne!

Și Hagiul își făcu cruce că lumea să ducea la peire. Pustiile de bătrîneți sînt grele. Tusea îl apucă mai des și-l ține mai mult; singele nu mai răbdă gerul; aduce-

rea-aminte se împuținează. Deseori se ceartă el cu el:

— Ba sînt opt mii...

— Ba sînt zece!

— Ce fel zece?

5 — Atunci, dincolo, sînt opt!

— Aș! nu se poate, aseară i-am numărat.

Și auzul îl cam lasă. De vorbește mai tare, se aude, se sperie și se uită în toate părțile...

10 — Na, Hagiule, cap sec, strigi cît te ia gura, parcă cine știe ce-ai fi avînd! Iaca, n-ai, n-ai, n-ai, ești sărac lipit!

Iar în mintea lui: „Am, am ceva, dar e mai bine să zic că n-am chioară para“.

VI

15 Pînă la optzeci de ani nu i s-a întîmplat nimic serios Hagiului. Nu l-a durut un dinte măcar. I-au căzut toți de bătrînețe, perzîndu-i pe unii în coaje, pe alții în miez de pîne.

20 Tocmai în ăst an se puse o iarnă grea. Trosneau pomii în grădină. Pe geamurile Hagiului înflorise gheața cu frunze mari și groase. Degeaba se încerca nepoată-sa să facă ochiuri în geam. Rotunjea biata față gura, sufla din toată inima; se croia cîteun rotocol, dar se prin-dea la loc.

25 — Suflă mai cu inimă, Leano, strigă Hagiul, coco-loșit într-un colț al patului.

30 — Suflu, nene Hagiule, suflu, dar mă taie frigul și mi-a înghețat răsufllarea, răspunse nepoată-sa, tremurînd c-o cergă în spinare. Ar trebui să-mi dai de lemne, că înlemnim pînă mîne.

— Cum?... lemne acum?... pe frigul ăsta? P-asa frig o cioaclă de lemne costă un galben... un galben!

35 Leana plecă bombănind în odaia d-alături. Hagiul rămase singur. Trist, întuneric și frig. Vîntul se repede pe coș, rece ca gheața, și nu găsește în vatră nici cărbuni, nici cenușe. Hagiul tremură și morfoleşte o bucă-țică de pîne. Fiori reci îi trec prin șira spinării. Nu-și mai simte picioarele din tălpi pînă la genuchi.

Zăpada se ridică pînă la geamuri. În toată mahalaua nu s-aude nici om, nici cîne.

5 Hagiul adoarme, mîhnit că, dacă iarna va ține tot așa, n-o mai duce fără lemne. Și ce scumpe trebuie să fie lemnele. Așa e, o să iasă din iarnă sărac lipit. A adormit. Se mișcă. Se învîrtește. Toată noaptea visează că se prigorește la un foc mare.

10 A doua zi nepoată-sa îl găsi pe jumătate înghețat. Abia putu să zică: „Leano, foc, că mor“, și îi întinse un bănuț de aur, închizînd ochii. Îi fu rușine ca să nu-l vază acel ochi de aur cu cîtă ușurință îl aruncă în mî-nile nemiloase ale lumii. Oftă dureros.

20 Focul pîlpîie în vatră. Mormanul de jeratic dogorește și aruncă un polei cald și rumen, pe peretele din față. Tavanul trosnește și zidurile asudează. Leana, cu picioarele goale pînă la genuchi, se pîr_pălește în gura sobei. Bătrînul a ieșit din pătură și-i e cald, și îl ia cu fiori. Picioarele îi tremură. E lihnit. Îi cere inima a ciorbă, ca niciodată în viața lui.

20 — Ce pui atîtea lemne? Prea multe lemne! Leano, n-auzi? Și tot mi-e frig... Prea multe lemne!... Mi-e foame... O să dai foc casei!... Ah! pînea nu mă mai satură... picioarele nu mă mai țin!

25 — Oi fi bolnav, răspunse Leana. Să chem pe cineva. Lîngă spițărie e un doftor...

— Să nu calce nimeni în casa mea! strigă Hagiul. Cît scrie doftorul pe hîrtie nu plătești cu viața toată! Sînt sănătos, voinic, mai bine ca oricînd!...

30 Dar, voind să umble, căzu pe pat, zicînd: „Oh! da, niciodată n-am fost mai bine!“

Dupe trei zile de friguri Hagiul se sculă din pat, uscat și galben, cu ochii duși în fundul capului, cu părul lung și ciufulit. Leana îl întrebă încetîșor dacă n-ar vrea ceva.

35 — Aș vrea, răspunse trist Hagiul, aș vrea o ciorbă de găină... cu nițică lămîie... lămîia e scumpă... cîteva boabe de sare de lămîie... Și, vezi, găina să nu fie prea mare... mică și grea.

40 Pe seară, Leana întinse în mijlocul patului un ștergar. Pe ștergar o strachină cu ciorbă caldă. Aburii se

ridică din strachină. O aripă galbenă ieșe din zeama presărată cu stelute de grăsime. Pe buzele strachinii, o lingură de cositor. Alături clondirul, cu două degete de vin, cu dop de hârtie. Hagiul privi cu lăcomie, se șterse

5 pe frunte și zise cu o nespusă părere de rău:

— Ce poftă de copil!...

Se văzu topind, el, cu mîna lui, bulgări de aur, turnîndu-i în strachină și sorbindu-i cu lingura.

Se apropie de pat. Începu să mănînce. Plescăi; își

10 supse gropile din obraji; se încruntă; și-acoperi ochii cu sprincenele; se resti la Leana, aruncînd lingura:

— Una de lemn... asta e coclită!...

Leana, rîvnind la ciorbă și înghițind în sec, ieși afară și-i aduse una de lemn.

15 Hagiul începu iarăși a sorbi zgomotos. Se scutură și scui pă de mai multe ori.

— Ia ciorba d-aci! M-am săturat... Simț pe gît o cocleală acră... sărată... un miros nesuferit... Ia-o... fugi cu ea... nu vezi?... îmi sorb viața!

20 Leana luă strachina și ieși.

Hagiul își trîni capul pe o pernă de paie. Trupul lui, o flacăra. Ce friguri! Sub el se deschisese ca o mare fără fund. Și se ducea adînc, adînc, tot mai adînc. Și pe gît gustul aurului, sîngele viu al aurului! Nefericit părinte,

25 gustase din carnea copiilor lui. Ciorba îi mirosise a aur!

Cînd Leana intră în odaie, el se ridică în coate și-i strigă:

— Stinge focul... să dai cărbunii și cenușa înapoi! ... Aruncă ciorba... și să dai fulgii și bucățelele înapoi!

30 ... Vreau banii pe jumătate, dacă nu toți!

Și începu să plîngă cu hohote.

— Ucigaș!... nebun!... nelegiuit!... în veci n-o să te sature!

Leana, înmărmurită, să uită la el. Tocmai atunci

35 s-auzi miorlăind la ușa cotoiul, tovarășul ei de foame și de tremurat, singura ființă care o mîngie și pe care o mîngie.

Leana crăpă ușa. Hagiul se uită speriat și, văzînd cotoiul strecurîndu-se pe ușa, se resti:

40 — Să-i tai coada!... Să-i tai coada!... O coadă d-un stînjen!... pînă să intre, se răcește odaia!... Să chel-

tuiesc și pentru el?... Unde e toporul?... Am să i-o tai eu!

Se ridică în picioare. Picioarele tremură, se îndoiră, trosniră din încheieturi. Hagiul se curmă de mijloc; deschise ochii, mari și roșii; căscă gura și căzu pe spate.

Leana, speriată, fugi afară, închinându-se.

S-a înnoptat. Ea pîndește la ușe. Tremură și inima i se bate. Ar vrea să intre, și spaima că e mort or nebun o îngheață. Vîntul fluieră în strașina casei. Zăpada le-a troienit ușa pe dinafară. În tindă e frig și întuneric.

Pe la miezul nopții i se păru că în odaia Hagiului se tîrăște cineva d-a bușile. Ascultă. Auzi deslușit un sunet de bani.

— El e. N-a murit, șopti Leana, banii îi prelungesc viața. Săracu nenea Hagiul!

Liniștită puțin, dibui pe întuneric clanța de la odăița ei, deschise ușa binișor și se duse să se culce, tînguind încet pe nen-său Hagi:

— Săracu, ce bogat este!

A doua zi, de dimineață, Leana, intrînd în odaia Hagiului, îl găsi numai în cămașe, în cămașa sa petec de petec, trîntit cu fața în jos, pe aur, îngropat în galbeni, cu fruntea p-un purcoi de lire, cu ochii închiși.

Cum îl văzu, începu să plîngă.

Dar, ca prin minune, trupul Hagiului se cutremură. Banii sunară d-a lungul, de la picioare pînă la frunțe. Săltă capul; deschise ochii stinși și-i îndreptă, ca niște sticle reci, asupra Leanii; bolborosi cîteva cuvinte nedeslușite; mușcă în vînt cu gingiile albe și izbuti să slombească:

— Nu te uita... închide ochii... ochii fură... închide ochii!...

Căscă gura; limba i se mototoli în gît; capul îi căzu într-o parte; picioarele i se lungiră; mînele i se înfipseră în bani... și adormi de veci, cu ochii deschiși și tîntă asupra Leanii.

Cînd l-au scăldat, pe genunchi, pe piept și pe frunte se vedeau rotocoale de bani. Și i-au rupt pleoapele de sus, și ochii lui spăimîntați nu s-au închis.

Leana l-a îngropat cu alai mare. Zece popi, arhieru, oranist, colivă, steagul Bisericii Troița, flori, lumînări, zăbranice. Lumea, privind, zicea:

— Ce frumoșete! Bine de el!

- 5 La capul lui mergea Leana ; după ea, cîțiva bătrîni, cu ctitorul în mijloc.

Unul din bătrîni întrebă pe ctitor:

— Ce bani a lăsat?

— Un milion, răspunse ctitorul.

- 10 — Cît face un milion?

— Un milion? De zece ori cîte o sută de mii.

— Săracu Hagiul!

— Dacă ar vedea el cum se cheltuiește cu înmormîntarea lui...

- 15 — Ar muri! răspunse unul din bătrîni.

Și oranistul, cletănîndu-și ceaprazurile de fir, intră în curtea bisericii. Mai multe glasuri s-auziră în depărtare: „Vecinica lui pomenire, vecinica lui pomenire“...

APĂ ȘI FOC

De la ștreaja Vergului pînă la Biserica Delea-Nouă, un nor de praf galben se ridică de la pămînt, mînat ca într-o albie printre casele și grădinele șoselei nepietruite.

Grînarii se întorc de la sate, de la mori și porturi. Unii încărcăți cu vîrf pîn' la cercul coviltirului, alții cu căruțele goale și cu maldăr proaspăt în codirle. Bicele pocnesc pe dasupra naintașilor; caii voinici și aprinși joacă în hamuri și ninchează, mirosindu-și din dăpărtare grajdurile. Tinerii, rumeni și nădușiți, cu zăbunele și cu cămășile dăschiate, cu hamurile pe după gît, călări pe rotașii din stînga, dau chiote în goana cailor; iar dacă căruța le e greu încărcată și roatele abia li se învîrtesc în osii, ei cîntă prelung *Mumă dragă, mumă, Dine, Dine, Costandine, or Ghiță, Ghiță, Cătănuță*, bătînd cu călcîile goale în pîntecele cailor.

Înainte lor ies, în cîrduri, copii dolofani, dăsculți și cu pletele cîrlionțate pe grumaji și să uită cu jînd cum mai-marii lor mîină cîte cinci și șase cai, fetițe săltate cari furișează cîte o ochire pe cine mai știe ce flăcău voinic, muieri cu furca în brîu, ș-apoi, în urma lor, toți cîinii mahalalii, lătrînd și chefnind a bucurie.

Și vorba se dăschide, de la biserică pînă la ștreajă, între cei din căruță și din șei și cei de pe jos.

Femeile întreabă pe alții de ai lor, pe ai lor de *cît chila și cum au dat-o*.

Copiii vor pepeni verzi și galbeni, și mai ales să-i ducă în brațe, măcar de i-ar doborî boșarii la pămînt.

Ba tărtăcuțe, ba tivgi, ba porumb verde, ba să-i suie
și în căruță. Pe cei mai mici femeile i-aruncă în brațele
celor de pe cai, iară aceștia, ca pe niște dovleci, i-az-
virlă în culmea grîului; și copilașii se scoală cu nasul,
5 cu gura și cu părul plin de boabe, și scuipă, și se șterg
cu dosul mînelor pe la nas, și rîd, și țipă, și nimeni pe
pămînt nu e mai fericit decît ei.

Dar printre lumea veselă se strecoară Maria Sandu-
lui.

10 E naltă și slabă, înbrobodită c-o maramă; caută ne-
clintit în lungul căruțelor ce să perd în norul de praf.
De poalele rochiiei e agățat, cu amîndouă mînele, un
copil ca de șapte ani.

Maria calcă lung și repede.

15 Copilul plînge:

— Mamă, stăi mai încet; mamă, mă dor tălpile...

Cîteva fêmei se uită după ea, dau din cap și-și șop-
tesc încetinel și sfios:

— Nu e d-a bună Sandului.

20 — N-a venit de două săptămîni.

— Nu mă uit eu că e tînăr, căci de, ei trăiesc bine
de la Dumnezeu. Doar nu și-o fi ieșit din minți, așa,
din senin.

— Nu se află... E om de treabă.

25 — Mie mi-a spus al meu că de cînd s-a dus la Olte-
niță nu l-a mai văzut.

— Și mie, că s-a dus pe Sabar în jos.

— Eu am aflat că s-ar fi dăspărțit de Mitran ca să
treacă Argeșul.

30 — Argeșul? Argeșul? Ce mînia Domnului! Ce apă
lacomă! Cum te înșeală și te fură; pe cîți n-a răpus;
și ai noștri nu se mai învață minte, capete seci ce sunt!

Așa zise una dintre ele și-și făcu cruce mare și apă-
sată, iar după ea cu toatele se închinară îngînînd:

35 — Doamne, ferește, Doamne, și pe dușmanii noștri!

Maria, nezarînd nici pe Sandu, nici căruța lui nouă
și ferecată, nici prăștiașii lui, cari sforăiau și ninche-
zau, deși îi îngheață inima să mai auză „Nu l-am văzut,

cumătră", „nu i-am dat de urmă cu nici un chip", deși
abia-și stăpînește plînsul ca să nu-și sperie copilul, nu
mai poate răbda și întreabă de la un cîrd de vreme pe
toți, în șir, și oftează adînc, neavînd veste de zilele
5 Sandului.

Din căruță în căruță, din „nu știu" în „nu știu", a
ajuns la cel din urmă grînar, la tata Motoc Neadormi-
tul.

Copilul îi plînge că-l dor tălpile și călcîile.

10 — Tată Motoc, d-al meu nu știi nimic, întrebă
Maria, nu l-ai aflat pe drumuri? Că de mai bine de două
săptămîni nu s-a întors p-acasă.

Bătrînul, cu barbă albă pînă la cingătoare, cu plete
lungi răvărsate pe umeri și cu sprincenele albe și stu-
foase, își oprește caii, tușește în sec și prefăcut și dă să
vorbească.

— Tată Motoace, spune-mi drept ce știi, n-o mai
potrivi, că tot degeaba este; mai bine să știu la un fel
unde i-o fi osciorul.

20 Așa tăie Maria cuvîntul îngînat al bătrînului.

— De, Marie tată, ține-ți inima, dar de cînd s-a ho-
tărît să treacă Argeșul, singur-singurel, cu căruța cu
ovăz, nu i-am mai dat de urmă. A doua zi am aflat că
Argeșul a venit mare, topenia pămîntului, că și-a sur-
pat malurile, c-a sorbit toate podurile și și-a răvărsat
25 apele afară din albie cît îți bate ochiul. Dar tu fă-ți
gînduri bune, că nimeni nu moare cu zile. Cînd ai zile,
treci prin foc și prin apă și n-ai habar, cînd nu, te pîr-
jolește cărbunele din lulea și te îneci într-o picătură de
30 apă. O să vie el, o să vie, de i-o fi scris să vie...

Astfel îi vorbi tata Motoc și, încolăcind biciul pe
dasupra cailor, arse pe naintași, dădu ghies rotașilor
și urni din loc căruța care trosnea de încărcată ce era.
Caii, ațîțați de șarpele bătrînului, smîcîră în ham, se
35 opîntiră în picioarele de dindărăt, înfipseră în pămînt
pe cele dinainte, proptiră capetele în latele lor pepturi
și-o porniră la trap, ca și cum n-ar fi tîrît nimic după ei.

Maria, dreaptă și naltă, ocoli cu privirea întinsele
cîmpii din fața Pantilimonului, tăiate drept pe la mij-
loc de drumul gâlbiniu care se îngusta și se ascuțea ca un

40

par spre capătul înfipt în zarea cenușie a dăpărtării. Când își întoarse privirea pe urma grînarilor, nu mai zări pe nimeni. Norul de praf se stingea dincolo de biserică; soarele alunecase la vale sub verdeața posomorîtă al grădinilor.

5 Se întoarse spre casă, luîndu-și copilul de mînă. Pășea încet-încet, dînd din cap și negîndindu-se la nimic.

10 Ca niciodată, era ostenită fără să fi muncit; îi era frică, îi era cald și înota în praful fierbinte din mijlocul drumului, fără a se abate pe cărăruia de pe marginea viilor. Copilul o întrebă somnoros și trist:

— Mamă, de ce nu vine tata cum venea al'dată? Toți copiii au pepeni, tărtăcuțe și tivgulițe mici, numai eu n-am de unde, parcă n-aș avea pe nimeni...

15 Maria tresări, închise ochii o clipă; cînd îi dăschise erau calzi, roșii și umezi.

Se gîndi; se opri în loc; își luă copilul în brațe, se uită lung la el și oftă, luînd iar calea spre casă. În fundul urechilor auzea neconținut cuvintele bătrînului Motoc: „O să vie, o să vie, de i-o fi scris să vie“. Și cînd îi trecu prin minte cum vine Argeșul și-și rostogolește valurile cît dealurile de mari, că uneori e ca zidul, drept și înalt, urlînd ca o fiară, mîncîndu-și malurile cu

20 copaci înfipti acolo de veacuri, și cînd se gîndi cîte suflete a răpus, cîte hîrci și cîte ciolane de oameni și de dobitoace a împrăștiat în luncile lui, și cînd se mai gîndi că Sandu a vroit să-l treacă, și a doua zi s-a lăfit vestea că Argeșul s-a aruncat afară din albie, Maria începu să plîngă pe-nfundate, înecîndu-și hohotul, sugrumîndu-și oftatul și strîngîndu-și copilul la sîn, care, neștiutor de grijile și durerile mamei, ațipise, ostenit de drum și de căldură.

30 Cînd intrară pe ștreajă, soarele apusese; luceafărul clipea ca un ochi de diamant, singur și viu în toată nemărginirea seninului albastru.

Apropiîndu-se de casă, Maria Sandului nu-și mai putu pridiidi plînsul; lăcrămile îi picurau cîte trei-patru boabe dodată, scuturîndu-se de pe cerculețele

40 ei pe picioarele goale ale copilului.

Copilul își frecă picioarele și mormăi furat de somn:
— Ah! cum mă ustură...

Maria ajunse în poartă, o dăschise, ocoli grădina, se întoarse spre grajd și când șopti: „O fi avut zile?“, un cârlan, legat la ieslea grajdului, nincheză; copilul tresări speriat și începu să plângă.

Ea intră în casă, încuie ușa tinzii, întrebându-se:
„O fi avut zile?... O fi avut zile?“

10 Copilul doarme cu fața în sus, cu mâinele aruncate pe pernă, cu gura căscată, c-un picior peste plapă, liniștit, fericit în odihna neturburată a somnului. Arar mișcă câte un deget și dă să dăschiză pleoapele prinse una de alta. Capul îi e înconjurat de părul învâlt și bălai.

15 Maria, în genuchi, înaintea icoanelor, se roagă; ochii i-au încremenit la ele.

Candela arde, cletănindu-și puțințel flacăra mică și gălbuie.

20 Maria se scoală; începu a mormăi rugăciunile apuate din părinți, apoi se pleacă la pământ și sărută pământul; se ridică în sus; face trei cruci; și altă mătanie, și alta, și nenumărat de multe, pînă cînd, doborîtă de dureri de la mijloc, cu mintea aiurită de rugăciuni, cu ochii storși de plîns, se suie în pat, se înalță în vârful picioarelor și sărută icoanele din creștetul pînă la tălpile sfinților, fără să-i scape un locșor, cît de mic, nesărutat.

La urmă scoase de supat un ulcior și turnă untdelemn de umplu pînă sus păhărelul candelii.

30 Candela se mișcă, căci ținta în care e bătută s-a slăbit. Maria se dă jos, se dezbracă, închină copilul ca să-l adăpostească cu sfința cruce, îl sărută pe frunte și se vîră binișor lîngă dînsul.

De trudă și de griji, puterile i s-au dus, și adoarme cu lacrimile în ochi, strîngîndu-și copilul la sîn.

35 Candela arde.

Muma și copilul, cum stau îmbrățișați, parcă sunt una, o singură ființă...

Opaițele și luminările de seu s-au stins în tîcătă maha-laua. Un vînt care adia se pînă către miezul nopții do-

dată s-a pornit în neştire să bată cu mînie. De la apus se ridică nori negri şi mari şi înghit seninul cerului. Norii se rostogolesc posomorîţi, desfăşurîndu-şi pînza lor cernită. Întreaga boltă a' cerului s-a stins, a pierit în
5 întunericul lor. E un haos negru şi nepătruns. Nu se mai aude nimic, afară de vuietul vîntului care se umflă şi îndoaie plopul nălţi parc-ar fi nişte trestii.

D-odată să auzi un ţipăt dăznădăjdut în casa Sandului. Geamurile săriră în bucăţi şi cercevelele tros-
10 niră şi căzură la pămînt. Un fum galben bufni pe fereastră şi cîteva scînteii se duseră în sus ca nişte săgeţi lungi, sorbite de mînia vîntului. Fumul se înroşi şi năvăli pe fereastră, pe coş şi prin acoperiş. Într-o clipă făşii de flacări ascuţite izbucni pe fereastra sfărîmată.
15 La lumina lor înfiorătoare Maria se zări galbenă, cu gura căscată, cu ochii roşii şi scînteietori; se repezi în uşi să le spargă, apoi se întoarse repede, înfipse amîndouă mînele în vergelele groase ale ferestrii, le zgudui, le depărtă una de alta şi izbuti să-şi arunce copilul care
20 ţipa spălmîntat; copilul se sculă de jos şi se perdu în întunericul uliţelor strigînd: „Arde, oameni buni, arde măicuţa mea!”

Cînd s-a ridicat mahalaua în picioare şi s-a adunat în curtea Sandului, casa întreagă era o flacăra care se
25 rupea în făşii de bătaile vîntului, mistuind tot... tot trosnind, crăpînd şi prefăcîndu-se în cenuşe în gura focului. Şi cînd văzură trupul Mariei atîrnînd pe fereastră, jumătate afară, jumătate în casă, cu ochii săriţi din vîgăunele lor, cu gura căscată şi dăsfăcută
30 în două (o carne vie sfîrîind la pâlălăile focului), cu toţii plecară ochii în jos, se înfiorară şi încrucişară braţele pe piept.

Nu mai era nimic de scăpat.

Cîţiva se repeziră prin flăcări să-i scape barim trupul,
35 şi cînd cercară să o tragă de mîni, mînele se dăsfăcură din umeri; femeile şi copiii izbucniră într-un hohot de jale.

O flacăra era de la pământ pînă în negura văzduhului; zidurile trosniră, se dăspicară și acoperișul casei se pleoști, căzu și acoperi pe Maria...

Cerul posomorît s-a înroșit ca un fund de căldare.

5 Cîinii, speriați, urlă.

Grînarii privesc și se închină și se minunează d-așa blestem neauzit.

— S-o fi răsturnat candela de la icoane, că n-are de un' să fi luat foc.

10 — Așa și e, că biața Marie, de cînd nu mai știa de Sandu, ardea candela și ziua, și noaptea.

— El se înecă, ea arse, ce urgie nemiluită!

— Dar bietul copil, o fi cenușe...

15 — Nu, se zice că l-ar fi auzit alde Kiruleasa țipînd pe uliță și fugind spre gropile de nisip.

— Mititica Maria, și l-a aruncat pe fereastră, și ea, ea, vai de trupșorul ei.... ce chinuri... ce chinuri ne-spuse!

A doua zi casa era un morman de cenușe.

20 E duminecă; bărbații și femeile se duc spre biserică, dar cum se apropie de curtea Sandului pun ochii în pământ și lăcrîmează. După leturghie se întorc în șiruri spre casele lor, triști și ofiliți c-au perit doi dintre ei, țărani ca și ei, d-o vorbă și d-o lege ca și ei, suflete de creștini ca și ei.

25 Vro cîțiva, cu tata Motoc în frunte, se abat în curtea Sandului.

Și tot vorbind și uitîndu-se la grămada de cenușe și de tăciuni, dodată le tîci inima tuturor... Copilul dormea cu capul p-o grindă și cu picioarele vîrîte în cenușea caldă încă...

30 — Vedeți, zise tata Motoc, dorul de vatră l-a adus în cenușea caselor; dar cînd i s-o răci cenușea pe picioare, plapămile noastre, ale tuturor, să-i încălzească picioarele.

35

LENE

Eram mai mulți în drumul-de-fer. Calea lungă, zăpușeala nesuferită și uruiala monotonă ne aromiseră pe toți: pe unul cu capul pe spate, pe altul cu capul
5 între mâini și cu coatele pe genunchi. Al treilea moțăia; al patrulea sforăia; ș-altul se încerca să doarmă iepurește, cu ochii deșchiși.

La scăpătatul soarelui un vînt răcorel începuse a sufla. Căldura se micșorase; zăpușeala încetase;
10 aerul nu mai semăna cu o apă încropită. Îndată ce nădușeala de pe tîmplele celor somnoroși și adormiți se răcise, mîinile lor începuse a se mișca, pleoapele trăgeau una în sus și cealaltă în jos, capetele se învîrteau în osia gîtului, picioarele hîrjîiau tocurile pe
15 mușamaoa tocită a vagonului. Viața să deștepta încetul cu încetul. Cînd soarele apusese desăvîrșit, întinzînd pe cer fășii lungi și roșii, prietenii să deșteptaseră întremați și cu poftă de vorbă.

Anecdotele, amintirile din liceu, ștregăriile din
20 facultate, dragostele și politica să amestecau fără nici un șir, fără nici o ordine. De multe ori vorbeau doi și trei dodată. În sfîrșit, spuseră tot ce puteau să spuie, învîlmășit, pînă ce ajunseră la patimele lor. Aci să vedea bine că sunt buni prieteni și, lucru rar printre
25 tineri, își povesteau slăbiciunile într-un chip omenesc și sincer. Concluziile a patru din ei erau cele următoare:

— Mie îmi plac la nebunie femeile frumoase și Alfred de Musset.

— Mie îmi plac femeile tinere și vinul roșu și bun.

— Și mie, țărancele răskoapte de soare, voinice, cu părul fără culoare, cu ochii negri, cu sînul micșor și pietros, și vînătoarea.

5 — Iar mie îmi plac fetele sfiicioase, fragede, neștiutoare, în ochii cărora se vede ciuda curiozității, și în al doilea rînd, un cal negru cu trapul deschis, repede, cu nările răsfripte și cu răsufierea abia simțită.

10 Cel d-al cincelea, care în tot timpul căldurii stătuse cu capul între mîini și cu coatele pe genuchi, deschise gura și începu să vorbească încet și pe gînduri:

— Pe mine mă cunoașteți din liceu; eram un copil ciudat, cu o viață...

15 — Mai tare, mai tare, ziseră ceilalți, n-auzim nimic în uruiala asta nesuferită.

— Mie nu mi-a plăcut niciodată ce a plăcut celorlalți, nu pentru că plăcea celorlalți, dar pentru că nu-mi plăcea mie. Cît despre gusturile mele, destul de pronunțate, le-am închis în mine, nu le-am dat pe față și nici n-am îndemnat pe cineva să le împărtășească. De regulă, pe la 18 ani, studenții au un obicei nesuferit d-a se îmboldi între ei la lucruri rele sau bune, și mai ales rele, cari din felul lor nu le-ar plăcea. Cei cari fumează îmbie cu țigări pe cei care nu fumează.

25 Tutunul este sănătos chiar, te apără de molimă, îți ia greața bucatelor după masă, ș-apoi, într-o țigare de tutun cîte idei nu stau ascunse? Cînd fumezi, găsești frazele cele mai bune; cînd fumezi, îți legi mai bine ideile între ele; dacă ești trist și fumezi, gîndurile cele triste să risipesc ca și fumul de la o țigare; dacă n-ai parale, fumezi, te gîndești, și pe loc găsești mijlocul d-a le găsi; cînd nu mai ești iubit, o țigare, două, trei, patru, și tortura amorului să schimbă în senin și în liniște. După două zile de discursuri de felul acesta, ba și mai neghioabe, cel care nu fuma s-apucă de tutun, varsă de cîteva ori și, în așteptarea bunelor cari țin de tutun, bietul băiat prinde patima fumatului contra căreia să luptă apoi o viață întreagă, fără a izbuti să se dăzbere de ea. Cei cari beau d-ase-

30 menea cad pe cei cari nu beau decît apă, și încep: dar ești ca un copil mic, ca o fată de pension, ar tre-

35

40

în așa stare fiind, când am deschis ochii și m-am văzut
într-o oglindă, am înghețat de frică, crezînd că m-am
înșelat, și m-am culcat într-o odaie străină, cu un
străin alături. Închideți ochii cu toții și spuneți-vă
5 un basm în minte, ca și cum l-ați spune altora, și veți
vedea ce fericită stare este această lene.

Într-adevăr, cu toții au închis ochii, foarte convinși
că vor gusta o fericire ciudată. În capul fiecăruia să
deșira un basm. Unii rîdeau, alții să încruntau. Toți
10 erau cu ochii închiși.

Cînd s-au deșteptat, trecuseră de orașul în care
trebuia să rămîie.

LINIȘTE

Mariei Delavrancea

I

De trei ori l-am văzut în viața mea și rămăsese
5 neschimbat: aceeași față, aceeași barbă căruntă, același mers oblu și capul plecat tot pe umărul drept. Aceeași liniște adâncă.

Și l-am văzut în mijlocul unei naturi așa de mîndre, că s-ar fi mișcat sufletul celui din urmă ticălos. Pieptul
10 uriaș al Ceahlăului și Dîmbovicioara, despiciînd în două creierii munților, pentru ca să-și deșire trîmba apelor sale reci și albastrii, au descrețit fruntea vestejită a atîtor cartofori, au scăpărat în inima a atîtor zgîrciți o veselie streină de sunetul banului și-au desfătat
15 atîți nerozi de negustori cîți brazi și cîți mesteacani sunt pe ceafa de piatră a acestor ținuturi fericite.

Apele se bat, rostogolesc bolovanii, umplu vulturile și sar peste stîncile lustruite; șipotele țîșnesc și-și
20 azvîrlă sulul apelor reci ca niște arcuri de sticlă străvezie; munții să încalecă grumaz peste grumaz, pînă în slava cerului; călătorii admiră, rîd, petrec, beau pe mușchiul moale și blînd ca o catifea verde. Numai el privește așa de risipit, că parcă nu vede; ascultă zgomotul cascadelor și glumele celorlalți așa de
25 nepăsător, că parcă n-aude; și să mișcă așa de ușurel și de încet, că parcă ar sta pe loc.

De trei ori l-am văzut și de trei ori mi s-a părut că văz o mașină perfectă, alcătuită în chip de om, a cărei mișcare dinlăuntru ar fi taina vreunui mecanic

de geniu, care ar fi voit să-și bată joc de oameni și de Dumnezeu: pe oameni înșelându-i și pe Dumnezeu imitându-l.

.II

5 La ora mîncării m-am așezat la o masă din apropierea lui. Întotdeauna o liniște adîncă îl înghite ca într-un coșciug de plumb. Respirația nu i se simte. Privirea îi e pironită în farfurie. Mîinile i să mișcă c-o îndemînare și c-o precizie de spaimă. Furculița, 10 cuțitul și lingura nu i se simt. Cînd poruncește servitorului, glasul nu i s-aude. Mănîncă și te îndoiiești dacă mestică. E cald. Sudoarea îi brobonează fruntea, îi picură pe vesminte; el nu se șterge; vîntul răscolește praful și gunoaiele — căci lumea mănîncă în 15 curtea birtului — vîrtejul trece peste dînsul; lumea zărvăie; mulți se supără că nu sunt bine serviți; el tace. Și d-o lună de zile de cînd stă la băi n-a vorbit cu nimeni, n-a salutat pe nimeni, n-a întins mîna nimănui.

20 Dar o fi trist, o fi nefericit, o fi bolnav, o fi nebun... nimeni nu știe. E liniștit ca un obosit care doarme, nepăsător ca un mort și nepătruns ca o peșteră fără fund. Ceilalți îl privesc nemulțumiți, căci liniștea lui le insultă zgomotul și ușurința lor. Și mulți îl 25 arată cu degetul, șopăindu-și:

— Cine o fi acest domn care trăiește cu dușii de pe lume?

— Nu știu... Mi se pare că e un strein.

— Ce limbă vorbește?

30 — Aș! nici una!

— Ia privește la el: o țuică, o sticlă de vin, trei feluri de bucate, pe cari le înghite fără să le mestece... Încolo: nu vorbește, nu rîde, nu se supără... Ce ciudat om!

35 — Vezi, zicea o doamnă frumușică către un căpitan de tunari, ce galbenă și ce întinsă piele are pe obraji mutul care mănîncă singur, care tace fără a se gîndi, care mănîncă fără a mesteca, care mișcă buzele și nu i se aude glasul? Nu-ți poți închipui, dragă *Pol*, cum

îmi năsprește nervii cu muțenia lui. L-aș săruta o dată dacă i-aș auzi glasul, i-aș da în genunchi dacă mi-ar spune cum îl cheamă și, dacă ar face o beție, aș fi în stare...

5 — Ce? răspunse căpitanul, dînd ochii peste cap și rîzînd un rîs guturăit și gros. Ce-ai face dacă s-ar îmbăta? Spune-mi, Mimi, c-aș vrea să știe și maiorul cînd o veni. Maiorul o să rîză cînd și-o cunoaște bine giuvaierul de nevastă.

10 Și înghițiră cîteva pahare de vin. Doamna se scobi în dinți; rîse pe nas; deschise ochii mari și galeși și îl bătu pe picior. Căpitanul își rezemase capul în mîna dreaptă, privind alene la masa celui domn tăcut și liniștit.

15 — Vrei tu, Mimi, să-i auzi glasul?

— Vreau, vreau, răspunse ea repede și trînti un pahar cu fundul pe masă.

— Ce-mi dai?

— Ceva mai mult decît i-aș da mutului dacă ar vorbi.

20 — Bine, răspunse căpitanul.

Făcu semn unui chelnăr să vie și, cînd se apropie de dînsul, îi șopti ceva la ureche, îi bătu din picior, îi zîmbi și îi zise:

— Nu fi prost, mă, îți dau un bacșiș bun.

25 — Și eu, îngîină Mimi, fără să știe despre ce este vorba.

— Ce ți-a cerut acum? întrebă căpitanul pe chelnăr.

— Tocană.

— Tocană? Foarte bine... O să vorbească...

30 Chelnărul plecă, iar căpitanul făcu mîna copăiță și prinse o duzină de muște. La unele le rupse aripele, la altele le strivi capetele și, cînd chelnărul sosi cu tocana, le presără în sosul ei galben și cleios, șoptindu-i:

35 — Du-i-o; e numa bună; acum o să vorbească. Doamna pufni de rîs, îngîinînd:

— Ce nebun ești, Pol! Ce haz ai cînd te cam cherechelești!

40 Eram mîhnit de această cruzime, și totuși, abia îmi stăpîneam rîsul privind la scîrboasa tocană, care începuse să alerge.

Necunoscutul privi lung în farfurie și nu arată nici scîrbă, nici supărare. Luă furculița, scoase liniștit, una după alta, toate muștile, tăcu și începu să mănînce, fără a se sinchisi de vecinii cari rîdeau cu hohote.

- 5 — Ce gugumănie rea! mormăii eu, revoltat de veselia căpitanului ș-a doamnei de lîngă dînsul, dar așa de încet, încît socotii că nimeni nu mă auzise.

Dar acel domn, singur și închis ca printr-un blestem la orice impresie tristă or veselă, ridică capul din
10 farfurie, zîmbi o clipă ușurel și nepăsător. Se uită țintă la mine și tresării cînd îi auzii glasul:

- De ce te superi, domnule, ar trebui eu să mă supăr. Eu însă am un cîine cam hîrbar: de cîteva ori mi-a murdărit ghetele și niciodată nu l-am bătut. Și
15 oamenii, ca și dobitoacele, sunt mai adeseaori murdari și proști, iar nu răi. Toată deosebirea e că oamenii, cînd sunt proști, murdari și răi, sunt mai proști, mai murdari și mai răi decît orice dobitoc.

- Căpitanul îl auzi și tăcu. Vroi să fumeze și-și băgă
20 țigareta cu focul în gură. Eu vrusei să răspund necunoscutului, dar el băuse cel din urmă pahar de vin, își luase pălăria și bastonul și, într-o clipă, să făcu nevăzut.

- Fără voia mea, ca și cînd m-aș fi sculat în mijlocul nopții după un vis care te zăpăcește, mă sculai de la
25 masă, fără să-mi plătesc mîncarea, și mă repezii după acel domn ciudat, fantastic, al cărui glas rece, desprețuitor și totuși blînd și bun îmi ațîțase atîta curiozitate, că nimeni și nimic nu m-ar mai fi stăpînit locului. Răsturnai scaunul, mă izbii de o cocoană bătrînă,
30 care trînti în urma mea un „Hei! ce, ești chior, domnule?” și-o rupsei la fugă, simțindu-mă fatal atras de acel necunoscut bizar.

- Cu toată graba mea și ticfiala inimii, îl vedeam lămurit în minte: galben, cărunt, tăcut, desprețuitor,
35 singur în mijlocul lumii ca într-un pustiu, și glasul lui, care mă tăiase adînc, ca o limbă de oțel rece, îl auzeam neconținut bănănăindu-mi în creier. În acest om simțeam o fatalitate care te ametește. O prăpastie adîncă care te țintuiește pe buzele ei și-i privești
40 fundul adînc și înecat în negură. O melancolie frumoasă și înfiorătoare, ce te înduioșează, te zguduie

și îți risipește orce idee de viață, înfigînd în tine numai patîma oarbă a necunoscutului.

5 L-am ajuns. Cu bastonul, cu mîinile în buzunar, cu capul plecat în jos, adus de spete, tresărînd din vreme în vreme, el mergea încetinel, fără să i s-audă pașii și fără a arunca privirea în lături. Dar cum dete de șoseaua ce mîină, suind cotiș, către Nămăești și Rucăr, iuți pașii, scoțînd mîinele din buzunarele bluzei. Ridică capul în sus, ca și cum ar fi fost furat de blînda frumusețe a caselor mici, albe, curate și înconjurate cu ogrăzii de pruni și cu porumbiști verzi și fîșiitoare; își plimbă în neștire privirea uimită din platoul Bughii în albia largă și pietroasă a Rîu-Tîrgului.

10 În dreptul unei case mici, pusă cam supt șosea, îngrădită cu lațe și ocolită cu măturică, cu creițe, cu fasolică și cu flori-domnești, abătu din drum, cobori p-o potecă, deschise poarta și, fără a se uita îndărăt, intră în curte, se urcă în pridvor și se făcu nevăzut în casă, trîntind ușa după el.

20 Firește, mă hotărîi să pîndesc în șosea.

Dădui tîrcoale în jurul casei, pînă cînd văzui ieșind din curte o țărancă voinică și frumoasă; mă luai după ea; intrai în vorbă: „Ba un' te duci, ba ce-ți pasă; ba ce să iei de la cîrciumă; ba o fărîmă de untdelemn, 25 că mîine e sînta duminică”. La cîrciumă, mai dă-i o țuică, mai dă-i alta, mai dă-i și p-a treia, și vorba se dezleagă.

— Leliță, îi zisei eu, cum cheamă pe boierul găzduit de d-ta?

30 — Că zău, să mă crezi, domnișorule, nici eu nu știu. Unde te-apropii de dînsul... toată ziua tace; noaptea doar ce-l mai auzi bolborosînd, singur în odaie, cu perdelele lăsate și cu ușa încuiată. Da', de, n-am ce zice, e om bun și plătește bine. Ce nu mă împacă sunt 35 niște cărți ale lui cu capete de oameni morți, cu picioare jupuite... Doamne ferește!

Țărancă veselă, vorbă lungă și hazlie, căzu la învoială că-mi închiriază odaia de alături de acel domn, pă „nu mai jos de doi poli, că la ea e curat, că e 40 odihnă bună, că sunt țoale să te îngropi în ele pînă în

gît; și, unde mai pui, umbră deasă și prune de tot felul; mă rog, la cîte rămnește inima omului”.

A doua zi, pe vremea prînzului, luai geamantanul și mă așezai la noua gazdă.

5

III

În prima noapte nu putui dormi. Vecinul meu se plimbă în lungul odăii pînă la miezul nopții, apoi îl auzii cum se încerca să puie zăvorul încet-încet, și către unu-două din noapte oftă așa de lung ca și cum
10 ar fi scăpat din mîinile cuiva care s-ar fi încercat să-l năbușească. Mărturisesc că frica m-a apucat cînd l-am auzit că începe să vorbească: la început cîte-o vorbă nedăslușită, apoi fraze întregi, la urmă mi s-a păru că citește și, în sfîrșit, această scenă tainică se încheie cu
15 un mare zgomot, făcîndu-mă să sar din plapîmă. Desigur trîntise niște cărți.

Mă lungii din nou în pat, cu ochii deschiși în întunericul odăii. Cîtva timp nu mai auzii nimic afară de șuietul jalnic al rîului.

20 Nu trecu mult, și zgomotul d-alături se auzi iarăși, dar de astă dată vecinul meu mi se păru apucat de furii. Se răstea, ofta, înșira cuvinte fără înțeles, rupea și mototolea la hîrtie, ca și cum ar fi smuls foi din vro carte. Îl auzii bine cum rîcăi de mai multe ori
25 niște chibrituri și dăte foc la ceva care ardea repede. Se deslușea bine pălălăile supte de coșul sobei.

După acest foc, ce nu ținu decît cîteva minute, el începu să se plimbe în lungul odăii, zicînd cu nespusă mînie:

30 — Da, da, foarte bine! încă unul! încă unul! încă un dobitoc care nu știe ce vorbește! Așa le trebuie. Șarlatani! Oamenii sunt proști!

Niciodată n-am înțeles ca în noaptea aceea cum un om poate muri de frică. Vecinul meu plîngea. Eu nu
35 puteam închide ochii. Desigur, vecinul meu e nebun. Dacă zăvorul de la ușa lui ar fi crîcnit, în neștire, atins de el din greșeală, eu aș fi înghețat în acea clipă, așa cum mă aflu, c-un pumn încheștat și c-o mîină pe

frunte. Toate lucrurile în casă, masa, perdelele, scaunele și soba se clătinau din loc, îmbrăcau forme de monștri, de cîte dihanii toate pot să treacă printr-o închipuire smintită de spaimă, și dănțuiau, și săreau, și se strîmbau la mine, ca și cum nebunia d-alături le-ar fi dat suflot și plan d-a mă coprinde în vîrtejul ei fantastic.

5 Inima începu să mi se bată; răsuflarea mi se împiedică de cîteva ori și, fără să știu de unde mai aveam
10 putere, mă răsturnai cu fața în jos. La ziua albă, somnul, bunul somn, mă fură cu odihna lui mîngăietoare.

M-am deșteptat după amiază. Nu-mi mai era frică. Mă întremasem. Odată închipuirea liniștită, mă simteam, ca și în ziua de mai înainte, legat de pașii celui necunoscut.

15 — Nu se poate, nu e nebun. Un nebun așa de cumințe e cu neputință... Mi-e rușine mie de mine... Ce laș am fost!

20 Nu sfîrșisem bine de mormăit aceste cuvinte, și luai niște foarfeci de pe masa mea, intrai binișor în casă la vecin și, măsurîndu-mi depărtarea ochilor p-o perdea de la fereastra lui, tăiai două rotocoale prin care puteam privi d-afară înăuntru odăii ca prin două sticle de ochelari.

25 Toată ziua am umblat încotro m-au dus picioarele. Am jucat popice la Crasan, m-am suit pe platoul Bughii, m-am dus pînă la Mățău. Toate cîte le admiram cu două zile mai înainte nu mai însemnau nimica. Natura mi se părea o secătură și așteptam cu nerăbdare
30 ca noaptea să înghiță farmecele priveliștilor, absorbit de aceste întrebări:

„Cine o fi acest om? De unde o fi venind? Ce fel de viață duce? Ziua liniștit și noaptea în prada atîtor chinuri... Ce om este acest nefericit?”

35 Pe la miezul nopții, văzînd că și-a aprins lumînarea, am intrat binișor în curte.

Luna mi-era nesuferită, căci lumina din creștetul cerului să fi zis că este ziua.

40 În vîrful picioarelor m-am apropiat de fereastra odăii lui. Mă suii pe prispa care ocolea de jur împrejur casele și, abia respirînd de emoție, îmi potrivii ochii

pe cele două rotocoale tăiate în perdeaua de la fereastră.

Vedeam bine în odaia lui.

Ca la un minut închisei ochii.

5 Era o crimă purtarea mea. Spionam un om atît de bun şi de liniştit. Despecetluiam o scrisoare plină de taine, care nu-mi era adresată mie. Intram hoţeşte într-o conştiinţă închisă şi nefericită.

10 Dar cînd deschisei ochii, toate grijile şi gîndurile omenesti, curate şi înalte, să risipiră. O putere mai mare decît voinţa şi cinstea mea mă ţintui la fereastră.

El îşi lăpădase bluza şi vesta.

15 Deschisese p-o masă mare de brad două volume groase, cu figuri negre şi tablouri colorate. Desluşit nu vedeam cam ce reprezentau.

La gura sobii era un morman de scrum de hîrtie.

20 Să uită puţin pe una din cărţi. Citi liniştit o pagină, apoi începu să se plimbe în lungul odăii, cu nişte paşi din ce în ce mai largi şi mai apăsăţi. Obrajii lui, galbeni şi fără pic de viaţă, se deschiseră, se luminară, se rumeniră puţin, dar aşa de repede, încît înţelesei că acea căldură nu le era firească, ci, ca şi cum l-ar fi dogorit un foc străin de sîngele lui, o gură de sobă încinsă, o izbire de soare în creştetul capului. Ochii

25 lui, stinşi şi adormiţi în orbitele întunecoase de supt fruntea lată şi albă, se deschiseră mari, aprinşi, scînteietori şi începură a-i juca în toate părţile. Buzele i se dezlipiră, tremurară, apoi îndrugară cîteva vorbe pe care nu le auzii.

30 Mersu-i închis între cele două ziduri era o goană furioasă; şi nu se întorcea din mers decît numai cînd era aproape să se izbească cu capul de pereţi.

35 Se opri în mijlocul casei, se frecă pe frunte. Cînd ridică ochii în sus, erau încărcăţi cu lacrimi. Dădu din mîini, ca şi cum ar fi vorbit cu cineva, şi zise cu dezgust şi cu revoltă:

— Of! of! să nu crezi în Dumnezeu, bine, dar să nu crezi în noroc? Idiot şi ateu e acela care nu crede în soartă, în soarta care te încinge cu cercuri de fer de la naştere, în soarta pe care ţi-o fată oamenii şi împrejurările, lumea şi moravurile ei. Viaţa nu e liberă;

40

viața e o sclavie și un joc de cărți; o carte fatală te prigonește zece generații întregi, dacă vitalitatea bestiei dintr-un neam nu se curmă mai degrabă!

După aceste cuvinte făcu de câteva ori pe nas „hî-hî” și să așeze pe un scaun de lângă masă, își coprinse tâmpilele în mâini, plecîndu-se pe-o carte.

Înmărmurisem privind și ascultînd fără să înțeleg nimic din cîte vedeam și auzeam.

După ce întoarse cîteva foi, o mîna îi căzu molosit și greu pe tomul de alături și începu să plîngă ca un copil. Lacrămile îi picurau una după alta, repede ca o ploaie caldă, pe foile cărții, pînă cînd, neamivăzînd, desigur, rîndurile, se sculă de la masă, oftă adînc, ca și în noaptea trecută, și îngîină cu ochii în sus, ca și cum ar fi fost o femeie care se roagă la icoană:

— Dar eu tocmai așa am făcut, tocmai... Tuburile n-au răsufolat. Sîngele a avut tocmai căldura unui om pe deplin sănătos... și sînge mai curat ca al meu era cu greu de găsit... Nici-o boală n-am avut care să-și fi vărsat și plămădit în el elementele morții, acele milioane de atome vii care se revoltă și turbură și înfrîng tainica goană și primenire a vieții... Aș vrea să-mi dovedesc mie însumi că am greșit, numai astfel poate mi-aș birui lașitatea și mi-aș zdrobi viața ca p-un pahar din care ai băut pînă te-ai îmbătat și nu mai ai ce bea...

Și începu iarăși să se plimbe. De astă dată obrajii lui erau un amestec de galben, alb și vînat. Mi se păru că tremură. După cîteva învîrtituri prin odaie, se repezi la cartea pe care citise, o zvîrli cu scîrbă de pe masă, o mototoli, îi smulse foile, răsufliînd pe nas așa de puternic încît îl auzii cum auzi din depărtare un cal speriat.

Adună toate foile, le îndesă în gura sobei, aprinse un chibrit și le dădu foc. Casa se luminea de vîlvătai. El, după ce arseră cele din urmă petice, se întoarse la masa de lucru și zise cu mulțumire rea:

— Da, așa le trebuie! Încă unul care nu știe ce spune! Încă unul care nu se mulțumește pe ce știe

și scrie volume întregi despre ce nu știe și nu-i este dat să știe!

Poate că erau trei ceasuri după miezul nopții. Luna scăpătase mult la vale. Mi-era răcoare, dar nu-mi

5 venea să părăsesc locul de pîndă.

Era obosit; sta adus de mijloc, întors cu spatele la mine și rezemat în mîini de masa albă. După cîteva minute de gîndire se duse la un geamantan; îl deschise; scoase o cutie; se așeză pe un scaun; aruncă un picior

10 peste celălalt; puse cutia pe masă; o deschise; luă din ea o lupă și un cuțitaș de oțel; își sumese mîneca stîngă pînă-n cot; își rezemă virful cuțitului de pulpa mîinii și zise liniștit:

— Desigur, sîngele meu n-a fost bun. O moștenire

15 de la moși, de la strămoși, un faliment de sînge pe care l-am primit în vinele mele fără să știu, fără să vreau și fără ca ei să fi știut și să fi vrut.

Cum sfîrși aceste cuvinte, apăsă cu mîna dreaptă pe plăselele negre ale cuțitului, a cărui limbă subțire

20 și sclipitoare îi pătrunse carnea. Cînd îl trase în sus, sîngele țîșni, îi alunecă la vale înroșindu-i cămașa strînsă ca un covrig în jurul cotului.

Și privea liniștit.

Pe mine m-apucă niște fiori reci d-a lungul spinării.

25 Văzînd cum picura sîngele de la cot la pămînt, îmi simții ochii calzi de lacrimi. De osteneală și de spaimă îmi veni amețeață. Închisei ochii și zguduii puțin cele două vergele de fier, de care mă înhățasem să nu caz.

Cînd mă desmeticii, dădui să privesc prin rotocoalele din perdea, dar nu mai văzui nimic. Clipii din ochi. Mă frecai bine pe frunte. În casă era lumină și totuși

30 nu mai văzui nimic.

Deodată, începui să tremur. Două fășii de ger mi se strecurară prin amîndoi ochii. Tocmai în dreptul lor

35 înfilnisem o altă pereche de ochi cari scînteiau ca doi ochi de pisică, uitîndu-se adînc într-ai mei. Eram prins. Mă simțise. Și îl auzii că rîde, zicîndu-mi:

— Nu e așa, vecine, că sîngele meu e roșu și bun?

40 Nu e așa?

Un mort, dacă, printr-o minune, ar fi rîs și ar fi vorbit, n-ar fi rîs și n-ar fi vorbit mai rece, mai uscat și mai sinistru ca acea fantomă neagră care-mi bătu în geam.

- 5 Am rupt-o la fugă. Pe la poartă mi s-au tăiat picioarele și abia m-am tîrît, cîțiva pași, pe malul șanțului de la șosea.

- Răsăritul bătea în profir. Cocoșii cîntau, lipăind din aripi. Brîiele de mușcele se zăreau într-o lumină leșioasă.
10 Rîul Tîrgului venea cu șuietul său din depărtare. Iarba era udă.

- Poate că de frig, or de frică, adormii și nu mă deșteptai decît numai la scîrțîitul asurzitor al unui car încărcat cu scînduri, coborînd de la herăstraiele din
15 Rucăr. Soarele era sus.

Vegheasem toată noaptea în picioare; nu mîncasem; mă dureau coastele; mi-era frig; răcisem; amețeam. Mă prinse frigurile.

- Intrai în odaia mea. Mă tolănii pe pat. Unde picai,
20 acolo adormii.

Cît oi fi dormit nu știu, dar visam că se făcea că un prieten, cum arar se mai găsesc pe lume, mă mîngîia pe frunte și pe mîinile mele înghețate.

- Mă deșteptai. Deschisei ochii și rămăsei încremenit
25 cu ochii țaglă, așa cum eram, trîntit de-a curmezișul patului, cu gîtul strîmb și cu vinele de la gît supuse. Vroii să strig. Căscai gura, dar n-auzii nimic. În fața mea sta nemișcat acel om necunoscut. Privirea lui mi se părea că mă judecă, mă osîndește și mă execută.

- 30 — Nu fi copil, n-ai de ce să te sperii, îmi zise el blajin și mă potoli. Ai dormit în șosea; ai răcit; o să-ți treacă; nu e nimic; de tot te poți lecu, afară de dezgust și de îndoială.

- Și văzînd că dau să vorbesc fără a izbuti, îmi luă
35 o mînă într-ale sale, mă mîngîie, apoi începu să-mi vorbească, zîmbind:

- Am să-ți dau o sticlă de vin; s-o bei toată, să mănînci bine ș-o să-ți treacă. Sunt doctor, adică am învățat medicina și nu mai cerc să vindec pe nimeni.
40 Diseară ai să afli tot ce ai vroit să afli. La toate am fost osîndit pe lume, dar să mă crează oamenii și

nebun, după ce sunt nefericit, ar fi mai mult decît mi-este dat să rabd și să tac.

Mi-aduse o sticlă de vin, pe fundul căreia se vedeau mănuchiuri de țintaură.

5 Și plecă.

Am băut tot vinul. M-am dus la birt; am mîncat zdravăn, m-am rătăcit de-a lungul rîului pînă la podul care taie aproape pe la jumătate calea dintre Cîmpu-Lung și Nămăești. Țărancele, cu fotele roșii și cu cămășile albe, sumese într-un șold, nălbeau pînzele, copii dăsculți și numai în cămăși groase și ridicate pînă la burtă lor, doldora de prune și de mere, bălăceau prin șuvițele de apă ce se coteau din matca rîului iarăși în matca lui.

15 Eu băteam cu bastonul pietricelele și mă gîndeam cum, fără de voie, furam tainele unui suflet atît de bun ca al vecinului meu.

20 Morile vuiiau de-a lungul apei, vînturînd prin spițele lor late talazurile limpezi și clăbucite de spumă. Pivele își bocăneau cracii groși și grei, bătînd, ghemuind și strivind abalele.

IV

Pe înnoptate m-am dus acasă. Toate cîte îmi treceau prin minte despre acel om ciudat mi se păreau prostii
25 și nu-mi lămureau acea noapte fantastică.

Pe la zece ore ușa se deschise. El apăru în prag; îmi ticăi inima și abia putui crede urechilor cînd îl auzii chemîndu-mă:

— Poftim la mine dacă vrei. Am ceai și tutun bun.
30 Și-o să vorbim, mai ales că n-ai știut să-ți stăpînești curiozitatea. Nu e bine să furi cu coada ochiului, nici să tragi cu urechea pe la geamurile oamenilor. Dacă te-ar plăti cineva pentru aceleași fapte, ți-ar fi rușine, ți-ar suna în minte cuvîntul de *șpion*... deși nu plata,
35 ci faptul înjosește.

Mă luă de mîină și mă duse în odaia lui. Pe masa de brad erau două cărți, două ceaiuri care-și afumau aburii căldicei și mirositori, și cuțitașul de chirurg pătat cu sînge închegat.

Cu frica în sin, m-așezai p-un scaun. El era în fața mea. Aprinserăm cîte o țigare. Sorbi de două-trei ori din ceai și începu să vorbească, ca un om zăpăcit de gînduri, care nu știe cum să și le adune.

- 5 — Ei, ei, îmi zise el, oftînd ușurel, omul de cînd se naște vine cu jumătate de soartă în el. Cînd un copil rămîne nepăsător la zgomote, la ocări, la bătai, și nu se gîndește decît la mîncare; cînd nu simte milă de cerșetori; cînd se îndoapă cu duminatul din urmă,
- 10 fiind sătul pînă în gît, mai bine decît să-l dea cuiva; cînd chinuiește pisicile și cîinii; cînd strînge lucru peste lucru, jucărie peste jucărie, acest copil a sosit cu jumătate de noroc în lume. Dacă împrejurările nu l-ar suci din calea lui firească, el, desigur, va fi, la
- 15 mare, un calic, un nemilos, un necinstit, un egoist. Nu-i mai trebuie nimic ca să fie fericit, afară poate de puținică deșteptăciune, pentru ca să-și aleagă frizura bine, să-și scuture hainele bine, să-și lustruiască ghetele și să mințā întotdeauna. Ai putea, aproape cu siguranță, de la un mic semn, să deosibești, cu douăzeci
- 20 de ani înainte, care copil va ajunge un om procopsit și fericit și care va muri cum a și trăit: sărac și nefericit. Dacă pe la vîrsta de cinci-șase ani deschide niște ochi blegi și reci, nepăsători, mari și uscați, nu mai rămîne îndoială că prostia simțurilor la el e în strînsă legătură
- 25 cu prostia creierului, și aceste două prostii sunt de ajuns ca să-l ferească o viață întreagă. Dacă, din contră, ochii lui se măresc și se micșorează; dacă se strîng nervos în pleoape și se desfac repede pînă la frunte; dacă clipesc fără ordine și dacă mînia, ca și bucuria lui i se aprind în luminile lor, e de ajuns
- 30 ca să te încredințezi că această viață care-i scapără în priviri pornește dintr-un foc de viață din aluatul aprins al creierului, și aceste două vieți sunt de ajuns
- 35 pentru ca să-l chinuiască întreaga lui viață, mai ales în lumea noastră, șireată și proastă, lustruită și ignorantă pînă la sălbăticie. Eu, neajungînd nimic și necunoscîndu-mă nimeni, pot, fără să crezi că mă laud, să-ți spui că din întîmplare am sosit pe lume un copil

¹ În textul de bază: douăzeci ani; corectat cf. ed. 1887.

viu, neastîmpărat, milos, necumpătat în toate, amestecînd rîsul cu plînsul într-o clipă, simţitor, dureros de simţitor, căci de mic nu deosebeam între o palmă şi-o vorbă rea sau urîă. Un singur cusur aveam:

5 eram sărac. Ş-a fost de ajuns...

Aci se opri din vorbă. Sorbi din ceai. Ridică din umărul drept şi făcu pe nas de cîteva ori „hî-hî“, ca şi cum ar fi rîs. Apoi începu, clipind des:

10 — Nu ştiu dacă d-ta înţelegi pe deplin cuvîntul să-ră-ci-e?

— Îmi pare rău că-l înţeleg...

— Nu e vorba de sărăcia-lipsă, ci de sărăcia care te alungă să-ţi slugărniceşti viaţa în casele bogate ale parveniţilor. Pîinea ţi se pare amară, vinul acru, 15 hainele te ard, salteaua — umplută cu pietre, şi perna pe care-ţi pleci capul — înşesată cu mărăcini. Toţi aceşti îmbogăţiţi prin şarlatanii şi furturi sunt convinşi că plătindu-ţi un serviciu fîi cumpără şi viaţa. O, Doamne, dar te uiţi cu scîrbă şi cu milă la 20 ei... Nu ştiu cum să-şi îndulcească viaţa măcar d-ar avea vistieriile împăraţilor toate. Cu mult mai bine trăiesc cîinii şi slugile la vatra lor bogată şi toantă. Sfirşisem bine liceul. Urmam la medicină. Dam lecţii la copiii unui falit milionar; copii răi, rău năvăliţi, 25 leneşi şi gugumani. După trei săptămîni vorbeam despre *progresele copiilor*. Eram la masă. El, un om gros în pîntece şi în ceafă, închis şi ciupit în obraji, ţinea într-una că să-şi facă copiii militari; milităria e *carieră sigură* mai ales cînd ai *cevaşilea cheag*. Ea, o 30 femeie uscată şi naltă, înfiptă la vorbă, încăpăţînată şi necăjicioasă, nu lăsa de loc cu deputăţia. Deputăţia este o meserie care duce departe. M-am amestecat în discuţie, căci mi-era silă să-i ascult. Le-am spus cît de multe lipsesc copiilor şi cît de multe le mai trebuiesc.

35 — D-ta prea observi multe, prea ştii multe şi prea vorbeşti mult, îmi răspunse el, zuruindu-şi inconştient banii din buzunar.

Pentru prima oară vorbeam cu ei. Pentru prima oară vorbeau ei cu mine.

40 A doua zi, bineînţeles, mi-am luat cărţile şi-am plecat în voia întîmplării. La douăzeci de ani, pe pămînt

și supt cer, lesne se încăputează un culcuș de trai.

5 După cîtăva vreme mă pripășisem la un mare funcționar. Dam lecții la o fetiță de șapte ani, destul de frumușică, destul de deșteaptă, și destul de leneșe, și destul de răsfațată. Era primul și singurul copil la părinți. Acești oameni mi se păreau mai buni, mai de omenie.

10 El, om liniștit, nici prost, nici deștept, și nu învățase multă carte ca să-și vatăme inteligența sa mediocră. Ea era frumoasă, tinără, vie, îi plăcea discuțiile; nebună după *Rolla*¹; recita² binișor *Le Saule*³ și *Steluța* lui Alecsandri, mai ales acel singur vers genial și simplu: „Pe cînd eram în lume tu singură și eu“,

15 îl spunea minunat, cu toată melancolia, cu toată părerea de rău adîncă și omenească ce i se cuvine.

Aci iar își tăie cuvîntul. De astă dată surise iar amestecat cu acel „hî-hî“ trist și obicinuit. Răsuci o țigaretă, o aprinse la luminare; mă îndemnă să-mi

20 beau ceaiul și începu să-mi povestească cu o ironie așa de ciudată, că parc-ar fi rînjit la cineva.

— Doamna era foarte bună cu mine. Vorbea, rîdea, discuta ceasuri întregi. Vroia să afle ce-mi place și ce nu. Ne certam mai pe toți poeții mari și, după ce

25 mă ațîța la discuție, mă asculta privindu-mă lung și nemișcat, sfîrșind mai întotdeauna prin a-mi da dreptate și a-mi mărturisi că-i place grozav cum vorbeam și cum citesc.

Eu mă înroșeam și ea rîdea.

30 Ne făcusem destul de prieteni, doar nu ne ziceam pe nume și nu ne ziceam nici într-un fel.

Într-o zi discutam împreună dacă un vestit poet al nostru a iubit ori ba, ca un adevărat artist și poet, și dacă poeziile lui de iubire răspund la porniri ade-

35 vărate și profunde. Ea zicea că da, eu susțineam contrariul.

¹ Vast poem al lui Alfred de Musset, publicat în 1833.

² În textul de bază: *recitea*.

³ Una dintre cele mai cunoscute poezii ale lui Alfred de Musset, publicată în 1830.

— Ce vrei, acele versuri ușoare, limpezi, bogate, acele comparații fericite, acea credință în dragostea lui sunt niște dovezi puternice că poetul a simțit și a știut să spuie ce simte.

- 5 — Nu, eu nu sunt de părerea d-tale, îi răspunsei eu. Versurile lui sunt ușoare pentru că nu spun nimic. O muzică de silabe nu poate fi decât ușoară. Limpezimea lor le vine nu din profunditate, ci din indiferență. Când spui lucruri pe cari orice om de bun-simț, tolănit
- 10 fără grije pe o sofa moale, le poate spune, ar fi și păcat să nu fii limpede, mai ales când toată viața ai ciripit în versuri. Comparațiile lui, în genere, ca toate celelalte figuri, sunt, după formă și după cum tind să lumineze și să învieze o idee, nefirești și școlarește
- 15 căutate. Bogăția la el e lipsită de mișcarea și de căldura vieții. Tocmai felul acestei bogății dovedește că scriitorul nu vede, nu simte și nu înțelege¹ deodată. Când vede și simte, nu înțelege; când vede și înțelege, nu simte. Și când vede, simte și înțelege, atunci desigur
- 20 că este vorba despre ceea ce omului ordinar de tot nu i-ar trece prin minte. Atâtea diminutive, atâtea figuri căutate și moarte, atîta nepătrundere în inima ome-nească, atîta cumpătare în vers, atîta blîndețe de simțire, atîta duiosie de cuvinte, toate acestea ți-arată
- 25 pe omul cu temperament molflu și fericit. Aș putea zice că numai când descrie ce vede și înseamnă ce umblă în gura poporului, numai în aceste cazuri e destul de bine, este chiar un artist desăvîrșit. Iubirea, ca și toate celelalte patimi ce nu se pot vedea, pentru el
- 30 au rămas comori ascunse, pe cari niciodată nu le-a putut găsi. Cine iubește are căldura logică și retorica temperamentului lui, nu se încurcă în imagini și în cuvinte ce trec prin mintea oricărui școlar bun și moșier deștept.
- 35 Ea mă luă de braț și eu tresării. Mi-era cald. Mi-era silă. Nu înțelegeam bine. Mi-era frică. Toată vitejia de cuvinte pieri. Amuții, fără să-mi dau seama bine de ce. Și nici acum nu-mi aduc aminte dacă, plimbîn-

¹ În textul de bază, *nu o înțelege*; corectat cf. ed. 1887.

du-ne prin odăi și iarăși întorcându-ne pe urmele noastre, am scos vreo vorbă.

5 Pentru prima oară prietenia ei mă umilea. Dacă ar fi fost o femeie după drumuri, dacă nu m-ar fi plătit și nu mi-ar fi dat să mănînc, mi-ar fi făcut plăcere căldura brațului ei rotund apăsător într-al meu; aș fi iubit-o... dacă n-aș fi apucat să cred că este cinstită.

10 Mă surprinsese. Mă uimise. Îmi răsturna toate credințele mele. Și mai ales cînd a auzit clopoțelul de la ușe, ș-a tresărit la brațul meu, și-a alergat veselă și mîngîietoare înaintea bărbatului său, îți mărturisesc că am înghețat în picioare.

15 Și mi-a făcut un rău nespus cînd mi-am simțit naivitatea sîngerată și cînd curățenia iluziilor mele mi s-a părut că este o curată prostie. Nu este simțire nobilă care să nu se zguduie cînd vrăjmașul ei ți-o surprinde dormitînd și ți-o izbește repede.

20 Toată noaptea, un singur gînd am tors în creier. Dacă a cercat să mă iubească, desigur că mîine mă va urî. Am fost atît de neghiob și de rușinos cu dînsa, am văzut-o atît de înjosit prefăcută între mine și bărbatul său, încît ea o să vadă în mine un frate nesuferit, care surprinde păcatele unei surori mai mari.

25 O săptămîină nu mi-a vorbit. Ea tăcea, eu tăceam. Altă greșeală de care vedeam bine că-i pare rău. Nevorbindu-mi, ea simțea că se acuză de o vină care poate că nu fusese decît un caprițiu ușor și trecător, o pompare mai repede a sîngelui spre creier, o amețeală a închipuirii, o iluzie ce arunca pentru o clipă drepturile bărbatului asupra unui tînar necunoscut...

30 După o săptămîină, într-o sărbătoare, ea veni spre mine. Eram singuri. Zîmbi, dar trist și răutăcios. Și, ca și cum și-ar fi adus aminte de ieri, îmi zise:

35 — Va să zică, d-ta susții că ce admiră o lume toată sunt niște copilării rimate, că lumea se înșeală și că numai d-ta ai dreptate...

40 Nu știi cum — parcă nu mi s-ar fi întîmplat nimica — prinsei la vorbă, și învîrtește la foi, și despică la versuri, și înhață figurile cari mi se păreau mai ordinare și mai nepotrivite și, cînd socoteam, după vechiul

și prietenosul obicei că ea o să mă aprobe, o auzii că-mi zice c-o minie ascunsă cu mult meșteșug:

— D-ta prea citești multe, prea știi multe, prea observi multe și prea vorbești multe...

5 În acel minut, ca printr-o minune, mi se păru că văz supt pielea ei tot organismul brut al falitului. Aceeași frază, aceleași cuvinte, aceeași minie și același dispreț.

Aș fi dorit să-i spui: „Puteai să mă dai pe ușe afară
10 ceva mai puțin crud“. Curajul mă părăsi. Cine crede că dreptatea are și îndrăzneală nu știe ce spune.

A doua zi am plecat și de la înaltul funcționar. De
astă dată trist, cu un început de îndoială, de dezgust
și de nu știu ce boală, ale căreia efecte fizice le simțeam
pretutindeni, dar mai ales în creier.

15 Neputînd sta la nimeni, m-am hotărît să mă fac copist, pentru ca să pot sfîrși medicina.

În secția noastră trebuia să facem un raport ministrului de domenii.

Șeful de birou mi-a dat să-i copiez ciorna acestui
20 raport, ciornă lungă de mai multe coale, fără nici-o ordine, fără nici-un înțeles; greșeli de fraze, de cuvinte, de punctuație; greșeli de logică, motive slabe; lipsă de studii; lipsă de fond, lipsă de formă.

Am arătat șefului cîteva greșeli prea grosolane din
25 sumedenia de nerozii.

— D-ta prea știi multe, prea observi multe...

Desigur, toată lumea se învoise ca să mă tortureze
cu aceleași cuvinte nesuferite.

Șeful meu fusese rău, dar înzecit de rău pentru mine,
30 fără să știe. Nemaiputîndu-mă stăpîni, cercai să-i dovedesc cîtă dreptate am. Era nimic în fața mai-micilor săi. S-a înroșit sfeclă, a bătut cu pumnul în masă, căci avea ciudata manie d-a imita pe ministrul său, și mi-a răspuns furios:

85 — Nu ești bun de nimic! Te amesteci în toate ca mărarul. Ei, ce e? O să cază cerul pe noi? Ce este un raport? Un raport... Un raport... Parcă o să-l citească d-l ministru... că altă treabă n-are...

— Nu știam că d-l ministru cere rapoarte pe care nu
40 le citește, răspunsei eu.

— D-ta prea vorbești multe! Să-l copiezi așa cum e!
Cu aceste cuvinte îmi întoarse spatele, mormăind:
Poftim, tocmai cin' s-a găsit!

Am tăcut, deși fierbea sîngele în mine.

5 Și de cîte ori, discutînd cu prietenii mei, veneam
cu vro idee nouă, pe care nu o puteau afla în lecțiile
nenorocit de mărginite ale doctorilor noștri, toți sfîr-
șeau cu o ironie rea și înțestată:

10 — Mă, dar multe mai știi și mult mai vor-
bești!

La primul examen de anatomie răspundeam profe-
sorului după același autor după care își jefuia el lecțiile.
Asupra unei dezvoltări mă opri din vorbă:

— Ce autor susține aceste lucruri?

15 I-am spus numele pe care-l cunoștea destul de
bine.

— Nu e adevărat!

— D-le doctor, e așa cum spui eu. În cea din urmă
ediție are o notă de două pagine care nu se găsește
20 în primile ediții.

— Destul, n-o să învăț carte de la d-ta!

Așteptam rezultatul examenului. Eram galben.
Tremuram de necaz. Doctorul Marcovici¹ toc-
mai ieșea din cancelarie necăjit, strigînd cît îl lua
25 gura:

— Bravo! are dreptate elevul, și îl respinge! Pro-
fesor de *buchi*, iar nu de facultate!

Cum mă văzu, mă înhăță de haină.

— Bine, nene... ai căzut la examen! Și, după o
30 înjurătură strașnică, zise restit: Măi frățioare, ești
băiat sărac și știu că înveți carte, dar de ce nu-ți pă-
zești gura? Cînd un guguman susține că n-ai dreptate
și cînd acel guguman ți-e examinator, închide gura și
taci. Cazi la examen pentru că ai citit p-o ediție nouă,
35 și el nu are decît pe aceea pe care a tradus-o pe de
mărgini cînd învăța la școală. Și nu știu ce i-ei mai
zis, că ține într-una că ești obraznic și că vorbești

¹ Marcovici Alexandru (1835—1886), medic român; a făcut
studii la Paris. Profesor de clinică medicală și terapieutică la
Facultatea de medicină din București.

prea mult. El e ignorant și afon. De, ce să-ți
fac!...

Am rămas uimit. Pământul mi se învîrtea supt
picioare. De m-ai fi tăiat, n-ar fi curs picătură de
5 sînge.

Mă dusei acasă.

Era noapte și lumînarea mi se isprăvise în sfeșnic.
În mine se hotărîse desăvîrșit caracterul revoltatului.
Stam lungit în pat, cu ghetete în picioare și cu pălăria
10 turtită.

Pentru ce toți oamenii îmi impută că vorbesc mult?
Pentru ce și prietenii, și cei pe cari abia îi cunosc, și
ignoranții, și cei cu carte, și perversii, și cei blînzi
din fire, și faliții, și șefii de birou, și profesorii, și
15 copiii, sunt, toți cu toții, contra mea de cum oi deschide
gura? Desigur, văz lămurit toate aceste nedreptăți
cari mi se fac.

În capitala noastră de parveniți, de negustori, de
străini, de declamatori, de șireți, de ignoranți, inte-
20 ligența în medié e mai jos decît mediocră. Creierul e
condamnat la adevăruri ordinare. Gîndiri personale
nu se petrec în mintea leneșe și slabă a orașului. Și
cînd ceea ce frămîntă și arzi tu vreme îndelungată, în
cutia de os a capului, izbucnește afară, ca o lumină
25 vie, cel care te ascultă e amețit; ba, mai mult, creierul
lui simte durere, căci e zguduit din acea adormire
obicinuită și fericită. Mintea ta taie cărările bătătorite
și ordinare ale minții lui. O singură vedere personală,
adîncită, spusă într-o formă mai energică, e de ajuns
30 ca să-i ridici un stăvilar peste care nu poate sări decît
cu o muncă grea și cu o cădere și mai grea de partea
cealaltă. Iacă ce trebuie să însemneze că eu vorbesc
prea mult. O singură frază sau două ore de vorbire e
același lucru: dacă îi trezești din somn, dacă îi pui pe
35 gînduri și le turburi odihna, vorbești prea mult. Ei
însă pot să-și spargă urechile zile întregi; ceea ce
îndrugă e blînd, trece prin mintea oricărui hidrocefal,
e ușor, e liniștit, e copilăresc, e vechi, e știut, este în
proprietatea tuturor, nu ațîță viața moleșită din
40 capul adversarului, nu o aprinde și nu o arde mai

grabnic decît în somn, deci ei vorbesc puțin, cuviincios și înțelept.

Cînd mi-am deslușit acea prigonire a tuturoră contra mea, era prea tîrziu, căci revolta era înveninată de dezgust și de dispreț.

5 Revolta te răscoală contra lumii, dezgustul te face să cazi în mijlocul ei, disprețul te exilează din ea. Ești străin și singur într-ai tăi și în mulțime. Vorbesc o limbă din care nu înțelegi decît cuvintele dezlegate.

10 Duc o viață pe care nu o esplici decît ca și pe viața unui cîine: nu mai e nici urît, nici frumos, nici cînstit, nici necînstit, nici bine, nici rău. Niște mașini cari sfărîmă, macină, moaie, dospesc, împrăstie, ard și să mișcă: unele fac explozie, altele se odorogesc, altele

15 se duc la treapăt, și prea puține aleargă în neștire, în goana vieții, ținînd frunte tuturoră, zdrobind tot ce întîlnesc în cale și, totuși, neștiind, în această vijelie a patimilor mici și murdare, nici de unde vin, nici pentru ce, nici încotro se duc.

20 M-am închis în mine; am tăcut; mă uitam lung, zîmbeam, ascultam, închideam ochii.

Așa de învrăjbit tăceam, încît prietenii au început să șoptească:

25 — S-a prostit savantul; decît „da” și „nu” nu mai știe să mormăie.

Și nici n-aș fi înțeles ce fel de oameni și ce fel de prieteni mi-ar fi fost dacă, cînd vorbeam, nu m-ar fi acuzat că vorbesc mult și cînd tăceam nu m-ar fi acuzat de prost.

30 Mai tîrziu mi-au scornit una și mai boacăna: „Vorbea prea mult, tace prea mult — de netăgăduit, fazele nebunii”.

Și cînd asemenea zvonuri mi-ajungeau la urechi, dam din umeri, mă gîndeam cînd la fiera unuia, cînd

35 la turtirea frunții altuia, cînd la prea multul sînge a lui X, cînd la anemia cutăruia, și sfîrșeam socoteala îngînînd liniștit:

— Firește, la început se purtau cu mine ca niște cunoscuți, apoi ca niște prieteni, mai apoi ca niște

40 amici și acum ca niște frați.

Am trecut doctoratul cu mult succes.

Teza mea era o lucrare deosebită. Grămădisem în ea multe observații și multă citire.

- 5 La un consult, d-rul Marcovici — care mă iubea și respecta în mine, el, vorbărețul, pe omul tăcut, el, omul de geniu, care n-avusese unde să se dezvolte, pe omul de talent sărac și nebăgat în seamă — m-a chemat și pe mine ca să-mi dau părerea.

- 10 Era la un bolnav bătrîn, vădov și uscat de o ftizie lentă, nesimțită, împiedicată în drumul ei de bunul trai și de deseale călătorii în țările calde.

După o lună l-am pus pe picioare.

Peste cîteva zile am primit o scrisoare de la bătrîn.

- 15 Mă ruga să vii pe la el. Cum m-a văzut, m-a strîns de mîna foarte prietenos. Mi-a mulțumit de buna îngrijire în timpul boalii și, mai nainte de a-i putea spune vreun cuvînt, îmi zise repede:

- Nu, nu, d-le doctor, Marcovici m-a încredințat
20 că numai și numai d-ta m-ai scăpat. Și Marcovici e doctor mare, cinstit și sincer.

Am mîncat la el. Și-a fost de ajuns.

Mîncam de trei ori pe săptămînă la bătrîn.

- Avea o singură fată, de 18 ani. Micșoară, delicată,
25 blîndă, sfioasă, ușoară la mers, nu i se auzea decît fișitul mătăsos al rochiilor sale învoalte¹. Palidă, cu nasul subțire, cu gura mică, cu buza de jos răsfrîntă puțin, cu două gropițe în obraji la orice zîmbet, cu ochii albaștri migdalați, umezi, buni și limpezi, puși
30 supt niște arcuri de sprincene subțiri și pierdute în tîmplele ei albăstriei. Părul bălai, tremurînd fir cu fir la fitece mișcare a capului, i se lăsa din creștetul frunții în coșite mlădiate după urechile ei mici și albe.

- Niciodată n-am întîlnit o ființă a cărei viață din-
35 lăuntru să se zugrăvească mai bine în mlădierea moale a trupului², în pielea străvezie a obrazilor, în privirea

¹ În textul de bază: *învoalate*; corectat cf. ed. 1887.

² În textul de bază: *sufletului*; corectat cf. ed. 1887.

- melancolică și blajină a ochilor și în glasul dulce, tremurător, prelung, ca un cântec ce se perde în depărtare. Voință slabă, aproape moartă; simțire caldă, delicată, dar vagă. O impresie plăcută, primită prea
- 5 repede, pentru ea era o adevărată durere; tresărea ca și cum s-ar fi tăiat; se rumenea, își pleca fruntea în mâini și ochii i se umezeau; plăcerea și durerea în ea erau așa de împletite, că nici una, nici alta nu puteau naște și trăi decât împreună.
- 10 Surisul ei era melancolic; veselia ei era tristă; mulțumirea ei adâncă o slăbea, o moleșea, o așeza încetisor pe scaun, ca și cum ar fi fost amestită de friguri. Era o minune ciudată: tăcută, blindă, suferind și neavînd nimica, nevoind nimica, necăutînd nimica,
- 15 întotdeauna pe gînduri, privind liniștit și departe, ca și cum și-ar fi desfășurat ziua ceea ce visase noaptea. Așa cum era, te mișca, te atrăgea în atmosfera palidă și tristă ce plutea și se învîrtea în jurul ei.
- 20 Neavînd răbdare și plăcere de a citi, cîntînd la piano rar și încet, să fi zis că supt degetele ei piano era un pieptene de oțel care-și zbîrniea dinții de un mosor pătruns cu ace; fiindu-i silă să se gătească; neplăcîndu-i plimbarea, lumea și zgomotul, mintea i se încheia cu cîteva adevăruri aflate de ea singură și spuse atît de
- 25 simplu, încît de multe ori mi se părea că nu spune nimic. Mai tîrziu m-am încredințat că acest cap delicat, neavînd nici un grăunte de cultură, neînvățînd nimic din discuțiile oamenilor, de cari fugea prin instinct, brodea uneori adevăruri de o profunditate
- 30 uimitoare.
- Cunoștea viața, înțelegea natura printr-un soi de devinare¹ învălmășită în imaginile ce-i aprindea în creier. Și în tot ce văzuse i se părea că domnește neclintit o armonie desăvîrșită și neînțeleasă.
- 35 Era dar o minte înaltă dar săracă, o naivitate curată dar bănuitoare, o mută care-și vorbea sieși prin gesturi, prin monosilabe, prin încremenirea trupului drept pe

¹ De la *deviner* — a ghici (fr.).

picioare și-o goană de priviri ca două săgeți cari se duc alături, departe, departe, dincolo de zarea care-ți joacă înaintea ochilor și de care niciodată nu te poți apropia.

5 O vijelie vine; norii se grămădesc; lumina se posomărește; fulgerile scapără lăncile lor de foc, frînte pe marginile negre ale norilor; ploaia de vară cade șiroaie bășicate. Ea privește lung, neclipind, apoi întoarce spatele acestei lupte înfiorătoare și ridică
10 din umărul drept. A privit, a înțeles în felul ei, și-a desfășurat gândurile și-a vorbit prin ridicarea umărului.

Seara, la ceai, cîțiva prieteni d-ai casei vorbesc despre cruzimile războiului cu Franța, despre nerușinările
15 sceptice ale politicei noastre. Femeile vîntură intrigele obicinuite ale capitalei. Ea ascultă fără să se miște. Și, după multă vreme, cînd ce a auzit s-a îmbucut într-un sistem al ei de a rîndui lumea, zice blînd:

20 — Oameni... Oameni... Bieții oameni!

Și în aceste crîmpeie de gîndire își grămădea toată filosofia de un dezgust anemic, organic și nevinovat.

Mintea ei rînduia imagini fără cuvinte, înțelegea și dezlega ca o surdo-mută. Și melancolia și-o desfășura
25 prin gesturi întocmai cum un pianist și-ar executa un caprițiu pe un dactilion.

În cuvintele „Oameni! oameni!” spuse de ea încetinel și pe gînduri, ca un copil care ar cere apă buimăcit de somn, eu simțeam cum vrea de lămurit să spuie
30 că oamenii sunt răi, sunt proști, sunt grosolani, nefERICIȚI și fatal tîriți, din firea lor, în războaie, în intrigi, în calomnii, în brutalități, în vecinică neodihnă.

O înțelegeam pe deplin.

Și niciodată nu mi-a dat de ochi ca doi oameni cu
35 naturi deosebite, pe căi deosebite și din cauze cu totul contrarii, să ajungă a se înțîlni, a se simți, a se înțelege, a se potrivi și a se iubi fără voia lor, cum ni s-a întîmplat nouă.

Ea bogată, eu sărac; ea curtenită, eu izgonit și
40 desprețuit; ea slabă, mică și palidă, eu voinic, mare și rumen; ea slujită de o familie întreagă de slugi, eu

slugărnice, tocmai cînd viața are mai mult amor propriu și mai curat entuziasm; ea ignorantă ca un copil ce abia se înalță cletinîndu-se pe picioare, eu obosit d-atîtea tomuri, d-atîtea experiențe, d-atîta știință de carte și de meditații, cît abia poți înghesui într-o bibliotecă; ea trăind o viață de vise, eu reducînd lumea la o mașină care se mișcă și se cumpănește pe picioare și pornește în tăria unei mișcări inițiale care nu se stinge decît atunci cînd oasele se usucă, mușchii seacă, nervii se apătează și arterele se îngroașe. Astfel ne întîlnirăm pe aceeași cale.

Și totuși, cîtă asemănare: ea tăcînd și desprețuind din lipsă de viață, din cauza unui sînge subțire, sărac de acele milioane de globule roșii, vii, calde, sărac de focul vieții cari arde și se aprinde tot atît cît arde; eu tăcînd și desprețuind din cauza unei vieți colosale, izbită, strînsă, închisă, neînțeleasă, ghemuită și insultată de prostia neumană a lumii în care mă învîrtisem.

Într-o zi — venisem cam devreme pentru masă — îmi întinse mîna. Mîna era rece, slabă, moleșită, ca o blană de pisoi mic.

I-am strîns-o într-a mea.

— Ce mîna caldă ai, îmi zise ea. Ah! și ce bună căldură! o simț cum mi se ridică pînă la gît, pînă la cap...

Nu știam ce să-i spui. Pentru întîiași dată o auzeam vorbind mai mult.

— Da, urmă ea, ai o căldură care-mi dă viață. Numai șuvițele de soare ce să strecoară în odaia mea mă fac să simț aceeași plăcere.

Tăcu. Începu să tremure, fără să-și ia mîna din mîna mea.

— Poate că nu ești bine...

— Ba nu, sunt bine, dar poate că nu sunt întreagă...

Nu sunt ca ceilalți lume... O gălăgie îmi face rău... Un rîs nestăpînit îmi face rău... O vorbă rea spusă pe socoteala altuia îmi face rău... Cum își bate ceaiul cu lingurița bancherul cel pleșuv și cum și-l soarbe de lacom și de gras îmi fac rău... Glumele necuviincioase ale cocoanei Eugenia îmi fac rău... Graba tînărului moșier, cu care vroiește să mă slujească, îmi face rău...

Laudele mincinoase ale prietenelor mele îmi fac rău...
Iacă de ce sufer... Încolo, cînd sunt singură, mă simt
liniștită... Sunt bine fără a simți acest bine... Lumea se
învîrtește în minte ca un haos de umbre rele... Numai
5 d-ta îmi faci bine, fără să știi, ascultînd, tăcînd și
cîteodată sperînd cu cîteva cuvinte prostia fricoasă a
celorlalți...

Mă înroșisem.

10 M-am uitat apăsător la dînsa. Rumenise în amîndoi
obrajii, și ochii ei albaștri și mari, pironiți în jos, erau
încărcați cu lacrimi.

Nu știam ce să-i spui.

Îmi venea s-o mîngîi, îmi venea s-o sărut. I-am
întins o mîină pe umăr, apoi, fără să vreau, am apro-
15 piat-o de gîtul ei alb, am ridicat-o mai sus și-am lăsat-o
să alunece ușor pe rotunjimea obrazului pînă supt
bărbia palidă și străvezie ca un măr de ceară.

A trecut o lună de zile. În tot acest timp nu mi-a
vorbit.

20 Dar mă privea lung, mă căuta, mă îngrijea la masă,
la cafea și la ceai, mă ruga din ochi să mai stau serile
cînd ceilalți oameni se risipeau pe la casele lor. Cînd
slujnica îmi aducea dulceață, se uita cercetător la
linguriță, la paharul cu apă și mai ales la dulceață,
25 poruncind întotdeauna numai din dulcețurile cari,
după cum băgase ea de seamă, îmi plăceau mai mult.

Îmi dădea mîna.

Mă îngrijea.

Se uita la mine.

30 Se gîndea.

Tăcea.

Atîta tot.

Eu nu cutezam să crez nimic. Și mărturisesc că mie,
celui izbit și dezgustat, că mie, celui obosit, sceptic
35 și mort înainte de a trăi, îmi plăcea atît de mult,
încît mi-era spaimă de ideea că i-aș fi indiferent.

Mi-era dragă ca un caz rar, de o stare patologică ce
putea trece drept stare fiziologică. Puținătatea de
viață îi ucisese toate pornirile brutale, lăsîndu-i nea-
40 tînsă puterea de abstracție și de idealizare. Chiar la
trup, această sărăcie de viață o oprise la acele mărimi,

cumpeniri și forme delicate și naive peste care natura, de regulă, pune apoi carne, carne și iarăși carne, pentru ca prăsila ei să poată birui toate vrăjmășiile ce se ridică contra vieții.

5 Îmi era dragă ca un suflet rar aruncat în neștire în lumea nesimțitoare, moică, fudulă, putredă de mici viții cari se înnoadă mai mult cu prostia decât cu marea dăstrăbălare a nervilor.

10 Mi-era dragă pentru că palma cu desprețul tăcerii toată nerozimea guralivă și înțepată ce mișuie pretutindeni, în saloane, la mese și mai ales acolo unde ordinea firească ar avea nevoie de mai multă sfințenie și tăcere.

15 Mi-era dragă pentru că la nimeni ca la dînsa senzațiile nu se ridicau și nu se topeau, în stare de sentimente, mai curat, mai nobil.

O iubeam și mi se părea o cumplită rușine de a-i mărturisi că o iubesc.

20 Pe la începutul lui iulie, într-o zi, bătrînul mă deșteptă din somn fără de veste.

— Doctore, îmi zise el zguduindu-mă de braț, fata mea e bolnavă.

Am sărit din pat.

M-am îmbrăcat înaintea lui într-o clipă.

25 Neputînd să-mi potrivesc legătura, am rupt-o.

Cînd m-a luat de mîna ca să mă sui în trăsură, m-am suit, dar am sărit dincolo. Dorința de a pleca, de a mă duce, de a o vedea mă zăpăcise. Mi se părea că trăsura nu mai pornește, deși nici bătrînul n-avusese vreme să se suie alături. Am ajuns. Eu cel dintîi am pus mîna pe clanța ușii de la odaia ei.

30 — Doctore, n-ar fi bine s-o vestim, ca să știe, ca să...

M-am înroșit.

35 Ea era întinsă în pat, cu ochii închiși, cu tîmplele înrouate de sudoare, c-o mîna pe frunte și acoperită pînă la gît c-o velință albă.

Am rămas singur cu dînsa. Mi-am apropiat un scaun de pat. I-am luat o mîna într-ale mele. La toate întrebările îmi răspunse galeș și blînd:

— N-am nimic, n-am dormit astă-noapte. N-am nimic; m-am gândit. N-am nimic. Oh! Aș fi dorit să nu te întâlnesc niciodată, și doresc să te văz totdeauna! Dacă îndrăznesc atât de mult e tocmai fiindcă mi se pare că mi se va sfârși viața, că nu mai pot trăi, că nu m-auz decât dintr-o depărtare nedeslușită. Visez, visez. Poate că sunt bolnavă, dar n-am nimic...

10 Înărmuriseam. Măinele îmi tremurau. Gîngăniile cîteva cuvinte idioate. Mă plecai să-i sărut mîna și, stînd cu buzele pe mîna ei, nu izbutii s-o sărut.

— Nu e așa, doctore, întrebă ea oftînd, nu e așa că lumea și viața sunt așa cum ți se par ție? Nu e așa că lumea și viața sunt în cap la noi? Că dacă sunt rele sau bune, sunt la noi în închipuire rele sau bune? Nu e așa că dacă iubești pe cineva îl iubești fiindcă ai găsit un om care intră ca într-un calapod în omul-iluzie care s-a născut și trăiește în cap la tine? Nu e așa că dacă urăști pe cineva e că acest cineva îți pocește iluziile tale, intrînd în ele tocmai ca un cocoșat care s-ar înbrăca cu vestmintele unui om bine făcut?

— Da, da, i-am răspuns eu, minunîndu-mă de atîta adîncime de minte într-un cap ignorant ca al unui sălbatic.

25 — Doctore, ești omul care mi se născuse în minte și pe care mi-era frică să-l caut... Dacă crezi că n-o să mor, iubește-mă... Dar numai dacă crezi că o să trăiesc... Oh! aș vrea să trăiesc! Aș vrea să trăiesc! Acum, aș vrea să trăiesc...

30 Plîngea fără zgomot, ca și cum și-ar fi adus aminte de-o fericire uitată. Lacrămile i se spargeau între gene, alunecînd la vale și p-un obraz, și pe celălalt. Îi sărutam mîna, repetînd într-una:

— O să trăiești!... O să trăiești!...

35 Apoi își retrase binișor mîna de supt buzele mele, zicîndu-mi:

— Du-te, te rog, aș vrea să dorm... După un somn lung, odihnitor, o să mi se pară că tot ce ți-am spus ți le-aș fi spus de un an de zile... Altfel, mi-ar fi rușine să te privesc drept în față...

40 Bătrînul mă aștepta în pragul camerei.

Cum mă văzu, mă luă de mină, mă tîri la el în odaie, mă așeză pe un fotoliu, întrebîndu-mă pripit:

— Ce are? E bolnavă greu? Ce are? D-ta știi că eu numai pe ea o am! Ce are?

5 — Nimic. N-are nimic. Și dacă ar avea ceva, nici doctorul n-ar putea să-i dea vreo rețetă, nici farmacistul n-ar putea să prepare rețeta, dacă doctorul i-ar da-o.

— Va să zică, poate fi primejdie mare, zise bătrînul, tînuind ochii spăimîntați asupra mea.

10 — Da, pentru că iubește...

— Pe cine? întrebă bătrînul tresărind.

— Mai bine ar fi să-ți spuie ea...

Bătrînul se uită în ochii mei.

15 Cînd am plecat, mi-a dat mîna de trei ori; de trei ori m-a dus pînă la ușe și iarăși m-a întors; apoi mi-a șoptit:

— Aș dori să fii d-ta...

Am plecat. Mă împiedicam de pietrele de pe strade, deși mergeam cu capul în jos. Cînd am intrat în casă, 20 un client mă aștepta, voind să mă consulte. I-am scris o rețetă.

— Ah! n-o să mai fiu singur! N-o să mai fiu singur!

25 Acel domn mi-a luat rețeta. M-a privit ciudat, a plecat și cînd a ajuns în mijlocul drumului a rupt rețeta și-a aruncat-o în vînt. Bucățelele de hîrtie pluteau legănîndu-se. Clientul și-a mai aruncat privirile încă o dată îndărăt. Desigur, credea că sunt nebun. Eu am rîs cu poftă și m-am tolănit pe-o canapea. Am adormit.

VI

30 Aci își tăie povestea. Sorbi de pe fundul paharului ceaiul rece și gălbui ca chihlibarul, își trecu mîna peste fruntea asudată, oftă, făcu de cîteva ori pe nas „hî-hî” și dădu din cap.

35 — Mă îngrozește acea fericire de un an de zile! Cînd mi-amintesc că pacea și blîndețea ei s-au stins, durerea care mă încinge e ca un foc ce mi s-aprinde din tălpi pînă la creștet; gura mi se amărăște, ca și cum mi s-ar sparge în ea o bășică de fiere; apoi, un fior rece, ca un

șarpe umed, mi se încolățește în sus pe șira spinării. Să nu te înțeleagă și să nu te rabde, să nu te îmbrățișeze și să nu te iubească decît o singură ființă, și această ființă să te părăsească de veci! Și în veci să
5 n-o poți uita; să-i auzi glasul în urechi; să-ți stea țagă înaintea ochilor niște ochi albaștri, cari se închid a moarte; să simți pe pielea mîinilor urmele slabelor și recilor ei strîngerii de mîna; și, privind un munte, ascultînd lăutarii ori gonind în fuga zvăpăiată a drumului-
10 de-fier, în toate și oriunde, s-aud neconținut dorul ei cel de pe urmă: „Ah, și cum aș vrea să trăiesc!”... Spune-mi d-ta dacă n-aș avea dreptul să cer socoteală lui Dumnezeu și să-l insult, ca p-un cîine, căci a născocit lumea asta numai ca să-și sature răutatea sa
15 eternă! Spune-mi d-ta dacă n-ar trebui să-mi strivesc ochii, ca să nu mai văd înaintea lor cea din urmă cădere a pleoapelor peste frumoșii săi ochi!

După ce se șterse de sudoarea care-i brobonase fruntea și tîmplele, trînti cît putu mîinele pe masă. Paha-
20 rele răsunară. Eu tresării speriat. Ochii lui erau roșii și așa de căscați, că păreau gata a se spinteca. Se sculă după scaun. Începu să se plimbe prin odaie, făcînd niște pași largi și apăsați.

— În sfîrșit, domnule, zise el c-un glas sălbatic,
25 eram cu dînsa în Italia, la Pisa. Oh! frumoasa Italie, cu cerul ei vioriu și adînc, cu soarele ei — potop de lumină și de viață —, cu pămîntul acoperit cu vii, cu iasomie și cu portocale, pămînt care te ametește cu aburii săi de vin, cu miresmele sale de flori și de fructe;
30 Italia, cu nopțile argintii, cu năprasnicele clădiri, cu cîntăreții și tragedienii săi zvăpăiați și nemuritori; fericita Italie, grădina lumii, visul Nordului, basmul popoarelor; pentru mine va rămînea mormîntul în care mi-am închis de vecie marea mea iluzie, căci
35 era cea dintîi iluzie fericită a unui nefericit dezgustat deodată cu laptele pe care l-a supt, de la primul scutec sărac care l-a înfășeiat! Nici aerul curat și viu, nici căldura potolită și încărcată cu viață, nici frumusețea fără de pereche a priveliștilor care zguduie și trezesc
40 în organisme stinse pofta și rămășițele vieței n-o întremau din acea lîncezire funebră. Îngălbenise, apoi

se albise solbă. În jurul obrazilor i se rotunjeau ape de marmură vineție. Și răbda liniștit, privind la mine blajin, fără vorbă, fără părere de rău, fără spaimă de moartea care se lătea pe nesimțite și îi sfredelea cele două mari centre ale vieții: inima și creierul. Aș fi vrut să plângă, să se răscoale contra lui Dumnezeu și a științei omenеști... Aș fi vrut să-mi spuie ce-o doare, să mă blesteme, să mă urască, să întoarcă ochii de la mine și să înceteze odată cu acele priviri de o blîndețe și de o răbdare supraumană... Nu-i auzeam glasul decît rareori, și îngîna:

— Ți-am spus, ți-am spus să nu mă iubești dacă știința ta te-ar încredința că n-o să trăiesc... Simț o milă adîncă, răpindu-mi cele din urmă nopți de odihnă, cînd mă gîndesc c-o să te las iar singur pe lume... Încolo, nu știu dacă mai simț ceva... Sunt așa de slabă, că nu mai am putere de a iubi și conștiința limpede d-a ști că iubesc.

Nu-i răspundeam nimic. Îi sărutam mîinile. Gîndurile mele era un fel de ceață cari-mi obosea creierul.

În ziua cînd a născut eu am simțit o durere monstruoasă în adîncul rărunchilor. Am încremenit de spaimă privind chinurile de care natura are nevoie pentru a-și descărca viața în proaspetile ei prăsilie. Trei zile și trei nopți n-a deschis ochii. Răsufierea-i era slabă; abia aburea pe o mică oglindă. Inima îi bătea rar, neregulat, și cîteodată îi năpustea sîngele c-o minie neînțeleasă; mîinele îi trăsăreau; fața i se lumina și buzele cercau să se dezlipească una de alta. M-am sfătuit cu unul din cei mai mari doctori italieni, un bătrîn bun, un savant al cărui zîmbet dovedea că-n fața problemelor mari, de la care atîrnă moartea sau viața, rămăsese sceptic și fatalist ca cel mai umil ignorant.

— Domnule, îmi zise el, după ce cercetă cu de-amănuntul pe bolnavă, ca și cum i-ar fi făcut o adevărată disecție cu ochii, iacă un caz de boală care mă face din nou să crez că medicina, cu cît se apropie mai mult de o știință pozitivă, cu cît vrea mai mult să pipăie, să vază, să guste și să auză organismul omului, cu cît vrea să se închiză în anatomie și fiziologie, cu atît cîș-

tigă și pierde deopotrivă de mult. Nu aş vrea ca oamenii de știință să crează în basmul unui suflet așezat într-o hotărîită parte a trupului, nici într-un suflet materie-eteriană, care tremură, și pătrunde, și circulă, deosebit de om, în tot lăuntrul omului; dar aş dori să nu se disprețuiască cu atîta ușurință o stare psihologică care trebuie să fie cu mult mai subtilă, mai greu de studiat și de înțeles. Această stare psihologică trebuie să fie cauza, iar starea fiziologică — efectul. Eu socotesc că de multe ori buna stare, ordinea și vigoarea fiziologică sunt zăpăcite, slăbite de un dezgust sufleteasc ascuns, bolnăvicios, covîrșitor, și adesea scăpînd din lumina conștiinței bolnavului și din inteligența disprețuitoare a savantului. Soția d-tale, născută din părinți bolnavi, de cînd a deschis ochii, de n-ar fi avut un cap predispus la gînduri, viața trupului nu i-ar fi fost răpîită și arsă numai de creier. Acum, după emoragia din urmă, slaba ei viață este o minune a sistemului nervos. Fii bărbat. Eu nu crez într-o scăpare. I-ar trebui nu să-i vindecii viața, ci să-i torni o nouă viață, să o naști a doua oară. Încearcă, dacă vrei, transfuziunea. Un sînge curat ar putea face o minune. Dar un sînge ferit de boale, moștenit curat din mai multe generații, un sînge în stare de progres, în care viața să fie îndesată și cu puțință de a zămisli viață acolo unde moartea a început. În orașul nostru, ca în orice oraș vechi și cult, nu știu dacă vei găsi un astfel de om.

Apoi bătrînul doctor se uită peste ochelari, zbîrci fruntea sa albă și mare, mă strînse de obraji, iar se uită lung la mine și-mi zise trist:

— De, nu știu, firește, dacă d-ta te hotărăști, dacă vrei, dacă crezi... dacă-ți iubești mult, mult soția...

— Domnule doctor, o iubesc, o iubesc, o iubesc! Ea a dat iluzii de fericire unui dezgustat, eu îi dau tot sîngele meu cu o plăcere pătimașe și fericită!

Așa i-am răspuns și într-o clipă mi-am scos haina și vesta. După ce bătrînul m-a pipăit și mi-a frecat cîtva mușchii de la mîini, a plecat să-și aducă instrumentele trebuincioase la această operație, de care spînzura, ca într-un fir de păr, întreaga mea fericire, îngînînd în pragul ușii:

— Bine, bine, ai un singe care ar învia un cadavru putred de mai multe săptămîni...

5 Cînd doctorul s-a reîntors, m-a găsit plîngînd la capul ei. Dormea, amorfise... Era cu puțință să se mai deștepte? Plîngeam, și înaintea ochilor mei toate lucrurile păreau întunecate.

Ea zîmbea, întinsă și străvezie ca o bucată de ceară.

10 Ah! și ce plăcere sălbatică am simțit cînd doctorul mi-a deschis o vînă de la cot!

Îndată ce singele meu a început să intre și să se împrăstie în corpul ei mic și moleșit, buzele începură a-i tresări, a se rumeni, a învia. Pleoapele crăpară puțin și ochii i se arătară ca două fășii albastre și umezi, apoi i se deschiseră mari și încărcăți cu lacrimi. 15 În privirea ei neclintită să vedeau mirarea, frica, dorința de a ști ce se petrece în ea și în jurul ei. În privirea ei vie, tăiată de clipiri repezi, se vedeau o nouă viață, un avînt puternic, un dor de trai nemărginit, o senzație ciudată de căldură și de fericire. Mîinile i se încălziră; chipul i se luminează, i se aprinse de voință și de plăcere. Eram fericit. Și nu m-aș fi clintit din loc pentru nimic în lume, de spaimă ca nu cumva tubul care unea cotul meu cu vinele ei să se spargă or să se 20 miște. O bășicuță de aer de-ar fi pătruns în căile circulației, mi-ar fi ucis sărmanul meu ideal, care începuse a se deștepta.

Dar cînd voi să spuie nu știu ce cuvînt de mulțumire, fața i se albi din nou, buza de sus începu să-i tremure, 30 dădu ochii peste cap, gura i se umezi, lacrămile începură a i se întinde în două șiroaie pe amîndoi obraji. O convulsie epileptică. Vărsă. Doctorul întrerupse operația.

Am căzut pe-o canapea. Pierdusem cunoștința. 35 Auzeam ca prin somn pașii doctorului și glasul lui.

— Se poate... E de mirare... Ciudat... Nu se știe...

Cînd a plecat, m-a zguduit și mi-a șoptit în ureche:

— Mă întorc îndată. Nu pierde nădejdea. Vom încerca cealaltă transfuziune, *transfuziunea mediată*. 40 Încep să nădăjduiesc.

Peste două ore m-am deșteptat.

Visasem și nu-mi aduceam aminte nimic din cîte-mă trecuse prin minte. Chipuri urfite, crîmpeie de vorbe, zgomote, plîngerî, coșciuge, bătaî de clopote, un vîrtej amestecat, fără șîr și fără înțeles, îmi zbuciumase creierul. O viață monstruoasă de chinuri, iacă ce-mi fusese acea amorțire a trupului meu zguduit de dureri și desființat de neodihnă și de vegheri. La urmă se făcea că plutesc în apa Arnului. Cînd m-am deșteptat eram scaldat într-o sudoare rece din tălpi pînă la creștet.

- 10 Ea dormea cu fața în sus. Nasul i se subțiasse, ochii i se afundaseră în cap, închiși în niște rotocoale vinete. O clipă mi-apăru ca moartă.

Durerea se prefăcu în nesimțire.

- 15 — Ei bine, a murit, a murit, nu face nimic!... Și eu oi muri... Toată lumea moare... Natura întreață moare... Cine poate opri în loc jocul fatal al legilor neîndurate din univers? Revolta noastră?...

Ș-am început să rîz.

- 20 Dar cînd am pășit pragul, cu gînd de a-mi vedea copila, asupra căreia mărturisesc că-mi fusese scîrbă să-mi arunc privirile, am amețit, m-am rezemat de zid și, fără să-mi simț durerea¹ am început să plîng.

- M-am tîrît pînă la leagănul fetei, în odaia d-alături. Și ea dormea cu fața-n sus și cu mîinile pe piept.
- 25 Desigur, toată lumea adormise în jurul durerii mele! Și așa de micuță, abia sosind pe lume, era de mirare cum semăna mă-sei. Aceleași linii delicate și frumoase, aceleași sprincene negre și subțiri, aceeași frunte, aceeași bărbie ca un merișor de ceară, același chip galben, același trup slab. Un adevărat triumf al slăbiciunii!
- 30 O glumă crudă a naturii care dăduse la o parte pe cel puternic pentru a continua pe cel plăpînd.

- În această ființă stoarsă de viață vedeam bine năzuința haină a ei d-a stinge o spiță din omenire. Ș-am întors capul cu dezgust de la ceea ce ar fi trebuit să privesc cu plăcere.
- 35

Această ființă vie mirosea a două cadavre!

Peste trei zile doctorul s-a hotărît la a doua transfuziune.

- 40 Mi-am deschis vinele ca și întîiași dată.

¹ În textul de bază: *durere*; corectat cf. ed. 1887.

În nesiguranța mea eram fericit, privind ca fermecat la bătrînul doctor, care bătea sîngele într-un vas de sticlă pentru a-i scoate fibrele.

Eram liber. Îmi luase numai sîngele. Puteam să iau
5 parte la operație. Și deși mă simțeam aiurit, parcă creierul mi s-ar fi ridicat în sus din țeasta capului, totuși, credeam că ajutorul meu va fi de un folos hotărîtor la izbînda încercării.

Ne-am apropiat de patul ei.

10 Mișca. Asudase la tîmple. Cerca să-și deschidă pleoapele grele. Încremenisem. Cînd doctorul a început să-i pompeze sîngele, din nou a început să învieze. Buzile i s-au rumenit. Ochii i s-au deschis mari și albaștri, umezi și frumoși ca niște ochi frumoși cînd zac d-o
15 boală lungă.

„Oh! să nu-i închiză, că moare! În ochi i s-a grămădit toată viața!”

Aste gînduri îmi trecură prin minte ca un fulger și înghețai. Mîna ei rece mă apucă de mijloc, mă atrase
20 spre dînsa, mă apropie de gura ei, mă sărută și-mi șopti:

— Degeaba! degeaba! Ah! și cum aș vrea să trăiesc...

Mă sărută încă o dată, așa de apăsător, că parcă ar fi
25 voit să intre în buzele mele, oftă și, cînd închise ochii, de s-ar fi stins soarele, creierul meu nu s-ar fi înecat într-un potop de noapte mai neagră și mai înfiorătoare!

Căzusem în genuchi.

30 N-am mai simțit decît cea din urmă zgîrcire a trupului ei și înțepenirea cumplită a mîinilor, cari mi se împletiseră pe după gît.

Greutatea trupului meu moleșit mă dezlipi de acest cadavru scump și mă rostogolii pe parchet fără cunoștință.

35 O săptămîină întreagă mi s-a părut că m-am plimbat, c-am vorbit, că m-au certat oamenii, că m-au trîntit în pat, că bătrînul doctor îmi pomenea de nu știu ce știință... Pe unde mă plimbam, ce-am vorbit, cine mă lungea în pat... Nu știu nimic... Niciodată nu mi-am
40 adus aminte...

După o săptămână m-am deșteptat prins de friguri.
Pe un scaun, lângă mine, sta doctorul citind un jurnal.

— Unde e, doctore, unde e?

Atît am putut să-i strig.

- 5 — Nu vorbi așa de tare, îmi răspunse el, apucîndu-mă de mîină. Trebuia s-o înmormîntăm ca pe orice creștin, ca pe orice mort. E datoria noastră, a celor vii, să nu lăsăm ca putreziciunea, cu duhoarea și lividitatea ei înjositoare, să insulte trupul și chipul
10 unei ființe pe care am iubit-o. Lîngă un cadavru un sentiment de rușine și de religiozitate ne coprinde pe toți deopotrivă. Care om corupt, sceptic, ateu ar îngădui ca natura să schilodească înaintea lui un trup odinioară cu voință, cu simțire, cu viții și cu virtuți
15 ca și ale lui? Care om nu s-ar gîndi că prin acea stare de nesimțire și de pace veșnică va trece și el? Cine, în fața unui cadavru deformat și sfredelit de viermi, nu și-ar închipui trupul său în prada murdăriilor de cari natura are nevoie pentru a-și relua materia înstrăinată
20 din sînul ei pentru o clipă? La ce-ți slujește știința d-tale dacă ți pi ca un copil și insulti ca un sălbatic de mai multe zile, fără să ai conștiință? E o profunditate tristă, dar nobilă, în care trebuie să pătrună un om ca d-ta, mai ales cînd știe din ce e alcătuit omul.
25 Noi, studiind legile naturii omenеști și cunoscîndu-le, le datorăm o supunere mai demnă decît a celui din urmă nenorocit, care nu pricepe de ce mănîncă, de ce doarme, de ce se luptă, de ce se naște și de ce moare.

- 30 Mi-am coprins fața în mîini, m-am întins, parcă aș fi voit să-mi ies din piele și, năbușit de plîns, i-am răspuns revoltat:

- Ah! doctore, ești mare și drept, dar la ce sunt bune cuvintele tale? În urechi auz necontenit dulcele ei glas; înaintea ochilor, chiar de mi i-ai scoate, văz
35 necontenit niște ochi albaștri închizîndu-se a moarte; pe pielea mîinilor simț apăsîndu-se urmele slabelor și recilor ei strîngeri de mîină; în fundul creierului mă arde cel din urmă dor al ei: „Ah! și cum aș vrea să trăiesc!”

- 40 — Gîndește-te că ai o copilă care îi seamănă întocmai...

— Atît mai rău! În capul celei vii voi vedea totdeauna un cap de mort, pentru care cu bucurie mi l-aş fi zdrobit pe al meu între două pietre de moară...

5 Şi coprins de furia de a mă strînge de gît, am sărit din pat cu părul vulvoi şi m-am repezit la fiarele feres-trelor.

Acolo, vîntul răcoritor mi-a liniştit mintea bolnavă.

10 Arnul, gălbui şi liniştit, alunecînd fără vuiet pe supt arcurile podurilor de piatră, m-a ameţit. Pămîntul mi se învîrtea supt picioare, vechile palate pisane se clătinau pe tălpile lor. Ş-am căzut în braţele bătrînului doctor.

— Cel puţin e frumos locaşul ei de odihnă?

15 Două săptămîni am stat lungit în pat, dormitînd, aiurînd, visînd, cerînd apă ziua şi noaptea, neînţelegînd nimic, nesimţînd nimic, părăindu-mi-se că umblu, că stau, că petrec, că rîz, că plîng, că sunt într-o trăsură mare, că mă sui în turnul plecat al Pisii, că plutesc pe

20 sus, în sus, şi că plutesc în aer peste întreaga lume. Cînd m-am sculat din pat eram slab şi galben. Lumea mi sã părea o minune din care nu făceam parte.

Mă simţeam azvîrlit în prăpastia unei linişti fără fund.

25 Mă plimbam încet prin odaie. M-am oprit la fereastră. Pe Lungarno¹ trecea un regiment de bersaglieri cu muzica în frunte. Ei, ca nişte jucării de plumb, şi frumosul lor marş, ca şi cum un copil ar fi cîntat printr-un pieptine acoperit cu foaie de ţigare.

30 Mi-am aruncat ochii spre Baptister. Maiestosul Baptister al catedralei din Pisa ca o oală răsturnată cu fundul în sus.

În odaia de alături ţipa un glas ascuţit.

— Cine plînge acolo?

35 O servitoare, o italiancă scurtă şi groasă, mi-a răspuns:

— Fetiţa d-voastră.

— Fata mea? Ce fată? Ah... bine... las-o să plîngă...

— Doriţi s-o vedeţi?

— Nu, nu doresc...

¹ Bulevard principal în oraşul Pisa din Italia.

- Ce frumoasă și ce delicată e!
- E frumoasă? E delicată? Bine... Nu face nimic...
- Și seamănă cu doamna, așa de mult! așa de mult!..
- Seamănă cu doamna!... Bine... Lasă să semene...

5 Și eram liniștit, profund de liniștit. Desigur, altcuiva îi era milă în mine. Altcineva se mai încerca să plîngă în mine, un om din trecut, o conștiință adormită or moartă, care tresărise ca prin minune, galvanizată de cuvintele „și seamănă cu doamna așa de mult!”

10 M-am însănătoșit, dar am rămas slab, galben și liniștit.

Într-o zi m-am dus cu doctorul ca să-mi arate mormîntul ei. În *camposanto* (cimitir, cum îi zicem noi, popor nerespectuos și sceptic), i-am văzut mormîntul proaspăt, nebatătorit încă, negătît cu flori, ars de soare și neplîns de nimeni. M-am uitat la dînsul; l-am măsurat cu ochii; l-am deschis în închipuirea mea și n-am văzut pe nimeni... Un cosciug gol, o pernă albă, de care nici un cap nu se rezema, un giulgiu alb, care nu înfășura pe nimeni...

Am îngenuncheat din voința și priceperea mușchilor de la picioare. Am plecat capul în jos, căci de la ea, fără nici o poruncă, junghietura s-a frînt din cauza instinctului mușcular care apleacă capul cînd se îndoaie genuchii. Ochii mi-au umezit o clipă, căci glandula lacrimală se contractă puțin cînd plecăm capul, cînd apăsăm sprincenele pe ochi și ridicăm în sus mușchii feții de la rădăcina nasului.

M-am ridicat de pe mormînt: inimă moartă, cum venisem.

Am luat pe doctor de braț și-am plecat spre casă. În fața unui atelier de sculptură m-am oprit. Am poruncit un monument frumos; am dat cît mi s-a cerut; și pornind înainte, am întrebat pe bunul doctor, care mă privea lung:

— Nu e așa că o să fie cel mai frumos mormînt? Aș vrea să ne întoarcem, să plătesc însutit, ca în toată Pisa să nu fie alt monument mai frumos!

— Știi, îmi răspunse el strîngîndu-mă de braț, că eu crez în trecerea sentimentelor dintr-unele într-altele, întocmai cum lumina se poate schimba în mișcare,

- mișcarea în electricitate, electricitatea în căldură și căldura în lumină? La d-ta durerea s-a schimbat într-o vanitate sinistă și liniștită. Ferește-te de liniște. Liniștea în d-ta poate deveni organică și te poate sorbi
- 5 atît de mult, încît să nu-ți rămîie, spre deosebire de un cadavru, decît puterea involuntară de a nu te descompune și libertatea fizică de a te mișca.

VII

Aci se opri.

- 10 Își luă capul în mîini. Se odihni. Aprinse a nu știu cîtea țigare. Dădu din cap. Făcu pe nas de cîteva ori „hî-hî”, ca de obicei. Și începu iarăși cu un glas înfundat și obosit, parcă mi-ar fi vorbit dintr-un dulap închis:
- 15 — M-am întors în țară. M-am retras la moșia ei părintească. Și aproape trei ani de zile n-am vorbit cu nimeni. În această vreme, nu s-a publicat nici o carte, nici o dare de seamă despre transfuziune, în nemțește, în franțuzește și în italienește, fără să le fi citit.

- Uram pe toți doctorii cari se ocupau de această
- 20 operație, mai ales pe de Belina, căci, după cum spun niște „arhive de fiziologie” 1870, pagina 43, din 175 de cazuri a vindecat bine de tot 85. Și am o manie care nu m-a părăsit nici pînă azi, să rup și să arz la miezul nopții toate volumele ce-mi vin din străinătate
- 25 privitoare la transfuziune.

Îmi blestem sîngele că n-a fost în stare să-mi vindece idealul.

- Dar copila mea se făcuse de trei ani. Era slabă, cu ochii albaștri, și umezi, și frumoși ca ai ei. Era ea, din
- 30 tălpi pînă la creștet. Era ea, micuță și tristă. Era ea, de trei ani.

- Și-ți închipuiești oroare mai presus de răbdarea omenească cînd această fetiță îmi zicea „tată” și-și împletea subțirelile ei brațe pe după gîtul meu, și cînd
- 35 eu mi-apropiam buzele de fruntea ei ca s-o sărut, buzele înghețau tremurînd. În frumosul și nevinovatul cap al copilei eu vedeam capul uscat și mort al ei. Și, lăsînd-o repede jos, îi ziceam fără milă:

— Du-te de te joacă, du-te, du-te...

Într-o zi am scapat-o din brațe. A plîns.

Am deschis un volum sosit de curînd, în care era vorba despre un nou aparat de transfuziune mediată.

- 5 Frumusețea naturii mi-era indiferentă. Treceam prin holdele aurii, prin cîmpiile înflorite, ori coboram o vale mocirloasă, mi-era deopotrivă.

- Un singur gînd: ce strică biata copilă? O iubesc eu or nu? Ar trebui să-i dau în genunchi, tocmai fiindcă
10 poartă frumosul și nobilul ei chip. E cu puțință ca durerea să fi făcut din mine un cîine liniștit, fără pic de iubire și fără pic de milă?

- Oh! cît m-am silit, cît mi-am frămîntat mintea ca să aflu dacă iubesc or nu p-acest copil, al meu ș-al ei,
15 ușurel ca o umbră, blond și auriu ca luceafărul, blînd ca o sfîntă, fraged ca un lăstar crud și trist ca un ochi de mort care se închide!

Și se uita la mine sfios, gata să plîngă, gata să zîmbească, cerșindu-mi mîngîierea mea adormită.

- 20 Mintea i se dezvoltase, singură de la ea, într-un chip surprinzător.

Era de șase ani trecuți.

- Într-o seară, după ce umblasem toată ziua, m-apropiam de pridvorul caselor, obosit și fără nici un gînd.
25 Cui nu i-ar fi plăcut acea seară de vară, întinsă ca un zăbranic fumuriu peste toată aria nemărginită a cîmpiilor? Cine n-ar fi admirat cerul fără pic de nori, cupolă uriașe, în creștetul căruia cîteva stele, ca niște ochi de argint, începuseră a clipi? Cine n-ar fi ascultat
30 cu plăcere întoarcerea vitelor de la pășune cu bălăngăitul lor depărtat, cu strigătele flăcăilor perdute în orăcăitul broaștelor gălăgioase? Cine nu și-ar fi deschis inima toată la odihna acestei blînde seri? Numai mie nu-mi erau date pacea și bucuria sufletului. Abia
35 suisem trei trepte de la pridvor cînd auzii glasul bun și bolnăvicios al fetei mele. Vorbea cu doica parcă ar fi vorbit cu o mumă.

— Doică, mie nu mi-e bine, și nu mă doare nimic...

- Ei, draga mamei, ai ostenit, toată ziua colo,
40 colo...

— Aș, nu, toată ziua am dormit pe canapea...

— Cine știe... Să văz fruntea. Cam arzi...

— Doică, dar nici tata nu e bine...

— De unde știi?

— Dacă ar fi bine, ar fi mai vesel...

5 — Dar nu e vesel?

— Dacă ar fi vesel n-ar citi atât de mult... Cine știe ce caută în cărțile lui cu coaste, cu picioare și cu capete de oameni tăieți... Mie mi-e frică de cărțile lui...

— Dar nu citește, mamă, toată ziua.

10 — Când nu citește, ce folos, rățăcește pretutindeni, parcă i-ar fi urâte lucrurile și oamenii din casă...

— Ei, ce-ai vrea tu, dragă, să facă?

— Eu aș vrea, aș vrea — dar să nu mă spui — aș vrea să mă mîngîie, să mă sărute și să se joace cu mine.

15 Eu nu știu cum sărută tata, și ce mult aș dori să știu! Când vrea să mă sărute, odată se întunecă și mă scapă din brațe. Eu îl iubesc mult, mult, și mi-e frică de el... Eu îl iubesc, dar el nu mă iubește... Îmi vine să-i dau toate jucăriile și să-i zic: îmi plac foarte mult, dar ia-le și iubește-mă... Doică, mie mi-e cald... Și mi-e

20 sete... Și mi-e silă... Aș vrea să mă culc...

A plecat spre odaia ei, oftînd ca un om bătrîn.

De mi-ai fi dat foc, nu m-aș fi încălzit mai mult.

Acele vorbe bune și nevinovate, acel oftat din fundul

25 rărunchilor, acea melancolie bolnavă m-au zguduit și m-au trezit din împietrirea mea fatală. Am plîns ca un copil cînd se pierde de mă-sa și mi-am deșirat în minte tot trecutul nefericit. După ce m-am odihnit pe treptele pridvorului, cu capul în mîini, cu ochii

30 închiși și surd la auzul auzului, m-am sculat. Am făcut doi pași, împleticindu-mă. Simțeam întreaga greutate a durerii mele, dar mă simțeam părinte. Învinsesem acea liniște mormîntală. Mă simțeam om. Eram sigur că-mi iubesc fetița. Și ce altă fericire aș fi

35 dorit mai mult? Mi-am șters nădușeala de pe frunte.

— Tot am pentru cine trăi!

Cînd pusei mîna pe clanță, tresării. Cînd deschisei ușa, rămăsei în prag. Plecai umilit capul în jos. De astă dată mie mi-era frică de dînsa.

40 O iubeam.

M-apropiai de pat. Se culcase. Adormise cu o mână
supt obraz. Îi pipăii fruntea. Ardea; tresărea. Era
slabă, străvezie; urechile, lustruite; zgîrciul nasului
5 fi albea pe supț pielea subțire; mînușitele deșirate;
pieptul îngust și cilindric. Doctorul cerceta și părintele
suferea la capul acestui copil de o frumusețe vagă și
de o delicateță plăpîndă.

Pe o masă ardea o luminare. Mă sculai să o dau la o
parte din ochii ei. Și cînd eram cu spatele spre dînsa
10 am tresărit auzind-o:

— Tata! tata!

Se deșteptase.

O sărutai pînă nu mai știai de mine.

Ieșii afară, de rușine. Nu-mi mai putui stăpîni lacră-
15 mele. O idee îmi fulgeră: „Arde, arde, să mistuie
înainte de a trăi! Oh! și este același obraz, același cap,
aceeași ființă care îmi moare supț ochi de două ori.”

A doua zi cînd am văzut-o era tot în pat.

M-a privit lung și blînd, ca și mă-sa. Toată viața
20 îi năvălise în ochi, ca și mă-sei. Privirile ei largi mă
coprindeau, mă ardeau, ca și ale mă-sei. O sărutai de
multe ori. Și ea, mîngîindu-mă cu mîinile slabe și
alunecoase, mă tortură, [fără să știe, [cu aceste
cuvinte:

25 — Ah! ce bine-mi pare! Ce bine săruți tu, ce bine
săruți tu, tată! Ce bine îmi pare că sunt bolnavă!

O lăsai să doarmă.

Ieșii cu capul în jos, simțind pe grumaji piciorul
neîndurat al soartei, care m-abătea la pămînt. Intrai
30 în bibliotecă. Privii repede peste toți autorii de medi-
cină. Căzui pe un scaun. Tot ce știam vînturai prin
minte. Nimic. Am răsfoit un vraf de tomuri. Nimic.

Contra unui rău atît de mare, înghesuit într-un
piept atît de mic, cine putea să lupte? Și-apoi nu era
35 ea altă ființă care pieria, ci tot cealaltă: murise de
anemie, murea și de oftică. Un foc mare se stinsese,
și din el mai plutea în întunericul lumii o slabă
scînteie. Trebuia să se stingă.

Mă întorsei în odaie ca să o văz. Vream să încerc
40 ceva, fie chiar de mi-ar fi murit în mîini.

Cînd deschisei ușa, mi se păru că se învîrtește în pat. Eram sigur că doarme. O privii mult stînd în picioare și, fără să vreau, mormăii cufundat în gînduri:

— O! ce buze albe! Ce buze albe! Ce obraji galbeni!

Plecai deznădăjduit. Îmi trebuia aer, aer, aer. Apucaii peste cîmpi. Nu mă întorsei decît cu noaptea în cap. De-a dreptul la dînsa m-am dus. Era deșteaptă și mă aștepta. O văzui și mi s-a părut că mă înșelau ochii. Atîta viață în ochi! Și gura ei atît de rumenă!

— Ce obraji frumoși! Ce buze vii! Ce buze rumene!

Mă apropiiai de dînsa ca să o sărut, ca să-mi vîrs focul. Oh! cine m-ar putea crede fără a înmărmuri? Fusesse deșteaptă, îmi auzise spaima de buzele ei albe și și le făcuse cu vîpsea roșie de pe pereți.

Atîta răbdare și jertfă dumnezeiască de la un copil de șase ani îmi zdrobi toate puterile.

Căzui ca o cîrpă lîngă dînsa.

Corpul îmi murise și capul mi să părea că are să sară în bucăți de o revoltă oarbă.

Am plîns.

Am sărutat-o.

Am adormit lîngă dînsa.

Vecinul meu se opri iarăși din vorbă. Era alb ca varul. Oftă. Se sculă în picioare. Se uită pe fereastră și zise restit:

— Ce proști suntem! Soarele e de mult pe cer, și noi cu lumînările aprinse!

În adevăr, afară era ziuă albă. Dar eu încremenisem uitîndu-mă la el cum se plimba de repede prin odaie. Un leu furios închis în zăbrele de fier. Se opri lîngă mine și mă strînse de braț.

— Ce te uiți la mine? Ce mai vrei? Nu mi-a fost destul? Nu ți-e de ajuns? Fluviile n-au ieșit din albiile lor, munții nu s-au prăvălit... A murit și ea, ca și mă-sa, iacă tot!

Minia fi da un aer așa de mare, că mi se păru că se izbește cu capul de tavan. Tremuram vargă. După cele din urmă cuvinte, ca prin minune, fața i se liniști, ochii i se micșorară; mă lăsă de braț; îmi întinse mîna prietenește și îmi zise liniștit:

— Iartă-mă dacă te speriai. Un moment de minie, care trecu și nu va mai veni. În noaptea aceasta mi-am trăit din nou nefericita mea viață, și desigur că va fi cea din urmă noapte din viața mea. Liniștea mă va
5 înghiți din nou. A avut dreptate bătrînul doctor italian. Liniștea mea a devenit organică. Între un cadavru și mine nu sunt alte deosebiri decît puterea involuntară de a nu mă descompune și libertatea fizică de a mă mișca. Crez că de acum înainte chiar
10 mania de a citi noaptea mă va părăsi. Cea din urmă tresărire de viață s-a stins cu această noapte, ca și cum ar fi fost cel din urmă acord dureros cu care se încheie și se stinge o simfonie tristă...

VIII

15 Cînd am ieșit din odaia lui și am dat de soarele cald, mi s-a părut că ies dintr-un mormînt la lumina bună a zilei. Înșiruită de-a lungul șoselei, o ceată nebunatăcă de domni și de doamne goneau călări spre Rucăr.

Eram amețit.

20 Mă plimbai pe terasa din mijlocul orașului, poreclită „*Bulevard pardon*” de mulțimea care se plimbă pe dînsa și se izbește la fitece pas. Gîndurile mi-erău împrăștiate. Peste trei zile am simțit o prietenie adîncă pentru acest nefericit doctor.

25 Vorbea puțin, rar și despre lucruri neînsemnate. Și nu vorbea decît cu mine.

Într-o zi, pe Podul Mogoșoarei, îl văzui întins, cu mîinile cruce pe piept și cletănîndu-se între îngerii aurii ai dricului negru, urmat de o mulțime de rude,
30 desigur, cu batistele la ochi. Privirea mi se întunecă de cîteva lacrimi.

Și de nu l-aș fi văzut cu mîinele pe piept și dus cu picioarele înainte, aș fi crezut că e viu, că se plimbă într-o trăsură mai ciudată și mai caraghioasă decît a
35 unui oarecare prinț grec.

Aș fi crezut...

Între liniștea lui de altădată și liniștea lui de mort, nici o deosebire.

BURSIERUL

Din maidanele, vara împodobite cu flori și iarna cu zăpadă, de la umbra castanilor verzi și stufoși, unde se adunau bătrînii cu snoavele lor, de la vatra cu jeratic clipind ca niște ochi de aur, în jurul căreia se
5 prigoreau bunele mele surori, din atîtea cîntece, și basme, și povești, cînd ai avut ochi, închipuire și inimă, să te pomenesti închis în niște ziduri înalte, să te izbești de chipuri străine și reci, de inimi domoale și nepăsătoare, de mai-mari cari nu vor să știe de cîntece
10 și de basme... iacă cea mai mare nefericire din viața mea!

Dezordinea și sclavia liceului, masa bursierilor, soioasă și murdară, duhoarea bucatelor grase, cafelele cu lapte mirosind a cîne plouat, plescăitul lacom a
15 optzeci de tovarăși, și pedagogii cu ifosul lor de parveniți, așezați în căpătîiele celor două mese lungi... iacă ce mă înfioară și astăzi cînd mă gîndesc la acea viață de șapte ani.

Eram de doisprezece ani. Nu cunoșteam pe nimeni
20 din tot dormitorul.

Cînd lampa din mijlocul tavanului cu arabescuri albe și cenușii se stinse, închisei ochii, ascultai răsuflările ostenite și grele ale bursierilor și mi se păru că
sub mine să deschide o prăpastie fără fund... Unde
25 era blînda mîină a mamei, ca să-mi vîre plapăma pe sub mine și să-i simț cele trei degete atingîndu-mă pe frunte, la mijloc și pe umeri, în semn de cruce, iară

eu să adorm sub paza ei și a crucii?... Unde era Lăbuș,
cînele meu, cu care hoinăream toată ziua? Unde,
pisica neagră, care mi se tolănea d-a lungul spatelui?...
Înțelesei că fericirea și libertatea mea periseră și,
5 închizînd ochii ca să adorm, simții pleoapele umflate
de lacrimi.

Acei cari schimbaseră lacom codru pe pîne și bu-
cățica de brînză pe o cafea și pe trei feluri de bucate,
dezbrăcîndu-se voios de zdrențele lor ca să se îmbrace
10 cu tunica de bursier, acei cari de mici se gîndiseră că
învățînd carte multă vor ajunge bogați și fericiți,
acei cari din întîmplare nu gustaseră farmecul mîngî-
ierilor și nu auziseră vorbă bună intrînd pe ușa părin-
ților lor... aceia nu vor înțelege de ce mă podidi plînsul
15 și de ce somnul și odihna nu se lipiră de mine pîn' la
revărsatul zorilor.

Mîngîierea se prefăce în trebuință fatală a vieții;
libertatea, gustată de mic copil, este viața însăși.
Și nu vorbesc de libertatea care dă naștere la atîtea
20 neînțelegeri și lupte.

Libertatea mea?... Goana din cîmpiile fără margini...
șanțurile sărite dintr-o aruncătură... vîrfurile dudului
bătrîn, în care mă suiam, înecîndu-mi ochii în albastrul
cerului... colindările de prin stușișurile de soc cu flori
25 mirositoare... găitanele verzi presărate cu rochițele-
rîndunicii, învoalte și străvezii, ca niște pîlnioare de
ceară...

Libertatea mea era fără păcat, frumoasă, cu poteci
șerpuite printre ciucuri de flori sălbatece, cu drumuri
30 gălbui adîncite în depărtări, părădînd că fug și să înfig
în fără-fundul cerului...

Năluciri fermecătoare.

În prima noapte de tortură mă simții înjosit, rob,
năbușit de atîtea păreri de rău. Închideți un pui de leu
35 în gratii de fer și îndopați-l cu carne proaspătă... va
privi lung îngusta sa încăpere, va închide leneș și
ofilat ochii și-și va pleca binișor capul pe labe, visînd,
desigur, pustiul cald și nemărginit.

Mă vînduseră ai mei pe o învățătură neghioabă și
40 perversă.

În nopțile de iarnă, cînd viscolul mă trezea în sforăitul celorlalți, îmi dășiram în minte frumusețile de odinioară, și toate se încheiau cu ticăloșiile din clasă.

Un profesor bătrîn și rău. Tace ca o momfie. Deschide
5 gura parc-ar fi un mort care-și scuipă pămîntul din gură și slomnește îndesat prin știrbiturile dinților: „Afu-ri-situle!“ Altul, gros, roșu-verzui, ca un ficat; fără gît; cu ochi umflați și repezi; minile îi bănănăie în toate părțile; înfige degetele în urechile cuiva și
10 scrișnește: „U! boule!“ Altul, soios, c-un palton larg și vechi; nu-l încheie niciodată; ciupit puțin de vărsat; cu ochii verzi, barba albă; țiță pițigăiat, parc-ar fi o femeie: „La loc, găgăuță!“

Cum s-au prefăcut într-o clipă nevinovatele mele
15 plăceri!

Cine mi-a mototolit nemărginita perdea pe care să zugrăveau cîmpiile mele, cerul meu, zilele și nopțile mele, smălțuite cu flori și semănate cu ținte de aur? De mi-ar fi lăsat barim pisica și cînele, poate că mi-ar
20 fi curs mai puține lacrimi pe declinările latinești, învățate de spaimă, ca să nu deschiză asupra mea ochii reci și răi profesorul neclintit și galben ca un mort, în jețul catedrei!

Nici un cîne n-a fost mai încolțit de vrăjmași.

25 Cartea, pe care trebuia s-o nascocim noi (afară de doi-trei profesori, toți ceilalți nu deschideau gura decît ca să ocărăscă), colegii mei, rău năvăliți, spioni și lași, afară de cîțiva săraci, sălbatici, prinși ca cu arcanul, pedagogii îngîmfați, provizorul, un neamț
30 cu favoritele roșcate pînă la brîu, directorul, un suflet bun, strigînd de se auzea cale d-o poștă, economul, clipind des numai dintr-un ochi, bucătarul, cocoșat și cu mustăți lungi și groase, bursierii din clasele superioare, cu palmele gata pe bătaie... iacă vrăjmașii mei!

35 Clopoțelul care ne speria din somn, iarna, la cinci ore, cu noaptea în cap... apelul... rugăciunea pe care n-am vroit s-o zic niciodată, cu toate pedepsele ce am suferit... meditația cu fearele groase... vizita pedagogilor, cari mă făceau să tresar fără să ridic
40 ochii din carte... clasa... zgomotul zvăpăiat al externilor... masa cu duhorile ei... culcarea și bătăile cu

pernile... așa de repede veneau una peste alta, că eu, copilul libertății, al seninului și al nemărginirii, îmi simțeam inima rănită și neînțeleasă, chinuită și nemîngîiată de nimeni, ea, răsfățata de odinioară!

- 5 Multe nopți am plîns cu fața în pernele glodoroase. Și cînd lacrimile se zvîntară, mă pomenii altfel de cum fusesem.

- Strigam; dam dracului; înjuram; ca și ceilalți. În umezeala sălii de meditație, cu băncile murdare și
10 încărcate de litere și necuviințe, cu atîtea chipuri nespălate și oțelite de nevoi, injuriile aveau un mediu prielnic; blestemul plutea în aer: n-aveai decît să-l sorbi și să-l azvîrli. Lupta pentru aceeași tablă, pentru aceeași cretă, pentru aceeași luminare năpădea sîngele
15 la cap, smîcea mînele din încheieturi. Pumnii mei începuseră a se încheșta mai des și mai grabnic; gesturile mi se zvăpăiau; fața mi se aprindea și mînia mă întuneca, fără să prinz de veste.

- După doi ani mi-era ușor să răstorn mesele, să trîntesc băncile, să dărim soba, să dau cu planșeta și cu
20 lemnele de la sobă.

Tot ce mă înconjura mi-era dușman.

- Viața din liceu îmi ucisese iluziile. Ea înlocuise rugăciunea cu blestemul și mă învăluise într-o coaje
25 de fer, egoistă și rea.

Și, cu toate acestea, ascundeam în mine o viață, străină celorlalți, blîndă, frumoasă, neînțeleasă.

- Ghemuit într-un colț pe care niciodată nu l-am părăsit, cu tîmplele strînse între pumni, mut și cu
30 ochii pe jumătate închiși... parcă mă văz și astăzi... Tăcerea avea farmecul gîndirii; gîndirea, farmecul nălucirilor; nălucirile mă absorbeau din lumea reală...

- În mirosul greu al atîtor inși, cînd dușmăniile ațipeau o clipă, mă visam cu fața în sus, în mijlocul cîm-
35 piilor, sub coviltirul adînc al cerului.

- Pînă nu mă mișcam pe banca de lemn și nu simțeam masa cenușie, miresmele florilor din nări, albastrul infinit din ochi și concertul de păsări din fundul ure-
40 chilor nu dispăreau. Mișcarea aceea, ca un vînt care mi-ar fi stins lumina din lumea iluziilor mele.

Deștept, eram rău... violent... uram; visînd, eram bun, liniștit... iubeam.

- 5 Aș fi dat în genuchi înaintea lumii; aș fi iertat-o; aș fi adorat-o; dar să nu fi fost așa de îngustă, așa de lacomă și de laș închinată legilor aspre cari o cîrmuiau.

Liceul, murdar, ruinat. Uneori mi se părea ca un imens cadavru, iară noi, copiii, ca niște viermi, mișurînd într-însul.

- 10 Porțile se deschideau externilor. Priveam la roiul de școlari cum se ducea, zgomotos și vesel; mă luam după ei, fără să vreau... și aceleași porți vechi de stejar mie mi se închideau... niciodată inimă bolnavă n-a jînduit mai dureros libertatea perdută!

- 15 Și d-atunci, cînd toamna îmi trece pe dasupra dunga de cocori și aud pe cîte un tovarăș d-ai lor țipînd și bătîndu-și aripele smulse, prin curțile bogaților, mă gîndesc că libertatea este dorul cel mai adînc al tuturilor vietăților de pe pămînt.

- 20 Uneori închipuirile din lumea de odinioară mă adormeau cu capul pe bancă.

Iacă viața mea.

O luptă învierșunată între vis și realitate.

Cel mai crud dușman, acela care mă deștepta din colțul de lîngă un dulap negru.

- 25 Dușmani mi-erau toți, fără știrea și voința lor.

Anii de chinuri trecură încet.

- 30 Capul mi se încărcă cu cunoștințe nesuferit de urîte. Învățam de frică și de rușine. Iluziile amorțite se deșteptau mai anevoie. Închipuirea nu mai clădea minuni într-o clipă. Limbile moarte și vii (haos de sunete noi pentru noțiunile vechi și indiferente), aritmetica, geometria și algebra, cu socotelile lor reci, simbolice, micșorară focul sufletului meu încet-încet, pe nesimțite.

- 35 O ghiulea înroșită la foc, cînd o arunci în apă rece, azvîrlă apa în lături, o turbură; apoi fierberea se liniștește; apa acoperă ghiuleaua răcită de jur împrejur... În mine nu mai rămăsese decît un pic de căldură, o fărîmă de viață din focul și nebunia de altădată.

Trecuseră patru ani.

Mă îmblinziseam.

Slab și galben. Liniștit. Ascultam. Mă mișcam încet.

5 Din tot avîntul nu-mi rămăsese decît saltul mortal de la trapeze, în zilele de gimnastică. Cînd îmi desfășuram trupul în aer, plutind cu mînele întinse, o plăcere ciudată îmi furnica de la călcîie pînă la creștet, îmi amintea visele fericirii pierdute.

10 În toată ființa mea, deșirată și slabă, învinsă și oprită în loc, nimic nu mă turbura, biruit de scîrbă și de anemie.

Neputînd fi cum venisem pe lume, nu puteam să fiu ca ceilalți.

Ca ei ar fi fost bine.

15 Cu ei, veselia și odihna. Cu ei, tinerețea, plăcerile furiși, cearta, murdăria și păcatul.

Cu ei, viața.

20 Cu mine, dezgustul, bătrînețea la cincisprezece ani, pacea singelui slăbit de fumul lumînărilor ș-al lămpilor, de duhoarea meditațiilor ș-a sofrageriilor, de năduful dormitoarelor și de umezeala zidurilor.

Din soare și nemărginire, la întuneric și umezeală.

25 Ceea ce mă mîhnea puțin erau șoaptele sfioase ale colegilor mei. Vorbeau încet și rîdeau. Adeseaori schimbau vorba. Poate de rușine, poate de milă. Lîngă un mort nu se vorbește de plăceri. Dar degeaba, le bănuiam șoaptele.

Iarna, la gura sobei, vorba se încingea pătimaș.

30 Unul, nalt, subțire, roșu la față, povestea frumusețea și meșteșugul unei femei tinere, „o brună, cu părul lung, cu rochia scurtă și cu ciorapii roșii“.

— Cum mă vede, mă ia de gît; mi-a jurat că e nebună după¹ mine, numai după² mine; și mă sărută, și mă strînge în brațe. De multe ori am amețit în brațele ei. Nu vă puteți închipui.

35 — Se poate, dar nu e ca a portarului, zicea un altul, gros și scurt. De cîte ori nu este nimeni în infirmerie, eu mă îmbolnăvesc. Doctorul îmi scrie o rețetă. Ea intră binîșor pe ușe, cu condica medicamentelor. Îndată ce

^{1,2} În textul de bază: *de pe*; corectat cf. ed. 1887.

- mă vede, aruncă condica, se învîrtește într-un picior, ochii i s-aprind de bucurie și, aducînd degetul la gură, după ce face: „Sut, sut, șiiit“, s-apropie de patul meu. Mă joacă în brațe. Îmi zice că sunt rotund și gras
- 5 ca un purcel. Noaptea, tîrziu, tîrziu, cînd pleacă la bărbat-său, mă mîngîie pînă în pragul infirmeriei, apoi mă sărută, șoptindu-mi: „Să nu fii bolnav mai mult de două zile, că rămîi îndărăt cu lecțiile... Vai de mine, să nu te dea afară din bursier!“
- 10 Își spun fericirile lor. Carnea li s-aprinde la gura so-bei. Cei mai mici ascultă din toată inima. Eu mă învîrtesc în plapîmă, cercînd zadarnic să nu-i auz. Ei vorbesc și se întind, oftînd, luminați de flacără.
- Eu, eu, î, eu, î, am găsit una, î (un blond gîngăit
- 15 înjurînd la fiecare cuvînt), am găsit un, un bo-bo-boc de fată. O, î, î, o, cu-cusutoreasă, dur-durdulie. Mă scăldam în gîrlă, toc-tocmai la apă mică, și s-a amomorezat de mine. S-a ui-uitat un pedagog la dînsa, dar ea nu s-a ui-uitat la el. E fata unui po-popă bătrîn.
- 20 Vara peste uluci, bă-băiete, și la Florescu în grădină. Iarna, mai greu. O, o, iu-iubesc la nebunie...
- Dar mie (altul cu părul ca de arap și cu pestrii pe obraz) nu-mi iese din cap o fetiță de paisprezece ani. Să nu care cumva să vorbiți ceva! Este sora unui bur-
- 25 sier din clasa întăia. O dată am fost pe la ei, și d-atunci numai în scrisori o ducem. Ea plînge pe rînduri, eu plîng pe rînduri. S-o vedeți ce bună e și cum îi tremură mîna cînd mă ia de mînă! Dacă am rămînea singuri acasă... măi, măi, ce fericiți am fi!... Mă-sa e văduvă,
- 30 bună prietenă cu unul din profesorii noștri...
- Copilării, răspunse unul dintr-a șasea, se vede că n-ai trecut în cursul superior. Eu trăiesc bine, pe moale și la cald. Fără poezii, fără scrisori și fără parale.
- Cum? Cum? întrebă cel care se prăpădea după
- 35 aceea cu rochia scurtă și cu ciorapi roșii... Cum?... A mea, deși mă iubește, mi-e frică însă de... și cinci franci în fiecare săptămînă...
- Foarte bine. Nu meditez pe Ionașcu?
- Și dacă meditezi pe Ionașcu?
- 40 — Ionașcu, ca să fie un Ionașcu, nu trebuia să aibă o mumă?

— Dar ca să fie un Ionașcu, nu trebuie să aibă și un tată, ziseră rîzînd doi dintre ei.

— Așa e, dar muma lui, înainte d-a fi muma lui, fiind săracă și frumoasă, știind franțuzește și cîntînd
5 la piano ca să ajungă bogată, vara cu trăsura și iarna cu sanie, și cu operă, și cu rochii de mătase, și cu dantele, n-a trebuit să se mărite cu un Ionașc-moșier, Ionașc-bogat, Ionașc-bătrîn, Ionașc-urît, Ionașc-prost, Ionașc care să fie mai mult pe la moșii?...

10 — Ei și?! Întrebă altul, care sta pe jos, lungit, cu fața în sus și cu mînele încrucișate sub cap.

— Cum, ei și?! N-ai înțeles? Ea e tînără, eu sînt tînăr. Ea brună, iute, caprițioasă, cu gura largă, cu buzele groase, roșii ca sîngele, gata să-ți spuie în urechi
15 nebunii; și eu sînt eu; i-am plăcut fără să mă gîndesc. Nu știți cum își trimete la plimbare băiatul și o fetiță mai mică și cum se uită la mine, parcă mă mănîncă, cînd zice: „E vremea frumoasă, să înhame caii la trăsura și să vă duceți la plimbare, copiii mamei“. Și ce
20 sofa... ah! ce sofa... Pe ea n-o mai încape locul. Ce trup, ce brațe rotunde, ce buze cari ard, ce păr negru, ca niște valuri de păcură pe umerii ei albi ca laptele! Numai nu plînge cînd plec dumineca seara. Pe director l-a făcut imoral în fața copilului, fiindcă am învățat
25 la Sfîntii Grigore, Vasile și Ioan, și mi-a șoptit: „Ce n-aș fi dat să te văz!“

Plăcerile, în zăpușala dormitorului, se revărsau, dînd poște și piroteală. Vorbele lor mă frigeau ca niște
30 cărbuni d-a lungul spinării. Închideam ochii. Somnul nu se lipea de pleoapele mele ostenite.

Mă gîndeam la copilăria nevinovată și fericită, dar nimic din acest trecut mort nu se mai deștepta. Auzul era un vrăjmaș neînvins. Vream să desprețuiesc ce auzeam; apoi eram curios să le aflu secretele. În sfîrșit,
35 mă aprindeam. Dam la o parte plapăma. Oftam fără să știu de ce. Pedagogul intra în dormitor; toți fugeau speriați; începeau să sforăie furați de somn. Eu însă, nevinovatul, mă frămîntam în pat fără să adorm. Mă chinuiam în aerul gros și greu, încărcat cu plăcerile și
40 vitiile celorlalți.

Vitiile lor se întrupau înaintea ochilor mei închiși.

Mă apropiam de femeia cu rochia scurtă și cu cio-
rapi roșii. O vedeam răsturnată. Ca prin minune, ză-
ream cum se apropia, ca din fumul depărtării, o sofa
largă și moale. Pe sofa se rostogolea o femeie cu umeri
5 rotunzi și albi; ochii ei umezi de deschideau leneș,
voluptos; brațele i se întindeau spre mine; se răsturna
cu fața în jos, cu dantelele de la picioare mototolite, cu
părul împrăștiat în şuvițe negre pe niște umeri albi
ca laptele.

10 Acele femei, pe jumătate goale, dispăreau.

În fundul urechilor auzeam un vuiet depărtat.

O mulțime de spirite. Femei cu părul blond și par-
fumat, goale și ușurele, în contururi albastrii, pluteau
în aer, licăreau, despicau spațiul ca niște săgeți de
15 lumină și, surizînd, mă atingeau cu degetele lor subțiri
și cu aripile lor aurii. O dată am prins mîna uneia;
mîna i s-a topit într-a mea și întreaga ei ființă s-a risi-
pit în aer ca o pală de fum suflată de vînt.

Desigur, carnea revoltată viețuia și gîndea în locul
20 creierului meu trist și adormit.

În vacanția Paștelui mă plimbam prin grădina inter-
natului de pe albia Dîmboviței.

Cald. Caișii înfloriseră. Vrăbiile ciripeau în merii cu
boboci rumeni.

25 Mă plimbam cu capul gol și cu ochii în jos. Hainele,
pătate de cerneală, rupte și fără nasturi; ghetete, largi
și nelustruite.

Acele scene povestite, de cari la început mi-era frică,
acum mi le desfășuram în minte. Îmi plăcea să mi le
30 spui, să le schimb. În locul femeilor desfrîinate, o fată
tînără, cu ochii în jos, rumenind la fiecare vorbă. Mă
apropiam de ea. O luam de mînă. O priveam, o mîn-
gîiam, o iubeam. Oh! ce mult iubeam iluzia mea! Ea
înlocuise cîmpiile netezi, cerul albastru, basmele și
35 poveștile de odinioară. Reînviasem, aveam la ce gîndi.

Din nomolul vițiilor născuse o iluzie.

Cine, la șaisprezece ani, neavînd pe cine iubi, nu
și-a adorat năluca închipuirilor lui?

A treia zi de Paște goneam dupe acel chip fantastic.
40 Lumina soarelui juca în geamurile unei ferestre de la

otelul „Neubauer“. Mă trezii din visuri. Privii la acea fereastră. Cercevelele se deschiseră. O femeie tânără, cu părul bălan, privi drept și lung la mine.

Tresării.

5 Blondă, albă, ca viziunea mea.

Era ea, desigur.

Voind să plec, nu putui mișca picioarele. Mă despărțea de dînsa grădina, un zid vechi, niște prăvălii mici ș-o uliță. Nu-i vedeam bine decît părul blond și
10 rotunzimea feței. Închipuirea îi zugrăvi ochii, niște ochi albaștri și limpezi; îi potrivii gura cu două buze rumene și umede.

Sta nemișcată ca o icoană în pervazul ferestrelor.

O creăm inconștient; o adoram fără să vreau.

15 — Pot să trăiesc, am pentru cine!

Din acea zi viața mea era mai mare, mai puternică. Sîngele, repede; răsufllarea, adîncă; vedeam mai limpede, mai departe; mîncam cu poftă.

— Mă va iubi!

20 Cum o văzui, mă repezii la peria de vax, lustruii ghetele întîiași dată în viața mea. Mă dusei în dormitor; mă dezbrăcai; un ac; mă chinui să bag în ac; cîrpii hainele cu ața albă, muiată în cerneală; căutai nasturi și mi-i cusui; întoarsei legătura pe dos, o fâșie albă cu
25 bobite negre; mă spălai pe ochi cu săpun; mă peptănai în geam; mă frecai pe dinți cu ștergarul. Haina, o redîngotă veche, pătată. Mă dezbrăcai ca să mi-o spăl.

La șease, cînd sună de prînz, eu intrai cel din urmă în sofragerie.

30 Toți băieții se uitară lung la mine, și unul din ei șopti vecinului:

— Desigur, e *amorezat*.

Ce răutate! Numai eu să nu iubesc?

Hainele mă trădaseră. Să le fi lăsat îmbîcsite și
35 zdrențăroase. Mi-era frică și rușine. Mi se părea că toți se uită la mine și se întreabă:

„Unde e pata de sos care se întindea de la guler¹ pînă la pulpane?... Unde sunt cele două petece cari

¹ În textul de bază: *sos la guler*; corectat cf. ed. 1887.

i-atîrnau la spate?... Pentru ce și-a cusut nasturii toți, cînd n-avea nici unul?... Pentru ce s-a peptănat?... Braavo!... și-a ales cărarea la o parte! Braavo! și-a lustruit ghetetele!“...

5 Cînd ieșii de la masă, auzii pe un bogătaş, un solvent, care în viața lui nu pricepuse nimic, șoptind:

— Mă miram eu de ce se învîrtea prin grădină! trebuie să fie ceva.

10 Dacă cel mai prost bănuise așa de repede, ceilalți desigur știau tot. Mi-ardeau obrazii. Ce n-aș fi dat să tacă! Cel care șoptise în urma mea era cel mai învîrșunat dușman. Mă bătusese cu el. Nu-i vorbeam de doi ani.

E noapte.

Toți dorm.

15 Puteam să iubesc în tihnă.

O vedeam.

Se uita la mine.

Privirile ei mă ardeau. Părul bălai, ca niște sculuri de borangic, îi lumina obrazii, gîtul și umerii.

20 Cu capul pe genuchii ei... voi iubi, voi visa, voi povesti dragostea mea cu glasul tremurînd...

Și de cîte ori mi se părea că închide ferestrele, întindeam mînele și-i ziceam:

— Mai stai, luminează adevărată!

25 A doua zi, cum se crăpă de ziuă, tresării din somn. Mă îmbrăcai în virful picioarelor și mă repezii în grădină. Ajungînd în locul de unde puteam să privesc în fereastra ei, plecai capul în jos, sfios, rușinat și-mi zisei:
30 „Dac-o fi la fereastră?... Dacă, ridicînd ochii, voi întîlni ochii ei?“...

Privii spre „Neubauer“. Fereastra era închisă: perdeaoa, lăsată în jos. Ciudat, mi-ar fi fost frică să o văz la fereastră și, văzînd că nu e, mă întristai.

35 O adevărată luptă, ca și cum m-aș fi desfăcut în două ființe:

— Așa iubește cineva cînd iubește? Nu știe nici măcar că o aștep?

— Dar e frig... abia s-a luminat de ziuă... Și de unde să știe?... Nu i-ai spus nimic...

— Dar ea mi-a spus?...

— Nu vezi cum tremuri?... Soarele n-a răsărit...

— Dacă ar fi la fereastră, mi-ar fi cald. Nu e frig. Oh! nu mă iubește... nu mă iubește!...

5 — Nu se poate. E scris. Erai singur în lume. Goneai după o închipuire; o fereastră se deschise, și ea răsări ca o nălucă blondă...

— Și cum m-a văzut, să mă și iubească?

— Da...

10 — Așa e... eu cum am văzut-o am iubit-o...

Am tremurat degeaba.

Nu s-a arătat.

Am plecat spunându-mi neconținut: „Mă iubește... dar e frig... e de dimineață...”

15 În dormitor, cald. M-am trântit în pat. Am început să plîng. De frică să nu deștept pe cineva, mi-am îndesat fața în pernă.

Am adormit.

20 Pentru toți răsărise soarele, pentru mine nu. Mi-era frig.

S-o mai văd încă o dată!...

Soarele era sus.

25 Mă învîrtii prin grădină amețit. Așteptai să se arate la fereastră. Inima mi se bătea speriată la fitece zgomot care venea dinspre otelul „Neubauer”. În sfîrșit, fereastra se deschise; ea răsări iarăși, în alb, cu părul despletit; privi drept și nemîșcat în grădina liceului. Soarele îi poleia obrajii. O clipă mă uitai la ea și plecai ochii în jos, amețit de acea frumusețe care mi s-arăta în depăr-

30 tare ca o lumină, ca o speranță.

Ridicai ochii din pămînt. Fereastra se închisese. Ce laș! să n-o privesc mai mult! Timiditatea mea să nu-i fi părut despreț?

— Mai arată-te o dată...

35 Abia sfîrșii aceste cuvinte, și un rîs cu hohote auzii în spatele meu.

Prin uluci zării mai mulți înși.

Clopoțelul ne chema la masă.

Cînd intrai în sofragerie, toți mă spionară cu privirile. Dușmanul meu, cu care nu vorbeam de doi ani, rîdea cu lăcrîmi și șopăia cu cîțiva, furișînd coada ochiului spre mine.

5 Nu mîncai nimic.

Cîteva zile nu privii pe nimeni drept în față.

Prima seară dupe vacanția Paștelui.

În dormitor. Toți se adunară în patul vrăjmașului meu și începură să-și povestească izbînzile. Ascultam, vîrît în plapămă. M-aș fi robit tuturoră numai să nu fi pomenit, în rîs, de curatul meu păcat.

10 Ș-acum aud crudele cuvinte cu cari îmi străpunseră inima. Ș-acum cred că Dumnezeu n-a plăsmuit nimic mai rău pe pămînt ca copiii.

15 — În Vinerea Patimelor, zise unul, eram la S-tul Spiridon în spatele unei domnișoare. O curtam de demult. Cînd îngenuche, rochia și fustele îmi veniră pe piept. Se uită la mine. Rîse. Eu mă îndesai în fustele ei. Tîmp de șase evanghelii ne iubirăm, și a doua noapte dupe Paște, ne întîlnirăm în grădina lor. E fata unui profesor de clasele primare. Deșteaptă, frumoasă, învățată. A terminat Școala Centrală. Doamne, ce trai trăii cîteva nopți!

25 — Eu, începu altul de la Călărași, la douăsprezece evanghelii, am cusut rochia unei cocoane de pardesiul directorului de prefectură. Să fi văzut, cînd s-au ridicat de jos, cum întindeau unul de altul! Toată lumea a bufnit de rîs, mai ales că directorul se ține cu acea cocoană.

30 — Ba eu, zicea al treilea, mi se pare din Pitești, eram nebun dupe o vară a mea. Dupe ce se ocoli crucea împrejurul bisericii, toată lumea plecă acasă, cu lumînările aprinse. Eu o duceam de braț. Dînd într-o uliță îngustă și pustie, am suflat în lumînări și am rămas cu ea pe întuneric. Ce să vă mai spui...

35 Mă liniștisem. Începuse ploaia de laude și minciuni, cu unguroaice, cu căpitănese, cu fete de pension... Dar, din senin, auzii glasul sitav al dușmanului meu;

— Nu știți însă ceva nou... Sfinții fac poezii, oftează, se prăpădesc, ca oricare, dupe îngeri căzuți...

— Ce sfinți... ce îngeri?

— Ia, pe unii din noi, sficioși și sfinți, i-am prins cu
5 ocaua mică. De unde credeți că răsare soarele?

— Din colo...

— Aș... de la „Neubauer“! Soare blond, descheiat la
piept, cu părul vlvoi... soare de chelnări... de cinci
lei... și a învins pe „mitropolitul“ internatului...

10 Mă făcui lac de sudoare.

Parcă aș fi leșinat într-o baie caldă.

Începură să șopăie. Mi se păru că mi-aud numele.
Oftai, cerându-le iertare cu acest oftat dureros.

Ei râdeau, râdeau, făcînd din inima mea o minge pe
15 care o azvîrleau din mînă în mînă.

O! unde erau cîmpiile în cari mă născusem, ca să pot
plînge în voie, neauzit de nimeni?

Dupe ce, cîteva zile, au șopăit între ei, ca prin minu-
ne se potoliră. Unii din ei deveniră mai buni ca mai
20 înainte.

Gîndindu-mă cum m-ar fi putut chinui, îi iertai pe
toți, ba chiar, d-aș fi îndrăznit, aș fi întins mîna duș-
manului meu.

În toate zilele mă duceam în grădină, nespionat de
25 nimeni, ca să privesc la fereastra ei. Noaptea, pe lună,
înainte d-a ne culca, săream ulucile, dacă poarta gră-
dinii era încuiată. Lumina din ferestrele ei mă fermeca.
O zăream. Visul unei fericiri dășăvîrșite mă sorbea și
mă arunca la gîtul ei. Sărutările mele se îngropau în-
30 tr-o bărbie albă și rotundă.

De mi-ar fi spus cineva că la ea poate veni oricine,
i-aș fi răsucit gîtul.

Ea n-avea pe nimeni în lume.

Era singură.

35 Nevinovată, ca și mine!

Se născuse numai pentru mine.

Și tîrziu plecam din grădină cu o senzație vie d-a lun-
gul brațelor, ca și cum aș fi înbrățișat-o, cu buzele arse
de plăcere, ca și cum aș fi sărutat-o. Miresmele merilor

înfioriți, plutindu-mi în nări, îmi da iluzia că aş fi sorbit parfumul acelor valuri de păr ușurel.

Iubirea mea era un extaz, o nebunie!

5 Chipul ei răsărea în aer. Încotro întorceam privirile, tremura, se stingeau și iarăși licărea blînd și fermecător.

De mi-ar fi strivit cineva ochii, în fața orbitelor goale aş fi văzut chipul ei!

De cînd ceilalți mă lăsaseră în pace, toată lumea era a mea.

10 Nu mai auzeam ocările din meditație, nici rîsul dăsrînat din dormitor. Nu mai simțeam mirosul greu al zidurilor vechi. Nu mai vedeam cu aceeași ochi triști crîmpeiul de cer care începea de la porțile înalte de stejar și se sfîrșea pe dupe pomii din fundul grădinii.

15 Mă miram, neputînd înțelege, cum tot ce mă înconjura se prefăcuse în cîteva săptămîni. Ura se schimbase în dragoste. Sclavia mi-apărea ca o deplină libertate.

Nu eram tot eu? Nu era tot aceeași închisoare veche și umedă? Nu erau tot aceeași oameni lacomi, săraci

20 și răi?

Ce frumoasă duminică de mai! Lumina și căldura tremurau în aer.

Mă plimbam singur prin grădină.

Mă gîndeam la ea, așteptînd să se arate.

25 În geamurile ei se frîngeau razele soarelui. O pîndeam, cotînd pe cărările galbeni, gata să plîng, gata să-i zîmbesc.

Cît de încet trece vremea cînd aștepți! Simți clipele timpului! Le înnumeri și, ascultîndu-ți inima cum bate, îți vine să strigi: „Mai iute, mai iute, timp nesimțitor!”

30 Obosit de așteptare, mă rezemai de tulpina unui măr.

Ea apăru la fereastră; se uită la mine; întinse o mîna, o aduse ușurel și lung la gură, apoi o destinse repede... Scutură o batistă albă... Mă chema?...

Dispăru.

Înmărmurisem cu ochii în acel pervaz din care perise minunea mea. Obrajii îmi ardeau. Mi se păru că visez și că auz pe cineva care voia să mă deștepte. Mă striga.

40

— Domnule, domnule, hei, n-auzi, domnule?
Mă întorsei spre poarta grădinii. Dintr-acolo venise glasul.

Tresării. Nu era vis.

5 Un ungurean cu o scrisoare în mână.

— Ce poștești?

— Coconița la care te uitai m-a trimes.

Îmi întinse scrisoarea și plecă.

O pungă cu aur dacă aș fi avut, i-aș fi dat-o.

10 Privii în toate părțile. Sărutai plicul. Îl rupsei.

Nu știu de câte ori am citit rîndurile următoare:

„Sgumbul meu,

Te gum de-am văzud, de-am iubid, ziuo și noapde
15 *mă cîntesc la dine, pîn-agum n-am iubid pe nimeni,*
vino tizeară, pe la 10 ore de-aștept. Vino, fino, fino, de
săruth te mii teori. Fei afla gine zund.

Ata, ata, numai ada,

BERTHA

Hotel „Neubauer“ etajul 3, nr. 8“

20 După ce-mi îmbătai inima, recitînd în minte cuvintele ei, mă dusei în dormitor și mă lungii cu fața în sus. Închisei ochii și amorții în pat.

Germană... Bertha... Ce nume frumos!... Numai germanele știu să iubească... Rîndurile ei, rău scrise,
25 sunt fermecătoare, tocmai fiindcă sunt rău scrise... Ea n-a voit să-i scrie altcineva scrisoarea... Bine, scumpa mea Berthă!... Literile sunt strîmbe și tremurate... Nu știe să scrie... Știe să iubească... Mai bine că n-a învățat carte... E o inimă curată și sinceră... Voi
30 afla cine este... Mă iubește... Bertho, Bertho, viața mea va fi jucăria ta!... S-o mîngii, s-o torturi... numai s-o iubești... Eu să-ți torn apă limpede în mîni ca să te speli... eu să te șterg pe obraji... eu să-ți închei ghețele și rochia... eu să-ți dau părul pe spate... eu să-ți
35 curm pe la mijloc c-o panglică albastră... eu să-ți „înțeleg“ caprițiile, numai din privirile tale... Ce dulce și curat vei zice tu „de iubezg“!... Dacă ai vorbi bine, n-ai vorbi așa de drăguț...

Închipuirea îmi lipea buzele de mâinele ei albe, mi le afunda în obraji ei rumeni, mi le îneca în părul ei învult.

Seara se lăsă ca un zăbranic sur.

- 5 Mă sculai din pat; mă uitai pe fereastră. Pomii din grădină, afundați în întuneric, ca niște fantome.

La nouă ore răspunsei la apel.

Ce bine că dușmanul meu lipsea!

- 10 Unul dintre cei mici ieși din rînduri și zise rugăciunea.

N-auzii nici un cuvînt... Mă gîndeam la ea... o vedeam...

De nu m-ar simți nimeni cînd oi fugi!

- 15 Intrarăm în dormitor. Ca niciodată, ceilalți se grăbiră să se dezbrace. Se vîrîră în plapămă. Nici o ceartă; nici un zgomot; nici o vorbă. În patru ani nu se întîmplase așa minune. Dupe o jumătate de ceas, toți sfîrșiau și, ciudat, mai tare ca de obicei.

Eram îmbrăcat. Mi se bătea inima.

- 20 Ridicai capul.

Încredințat că toți dorm, luai cearceaful de pe pat și ieșii în vîrfurile picioarelor din dormitor. Cînd închisei ușa mi se păru că auz pe cineva șoptind: „S-a dus...”

- 25 Mă oprii cu mîna pe clanță. Nimic. Desigur, visase cineva.

- Încet-încetinel, trecui printr-o sală lungă și întune-coasă. În fundul ei, o fereastră da în grădină. Toate ușile fiind închise, pe nicăieri n-aș fi putut fugi decît p-acolo. Ajunsei la fereastră; o deschisei; privii în jos printre vergelele de fier de la al doilea cat. Băgai capul printre vergele. Cînd mă gîndii că ea m-așteaptă... 30 înfipsei amîndouă mâinele în vergeaua din mijloc și-o zguduii. Degeaba. Încercai patru din ele. Degeaba. În sfîrșit, fără nici o nădejde, pusei mîna pe cea din urmă.

- 35 Oh! cum mi-a tresărit inima!

Tocmai aceea sări din pervazul putred.

Legai un cap al cearceafului de vergeaua d-alături.

- 70 Mă suii pe fereastră, îmbrățișai cearceaful și alunecai în jos, cletănîndu-mă ca o ghiulea atîrnată d-o funie.

Mi se sfîrșise cearceaful... și eu în aer...

Îmi dam drumul de la trapez, de la înălțimi de necre-
zut, dar întunecimea mă speria... Mi se păru că n-are
fund...

- 5 Mă gândii la chipul ei auriu... fără voia mea, mi se
descleștară mâinele... Căzui pe un morman de moloz
și de cărămizi.

Încremenii cum căzusem... Niște tîrșiituri de pași...
Cine m-o fi urmărit?

- 10 Mă tîrîi pe brînci pînă lîngă uluci, mă strecurai bini-
șor în fundul grădinii. Cînd mă uitai îndărăt, văzui în
întuneric fășia alburie a cearceafului cum se ridica
în sus.

Mă urmărise cineva!

Ei și?...

- 15 Putea să mă dea afară... Bertha mă aștepta!
Sării peste un zid vechi.

- Într-o clipă ajunsei la hotel. Intrarea, luminată.
Cînd ajunsei în sala lungă de la catul al treilea, eram
rece ca gheața. Mi-era frig; tremuram; răsuflarea mi se
20 oprise. O lampă atîrna din mijlocul tavanului; flacăra
roșietică abia lumina sala îngustă și tristă.

Ajunsei la ușa ei; întinsei mîna să bat în ușe; mîna mi
se muie din umăr și-mi căzu d-a lungul coastelor...

- 25 Cu cine șoptea ea?... Desigur, glasul ei... Pe cine săruta
ea?...

Auzeam și trăiam, ori mi se părea că auz și trăiesc?

Cine-mi sufla în urechi: „Soarele tău e de chelneri,
soarele tău e de cinci lei?”

- 30 Cînd mă gândii că e în brațele altuia, moleșită de plăceri
și vîndută, cînd o auzii sărutînd pe cineva care-i zicea
sugrumat: „Încă o dată! încă o dată!” mă năpustii în
ușe... ușa se dete de perete, răsturnînd scaunele...

Înmărmurii în prag...

Dușmanul meu, în brațele Berthei! El?...

- 35 Voi să strig... nu mi-auzii țipătul. Voi să azvîrl
c-un scaun și nu putui să mișc mâinele. Voi să mă repez
asupra lor și, în fața mea, într-o oglindă, mă văzui
vînat, cu ochii albi, cu părul vulvoi. Căzui greu și
drept, ca o pîrghie de fer.

- 40 Ș-apoi nimic... întuneric... liniște.

A doua zi m-am deșteptat într-un pat din infirmerie. La capul meu citea bietul gîngăit, singurul care nu intrase în complotul celorlalți.

5 Cum deschisei ochii, începuî să plîng cu focul cu care se plînge prima iluzie moartă.

Îmi înmormîntam inima și dupe rămășițele ei numai eu singur!

Prietenul meu mă consola:

10 — Nu mai plînge ca un copil. Ei, ce, ce-ce e... î... î... o... o... copil-pilărie. Pe... pe... el l-a, l-a dat afa-fară. Pe... pe tine te-a ierta-tat, că n-ai... n-ai fost ni-cioda-dată pe-pedepsit. Ca... caută și tu o cu-cusoto-reasă dur-durdulie, cum am gă-găsit eu. Vara peste
15 uluci, bă-băiete, și la Flo-Florescu în grădină. Ia-iarna e mai greu, î... î... î... ascul-cultă-mă pe mi-mine. Bertha-tha... era o... o... feme-meie de ci-cinci lei...

— Oh! taci, te rog!

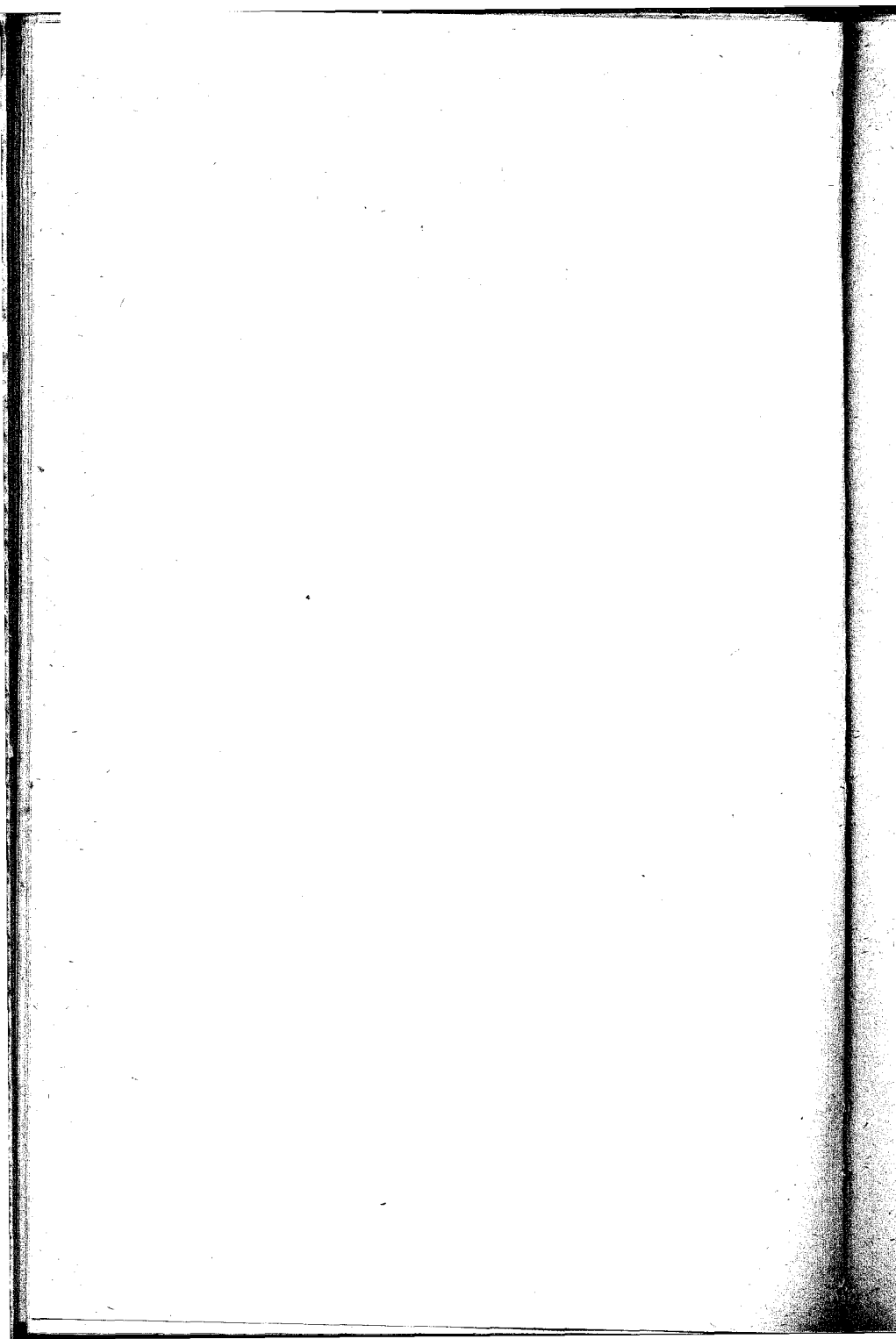
Îmi întorsei fața aprinsă de friguri și scăldată de lacrimi...

20 Sînt d-atunci douăzeci de ani. Astăzi îmi vine să rîz d-această nenorocire. Cine ar fi zis că eu voi ajunge un bun cîrciumar ș-un harnic moșier? Cine ș-ar fi bănuît că eu voi fi vrodată tatăl a trei copii grași, voinici și nebunateci? Singura grije a mea sînt ei.

25 Și tot ei ne dau un nesfîrșit prilej de ceartă. Nevastă-meă voiește să-i facă tobă de carte, și eu țiiu într-una:

— Să scrie și să citească. Sunt sătul de carte. Cîmpie nemărginită, șipote cu apă rece și străvezie ca sticla, umbră deasă, pădure, valuri ruginii de holde, pace și
30 frăție, iacă ce le voi da. Sînt sătul de cartea noastră: spoială și amărăciune.

NOTE ȘI VARIANTE

Aparatul critic al ediției de față cuprinde *note, variante* selective, *indici* și *glosar*.

Notele conțin indicații bibliografice pentru fiecare scriere în parte, informații privitoare la geneza lor, aprecieri și comentarii ale criticii contemporane cu scriitorul sau ale unor personalități de seamă care au studiat creația lui Delavrancea după moartea acestuia.

Citatele din corespondența lui Delavrancea sau din alte manuscrise inedite, folosite, atât în studiul introductiv, cât și în cuprinsul notelor și la care nu am indicat sursa, au fost reproduse din documentele aflate în posesia descendenților lui Delavrancea, sau în fondul Mărgărita Miller-Verghi. De asemenea, atunci când a existat originalul scrisorilor, s-a făcut și îndreptarea citatelor reproduse din ediția I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*.

Volumul total al variantelor lui Delavrancea pentru fiecare dintre scrierile sale este neobișnuit de mare, dovadă că de la o ediție la alta scriitorul a fost preocupat de perfecționarea scrisului său. Selecția riguroasă pe care am făcut-o a urmărit să pună în lumină bogăția lexicului, structura sintactică și evoluția stilului lui Delavrancea.

Pentru a ușura munca cercetătorului, am dat întâi ultima formă la care a ajuns Delavrancea, respectiv forma din textul de bază, apoi, în ordine cronologică, toate variantele anterioare ale textului. La sfârșitul fiecărei variante se indică volumul sau periodicul din care a fost selectată. Pentru simplificare, am notat volumele cu anul apariției lor, iar periodicele, cu titlul abreviat.

Pagina și rândul trimiterilor din variante și din indici, se referă la textul din ediția de față.

Atît în subsolul paginilor, cît și în aparatul critic am folosit
 în unele cazuri, abrevieri pentru titlul periodicelor sau al volu-
 melor și edituri, abrevieri al căror indice îl dăm în această
 notă, în ordinea lor alfabetică

LISTA ALFABETICĂ A ABREVIERILOR

Alm.	= Almanahul literar și ilustrat
An. Ac. Rom.	= Analele Academiei Române
Art. proz. rom.	= Arta prozatorilor români
B.A.R.S.R.	= Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
B.p.t.	= Biblioteca pentru toți
C.f.i.	= Calendarul familiei ilustrat
C.i.b.	= Calendarul ilustrat bucureștean
C.L.	= Calendarul Ligei
C.p.r.	= Calendarul patriotului român
Com. sat.	= Comoara satelor
Cont.	= Contemporanul
Conv. crit.	= Convorbiri critice
Conv. lit.	= Convorbiri literare
Dem.	= Democrația
D. o.	= Drepturile omului
Ed. Cug.	= Editura Cugetarea
E.S.P.L.A.	= Editura de stat pentru literatură și artă
E.P.L.	= Editura pentru literatură
Ep. lit.	= Epoca literară
Fam.	= Familia
Fl.	= Flacăra
Fl. alb.	= Floarea albastră
F. pt. t.	= Foaia pentru toți
F.F.C.	= Folklore Felows Communications
Gaz. lit.	= Gazeta literară
Ist.lit. rom.	= G. Călinescu, Istoria literaturii ro- mâne de la origini pînă în prezent
Ist. lit. rom. cont.	= N. Iorga, Istoria literaturii române contemporane
Lib.	= Liberalul
Lit. șt.	= Literatură și știință
L. l.	= Lupta literară
Naș.	= Națiunea
Rev. dem. rom.	= Revista democrației române
Rev. fund.	= Revista fundațiilor regale
Rev. ist.	= Revista istorică a arhivelor României
Rev. lit.	= Revista literară
R. n.	= Revista nouă
Rom.	= Românul
Rom. lib.	= România liberă
Roum. ill.	= La Roumanie illustrée
Typ. Șt. Mih.	= Typo-litografia Șt. Mihailescu

Univ.	= Universul
Univ. lit.	= Universul literar
V. rom.	= Viața românească
V. naț.	= Voința națională

Intrucît în ediția de față ordinea scrierilor a fost stabilită după criteriul cronologic al primei lor apariții în periodic sau în volum, dăm mai jos sumarul tuturor volumelor antume.

Volumele antume sînt următoarele:

- 1 *Sultânica* — De la Vrancea — Buc., Tipo-litografia St. Mihalescu, 1885, 267 pagini. Cuprinde: *Sultânica*, *Fanta-Cella*, *Palatul de cleștar*, *Iancu Moroi*, *Șuer*, *Sorcova*, *Răzmirița*, *Odinioară*.
Fiecare dintre cele opt scrieri pe care le cuprinde volumul este dedicată unui prieten, fiecare are vignete de început și finale, al căror autor ar putea fi chiar Delavrancea.
- 2 *Liniste* (nuvelă) — De la Vrancea — Buc., Librar-editor Ig. Haimann, 1887, 83 pagini cuprinzînd numai nuvela *Liniste*, dedicată *Mariei Ștef. de la Vrancea*. Vezi și nota la *Liniste* în ediția de față, p. 387-390.
- 3 *Trubadurul* — De la Vrancea — Buc., librar-editor Ig. Haimann, 1887, 268 pagini. Cuprinde: nuvela *Trubadurul*, împărțită în două capitole — *Zina*, *Noaptea* —; *Din memoriile Trubadurului*, purtînd supratitlul *La Șosea*, *Zobie*, *Văduvele*, *Milogul*, *Liniste*.
- 4 *Paraziții* — De la Vrancea — Buc., Ed. Ig. Haimann, 1892, 333 pagini. Cuprinde: *Paraziții*, *Hagi-Tudose*, *Bursierul*, *Irinel*, *Domnul Vucea*.
Volumul a fost premiat de Academia Română.
Vezi și notele la *Paraziții* în ediția de față, vol. II, p. 408-412.
- 5 *Între vis și viață* — Delavrancea — Buc., Librari-editori E. Graeve et Comp., 1893, 300 pagini. Cuprinde: [Prolog], *Poveste*, *Neghiniță*, *Nu e „giaba” cafea*, *Norocul dracului*, *Sentino*, *Moș Crăciun*, *Apă și foc*, *Dăparte, dăparte...*, *Bunicul*, *Marele Duce*, *Bunica*, *Două lacrimi* [Epilog], *Înainte de alegeți*.
Ultima pagină a volumului poartă specificația: „Acest volum a fost imprimat în atelierul *Voinței naționale*, Strada Academiei, nr. 4, București, 24 aprilie 1893”, ceea ce denotă că librarii-editori au suportat cheltuielile imprimării.

Vezi și nota de la *Înainte de alegeri*, în ediția de față vol. II, p. 384-390.

6 *Hagi-Tudose* — Tipuri și moravuri — Delavrancea — Buc., Socec et Comp. Librari-editori, 1903, 288 pagini. Scrierile din volum sînt precedate de o scrisoare adresată de Ioan I.V. Socec, la 15 septembrie 1902, lui Delavrancea, în care îi cere permisiunea de a-i edita nuvelele, reproșindu-i că arată o „indiferență neexplicabilă” față de propria sa operă; se publică și răspunsul lui Delavrancea, din 20 septembrie 1902, pe care îl reproducem mai jos:

„Domnule Socec, cunosc și admir dragostea casei Socec pentru limba și literatura românească. Nu mă îndoiesc de jertfele pe cari le-ați făcut pentru dezvoltarea noastră literară și nu cred că răsplata v-a fost vreodată potrivită cu jertfele, ba mă tem că eu voi contribui, cu editarea lucrărilor mele, să sporesc disproporția dintre jertfe și răsplată.

Ceea ce d-ta numești indiferență inexplicabilă este, d-le Socec, indiferență explicabilă. Iacă un subiect de discutat, nu din cauza încercărilor mele literare, ci dintr-un punct de privire mai general și mai nalt. Mă voi încerca să-l studiez, cît voi putea mai de aproape, cu ocaziunea editării volumului următor.

Întrucît mă privește, n-am ieșit, nici direct, nici indirect din atitudinea de a nu răspunde nici laudelor exagerate, nici criticelor, unele meritate, altele triviale.

Consimț, d-le Socec, la propunerea d-tale și doresc ca editorul să aibă ceva mai mult noroc decît acela pe care l-a avut autorul.

Al d-tale prieten
Delavrancea”.

Volumul cuprinde: *Hagi-Tudose, Irinel, Domnul Vucea, Văduvele, Bursierul, Înainte de alegeri, Sorcova, De azi și de demult.*

7 *Între vis și viață* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1903, 265 pagini. Cuprinde: [Prolog], *Poveste, Neghiniță, Nu e „giaba” cafea, Dăparte, dăparte..., Sentinc, Norocul dracului, Fanta-Cella, Moș Crăciun, Șuer, Palatul de cleștar, Pravoslavnicul și slăninele, Bunicul, Marele Duce, Bunica, Două lacrimi.*

- 8 *Paraziții* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1905, 146 pagini. Cuprinde numai *Paraziții*.
- 9 *Sultănica* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1908, 206 pagini. Cuprinde: *Sultănica*, *Zobie*, *Răzmirița*, *Milogul*, *Iancu Moroi*, *Odimioară*.
- 10 *Stăpînea odată...* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, Bibl. Socec, nr. 56, 1909, 20 pagini. Cuprinde numai basmul *Stăpînea odată...*
- 11 *Liniste. Trubadurul. Stăpînea odată...* — Delavrancea — Buc., Ed. Socec, 1911, 271 pagini. Cuprinde: *Liniste*, *Stăpînea odată...*, *Trubadurul*, *Din memoriile Trubadurului*.
- 12 *Norocul dracului* — Delavrancea — Buc., Ed. Alcalay, Biblioteca scriitorilor români, nr. 1, 1916, 66 pagini. Cuprinde: *Norocul dracului*, *Bunicul*, *Două lacrimi*.

p. 1

SULTĂNICA

A apărut pentru prima oară în *România liberă*, București, anul VII, 1883, nr. 1.710, 9 martie, p. 2—3; nr. 1.712, 11 martie, p. 2—3; nr. 1.713, 12 martie, p. 2—3; nr. 1.714, 13 martie, p. 2—3; nr. 1.715, 15 martie, p. 2—3; în *Foiața ziarului*, la rubrica-foileton *Zigzag*, cu mențiunea: (nuvelă) dedicată: „Lui Dinu Radu Golescu”; semnată *Argus*.

S-a reproduș un fragment intitulat *Începutul lui dechemvrie*, în antologia *Autori români moderni XX*, de Lazăr Șăineanu, Craiova, Instit. de editură Ralian și Ignat Samitca, 1895, p. 291. S-a mai reproduș un fragment intitulat *Începutul lui decemvrie (Din Sultănica)*, în *Antologie I — Bucăși alese din scriitorii veacului XVIII și XIX*, întocmită de A. Steuerman, Iași, Ed. Librăriei școalelor Frații Șaraga, 1895, p. 182—183. S-a tipărit apoi în volumele *Sultănica*, București, tip Șt. Mih., 1885, p. 3—60, semnat *De la Vrancea*; *Sultănica*, București, Ed. Socec, 1908, p. 1—52, semnat *Delavrancea*.

Reproducem textul ediției din 1908.

Se pare că nuvela are la bază o întâmplare reală, după cum își amintea vărul scriitorului, Nicuță Papiniu. De altfel, în planul orașului București, întocmit de Borrodzyn în 1852, găsim menționată casa unei *Sultana*, în spatele bisericii Delea-

Nouă, cam peste drum de casa în care a copilărit scriitorul. Ambele clădiri există și astăzi.

Se poate admite deci că o întâmplare asemănătoare cu a eroinei din nuvela lui Delavrancea a impresionat lumea din Bariera-Vergului în așa măsură, încât amintirea ei s-a păstrat pînă în anii copilăriei scriitorului, care face din ea subiectul primei sale scrieri importante. Presupunerea este întărită și de adnotarea Mariei Delavrancea pe textul tipărit al discursului de recepție rostit de Ovid Densusianu la Academie în 1919. Considerînd neîntemeiată afirmația acestuia, că „Sultânica este banală” și că „romantic se arăta Delavrancea cînd venea să ne povestească viața simplă și chinuită a Sultânicăi, al cărei suflet ne amintește ce am citit în atîtea descrieri cu peripeții sentimentale”¹, Maria Delavrancea scrie: „Nu e adevărat! Sultânica nu e banală!... nu ca să fie romantic, ci pentru că așa era realitatea.”²

Prin toponimie — Rîul Doamnei, Rîul Tîrgului, satele Domnești și Berivoești, muntele Popău și Obîrșia Ialomiței — Delavrancea plasează întâmplarea în împrejurimile Cîmpului, pentru care a avut o statornică preferință, deși casa Kivului are ceva din înfățișarea casei părintești a scriitorului din Calea Vergului nr. 166.

Sultânica a fost creată în primele luni trăite la Paris, pe cînd locuia împreună cu Dinu și George Radu Golescu și cînd, în scrisorile către Elena Miller-Verghi și către fratele său, Constandin, dezgustul față de moravurile burgheze, din țară și din străinătate, se împletea cu dorul de patrie.

În decembrie 1882 Delavrancea scrie cu privire la *Sultânica*:

„...Mă prepar pentru un concurs. Am scris o novelă; în cîrînd va apare în foiletonul *Rom. liber*.”³

Între timp, apărînd în nr. 1.694 din 18 februarie al *României libere*, 1883, p. 2—3, o nuvelă nesemnată, intitulată *Mărioara*, prietenii din țară i-o atribuie lui Delavrancea, care protestează jignit și, fără a menționa titlul creației sale, dă informații cu privire la viitoarea apariție și la conținutul nuvelei *Sultânica*:

„Nuvela ce am trimes-o eu îmi scrie conu Laurian că o păstrează pentru n-rul literar al *Rom. lib.* ce voiește să scoată.

¹ O. Densusianu, *Barbu Delavrancea*, Buc., Tip. Urbana, 1919, p. 5.

² Exemplarul adnotat olograf se află la Bibl. Acad. R.S.R.

³ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 373.

Subiectul e țărănesc, și pe cît am putut am păstrat maniera d-a mă exprima aproape țărănească. Nu știu ce impresie îți va lăsa. Vom vedea. Mi-e teamă că... sunt sigur că nu-ți va plăcea. În tot cazul, vei găsi părți, or pagine, or rînduri, or cuvinte cel puțin cari îți vor plăcea.¹

Suplimentul literar al *României libere* la care se referă Delavrancea în această scrisoare a apărut abia în 1884, așa încît *Sultânica* se publică tot la rubrica-foileton *Zigzag*, a cotidianului *România liberă*.

La 9 martie 1883, într-o casetă specială de pe prima pagină, *România liberă* anunță:

„Începem astăzi publicarea unei novele originale — *Sultânica* — pe care unul din colaboratorii noștri de la Paris a scris-o pentru *România liberă*. Nu ne îndoim că cititorii vor fi mulțumiți a-și plimba gîndul prin satele noastre și a privi scene mișcătoare din viața țăranilor noștri.”

După apariția nuvelei, într-o scrisoare de la 28 mai 1883, adresată Elenei Miller-Verghi, scriitorul subliniază încă o dată noutatea temei și a limbii folosite în creația sa:

„...Nu știu de v-a plăcut nuvela mea. Are peisagiile ei, are unele culori cari se ridică peste banalitățile comune. Și-apoi nu fac uz de o limbă veștedă și terfelită de orice gazetar... p-alocurea e o limbă cam grea și cam greoaie [pentru cei ce nu cunosc pe țărani bine...]”²

Sultânica a fost viu discutată în salonul Elenei Miller-Verghi, după cum reiese dintr-o scrisoare păstrată fragmentar, trimisă de Delavrancea de la Paris:

„Mă bucur că ți-a plăcut nuvela mea. Vom discuta-o la vară. Cu toată plăcerea, voi cerca a mi-o susține. E adevărat că am unele cuvinte pe cari nu le-ai înțeles; sunt sigur însă că pe unele nu le-ai înțeles din cauza greșelilor de tipar ce mi-au lăsat cu duiumul pe bieteile mele pagine. Nu știu cum ai susținut bunul *Sultânichii* deoarece nu te explici de loc, nu știu de asemenea în ce chip a lăudat-o Don Padil; ceea ce însă m-a bucurat a fost așteptarea *Kohii*. (Mărgărita Miller-Verghi — n.n). Am avut o consolare pe care nu ți-o poți imagina: am rămas încredințat că există un om... care m-a înțeles. Mi-a spus o vorbă și-a fost

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, 6 martie 1883, inedită.

² I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 399 — 400.

destul. A devinat toată lupta mea. N-a vorbit nici de evenimente cari n-au nici o importanță, nici de moravuri pe cari nu le cunoștea, nici de caractere deoarece erau numai niște tipuri, dar... aici nu-ți mai spui..."

Este clar că în salonul Elenei Miller-Verghi s-au ridicat glasuri care au criticat „evenimentele”, „moravurile” și „caracterele” nuvelei și că Elena Miller-Verghi, fiica ei, Mărgărita, și Don Padil (Duiliu Zamfirescu) au apărat-o. Nu cunoaștem termenii în care s-a pronunțat Duiliu Zamfirescu atunci despre *Sultânica*, dar ei trebuie să fi fost deosebit de elogioși, cu toate deosebirile dintre el și autorul *Sultânicăi*, care scrie în aceeași scrisoare:

„...Mă surprinde însă ca să fi găsit ceva bun în novela mea, deoarece sistemul meu d-a descrie, d-a concepe, d-a detalia, d-a vedea în lume, în fine, e aproape cu totul opus d-al lui (Duiliu Zamfirescu — n.n.). Firi mai deosebite e aproape cu neputință d-a găsi...”¹

Delavrancea întuise just aceste deosebiri dintre temperamentele și concepțiile lor de viață. Foarte curînd, începuturile de simpatie și prețuire reciprocă dintre el și Duiliu Zamfirescu se destramă, avînd drept cauză — se pare — o întîmplare lipsită de semnificație. Locuind în camere vecine la Hotelul „Metropol” din București, Duiliu Zamfirescu a surprins, pe la începutul lui noiembrie 1884, pe Delavrancea și Vlahuță citind cu glas tare din romanul său *În fața vieții*, rîzînd și comentîndu-l defavorabil. Aceasta se pare că a provocat rup-tura definitivă dintre ei. E mai probabil însă că minimalizarea creației populare de către Duiliu Zamfirescu să fi constituit reale motive de îndepărtare a celor doi scriitori, a căror personalitate se cristalizează în aceleași condiții și în aceeași vreme. Inimitatea lui Duiliu Zamfirescu față de Delavrancea se manifestă, de altfel, printr-o acțiune precisă: în 1887 el îndeamnă pe A.Costin (N. Petrașcu) să scrie o cronică defavorabilă despre volumele *Sultânica* și *Trubadurul*. Duiliu Zamfirescu îl recomandă apoi pe N. Petrașcu lui Titu Maiorescu. Foarte curînd, N. Petrașcu va citi studiul său în cercul „Junimii”, de față cu „Carp, Negruzzi, Odobescu, Pogor, Caragiale și alți trei-patru”²,

¹ Sublinierile lui Delavrancea.

² N. Petrașcu, *Biografia mea*, în I.E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, 1938, p. CXXXIV.

FOIȚA «ROMÂNIEI LIBERE»

— 4 Martie —

ZIG-ZAG

SULTANICA

(NOVELA)

Pe stânga albiat încerc să incolă-
cească rîul Doamnei, razna de satul
Domnești, se vede o casă albă ca lap-
tele, cu giurgiuveană geamurilor în-
condeiață în roșu și albastru. Perva-
zurile usii curate ca un pa har, prispă
din față e lipită cu pământ galben, car
pe creasta casei, d'o parte și de alta,
scartie la fie-ce bălale de vînt două
limbi de finichea așezate pe două gîn-
ge ca gîgălicea. Curtea îngrădită în
nuele de alun are hembare de fag, o-

bor de vite și un grajd pus la pă-
mînt pe patru grinzii groase.

Ast cămin fusese odinioară cu rost
ales, pe cînd trăea jupîn Kivu. Era
chiabur reșosatul, dar biata Kivuleasă,
rămășă singură, ca femeia, a luptat
cu inima nu joi gîndul, s'a prăpă-
dit cu firea, că de, Sultânica ajunsese
fătă mare; dar cînd e să i meargă rîu
omului pe or-ce-o pune mîna se spar-
ge. De cîte-ori n'o podideau lacrimile
pe biata bătrîna privind acareturile
mari, arătoase și pline de săracie și
pustiu. Nu cînea de pomăni, da și
viața de azi pînă mîine, viață e or
foc? Două juncănași, o vacă, două cir-
iani, zece oi și un berbec e sărăcie lu-
cie la o vatră de care țineau opt po-
rechi de hoi ungurești, guse vaci cu
ușgerul cît căldarea, nouă cai iuți ca
săgeata și o turmă de oi ce umplea va-
lea rîului de behăit cînd coborau des-
pre munte.

E începutul lui Decembrie.

A dat Domnezeu zăpadă nemîlîită;
și cade, cade pîsderie măruntă și desă
ca făina la cernut, venturată d'un cri-
vîț ce te orbeste. Muscele dorm sub
zăpadă de tref palme, pădurile în de-
părtare, ou tulpini fumurii, ciucurate

DE LA VIANČEA

SULTANICA

PANTA CELLA

PALATUL DE CLESTAR — IANCU MORCI — SUER

JORDOVA — RAZMURIS — ODINOVA

INCURRERE

INCURRERE

1883

Foiletonul ziarului
România liberă de
la 9 martie 1883, în
care apare pentru
prima dată nuvela
Sultânica, semnată Ar-
gus; Coperta ediției
princeps (1885) a vo-
lului *Sultânica*

scotînd în evidență intenționat părțile mai puțin realizate ale nuvelor.

După întoarcerea lui Delavrancea în țară, *Sultânica* a fost citită de autor într-un cerc de prieteni, în casa lui Gr. Petroni, director în Ministerul Justiției și consilier la Curtea de apel din București, după cum ne informează în 1889 Vlahuță, care corespondase cu autorul *Sultânicii* încă din epoca elaborării nuvelei:

„La Petroni, d-l și d-na Gr. Păucescu și bunul meu prieten de la Vrancea, de curînd întors de la Paris... După masă, de la Vrancea ne citește o nuvelă: *Sultânica*. Parcă-l aud.”¹

Nuvela *Sultânica* a dat numele primului volum de proză al lui Delavrancea, apărut la 18 iulie 1885, și „depus la toate librăriile din capitală”, așa cum anunță *România liberă* la rubrica *Bibliografie*. Anunțul adaugă că „s-au scos din aceste nuvele 50 ex. de lux numerotate, preț 10 lei, care se află depuse la autor, Hotel «Metropole»”.

Pe coperta interioară a unuia din aceste exemplare, Delavrancea încrustează autoportretul său, lucrat în peniță și tentă, publicat pentru prima oară de Emilia Șt. Milicescu în volumul *Delavrancea — om, literat, patriot, avocat*, Buc., Ed. Cugețarea, 1940.

Întregul volum *Sultânica* din 1885 este dedicat: *Prietenilor*.

Nuvela a fost parodiată de I.L.Caragiale, sub titlul *Smărăndița*. Anunțată în rubrica *Știri literare* din nr. 34 al *Moftului român*, la 3 iunie 1893, publicarea parodiei *Smărăndița* — roman modern — se întrerupe la 17 iunie 1893, motivîndu-se că librăria editoare intenționează să o tipărească „într-un volum elegant”.

Parodia a fost socotită de mulți, printre care și autorul notelor la ediția I.L.Caragiale — *Opere*, vol. 3, E.P.L., 1962, p. 708, o simplă glumă. Unele documente, însă, pe lângă înclinarea naturală a lui Caragiale spre satiră, relevă și un fond de supărare reală, provocată poate de decernarea premiului „I. Heliade Rădulescu”, de 5.000 de lei, lui Delavrancea, pentru volumul *Paraziții*, în martie 1893.

Parodia era, pe de o parte, un atac indirect la adresa Academiei, care, cu doi ani în urmă, respinsese de la premiu volumul de teatru al lui Caragiale, iar pe de alta, urmarea unor

¹ Al. Vlahuță, *O schifă (Gr. Petroniu)*, Rom. lib., XIII (1889), nr. 3.445 (12/24 martie), p. 2—3.

lizată decît prin nuvelele cuprinse în volumul *Fără titlu* a lui Duiliu Zamfirescu, remarcînd că acesta „n-a atins totuși niciodată vioiciunea închipuirii lui Delavrancea în reprezentarea naturii și a omului”¹. Viziunea idilică a scriitorului a făcut, pe bună dreptate, pe unii critici literari să considere *Sultănica* o creație „presemănătoristă”. În recenta sa monografie Al. Săndulescu observă însă că „regretul după gospodăria cuprinsă a chiaburului Kivu... e însoțit de o critică efectivă a moralei burgheze”², și că în *Sultănica* „avem un nou caz de inadaptare, de ruptură definitivă între erou și mediul social”³. Nuvela de debut a lui Delavrancea marchează, desigur, un moment de progres în dezvoltarea nuvelisticii românești.

Un amănunt interesant: nuvela *Sultănica* a fost dramatizată. La 31 martie 1925, la festivalul organizat de Casa Artei la Teatrul din București, în folosul studenților artiști din Paris, s-a prezentat dramatizarea nuvelei, rolurile *Sultănica*-Drăgan fiind interpretate de frații Berindei.

VARIANTE

- p. 1, r. 4 D-a stînga Rîului Doamnei 1908/ D-a stînga albiei în care să incolăcește Rîul Doamnei *Rom. lib.*, 1885;
- r. 5—6 ca laptele, cu ferestrele încondeiate cu roșu 1908/ ca laptele, cu giurgiuveaua geamurilor încondeiată în roșu *Rom. lib.*/ ca laptele, cu jurul geamurilor încondeiat în roșu 1885.
- p. 2, r. 12 fumurii, par cercelate 1908/ fumurii, ciucurate de ninsoare, par cercelate *Rom. lib.*, 1885;
- r. 15—17 croncăie căutînd spre păduri. Viscolul să întefește. Vîrtejele trec dintr-un colnic într-altul. Și amurgul 1885, 1908/ croncăie cătînd spre păduri; aripile filfîie și taie cu îndîrjire aerul des. Viscolul se întefește; vîrtejele trec de la o colină la alta; și amurgul *Rom. lib.*;
- r. 25—26 primărie. Lumini gălbui de văpăiță 1908/ primărie. Noaptea cade ticnită; lumini gălbui de văpăiță *Rom. lib.*, 1885.
- p. 3, r. 21 hangiu venetic, bogat putred, să răsfoia 1908/ hangiu, de viță venetică, bogat putred de bani, se răsfoia.

¹ T. Vianu, *Art. proz. rom.*, Buc., Ed. Cont., 1941, p. 182.

² Al. Săndulescu, *Delavrancea*, E.P.L., 1964 p. 151.

³ *Idem*, p. 154.

- Rom. lib.*/ hangiul, de viță venetică, bogat putred, să răsfoia 1885;
- r. 27—29 icoane, două plapămi groase. Spre răsărit 1908/ icoane-s așezate cu rînduială, două plapăme groase ca la trei degete, umplute cu lînă albă, trecută prin dărac și dată la piepteni. Spre răsărit *Rom. lib.*, 1885.
- p. 4, r. 9—10 sub soare. Chipul ei 1908/ sub soare. Potrivită la nălțime, smeadă, iute la fire ca lemnele ujujite. Chipul ei *Rom. lib.*, 1885;
- r. 23—24 au jinduit-o. În horă 1908/ au jinduit-o; ea, n-aude, nu vede; nu doară c-ar fi fudulă să nu-i ajungi cu strămurărița la nas, dar inima, bat-o pustia; să fii și cu stemă-n frunte, n-o frîngi, tot degeaba. Cînd să prinde-n horă *Rom. lib.*, 1885;
- r. 39—40 cîțiva flăcăi dau iama prin fete 1908/ cîțiva flăcăi, știi mai pospal între ceilalți, dau valma prin fete *Rom. lib.*, 1885.
- p. 5, r. 8 pe spate. Sultănica 1908/ pe spate. Și cite și mai cite; d-aia Sultănica nu vrea să știe de ce face lumea, dacă rostul ei nu merge cu suvelnița altuia. Sultănica *Rom. lib.*, 1885;
- r. 28—30 mai curat. Cînd Ioniță Rotarul, om chipeș și hazliu, s-a încercat 1908/ mai curat. Nici un flăcău n-a călcat-o pe papuc. Cînd Ioniță Rotarul, altfel om chipeș, hazliu, năzdrăvan de te ții cu mîna de inimă, s-a încercat *Rom. lib.*/ mai curat. Cînd Ioniță Rotarul — altfel om chipeș, hazliu, năzdrăvan de te ții cu mîna de inimă — s-a încercat 1885;
- r. 31—32 strigat: — Mi-aș tăia 1908/ strigat ca să-i meargă la urechi și la creieri: Mi-aș tăia *Rom. lib.*, 1885;
- r. 32—33 buzele! Ce pune a 1908/ buzele! Rotarul a văzut că nu e de șagă ș-a tăcut cum să tace; a mai jucat el, da' tot simțea un fer roșu la lingurea. Pînă aci calea-valea. Iar ce pune a *Rom. lib.*, 1885;
- r. 35 în papură, e cînd apucă 1908/ în papură și păcate-n mandalici e jarul de pe sufletul Sultănichii cînd apucă *Rom. lib.*/ în papură și păcate-n mîndălaci, e cînd apucă 1885;
- r. 37—38 vezi, la răvărsatul zorilor, că o ia rara-rara prin fineață. Galbenă 1908/ vezi pe cînd mura începe a bate-n

- negru că o ia rara-rara prin finețe: abia se ridică soarele d-o săgeată, e galbenă *Rom. lib./* vezi la răvârsatul zorilor, că o ia rara-rara, prin fineață; e galbenă 1885;
- p. 5 r. 38 — p. 6 r. 1 cearcine vinete în jurul ochilor 1908/ cearcine vinete ca porumba acoperită de brumă împrejurul ochilor *Rom. lib.,* 1885.
- p. 6, r. 2—3 două. Vîntul bate holdele. Izvoarele dau d-a dura 1908/ două, parc-ar înțelege ce spune vîntul holdelor, ce grăiește murmurul apei care dă d-a dura *Rom. lib.,* 1885;
- r. 11—15 Rîul Doamnei, privind, ca dusă de pe lume, la roșeața apusului. Obosită de gînduri, se întorcea spre casă cu căntătura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de sete. Și de întîlnia 1908/ Rîul Doamnei: privea, dusă de pe lume, sîngele apusului întins pe cer și zărit prin desișul unui nucet sălbatic. Și-asmuțea gîndul, îl gonea din muchie în muchie, din colină în colină, de p-un plai p-altul, pînă cînd, obosită de nu știu ce, pleca spre casă cu căntătura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de i să înclieia scuipatul, și de întîlnia *Rom. lib./* Rîul Doamnei: privea, dusă pe de lume, sîngele apusului întins pe cer și zărit prin desișul unui nucet sălbatic. Își azmuțea gîndul, îl gonea din muchie în muchie, de p-un plai p-altu, pînă cînd, obosită de gînduri, pleca spre casă cu căntătura-n jos, cu un nod în gît, cu gura friptă de i se înclieia scuipatul; și de întîlnia 1885;
- r. 24—25 scorneau. — Sultănica 1908/ scorneau: că zău te face să zici, într-o amărăciune, că inima e dată omului să țîșnească venin și gura să clevească. — Sultănica *Rom. lib.,* 1885.
- p. 7, r. 1 gură dulce—ba la un giugiulit 1908/ gură dulce, mai la o îmbrățișare, că dacă mijlocul e mlădios ca pletele sălciei cît e fraged și subțirel, mai la un giugiulit *Rom. lib./* gură dulce, mai la o îmbrățișare, că d-aia mijlocul e mlădios cît e fraged și subțirel, mai la un giugiulit 1885;
- r. 5—7 fără soboli. S-auzea 1908/ fără soboli. Așa creștea pica împotriva Sultănichii, ca iarba rea, și mulți îi purtau pizmă și-i dospeau gînd rău. S-auzea *Rom. lib./* fără soboli. Așa creștea pica împotriva Sultănichei, ca iarba rea, și mulți îi purtau ură și-i dospeau gînd rău. S-auzea 1885;
- r. 11 poala mă-sei. Se alipi 1908/ poala mă-sei. Se simțea moleșită; ar fi vrut să-și moaie un dor ascuns ce mugea

- în ea ca vîntul în văzduh. Se alipi *Rom. lib./* poala mă-sei. Să simțea moleșită; ar fi vrut să-și domolească un dor ascuns ce mugea în ea ca vîntul în văzduh. Să alipi 1885;
- r. 34—36 Bietul tat-tău se uita mîndru la bogăția lui cînstită. Parcă-l văz, c-o mîină în șerparu-i civit, alergînd de colo-colo. Ce hărnicie 1908/ Bietul tat-tău intra mîndru în bogăția sa cînstită, că multă apă trecuse pe Rîul Doamnii, și multă sudoare îi scăldase mădulările, pîn-ajunsese obraz cu ale lui. Parcă-l văz c-o mîină în șerparu-i civit, alergînd di colo-colo, poruncind, stropolind, și, de, cîteo-dată, aprins, înjurînd de lapte, atît îi era toată vorba rea. Ce hărnicie *Rom. lib./* Bietul tat-tău intra mîndru în bogăția sa cînstită, că multă apă trecuse pe Rîul Doamnei și multă sudoare îi scăldase mădulările pîn-ajunsese obraz cu ale lui. Parcă-l văz, c-o mîină în șerparu-i civit, alergînd di colo-colo. Ce hărnicie 1885.
- p. 8, r. 1 ca briciul. Tu erai mică 1908/ ca briciul: fînul cădea pale-pale și din fitece pală făceau un snop. Tu erai mică *Rom. lib., 1885;*
- r. 4—5 — Bietul tata!... Focul pîlpîia 1908/—Bietul tata, mormăi Sultănica, îl visez neconținut; îl simț, îl auz, dar n-are chip. Focul pîlpîia *Rom. lib./*—Bietul tata, mormăi Sultănica. Focul pîlpîia 1885;
- r. 5—7 Mușcelele alburii abia se mai zăreau prin geamuri. În toiul verii 1908/ Mușcelele alburii se zăreau prin geamuri, topite într-o cîmpie întinsă. Vîntul colinda cu un vuiet de cutremur. În temeiul verii *Rom. lib./* Mușcelele alburii să zăreau prin geamuri, topite într-o cîmpie întinsă. Vîntul colinda cu vuiet de cutremur. În temeiul verei 1885;
- r. 10 în barbă. Uite așa 1908, 1885,/ în barbă. Te alinta că se prăpădea de dragostea ta; erai cea din urmă odraslă și îndrăgosteam prin tine pe toți cari nu mai erau. Uite așa *Rom. lib.;*
- r. 17 Sultănica mamei... Într-un an 1908/ Sultănica mamei, într-o zi a căzut bici de foc pe căminul nostru. Nu s-a ales praful de temeiul casei. Într-un an *Rom. lib., 1885;*
- r. 20—21 s-a-nbolnăvit. Cînd ș-a dat sufletul, mă strîngea 1908/ s-a-nbolnăvit. S-a zvîrcolit ca în gură de șarpe, n-ar mai răbda mila Domnului pe dușmanii săi; a luptat

- cu moartea zile negre, zile lungi. Când ș-a dat suflarea, mă strîngea *Rom. lib., 1885*;
- r. 24—26 curgeau picături mari pe vatra de cărămizi calde, și de unde cădeau să ridicau aburi 1908/ curgeau șiroaie peste șiroaie pe vatra de cărămizi și, de vîlvătaia buturilor, cum cădeau, să înălțau în aburi *Rom. lib., 1885*;
- r. 27—28 sărind în sus. Îi dau foc... să arză 1908/ sărind în sus, cu vinele gîtului groase și întinse ca frînghia de rufe, mîine voi ușura țărîna tatei; pîrjol nemiluit va cădea pe capul grecului; îi dau foc, de cum s-o revărsa de ziuă, să arză *Rom. lib., 1885*;
- r. 30 îngheță văzînd pe Sultănica 1908/ îngheță locului; toți nămeții d-afară îi simți înlăuntrul ei, cînd văzu pe Sultănica *Rom. lib., 1885*;
- r. 41—p. 9, r. 1 icoane. — Am să-ți fac o rugăciune 1908/ icoane. Cînd așternură și dederă plapăma d-a lungul patului, Sultănica luă vorba, și cît p-aci era să se împedice d-un scăunel rotund, cu trei picioare. — Am să-ți fac o rugăciune *Rom. lib., 1885*.
- p. 9, r. 7 cu tot amarul de care era covîrșită 1908/ cu tot amarul și ahtiatul de care era covîrșită *Rom. lib., 1885*;
- r. 9— De, maică, s-a cam umplut 1908/ — De, bunico, s-a cam umplut *Rom. lib., 1885*;
- r. 12 judecata d-apoi... O să plouă 1908/ judecata d-apoi, o să treacă lumea prin valea lacrărilor, o să plouă, *Rom. lib., 1885*;
- r. 14 din morminte!... Domnul 1908/ din morminte, și brazda omenească tot n-o să zămislească pocăință! Domnul *Rom. lib., 1885*;
- r. 15—17 păcătoșii... — Să-mi încerc și eu norocul... — Bine 1908/ păcătoșii. — Ei, mamă, să-mi încerc și eu norocul, că cercarea bună roade rele n-are. — Bine *Rom. lib., 1885*;
- r. 22—23 pe Sultănica. Gîndul ei era neîndurat 1908/ pe Sultănica. Niciodată n-avusese răscoală așa de crîncenă în toată firea ei. Gîndul îi era neîndurat *Rom. lib., 1885*;
- r. 27—28 s-ar rușina. Sultănica 1908/ s-ar rușina. Aici nu încape, c-o fi, c-o drege, inima cere, și de cere trebuie să-i dai, că de nu, pace bună, după toată legea, ne-am sfîrși cu toții. Sultănica *Rom. lib., 1885*;
- r. 36—37 Sultănica... des-ar fi vîrft în gaură 1908/ Sultănica: pădurile de s-aprind să sting; iadul, d-ar dezlega Dumnezeu apele, s-ar stinge, dar vîpaia dragostei, ce-ți arde

inima și-ți furnică din creștet pînă la tălpi, nu să stinge cu toate smîrcurile mărilor. De te-ai vîrî în gaură *Rom. lib.*, 1885.

- p. 10, r. 7 multe fete în sat. Unii 1908/ multe fete în sat, ba era în apele lui cît șapte toane de drum. Unii *Rom. lib.*, 1885;
- r. 8—9 București, dar, cum ziceau alții din prietenii lui: Așa e moara 1908/ București, dar mai toți îi cuveneau partea: Așa e moara *Rom. lib.*, 1885;
- r. 34—35 de curînd. I se făcu frică 1908/ de curînd. Era ceva la mijloc; simțea nu știu ce, care o făcea să să rumenească fără să știe cum și ce fel. Începu să-i placă a privi pe Drăgan și abia a-i răspunde la orice cercetare. I să făcu frică *Rom. lib.*, 1885.
- p. 11, r. 7 Sultănica căta alinare 1908/ Sultănica era muncită d-un dor ce n-o încăpea și da din ea prin oftări și lacrimi. Căta alinare *Rom. lib.*/ Sultănica era muncită d-un dor ce n-o mai încăpea și-i năvălea afară prin oftări și lacrimi. Căta alinare 1885;
- r. 15—17 Plaiul, cu podoaba lui, o amețea într-un vîrtej de întristare. Cînd ajunse în vîrf, pămîntul 1908/ Plaiul era dus pe gînduri; o tîra vrînd-nevrînd, o amețea, și mîhnirea mută din el rupea tot hotarul restrîștei ce-o stăpînea. Cînd puse piciorul pe culme, pămîntul *Rom. lib.*/ Plaiul, cu a lui podoabă, o tîra, o amețea într-un vîrtej de durere năpraznică. Cînd puse piciorul pe culmiș, pămîntul 1885;
- r. 19 într-o vultoare... La umbra 1908/ într-o vultoare. Auzul îi urlă ca un orcan. La umbra *Rom. lib.*, 1885.
- p. 12, r. 7—12 duduital dinlăuntru să pornește ca un potop de jale. Sultănichii, privind la vîlvătăile din sobă, i să păruse c-a văzut gura și muncile iadului. Speriată, serepezi din nou la icoane și dădu-n genuchi 1908/ Duduital dinlăuntru, se încinge, se dezvăluie, se apropie; potop de jale se revarsă; țipete ascuțite de femei despletite, p-al căror trup de sînge se încolăcesc șerpi lacomi, zgudui întunericul vecinicii. Sultănica văzu gura și muncile iadului privind vîlvătaiele din sobă. Gonită de spaimă se repede din nou la icoane și dă-n genuchi *Rom. lib.*/ duduital dinlăuntru să încinge, să dezvăluie, să apropie; potop de jale să revarsă. Sultănichei, privind la vîlvătăile din sobă, i se păruse c-a văzut gura și muncile iadului. Gonită de spaimă, să rezezi din nou la icoane și dădu-n genuchi 1885;

- r. 20—21 zile albe duc? Ispita ei 1908/ zile albe duc? Că ies la obraz de omenie și nu sunt hulite, că de aruncă sămînță cîmpului, paiele nu le sunt sterpe; rostul le e rost; adăpostul nu le e chin; copiii lor cresc ca dolofanii, vînjoși, sprinteni și pepenoși. De ce numai ea să fie atît de zbuciumată? Ispita ei *Rom. lib.*, 1885;
- r. 28—29 e scris să vrea... Cine ne-a dat 1908/ e scris să vrea. În cruciș și-n curmeziș gîndurile îi cutreierară mintea. Vitele ce trag la jug să fie mai fericite decît nemernica făptură a omului? Cine ne-a dat *Rom. lib.*, 1885;
- r. 30—32 dragostea în ea... Sultănica strînse pumnii de-i trosniră deștele. În ușa tinzii să auzi 1908/ dragostea în ea. Și răzvrătită contra tuturor alcătuirilor, Sultănica-și descoperi fața, strînse pumnii de-i trosni degetele și călcă-n picioare chinurile ascunse. Abia să întremase, iar la ușa tindei să auzi *Rom. lib.*, 1885.
- p. 13, r. 3—6 Codrii fumurii parcă plutesc în depărtare și ogrăzile sînt albe de zăpadă. Sultănica 1908/ Codrii și ogrădele înecate în fumuriu dorm nălbite de chiciură și zăpadă. Gerul e peste fire, crapă pietrele, amorteșc lighioile dimineții și înfașe făptura întreagă într-o muțenie desăvîrșită. Numai Sultănica *Rom. lib.*/ Codrii și ogrăzile înecate în fumuriu dorm nălbite de chiciură și zăpadă. Gerul e peste fire, crapă pietrele, amorteșc lighioile dimineții și coprinde făptura întreagă într-o muțenie desăvîrșită. Numai Sultănica 1885;
- r. 11—15 în toate părțile. Să tăiasse în gheață. Cîteva picături de sînge căzură pe zăpada albă. Un vînt ușor scutură, din ramurile pomilor, o puzderie de ninsoare. Sultănica 1908/ în toate părțile, încredințată că n-a zărit-o nimeni, abia-abia izbutește să se scoale; diră de sînge lasă pe zăpada albă ca laptele; gheața îi crestase în mîna dreaptă o brazdă lungă și răzbuzată. Alba zilii se împrăștie; o suflare de viață cleatănă ușor ramurile arborilor, scuturîndu-le d-o puzderie de ninsoare. Cea din urmă umbră a văzduhului s-a risipit, s-a stins. Sultănica *Rom. lib.*/ în toate părțile. Gheața îi crestase adînc mîna dreaptă, ș-o diră de sînge lasă pe zăpada albă ca laptele. Alba zilei să împrăștie; o suflare de viață cleatănă ușor ramurile arborilor, scuturîndu-le d-o puzderie de ninsoare. Cea din urmă umbră a văzduhului s-a risipit, s-a stins. Sultănica 1885.

- p. 14, r. 28—30 osos al mamei Stanchii. Dacă ar putea 1908/ osos al mamei Stanchii. Cîte și mai cîte trec prin mintea Sultănichii, gonită chiar de lingă sinul mă-sii, își îndeasă ochii în umăr de-i scapără praf de aur și de smarald. Dar zăduhul ce-o muncește simte bine c-o răpune, c-o sugrumă ziua la miezea mare. Dacă ar putea *Rom. lib.*/ osos al mamei Stanchei. Cîte și mai cîte trec prin mintea Sultănichei, gonită chiar de lingă sinul mă-sei. Dar zăduhul ce-o muncește simte bine c-o sugrumă ziua la miezea mare. Dacă ar putea 1885;
- r. 31—32 să mărturisească tot... Dacă s-ar arunca în rîu?... Dacă ar lua lumea în cap 1908/ să mărturisească tot, poate c-ar mai ușura zăpușala dăznădăjduirii ce-i umflă vinele tîmplelor și le zvîcnește să le mute din locul lor; dacă s-ar arunca în rîu, cu trup cu tot, ș-ar năbuși și chinul; dacă ar lua lumea în cap *Rom. lib.*, 1885.
- p. 15, r. 13 d-lui sublocotenent, Doamne 1908,1885/ d-lui sublocotenent (*muciagi-bașa*, cum îi ziceau diavolii de leate). Doamne *Rom. lib.*;
- r. 21—22 masă rotundă cu trei picioare. Nu e nici un flăcău 1908/ masă rotundă și funducă, bună pentru întins foi de plăcintă și scovergi. Nu e nici un flăcău, *Rom. lib.*, 1885;
- r. 29—30 ris cu hohote. Un pisoi, cu cercei roșii, cu ochii 1908/ ris spornic; un mîțan, cu cercei roșii la urechi, cu ochii *Rom. lib.*; ris spornic; un mîțan cu cercei roșii, cu ochii 1885;
- r. 32 cu chica ciuf, așteaptă să scoată 1908/ cu chica ciuf, cîrlionțată, bălaie ca spicul de secară, așteaptă cu ochii bleoșdiți să scoată *Rom. lib.*, 1885.
- p. 16, r. 31—32 pe Sultânica. Obraz smerit, suflet ascuns... Nu sfîrși 1908/ pe Sultânica; d-aia, vezi, cînd unele cari nu știe cum face găina oul socoteau c-o să fie procopseală mare de capul ei, țineam o dată cu ochii din cap să văd ce nu vedeau ele. Obrazul smerit ascunde suflet ascuns; cine ș-ascunde gîndul ș-ascunde faptele, cine ș-ascunde faptele nu e lucru curat în ce gîndește, în ce vorbește, în ce simte și-n ce face. Nu sfîrși *Rom. lib.*/ pe Sultânica; d-aia, vezi, cînd unele socoteau c-o să fie procopseală mare de capul ei, țineam o dată cu ochii din cap să văd ce nu vedeau ele. Obrazul smerit ascunde suflet ascuns; și nu

e lucru curat în ce gîndește, în ce vorbește, în ce simte și-n ce face. Nu sfîrși 1885;

- r. 34—35 Ce ți-e cu omul! Auzi colo la Safta... Și ea are un copil 1908/ ce ți-e cu omul, nu vede birna din ochiul său și țipă cît îl ia gura la gunoiul din ochiul altuia. Auzi colo la Safta cu cîtă nendurare mușcă din Sultănica, din fiecare cuvînt picură fiere și nu se mai satură; da' dragostea de ele pe unele femei le orbește. Ei, Miră, Miră, Safta are un copil *Rom. lib.*/ ce ți-e cu omul! Auzi colo la Safta cu cîtă nendurare mușcă din Sultănica; din fitece cuvînt îi picură fiere și nu să mai satură. Ei, Miră, Miră, Safta are un copil 1885.
- p. 17, r. 4—5 să sfîrșească cu bine. Acum să-și mute 1908/ să sfîrșească cu bine. Păcat c-avea un obraz ca floarea săpune-lului, alb și dulce, dar ș-a aruncat în el o dihonită de păcură. Acum să-și mute *Rom. lib.*, 1885;
- r. 13—14 răspunse încet Mira. Auzi d-ta 1908/ răspunse încet Mira, în vreme ce dăsfătarea din jurul mesei creștea hărtănind din fata Kivului, iată că Ilinchei ciupitei i-a ros viezura mințile; auzi d-ta *Rom. lib.*, 1885;
- r. 15 fată mare. Se dă ea pe lîngă mulți 1908/ fată mare; e născută cu două ierni înaintea focului; nu știu, zău, cînd o să-i cînte coțofana cu coadă de dăzgovială. Se dau pe lîngă ea mulți *Rom. lib.*/ fată mare; nu știu, zău, cînd i-o cînta coțofana cu coadă de desgovială. Să dă pe lîngă ea mulți 1885.
- p. 18, r. 5—7 abia aveau ca două mere creștești. Zbeguiala 1908/ abia le mijeau ca două mere creștești; și vremea trece cu greu de ia înainte dorul. Cînd să ajungă ele pe cele pepenii? Zbeguiala *Rom. lib.*/ abia le mijeau ca două mere creștești; și vremea trece cu greu de-i ia înainte dorul. Zbeguiala 1885.
- p. 19, r. 8—9 focul tău?... Ce nu făcuse 1908/ focul tău; ce ai? ce te mistuie? ce te face străină inimii mele? Oh! mumă de trei ori oropsită din mila cerească! Și tînguindu-se îndelungă vreme, izbutea a-și dezlega obîrșia plînsului. Ce nu făcuse *Rom. lib.*/ focul tău? ce ai? ce te mistuie? ce te face străină inimii mele? Și tînguindu-se îndelungă vreme izbutea a-și dezlega obîrșia zvîntată a plînsului. Ce nu făcuse 1885.

- p.20, r. 25—27 pînă la glezne... Și învîrtind ochii în cap, aruncă un fulger de privire asupra Sultănichii. — Ai perdut 1908/ pînă la glezne, și vîrtejind ochii roată, aruncă privirea ca o sabie cu două tășuri în obrazul Sultănichii, ce înmărmurise în picioare stană de piatră, țintuită de înfățișarea scoasă din fire a mamei Stanchii. — Ai perdut *Rom. lib.*/ pînă la glezne; și vîrtejind ochii roată, aruncă privirea, ca un paloș cu două tășuri, în obrazul Sultănichei, care înmărmurise stană de piatră, țintuită de înfățișarea scoasă din fire a mamei Stanchei. — Ai perdut 1885;
- r. 39 — p. 21, r. 1—2 la moarte. La trei duminici după Sîn-Petru, soarele poleia lumea în aur cald și tremurător. Zăpușeala 1908/ la moarte! În ziua de Sîn-Petru căldura lui cuptor sosise înaintea vremii. Văzduhul încropea de arsura soarelui ce poleia în aur de pălălaie priveliștele satului; și zăpușeala *Rom. lib.* / la moarte. Cam la trei duminici după Sîn-Petru, în temeiul lui coptor, văzduhul încropea de arsura soarelui, ce poleia în aur de pălălaie priveliștele satului; zăpușeala 1885;
- r. 13—14 se însutise. În fața Hanului Roșu 1908/ se-nsutise fiece ramură se tulpinase. Vrejurile de dovleci se încolăciseră unu peste altu, acoperind gardurile cu foi țepoase și mai late ca foile de lipan. D-aia în fața Hanului Roșu *Rom. lib.*/ să-nsutise, fitece ramură să tulpinase. D-aia în fața Hanului Roșu 1885;
- r. 17 Vîlnecele, cu fluturi 1908/ vîlnecele spițarate în fețe și lucii de fluturi *Rom lib.*/ vîlnecele, spițarate în fețe, lucii de fluturi 1885.
- p. 22, r. 18—19 fata primarului. Da' nu ca zărpalatecul 1908/ fata primarului; s-a întocmit cu colăcerii să fugă toți pe cai morojini; da' nu ca zărpălatecul *Rom. lib.*, 1885;
- r. 24—25 fitece cuvînt. Țasta să-ți fie necazul 1908/ fitece cuvînt, așa sunt toți uscățivii pîn'ce să răscoală a zice:

Taci, inimă, taci,
Că tot tu le faci,

ș-apoi să te mai ții, că nu-i mai poți stăpîni; pe căpătuială, și mai multe nu. Țasta să-ți fie necazul *Rom. lib.*, 1885;

- r. 27—30 să se ducă pomena. Pe pieptul mușcelului 1908/ să se ducă pomina; nu mai ținea de ele nici vîlnic, nici pestelcă; cobzele zbîrnfiau ca luate din iele, și cobzarii

schimbau neconținut penele de giscă rupte d-atîta zor neostiat. Dar pe pieptul mușcelului *Rom. lib.*, 1885.

p. 23, r. 6—8 farmecile de odinioară, tot i să înfățișa ca o minciună deșartă. Luase lumea în cap, căutînd drumul muntelui 1908/ farmecile d-odinioară, desprețuind răsplata viitoare, ce i se înfățișa ca o minciună deșartă, fugind de orce acioală omenească, căuta drumul muntelui *Rom. lib.*, 1885;

r. 10—12 vite mari. Voia să-și pearză urma și să-și adoarmă inima ostenită. Finul 1908/ vite mari. Finul *Rom. lib.*/ vite mari. Acolo voia să-și pearză de urmă, să-și adoarmă inima-i ostenită și să-și îngroape trupul ei uscat și chinuit. Finul 1885.

p. 24

ȘUER

Partea I și a II-a au apărut pentru prima oară în *România liberă*, București, anul VIII, 1884, nr. 1892, 12 februarie, p. 3, la rubrica *Partea literală*, nesemnate; partea a III-a a apărut pentru prima oară în *România liberă*, București, anul VIII, 1884, nr. 1893, 14 februarie, p. 3, cu specificația: *legendă*, semnată *De la Vrancea (Argus)*, cu dedicația: „Amicului meu Emil Balaban”; datată: „Paris, 1884”.

S-a tipărit în volumele: *Sultânica*, București, Tip. St. Mih., 1885 (fără specificarea din periodic; cu aceeași dedicație), p. 163—177; *Între vis și viață*, București, Ed. Socec, 1903, p. 194—205.

Reproducem textul ediției din 1903.

Într-o scrisoare către Mărgărita Miller-Verghei scriitorul dă informații asupra „legendei lui Șuer”. Elaborarea ei a avut loc, desigur, la Paris, în ultima parte a anului 1883, pe cînd Delavrancea locuia împreună cu frații Dinu și George Radu Golescu în „Sorbonne 10”, căci în ianuarie 1884 autorul își anunță prietenii din țară:

„Am gata, gata, Margueritt'o, o legendă, «legenda lui Șuer cu poturi ciadirii și cu ochi ca solzul de pește, cu condeie ferecate înfipte în brîu și cu coliba așezată în răsplîntia căilor singurate, unde călătorul e o minune și glasul omului o povestea»”¹.

După publicarea nuvelei *Sultânica*, scriitorul își dă seama că activitatea sa a luat o direcție nouă, către beletristică, și

¹ Scrisoarea lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghei, ianuarie 1884, inedită.

socotește că o astfel de creație necesită schimbarea pseudonimului *Argus*, cu care fuseseră semnate primele sale *zigzaguri*.

În vederea acestei schimbări, înainte de 14 februarie 1884, când apare partea a III-a din *Șuer*, scriitorul aflat la Paris își consultă prietenii din țară asupra unui pseudonim potrivit. Într-o scrisoare nedată, inedită, adresată Elenei Miller-Verghi, găsim următoarele:

„Mamitico, convoacă stolul păsărilor noastre și prezidă acest conciliu punând la ordinea zilei «botezul unui om necunoscut». Voiesc să-mi schimb pseudo-n. (*Argus* — n.n.) 1° fiindcă e urît, 2° e comun, l-am văzut chiar în *l'Ind. Roum.* 3° aş vrea să nu mă ştie decît cîţiva amici. Căutaţi un nume; fie orcum, de om mic mai ales; scrieţi fiecare ce credeţi într-o rubrică specială; aş vrea să văd opinia fiecăreia.”

Elena Miller-Verghi îi alege ca pseudonim *Gilliat*, numele personajului din *Les travailleurs de la mer* de V. Hugo, așa cum își amintește fiica acesteia, Mărgărita. Intimii i-au mai recomandat pseudonimul *Bir*, cu care a și semnat uneori, din simpatie pentru Marya Lupășcu, pe care o numea prescurtat Mir. Numele de *Gilliat*, l-a respins pentru izul lui cosmopolit, și scriitorul se oprește asupra pseudonimului *de la Vrancea*, legat de obârșia familiei sale. Delavrancea nu dezvăluie cauza subiectivă a alegerii acestui pseudonim, afectînd chiar că este un nume „scos din căciulă”, cum notează într-o scrisoare către dr. Alceu Urechiă, în 1892.

Cele patruzeci de nume, pseudonime și semnături abreviate pe care le întîlnim în periodice și în corespondență învederează, însă, o îndelungă căutare a unui nume literar mai sugestiv și mai reprezentativ pentru concepțiile lui de viață și de creație. Pseudonimul *de la Vrancea* (scris în trei, în două sau într-un singur cuvînt) îndeplinea această condiție, așa încît, de la 5 februarie 1884, cînd îl folosește pentru prima dată ca semnătură pentru poezia *Odă barbară la o „cronică rimată” lui Don Padil*, scriitorul își fixează definitiv numele literar, cu care va fi cunoscut în istoria literaturii.

La apariția în volum, Duiliu Zamfirescu apreciază că *Șuer*, ca specie a genului, este o capodoperă, regretînd că un mare număr de cuvinte și „ceva extraordinar în stil” o fac intraducibilă.¹

¹ Duiliu Zamfirescu, *Littérature roumaine — L'Étoile roumaine*, I (1885), nr. 4 (18 oct.), p. 2.

VARIANTE

p. 26, r. 36—37 privește neclintită. La o fugă de cal 1903/ privește neclintită îndelungă vreme. Dar mai la urmă soarbe cu nesațiu aerul rece și pripește cîțiva pași înaintea sa. La o fugă de cal *Rom. lib.*, 1885.

p. 27, r. 1—2 vin încet. Vin prea încetinel... Kira se cutremură 1903/ vin încet; nu vin cu pornirea dorului; pe ei, cari făceau poștia clipă, tocmai acum i-a înțelenit Dumnezeu. Țștia să fie cruci de voinici? ei să ție potera în loc? Oameni de cîrji! babe bătrîne! să lase codrii ereților; să ia clătitul vaselor și să picoteze cu nasul în spuza din vatră. Kira se cutremură *Rom. lib.*, 1885;

r. 23—25 își lipi fața de fața lui... Cînd se ridică 1903/ își lipi fața de fața lui; și multă vreme — ai fi zis mai multă decît zilele unui om — îi spălă obrajii sîngerati în lacrămele sale. Într-un tîrziu să ridică *Rom. lib.*, 1885;

r. 25—29 roșii, în mijlocul tuturilor, își aruncă dulama și strigă: — Dășteaptă-te, copil, în măruntaiele mele, c-a perit viteazul codrilor! Și codrii vor fi moștenirea ta, c-ai mișcat pe crivăț 1903/ roșii și căzu c-un glas ce zguduie în mijlocul tuturor: — Ursule, scăpat-a vruncul din dușmanii lui? — Mulți i-a spovedit cuțitul și pe mai mulți i-a grijit glonțul; n-au rămas cu zile decît cei împrăștiați la fugă, zise Ursul și cletenă pumnul la cer. — Port în pîntecele mele răzbunarea lui Șuer. Acest copil se mișcă în mine, se încruntă văzînd pe tatăl său ucis, pe stăpînul codrilor, și codrii vor fi moștenirea lui, căci a sosit pe crivăț *Rom. lib.*/roșii și căzu c-un glas ce zguduie în mijlocul tuturor: — Ursule, scăpat-a vruncul din dușamnii lui? — Pe mulți i-a spovedit cuțitul și pe mai mulți i-a grijit glonțul; n-au rămas cu zile decît cei împrăștiați la fugă, zise Ursul și cletenă pumnul la cer. — Oh! n-adormi în inima mea, ură cu dinți de cîine! strigă Kira, aruncîndu-și dulama. Dășteaptă-te, copil încălzit în măruntaiele mele, c-a perit viteazul codrilor! Și codrii vor fi moștenirea ta, c-ai sosit pe crivăț 1885.

p. 28, r. 25—31 încetinel un cîntec prelung:

La crucea de iatagane
De te-aș prinde, cațaoane,

Să-ți dau foc la fustanele,
Să scape țara de ele,
De lepră și de belele...

— Vin! zise 1903/ încetinel, un glas de ceată, cîntînd după
pofta inimii:

Doamne, fă ca-n Șuereni
Să nu crească buruieni,
Pe mormîntul de viteaz,
Om de luptă, neam de cneaz,
Ce coborî din Bicaz
Să dea doină codrului,
Inimă norodului,
Și glonț arnăutului.

— Vin! Vin! zise *Rom.lib.*, 1885;

r. 38—39 atunci și nici atunci... 1903/ atunci și nici atunci.
Glasul haidușilor s-apropia din ce în ce; ei își urmau
în tihnă calea și cîntecul:

La crucea de iatagane
De te-aș prinde, cațaoane,
Să-ți dau foc la fustanele,
Să scape țara de ele,
De lepră și de belele *Rom. lib.*, 1885.

p. 29

FANTA-CELLA

A apărut pentru prima oară în *România liberă*, București, anul VIII, 1884, nr. 2.108, 17 iulie, p. 2—3, cu specificația *baladă*; cu dedicația: „Amicului meu Ștefan Șt. Sihleanu”; semnată *De la Vrancea*.

A fost reprodusă în *Familia*, Oradea, anul XXI, 1885, nr. 17, 28 aprilie, p. 192—195, cu aceeași specificație; cu dedicația: „Lui Șt. Sihleanu”; semnată *De la Vrancea*. A mai fost reprodusă în *Revista literară*, București, anul VI, 1885, nr. 23, 15 august, p. 515—519, purtînd subtitlul de *baladă*, dedicația și semnătura din *Familia*.

S-a tipărit apoi în volumele: *Sultânica*, București, Tip. St. Mih., 1885, p. 63—76, fără mențiunea de baladă, cu dedicația: *lui Ștefan Șt. Sihleanu*; *Între vis și viață*, București, Ed. Socec, 1903, p. 161—174, fără mențiunea și dedicația din ediția anterioară.

Reproducem textul ediției din 1903.

Poemul în proză *Fanta-Cella* i-a fost, desigur, inspirat lui Delavrancea de peisajul și oamenii Italiei, pe care a vizitat-o prima oară în vara anului 1882. Într-o scrisoare către Marya Lupașcu, din această epocă, întâlnim atât referiri la peisajul Triestului, cât și stilul de un lirism patetic din *Fanta-Cella*:

„O, sfinx tăcut, cu părul moale, mătăsos, dulce, cu ochi ca cerul Triestului, muiști pururea de o rouă limpede...”¹

În 1883, ducându-se la Paris, Delavrancea se oprește pentru a doua oară în Italia. Scrisoarea inedită, adresată de el Elenei Miller-Verghi, la 24 octombrie 1883, din Pisa, notează încă o dată puternica impresie pe care i-a făcut-o frumusețea peisajului italian și amintește prin numele localităților cadrul poemului *Fanta-Cella*:

„Drumul l-am făcut în bine și aproape pe jumătate voios. Nici siturile răpitoare ale Arhiducatului de Austria, nici farmecul Miramariei, unde apa în velințe verzurii-albastre se desfășură de la orizontul scăldat în soare pînă la țărmul închegat în stîncă, nici vestitul „Lido” și lagunele Veneziei, vii în miezul nopții de serenadele *«dei poveri artisti»* nu m-au făcut să mă uit...”

Deși — așa cum declară în aceeași scrisoare — n-ar „schimba pozițiile noastre din țară pe cele streine”, scriitorul își exprimă entuziasmul admirativ față de frumusețea Italiei:

„Aș veni, să pot, pe fiecare an cîte două luni în Italia, dacă mi-ar sta în putință, și aceasta, toată viața mea...”

Într-adevăr, admirația lui Delavrancea pentru Italia — „leagănul luminii și a geniului”, cum o caracterizează în 1896, în *Reamintiri din Italia*² — a continuat să și-o manifeste toată viața. În 1907, cu prilejul morții lui Giosuè Carducci, Delavrancea a ținut la Ateneu o conferință despre marele poet italian, iar cu ocazia vizitei unei delegații italiene la București scriitorul a rostit o cuvîntare în limba italiană.³

Delavrancea a mai călătorit în Italia și în 1908, dar, așa cum apare în corespondență, impresia cea mai puternică i-au lăsat-o primele două călătorii.

Nu este exclus ca scriitorul să fi auzit în 1882 sau 1883, de la vreun autentic „Moș Fanta”, o poveste adevărată de iubire, cu exaltările romantice specifice meridionalilor, care a servit

¹ I.E.Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p.370.

² Delavrancea, *Reamintiri din Italia V. naș.*, XIII, 31 martie (1896), nr. 3.391, p.2.

³ Virginia Zoe Giorgio-Alberti, *Delavrancea și Italia — Făt-Frumos* (Suceava), VIII (1933), nr. 4 (iulie-august), p.97, nota 2.

apoi scriitorului ca simbure al creației sale. În sprijinul unei asemenea ipoteze stă portretul lui „Moș Fanta” desenat de Delavrancea, și prezentînd caracterele unei copii după natură. Mai mult, Moș Fanta și Zobie sînt singurele personaje din opera sa căroră Delavrancea le-a desenat portretul, probabil datorită faptului că le-a întîlnit în realitate.

Chiar de la apariție, critica literară a remarcat calitățile esențiale ale poemului: „Tablou. Poezie în proză, cîntec așezat pe note. Energie și expresiune în colorit, fraze netede, lustruite, aproape muzicale.”¹ Cronicarul ziarului *Românul* remarcă îndeosebi stilul lui Delavrancea, fraza „sculptată”, căreia a reușit să-i dea „neasteptate și necunoscute însușiri”².

Pe lîngă bogata fantezie a scriitorului, Gherea remarcă în poemul *Fanta-Cella* și elementul social.³

Silvian Iosifescu recunoaște în poemul lui Delavrancea „patosul generos, romantismul afirmării și încrederii în viață”⁴.

În *Artă prozatorilor români*, Tudor Vianu, referindu-se și la această scriere, relevă meritul lui Delavrancea de a fi „creatorul poemei în proză în literatura română, pe care o intercalează deseori în povestiri, mai ales în prima epocă”⁵.

Într-adevăr, „palpitarea romantică a sentimentului”, cum afirmă Tudor Vianu, și fraza ritmată vor fi întîlnite și în schițele *Bunicul*, *Bunica*, *Sentino* și, parțial, chiar în dramaturgia sa.

VARIANTE

p. 29, r. 3—4 ca o boltă de peruzea. Marea să îndoiaie 1903/ ca o peruzea aprinsă de soare; marea încropită se îndoiaie *Rom. lib., Fam., Rev. lit./* ca o boltă de peruzea aprinsă de soare; marea încropită să îndoiaie 1885.

p. 30, r. 12—14 uscați, cu toarte de argint în urechi. Coșurile de cîtină stau încărcate cu pește 1903/ uscați, pîrliți, cu toarte ca niște belciuge de argint în urechi, nu să mai saturez privind coșurile de cîtină încărcate pînă în buze de pește *Rom. lib., Fam., Rev. lit., 1885*;

¹ Sphinx, *De la Vrancea — Sultânica, Trubadurul, Rom. lib., XI* 1887), nr. 2.939 (9/21 iunie), p. 2. și urm.

² *Curierul literar — de la Vrancea*: *Fanta-Cella, Rom., XXVIII* (1884) 25 noiembrie p. 1.054.

³ I. Gherea, *Studii critice*, vol. III, Buc., Ed. Socec, 1923, p. 38.

⁴ Silvian Iosifescu, *Cu privire la Delavrancea, Gaz. lit., II* (1955), nr. 29 (71), 21 iulie.

⁵ T. Vianu, *Art. proz. rom., Buc., Ed. Cont., 1941, p. 173.*

aduna material pentru o nuvelă de mari proporții, care nu poate fi decât *Iancu Moroi*:

„De nuvelă nu mai vorbesc. Numai notițele ce-am adunat într-o direcție trec peste cantitatea celeilalte nuvele (*Sultânica* — n.n). Proporțiile sunt mari și am nevoie de liniște și țară pentru a o scrie.”¹

În timpul acesta, în țară, Elena Miller-Verghi, care voia, mai ales după apariția *Sultânica*, să stimuleze interesul pentru creația literară în rândul elevelor pensionului pe care îl conducea, instituisese un premiu de 100 de lei pentru cele mai reușite nuvele. Încercările literare urmau a fi citite în salonul ei, din strada Primăverii, sau în casa lui Alexandru Lupașcu, din strada Cosma nr. 10 (azi strada I.C. Frimu nr.8 A,B), locuri frecventate de Delavrancea atît înainte de a pleca la Paris, cît și după întoarcerea în țară.

Una din aceste încercări literare — *Cea din urmă iluzie*, semnată *Nellamir* — se publică în *România liberă* în patru numere, între 11—14 iulie 1884. Autoarea era Marya Lupașcu, viitoarea soție a lui Delavrancea, care, în romantica ei „încercare”, inserează numeroase date privitoare la ea însăși și la Delavrancea. Marya Lupașcu o redactează în franțuzește, iar Delavrancea însuși o traduce în limba română.

La concursul inițiat de Elena Miller-Verghi fusese invitat să trimită material și Delavrancea, aflat la Paris, care răspunde într-o scrisoare păstrată fragmentar, inedită:

„*Vrei o novelă de mine pe bani-nacht una sută lei? O vei avea peste o lună. Mă voi încorda să zbîrnăi, doar d-oi merita sută de lei. De două luni aproape urmăresc o nefericită pentru a-i găsi un schelet și-a-i aranja nervi, mușchi și arterele. Citesc seara tratate speciale de medicină. Într-o zi am clădit-o de la mine din Rue des Écoles, pîn' la Arcul de Triumf. Acolo m-am dezgustat: ce căutam eu era palid pe lîngă ce găsisem. Sper însă că-ți voi fura și eu sută de lei*” (sublinierile lui Delavrancea — n.n).

Nuvela pe care o pregătea în acest timp este desigur *Iancu Moroi*, care, la apariție, succedînd *Sultânica* și *Fanta-Cellei*, a surprins și a derutat, explicîndu-se poate astfel de ce critica literară nu-și spune cuvîntul asupra ei decît în 1885, după apariția în volum. Obişnuiți cu romantismul primelor lui creații, criticii literari sînt siliți să constate „realismul portretelor”,

¹ I.E. Torouțiu, *op. cit.*; vol. V, p. 403.

„vigoarea și puterea de observațiune”¹, să declare că „se deosebește de toate nuvelele lui Delavrancea”², că este „un studiu social” și că „unii o cred cea mai bună”³. Prietenii intenționau „să-i scoată numele «autorul lui Iancu Moroi»”⁴, așa cum de doi ani îi spusese „autorul Sultănicăi.”

Impresia pe care a făcut-o *Iancu Moroi* asupra contemporanilor lui Delavrancea reiese și din amintirile târzii ale lui Alexandru Davila, care spune că i-a propus lui Delavrancea în 1889 să facă o piesă din *Iancu Moroi*, considerînd-o „o dramă puternică, foarte omenească, care la scenă ar fi covârșitoare în conciziunea ei”⁵, dar scriitorul a refuzat, fără a da vreo explicație.

V A R I A N T E

p.35,r.12—13 alene pe dasupra bălților. În fața unui maidan 1908/ alene pe dasupra bălților. Casele mici și rari, pîlpiind slab prin niște ochiuri de geam cît sfertul de hîrtie, păreau mai mult niște ștreji de cimitire, mai ales că tăcerea era tot așa de întinsă ca și întunericul. În fața unui maidan *Rom. lib.*, 1885;

r.15—16 dinți uriași. Înlăuntru 1908/ dinți uriași. Geamurile, gergevelele, ciubucăria, lumina vie dinlăuntru și ușile arătoase dovedeau că acolo era locuința unor oameni mai de seamă ca vecinii lor. Înlăuntru *Rom. lib.*, 1885;

r.23—25 d-na Moroi se peaptănă. Părul negru, azvîrlit pe spate, face ape-ape 1908/ d-na Moroi își peaptănă părul negru, azvîrlit pe spate, care undează făcînd ape-ape *Rom. lib.*, 1885.

p.36,r.23—24 două umbre profunde. — Vreau să mergem 1908/ două umbre profunde, acoperite cu o pînză de păiajen. Iar cînd Sofi se întoarse spre el, frecîndu-și mînele goale în încovăiala corsetului, capul îi căzu din nou în pernă, ochii i se întunecară de cîteva lacrimi sleite, ca ultimele picături dintr-un burete stors de cea din urmă umezeală. — Vreau să mergem *Rom. lib.*, 1885;

¹ Stemi, *Dare de seamă. Sultănică, Rom. lib.*, IX (1885), nr. 2.453 (27 sept.), p. 3.

² Sphinx, *De la Vrancea. Sultănică, Trubadurul, Rom. lib.*, XI (1887), nr. 2.939 (9/21 iunie) p. 2 și urm.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ Al. Davila, *Apus de soare*, poemă în 4 acte de Barbu Delavrancea, *Noua revistă română*, vol. V, nr. 18, 8 februarie, 1909, p. 275.

- r.28 trăiesc numai cu tusea, cu junghiurile și cu palpitațiile 1908/ trăiesc cu tusea și junghiurile, cu ahurile și palpitațiile *Rom. lib.*, 1885;
- r.32—33 Nu vezi?... Taci?... Trebuie să mergem 1908/ Nu vezi? Toată lumea ți se închide într-o amuțire încă-pățînată, răutăcioasă și ingrată! Trebuie să mergem *Rom. lib.*, 1885.
- p.37, r.4—5 îmi mănînci zilele. În fiecă zi socoteli și catastișe. Împrumuturi 1908/ îmi mănînci zilele cu neajunsuri și sărăcie; la fitece oră socoteli și catastișe, bufneli și chiondoreli; împrumuturi *Rom. lib.*, 1885;
- r.29—31 nici inimă, nici cap! D-na Moroi se trînti 1908/ nici inimă, nici cap, nici demnitate, nici ambiție! Iacă viitorul și fericirea mea; iacă traiul și iluziile mele! D-na Moroi se trînti *Rom. lib.*, 1885.
- p.38, r.39—40 într-un suspin. Vîntul fluiera prin ștreșini. Pînă la Sofi erau trei uși 1908/ într-un suspin. Și cu toate că vîntul care fluiera prin ștreșini îi înecase suspinul, cu toate că pînă la camera Sofiei erau trei uși *Rom. lib.*/ într-un suspin. Și cu toate că vîntul care fluiera prin ștreșini îi înecase oftatul, cu toate că pînă la camera Sofiei erau trei uși 1885.
- p.39, r.3—6 dăduse de gol. E ora 11. Ploaia răpăie pe acoperișele de șindrilă și pîrîie pe cele de tinichea 1908/ dăduse de gol încercarea lui de dezgust. Către 11 ore, pe o ploaie care răpăia pe acoperișele de șindrilă și părea că bate darabana pe cele de tinichea *Rom. lib.*/ dăduse de gol încercarea lui de dezgust. Către 11 ore, pe o ploaie care răpăia pe acoperișele de șindrilă și pîrîia pe cele de tinichea 1885.
- p. 40, r. 7—9 din fața bisericii Crețulescu. Sfîrșise 1908/ din fața bisericii Crețulescu; scutură din cap, bătu cu mîna pe rampa scării și nu izbuti să gonească din închipuire scandalul ce-l aștepta a doua zi. Sfîrșise *Rom. lib.*, 1885;
- r.20—23 șefului de masă. Moroi le atinse cu tot respectul cuvenit unui superior. Directorul 1908/ șefului de masă, pe care le atinse cu smerenia cuvenită lemnului sfînt adus de agii de la Ierusalim. Directorul *Rom. lib.*/ șefului de masă, pe care le atinse cu toată smerenia cuvenită unui superior. Directorul, 1885;

- r.31—33 D-1 și d-na Moroi... Candelabrul plutea 1908/ D-1 și d-na Moroi. D-na Moroi nu făcuse decât trei pași de la ușe. Un sublocotenent de roșiori ce-și răsucea să-și smulgă o mustăcioară blondă, căutînd cu ochii ca să găsească pe șeful de masă, șopti vecinului său: — Azi citeam pe marginea unei litografii albastre: dîndu-se copilul, ghici unde e păpușea? Un candelabru plutea *Rom. lib.*, 1885;
- r.34—35 rînduri de luminări. Oglinzile, paralele, înmulțeau nesfîrșit 1908/ rînduri de luminări care se însuteau, chinărate de curcubeie, în lanțurile de prisme ce legau în arcuiri-arcuiri feșnic de feșnic; oglinzile lucii și mari, așezate dinpotrivă, răsfrîngeau lumina, înmulțeau nesfîrșit *Rom. lib.*,/rînduri de luminări cari să însuteau, chinăruite de curcubeie, în lanțurile de prisme ce legau arcuiri-arcuiri feșnic de feșnic; oglinzile lucii și mari, așezate dinpotrivă, răsfrîngeau lumina, înmulțeau nesfîrșit, 1885.
- p.41,r.1 gesturile ei. În oglinzi 1908/ gesturile ei; astfel că se zăreau în depărtare, dincolo de pereți, oameni cari mișcau buzele, mîinile, cari se sculau repede în picioare, se așezau pe scaun, dar într-o desăvîrșită afonie. În oglinzi *Rom. lib.*,/gesturile ei; astfel că să zăreau în depărtare, dincolo de pereți, oameni cari mișcau buzele, mîinile, cari să sculau repede în picioare, să așezau pe scaun, dar într-o desăvîrșită muțenie. În oglinzi 1885;
- r.16—19 necăjite. Cocoanele vorbeau toate deodată și trînteau furios cărțile. Și peste toată această zarvă 1908/ necăjite. Gălăgia cea mai ascuțită venea de la cucoane; ele vorbeau toate deodată și trînteau des pachetele cu cărți. Minia să împletea cu rîsul, cîștigul cu pierderea, sunetul de bani cu fișiiul hîrtilor-monedă. Și peste toată această zarvă *Rom. lib.*, 1885.
- p.42,r.11—13 înfierbîntați mai ales de frica pierderii și de rîvna cîștigului, se descheie la veste. Numai căpitanul 1908/ înfierbîntați de dogoarea lămpilor ș-a luminărilor, de răsufierea societății, mai numeroasă decît orînd, de frica pierderii și de rîvna cîștigului se descheiară la haine, apoi mai slăbiră pîntecele, învoalte ca azima, cu doi, cu trei și cu patru nasturi de la vestă. Numai căpitanul *Rom. lib.*, 1885.
- p.44,r.37—38—p.45,r.1 colțul părului sclivisit ce-i lucea pe fruntea sa îngustă. — Căpitane 1908/ colțul părului sclivisit de cos-

metic ce-i lucea pe fruntea sa mică și dreptunghiulară. Respirația grea, trezită, acră, caldă și deasă a mulțimii, dospită în fumul de țigări și havane, zarva fără căpătâi, libertatea cuvîntului, care spori pînă la nesimțire către unu din noapte, acele chipuri buhăite, galbene, murdare și moarte, cu ochii tăiați, cu buzele crăpate și pîrlite cum nu se văd decît la bolnavii ce se scoală de pe lungoare, dau salonului un aer de cafenea, de tripou și de închisoare polițienească; mișcările minelor, repezi și neprevăzute, cari aci se răsculau în sus, aci să trînteau cu zgomot pe masa verde, aiureala planurilor ascunse cari răsăreau la iveală numai prin niște crîmpeie de gîndiri neînțelese, toate acestea aveau ceva din înfățișarea unui spital de bolnavi, a căror minte e dusă de pe astă lume — Căpitane *Rom. lib.*/colțul părului sclivisit de cosmetic ce-i lucea pe fruntea sa mică și dreptunghiulară. Respirația grea, trezită, acră, caldă și deasă a mulțimei, dospită în fumul de țigări și havane, zarva fără căpătîi, libertatea cuvîntului, care spori pînă la nesimțire către unu din noapte, acele chipuri buhăite, galbene, murdare și moarte, cu ochii tăiați, cu buzele crăpate și pîrlite cum nu se văd decît la bolnavii ce se scoală de pe lungoare, dau salonului o asemuire de cafenea, de tripou și de închisoare polițienească; mișcările minelor, repezi și neprevăzute, cari aci se răsculau în sus, aci să trînteau cu zgomot pe masa verde, aiureala planurilor ascunse cari răsăreau la iveală numai prin niște crîmpeie de gîndiri neînțelese, toate acestea aveau ceva din înfățișarea unui spital de bolnavi a căror minte e dusă pe lumea cealaltă — Căpitane 1885.

p.45, r.13—14 nu faci parale... — Domnilor! 1908/ nu faci parale! Tinărul Falidi își puse batista la nas, mai mult ca să-și ascundă un surîs ostenit, și se sculă de la masă întinzîndu-se în toată desfășurarea unui corp subțire și îmbrăcat de sus pînă jos în postav negru. — Domnilor! *Rom.lib.*/nu faci parale! Tinărul Palidis își puse batista la nas mai mult ca să-și ascundă un surîs ostenit și să sculă de la masă întinzîndu-se în toată desfășurarea unui corp subțire și îmbrăcat de sus pînă jos în postav negru. — Domnilor! 1885;

r.21—23 Răsufllarea i se opri. — Nouă! 1908/ răsufllarea sa, străcurată cu zgomot pe nas și înecată adeseori în gît, se înăbuși, apoi o repezi ca un fir de aer care scapă dintr-un burduf umflat cînd îl străpungi cu virful unui ac. În cele din urmă, i se tăie cu desăvirșire, așteptînd să-și vază norocul, ce spînzura de ultima carte. — Nouă! *Rom. lib.*/răsufllarea sa, străcurată cu zgomot pe nas și înecată adeseori în gît, să înăbuși, apoi o repezi ca un fir de aer care scapă dintr-un burduf umflat cînd îl străpungi cu virful unei sule. În cele din urmă, răsufllarea i să tăie cu desăvirșire, așteptînd să-și vază norocul, ce spînzura de ultima carte. — Nouă! 1885;

r.25—28 mînele pe masă. Închise ochii. Îl înecă o tuse seacă. N-avea decît o carte. — Trage cartea 1908/ mînele pe masă; și răsunară, sec și jalnic, ca brațele unui cadavru; închise ochii roșii ca pecia de carne și prăbuși un oftat înecat într-o tuse adîncă și îngînată. — Trage cartea. *Rom. lib.*/mînele pe masă; și răsunară sec și jalnic, ca brațele unui cadavru; închise ochii roșii, gâlbejiți, stînși și repezi un oftat înecat într-o tuse adîncă și înăbușită. — Trage cartea 1885.

p.46,r.3—5 pometele obrajilor. Dădu din nou cărți. De astă dată 1908/pometele obrajilor. Apucă din nou pachetul din mînele lui Falidi și, abia mișcîndu-se, începu să dea cărțile cu liniștea nesimțitoare a unor pîrghii mecanice cari primesc mișcarea moale a primei impulsuni. De astă dată *Rom. lib.* /pometele obrajilor. Apucă din nou pachetul din mînele lui Palidis și, abia mișcîndu-se, începu să dea cărțile cu liniștea nesimțitoare a unor pîrghii mecanice cari deapănă mișcarea moale a primei porniri. De astă dată 1885;

r.10—11 spre d-na Moroi. — Mai bine că te lefteriși 1908 /spre d-na Moroi, care tocmai atunci se adresa necăjită căpitănesei Linii: „Dacă ceri... dacă ceri carte înainte d-a socoti puntele, ce-mi pasă mie! E *bac* voluntar și *briuleul* e în favoarea băncii?” — Mai bine că te lefteriși *Rom. lib.*, 1885;

r.23—27 veseli, glumeți. Se apropiară de masa cocoanelor învrăjbite la joc. Sofi nu mai avea cu ce să-și ție mîna. Se sculă furioasă de pe scaun. — A perdut 1908 /veseli, glumeți, și cercuiră masa cocoanelor învrăjbite la joc,

ferte la chip, cu găitane vinete în jurul ochilor; câteva dintr-însele, groase și chinuite în corsete, își ștergeau sudoarea care le aluneca în cîrfile crețe pe ceafă și obraji, cu niște batiste mototolite, ude learcă, ce abureau vapori calzi și subțiri. Sofi, negăsind p-alătura pe bărbatul său pentru ca să-i ceară cu ce să ție mîna, să sculă cu mînie de pe scaun... și-l văzu singur la masa părăsită a domnilor. — A perdut, *Rom. lib.*, 1885;

r.30—32 mișcare a capului. O spaimă vagă îl necăjea ca un vis urît. Cînd chiar conștiința suferinței 1908 /mișcarea capului; gîndurile abia-i licăreau o clipă și s-afundau în întunecimea unei ațipiri cloritice. O spaimă nedeslușită îl răscolea ca într-un vis slab pe care îl uiți a doua zi. Părea că un vînt rece-i gonește pe sub frunte și, cînd se spărgea dintr-o tîmplă într-alta, simțea vinele capului că podideau grabnic, apoi iarăși amorteau în locul lor. Cînd chiar conștiința suferinței *Rom. lib.* /mișcarea capului; gîndurile abia-i licăreau o clipă și s-afundau în întunecimea unei ațipiri cloritice. O spaimă nedeslușită îl necăjea ca în vis slab pe care îl uiți a doua zi. Părea că un vînt rece îi gonește pe sub frunte și, cînd să spărgea dintr-o tîmplă într-alta, simțea vinele capului că podideau grabnic, apoi iarăși amorteau în locul lor. Cînd chiar conștiința suferinței 1885;

r.36 — p. 47. r. 1—2 bolnav, exploatat și învins. Cînd își întoarse capul... căzu moale pe scaun. Era Sofi... Din ochii ei, două lumini, ascuțite și reci. — Ai dat tot 1908 /bolnav, dezgustat, lihnit, espluatat și pus sub călcîie. Iar privind la spate, spaima și slăbiciunea îl muiară și-l așezară încetinel pe scaun: văzuse pe Sofi, dreaptă, neîndurată, care-l judeca și-l pedepsea cu privirea, curmîndu-i orce încercare de viață. Din ochii ei porneau două fișii de oțel, ascuțite și reci, cari-i tăiară, rînd pe rînd, toate încheieturile pînă i se înfipseră în inimă. — Ai dat tot. *Rom. lib.*, 1885.

p.47, r.8—9 rușinea mea? — Da...Sofi...1908 /rușinea mea, co-bea și ticăloșia casii ș-a copilii tale? În capul slăbit de boală, de nedormire și de umilință al d-lui Moroi, se înfățișă scena cu birjarul. „Cei doi lei, rupți într-un ceas rău din suma cerută de nevastă-sa, desigur că învrăjbise soarta jocului în contra lor.” — Da, Sofi *Rom. lib.*, 1885;

r.18—23 Moroi dispăru împleticindu-se, ea îi scui pă în urmă și-i dădu cu tîfla.

— Bolnav...prost...fără noroc!

Cocoanele abia se învoiră să întrerupă jocul.

Aburii groși 1908 /Moroi, abia ținându-se pe picioare, dispăru împleticindu-se, ea îl scui pă din urmă, îi dădu cu tifla și cleveti printre dinți: — Bolnav! prost și fără noroc! Ah! ce scandal! Ce scandal! În fine! Cocoanele căzură la învoială să întrerupă jocul cît timp se vor întrema cu ceaiul. Lingurițele rînduite în pahare de cleștar, paharele ciocnite între ele, răsună pripit a bani de argint trîniți pe peatră ș-a piuitură limpede de cristal. Aburii groși *Rom. lib.* /Moroi, abia ținându-se pe picioare, dispăru împleticindu-se, ea îi scui pă în urmă, îi dădu cu tifla și cleveti printre dinți: — Bolnav! prost și fără noroc! Ah! ce scandal! Ce scandal! În sfîrșit, cocoanele căzură la învoială să întrerupă jocul cît timp să vor întrema cu ceaiul. Lingurițele rînduite în pahare de cleștar, paharele ciocnite între ele, răsună pripit a bani de argint trîniți pe peatră ș-a piuitură limpede de cristal. Aburii groși 1885;

r.28—29 linguriță cu linguriță. Ploaia 1908 /linguriță cu linguriță; și din cînd în cînd, rotocolul de lămîie ce plutește în fiecă pahar i-adoarme prin rotirea sa leneșe și fermecată. Noaptea este așa de neagră și adîncă, încît salonul cu candelabrele pare că plutește într-o întindere de întuneric, pare că e un vid de lumină în miezul întunecimii. Ploaia *Rom. lib.*, 1885;

r.30—31 Vîntul se umflă cu vuiet de toamnă. Mai la o parte 1908 /vîntul își colindă vuietul de toamnă; și cîte o trăsură rătăcită în depărtare s-aude uruind pînă-și pierde cel din urmă zgomot care cotește și se stinge în afundarea stradelor. Mai la o parte *Rom. lib.*, 1885.

p.49,r.6—7 Ceaiul e pe sfîrșit. Aproape d-o fereastră 1908 /ceaiul e pe sfîrșit; discuțiile s-au încins despre politica conservatorilor. Bătrînii dau exemple pe degete de greșalele guvernului; nenea Christodor, fost țeșghetar, fost birtaș, acum moșier și liberal, roșu chiar (nu să dă în lăturica orce„om de conviție“), dovedește, bob numărat, că arenzile au scăzut de cînd cu venirea *albăstrimii* la putere. Alături de cei ce vîntură politica dinlăuntru a țării și împarte Europa într-un caz, Doamne ferește, de război, ținînd socoteală și de ce-ar zice Turcul și de puterea Neam-

- țului, avocatul învârtește o mică *prefă* în trei, știi, „numai d-un gust“. Aproape d-o fereastră *Rom. lib.*, 1885.
- p.51,r.31—33 răcoarea, lumina fulgerilor și uruitul tunetelor îi ațîțară slaba rămășiță de viață. În imaginația sa 1908 / răcoarea, scăpăratul fulgerilor și uruitul ce gonia dasupra lumii, la fiecă brazdă de lumină, îi ațîța rămășița slabă a vieții. În imaginația sa *Rom. lib.*, 1885.
- p.52,r.4—5 în momentul acela. Un regret dureros de risipa puterilor 1908 / în momentul acela. Și cu cît se ridica velința de plumb de pe creierul lui, cu cît lumea și viața i se înfățișa ca învrăjbite contră-i, cu atît regreta risipa puterilor *Rom. lib.*, 1885;
- r.7—8 picioarele îi tremurără. Inima îi zvîcni, apoi bătu încet-încet. Pe gît 1908 /picioarele îi tremurără, stoarse de căldura lor firească; inima îi zvîcni să-i spargă coșul peptului, apoi bătu așa de încet, încît păru c-adoarme; pe gît *Rom. lib.*, 1885;
- r.9 amăriu și coclit. În toată gura lui 1908/ amăriu, coclit, putred, cald, pînă ce se întinse în toată gura lui *Rom. lib.*, 1885;
- r.32—33 prima ușe din coridor. Din creștetul cerului 1908 / prima ușe din coridor. Cu gura umflată de ceva care ținea din viața lui, și pe care nu l-ar fi vărsat cu nici un preț, cu răsuflarea aproape năbușită de minele sale, în care se grămădise toată vigoarea trupului, încerca să dibuie cu coatele clanța ușii. Dar, fără de veste, din creștetul cerului *Rom. lib.*, 1885.
- p.53,r.31—33 plăcere în ochi, întinse brațele goale spre el. Vîno!1908 /plăcere în ochi care-i lustruiau genele răsfrînte, întinse brațele goale spre el și strigă c-un glas ars de patimă: — Vîno! *Rom. lib.*, 1885.
- p.54,r.7—8 Moroi se ridicase în coate. Îi fulgera cu niște priviri înfiorătoare. Parcă era un mort 1908 / Moroi, lungit pe scînduri, izbutise a se ridica pe cotul stîng; desmeticit puțin din căderea lui, se zvîrcolea să se ridice; bolborosind, îi fulgera cu niște clipiri înfiorătoare; parcă era un mort *Rom. lib.*, 1885;
- r.31—32 Vreau să trăiesc!... Singele îi izbucni 1908 / Vreau să trăiesc! Vreau să trăiesc ca să te uci! Dar cu aceste din urmă cuvinte singele îi izbucni *Rom. lib.*, 1885.

A apărut întâia oară în *România liberă* — Număr literar, București, anul I, 1884, nr. 3, 30 septembrie, p.26—30, cu titlul *Palatul de cliștar*, cu mențiunea *Poveste*, semnată de la Vrancea.

S-a tipărit apoi în volumul *Suliănica*, București, Tip. St.Mih., 1885, p.77—104, dedicată „lui Alexandru Radovici”. A fost reprodusă în *Familia*, Oradea, anul XXII, 1886, nr.35, 31 august, p.413—416; semnată *Dela Vrancea*. S-a mai reeditat în volumul *Între vis și viață*, București, Ed. Socec, 1903, p. 206—224, fără dedicație.

Reproducem textul ediției din 1903.

Palatul de cleștar este primul basm publicat de Delavrancea. Tema se întâlnește încă în antichitatea greacă, în mitul Pandorei. Creată de Jupiter pentru pedepsirea lui Prometeu, răpitorul focului ceresc, Pandora purta o cutie din care trebuia să iasă toate necazurile și nenorocirile. În literatura română, mitul Pandorei a mai fost prelucrat în 1887 de Al. Odobescu, în *Epimetheu și Pandora*.

Ideea care stă la baza basmului *Palatul de cleștar* este o constantă a concepției lui Delavrancea despre lume, și o înțel-nim exprimată adesea. La 21 februarie 1889, într-un articol din *Democrația*, intitulat *Eterna infamie*, formularea este categorică și sentențioasă:

„Sunt lucruri eterne ca și materia, ca și timpul — între altele, desigur, sunt prostia, răutatea și infamia. Prostia, răutatea și infamia sunt eterne. Și de se va stinge omenirea, prostia, răutatea și infamia vor găsi alte forme de viață, în care să vibreze etern, aceleași și aceleași, într-o infinită varietate de forme.”

Putem presupune că geneza *Palatului de cleștar* nu este străină de contactul cu poemele lui Edgar Allan Poe, a cărui operă Delavrancea o caracterizează cu pătrundere de cunoscător în 1889, în cronica privitoare la pictura lui Nicolae Grigorescu¹.

Într-adevăr, *Palatul de cleștar* amintește prin temă, dar mai ales prin puterea imaginației și prin poezia ei stranie și emoționantă de poemul lui Edgar Poe, *Le palais hanté*². Palatul bîntuit se înalță pe domeniile împăratului Gîndire-Înțelepciune și era neînchipuit de frumos, cu ușile scînteind de perle și rubine, din care veneau în valuri „Ecouri” cîntînd inteligența și

¹ Salonul Ateneului — Grigorescu, *Dem.*, II (1889), nr. 239 (14/26 ian.).

² *Palatul bîntuit* (fr.).

Înțelepciunea monarhului. Dar... ființe aducătoare de nenorociri au năruit palatul, și de atunci prin porți nu se mai vede decât o mulțime hidoasă, hohotind, dar nemaiputând suride.

Creația lui Delavrancea mai poate fi apropiată de postuma lui M. Eminescu, *Povestea magului călător în stele*¹, creată, probabil, în 1872, și pe care Delavrancea n-a putut-o cunoaște, întrucât a fost tipărită întâia oară în 1932. În poemul lui Eminescu, împăratul bătrîn simțindu-se slăbit, ca și în povestea lui Delavrancea, cere sfatul „magului” cu privire la urmașul său pe tronul împărătesc, sfat pe care împăratul „cu stema ruptă din soare” îl cere *Înțelepciunii* înseși. Elementul cu cea mai mare similitudine între cele două creații este existența patimilor înlănțuite — la Delavrancea, de către tatăl împăratului, la Eminescu, de către „magul călător în stele”:

„Din mii de furtune
Ce-asupra pămîntului îmblă zburînd,
Sunt cîteva cari de mult sîs nebune;
De-acum legate de pietre bătrîne
Le țin încuiate-ntr-a muntelui fund...”

Prima formă a *Palatului de cleștar*, publicată de Delavrancea în *România liberă*, este reeditată, fără modificări esențiale, și în volumul *Sultânica* din 1885. În aceste prime două variante, nota socială este deosebit de pregnantă: grija pentru „tîhna și mulțumirea” poporului, grija de a nu-i vedea „pe unii în desfătări și pe alții în ahtieri” se transmite din tată în fiu pe tronul împăratului cu stema ruptă din soare. „...Chipuri omenești sărace, zdrențăroase, cari să afundau și răsăreau neostiat” pe pereții camerei de aramă, sînt umbrele chinezești ale maselor asuprite, căci mai departe scriitorul spune: „acele chipuri omenești stîrcite și golașe, ce se zugrăveau mii și sute, unele peste altele, așa pare că șopteau: «Pe noi nimeni n-o să ne asculte, și noi pe toți o să ascultăm»”.

În camera de argint, fantezia scriitorului așază simbolul altei categorii sociale: „Slomneau făpturi omenești, numai că stăteau cu mult mai înfoliți, mai grași și mai mulțumiți, deși erau cu capete și cefe groase, cu țurloaie scurte și cu pîntecele așa de revărsate afară cît erau încinși în cercuri de fer, că în alt chip, ar fi plesnit d-ar fi fost vii cu adevărat”.

În sfîrșit, în camera de aur „vedeniile de pre pereți să arătau cu funde și bibiluri, cu mătăsării și vesmintele, carile împo-

¹ Cf. Perpessicius, în *M. Eminescu — Opere alese*, II, București, E.P.L., 1964, p. 626.

dobeau firea trupului de-ți era dragu dragului să le privești", care spun: „La noi nici glasul păsărilor n-o să aivă preț, de n-a suna a argint”.

Tîlcul vedeniilor de pe pereții celor trei camere dezvăluie concepția scriitorului, care condamnă prin intermediul înțelepciunii inegalitatea socială:

„— Este folos mare să afli și această taină ca s-o spui împăratului cu stema ruptă din soare, iară el s-o lase moștenire urmașilor săi. Spune-i că d-or scăpa, ș-or năvăli toate pornirile ce le vezi legate, ș-or copleși norodul, atunci va fi jale și amar de mulțimea supușilor săi, căci s-or împărți în chipul celor icoane de pre pereți: în sărăcime, negustorime și ciocoime, în goi, înbuibați și răsfățați.”

Se înțelege că „jăraticul de bogăție”, „slava prăpădul pămîntului” și petrecerile după care aleargă în basm diferiții preten-denți la tronul împărătesc erau tot atîtea aluzii critice, foarte transparente, privitoare la moravurile claselor conducătoare.

Este de reținut că în 1903, pregătind volumul *Între vis și vieață*, Delavrancea înlătură din *Palatul de cleștar* o bună parte din elementele de critică socială.

Frumusețea primei redactări și importanța implicațiilor de critică socială la care Delavrancea a renunțat ulterior impun în mod excepțional reproducerea integrală a basmului în varianta lui din 1884.

Menționăm că basmul lui Delavrancea nu are modele fol-clorice cunoscute pînă în prezent.

PALATUL DE CLIȘTAR

Către căpătiul dintîi al vremilor, pînă unde praștia minții nu azvîrle, și cărturarii-și pierd d-a surda bobii, că nu le mai dau de rost, se povestește, așa ca din scorneală, că omul era croit din alte foarfeci și cioplit din altă bardă.

Tot cu mîini și cu picioare era omul, tot cu ochi și cu urechi, tot cu nasul dasupra gurii și cu călciele la spate, dar ochiul gonea pîn' la suișul vulturului, și auzul deslușea în afun-dul pămîntului pîn' la miezul lui, unde ferb cazane cu smoală; iar de învîrtea copacul, smuls cu rădăcină, cu barbă și țărîină, și mi-ți izbea la mir leii pustiilor și zmeii vînturilor turbate, dihăniile spurcate cădeau trîmbă cu labele-n sus, marghiolindu-se a moarte.

Apele curgeau tot la vale și munții se ridicau în sus; nu se pomeneau flori pe cer și stele pe pământ, dar multe nu erau așa de pre cum sunt, ci împărățiile erau așa de lat și de lung întocmite, că numai vîntul și lumina le da de hotar. Împărății de mureau la luptă de buzdugan, bine, iar de nu, li se uita de zile; numai dacă barba le mătura țărîna de nouă coți în urma lor, chemau pe unul din feciori, pe cel mai viteaz și mai deschis la minte, și-i dăruia naframa, inelul, paloșul, buzduganul, stema și gonaciul, ca să poată împărăți și război la rîndul său.

Apărarea și dreptatea spînzurau de ghioaca buzduganului și de tăișul paloșului, căci cu mintea judeca și hotăra, iar cu paloșul cîntărea și împărțea, lămurea și dăruia. Și mergea treaba mai pe brodite, mai pe nimerite; iar oamenii de azi, cînd ceruiesc în jurul tăciunilor și povestesc, spun că pe atunci mergea mai bine cu minte dreaptă și fără legi decît, ca în zilele noastre, cu legi drepte și cu minte strîmbă.

P-așa vremuri se zice că ar fi văcut împăratul cu stema ruptă din soare. Peste ce domnie încăleca, bine, bine, nu se află; din cuvînt nu se poate ști mai mult decît că ținuturile lui rodeau neramzi și dafini, lanuri de bucate și alte rogocele și semințe pentru lighioi și pasări sălbatice; așa că tihna și mulțumirea supușilor săi erau descîntate încă o toană de cîrîpîtul care răsărea a bine și-a duios prin tufarul verde și înflorit.

Nu era crai pe care împăratul cu stema ruptă din soare să nu-l fi frînt și domolit la voia sa; nu era oaste nerisipită. La vreme de adîncă bătrînețe sta falnic în fruntea ostașilor, învăsmîntat numai în zale, călare pe un bidiviu ce arunca pe nările nasului trîmbe de fum încolăcite în limbi de foc. Și toți ai săi prindea la inimă și biruia, căci așa le părea lor, cum era de bătrîn și înzilizit, tocmai ca o lance ruginită care d-a pururea a răpus pe oricare a izbit.

Dar cît era de mare și de vestit, orcît îi colindase vestea pîn' la scăldătoarea soarelui, până unde pămîntul e drob și piftie, d-a surda erau toate; iacă, nu puteau să-i adoarmă un junghi ce-i tăia inima, fie la svaturi, fie în mijlocul veseliiilor împărătești. Cînd îi era lumea mai dragă, ce se pomenea cu grijea că-l singera ca un bold și-l pipărlea ca pe jeratic.

Într-o sfință de vineri, cam pe la chindii, numai iar s-a pomenit cu stema din cununa împărătească că se umflă și crește, crește, ba cît oul de găină, ba cît oul de dropie,

ba cît un boșar, și-i îndoi grumajii, și-l supuse, și-l aplecă la pămînt. Spăimîntat, împăratul se luptă ce se luptă cu namila de diamant, iar la urma urmei căzu cu fața în jos și-l podidi un plîns de jale nemaipomenită.

N-a trecut cît ai scăpăra din amnar, și pe împăratul, biruitor de oști și biruit de lacrimi, îl cercuiră, cu mîngîtieri și desmierdări, odrasla lui de trei fete ca trei zîne, surori și nepoate, cari mai de cari mai chipeșe și mai drăgălașe; apoi veneau svătuitorii tronului și slugile hamnice; cari, toți cu toți, ieșiră ca dintr-o lacră să svătuiască, să alinte, să cadă cu mătânii, doară or curma jarul împăratului, neizvodit pînă acum la colilia părului.

Cel din frunte dintre svătuitori luă limbă, dupe cădenie, aducînd vorba cam așa:

— Luminate împărate, care paloș ca al slavii tale n-a mai fost atîtea veacuri întunecat și frînt la războaie? Care împărăție a rămas atîtea mari de vremi neștirbită și cinstită pe toată pinza pămîntului? Apoi, la urma urmei, care răsură e mai învoaltă și mai rumenă ca domnița, fata cea întii născută a mării-tale? Care mură să fie mai neagră și mai dulce ca ochii celei mijlocii? Care rază așa de polei și de aur ca domnica cea mică? Așa e, luminate împărate, norocul ți-a dăruit trei fete trei zîne, trei zîne trei stele, trei stele trei sori, trei sori trei surori, trei surori trei comori,

ce d-ai răscoli,
ce d-ai migăli,
de prin lunca colilie
și din valea albăstrie
pînă-n coama fumurie:
ling-o mură
o răsură
ce se-nbină
c-o lumină,
cîte trele-ntr-o tulpină...
ce d-ai răscoli,
ce d-ai migăli,
împărat ce ești,
tot n-a să găsești.

Apoi, luminate împărate, dupe atîta clădărie de bunătăți, de ce prilej să te tînguești? Că d-ai cerca un alt ceva nou de fală și cinste, tot în ăst palat de cliștar de n-oi dobîndi; alt undeva, pace și pustiu, că nimic din alte țărîmuri nu s-ar potrivi față la față cu strălucirea cea fără de pată a luminății-voastre.

Iară împăratul, de ochii neamurilor ș-a norodului, curmîndu-și plînsul, se sculă în picioare, mulțumi tuturor de pre spîta dregătoriei și furișă ochirea în susul stemii, pre care nevăzînd-o nici mai mare, nici mai mică ca de obicei, singur în gîndul său să adimeni.

Între acestea, dupe ce făcu semn ca toți să se retragă, își sărută pîrintește copilele și opri lingă dînsul pre sora lui cea mai mare, ce era și cea mai mare la duh de taină și înțelepciune, și-i grăi încet, că zidurile d-ar fi auzit n-ar fi auzit.

— Surioară în gînd și-n singe, lipește urechea ta de inima mea, și ce-oi auzi nici cățelul-pămîntului din poarta mormîntului să nu auză. Pe mine m-a ajuns vacul bătrîneții, dar, orcum, aș insura paloșul cu cîrjea, dacă o grijă n-ar doborî, în greu, și bătrînețea și vrăjmășiile crailor din hotarele împărăției mele; iacă, cumuna de împărat se îngreunează fără veste, stema din frunte crește, crește, se împătrește, de ce crește se mărește, se-ntunecă, și de ce se-ntunecă e mai grea, pînă ce mă doboară la pămînt. Vezi, soră bună și înțeleaptă, pare-mi-se că în această arătare e căderea mea ș-a neamului meu din scaunul domniei, mai ales că din cele trei împărătese ce mi-au slujit de soții n-am avut parte de parte bărbătească; că făceau cîte-o fată ș-a doua oară cum făcea băiat mureau și cuconul și muma cuconului. Cea din urmă soție mi-a zis: „Măria-ta, împărăția ce stăpînești a fost zidită de un bărbat, și or cade or se-nsutește de o femeie, iar de cucon de parte voinicească n-ai să ai parte“.

— Ei, Doamne, împărate, și d-ta, îi răspunse sora-sa, fă-ți inimă bărbată, ci nu căta grijii și gîndurilor rele. Eu văz că stema e cum era, și tot la locul ei, și scinteiază ca un bulgăre din soare, ziua și noaptea; cît despre vorba muierească cea de pre urmă, ca și cea dîntii, tot fără noimă și fără înțeles rămîne.

— Ascultă-mă, surioara mea, și ce-oi auzi și ce-oi vedea nici prunc din mumă să nu auză și să nu vază. Părintele meu mi-a zis: „Fătul meu, în cal îți las goana voinicului, în inima ta vitejia, și în paloș biruința, iar la temelia palatului de cliștar odihna norodului ce vei stăpîni; acolo zac la umbră, legate, ferecate, patimele mari și mici, simțirile nestăpînite în bine or în rău, sbuciumările neadormite, cari fac pe om și prea fericit, și prea nefericit; acolo se tînguiesc, în cercuri grele, în fiare și-n oțele, prevestirile bune și rele. Ia seama, fătul meu,

că de le-i volnici, ai să-ți vezi supușii pe unii în desfătări, iar pre alții în ahtieri. Ține aceste patru chei, și să nu cobori în cele patru stăvilare de sub talpa palatului decât atunci cînd ți-a peri o rază din frunte și mărirea ți-a îndoi grumajii."

După ce împăratul se odihni o toană din povara cuvîntului, scoase din sîn patru chei, una de aramă, alta de argint, una de aur și alta de diamant, prin care tresăreau razele zilei, și-i jucau luminele de părea a fi niște svîrcoliri vii; apoi le dete sori-si și-i porunci să se ducă într-ascuns, să deschidă lacătul de la talpa răsăriteană a palatului și să cerceteze, în fundul poprelei de diamant, cuvîntul înțelepciunei asupra stemii împărătești, care

crește, crește,
se-npătrește,
de ce crește
să mărește,

și se-ntuneacă, și de ce se-ntuneacă e mai grea, pînă ce doboară la pămînt.

II

Era pe noptate cînd sora împăratului își făcu o cruce, își făcu două, își făcu trei; vîri cheia în lacătul tănuț, și pe loc s-auzi o vuială de cutremur c-o mișună amestecată cu cîntece scâlămbăiate, ba chiar se deslușea ceva din graiul omenesc, aci a rîs, aci a plîns, de n-ai fi știut care ce să fie; mai la urma urmelor învîrti cheia de aramă de la o dată pînă la a noua oară; și ca o vijelie năprasnică îi ameți mîntea și auzul, apoi locul pe care sta d-ei i să afundă pînă la glezne, pînă la brîu, pînă la git, iar de-i trecu dincolo de creștet, o văpaie ce lumina fără să arză îi învălui obrajii cu limbi ca de tumbac topit. La o cutremurare strașnică de-ți clănțănea dinții-n gură, două porți, țipînd pe niște copile groase, se deschiseră la dreapta și la stînga, și sora împăratului se pomeni într-o cameră cu totul și cu totul de aramă. Acolo zburau și să veseleau pasăruici cu șuier de mital; dară, minunea minunilor, că de n-ar fi oameni cari să vadă țințari pe armăsari și bondari pe măgari plimbîndu-se prin stele, nu s-ar crede nu numai de proști, dar nici de învățați, că se arătau, pe pereții camerei de aramă, chipuri omenești sărace, zdrențăroase, cari să afundau și rășăreau neostiat. Însă, bine, bine, luînd aminte, peste acea auială năzdrăvană să înălță o tînguire pe jumătate deslușită,

căci acele chipuri omenеști stîrcite și golașe, ce se zugrăveau mii și sute, unele peste altele, așa pare că șopteau: „Pe noi nimeni n-o să ne asculte și noi pe toți o să ascultăm!”

Și, dacă se învîrți și dibui peste tot locul, jupîneasa, sora de împărat, dădu peste o broască de argint în care potrivit cheia o învîrți pînă la a noua oară.

Cînd colo, o cîntare argintie, prelungă, învîrtită, migălită și adusă, împletită și iarăși prelungă, să auzi; două porți se făcură asemenea cu peretele, iară d-ei păși într-o cameră de argint, luminată, lămurită, mai limpede ca o zi senină; și era atîta răsfăț de sunete ca din tilinci de argint, așa sumedenie de odoare, și păsări, c-un viers nepomenit de subțire și de piuitor, cari să giugiuleau, săltau di colo-colo, ba chiar pe umerii ei își opriră zborul!

Pe pereții și tavanul de argint, așisderea, ca în cămara de aramă, slomneau făpturi omenеști, numai că stăteau cu mult mai înțoliți, mai grași și mai mulțumiți, deși erau cu capete și cefe groase, cu țurloaie scurte și cu pîntecele așa de revărsat, afară cît erau încinși în cercuri de fer, că în alt chip ar fi plesnit d-ar fi fost vii cu adevărat.

Domnița, țintind urechile din toate băierile, desluși o bijbîială de cuvînt ce scăpa din acele farmece de trupuri ce ferbeau și s-afundau în pereți, că așa grăiau, amestecat în cîripitul dinlăuntru: „La noi nici glasul pasărilor n-o să aivă preț de n-a suna a argint!”

Apoi trecu în cămara de aur; acolo era și mai și decît în celelalte încăperi; minunea minunilor: mă rog, ochii rămîneau căscați și urechile întinse; păsărelele sunau din viers cum nu i-a fost dat omului să asculte și-și resfirau aripile de jeratic, zornăind ca niște bănuți de aur vînturați din mină în mină; vedeniile de pre pereți să arătau cu funde și bibiluri, cu mătăsării și vesminte, carele împodobeau firea trupului de-ți era dragu dragului să le privești.

Cînd, la urmă, descuie broasca de diamant, jupîneasa, sora împăratului, împietri de spaimă în hotarul pragului, căci tocmai împotriva intrării se zvîrcolea o namilă de balaur și-și despica fălcile cît să înghită un călăreț

de la cap pîn' la picioare,
d-a-n picioare,
d-a-n călare,

d-a fi-n cirpe or în zale,
înfășindu-l tot în bale,
cu cal și cu iatagale.

Limbile aprinse de sînge, vîrgate cu șuvițe de venin le vîra printre dinți ca niște săgeți pîrjolite în foc, le azvîrlea în beregată și le-nfigea pe nările nasului, scuihind clăbuc de spume, care, de cădea la pămînt, se încheaga și se rostogolea în boabe albe de mărgăritar. Și unde mi-ți zbîrlea solzăria văpsită ca un curcubeu în toată încolăcirea spinării, chiar un herăstrău, că dintr-o hîrjiitură ți-ar fi curmat mijlocul, și de te-ar fi strîns, fie și de glumă, în colacele lui, ți-ar fi băgat os în os d-ai fi scos limba d-un cot.

— Ah! muiere cu suflet de bărbat, grăi bălaurul, ține-ți ingerii, fii și la minte lungă ca la poale, și ce-i vedea să nu te sperii; aide, intră, nu te teme, căci cine ține cheile tainelor e și mai mare și mai tare decît mine!

N-apucă bine să-și vie în fire jupîneasa domniță, că o izbi strălucirea camerei de diamant de-i lua ochii cu sclipirile de toate fețele; încotro se-ntorcea, scăpărau scînteii cari aci se-ne-cau, aci se revărsau însutite și mai aprinse decît luceaferii.

La toate aceste minuni de frumuseți nu putu să le ia seama îndestul de gălăgia a mai multor ființe omenesti, încinse la brîu în cătușe și prigonite cu belciuge groase ca pe mină.

În crucea d-alături cu ușa erau trei femei: cea dintîi ar fi fost frumoasă de n-ar fi zîmbat din doi dinți lați, și de n-ar fi mișcat gura neconținut, clevetind fără spor și fără șir; cea d-a doua bolboșea ochii săi verzurii scăpărînd scînteii de minie mestecate într-o puzderie de fum mohorît; cea de a treia era groasă ca o bute, rumenă, voinică, mulțumită, și d-ai fi lămurit-o bine, bine, ai fi zis că e soră bună și de mumă și de tată cu celelalte două subțiri, costelive și pițigăiete.

— Domniță, ce mai ala-bala cu lumea de pe tărîmul vostru? nu se mai ceartă? nici o ocară? a amorțit de vie vai de capul ei!

— Domniță, te-aș face praf și fărîme dacă nu m-aș teme că n-aș mai avea pe cine urî! Ești prima făptură asupra căreia-mi răsuflai chinul din mine d-atîta amar de vreme.

— Domniță, de cînd v-am părăsit, pare-mi-se că nu mai găsești pui de om fericit.

Așa grăiră rînd pe rînd cele trei surori; și cea dintîi era Zavistia, cea de a doua Pizma, iar cea de a treia Gugumănia.

Sora împăratului se înțelese, pentru o clipă, rea ca niciodată, proastă ca un buştean, şi simţi o mîncărime de cuvînt în vârful limbii.

Aşa trecu ea pe lingă toate patimele omeleşti, încătuşate în cruci, cruci, pînă în dreptul altor trei cu părul din frunte zbîrlit, ciufulit, cu coamele despletite, cari zbierau de se zguduia din temelie închisoarea de diamant, cari să muşcau de le ţişnea sîngele cît colo; acestea erau cele trei surori: Minia, Furia şi Nebunia; iar alături de ele sta una neclintită, senină, blajină, dusă gîndurilor, cu privirea tihnită, dulce şi fără nici un pic de amăgire; ea numai, printre toate, era volnică; şi din privire socotea, înţelegea, osîndea şi ierta în aceeaşi clipă; căci bine se băga de seamă dupe port şi aşezare, dupe frunte şi zîmbire că alta nu putea fi decît înţelepciunea.

D-a dreptul la ea se duse jupîneasa, sora de împărat, şi-i dădu în genuchi; îi sărută mîna dreaptă, i-o puse la frunte, apoi îi grăi astfel:

— Tu, care eşti mai frumoasă decît răsăritul zorilor şi mai dulce ca laptele strecurat prin faguri de miere, mai blîndă ca mielul de trei zile, şi, dupe Stăpînul atotîitor, cea mai adîncă la înţeles, bine ştii de ce şi cine m-a trimis pe acest tărîm; rogu-te, dară, de-mi povăţuieşte calea şi vrerea, ca să pot mîngîia zilele şi nopţile tulburate ale frate-meu, împăratul cu stema ruptă din soare.

— Spune craiului viteaz că trecînd pe lingă toate pornirile pătimăşe, mai mărunte şi mai mari, spurcate şi cinstite, pînă la hotarul nebunii, ai dat de înţelepciune, şi că eu aş dori să-l mulţumesc de s-a mulţumi cu răspunsul meu. Spune-i din parte-mi că e bătrîn, că l-a ajuns zilele, şi că dacă stema îl apasă aşa de greu, nici să măreşte, nici să micşorează, ci-l apasă cum atîrnă şi el de greu pe perna de pre scaunul împărăţiei, ş-ar face mai cuminte, neavînd copil de parte bărbătească, să cunune pe fata al cărui păr s-ar preface în inele de aur cu flăcăul care zice din fluier, şi se înveleşte cu cerul, şi doreşte mai mult decît fitecine din împărăţie, căruia, pe lingă fată, să-i dăruiască şi naframa, inelul, paloşul, buzduganul, gonaciul şi stema ca să poată împărăţi şi război în locul său.

— Aşa voi povăţui, din cuvînt în cuvînt; dar, rogu-mă, spune-mi şi mie, ce să fie acele chipuri ce fierb, s-amestecă şi mijesc pe pereţii de aramă, de argint şi de aur?

— Este folos mare să afli și această taină ca s-o spui împăratului cu stema ruptă din soare, iară el s-o lase moștenire urmașilor săi. Spune-i că d-or scăpa, ș-or năvăli toate pornirile ce le vezi legate, ș-or copleşii norodul, atunci va fi jaleși amar de mulțimea supușilor săi, căci s-or împărți în chipul celor icoane de pre pereți: în sărăcime, negustorimeși ciocoime, în goi, în buibați și răsfățați. Iar câtă vreme voi sta numai eu singură, volnică de putere, toată suflarea va fi vecinic deopotrivă.

Între acestea îi pofti întors și voie bună. Dar când domnița urni spre ieșire, numai ce să năpustiră asupra ei, s-o soarbă, și mai multe nu, Furia cu ochii scoși afară din cap, Smințenia cu țipete de juvină sălbatică, și Pizma cu scrișneli din dinți și cu pumnii ridicați în sus. La acea valmă năprasnică de vaiete și blesteme să clăti încăperea din temelie, și grinzile se porniră din locul lor; fumul galben și negru de smoală și pucioasă ce-l puhiuau pe nările lor, înroșite de văpăile răsuflării, întunecă lumina diamantului.

În acest vuiet, ce întrecea cu mult năvala zmeilor când se bat în capete cu taurii cari țin pe spete stîlpilor pămîntului, glasul Înțelepciunii se înecă, se sparse și se risipi ca nisipul în luptă cu vijeliă; iară sora împăratului, pierzîndu-și cumpătul, se repezi pe ușa afară, și de spaimă scăpă cele patru chei cari zorniră pe pardoseală fără s-o deștepte din zăpăceala cumplită în care căzuse.

Cînd se trezi pe tărîmul împărăției, toate ușile i se pecetluiseră în urma sa. Și plînse ce plînse cheile perdute, și tot ea-și făcu voie bună, gîndind cum să mință împăratului d-o veni vorba despre chei, căci plecase cu mintea de nouă coți și i se scurtase de zece.

III

Cînd împăratul auzi limba Înțelepciunii, să mlădie la cuvîntul ei și puse de răscoli domnia în cruciș și-n curmeziș, repezind veste împărătească din cuibul șuietului în largul luncetului, netezișul cîmpului, dor d-a afla pe cel ce ar dori mai adînc decît fitecine, cît să poleiască cu dorul coșițele unei domnițe d-a sale și să vrednicească scaunul împărăției.

Și mi-a întîlnit, mări, în crețul crîngurilor vînători ce prind iepurile de coadă, în cremenul munților delii ce rup în două ursul năprasnic parc-ar frînge un fuștei de ceapă; ș-a dat cu ochii, la picurișul izvorului, de năzdrăvani cari adună

scinteiele din coada licuricilor de fac vîlvătăi în miezul nopții, și fură mințile zînelor, cît se tolănesc alene cu ele pe mătasea troscotului. Zădarnice toate au rămas, și răsipă de pomană. Că unii doreau jeratic de bogăție, alții slavă prăpădul pămîntului, tinerețe fără bătrînețe, chef vecinic de nun mare și arsură la inimă de ginerică, fără sfîrșeală, cînd vede zestre bogată și odor de fată mare; ba alții, mai împelițați, neștiind cu ce icleşug să mai dovedească, au gonit în prăpastia capului și-au dorit mierre-fierte: cerul cu stelele, raiul cu miresmele, zori cu rochii de curcubeie și cu ochii de scinteie. Inima împăratului a rămas tot fără chef, cosițele împărătițelor — tot ca mai înainte.

Pe la amurgul serii cercetașii domnii, rupți de oboseală, întîlniră pe malul unei gîrle ce șerpuia ca o pînză de argint-viu, printre două maluri verzi și smălțuite cu flori, un voinic, cu pletele răvărsate în pale negre ca corbul pe spetele sale largi, ce zicea, zicea din fluier, de te slăvea, sub mlădițele moi ale unei sălcii pletoase. Oh! ce mîndrețe de voinic și de cîntec: adormise apele, învultase florile, vîntul își oprise calea, aromise toată valea. Cum îl văzură, amorțiră locul și ascultară teacă de pămînt acea migală minunată de șuierături care se-nșira și se deșira oprind iarba din crescut, bidiviii din păscut.

— Ce vrei, voinice, grăi ceaușul împărătesc, pe porunca stăpînirii, spune nouă, ce dorești, la ce te-ar trage pofta inimii?

— Cinstiți boieri, de pre voia d-voastră, vreau să cînt, să trăiesc și să mor; și dacă aș prelinge dorul inimii, v-aș grăi că aș schimba

toate împărățiile,
toate vitejiile
p-un sărut de mîndră dulce,
dulce cît să se topească,
chip de zîină să-mi pălească,
și culcată să nu culce
vreji de flori găitanate,
și de fluturi legănate!

N-apucă să sfîrșească bine cuvintele, și să zăriră cîtiva călăreți cari goneau năuci de înghiteau poștiile; săgețile nu s-afundă mai repede în zarea depărtării ca goana de voinic; de sub copitele harmăsarilor vijliau petrele-napoi ca niște gloanțe, și pe nările nasului repezeau suluri de fum. Cum ajunseră la salcia flăcăului, se opriră din năvală ca un zid neclintit:

— Stați, zise unul dintre ei, să-mi luați p-acest flăcău, și drept la scaunul împărăției să mi-l duceți.

Că hîr, că mîr, bietul băiat nu să lăsa; „Ba că nu merg, ba că n-am furat nimic; păcatele mele” — n-avu ce face; mă rog, vrei, nu vrei, ai d-a face cu sutașii crăiești, trebuie să te pleci.

Cînd ajunseră la porțile palatului de cliștar, tot norodul era de față cu mănuchiuri de flori și cu zarvă de veselie. Buciu-mașii, fluierarii și surlașii răsunau alai mare; și cu toții se ploconeau la flăcăiandrul cu coama neagră și lucie ca păcura; iară el căsca ochii și, ca suflet smerit, nu-i trăsnea prin cap de ce și cui să fie atîta sărbătoare.

La scările palatului, împăratul, în podoabele crăiești, rezemat pe toiagul cu scumpeturi de pietrărie, îl aștepta cu inima deschisă, și de cum îl zări îi sări de gît, sărutîndu-l și p-o paște și pe alta.

— Tu ești dorul nevinovat și mare, îi grăi împăratul printre barba albă ce i se lungise pînă la pămînt, tu ești alesul Înțelepciunii ș-al meu; hai de-ți vezi odorul de mireasă și împărăteasă și loc pe scaunul domniii să iei.

Nu se dezmeticise voinicul nostru, ba mai rău să uluise, și se trezi dus pe sus în cămara cea numa-n policandre și jîlțuri aurite. Acolo îl aștepta, printre sfătuitoarii tronului, jupînesele și coconii lor, fata cea mai mică a împăratului. Și era, Doamne, acest trup fraged și subțirel, acest chip cu unde răsirii, încins din creștet pînă în bărbie de niște cosițe ca o beteală de aur, trup și vis turnate într-una, lumină și dragoste împletite, la un loc, încît bietul om ameți ca luat de iele, palatul cu mulțime cu tot i se învîrți sub picioare, și, nici una și nici două, îi dădu în genuchi și-i sărută condurul.

— Scoală, fătul meu, grăi împăratul, iată-ți mireasa pe care o visai sub salcie, e a ta, și împreună cu dînsa vei împărăți în locul meu. Și voi, sfetnici credincioși, să-i aduceți naframa, paloșul, buzduganul, stema și gonaciul, că lui i se cuvin pe lingă cea mai frumoasă din fetele mele.

Dară în clipa cînd gata era împăratul cu stema ruptă din soare să împreune mîna în mîna pe noii stăpînitori ai domniii, cerul se întunecă, norii se posomorîră, cutreierînd d-a rostogolul pacea văzduhurilor; vînturile porniră bătaie oarbă, turburînd apele și făcînd una cu pămîntul copacii neclintîți de veacuri întregi; un potop de ploaie se sparse din culmea întunecimii și înprăștia, în orice vizuină înnemerea, mulțimea norodului.

Împăratul și cinstita adunare înmărmuriră. Palatul de cliștar se clădi de pe tălpi; cutremur din temeiul pămîntului

se lăți; mesele, scaunele și policandrele căzură grămezi sfărâmate pe pardoseală; oamenii abia se mai cumpăniră pe picioare.

Atunci împăratul, trezit de spaimă și de minie, strigă vârtojindu-se către sora cea mai mare:

— Muiere scurtă la mîinte, ce e asta? Ce-ai făcut cheile patimilor? Unde ți-ai uitat mințile să-ți fi uitat oasele, că ne-ai mîncat fripte viața, pacea și împărăția!

Cel de pe urmă cuvînt al lui se înecă într-un vuiet năprasnic de cutremur fără căpătii. Geamlîcul și ușile se zguduiră și săriră din țîțînele lor; tavanul se crăpă drept în două; și pe uși și pe ferestre năpustiră năvală furioasă niște femei despletite, cari vărsau, pe nări și pe gură, spumă și pară de pucioasă. Scălămbăiate, arse de hainie, răcnind ca fiarele din pustie locuri, cînd se bat pe șalele hoitului, ele pălră la pămînt cu fruntea în jos pe toți cei de față, și peste trupurile lor chinuite întinse danțul patimelor.

Dar, la o nouă zbuciumare, pămîntul se despică în două, și înghiți palatul într-o prăpastie plină cu catran și smoală ce clocotea de feartă ce era.

Numai Minia, Furia și Nebunia își dășchiseră zborul către alte plaiuri omenesti, răpind cu dinsele tot șirul nemerniciilor, și la urma urmelor, innodată în coada tuturora, Prostia, rumenă și voinică, mai mult să tirăște decît zboară; și merge tot d-a înboulea, dar ce-i pasă, ca ea nu mai e nimenea; și, dreptul lui Dumnezeu vorbind, nici una din celelalte n-a cuibăt ca ea mai multe tivgi cu crier.

p. 64

RĂZMIRIȚA

A apărut pentru prima oară în *România liberă* — *Număr literar*, București, anul I, 1884, nr. 8, 4 noiembrie, p.85—88, cu dedicația: „Amicului meu Al. Vlahuță”; semnată de la Vrancea.

S-a tipărit ulterior în volumele: *Sultânica*, București, Tip. St. Mih., 1885, p.193—209, și *Sultânica*, București, Ed. Socec, 1908, p.71—84.

Reproducem textul ediției din 1908.

Numele eroilor principali amintesc de balada populară *Miul Cobiul*, cu varianta ei, *Mihu Copikul*. Îndemnul Cobilei spre ceata haiducului Potop, deși este incidental, are semnificația unui protest social împotriva arnăuților stăpînirii și a străinilor prădalnici veniți pentru jaf.

Ținînd seama de data la care apare *Răzmirița*, în ultimul număr al suplimentului *României libere* (8 noiembrie 1884), credem că pasajul următor din scrisoarea inedită a lui Delavrancea către Elena Miller-Verghi, cu data de 22 iunie 1884, de la Paris, se referă la împrejurările în care scriitorul a elaborat această scriere:

„Azi am scris opt ore și mai bine, am început cu lumina ziii și am terminat cu lumina luminării. Eram perdut, frămîntat, galben ca ceara, c-o suflare prăpădită și-mi surfeau cîteva pagine umede de cerneală.“

Referindu-se la *Răzmirița*, N. Iorga socotește că Delavrancea este înzestrat cu o închipuire de puternic înviator „al scenelor de bejenie din trecutul nostru“¹.

VARIANTE

- p. 65, r. 14—15 — Ce-ți pasă, Miule... îi răspunse ea. Să mergem în ceata 1908 / — Ce-ți pasă, Miule, mort or viu, eu sunt cu tine, îi răspunse ea, dacă nu e de trai cu omenie, dacă Dumnezeu ne-a uitat, tu ești voinic, știi să gonești fără frîu și fără șea, știi să învîrtești securea și să retezi capul de pe umeri de juvină, aleargă în ceata *Rom. lib.* / — Ce-ți pasă, Miule, îi răspunse ea, dacă nu e de trai cu omenie, dacă Dumnezeu ne-a uitat, tu ești voinic, știi să gonești fără frîu și fără șea, știi să învîrtești securea și să retezi capul de pe umeri de juvină, aleargă în ceata 1885;
- r. 20—21 pe obraji ei bălai, cu niște pajure roșiatice ca niște răsuri de măceșe 1908 / pe obraji ei bălai, răsurați cu pajuri ca bobul de măceșe *Rom. lib.* / pe obraji ei bălai, răsurați cu niște pajure roșietice ca măceșea 1885;
- r. 27—28 își arătau vîrfurile în șir, atingînd cerul 1908 / își arătau vîrfurile în șir cari întreceau cocioabele pitici și să alipeau cu cerul *Rom. lib.* / își arătau vîrfurile în șir și să alipeau cu cerul 1885;
- r. 30—31 lighioile bătăturilor filfiiră, speriate în frunzișul pomilor. Cîinii 1908 / lighioile aciolate bătăturilor zburară, filfiind din corcoduși, cîinii *Rom. lib.* / lighioile aciolate bătăturilor filfiiră speriate în frunzișul pomilor; cîinii 1885;
- r. 34—35 năpădiră la biserică, să vază ce era de făcut. Cerul 1908 / năpădiră la biserică. Trebuia să ia o hotărîre. Chipurile lor galbene și trudite, udate în șuvițe de su-

¹ N. Iorga, *Ist. lit. rom. cont.*, I, Buc., Ed. Adevarul, 1934, p. 343.

doare amestecată cu praf, tăcerea care le tăie inima într-o clipă și țipătul copiilor mici legănați la sinul femeilor tinere fără maramă, fără opinci, numai cu o zdreanță de vilnic în jurul trupului, ar fi înghețat și sînge de haiduc care rîde și spintecă și doarme liniștit pe hoit de arnăut. Cerul *Rom. lib.* /năpădiră la biserică. Trebuia să ia o hotărîre. Chipurile lor galbene și trudite, udate în șuvițe de sudoare amestecată cu praf, tăcerea care le tăie inima într-o clipă și țipătul copiilor mici legănați la sinul femeilor înfășurate cu niște zdrențe de vilnice în jurul trupului ar fi înghețat și sînge de haiduc care rîde și spintecă și doarme liniștit pe hoit de arnăut. Cerul 1885;

- r. 35—36 roșu cît prindea ochiul, se încingea dogorînd pînă în cătunul Măgura 1908 /roșu ca o tinichea arsă, cît prinde ochiul, se încingea necontieat, pîrînd a-și arunca dogoarea sa pînă pe dasupra cătunului Măgura *Rom. lib.*, 1885.
- p. 66, r. 36—37 În fruntea lor, Dinu Potop, cu iataganul de mîna dreaptă, răsîndînd răcoare. 1908/ În fruntea lor sta Dinu Potop, cu iataganul scos și legat de mîna cu mlădițe de curpen pînă în cot, uscat ca o scîndură de cosciug, răsîndînd răcoare *Rom. lib.* /În fruntea lor sta Dinu Potop, cu iataganul scos și legat de mîna pînă în cot cu mlădițe de curpen; uscat ca o scîndură, răsîndînd răcoarea 1885.
- p. 67, r. 10—12 de femei, de bărbați, și de copii, cu traiste de mălai, cu tingiri, cu tigăi 1908 /de femei, bărbați și copii cari jelesc pătrunși la oase de spaimă, ridicînd pulberea mai sus de vîrfurile stejarilor bătrîni, să duc încărcăți de traiste cu mălai, cu tingiri, tigăi *Rom. lib.*, 1885;
- r. 24—25 mîine. E noapte. Cerul 1908 mîine; mulți din ei, asmuțîndu-și vitele, au uitat pînă și mila Celui-de-Sus. Fiorul morții e mai cumplit decît moartea. Noaptea înghite fața lumii; cerul *Rom. lib.* / mîine; mulți din ei, asmuțîndu-și vitele, au uitat pînă și mila Celui-de-Sus. Noaptea înghite fața lumii; cerul 1885;
- r. 25—28 în urma lor s-aprinde cătrănind văzduhul. Dinu Potop, înaintea tuturor, își sîngeră armăsarul jucînd 1908/ în urma lor e foc nestins care aprinde zarea înfierbîntată, cătrănind văzduhul. Numai Dinu Potop, înaintea tuturor, își sîngeră codanul jucînd *Rom. lib.*, 1885;

r. 33—34 p-un maldăr de fin, se gîndește la desișul unei păduri și la creasta de peatră 1908 / p-un maldăr de fin, își descintă chinul, doară l-o alina cu nădejdea d-a se vedea în desișul tufelor, or pe creasta de peatră *Rom. lib.* / p-un maldăr de fin, își momeste chinul doară l-o alina cu nădejdea d-a să vedea în desișul tufelor, or pe creasta de peatră 1885.

p. 68, r. 32—34 nimic. Îndură-te de mine! Lăsați-mă cu zile! Ceașul bolborosi 1908 / nimic; o pală de fînaț; îndură-te de mine; lăsați-mă cu zile; poate c-ai vîndut salip la noi, poate c-ai împletit covrigi, te-ai hărănit cu noi, fie-ți milă; cu ce am greșit vouă de-mi frîngeți oasele parc-ați călca pe lujeri uscați? Cîașul bolborosi *Rom. lib.*, 1885.

p. 69, r. 1—3 părul din cap, sărută iminii ceașului și răcnește: — Stăpîne, n-am nimic 1908 / părul din cap, tăiat de suferință, sărută imineii ceașului și îi plînge pe tîrligii care i se ridică pe fluier: — Stăpîne, n-am nimic *Rom. lib.* / părul din cap, sărută imineii ceașului și îi plînge pe tîrligii care i să ridică pe fluier: — Stăpîne, n-am nimic 1885;

r. 4—5 de foame, lăsați-mă!... Stăpînul cerului să v-asculte cum vă îndurați și voi de mine 1908 / de foame, lăsați-mi calea deschisă; și stăpînul cerului să v-asculte cum m-ascultați și voi pe mine *Rom. lib.*, 1885;

r. 5—8 de mine... Îl iertară. Întoarseră caii. O tuliră ca vîntul. Miu se repezi la fîn. Înăță din el cît putu și după ce-l aruncă 1908 / de mine. Cînd luară înțeles să-l ierte și întoarseră caii s-o plece, cîașul și-aprinse ciubucul și aruncă foc finului din căruță, tulind-o ca vîntul însoțit de gîlații săi. Fînul uscat ca iasca începu să trosnească încins de vîlvătăi, înălțînd o pară de lumină ruje sub bolta cerului civit, pe cari abia se zăreau cîteva stele sclipind ca niște ochi de lup în stufișele negre ale pădurilor. Miu se repezi asupra finului care se încinsese de pocnea în sus, înăță din el cît putu, cu flacăra în față și după ce-l aruncă *Rom. lib.*, 1885;

r. 8—9 se ridică pe inima căruței. Fără să vază 1908 / să ridică pe inima căruții, bănănăi cu minele în toate părțile ca scos din fire, își smulse în petice cămașa care-i

ardea, și cu obraji crăpați de foc, cu ochii pîrliți, fără să vază *Rom. lib.*, 1885;

- r. 18—20 spinarea ei. Se sculă năuc. Plesni cu biciul caii, cari fugiră. — Duceți-vă, 1908 / spinarea ei. Apoi pîrîndu-i-se că a căscat gura și și-a dat sufletul de veci, să sculă năuc de lîngă dînsa, înhăță biciul și plesni de cîteva ori în spinarea cailor, care o rupseră la fugă, mestecînd iarba ce o păscuseră liniștiți. — Duceți-vă *Rom. lib.*, 1885.

p. 70

SORCOVA

A apărut întîia oară în foiletonul ziarului *Drepturile omului*, București, anul I, 1885, nr. 1, 1 februarie, p. 2, dedicată „lui Ollănescu-Ascanio” și semnată *de la Vrancea*. Poartă data: „30 decembrie, noaptea, 1884”.

A fost reprodusă în *Doina*, București, anul II, 1885, nr. 38, 1 aprilie, p. 52—54, cu aceeași semnătură, dedicată *Amicului Ascanio*. S-a mai reprodus în *Familia*, Oradea, anul XXI, 1885, nr. 52, 23 decembrie, p. 617—618, fără dedicație; semnată *De la Vrancea*.

S-a tipărit apoi în volumele: *Sultânica*, București, Tip. St. Mih., 1885, p. 179—191, și *Hagi-Tudose — Tipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p. 247—259.

Reproducem textul ediției din 1903.

Numele personajelor din *Sorcova*, asemănătoare cu cele din nuvela *Văduvele*, ca și referirea din povestirea autobiografică *De azi și de demult*, în care scriitorul pomeneste de „un biet copil fără tată, cu un an mai mic”, tovarăș de sorcovit, ocrotit de mama scriitorului, ar putea fi indicii că *Sorcova* are la bază o întîmplare reală cunoscută din copilărie și reamintită cu priлеjul apropierei Anului nou 1885.

În legătură cu prezența acestei creații în ziarul socialist *Drepturile omului* e de menționat și notița prin care redacția îi motiva publicarea:

„Atragem atențiunea cititorilor noștri asupra nuvelei d-lui De la Vrancea (Barbu Ștefănescu), cunoscut publicului românesc prin scrierile sale publicate în *România liberă* din anul

trecut. Cum în literatură nu facem deosebire de idei, cum nu căutăm decît talentul și originalitatea în scrierile literare, credem a face plăcere publicului atrăgîndu-i atențiunea asupra scrierii d-lui De la Vrancea."¹

Deși nu le înțelege pe deplin idealurile, dragostea față de cei asupriți l-a apropiat pe Delavrancea de socialiști încă din anii petrecuți la Paris. Întors în țară, scriitorul și-a păstrat legăturile de prietenie cu tinerii socialiști pe care îi numește „bunii mei prieteni și confrăți”. Pe Const. Mille, de altfel, îl găsim în 1887 colaborator la revista *Lupta literară*, condusă de Delavrancea, iar Gh. Frunză, prezentîndu-i volumul *Suliânica* în ziarul *Drepturile omului* (22 iunie 1885), își exprima o veche simpatie pentru Delavrancea:

„L-am cunoscut la Paris, în Cartierul Latin, și la cafeneaua «Cluny». Discuțiile noastre erau celebre... Nu e socialist, dar e unul din oamenii cei mai simpatici. Sunt fericit să-l prezint publicului.”

Pe extrasul traducerii în limba germană făcută de M. Gaster, aflat la Biblioteca Academiei R.S.R., provenit din donația lui Ion Bianu, scriitorul a semnat olograf *Delavrancea*, alături de semnătura tipărită *Barbu Ștefănescu* și adăugînd locul, anul, luna și caietul publicației din care s-a extras traducerea. De asemenea, pe acest exemplar se găsește dedicația scriitorului pentru Ion Bianu, prieten din grupul transilvănenilor, cu următorul conținut:

„Scumpului meu frate Bianu, de bună nație și de bun neam și obraz, cu învățătură..., cu doxă berechet, în dar, cu închinăciunea plecată și zmerită îi dăruiesc aceste foi.

Al său rob ohavnic, al său surghiunit în Jäger-burg,

Barbu

Mai 1885“

VARIANTE

p.70,r. 3—4 tinda creștinului. Vîntul spulbera fulgii, 1903/
tinda creștinului. Viscolul giuruia des foloștină înflorită
ca niște rotocoale de hîrtie albă și mi-ți gonea cu minie
nemiluită, spulberînd fulgii *D.o. Doina, 1885* /tinda

¹ Nota a fost reproducă după N. Iorga, *Ist. lit. rom. cont.*, I, Buc. Ed. Adevărul, 1934, p. 326, nota 1.

creștinului. Viscolul giuruia des foloștină înflorată în rotocoale de hîrtie albă și mi-ți gonea cu minie nemiluită, suflînd fulgii *Fam.*;

- r. 7 nu se mai cunoștea. Zăpada îți trecea 1903 / nu se mai cunoștea, înăbușită sub o velință de zăpadă ce-ți trecea *D.o., Doina, Fam., 1885*;
- r. 11—13 înțelenise îngropată în troieni. Nu se pomenea 1903 / înțelenise îngropată în zăpadă; vîntul și gerul tăiau la ficați pe orcare îndrăznea să iasă afară din casă. Nu se pomenea *D.o., Doina, Fam., 1885*;
- r. 28—p. 71, r. 1—3 de la strămoși. Ți se prindea pleoapă de pleoapă, nare de nare, falcă de falcă, degera oul în găină, de ger ce se pornise. — N-am putea 1903 / de la strămoși. Ți se prindea pleoapă de pleoapă, nare de nare, falcă de falcă, degera oul în găină, ar fi înghețat flăcările în limbi de foc neclintit de ger ce se pornise. — N-am putea *D.o., Doina, 1885* / de la strămoși. Degera oul în găină, îngheța oala la foc, și se prindea falcă de falcă, nară de nară, pleopă de pleopă; ar fi înghețat flăcările în limbi de foc neclintit, de gerul ce se pornise. — N-am putea *Fam.*
- p. 74, r. 21—22 dumneata știi... Abia dupe multe făgăduieli se liniști, 1903 / dumneata știi. Abia după multe mîngîieri și făgăduieli că n-o să dea pe mă-sa în mîna popii se liniști *D.o., Doina, 1885* / dumneata știi! Bietul Nică aruncă sorcova în mijlocul casii și se agăță de poalele Irinei, suspinînd ars la inimă și privind lung în ochii ei: — Dumneata știi... n-a făcut nimic... dumneata știi... Abia după multe mîngîieri și făgăduieli că n-o să dea pe mă-sa pe mîna popii se liniști *Fam.*

p. 75

ODINIOARĂ

Prima parte, cu titlul *Odinioară*, a apărut în *Revista literară*, București, anul VI, 1885, nr. 18, 16 iunie, p. 381—388. A fost dedicată „lui George Radu Golescu”, semnată *Barbu Ștefănescu*; partea a II-a, intitulată *Fata moșului*, cu aceeași dedicație, a apărut în *Revista literară*, numărul următor — nr. 19— la 23 iunie, p. 397—400, continuată în nr. 20, 30 iunie, p. 413—420. *Fata moșului*, atît în nr. 19, cît și în nr. 20, este semnată *De la Vrancea*.

A fost reproducă, cu titlul *Odinioară* și cu aceeași dedicație, în *România liberă*, București, anul IX, 1885, nr. 2.381, 28 iunie p. 2; în nr. 2.382, 29 iunie, p. 2 și în nr. 2.383, 2 iulie, p. 2. Numărul din 2 iulie are ca subtitlu *Susana*. În următoarele patru numere, nr. 2.384, 3 iulie, p. 2.; nr. 2.386, 5 iulie, p. 2; nr. 2.387, 6 iulie, p. 2; nr. 2.388, 7 iulie, p. 2—3, scrierea are subtitlul *Fata moșului* și este semnată *De la Vrancea*. Prima parte din *Odinioară*, cu același titlu, s-a reprodus în ziarul *Liberalul*, Iași, anul VI, 1885, la rubrica *Foileton*, nr. 136, 28 iunie, p. 2, nr. 137, 29 iunie, p. 2, cu mențiunea: „Din *Revista literară*”. Partea a II-a s-a reprodus, incomplet, în nr. 138, 2 iulie, p. 2, nr. 139, 3 iulie, p. 2, intitulată *Susana*. Această parte a fost semnată *Barbu Ștefănescu (de la Vrancea)*. Se menționează în fiecare număr că se reproduce după „*Rev. lit.*”.

În 1885 a apărut integral în volumul *Sultânica*, București, Tip. St. Mih., p. 211—267, păstrînd dedicația din periodice. S-a mai reprodus cu titlul *Odinioară* în *Foaia pentru toți*, București, anul I, 1897, nr. 27, 25 iunie, p. 209—210, nr. 28, 2 iulie, p. 218—219, nr. 29, 9 iulie, p. 226—227, în acest număr, sub semnătura *Barbu Ștefănescu*. Reproducerea a continuat în nr. 30, 16 iulie, p. 234—235, semnat *Delavrancea*, în nr. 31, 23 iulie, p. 242—243, în nr. 32, 30 iulie, p. 250—251.

S-a tipărit integral în volumul *Sultânica*, București, Ed. Socec, 1908, p. 151—206, păstrîndu-se și în această ediție dedicația de la prima apariție.

Reproducem textul ediției din 1908.

În *Odinioară*, Delavrancea realizează o adevărată monografie a Barierei-Vergului, în epoca 1860—1870, văzută retrospectiv în 1885, cu melancolie și înduioșare, de fiul mamei Iana și al lui Ștefan Tudorică Albu, întors de la Paris, avocat, gazetar și scriitor.

Impresia de decădere economică a orzarilor din locurile copilăriei este, desigur, mărită și de contrastul izbitor dintre impunătoarele clădiri și monumente ale Parisului, printre care trăise trei ani, și căsuțele pierdute în ogrăzi cu „rogodele” din Bariera-Vergului.

Amintirea îi perindă prin fața ochilor tablouri din copilăria fericită, pe care scriitorul le idilizează. Cu toate acestea, scrierea lui Delavrancea are în parte valoarea unui document de viață, privind un grup social specific Bucureștiului în a doua

jumătate a secolului trecut. Îndeletnicirile locuitorilor, dar mai ales traiul lor patriarhal în mahalaua Vergului, unde marii erau, ca în Vrancea, moșnegi de câte un veac, sînt notate cu aspectele lor caracteristice. Tristețea scriitorului reîntors pe locurile copilăriei nu poate fi socotită o simplă poză romantică pentru faptul că are un temei real în decăderea economică a grînarilor de la începutul deceniului al optulea al veacului trecut.

La 1 septembrie 1865, prin decretul nr. 1.076, intră în vigoare convențiunea pentru construirea căii ferate București—Giurgiu, între englezii John Staniforth și John Trevor Barkley pe de o parte și Principatele Unite pe de alta, ca unul dintre ultimele acte de guvernămînt ale domnitorului Alexandru Ioan Cuza. În consecință, regulamentul pentru exploatarea în regie a căii ferate București—Giurgiu, împreună cu ordonanța domnească nr. 1.493 din 26 august 1869 hotărîsc deschiderea primei linii de drum-de-fier din țara noastră.¹

Moșierimea susține construirea căilor ferate în vederea creșterii cîștigurilor prin transporturile rapide, însă îmbogățirea moșierilor are drept consecință sărăcirea bruscă a cărăușilor-orzari, printre care se aflau toți cei ce alcătuiseră lumea copilăriei lui Delavrancea. Întreruperea școlii timp de un an (1869—1870) și „lipsa oricăror mijloace“, care-l fac pe gimnazistul Ștefănescu Barbu din clasa I să ceară, în 1870, ministrului un loc de bursier supranumerar într-unul din internatele statului, sînt consecințe ale pauperizării grînarilor-cărăuși, printre care și tatăl lui Delavrancea. Delavrancea-copil a simțit aceste consecințe direct și dureros; așa se explică de ce scriitorul acceptă explicația pe care o dă despre ruina mahalei lelea Ancuța în *Odinioară*: „Se zice că acele mașini blestamate de drumuri-de-fer au luat cheagul grînarilor noștri“, idee apropiată de aceea a lui Eminescu din *Doina*, așa cum au remarcat Gherea în *Studii critice*, vol. III, și G. Ibrăileanu în *Note și impresii*.

Partea de rezistență a acestei creații este însă prelucrarea artistică a cîtorva motive folclorice. În afară de recitativul „liliac, liliac...“, cu care copiii desculți ai mahalalei își ritmează întrecerile la fugă, și goana după lilieci din „cloponiță“, apoi recitativul jocului „de-a ulciorul“, „de-a puia-gaia“, Delavrancea

¹ Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi*, Buc., p. 2.025, 2.026.

crează o legendă al cărei subiect, desigur, îl cunoscuse de la povestitorii mahalalei, și căreia, prin bătrînul Tămăduceanu, îi păstrează oralitatea.

La umbra castanilor bătrîni, clanul lui moș Doroftei și al Tămăduceanului primește învățăturile tradiționale despre viață și ia cunoștință de întîmplările din trecutul îndepărtat, topite de imaginația colectivității și transformate în creații artistice populare. Fîntîna „Susanei”, aflată între vile din Fundeni în vremea copilăriei lui Delavrancea, și-a luat numele „din botezul poporului”, fiindcă acolo a murit o tînără fată din mahala, pe nume Susana. Realismul cu care scriitorul — prin Tămăduceanu — povestește scurtul episod de viață al orfanei harnice, frumoase și cinstitute — Susana — apropie, de fapt, această legendă de schițele lui Delavrancea cu subiect din viața orzilor — *Apă și foc*, *Sorcova* și altele.

Dezlegarea ghicitorilor este notată ca un mod frecvent de petrecere a tineretului în copilăria scriitorului. Ușurința cu care istețimea flăcăilor și a fetelor găsește răspunsul prilejuiește din partea Tămăduceanului aruncarea în jocul inteligenței și al imaginației a unei ghicitori grele care este, de fapt, axul basmului *Fata moșului*. Motivul fetei cu păr de aur, născută nede baba care-și dorește un copil, ci din pulpa moșneagului, nu este înregistrat ca atare în tipologia citată a lui Stith Thompson. Un motiv asemănător — „născut din rană sau abces” — apare în *Motif Index of Folk Literature*, U.S.A., 1956—1959, la tip 541.2. În arhiva Institutului de folclor din București motivul figurează la tip nr. 705, „Fata din copac”, cu șase variante, dintre care înaintea creației lui Delavrancea n-au apărut decît *Codreana-Sînziana*, publicată de Miron Pompiliu în *Convorbiri literare*, vol. IX, 1875—1876, p. 185 — mult diferită de basmul lui Delavrancea — și după apariția scrierii lui Delavrancea, *Păcurarul*, publicată de Nicolau Mihăescu în *Gazeta Transilvaniei*, an. 53 (1890), nr. 113, p. 3—4.

Singura variantă folclorică mai de aproape înrudită cu basmul lui Delavrancea este *Fata vulturului*, culeasă din Nerej-Vrancea și publicată — în rezumat — în limba franceză de Ión Cazan în 1947, în volumul *Littérature populaire*. Din varianta *Fata vulturului* lipsește ghicitoarea pe care o întîlnim în toate celelalte variante.

Asemănarea basmului *Fata moșului* cu basmul vrîncean ne îngăduie să presupunem un izvor popular comun. Delavrancea

a cunoscut probabil varianta folclorică din Vrancea de la povestitorii din mahalaua orzarilor, descendenți ai oierilor vrânceni bejăniți la începutul veacului al XIX-lea.

Motivul pomului care nu dă roade din pricina banilor îngropați la rădăcina lui este clasificat de Stith Thompson în F.F.C. 184 la tip 461, episod III.

Comparația celor șase variante cu *Fata moșului* relevă că Delavrancea, chiar dacă a avut un model folcloric, l-a îmbogățit substanțial cu episoade noi, dintre care cele mai interesante sînt întâmplările trăite de moșneag în lunga lui călătorie pînă la Sfînta Vineri și înapoi și sfaturile pline de semnificații pe care le dă ea pentru indivizii și grupurile de oameni întîlniți în drum de moșneag: celor nouă frați, că munca lor nu va avea spor pînă ce nu vor dejuca vaca de la care aveau pe cei opt boi cu coarne aurite; leneșului, că nu poate scăpa de sărăcie fără să muncească; apei întinse în care nu trăia nici o ființă vie, să înghită un om — simbol, poate, al jertfei ce stă la temelia oricărei înfăptuiri mari, întîlnit în legendele întregului sud-est european și în *Legenda Mînăstirii Argeșului* la noi. Contaminarea cu motivul lăcomiei pedepsite din basmul popular capătă la Delavrancea o importanță deosebită. Prin setea și foamea pe care o îndură moșul, cu traista plină de aur și argint, preferate perelor dulci și apei reci, Delavrancea dezvăluie rolul nefast al acumulării de bogății, temă pe care o va mai trata, în alt mod, prin mijloacele altei specii literare, în nuvela *Hagi-Tudose*.

VARIANTE

- p. 75, r. 7—9 zbîrcită, cărunțită, apoi albă-colilie. Așa curge vremea 1908 / zbîrcită, încovoiată, cărunțită și în cele de pe urmă albă-colilie, ca un troian de zăpadă. Așa curge vremea. *Rev. lit., Rom. lib., Lib., 1885, F.pt.t.*
- p. 78, r. 21—23 patru chile mari. Toată mahalaua a sărăcit și se-ngroapă în ruine și bozii. Și, spre batjocoră, soarta a făcut 1908 / patru chile mari. Așa, toată mahalaua a sărăcit și să sleiește din ce în ce, să îngroapă în ruine și bozii, în nevoi și muțenie. Și spre rîs de omenie, soarta a făcut *Rev. lit., Rom. lib., Lib., 1885, F.pt.t.*
- p. 87, r. 34—35 își spălau mustățile în virful stejarilor, în nu se știe ce parte de loc 1908 / își spălau mustățile în virful stejarilor, pe cînd umblau cîinii cu covrigi în coadă și

voi vă țineați cu gura căscată după coada lor, atunci cînd omul să prefăcea în fitece lighioaie și toate juvinele cuvîntau omeneste, în nu să știe ce parte de loc *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 37—38 herghelii sumedenie. Unde zgîriau pămîntul 1908/ herghelii sumedenie; încotro să întorceau, belșug nemi-luit: șure de bucate, clăi de fin, case văruiute, pluguri o sută; și unde atingea pămîntul *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 39—40 — p. 88, r. 1 ce să-și mai facă capului de atîta avuție. Într-o zi 1908 /ce să-și mai facă capului cu atîtea avuții. Că nu era să soarbă banii cu lingura și să se îngroape de vii în procopseala lor de nu-i mai dădea de rost. Într-o zi *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 88, r. 1—3 baba trînti de la gură lingura cu zeamă și aduse vorba așa: — Da' bine, bărbate 1908 /baba trînti lingura cu zeamă de la gură, stătu o toană pe gînduri și aduse o vorbă galeșe de n-o mai încăpea dorul: — Da' bine, bărbate *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 3—4 ne folosește nouă, unor bătrîni, atîta bogăție? Mai bine 1908 /ne folosește nouă, niște bătrîni, singuri cucii, atîta bogăție ce-o grămădim degeaba și d-a surda. Mai bine *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 22—29 pe Murga, o înstrună bine, încălecă și o șterse, luîndu-și rămas bun de la babă. Și merse, merse, și trecu apelimpezi și felurite, cari aci curgeau drept, două-două, ca urmele carului, aci se respirau și se rotocoleau pe dupe dealuri, perzîndu-se unele spre răsărit, altele spre apus. Și lăsă în urma lui împărăția florilor, a păsărilor și-a piticilor. 1908 /pe Murga, îi puse desagele pe șea, o înstrună bine, își băgă pe după gît băierile unei ploști cu vin, încălecă și o șterse la sănătoasa, luîndu-și rămas bun de la nevastă-sa. Apoi a tăiat lungul cîmpiilor, ș-a spălat copitele gonaciului, și i-a șterpit coada în multe prîuri cari aci curgeau drept, două-două, ca urmele carului, aci să respirau și să rotocoleau tăind dealurile, culcînd stufurile și perzîndu-se cari încotro apucau, unul spre soare-răsare, altu către negurile dese din împărățiile nopței. Și așa a lăsat în urmă domnia florilor, unde să caută și

mirosul, nu numai văpseaua, stăpînirea păsărilor, unde să socotește și cîntecul nu numai penele, împărăția piticilor *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

p.89, r. 3—5 — Bine, tată, bine. Mai merse ce mai merse și întîlni un flăcău, voinic, să fi spart petre-n pumni. Și cît era de namilă 1908 / — Bine, tată, bine. Mai pe la chindii, cînd gonesc lăstunii și se întoarce barza la pui, mai merge ce mai merge, și întîlnește un flăcău voinic de să fi spart peatra în pumni, să fi cletănat munții și să fi încălecat toate fiarele ca să le mîie de urechi. Și cît era de namilă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 25—26 moale și cu flori să le fi cules d-a în călarele. După ce sui 1908 /moale și păjurit cu flori pe cari le culegea d-a-n călarile; iar după ce sui *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 34—35 și de mine, că nalt sunt, frumos sunt, că înverzesc, înfloresc și mă scutur 1908 /și de mine, de ce sunt nalt, de ce sunt frumos, de ce înverzesc, înfloresc și scutur *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p.90, r. 10 dincolo de ele, un palat în lumini 1908 / dincolo de ele, stă palatul Vinerei, numai în aurărie și diamantiale, lămurit în lumini *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 12—13 zorile cu răvărsatul lor, nici curcubeiele n-ar fi întrecut 1908 /zorile cu răvărsatul lor felurit, nici curcubeiele, ce le ferecești de minunate ce sunt, n-ar fi întrecut *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

r. 30—34 de ce întîlnise în drum. Și Sfînta Vineri fi răspunse ce se cuvenea fiecăruia. Moșul, nemaiputînd de bucurie, întoarce Murga și o luă spre casă. Cînd zări fîntîna, fîntîna, de departe, îl întrebă: — Moșule 1908 /de ce întîlnise în drum, apoi luîndu-și rămas bun, întoarce Murga și o luă spre casă și nu mai putea de bucurie. Cînd dete peste fîntînă, fîntîna, din departe, îl întrebă de zor: — Moșule. *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p.91, r. 30—32 te-aș fi răpus! Unchiașul nu se opri decît lîngă namila de voinic despuiat 1908 /te-aș fi răpus. O dată năpustit, unchiașul nu se mai opri decît lîngă namila de voinic despuiat *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;

- r. 39—40 de sărăcie ştiam şi eu...Şi închise ochii şi aţipi 1908 /de sărăcie ştiu şi eu. Vezi că socotisem pe Sfînta Vineri ceva mai pricepută decît mine. Cu acestea închise ochii iarăşi şi aţipi *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*
- p. 92, r. 32—33 din pulpa moşului. Pe unchiaş 1908 /din pulpa moşului, dacă nu încălzit în sinul ei. Dar cînd e să cază pă capul omului pedeapsa neascultărei ş-a lăcomiei, cade, măcar d-ar da şi zece acateste, — că pe unchiaş *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*
- p. 93, r. 4—5 cuib de puf în vîrful unei sălcii pletoase ce se oglindea, 1908 /cuib din puf de boboc, din pene de cănăruţi ş-a adormit-o într-un vîrf de salcie pletoasă ce se oglindea *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*
- r. 23—25 Adună pe toţi ai curţii, ca să vază cum să aducă în palat aşa minune. Dintre toţi 1908 /adună toată curtea, să vază, să dreagă, să facă ce-o face şi să-i aducă pe acea fată minunată. Dintre toţi *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*
- r. 31—32 zise împăratul. Dihania bătrînă, 1908 /zise împăratul, şi de nu o vei aduce, să te pregăteşti bine, că am să-ţi sui picioarele pe umeri şi să-ţi cobor capul sub gionate. Dihania bătrînă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*
- p. 94, r. 14—15 ascultă şi mîncă cu poftă peşte sărat. I se făcu sete, 1908 /ascultă; mîncă cu poftă peşte sărat, că i se acrise d-atîtea mirodenii dulci ce-i aducea „Tata Vultur”. I se făcu sete, *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*
- r. 20—23 tronul împărăţiei. Cînd se deşteptă fata, plîNSE ce plîNSE, pînă ce se mîngîie, că împăratul o îmbracă în mătăsării, o plimbă în caleşti şi îi făcu toate, 1908 /tronul împărăţiei. Ş-a plîNS ce-a plîNS, pînă s-a mîngăiat, că împăratul a îmbrăcat-o în mătăsării, a plimbat-o în caleşti şi i s-a supus la toate *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.;*
- r. 29—30 să te descînt. Împărăteasa se înduplecă, 1908 /

să te descînt,
să te slujesc,
şi să-i vorbesc,
lui, copilului,
lui, coconului,
s-auză şi gîndul,
şi-n ochi luminîndu-l

să vază cît șapte
pînă-n miez de noapte;
și eu fac prinsoare
c-o vedea și-n soare.

Împărăteasa se înduplecă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

- p. 95, r. 3—4 Împărăteasa adevărată luase lumea în cap. Pe drum întîlni un călugăraș 1908 /Împărăteasa adevărată, fără odihnă, fără mîngăiere, cînta și plîngea, și mai mult plîngea, săraca-mi de ea. Apoi, cale lungă să-i ajungă, întîlni un călugăraș *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.:*
- r. 13—15 — Bine, răspunseră ciobanii. Călugărașul deschise gura și zise: — Din pulpă 1908 / — Bine, bine, răspunseră cu toții, că nu e ghiceală și păcală ca să ne dea pe noi, ciobanii, de ocară. Părintele călugăr deschise gura și zise: — Ghici ghicitoarea mea; din pulpă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.:*
- r. 24—25 — cu buzele umflate. Călugărul merse ce merse, și ajunse la cirezile 1908 /cu buzele umflate. Și ținîndu-și drumul, plîngea și cînta, și mai mult plîngea:

Copilașul mamei,
dormi și nu mai plînge,
ori rasa te strînge?
ori rasa-i de jale
și-ți cobește-n cale?
ori caucu-i greu
pentru capul tău?
ce te zvîrcolești?
și ce te trudești?
nu știi cine ești?
copilașul mamei,
dormi și nu mai plînge,
că rasa nu strînge,
și rasa-i de jale,
nu pentru matală;
caucul e greu
pentru capul meu.

Așa ajunse călugărul la cirezile *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.:*

- r. 31—33 tînguind mai mult ca o femeie decît ca un călugăr. Pe loc împăratul 1908 /tînguind un cîntec mai mult

- de femeie decît de călugăr, mai mult de mumă decît de tată. Pe loc împăratul *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*;
- r. 34—36 să-i spuie și lui ghicitoarea pe care nimeni nu putuseră s-o dovedească. Cînd se înfățișă 1908 /să-i spuie și lui bazaconia de ghicitoare pe care n-a dovedit-o nici ciobanii, nici mocanii, nici țurcanii, nici ițanii. Cînd se înfățișă *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*
- p. 98, r. 7—9 spre casă. Bărbații tăcuți, gîndindu-se p-a doua zi. Femeile vorbeau de leacuri. — Aș! Untul 1908 /spre casă; bărbații, tăcuți, gîndindu-se p-a doua zi; femeile-și țineau calea vorbind de leacurile cu cuvîntul or cu buruiana. — Aș! Untul *Rev. lit., Rom. lib., 1885, F.pt.t.*

p. 100

Z O B I E

A apărut pentru prima oară în *Epoca*, București — număr literar ilustrat, nepaginat, la 1 ianuarie 1886; este dedicată „lui Alecu A. Balș” semnată de la Vrancea. Scrierea este ilustrată cu un portret al gușatului Zobie.

S-a reproduș în *România liberă*, București, anul X, 1886, nr. 2.530, 5 ianuarie, p. 2. S-a tipărit în volumele: *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 113—128, și *Sultânica*, București, Ed. Socec, 1908, p. 53—70.

Reproducem textul ediției din 1908.

Numărul literar și ilustrat al *Epocii* de la 1 ianuarie 1886 a fost, desigur, pregătit chiar de Delavrancea, care, din noiembrie 1885, era redactor-șef al ziarului *Epoca*. Deși numărul ilustrat cuprinde desene de A. Ghika și Yves O. Berretsc, portretul lui Zobie, de pe prima pagină a textului, nesemnat, lucrat în puncte, așa cum desena adesea Delavrancea, trebuie să i-l atribuim scriitorului.

Apariția numărului de Anul nou a fost anunțată de cotidianul *Epoca* la 25 și 31 decembrie 1885:

„Pentru numărul literar și ilustrat ce va apare la 1 ianuarie am obținut scrieri inedite de la d-nii Titu Maiorescu, B.P. Hasdeu, M. Eminescu, I. Negruzzi, de la Vrancea, A. Vlahuță, D. Rosetti. Abonații vor primi gratis acest număr literar.”

La rubrica *Informațiuni* a ziarului *Epoca* din 31 decembrie 1885 se dă sumarul numărului literar și ilustrat, în care apare „Zobie de Barbu Ștefănescu de la Vrancea”.

Acțiunea scrierii se petrece în împrejurimile orașului Cîmpulung.

Frumusețea naturii din această regiune îi era cunoscută lui Delavrancea încă din vara anului 1882, petrecută în aceste locuri în tovărășia unor prieteni. Amintirea peisajelor îl urmărește în timpul studiilor în străinătate, inspirându-i pagini de corespondență de o reală frumusețe, ca cele din scrisoarea de la 18 iulie 1882 către Elena Miller-Verghi, trimisă din Paris:

„Din stîncă ce s-a prăbușit, ce cade și stă gata să se rostogolească, din glasul de buciurnă ce se plînge în d-a valma văilor, mușcelor și-a pălînetului, cîte nu simte și înțelege omul... Suiți ca la trei sute de metri, și veți da de trup pietros îmbrăcat în mușchi moale cu flori albastre închise ca marea înspre-nserat; vă puteți tăvăli în bună pace: e moale acest vesmînt al muntelui, e verde, e gros de o palmă, e răcoritor fără a fi umed.”¹

Notația aspectului naturii la răsăritul soarelui din *Zobie* o găsim în scrisoarea menționată, cu mult mai bogată chiar decît în schiță:

„Sculați-vă uneori, dacă nu puteți totdeauna, pe la 3 ore dimineața și priviți spre răsărit pînă la 7; și luați aminte culorile extraordinare ale aurorii; mai întîi veți zări la orizont culori nehotărîte, dar imposibil de reprodus prin pensulă și condei: e și smarald, și violet, și portocaliu, și un alb de argint se întinde de la două sulite în sus de orizont; pe la patru, patru și jumătate, un foc imens și depărtat se vestește, fășii slabe de lumină roșetică se răsfiră, și nu știi un' să sfîrșesc, încîndu-se pe nesimțite în albastrul cerului, ce devine mai pronunțat; stelile s-au stins mai toate, abia două-trei, ca niște boabe albe de diamant, mai sclipesc, cercînd a muri ca niște lămpi obosite...”²

Scriitorul a revăzut foarte des peisajul muscelean, și chiar în vara anului 1885, așa cum reiese din scrisoarea inedită, adresată lui Anghel Demetriescu la 13 august 1885, a petrecut mult timp la Cîmpulung, spre a se întrema fizicește și a scăpa de o „mîhnire” ale cărei cauze nu le dezvăluie în scrisoare. Aflăm însă că în acest timp a desenat peisaje — probabil cele pe care le folosește drept cadru în schița sa — a modelat, din pămînt, cu instrumente făcute de el însuși din lemn verde, un bust, un basorelief și alte „jucării plăcute”.

¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 341—343.

² *Idem*, p. 343.

În scrisoarea de la 13 august 1885 scriitorul cere fostului său profesor și protector 150 lei împrumut, spre a-și plăti datoriile de cazare și masă și a-și prelungi cu o săptămână odihna la Cîmpulung.

Este mai mult decît probabil că în timpul petrecut la Cîmpulung, în vara anului 1885 în special, scriitorul a avut prilejul să vadă satul Mățău, învecinat cu Cîmpulungul, locuit de gușați și de tot felul de „calici” încă din timpul lui Negru-vodă, cum găsim menționat de G. I. Ionescu-Gion:

„La Cîmpulung, în Muntenia, încă din secolul XVI, *calicii* aveau alături de oraș, la barieră, un sat Mățăul, care nu era locuit decît de gușați, de ologi, de tot felul de calici.”¹

G. I. Ionescu-Gion își susține afirmația printr-o notă cu următorul conținut:

„În *Rev. istor. a Arh. României*, I, p. 3, se află ocolnica dată la 1761, octombrie 20, de Constantin-vodă Mavrocordat satului Mățăul, reînoid mai multe hrisoave domnești de mai nainte. Un alt hrisov al lui Radu-vodă Leon, din 1665, amintește și cartea lui Negru-vodă, dată calicilor pentru satul Mățăul.”

Sub impresia puternică a chipurilor întilnite în Mățău, este de presupus că Delavrancea a creat și schița, și desenul reprezentînd pe gușatul Zobie chiar în vara anului 1885 și că le-a definitivat, în vederea publicării, după întoarcerea sa în București.

Critica literară, abia după apariția în volum, a remarcat rînd pe rînd calitățile de conținut și formă ale acestei creații: măreția naturii; portretul lui Zobie, „*imagine a unui uriaș ciclop omeric*”²; „culoare de Chateaubriand”³ în final; „brutalitate dantescă”⁴ în zugrăvirea monstruoșității gușatului; „pasteluri perfecte (alături de *Milogul* — n.n.), frumoase în simplitatea lor tragică, zugrăvite cu îndrăzneală și sinceritate”⁵; „cap de operă în care umbrele sufletului închipuiesc un joc de întineric și lumină”⁶.

¹ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Buc., Stabilimentul grafic I.V. Sococ, 1899, p. 361.

² Șy, *Trubadurul, Națiunea*, VI (1887), nr. 1.409, 1.410 (18-20 mai).

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Sphinx, *De la Vrancea. Sulițica, Trubadurul, Rom. lib.*, XI (1887), nr. 2.944 (14 iunie).

⁶ Mihail Iorgulescu, *Recitind pe Delavrancea, Fam.*, III, nr. 7-8 sept.-oct., 1936), p. 43.

În discursul său de recepție din 1919 la Academie, Ovid Densusianu consideră că atât *Zobie*, cât și *Milogul* sint „rătăciri de moment” ale lui Delavrancea, care nu-și însușise „formulele școlii realiste (adică: naturaliste — n.n.), cu toate exagerările ei”. Cu toate acestea, nici Ovid Densusianu nu poate trece cu vederea măiestria descrierilor de natură și viziunea picturală-sculpturală care stă la baza comparațiilor lui Delavrancea în *Zobie*.

Petre Drăgoiescu aseamănă pe *Zobie* cu acea mască energică și bizară a lui Auguste Rodin, cunoscută sub numele de *L'homme au nez cassé*¹ (Omul cu nasul turtit, traducerea lui Petre Drăgoiescu), prin care sculptorul francez își afirma originalitatea și pune în contrast hidoșenia fizică și omenescul sentimentelor profunde și nobile.

Tudor Vianu, analizând descrierea, afirmă:

„...În *Zobie*, unde ne este descrisă figura unui idiot prin a cărui noapte adincă scinteiază lumina iubirii, povestirea faptelor este precedată de cugetările sugerate de splendoarea și bogăția naturii prin care cotește cărarea nefericitului...”

Reflexivitatea eminesciană își găsește astfel un continuator în Delavrancea, bucuros la orice popas să ne încredințeze gândurile minții sale frământate de enigma lucrurilor.”²

Tudor Vianu asociază figura lui *Zobie* cu pânzele lui Goya³ datorită trăsăturilor grotești pronunțate ale portretului și culorilor intense pe care le conține schița lui Delavrancea, iar George Călinescu opiniază că „*Zobie* este un Quasimodo, tratat în uleiuri tipătoare.”⁴

VARIANTE

- p.100, r. 10—11 Peste hălăciuga de verdeață, copacii de la moara lui Crasan. Mai sus 1908 /Peste peria, hălăciugă de verdeață, copacii de la moara lui Crasan să înalță drepti și cletănați molatic; mai sus *Epoca*, *Rom. lib.*, 1887;
r. 20—21 Păpușii, vulturii cuibează 1908 /Păpușei, vulturile și cuibează *Epoca*, 1887 /Păpușii, vulturii își cuibează *Rom. lib.*

¹ Petre Drăgoiescu, *Barbu Delavrancea*, Buc., Imprimeria S.A.R., 1938.

² Tudor Vianu, *Artă proz. rom.*, Buc., Ed. Cont., 1941, p. 174—175.

³ *Idem*, p. 176.

⁴ G. Călinescu, *Ist. lit. rom.*, Buc., 1941, p. 503.

- p.101, r. 4—5 fură măreția inimii...Deschizîndu-și belșugul sînului, îi răpește 1908 /fură măreția inimei, îl înțeleneste cu mîndrețea și comoara ei, și deschizîndu-i belșugul sînului îl pleacă la pămînt, îl farmecă și îi răpește *Epoca, Rom., lib. 1887.*
- p.102, r. 29—30 spre soarele care se aprinsese în vîrfurile munților. În toată liniștea 1908, *Rom. lib., 1887*/ spre soarele care își aprinsese în vîrfurile munților o felie de aur. În toată liniștea *Epoca.*
- p.105, r. 39—40 în spinare. Așa-i primiră 1908 /în spinare! — Ce noroc să mai avem cu ticăloșii ăștia pe cap. O să le tai gionatele. Așa-i primiră, *Epoca, Rom. lib., 1887.*
- p.106, r. 34 cu fața în sus. Mirea căzuse lingă el. Iar ceilalți 1908 /cu fața în sus. În acea furie, care creștea cu urletele gușatului, Mirea căzuse lingă el, iar ceilalți *Epoca, Rom. lib., 1887.*
- p.107, r. 19—21 o poveste de nebun și de părinte. Și gîngia 1908 / o poveste de nebun, de idiot și de părinte, jalea sa bestială. Și gîngia *Epoca, Rom. lib., 1887.*

p. 108

„TRUBADURUL“

A apărut pentru prima oară în foiletonul ziarului *Epoca*, București, anul I, 1886, nr. 56, 26 ianuarie, p. 2—3; nr. 57, 28 ianuarie, p. 2—3; nr. 58, 29 ianuarie, p. 2—3; nr. 59, 30 ianuarie, p. 2—3; nr. 60, 1 februarie, p. 2—3. A fost dedicată „d-nei Zoe Păucescu“ și semnată *Fra Barbaro.*

S-a tipărit apoi în volumele: *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 5—52; *Liniște. Trubadurul. Stăpînea odată*, București, Ed. Socec, 1911, fără dedicație.

Reproducem textul ediției din 1911.

Pe coperta volumului *Hagi-Tudose*, București, Ed. Socec, 1903 și a volumului *Paraziții*, București, Ed. Socec, 1905, se anunță că *Trubadurul* este sub presă și va costa 3 lei. Aceste ediții n-au fost încă identificate, și este posibil ca ele nici să nu fi apărut, anunțul avînd în vedere numai un proiect care nu s-a realizat.

Pe manuscrisul nuvelei Delavrancea desenase, cum obișnuia totdeauna să deseneze în timpul elaborării scrierilor sale,

deasupra titlului și a dedicației, un craniu, o mandolină, figuri geometrice și formule algebrice și schema unui unghi de refracție.

Publicarea nuvelei este anunțată la rubrica *Informațiuni*, *Epoca*, I (1886), nr. 56 (26 ian.), p.2, col.5:

„Înterupem azi publicarea foiței noastre *Regele Tesaliei* pentru a face loc unei povești originale *Trubadurul*, pe care o recomandăm cititorilor noștri.“

Deși apariția nuvelei n-a fost urmată de cronici literare decât cu prilejul includerii ei în volumul *Trubadurul* din 1887, ea a atras totuși atenția asupra autorului. Titu Maiorescu consacră o ședință întreagă nuvelei *Trubadurul*, ședință semnalată la rubrica *Știri mărunte* din *Epoca*, I (1886), nr. 112 (4 aprilie), p.3, col.4:

„Marți seara a fost întrunire la «Junimea». Barbu Ștefănescu de la Vrancea a citit *Trubadurul*.“

Insemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu confirmă știrea din *Epoca*. Marți, 1 aprilie 1886, Titu Maiorescu notează:

„Seara, ultima «Junime» la mine. Articolul meu contra lui Densușanu, «*Trubadurul*» lui Barbu Ștefănescu.“¹

Creată după întoarcerea scriitorului în țară, nuvela conține în parte întâmplări și stări sufletești trăite de Delavrancea pe care bogata sa fantezie le amplifică după formula romantică, iar pe alocuri le dă coloritul violent, propriu operelor naturaliste. Elementele autobiografice sînt destul de numeroase. Identificarea lor se impune mai ales pentru a urmări concepțiile scriitorului.

Referiri la vise chinuitoare, cauzate de puternice reprezentări ale personajelor supranaturale din basme, caracterizate prin urîșenie și răutate, se găsesc adesea în corespondența lui Delavrancea și în cuvîntarea *Erou și viteaz*, rostită în fața ostașilor din primele linii în 1917, spre a-i îmbărbăta.

Scriitorul împrumută personajelor sale, cu deosebire *Trubadurul*, multe din atributele propriiei sale personalități. *Trubadurul* cunoaște limbile clasice, știe să improvizeze melodii armonioase, creează povești fantastice, iubește natura, dar se revoltă împotriva mijloacelor ei de primenire.

Alt personaj a studiat diferitele sisteme filozofice, e violent în discutarea lor, iubește pe cei umili și urăște pe aceia care le înșală buna-credință.

¹ Titu Maiorescu, *Insemnări zilnice*, II, Buc., Ed. Socec, 1939, p. 344.

„Relativistul“ din *Trubadurul* consideră, ca și Delavrancea, că orice personalitate umană își datorește trăsăturile distinctive mediului în care și-a trăit copilăria.

Casa părintească a Trubadurului este o copie a căsuței din Calea Vergului nr. 166, în care s-a născut și a copilărit Delavrancea, cu duzi falnici și perdele de agrișe, cu poteci strâmbe printre ierburile înalte, crescute în voie.

Mai importantă este însă corespondența.

Din scrisorile adresate familiilor Miller-Verghei și Lupașcu în epoca premergătoare creării nuvelei, portretul psihic și moral al scriitorului se conturează precis și bogat, mult asemănător cu al Trubadurului:

„Sunt același, scrie Delavrancea în 1881. Mă simt acum ca și acum opt ani, rob întristării... O îndoială colosală care mă apasă, o nesiguranță, o neîncredere înăscută și înclăștată prin cunoștința lumii alcătuie firea mea.“

După referințe la îndelungi suferințe, fără a le dezvălui cauzele, Delavrancea ajunge să creadă că mîhnirea sa este fatală:

„...Se vede că scris este pe lespezii de aramă ai Soartei ca pretutindeni, și în mijlocul veseliei, să găsesc prilej de mîhnire. Mi se pare că eu sunt o apă ce nu se turbură de materiile streine aruncate în ea, ci de nomolul ce ți servă drept fundul albiei sale.“

Sila, dezgustul și uritul pe care îl simte în mijlocul societății îl fac să se gîndească la „retragere“ într-un loc uitat de lume, așa cum se desprinde dintr-o altă scrisoare nedatată, inedită, premergătoare plecării, la Paris, scrisă în redacția *României libere*.

„V-am spus că aș vrea să mă retrag. Aș vrea. Neapărat, dacă aș putea să mă duc la Paris, m-aș duce. Cu toate acestea, nici unul din aceste două planuri nu mă încîntă. Nici unul din aceste vînturi nu-mi dau pacea trebuincioasă...“

La aceasta se adaugă și un text de pe o carte de vizită inedită, trimisă Elenei Miller-Verghei, din care reconstituim atmosfera de redacție și starea sufletească a tînărului de douăzeci și trei de ani; atît de aproape de a lui Eminescu, redactor la *Timpu*:

„Un aer cald de cărbuni și gaz, un miros gras de cerneală tipografică mă înghit și le înghit. Murdar ca un ticălos, aproape nespălat, ciufulit, ursuz, greoi, veninos, așa mă aflu din dobitoția cerului... Scepticismul din mine se măsoară cu dezgustul violent ce simț; răutatea cu beregata de hienă...“

Sentințele și aforismele care abundă în *Trubadurul* se întilnesc mai în fiecare scrisoare a lui Delavrancea:

„Omul dezgustat e acela care pierde rînd pe rînd iluziunile sale“; „iluziunile, aceste plante jumătate veninoase, iar jumătate pline de rodul curajului, rodul nădejzii, rodul vieții: unde ne ridică ele, mintea rece nu ne poate ridica; unde ne cufundă de vii atunci cînd ne înșală, mintea nu-și face închipuire“; „numai proștii sunt fericiți; numai ei sunt cu adevărat veseli; numai cei deziluzionați sunt nefericiți; numai ei pot fi cu adevărat triști“.

Convins, ca și personajul său, Trubadurul, că traiul în societate și învățătura i-a adus, pe de o parte, lărgirea orizontului, iar pe de alta, o cumplită deziluzie, Delavrancea își exprimă regretul că a părăsit simplitatea mediului social în care s-a născut, apropiindu-se astfel de ideile lui Jean-Jacques Rousseau:

„Ce bine ar fi fost să trăiesc desculț, să mor desculț, să trăiesc cu basmele și iluziile ignoranței și ale sărăciei, să mă culc pe bozii și nalbă și iarna să îmbrățișez o sobă care abia îți dezmorește oasele. Era mai bine în cuibul părintesc. Acolo, mîncam or nu, aveam or nu cu ce mă îmbrăca, eram stăpîn al nevoilor și-aveam drept sceptru nepăsarea, și-aveam coroană magnifică dobitocia.

Mamitico, crede-mă, tu n-ai gustat din fericirea acestui imperiu, eu am gustat-o și-i simț adînc pierderea. Cu cît te ridici, cu atît simți văduvia straturului de jos. Aș da toate descoperirile științei pe stupiditatea perdută, aș da toate banchetele pe codrul de pine uscată al cărui gust l-am uitat“ (2 noiembrie 1881).

Aversiunea față de falsa civilizație exista în sufletul lui Delavrancea înainte de a face din ea o însușire de bază a Trubadurului. La 18 iulie 1882, de la Paris, scrie:

„O să vi se urască și vouă, dacă nu vi s-a urît încă, de civilizația meschină și diformă a orașelor mari. Pentru a te învoi cu acest balamuc în care trăiesc eu, va să nu mai simți, să tot gîndești mereu și să-ți fie indiferent la ce și ce gîndești. Altfel nu e de trai.“

Elogiul naturii, privită ca „absolut perfect“, este urmat în scrisoarea lui Delavrancea către prietenii din țară de izbucnirea revoltei sale împotriva șarlatanilor, a mincinoșilor și a caraghioșilor „oficiali și oficioși“, a căror „ambitiune nelegitimă“ sau „modestie prefăcută“ îl otrăvesc.

Delavrancea dă apoi sfaturi celor ce n-au simțit încă mîhnirea:

„Fugiți de mîhnire; ea e bălăria, pălămida ce crește în inima omenească udată neconținut cu lacrimi. Și cu greu o stîrpești cînd a prins rădăcini; adeseaori trebuie s-o smulgi cu inimă cu tot... eu am rămas sleit, dezgustat, posomorît, sălbatic, rău, vehement. De ce nu pot rîde din inimă, ca ceilalți, căci și eu rîz?... De ce nu pot fi mulțumit ca și ceilalți, căci și eu am aerul d-a fi mulțumit?

Amestecat, orunde aș fi fost, în veselie, în glume, în petreceri, am rîs fără a fi vesel, am glumit fără a mă mulțumi gluma mea, am luat parte la petreceri fără să petrec.“

Și continuînd, Delavrancea se îndoieste chiar de sentimentul de dragoste față de natură, care îi apăruse anterior, singurul reazem al conștiinței sale deziluzionate:

„Uneori mă îndoiesc dacă-mi place cu adevărat natura dupe care mă crez nebun. Cînd o descriu cu mai mult foc, cînd îi fac credință neobosită, atunci îndoiala pare că-mi zice: «vorbe, vorbe, atîtea spume, atîtea jurăminte, atîta foc din buze, faci tocmai ca un Romeo șarlatan în ajunul de a-și părăsi Julieta; cu cît te-apropii de răceală, cu atît juri credința care-ți lipsește și căldura ce ți s-a stins».“

Îndoielile care-l hărțuiesc pe Trubadur asupra sensului „faptelor“, „sentimentelor“, „adevărului“, „senzațiilor“ și interpretării lor filozofice și estetice se cuprind într-o scrisoare a lui Delavrancea către Mărgărita Miller-Verghei, trimisă din Paris, păstrată fragmentar:

„Ce numești fapte? Să fie numai manifestările fizice ale voinței, ale hotărîrii ascunse în noi? Să fie numai faptele fiziologice dupe cum tinde și accentuează Zola și Balzac? Să fie numai mișcarea, vibrațiunea materiei ca molecule, dupe cum crede Goncourt? Or să fie numai manifestările psihologice ale lui Shakespeare? Să fie numai senzațiile și ideile văzute fapte? Să se excludă sentimentele cari nu s-ar vedea în mișcarea moleculară dinafară?...“

În scrisoarea din 14 noiembrie 1883, Delavrancea își justifică manifestările bizare prin „cîteva rînduri în care se rezumă «a doua parte a vieții»“ sale, adică adolescența și primii ani ai tinereții:

„Cînd m-ai cunoscut eram cu desăvîrșire un om mort, un om pierdut. Nici o nădejde d-a mai reînvia nu aveam. Mă mișcam

printre oameni ca o roată de ceasornic tăiată și fățuită în oțel. Nici o plăcere pentru mine nu avea farmecul și valoarea tineretii. Mi se părea că sunt de cînd lumea. Trăisem prea mult."

Regretul că a învățat carte reapare chiar după trei ani petrecuți la Paris, împletit cu umilința săracului care privește la cei înstăriți, jinduindu-le posibilitățile de realizare a personalității în tot ceea ce are ea mai înălțător, așa cum Trubadurul își fericea prietenii de origine boierească:

„Fericiți voi, cari creșteți în familie... fericiți voi, ce nu părăsiți căminul curat și nobil pentru o carte mizerabilă ai cărei învățători sunt streini, nesimțitori, indiferenți, pereții umezi, rușinea, scîrba și barbaria..."

O scrisoare ale cărei idei — uneori chiar fraze — ar putea fi urmărite în paralelă cu textul *Trubadurului* datează din 5 ianuarie 1884 și dezvăluie încă din copilărie o imaginație ferventă, capabilă să șteargă granițele dintre realitate și născocirile basmelor:

„Cînd eram mic și ascultam la șezători legende populare ilustrate cu figurile ielelor, cu chipul de Muma-Pădurii, cu stafii, cu strigoi, cu fermecători și zboruri de smei, mă culcam agitat, visam și refăceam acele povești extraordinare; sufeream și plingeam în somn. Mama, lingă care dormeam, mă deștepta, mă mîngîia, îmi făcea cruce și-mi învîrtea perna sub căpătii. A doua și-a treia seară eram tot atît de muncit. Numai dupe cîteva săptămîni impresiile se micșorau; mă obișnuiam cu încetul, cu încetul cu ele, și spaima viselor pierdea pe nesimțite, pentru ca să revie din nou cînd aviditatea mea de lucruri din altă lume mă biruia să caut alte basme, cu alte patimi și cruzimi, cu alte chipuri groaznice, cu noi fărmece și filtruri năzdrăvane."

Presimțirile crizelor Trubadurului, simptomele maladiei lui bizare, cu febră mare și neliniște chinuitoare, apar și la Delavrancea, care mărturisește în aceeași scrisoare:

„E ceva extraordinar cum în mijlocul celei mai frumoase dispoziții ghicesc că mă voi îmbolnăvi peste cîteva zile. Sunt trei zile de cînd, ascultînd *Simfonia a VII-a* lui Beethoven, la acórdurile profunde pe care le învățasem și eu, am simțit lacrimile calde picurînd una dupe alta, una, două, trei, patru, pînă mi-a venit să rîz de neghiobia și rușinea ce-o simțeam între oamenii de la concert, care aplaudau mulțumiți și veseli. Am plecat cu gîndul sigur că mă voi îmbolnăvi. A doua zi eram indispus, ieri n-am putut mîncă, azi unghiile îmi sunt roșii și

aşa de sensibile, încît la orice atingere simt un fior dis plăcut şi nervos. Tîmplele îmi sunt calde şi le simţ pulsul, presimţ o căldură imposibilă; deşi e unu şi jumătate din noapte, mi-e frică să mă culc: mine desigur mă scol bolnav...”

În sfîrşit, la 22 iunie 1884, Delavrancea îşi subliniază trăsăturile acuzate ale firii sale romantice şi schimbătoare, încheind cu presimţirea unei morţi nenaturale:

„Sunt acelaşi om, aceeaşi simţire fără frîu, fără cumpăt, fără chibzuială..., urăsc şi iubesc lumea; nu cer şi nu vreau nimic, şi cu toate acestea doresc atît cît dacă fatalitatea mi-ar da, eu cred că aş cădea zdrobit sub greutatea darului ei. Sunt confuz, sunt violent, sunt o vijelie, şi naşterea mea, care a fost o plăcere, se va sfîrşi cu o moarte nenaturală...”

Prietenii cărora le-a adresat zeci de scrisori au încercat să-i înlăture această stare, reproşîndu-i că tînguirea sa e o tînguire prefăcută, a cărei ţintă este de a se arăta interesant.

La această acuzaţie, scriitorul protestează într-o scrisoare din ianuarie 1884, reluînd ideea pe care de atîtea ori o atinsese în corespondenţa din ţară şi din străinătate, şi pe care o vom întîlni şi în confesiunea doctorului din *Limişte*. Cauza adîncă a tristeţii, a dezgustului de viaţă, a violenţei şi zbuciumului său era sărăcia, piedică în dezvoltarea aptitudinilor sale multiple, a realizării armonioase a personalităţii sale:

„Trebuia să nu fiu venit sărac. Trebuia ca degetele mele să zboare p-o claviatură de piano, trebuia ca puritatea iluziilor mele să nu cază pradă dezgustului, trebuia ca cei din jurul meu să mă înţeleagă, cînd — posomorît — refuzam d-a vorbi şi d-a minca — da, astfel aş fi fost o ambiţie mare şi nobilă.”

Iar mai departe, dovedind o greşită înţelegere a cauzelor sărăciei, adaugă:

„Ce canalie e fatalitatea care te naşte cu dorinţe mari şi-ţi răpeşte prin sărăcie orice satisfacere a lor... Dar ce să mai spui, închei ca întotdeauna: pentru sărac, ignoranţa şi nesimţirea sunt singurele lui bogăţii... Vai de aceia cari fără voia lor părăsesc larva dobitociei cînd e sărac lipit, cînd e fără neam de vază şi cînd îl pedepseşte o soartă cu un simţ ş-o conştiinţă nobilă. Cartea şi gîndurile cari îmi dau atîtea gusturi şi dorinţe, atîtea aspiraţiuni şi impresii e otrava mea — oh, Mamitico, şi e mult cumplit de amară.”

Pasajele citate din scrisorile lui Delavrancea din care se desprind unele accente romantice şi pesimiste izvorîte din

protestul față de înecăchitățile sociale, pasaje care vădesc multilateralitatea înzeestrării naturale a scriitorului, extrema sensibilitate și semnele de nevroză ale manifestărilor sale, culminând în câteva accese de neurastenii — în 1892, 1893, când se tratează în țară, și în 1895, când consultă medici francezi și stă timp îndelungat la Loeche-les-Bains în Elveția pentru tratament — apropie pe autorul *Trubadurului* de personajul principal al nuvelei. De altfel, și adnotarea făcută de Marya Delavrancea pe discursul lui Ovid Densusianu, citat de noi și cu alte prilejuri, trebuie să aibă același sens. Replicând lui Ovid Densusianu, care acuza pe Delavrancea de hipertrofieri romantică în construirea personajului, Marya Delavrancea notează marginal: „Un artist scrie pentru că *sufere* și a văzut pe alții care au suferit ca și el! Nu e romantism, e adevăr! Toate din *Trubadurul* au fost trăite și scrise cu lacrimi!” (Sublinierile Maryei Delavrancea — n.n.)

Conținutul scrisorilor citate credem că este suficient pentru a deosebi în nuvela lui Delavrancea aspectele realității de ficțiunea artistică.

Anicuța sau *Boaca*, fata preotului Stere, de la biserica Delea Nouă, întâlnită ca personaj în *Boaca* și *Onea*, ori în *De azi și de demult*, pare să fie una și aceeași persoană cu *Bălaia* din *Trubadurul*, privită ca o victimă a nepăsării societății și ca simbol romantic al tuturor prăbușirilor din sufletul *Trubadurului*.

După apariția nuvelei, Delavrancea, purtind un timp în cercul de prieteni numele de *Trubadurul*, a inspirat și pe Iser, care publică în 1908 o caricatură, *Il Trovatore*, la rubrica *Chestia zilei*, înfățișându-l cîntînd un madrigal lui Mitiță Sturdza, care-i aruncă pe fereastră un mandat de deputat.

Pe caricatura decupată, spre a o trimite soției, aflată la Paris, Delavrancea scrie:

„Vezi, musac, vezi? S-a hotărît candidatura mea la Putna, fără contracandidat. S-au învoit partidele. Din această cauză, eu sunt ca un *Trubadur* și «necunoscuta» este conul Mitiță. Tare sunt schilod! Oi fi eu... dar așa... e prea, prea!...”

Trubadurul lui Delavrancea se apropie în multe privințe de *Sărmanul Dionis* al lui M. Eminescu. Excesiva imaginație, limbajul figurat, preocuparea pentru problemele care au frământat veacul al XIX-lea și încercarea de a găsi soluții, în condițiile momentului postrevoluționar în care au trăit autorii, caracterizat prin dezamăgirea provocată de abandonarea idea-

lurilor anului 1848, apropie nuvela lui Delavrancea de proza romantică a lui Eminescu.

La începutul anului 1887, Delavrancea pregătește al doilea volum de nuvele, căruia îi dă numele de *Trubadurul*.

Volumul începe să fie anunțat de la 9 martie 1887 în *Lupta*, la rubrica *Memento*, iar la 16—17 martie, același ziar, la aceeași rubrică, semnalează apariția *Trubadurului*, cu detalierea sumarului, indicarea formatului, a numărului de pagini și a semnăturii: *Barbu Ștefan* (sic!) *de la Vrancea*¹.

Abia la 14 aprilie 1887 volumul este anunțat și în *Epoca*, la rubrica *Notițe literare*.

Prima recenzie, apărută în ziarul *Națiunea*, atribuie lui Delavrancea intenția de a crea o nouă școală literară, al cărei manifest și profesiune de credință ar fi *Trubadurul*, dar îi neagă însușirile necesare unui conducător de școală, acuzându-l de anumite greșeli.

Printre „greșelile” pe care i le impută recenzentul lui Delavrancea sint: pluralul „gheme”, „d-ale gurii”, „să făcea” (despre vis), „în vreme ce”, pe care le corectează în „ghemuri”, „d-ale mîncării”, „să făcea că e”, „cîtă vreme” — evident, observații puerile.

Cu privire la fond, criticul *Națiunii* socotește *Trubadurul* o îmbinare de teorii vechi — hipnoza, teoria ipotaxică a lui Duran le Gros, teoria ideoplastiei, cu falsificarea ritualului înmormîntării la ortodocși. În concluzie, cronicarul îi contestă lui Delavrancea și sinceritatea fondului, și autenticitatea limbii populare, decretînd de altfel că „o operă de artă nu poate avea formă populară”².

În *Românul* Gion afirmă însă că „De la Vrancea a pus în serviciul *Trubadurului* un stil de o bogăție, de un colorit, de o mlădiere de felul cărora modele nu-s trei-patru în limba română”³.

Trubadurul este socotit de Vlahuță produsul vieții zbuciumate a scriitorului⁴; de Garabet Ibrăileanu, expresie a „intelectualismului liric”⁵ (cu accent poate exagerat), în vreme ce N. Iorga, în *Istoria literaturii române contemporane*, subliniază bogăția de elemente autobiografice din *Trubadurul*:

¹ *Lupta*, IV (1887), nr. 206 (16—17 martie), p. 3, col. 5.

² Șy, *Trubadurul*, *Naț.*, VI (1887), nr. 1.409 (18 și 19 mai), nr. 1.410 (21 mai).

³ Gion, *Trubadurul*, *Rom.*, XXXI (1887), 31 mai.

⁴ Al. Vlahuță, *Delavrancea*, *Universul*, XXVIII (1910), 22 noiembrie.

⁵ G. Ibrăileanu, *Note și impresii*, Iași, Ed. V. rom., 1920, p. 250—252.

„...Pesimism hrănit de toate amintirile unei tinerețe grele de umilințe... *Trubadurul* ascunde durerile sale proprii”, conchizând că această „ciudată îmbinare de amintiri personale, de întunecate sentințe asupra vieții, de capricii ale unei închipuiuri atît de personale” alcătuiește totuși un întreg unitar, care „înseamnă o străbateră extraordinară într-un suflet bolnav și nenorocit”¹.

Tudor Vianu relevă cu justete și pătrundere că *Trubadurul* este „destăinuirea cugetului involburat al unui gînditor din aceeași clasă romantică cu *Sărmanul Dionis* în cuvinte în același timp exaltate și sceptice”².

Alți comentatori ai operei lui Delavrancea caracterizează *Trubadurul* ca un amestec de „romantism morbid și de naturalism”³ ca „punctul maxim al abaterii scriitorului de la realism, rămînînd, în ciuda accentelor critice pe care le conține, o apologie a izolării și a pesimismului”⁴ sau „romantism retrograd, evazionist”⁵.

În monografia din 1964, Al. Săndulescu, socotind-o depășită și obscură ca formulă artistică, găsește totuși că „*Trubadurul* își păstrează un parfum propriu autentic prin profilul de epocă al eroului, ca și prin unele pagini de poezie a naturii” (p. 130—131).

VARIANTE

p. 109, r. 1—4 sărurile cuprului, funcțiile ficatului și perechile de pîrghii. Ne înțelegeam instinctiv. O pornire vagă ne prevestea, dis-de-dimineață, călătorie 1911/ sărurile cuprului, la funcțiile ficatului și la perechile de pîrghii ale mecanicei. Fără nici o învoială de mai nainte, noi ne înțelegeam instinctiv: vederea, auzul și pornirea inconștientă dinlăuntru-ne ne prevesteau din zi de dimineață că are să fie vro călătorie *Epoca*/ sărurile cuprului, la funcțiile ficatului și la perechile de pîrghii. Fără nici o învoială,

¹ N. Iorga, *Ist. lit. rom. contemp.*, I, Buc., Ed. Adevărul, 1934, p. 341.

² T. Vianu, *Art. prox. rom.*, Buc., Ed. Cont., 1941, p. 173—174.

³ Aurel Martin, *Prefață — Delavrancea, Opere*, I, Buc., E.S.P.L.A., 1954, p. 30.

⁴ Al. Săndulescu, *Studiu introductiv — Delavrancea, Scrieri alese*, E.S.P.L.A., 1958, p. XVII.

⁵ Silviu Iosifesc, „Cu privire la Delavrancea”, *Gaz. lit.*, 21 iulie, 1955.

noi ne înțelegeam instinctiv: vederea, auzul și pornirea dinlăuntru-ne ne prevesteau din zi de dimineață că are să fie vro călătorie 1887;

- r. 23—24 fără șir, dar profunde și ciudate. Dacă eu n-aveam alt merit 1911/ fără vrun șir, dar profunde, ciudate și întrerupte de vro observație de culoare pe care nici un ochi nu i-ar fi fost dat s-o prinză pe cerul liniștit și pierdut la orizont sub câmpia verde și întinsă. Dacă acel care povestește n-avea alt merit *Epoca*, 1887.
- p. 110, r. 12 — 14 în știință? Niște gogorițe. Sistemele? Basme. Iar arta, mîngiere pentru săraci și modă 1911/ în știință, erau niște gogorițe pentru copii, sistemele, basme bune pentru găzătorile din cișlegi, iar artele, o mîngiere necesară pentru săraci, o modă *Epoca*/ în știință, erau niște gogorițe pentru copii, sistemele, basme bune pentru șezători, iar arta o mîngiere folositoare pentru săraci, o modă 1887;
- r. 33—34 le merită. Al treilea era blînd, 1911/ le merită; chiar cînd nu i-ar prii, e drept să le sufere, căci să învôlește a li se supune. Un al treilea era blînd *Epoca*, 1887.
- p. 115, r. 8—10 în vîrful căruia mă suiam. Glasul lor de dihăanii, ascuțimea ghearelor 1911/ în vîrful căruia mă suiam, mai bine decît cîinele din curte, cu care deseori hoinăream. Glasul lor de dihăanii rele, răgușit, asurzitor, neasemuit cu nimic din cîte auzisem în viață, scîlîmbăierea fălcilor, ascuțimea ghearelor *Epoca*, 1887;
- r. 18—21 Fata din dafin, fericitul Cheleş, fata cea mai mică de împărat și Zîna cea bună, care trecea pe Făt-Frumos prin valea lacrimelor. Și ciudat 1911/ Fata din dafin, bi-diviul care mîncea jeratec și să ducea glonț, fericitul Cheleş cu părul de aur, fata cea mică de împărat, care iubea dodată și bine și Zîna cea bună care trecea pe negîndite prin valea lacrimelor pe Făt-Frumos, năzdrăvănit de dînsa de la naștere. Și ciudat, *Epoca*, 1817;
- r. 24—27 s-ar fi căzut la un copil. Vorba la mine era icoană: o vedeam cu ochii. Atît de mult basmele 1911/ s-ar fi căzut de la un copil; vorba la mine era o icoană zugrăvită, încît o vedeam și cu ochii, iar cînd tata-mi spunea cîte ceva pe sub mustață, mă frămîntam vreme îndelungată pînă să-i dau de căpătîi. Atît de mult basmele *Epoca*, 1887;

- r. 31—32 părul vulvoi și îmbâcsit de praf. Că mă iubeau 1911/ părul vulvoi, creț, îmbâcsit de praf, și pe care nu l-aș fi lăsat să mi-l tunză o dată cu capul. Că mă iubeau *Epoca*, 1887.
- p. 118, r. 9—11 pe o coardă de chitară. Eu aveam ceva, 1911/ pe o coardă de chitară. Șipotul, ce aluneca pe subțioara dintre coperișul casei și al pridvorului, cădea ca un sul brobonat într-o puțină mare, făcând niște spume cari să necăjeau, să rotocoleau și să spărgeau de doage. Eu aveam ceva, *Epoca*, 1887;
- r. 12—14 cîntecul streșinilor deșteptau în mine dor de povești. Virii cățelul 1911/ cîntecul streșinilor îmi deșteptau în mine un dor de povești pe cari oamenii nu le-ar fi putut închipui și spune. Mă strecurai tiptil; virii cățelul *Epoca*, 1887;
- r. 36—37 — Măiculiță, lua-ți-ar strigoiul mințile cum mi-ai luat tu 1911/ — Măiculiță, pui de doamnă, răpi-ți-ar strigoiul mințile cum mi-ai răpit tu *Epoca*, 1887;
- r. 41 — p. 118, r. 1 o apă liniștită și adîncă. Coardele groase zbîrnfiau izbite de lemnul uscat al chitării 1911/ o apă liniștită și adîncă. Auzeam bine cîntecul: coardele groase zbîrnfiau, amuțind îndată ce să izbeau de peptul uscat al chitarei *Epoca*, 1887.
- p. 119, r. 2—5 întoarsă pe loc. Strigoiul rînji și puse mîna pe fata de împărat. Ea se lăsă moleșită s-o puie în cîrcă. Înghețai de spaimă și răcnii 1911/ întoarsă pe loc. Cînd strigoiul începu să rînjească și puse mîna pe fata de împărat, care se lăsa moleșită s-o puie în cîrcă, m-apucă o spaimă care mă îngheță și răcnii *Epoca*, 1887.
- p. 126, r. 29—31 dintr-un ocean de sînge. O cărăruie îngustă tăia grădina pînă-n fund. Cum ne simți 1911/ dintr-un ocean de sînge. Grădina era deasă; o cărăruie îngustă o tăia pînă în fund, ostrerele cari o despărteau de bătătură erau rupte și culcate la pămînt. Cum ne simți, *Epoca*, 1887.
- p. 127, r. 12 Ai dreptate!... Ce-a fost s-a dus 1911/ Ai dreptate! Să nu mai mi-amintesc atîtea lucruri înghițite în trecut. Ce-a fost s-a dus *Epoca*/ Ai dreptate! Ai dreptate! Să nu mai mi-amintesc atîtea lucruri înghițite de trecut. Ce-a fost s-a dus 1887;
- r. 14—15 o romanță pe care am scris-o ieri noapte. Își desprînse vioara 1911/ o romanță pe care am scris-o cînd

eram într-a șasea. Pe loc ce zise, și desprinsе vioara *Epoca*/ o romanță pe care am scris-o ieri noapte. Pe loc ce zise, își desprinsе vioara 1887.

p. 128, r. 13—14 cărăruia îngustă. Cînd ajunsе la dudul bătrîn, își acordă vioara. M-apropiai 1911/ cărăruia îngustă, și să ducea ușor ca o umbră, și părea a fi un sul alb de aburi, prin care joacă razele lunei. Cînd ajunsе la tulpina dudului bătrîn și-acordă vioara în mijlocul tăcerei, neturburată de nimeni pe pămînt. M-apropiai *Epoca*, 1887;

r. 15—17 cu ochii închiși. Fața—albă ca varul. Tremuram 1911/ cu ochii închiși; alb la față, fără acele dungi cari-i tăiau fruntea și-i scofilceau obrajii. Tremuram *Epoca*/ cu ochii închiși. Fața îi era albă ca varul. Tremuram 1887;

r. 37—40 din vîrfuл dudului. Răbufni de pămînt, la picioarele mele, scaldat în sînge, cu capul zdrobit. Mă plecai... Mi se păruse că 1911/ din vîrfuл dudului. Cînd răbufni de pămînt, la picioarele mele, era scaldat în sînge. Vioara i se făcu în bucăți lîngă capul său zdrelit. Și plecîndu-mă repede spre el mi să păru că *Epoca*, 1887.

p. 129, r. 35—37 nu e fată. Ne-a făgăduit că în curînd ne va răpi scumpa noastră grădină 1911/ nu e fată. În curînd ne-a făgăduit însă că ne va răpi grădina care ne este atît de scumpă *Epoca*, 1887.

p. 130 DIN MEMORIILE TRUBADURULUI

A apărut mai întîi un fragment din partea a II-a, în foiletonul ziarului *Epoca*, București, anul I, 1886, nr. 286, 6 noiembrie, p. 2—3, intitulat *Noaptea* și avînd ca subtitlu *Din Memoriile Trubadurului*; semnat de la Vrancea.

Acest fragment s-a reproduс apoi în *Familia*, Oradea, anul XXII, 1887, nr. 1, 4 ianuarie, p. 1, semnat *Dela Vrancea*. Din același fragment s-a reproduс o parte intitulată *Noaptea*, în două antologii: *Autori români moderni XX*, Instit. de ed. Ralian și Ignat Samitca, Craiova, 1895, întocmită de Lazăr Șăineanu, și în *Antologie I — Bucăți alese din scriitorii veacului XVIII și XIX*, Iași, Ed. librăriei școalelor Frații Șaraga, 1895, p. 183—186, întocmită de A. Steuerman.

Fragmentul „*Ziua (Din memoriile Trubadurului)*” s-a tipărit pentru prima oară în foiletonul ziarului *Românul*, Bu-

curești, anul XXX, 1 dec. 1886, p. 1057; 2 dec. 1886, p. 1061; 3 dec. 1886, p. 1065; 4 dec. 1886, p. 1069, primele trei numere semnate: *De la Vrancea*, iar ultimul: *de la Vrancea*.

Partea I — *Ziua* — a apărut apoi în volumul *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 53—112, împreună cu fragmentul *Noaptea*, și cu partea a III-a, intitulată *La Șosea*.

Capitolul *Ziua* s-a reprodus parțial în antologia întocmită de Lazăr Șăineanu, menționată mai sus, sub titlul *Răsărit de soare*.

S-au retipărit integral cele trei capitole, fără a se mai păstra titlurile lor, în volumul *Liniste. Trubadurul. Stăpînea odată*, București, Ed. Socec, 1911, p. 211—271.

În partea a II-a — *Noaptea* — Delavrancea include în 1886 o parte din cugetările publicate în *Zigzag II, România liberă*, București, anul IV, 1880, nr. 1.067, 24 decembrie, p. 2, semnate *Argus*, și o parte din cugetările publicate în *Zigzag [IV], România liberă*, București, anul V, 1881, nr. 1.338, 29 noiembrie, p. 2, semnate *Argus*.

Reproducem textul ediției din 1911.

Concepută ca un jurnal intim al personajului, această continuare a *Trubadurului*, prin însăși incorporarea cugetărilor semnate de *Argus* în 1880 și 1881, își vadește și ea caracterul subiectiv și autobiografic. În parte, *Memoriile Trubadurului* continuă să dezvăluie gândurile și sentimentele lui Delavrancea. În corespondență, descrierile de natură și destăinuirea influenței pe care natura o are asupra gândirii și simțirii sale sînt variantele de la care scriitorul a plecat, desigur, în alcătuirea *Memoriilor Trubadurului*. La 18 iulie 1882, aflîndu-se la Paris și gîndindu-se la peisajele din țară, Delavrancea invidiază pe prietenii săi, libere să admire măreția Ceahlăului:

„Cîtă liniște, cîtă franchise, cîtă odihnă, cîtă armonie n-aveți voi de simțit; cîte culori, cîte peisaje, cîte melodii și cîte griji uitate și cîte ambițiuni ce se sting în fața munților înbrădați și a rîulețelor de argint ce șerpuiesc sunînd în albia lor de pietricele, Ochiul e mai limpede și vede mai bine, mirosul devine mai fin și deosebește fiecare parfum de floare, capul mai liniștit, mintea mai mareșimîntul mai emoționat, mai viu, mai delicat, mai poetic, cînd ne deșteptăm dimineața și ne izbește ochiul, inima și mintea velința nemărginită și împesărită a naturii, cînd în loc de praf și uruituri, mirosul de zmeură și fragine îmbată, bălăngănitul turmelor din depărtare ne cîntă monoton și melancolic... omul devine mai bun...¹

¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol., V, p. 342.

La 23 septembrie 1882, Delavrancea, în opoziție cu unele idei ale *Trubadurului*, reproșează celor ce se plîng de tăcerea și monotonia naturii:

„În mijlocul naturii e o armonie, un amestec de culori și sunete, de accidente și liniște, de profunditate și simplu, e o încordare de mister și sinceritate, de expresie și paradox...”¹

Pentru prima parte, intitulată *Zina*, ca și pentru ultima parte a *Memoriilor Trubadurului*, intitulată în prima ediție din 1887 *La Șosea*, credem că putem pleca de la un fragment de scrisoare nedată, anterioară studiilor de la Paris:

„La Șosea e o frumusețe; azi, fiind turburat, am simțit liniștea naturii pătrunzînd în mîhnita mea fire, privind desîșurile Șoselei înfrunzînd. Cînd eram de 16 ani, ca Coca (Mărgărita Miller-Verghi — n.n.), și de 18, ca Zoe (Zoe Arion, elevă a Elenei Miller-Verghi — n.n.), era unica patimă, din care multe am învățat, d-a ieși la Șosea dimineața!...”

În ceea ce privește maximele și cugetările Trubadurului, putem afirma că le regăsim nu numai ca trăsătură comună personajului și autorului — reflexivitatea —, ci chiar în formulări apropiate, în corespondența lui Delavrancea:

„Oamenii de azi sunt fonografele secol. XIX-lea, și cînd vorbele noastre ni se par slabe, moarte, metalice, reci, un strat dagherotipic de smăț plăcut pe față și izbînda e aci.”

„La școala mîhnirii se învață mai mult decît în zece tomuri de vraci iscușiți.”

„...Nu trebuie să ceri omului nimic cînd e vesel și petrece. Nu e decît mîhnirea care face pe nebuni ce se numesc: (șters — n.n.) buni (primul grad de nebunie), inumani (al doilea grad), amici (al treilea grad amestecat cu o bună doză de prostie) și sinceri (cel mai mare grad de nebunie).”

Plăcerile fac pe înțelepții ce se numesc: vanitoși (primul grad de înțelepciune), cămătari (al doilea grad), mincinoși (al treilea grad), supranumiți politicoși, și nesimțitorii (cel mai mare grad de înțelepciune. Fragment dintr-o scrisoare de la Paris).“

„Nu; oamenii sunt răi; oamenii sunt plămădiți din venin și egoism; cînd s-a născut omul cîntau șopîrlele și vampirii” (22 iunie 1884).

„Văz că înjosirea cea mai ticăloasă nu e rezervată decît oamenilor cu simțire, căci e înjosire brutalitatea minții că

¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. V, p. 350.

rătăcirea cea mai cumplită e un dar al oamenilor ce trec de inteligenți" (9 aprilie 1884).

Refugiul în trecut și în vis din *Memoriile Trubadurului* este modalitatea de autoapărare pe care scriitorul însuși o folosește pentru a se salva din ghearele mîhnirii cauzate de deziluzii:

„...Ca orice bătrîn, și eu, covîrșit de dezgust și neastîmpăr, ...trăiesc din trecut; regret trecutul, mă doare și e o durere fericită, o fericire care îți mai netezește cîteva cute de pe frunte.

Mă înviorează amintirile; sînt singurele comori ce posed în vis; sunt singurele vise cari mi-acoperă prezentul cu un rai. Amintirea nu e decît înlocuirea lui «acum» cu «odinioară», e înlocuirea unei vieți cu altă viață, a unei decepții cu o mulțumire iluzorie. E o înșelare...” (1 dec. 1882), recunoaște scriitorul, mărturisind funcția de paleativ pe care el o acordă conștient paseismului.

Teoria că arta este incapabilă să atingă măsura frumuseții create de natură („Marile genii au simțit toată viața lor o durere fără repaus în fața naturii...”), înfățișarea luptei din natură și din societate, soldată — pesimist — cu victoria celui prost, dar tare, a nedreptății, înșelăciunii și crimei, își au corespondențe în aceleași scrisori de tinerețe ale scriitorului.

Este partea cea mai criticabilă a scrierii, deși negarea binelui, a dreptății și a progresului, neîncrederea în fericire pe care o declară personajul lui Delavrancea sînt, de fapt, acuzații aduse societății bazată pe nedreptatea socială, care împiedică realizarea idealurilor nobile ale umanității.

Ca și eroii din proza lui M. Eminescu, Trubadurul caută refugiu în vis, iar explicațiile relexor de care suferă cei mulți și el însuși, în atavism și fatalitate.

Critica literară a considerat că *Memoriile Trubadurului* nu au nici o legătură cu nuvela *Trubadurul*, socotind că cele trei capitole ale *Memoriilor* sînt „capodopere de imaginație fecundă și vigoare de stil”¹, sau că excesul liric face ca acțiunea să se desfășoare prea încet și cu discontinuități supărătoare.²

În realitate, nu se poate contesta nici bogăția imaginației, dar nici lipsa de unitate a *Memoriilor Trubadurului*. Pentru o

¹ Sphinx, *De la Vrancea — Sultănică. Trubadurul.*, Rom. lib., XI, (1887), nr. 2.939 (9/21 iunie); nr. 2.944 (14/26 iunie).

² Const. Gerota, *Delavrancea — Ramuri*, Craiova, XIV (1920), nr. 8, p. 9.

apreciere mai justă a acestei scrieri, ea trebuie judecată împreună cu nuvela *Trubadurul*, a cărei continuare este prin ideile și lirismul spovedaniei personajului.

VARIANTE

- p. 130, r. 5—6 din rețeaua copacilor. Soarele s-a deschis la răsărit apărătoarea 1911/ din rețeaua copacilor. Ramurile s-au scuturat noaptea care le îngroșea și le îneca unele într-altele. Acum sunt lămurite, limpezi, încărcate cu rod și cu frunze verzi, crețe, rotunjite și închise într-un pervaz de lumină nemărginită. Soarele s-a crăpat ochiul său strălucitor, s-a deschis la orizont apărătoarea 1887;
- r. 7—8 para focului, aurie, violetă, albastră și pe la mijlocul cerului 1911/ para focului, aurie ca clipirile aurului topit, violetă, albastră și mărginită, pe la mijlocul cerului 1887;
- r. 8—9 roată verzurie. Dăsfășurați pe cer 1911/ roată verzurie. Dați foc unui oraș întreg, grămădiți la un loc toate nestematele lumii și retezați cu privirea, cât va ține ochiul, o cîmpie prin pielea căreia mijeste finul primăvărat, și tot nu vă veți apropia de minunea fericită a unui răsărit de soare. Desfășurați pe cer 1887.
- p. 131, r. 12—13 Cine-ar putea să puie pe pînză toată gama verdelui care începe cu nota sură a spicului cînd bate în galben 1911/ Cine poate să puie pe pînză tot verdele care începe cu acea luptă a spicului ce tinde a trece în galben 1887.
- p. 135, r. 8—10 și-ți șterge broboanele de pe frunte, și te apără de zăduf și de singurătate. Lungit cu fața la cer 1911/ și-ți șterge broboanele nădușelii de pe frunte, și te răcorește și te apără de zăduf și de singurătate. Cît de plăcut e să-ți îneci ochii în albastrul fără fund al cerului. Lungit cu fața la cer 1887.
- p. 137, r. 5—6 pe la răsăpintii. Vai! cît pierde omul 1911/ pe la răsăpintii și pe teatru, cu chemări de moarte grabnică, pe care toți acești eroi o au la îndemînă și de care toți fug cu cît să pare că aleargă mai mult după ea. Vai! cît pierde omul 1887;
- r. 11—12 mai dureros și mai sigur. M-am deșteptat 1911/ mai dureros și mai sigur. În ce frumusețe de trup nu mi

s-arată dorul meu de care niciodată n-o să mă apropii! Ce glas sfios, mîngietor și nevinovat! Ce privire limpede și copilărească! Ce mișcări moi, rotunde și cinstite! Părea o frumusețe adîncită în depărtare, înfășurată în ceață, fără liniile hotărîte ale cărnii, cu ochii ca două cicori deschise în aburii dimineții. Și cînd numai închipuirea mă aiurește în farmecul ei real, cît de nenorocos și de osîndit mă simț că aceste glume ale minții mă părăsesc așa de repede. M-am deșteptat 1887;

- r. 18—19 m-aș întrema. Ziua, închizînd ochii 1911/ m-aș întrema. Somnul e o mîngiere pentru cei cari văd, aud, simt și înțeleg mai mult decît bestiile. Ziua, închizînd ochii 1887.

p. 155

VĂDUVELE

A apărut pentru prima oară în foiletonul ziarului *Epoca*, București, anul I, 1886, nr. 261, 7 octombrie, p. 2 și s-a continuat în nr. 262, 8 octombrie, p. 2; nr. 263, 9 octombrie, p. 2; nr. 264, 10 octombrie, p. 2; nr. 265, 11 octombrie, p. 2. A fost dedicată „lui Vintilă C.A. Rosetti“, semnată *Delavrancea*.

S-a tipărit apoi în volumele: *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 129—161, și în *Hagi-Tudose — Tipuri și moravuri*, București, Ed. Socec, 1903, p. 127—160.

A fost reprodușă fragmentar în *Calendarul ilustrat bucureștean* Ed. Ig. Haimann, 1889, p. 89, cu titlul *Fragment din „Văduvele“*, semnată *De la Vrancea*, și același fragment cu aceeași semnătură, în *Calendarul familiei ilustrat*, Buc. Ed. Ig. Haimann, 1892, p. 89.

Reproducem textul ediției din 1903.

În prima variantă a nuvelei *Văduvele* mama lui Răducanu se numește Arghira, ca și personajul din *Sorcova*, iar nu Ghira, cum apare în forma definitivă a ultimei ediții.

Aprecierile criticii literare variază între superlativul etichetei de capodoperă și între acuzația de vulgaritate.

O analiză face I. Gherea în volumul de *Studii critice*¹, în cadrul căreia justifică împăcarea celor două văduve pe argumente logice: cearta pornise din nimic, doreau în fond să se mpace, își iubeau copiii, care hotărîseră să se omoare, iar la

¹ I. Gherea, *Studii critice*, vol. I, București, Ed. Librăriei Socecu et Co, 1890, p. 21-22.

mahala cearta urmată de împăcare este evoluția firească a conflictelor.

În 1906, Marin Simionescu-Rîmniceanu compară nuvela *Din dragoste* de Sandu Aldea cu *Văduvele* lui Delavrancea, subliniind superioritatea celei de a doua.¹ În 1908, un obscur scriitor din Giurgiu — Brad — publică în cotidianul local nuvela *Inimi de mamă*, pe care M. Dragomirescu, pe drept cuvînt, o consideră „un plagiat sfruntat după *Văduvele* lui Delavrancea”².

Autenticitatea aspectelor de viață și a limbii personajelor din *Văduvele*, optimismul viguros care ni se transmite și analiza psihologică a personajelor, integrate în mediul lor — mahalaua bucureșteană, cu locuitori de proveniență rurală, de acum aproape o sută de ani — sînt totuși calități ale nuvelei *Văduvele*.

VARIANTE

- p. 155, r. 11—12 toiagul lui vodă pe spinare. Se întîmplă 1903/ toiagul lui vodă pe spinare. Cine-a trăit și n-a văzut om rău care, neavînd pe cine bate, să înhață singur, el pe el, de păr și să tirnuiește toată casa de la icoane pîn'la icoane? Dar de, se întîmplă *Epoca*, 1887.
- p. 156, r. 12—14 boale de seceraseră în toate părțile. Da', slavă Domnului 1903/ boale de seceraseră nemiluit lumea în toate părțile. Pe unii îi izbise rău, pe alții și mai rău, care cum îi fusese scris fiecăruia. Dar, slavă Domnului *Epoca*, 1887;
- r. 34—36 dă și D-zeu. Prunilor noștri li se frîng crăcile de încărcate ce sînt. — Poi da, leică Iano 1903/ dă și D-zeu. Prunii noștri sunt vineți și le plesnesc crăcile de încărcăți ce sînt. Nici să lăsăm precupeților pe mai jos de două sute de lei. — Poi da, leică Iano *Epoca*, 1887.
- p. 158, r. 31—33 Irina mea numai leneșe nu este. — Să prea poate 1903/ Irina mea numai vina lenii n-a avut-o și n-o s-o aibă. — Să prea poate *Epoca*, 1887;
- r. 33—34 mă învîrteam într-un călcîi; nici un lucru nu se cîntea 1903/ mă învîrteam într-un călcîi și încingeam ale casei c-o singură privire: nici un lucru nu să cîntea *Epoca*, 1887.

¹ *Luceafărul*, V (1906), nr. 5 (1 martie), p. 114.

² M. Dragomirescu, *Revista critică, Conv. crit.*, II (1908), nr. 6 (15 martie), p. 252.

- p. 159, r. 8—10 Unde se află! N-a avut la cin'să vază. Apoi, să ne vedem 1903/ Unde să află! n-a avut la cin'să vază! răspunse repede mama Ghira și întoarse capul într-o parte. — Apoi, să ne vedem *Epoca*, 1887;
- r. 30 îl stinse și trase câteva bidinele 1903/ îl stinse într-o strachină, scutură sita cu nisip dasupră-i și trase câteva bidinele *Epoca*, 1887;
- r. 35—36 și se încovăia pe sînu-i rotund și cucuiat. Așa de fragezi 1903/ și încovăindu-se pe sînu-i tînăr, rotund și cucuiat înainte. Două răsuri rumenii să zăreau sub piepții cămășii, tăiați în lung de câteva mici cerculețe. Așa de dulci și de fragezi *Epoca*, 1887;
- r. 36—38 curată și limpede privirea ochilor săi negri, umezi și lucioși, ca ai unui vițel de trei zile, că ai fi înțeles 1903/ curată și de limpede privirea, așa de vie, de subțire și de cinstită îi era gura sa stinsă la căpătîie în două gropițe, iar ochii săi negri, umezi și lucioși, ca ai unui vițel de trei zile, erau așa de mari și de calzi, încît ai fi înțeles *Epoca*, 1887.
- p. 160, r. 40—41—p. 161 r. 1 și-i fu rușine. Bănuia multe din vorbele mă-sei. — Mamă, mîne e duminică 1903/ și-i fu rușine. Multe mai bănuia din cuvintele mă-sii, și de toate îi părea rău și lămurit nu știa ce bănuiește. — Mamă, mîne e duminică, *Epoca*, 1887.
- p. 161, r. 5—7 mîncăm acasă. Așa răspunse Iana intrînd în casă. Irina rămase locului. O apuca cu călduri: i să bătea ochiul drept 1903/ mîncăm acasă, iar Irina rămase locului pe gînduri. Îi era cald, îi venea cu fiori, era tristă, i să bătea ochiul drept *Epoca*, 1887;
- r. 17—18 Iana înghiți cu noduri. Bine... 1903/ Iana înghițea cu noduri, nu-i mergea înbucătura și să frămînta fără să știe cum s-o mai înnemerească: — Bine... *Epoca*, 1887.
- p. 162, r. 5—7 pe la Ghira. „Ce mai faceți?” Ș-atîta tot. Astfel, trecură 1903/ pe la Ghira, dar „Ce mai faceți?”, ș-atîta tot; fiecare prin cîte un colț, tăcea pe-nfundate, cu ochii în jos, mai dînd din degete, mai tușind, mai uitîndu-se în tavan. Și la urmă-și șopteau, parcă le-ar fi fost frică să nu se auză: — Cu plecăciune. — Mulțumim d-voastră -- Astfel, trecură *Epoca*, 1887;
- r. 16—17 de trei palme. De pe coșurile caselor 1903/ de trei palme; înspre grădină să vedea rețeaua neagră a ramurilor

- de pruni îndesîndu-se cu cît ți-afundai privirea. De la coșurile caselor, *Epoca*, 1887;
- r. 17—21 ca niște copaci. Pe seară ceța se lăsă ușurel și înecă mahalaua. Grădinele și acoperișurile caselor abia se mai zăreau albastrii-neguroase. În geamurile vecinilor, lumini gălbui. — Fă degrab', Irino 1903/ ca niște copaci. Către seară ceța să lăsă ușurel, să întinse, să îndesă și înecă mahalaua, încît și grădinile și acoperișurile caselor abia să mai zăreau albastrii, neguroase și mai îndepărtate ca niște pete vinete-cenușii plutind în fumăria fără fund. Prin geamurile vecinilor să vedeau lumini gălbui, fără pic de rază, cari să mutau cînd într-o parte, cînd într-alta. Noaptea înghiți lumea în întunericul ei. — Fă degrabă, Irino *Epoca*, 1887.
- p. 163, r. 20 mama Ghira. Vecinii și vecinii vecinilor 1903/ mama Ghira. Și fiecare să plînsese la copii de cîtă vină era vinovată cealaltă. Unde mai pui că vecinii și vecinii vecinilor *Epoca*, 1887;
- r. 23—25 poalele peste cap. Zvonurile astea le împuiară urechile și le ațîțară una contra alteia 1903/ poalele peste cap. Mai cată cineva și la oameni; numai dobitoacele sunt de capul lor. Omul e zidit să se plece la legea pămîntului. Toate aste zvonuri le împuiau urechile, le necăjeau, le munciau, le ațîțau una contra alteia *Epoca*, 1887;
- r. 27 Într-o zi, spre primăvară, mama Iana 1903/ Într-o zi, pe cînd să vesteia începutul primăverii și să dăsfundau pe nesimțite zăpezile, legănîndu-se spre cer aburii greoi și căldicei, mama Iana *Epoca*, 1887.
- p. 164, r. 1—2 Ce e să nu mai fie! Mai eră ca la trei degete 1903/ Ce e să nu mai fie. S-apropie ziua d-apoi, dacă cei mai de frunte ajung să-și puie foc. Mai era ca la trei degete *Epoca*, 1887;
- r. 29—32 mori dupe cine știe ce?... Așa se tîngui Iana fie-sei. Iar Ghira, minioasă foc: — Răducane 1903/ mori dupe cine știe ce? Așa să tînguia Iana către fii-sa, în vreme ce Ghira-și vărsa focul dînd din mîini, arătînd cu degetul și sfîrșindu-și minia c-un glas pare c-ar fi fost retezat. — Răducane *Epoca*, 1887;
- r. 37—39 să-și vorbească, să-și verse focul... Bătrînele vedeau pîrjol 1903/ să-și vorbească, să se mîngie, să-și verse focul, să se înclșteze într-o înbrățișare fără voie-le, fără griji,

- fără vedere, numai cu patimă, cu bucurie și cu buze dulci și oarbe. Dar bătrinelor li s-aprindea pîrjol *Epoca*, 1887.
- p. 165, r. 10 — 11 Iana, prinzînd de veste, muri și-nvie. — Așa? 1903/ Iana văzu; muri și-nvie și, nemaiputîndu-și stăpîni durerea, alergă în casă, să trînti pe pat, clătînă din cap și zise c-un glas dîrj: — Așa? *Epoca*, 1887;
- r. 18—21 Pînă la Florii, una rupînd, cealaltă smulgînd, din gard nu mai rămăsese decît parii, înșiruiți ca dinții unui pieptine rar. Toate bune 1903/ Pînă în Duminica Floriilor, una rupînd o parte, cealaltă smulgînd alta, între cele două ogrăzi nu rămase decît parii groși, uscați și înșiruiți d-a lungul ca dinții unui peptine rar și nemăsurat de mare. Nu le mai rămînea decît să-și puie foc caselor. Și cine poate să spuie cîte îi dă prin gînd omului la necaz, atunci cînd i-adoarme sufletul și i să răvârsă fierea? Toate bune *Epoca*, 1887;
- r. 21—22 da'ce stricau copiii? O viață întreagă împreună. Copilăria 1903/ da'ce stricau copiii? De cînd nu să mai puteau vedea să iubeau și mai mult. O viață întreagă au petrecut-o împreună, și încă partea cea mai sfîntă a vieței. Copilăria *Epoca*, 1887;
- r. 29—30 Poala-Maichii-Precestii... Răducanul i-aducea creițe, calomfir și busuioc, busuiocul 1903/ Poala-Maichii-Precestii. Întotdeauna această glumă tăcută a lor să sfîrșea cu sărutări zgomotoase și apăsate. Cînd s-au mai săltat, Răducanu i-aducea crăițe, busuioc, părăluțe și calomfir: busuiocul *Epoca*, 1887;
- r. 31—32 la ureche. Greu să trăiască unul fără altul. Și așa 1903/ la ureche. Unul fără altul le era greu să trăiască, Irina făcea pe lîngă mă-sa, cînd frămînta azima, turtițe și colaci pentru Răducanu, iară el îi aducea cele dinții zarzăre pîrguite, cele dinții cireși, vișine și prune peștricioare. Și așa *Epoca*, 1887.
- p. 166, r. 4—7 într-un bălăngăit depărtat de clopote. Păcat de Dumnezeu! Copiii 1903/ într-un bălăngăit depărtat de clopote. Ți-era mai mare mila și era păcat de Dumnezeu ca două minii copilărești să despartă ceea ce nevinovăția, bunătatea și nemărginitul dor al naturei unise! Copiii *Epoca*, 1887;
- r. 8—9 obraji păliți. — Răducane mamă 1903/ obraji păliți; așa ajunseră de cu primăvara, care, nepăsătoare și fericită,

se involta în flori, verdeață și ceartă de cîntice voioase.

— Răducane mamă *Epoca*, 1887;

- r. 12—13 bombăni înghițind în silă un ou răscopt. Mama Iana 1903/ bombăni multă vreme înghițind în silă un ou răscopt, ale cărui coji roșii le mută din mîină în mîină pînă le făcu zob. Mama Iana *Epoca*, 1887;
- r. 20—22 Luna argintie plutea în văzduhul plumburiu și limpede. — Răducane, ce tot ieși 1903/ Luna plină, rotundă, cu o față argintie, plutea în văzduhul albastriu și limpede, poleind mai fermecător ca soarele velința smăraldie și fragedă a curților și împrăștiindu-și luciul ei prin râteaua neagră a ogrăzilor orbotate cu muguri deși și mărunți. — Da' ce tot ai tu, Răducane, de tot ieși *Epoca*/ Luna plină, rotundă, cu o față argintie, plutea în văzduhul plumburiu și limpede, poleind mai fermecător ca soarele velința smăraldie și fragedă a curților și împrăștiindu-și luciul ei prin râteaua neagră a ogrăzilor orbotate cu muguri deși și mărunți. — Da' ce tot ai tu, Răducane, de tot ieși 1887;
- r. 31—32 — Ei, și dumneata... Nu trecuse săptămîna 1903/ — Ei, și dumneata, mamă, ce mă întrebi. — Ce-o mai fi ș-asta? să gîndea Ghira într-una. Am să-i dau eu de căpățîi. — O fi avînd ceva, mai știi, păcatele mele! își zicea Iana. Dar într-una, într-una, în fitece noapte. E ceva la mijloc. Bine, trebuie să aflu eu. Nu trecuse săptămîna *Epoca*, 1887;
- r. 40—41—p. 167, r. 1 ce le văzură ochii. Pămîntul li se învîrți sub picioare. Între doi pari 1903/ ce le văzură ochii, pămîntul li se învîrți sub tălpi și, neîndrăznind să crîncnească vrun cuvînt, multă vreme priviră și ascultară uimite locului. Între doi pari *Epoca*, 1887.
- p. 167, r. 17—19 Răducane! Răducanu sărută pe Irina. — Să ciocnim și cu vîrf... zise 1903/Răducane! Dar la aste cuvinte Răducanu înbrățișă pe Irina, care-i tremura în brațele sale voinice, și-i acoperi fața cu sărutări. — Aidi încă o dată, să ciocnim și cu vîrf cellalt, zise *Epoca*, 1887;
- r. 29—30 Și eu în picioarele cailor... Bătrînila tresăriră 1903/ Și eu am să caz în picioarele cailor, să treacă căruța încărcată d-a curmezișul meu! Irina să lăsă moale în brațele tînărului și-și prinse pătimaș gura de gura lui. Bătrînila tresăriră *Epoca*, 1887. *C.i.b.*, *C.f.i.*;
- r. 34—37 „Fudulia mea!“ „Mă duc eu la dînsa.“ „Eu? Mă spînzur în ușa ei.“ Și nu-nchiseră ochii pîn' se lumină de

ziuă. Copiii dormeau 1903/ „Fudulia mea a oarbă!“ „Mă duc eu la dînsa, cum s-o crăpa de ziuă!“ „Eu? Eu? mă spînzur în ușa ei dacă mi-o întoarce spatele!“ Cu așa gînduri să frămîntară pînă la răvîrsatul zorilor, fără a închide ochii nici una, nici alta. Copiii dormeau *Epoca*, 1887, *C.i.b.*, *C.f.i.*;

- r. 37 dormeau obosiți. Ele, pocăite, cu capul în jos 1903/ dormeau obosiți și galbeni la față, iară ele plecară ca să treacă una la alta prin gardul despletit dintre ogrăzi. Mergeau pocăite, cu capul în jos *Epoca*, 1887, *C.i.b.*, *C.f.i.*

p. 169

MILOGUL

A apărut întîi în *Almanahul literar și ilustrat*, București, anul II, 1887, Ed. Socec și Teclu, p. 133—146, semnată *De la Vrancea*.

S-a tipărit apoi în volumul *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p. 163—180. A fost reproducă în *Familia*, Oradea, anul XXX, 1894, nr. 34, 21 august, p. 397—398, și nr. 35, 28 august, p. 409—411. S-a mai tipărit în volumul *Sultânica*, București, Ed. Socec, 1908, p. 85—104. S-a reproduș în *Evenimentul* (Iași), XVI, nr. 266, 1 ianuarie 1909, p. 1—2 sub semnătura *Barbu Delavrancea*. S-a tradus în limba germană, sub titlul *Der Bettler*, Frei nach dem Rumänischen des B. St. De la Vrancea von J. Reiniger, în *Familienblatt* — Rumänische Wochenschrift, Bukarest, am 28 februar 1892, zweiter Jahrgang, 10 März, nr. 5, p. 67—68, nr. 6, 83—84.

Reproducem textul ediției din 1908.

Milogul a fost citită de Delavrancea în casa lui Grigore Păulescu.¹

În vremea copilăriei lui Delavrancea mai dăinuiau încă rămășițele „breslei calicilor“ din București, atestată de documente încă din secolul al XVI-lea. Calicimea își avea „așezămîntul“ în dreapta Dîmboviței, pe o întindere imensă, din care vremurile mai noi au mai apucat Strada Salvatorului, Strada Emancipată, a Meteorului, a Justiției, a Egalității. Calicimea își avea starostele ei, cunoscut de Mitropolie și de domnie, și legiuri după care nimeni nu se putea aciua în mahalaua „mișăilor“ dacă nu era recunoscut de staroste ca adevărat calic sau mișel. Trupa lor, printre care documentele pomenesc pe Simion Ciungul,

¹ Cf. N. Petrașcu, *Delavrancea — Amintiri, Cele trei Crișuri*, Oradea, XIV (1933), nr. 9—10 (sept.—oct.), p. 105.

Grigore Fulgeratul, Radul Orbul, Lisandru Ologul, Atinia Surda, Nichita Gușatul, Tudor Gură-Stricăță și Gavrilă Gură Pușintea, plecau din zori la cerșit cum alți oameni pleacă zilnic la muncă. Milogul din scrierea lui Delavrancea face parte din această lume a cerșetorilor bucureșteni, al căror număr și condiții de viață constituie un act de acuzare a societății timpului.

Scrierea n-a fost recenzată decât după apariția ei în volum, când critica literară a subliniat „oribilul”, „monstruosul” pe care îl conține aspectul personajului mutilat de bestialitatea unui semen, dar în același timp și faptul că totul este „magistral zugrăvit”.

Preocuparea scriitorului pentru viața unor astfel de tipuri se întâlnește și în *Micușii* — note dintr-un „caiet uitat” — în care accentele acuzatoare față de societatea burgheză sînt mai directe și mai viu subliniate.

VARIANTE

p. 169, r. 8—9 d-o bură rece și deasă. Stolurile de ciori 1908/ d-o bură rece și deasă, ce, fără să prinzi de veste, moaie și umflă pămîntul, să lipește și-ți curge pe obraji și te ia cu răcori în tot lungul trupului. Stolurile de ciori *Alm.*, 1887, *Fam.*
p. 170, r. 37—41 — p. 171, r. 1—5 o să-ți zic p-a lu Sotir:

Nelăută, nespălată,
bat-o Dumnezeu s-o bată,
dă nu doarme, să înbată,
și e groasă și umflată,
bat-o Dumnezeu s-o bată;
ziua zace, noaptea fată,
mai bine rămînea fată,
bat-o Dumnezeu s-o bată.

Ochii lui Căliman 1908/ o să-ți zic, ursoaico, p-a lu Sotir,
pîn' s-o călugări dimonul:

Nelăută, nespălată,
bat-o Dumnezeu s-o bată,
dă nu doarme, să înbată,
și e groasă și umflată,
bat-o Dumnezeu s-o bată;
ziua zace, noaptea fată,
mai bine rămînea fată,
bat-o Dumnezeu s-o bată...

Ochii lui Căliman *Alm.*/ o să-ți zic, ursoaico, p-a lu Sotir,
pîn' s-o popi dimonul:

Nelăută, nespălată,
bat-o Dumnezeu s-o bată,

dă nu doarme, să înbată,
 şi e groasă şi umflată,
 bat-o Dumnezeu s-o bată;
 ziua zace, noaptea fată,
 mai bine rămînea fată,
 bat-o Dumnezeu s-o bată.

Ochii lui Căliman 1887/ o să-ţi zic p-a lu Sotir pîn' s-o
 călugări dimonul. Ochii lui Căliman *Fam.*

- p. 172, r. 17—19 se stingeau una după alta. Ai fi crezut că întreaga lume 1908, 1887 / să stingeau una dupe alta, ca nişte ochi de pisoi cari clipesc în fundul supatului. Ai fi crezut că întreaga lume *Alm., Fam.;*
- r. 32—33 vîntul, care-şi colinda vuietul. Aci se întuneca 1908 / vîntul care-şi colinda vuietul. Te-ai fi închinat de spaimă ca nu cumva noaptea să fie vro altă fiinţă cu dureri omenеşti. Aci se întuneca *Alm., 1887, Fam.;*
- r. 40—41—p. 173, r. 1 gîtul lung al unei viori. Şi într-o clipă Căliman 1908/ gîtul lung al unei viori, iar în cealaltă arcuşul încrucişat pe peptul său leorcă de ploaie. Şi într-o clipă Căliman. *Alm., 1887. Fam.*
- p. 173, r. 1 se repezi în prag şi îl întrebă 1908, 1887/ să repezi în prag, ca un om mort de sete cînd să aruncă la vrun izvor, şi îl întrebă *Alm., Fam.;*
- r. 26—27 În tot acest monstru nu trăia decît capul. Şi ochii săi mari 1908/ În acest ciolan de carne nu trăia decît capul: murise tot afară de el. Şi ochii săi mari *Alm., 1887, Fam.;*
- r. 29—30 Pe fruntea sa ca sideful i se rotocoleau inelele părului, negru ca păcura. Pe buze îi încremenise 1908/ Pe fruntea sa ca sideful să rotocoleau inelele părului negru ca păcura, cu lumini argintii. Pe buze îi încremenise *Alm., Fam./* pe fruntea sa ca sideful i să rotocoleau inelele părului negru ca păcura. Pe buză îi încremenise 1887;
- r. 38, p. 174 r. 1 Lăcrămile i se rostogoliră pe obrazii săi albi-gălbenii. Un chip turnat în ceară. Părea un Christos 1908/ Lăcrămile i se rostogoliră pe obrazii săi albi-gălbenii. Era un chip turnat în ceară limpede. Părea un Christos *Alm., 1887, Fam.*
- p. 174, r. 36—38 se rostogoli cu faţa în jos. Raluca se lupta 1908/ se rostogoli cu faţa în jos. O mîină i s-afundă în mormanul de jeratec; el şi-o trase repede fără a crîcni vrun cuvînt. Raluca se lupta *Alm., 1887, Fam.*

p. 177, r. 12—13 s-a omorît Milogul... Cine o să mai cerșească...
Unde-o să mai găsim 1908/ s-a omorît Milogul, a spart și
vioara; am rămas săraci; cine o să mai cerșească; unde-o
să mai găsim *Alm.*, 1887., *Fam.*

p. 178

HAGI-TUDOSE

Capitolele I, II, III, dar altfel delimitate decît în volum,
au apărut pentru prima oară în revista *Lupta literară*, București,
anul I, 1887, nr. 2, 26 aprilie, p. 18—21, sub titlul *Hagi*,
semnată *Fra Barbaro*. Numărul 3 al revistei, în care urma să se
tipărească sfîrșitul nuvelei, n-a mai apărut.

Aceste prime trei capitole, cu numeroase schimbări de text,
au fost completate cu capitolele IV, V și VI și publicate în
Revista nouă, București, anul I, 1887, nr. 1, 15 decembrie, p. 6—18,
cu titlul *Hagi-Tudose*, sub semnătura *De la Vrancea*.

Nuvela a fost reprodușă în întregime în *România liberă*, Bu-
curești, anul XII, 1888, nr. 3.103, 3 ianuarie, p. 2—3; nr. 3.104,
5 ianuarie, p. 2; nr. 3.105, 6 ianuarie, p. 2; nr. 3.106, 9 ianuarie,
p. 3; nr. 3.107, 10 ianuarie, p. 3, cu titlul și semnătura din *Revista
nouă*. S-a mai reproduș un fragment din capitolul IV în *Crestoma-
ția română. Modele literare din autorii sec. al XIX-lea cu notițe
biografice și aprețieri literare. A. Proza*, București, Lito-Tip. Carol
Göbl, 1891, p. 304—307, crestomație întocmită de I. Manliu,
sub semnătura *Barbu Ștef. Delavrancea*; S-a tipărit în volu-
mul *Paraziții*, București, Ed. Ig. Haimann, 1892¹, p. 145—192.
S-a reproduș în întregime în *Familia*, Oradea, anul XXIX,
1893, nr. 15, 11 aprilie, p. 169—170, nr. 16, 18 aprilie, p. 181—
182, nr. 17, 25 aprilie, p. 193—194, nr. 18, 2 mai, p. 205—207,
cu mențiunea: „Din vol. *Paraziții*, premiat cu 5000 lei de Aca-
demia Română”. S-a retipărit în întregime în *Calendarul Li-
gei* pe 1894, p. 40—57, semnată *De la Vrancea*; în *Calendarul
patriotului român* pe 1895, București, Tip. și fonderia de literē
Thoma Basilescu, 1895, p. 40—57, semnat *De la Vrancea*; s-a
tradus în limba franceză de Adolphe Clarnet, cf. *Epoca*,
XVII, 1911, nr. 8, 12 ian., p. 1, col. 5.

S-a retipărit în volumul *Hagi-Tudose — Tipuri și moravuri*,
București, Ed. Socec, 1903, p. 3—44.

Reproducem textul din ediția 1903.

¹ Cf. *Informațiuni*, V. Naț., IX (1892), nr. 2.414 (15/27 noiembrie)
p. 3, col. 2. Pe copertă este indicat ca an de apariție a volumului 1893

În prima formă, publicată în revista *Lupta literară*, numele personajului este Tudor. Putem presupune că între eroul nuvelei lui Delavrancea și Hagi-Tudorache, stăpînul fabricii de cărămidă din Bariera-Vergului, pentru care șiruri lungi de căruțe încărcau zilnic pămînt din vestitele „gropi de nisip”, nu este numai o potrivire de nume. Un portret publicat în 1899 îl înfățișează pe acest „neguțător bucureștean” în portul epocii, iar „taclitul, giubeaua, anteriorul, inelul, mătăniile prețuiau de la 10.000 de lei în sus”, în vreme ce în lăzile lui și ale altor negustori ai vremii — mai toți hagii — se găsea „pînă la un milion de sfanți, rubine, smarande și ghiuluri (roze de diamante), de o frumusețe la care rîvneau boierii”¹.

Chiar dacă inițial a pornit de la negustorul amintit, Delavrancea creează un personaj nou, reprezentant al negustorimii mărunte, în faza de „barbară acumulare pentru acumulare”, cînd „tezaurizatorul își jertfește... pofta carnală fetișului de aur”².

Primul text despre zgîrcenie pe care l-a putut citi Delavrancea în copilărie se află în manualul *Lupul și mielul*, pe care a învățat în clasa a III-a, la pagina 68: *Despre cumplit*, adică despre zgîrcenie. Textul poate fi socotit primul portret fizic și moral al unui zgîrcit, prezentat în scris, de care a luat cunoștință Delavrancea:

„...Un suflet cumplit... își usucă trupul cu nemîncare, cu neînsomnare, cu nerepausu, îl face a deveni o umbră zgîrcită cu o piele urită, sclivisită pe oase... Patima avarului sau a cumplitului, cumu-i zice biserica, întrece toate patimile cari neomelesc pe om. Astă patimă, vițiu (neîntregime de suflet) atrage iubirea de sine, conruperea înimei, josirea sufletului și multe alte înclinări rele și mai mult încă cînd omul îmbătrînește. Acestu vițiu, cînd stăpînește pe om din junetea sa, este mare pericol pentru omenire; atinge orice simțire frumoasă; și vîrsta, care domolește toate la bătrînețe, întărește și mai mult acest vițiu.”

Chiar de la apariție, *Hagi-Tudose* a făcut o puternică impresie asupra contemporanilor lui Delavrancea.

B.P. Hasdeu se inspiră din nuvela lui Delavrancea în „balada realistă” *Multiplăcamini*, al cărei personaj, zaraful Hagi-Tudose, își privește nepotul ca pe o dobîndă și-și așteaptă strănepotul cu plăcere, ca pe o dobîndă a dobîndei la capital.

¹ G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Buc., Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1899, p. 459 și nota 1.

² Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a II-a, Ed. P.M.R., 1948, p. 148; Aurel Martin, *Prefață* la ediția Delavrancea, *Opere*, E.S.P.L.A., 1954, p. 18 și nota 1.

N. Iorga se înscrie cronologic printre primii critici literari care au analizat nuvela *Hagi-Tudose*¹. Comparându-l cu alte tipuri de avari din literatura universală, Nicolae Iorga subliniază zgîrcenia epică și originalitatea lui Hagi-Tudose; pe lângă Harpagon și Grandet, avarul lui Delavrancea, îmbrăcat în anteriorul lui peticit, ultraarhaic, este un *urias*, prin zgîrcenia lui crasă, îndărătnicie inumană și voință extraordinară, puse în slujba patimeisale. Un monstru cu multiple însușiri extreme.

N.I. Apostolescu, într-o conferință rostită la 14 februarie 1910 la Ateneul din Pitești, vorbind despre nuvela lui Delavrancea, relatează că, în 1909, aflându-se la *École des langues orientales vivantes*² din Paris, tradusese nuvela lui Delavrancea în limba franceză. Cu acest prilej, Mario Roques, profesor de limba română al școlii și director al revistei de filologie romanică *Romania*, atrăsese atenția elevilor că zgîrcitul lui Delavrancea nu se înrudește decât prin temă cu eroii lui Balzac și Molière, specificul mediului românesc din epoca 1870—1880 fiind nota distinctivă a avarului Hagi-Tudose.

S-a mai afirmat că Delavrancea a învățat de la Molière meșteșugul de a-și construi personajul din fațete pe care apoi le încheagă într-un tot organic: „În firea lui Hagi-Tudose se răsfrîng mărite, ca lucrurile văzute cu lupa, defectele tuturor zgîrciților din lume”³.

Tudor Vianu consideră că nuvela *Hagi-Tudose* este capodopera nuvelisticii lui Delavrancea, subliniind că scriitorul a reușit să depășească subiectivismul și să-și construiască personajul din date exclusiv obiective. „De la *Alexandru Lăpușneanu* — scrie T. Vianu — nimeni nu mai aplicase cu aceeași consecvență norma impersonalității...” Prezentul, în care eroul stăpînește exclusiv tabloul de viață creat de scriitor, trecutul din care sînt șelectate trăsăturile cele mai semnificative, pentru completarea și adîncirea caracterului lui Hagi-Tudose, „mărturia lucrurilor mute”, cum le numește T. Vianu, toate la un loc converg spre realizarea celui mai înaintat punct al „noului realism românesc”⁴.

Caracterizarea pe care o face G. Călinescu lui Hagi-Tudose subliniază de asemenea originalitatea tipului: „Hagi-Tudose nu e zgîrcitul clasic. Harpagon avea pudoare și simț al confortului.

¹ N. Iorga, *Săptămîna literară De la Vrancea*, III, *Lupta*, VII (1890), seria IV, nr. 1.188 (29 iulie).

² Școala de limbi orientale vii (fr.).

³ Mihail Iorgulescu, *Recitînd pe Delavrancea*, *Fam.*, III (1936), seria III, nr. 7—8 (sept.-oct.), p. 43 și urm.

⁴ T. Vianu, *Art. pros. rom.*, Ed. Contemp., 1941, p. 180—181.

Tudose e un curat nebun. Avariția lui e demonică și fantezia lui economică e absurdă..., zgîrcenia lui e delirantă, împinsă pînă la pierderea instinctului de conservare... Vițiul Hagiului e desfăcut cu totul de individualitate, redus la o caricatură simbolică, și așa cum Setilă și Flămînzilă sînt întruparea unor goale funcțiuni, Tudose reprezintă mitologic setea de agonisire."¹

VARIANTE

- p. 178, r. 3—4 Dincolo de „Crucea de peatră“, d-a stînga Șoselei Vitanului, se ridică biserica 1903/ Dincolo de Crucea de peatră, coborînd spre Vitau, alături cu șoseaua din care se fășie cărările ce cotesc printre viile vestite în crame, să ridică biserica L. I./ Dincolo de „Crucea de peatră“, d-a stînga șoselei care cotește spre Vitau, se ridică biserica R. n., Rom. lib., 1892, Fam.: C.L., C.p.r.;
- r. 5—7 zugrăveli, pe dinăuntru și pe dinafară, cum arar se mai pomenesc numai la bisericile din vechime 1903, R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r. 1892, Fam./ zugrăveli, pînă și pe dinafara ei, jûr împrejur cum arar se pomeneste pe la bisericile din uitata vechime L. I.;
- r. 15—19 la fiecă laudă zice, „una la mînă“ și moaie cîte un deget în gură. La înfierbințeală, uită că degetele sînt ale lor și le mușcă, și vorba se preface în supărare, supărarea în ceartă și cearta în gilceavă. Cum să cază ei la învoială?... Fiecare vrea 1903/ la fiecă laudă moaie cîte un deget în gură și, la urma urmelor, vorba se preface în ceartă și cearta în gilceavă. Și cum o să se învoiască cînd fiecare vrea L.I./ la fiecă laudă zice „una la mînă“ și moaie cîte un deget în gură; la înfierbințeală uită că degetele sunt ale lor și le mușcă, scutură mîinile și vorba se preface în supărare, supărarea în ceartă și cearta în gilceavă. Și cum o să cază ei la învoială cînd fiecare vrea R. n., Rom. lib., C.L., C.p.r. /la fiecă laudă zice „una la mînă“ și moaie cîte un deget în gură; la înfierbințeală uită că degetele sunt ale lor și le mușcă și vorba se preface în supărare, supărarea în ceartă și cearta în gilceavă. Cum o să cază ei la învoială cînd fiecare vrea 1892, Fam.;
- r. 21—22 numără ceilalți. De cumva 1903/ numără ceilalți. Cei mai tineri cum simt c-o să vie vorba de biserică să

¹ G. Călinescu, *Ist. lit. rom.*, 1941, p. 505—506

inprăstie, căci știu de mai nainte că biserica lor nu poate sfîrși decît cu chiloman. Dacă cumva *L. l.*/numără ceilalți. Dacă cumva *R. n.*, *Rom. lib.*, 1892, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*

p. 179, r. 3—4 n-o să-ți tăiem capul... Dete împinge păcatul să spui ceva de sfinții uscați și drepti 1903/ n-o să-ți tăiem capul. Și de voiești să deschizi gura, să spui cam ce te-o tăia capul, privind la sfinții drepti *L. l.*/ n-o să-ți tăiem capul. Și dacă te duce păcatul să cerci a spune cam ce te-ai pricepe despre acei sfinți uscați și drepti *R. n.*, *Rom. lib.*/ n-o să-ți tăiem capul. Și dacă te împinge păcatul să cerci să spui cam ce te-ai pricepe despre acei sfinți uscați și drepti 1892, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 5—7 unii cu sulite, alții cu paloșe, unii călări, alții pe jos și cu mînele așa de încrucișate pe piept, că palmele le ies afară din trup — pe loc bătrînii 1903/ unii cu sulite și călări, alții cu mînele așa de încrucișate pe pept, încît palmele le ies afară din trup, dar toți cu rotocoale galbene în jurul capului, pe bătrînii *L. l.*/ unii cu sulite, alții cu paloșe, unii călări, alții pe jos și cu mînele așa de încrucișate pe piept, încît palmele le ies afară din trup, pe bătrînii *R. n.*, *Rom. lib.*, 1892, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 16—19 și la sfinți tot cu șoalda... Așa m-au judecat 1903/ și la sfinți tot cu șoalda. Poate că ai vrea să le spui că sfinții lor sunt cei mai frumoși și cei mai sfinți, poate că ai vrea să te aperi, e încercare degeaba, n-o scoți la căpătii. Cel care te judecă așa, din senin, știe bine că n-ai nici o vină, dar nu te lasă din clește; el a tăcut ca să răsuflă, ca să înghită de cîteva ori (că-l îneca vorba) și să-și înceapă iarăși din ce în ce mai aprins și mai restit. Astfel m-au judecat *L. l.*/ și la sfinți tot cu șoalda. Astfel m-au judecat *R. n.*, *Rom. lib.*, 1892, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*;

r. 26—28 o scurteică de lastic, galbenă, spălăcită, pătată de untdelemn și picată cu ceară. Ctitorul 1903, 1892, *Fam.*, *C.L.*, *C.p.r.*/ o scurteică de lastic, altădată verde, iar acum galbenă-spălăcită. Și ctitorul *L. l.*/ o scurteică de lastic, altădată măslinie, iar acum galbenă, spălăcită, pătată de untdelemn și picată cu ceară. Și ctitorul *R. n.*, *Rom. lib.*;

r. 36—39—p. 180, r. 1—7, capul arhierului Nicolae... ce mîndrețe, ce curățel și frumos bătrîn! Ei, nenișorule, o să trăiți și cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniți! În ziua de astăzi?... vardiie națională cu cozi de cocoș muiate în

băcan... și barabance... și triu-liu-liu-triu-triu... la dreapta... la stînga... dreepți! Iar sfintele locașuri... rușine! Ctitorul abia răsufli, roșu ca para focului. Mă hotărisem să tac. În ușa amvonului: draci cu gheare de trei ori mai lungi ca degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi și lungi și, mai presus 1903/ capul sfintului arhieru Nicolae, ce mîndrețe și curățenie de bătrîn! Privește la sfîntul Ștefan cum îl răpun cu pietre păgînii, nu i-ar mai răbda Maica Preacurată. Ei, nene, cu d-alde astea o să trăiți și o să vedeți că n-o să vă mai întîlniți! S-au dus pe copcă cu vremile de astăzi. Azi, gardiști naționali cu coade de cocoși făcute în băcan și barabanci și triu-liu-liu de dimineată pînă seara, la dreapta, la stînga, la umăr, la picior, și sfintele locașuri: cu ziduri albe și cu acoperișuri de tinichea... de tinichea cu cîrție de rugină pînă la catapeteasmă. Mă hotărisem să tac. Din vorbă în vorbă, ajunserăm la ușa amvonului. Aici, dracii negri cu coada în sus și cu gheare mai lungi decît mînele, fac roșiu, oameni schilozi cu părul vîlvoi și, mai presus *L. I./* capul arhierului Nicolae... Ce mîndrețe și ce curățenie de bătrîn! Ei, nenisorule, o să trăiți și cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniți! În zioa de astăzi, gvardiști naționali cu coade de cocoș sîngerate în băcan, și barabance, și triu-liu-liu-triu-triu, la dreapta, la stînga, la umăr, la picior, dreeepți! iar sfintele locașuri... rușine!... și ziduri albe; tăblite cu tinichea... tinichea cu cîrție de rugină pînă la catapeteasmă! Ctitorul abia răsufli. Era roșu ca para. Mă hotărisem să tac. Ajunserăm în ușa amvonului. Aici: draci negri, cu coada în sus și cu gheare de trei ori mai lungi decît degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi și lungi și, mai presus *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* capul arhierului Nicolae... Ce mîndrețe și ce curățenie de bătrîn! Ei, nenisorele, o să trăiți și cu d-alde astea n-o să vă mai întîlniți! În ziua de astăzi?... Vardiști naționali cu coade de cocoș muiate în băcan, și barabance, și triu-liu-liu-triu-triu, la dreapta, la stînga, la umăr, la picior, dreeepți! iar sfintele locașuri... rușine! Ctitorul abia răsufli. Era roșu ca para. Mă hotărisem să tac. În ușa amvonului: draci cu coada în sus și cu gheare de trei ori mai lungi decît degetele, oameni cu părul vulvoi, îngeri slabi și lungi, și mai presus 1892, *Fam.;*

- r. 26—28 că te face puzderie! — Iacă, urmă ctitorul 1903, *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.* / că te face puzderie. Numai Hagiul plecă capul în jos și își strînse tremurînd pulpanele scurteicii în jurul trupului. — Iacă, urmă ctitorul *L.l.*;
- r. 37—39 în împărăția cerurilor! Ctitorul rămăsese cu pumnul încheștat asupra zidului 1903, 1892, *Fam.* / în împărăția cerurilor! Ctitorul rămase cu pumnul încheștat și ridicat asupra zidului *L. l.* / în împărăția cerurilor! Ctitorul sărăcise de ale tinereței la bătrînețe. Ctitorul rămăsese cu pumnul încheștat asupra zidului *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*
- p. 181, r. 5—11 și acasă — nomol de galbeni bătuți și ferecați! Îngroapă mereu cazanele, și n-are decît o nepoată, pripășită pe lingă dinsul de cînd a plecat la agialîc, ca să-i păzească coștoroaba. Și nu mărită fată mare, nu sleiește un puț, nu dăruiește un crîmpei de salbă iconostasului unde se miruiește, caiafa de el! 1903/ și acasă stau calde purcoaiele de galbeni ferecați. În mijlocul casii, supat, pretutindeni, îngroapă sipetele și pungile cu aur, și n-are copil, n-are cățel, n-are purcel; ai, acolo, o biată nepoată îmbătrînită în vatra lui, o trențăroasă ca vai de mama ei, și nu s-a îndurat să mărite o fată mare, să ție o văduvă cu copii, să sleiască un puț, or să dăruiască o salbă iconostasului unde să miruiește, nevrednicul de el! *L. l.* / și acasă stau nomol purcoaiele de galbeni bătuți și ferecați. Îngroapă mereu cazanele și n-are decît o nepoată, o zdrențăroasă, pripășită pe lingă el de cînd a plecat la hagialîc ca să-i păzească coștoroaba de casă. Și nu mărită fată mare, nu sleiește un puț, nu dăruiește un crîmpei de salbă iconostasului unde se miruiește, caiafa de el! *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*;
- r. 13—14 Hagiul să dea?... — Dar nu l-ați văzut 1903/ Hagiul să dea? cînd o da el se stinge soarele pe cer și vine ziua d-apoi. El înnumără dumicații de pîne rece pe care îi înghite pocîlita de nepoată-sa. — Dar nu l-ați văzut *L. l.* / Hagiul să dea? El, care vinde cele sfinte? Cînd o da el să stinge soarele pe cer. Dar nu l-ați văzut *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*
- r. 27—29 Și pleacă. Îi e sete. Intră într-o bragagirie. „Ei... să gust... ce bașibuzuc aveți?” Suge un fund 1903/ și pleacă. Dacă îi e sete, că soarele lui cuptor arde, nu se încurcă, intră în bragagirie. „Ei, să văd ce bașibuzuc aveți: dor n-o mai fi ca ieri.” Suge cu sete un fund *L. l.* / și pleacă.

Dacă îi este sete intră într-o bragărie. „Ei, să gust ce bașibuzuc aveți.“ Suge un fund *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*;

- r. 36—40—p. 182, r. 1 stropii de mustați, întorși ca niște colți albi împotriva nasului. — Carimbii cizmelor?... De când era flăcău... — I se scîlcie tocurele?... Le bate singur cîteva fleacuri. — Pe mine 1903/ stropii de mustață albă vîrită sub nas și netezindu-și în jos rămășița nerasă de barbă care le înching bărbiile ca în un cosor argintiu pînă spre urechi; — Apoi, nu știți de când are cizmele din picioare? Carimbii de când era flăcău, tălpile, ferecate cu ținte de fier, de când era să se însoare, iar tocurele când se scîlcie le bate el cîte un fleac, două, și se gătește ca un ginerică. Când și le îndreaptă și se întîmplă să le și ungă cu seu de lumînare, calcă înțepat Hagiul. S-a înnoit, și mai multe nu. — Dar pe mine *L. l./* stropii de mustață întorși ca niște colți albi contra nasului. — Are carimbii cizmelor de când era flăcău. — Când i se scîlcie tocurele le bate el singur cîteva fleacuri. — Când își unge cizmele cu seu calcă înțepat. — Pe mine *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*
- p. 182, r. 15—17 n-ai fi mutat-o din loc. Întinse mîna... Când se aplecă de jumătate, pe noi, din spatele lui 1903/ n-ai fi mutat-o din loc. Hagiul se scoală; face cîțiva pași; se apropie de firfircă; stă pe gînduri; întinde mîna, care-i tremura ca la un damblagiu; dar când s-apeacă de jumătate, noi, cari eram în spatele lui *L.l./* n-ai fi mutat-o din loc. Întinde mîna, care-i tremura ca la un damblagiu; dar când se aplecă de jumătate, pe noi, care eram în spatele lui *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*;
- r. 20—22 cu lacrămile în ochi, ieși din biserică mormăind: „a mea era lera a mea!“ Paracliserul știa de la nepoata Hagiului 1903/ cu lacrămile în ochi, plecă din biserică. De unde știi tu așa diavolii, chezonistule? Și paracliserul nespusecă și lui i-a spus nepoata Hagiului *L.l./* cu lacrămile în ochi ieși din biserică mormăind: „Desigur era a mea!“ Paracliserul știa de la nepoata Hagiului *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*;
- r. 28—30 pe coșul Hagiului nu s-a pomenit. Ridice viscolul nămeții pînă la streșini. Apele să înghețe tun. Treaba lor. Hagiul nu vrea 1903/ pe coșul Hagiului nu s-a văzut niciodată. Poate iarna să cază de la Dumnezeu nemiluit de grea; poate crivățul să colinde mahalaua în voie bună,

poate viscolul să aștearnă zăpadă de trei palme și să ridice namile, pînă la streășină, nămeții; pot apele să înghețe tun și mai ales pădurile pot să fie stîrpite să nu rămîie copaci în toată țara, căci Hagiul nu vrea *L.I./* pe coșul Hagiului nu s-a pomenit. Poate viscolul să ridice nămeții pînă la streșini; pot apele să înghețe tun. Treaba lor. Hagiul nu vrea *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*

r. 32—33 vara gifuie. În toată viața lui, 1903, *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*, vara gifuie; iarna se cocoșește într-un colț de pat, vara doarme întins pe nalba verde și moale, la umbra unui salcîm din fundul grădini. În toată viața lui, *L.I.*

p. 183, r. 3—7 Un porc... carne multă... Se strică... Două guri sîntem. Venea Paștele. — Nene, să înroșim și noi ouă... — Ce prostie 1903/ Un porc, e carne multă, prea e multă, și să strică toată în pod, că noi suntem numai două guri. La Paști îi aduci aminte de miel și de ouă roșii. Hagiul ridică din umeri, dă din cap, își trece mîna prin cîteva şuvițe de păr alb și, ca și la Paștele trecut, el răspunde, ca și cum toată dreptatea ar fi de partea lui: — Ce prostie! *L.I./* Un porc... carne multă. Să strică toată în pod, căci numai două guri suntem. Venea Paștele. — Să înroșim și, noi ouă, îi zicea Leana. — Ce prostie *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*

r. 21—24 mor de frig! — Mori de frig... Crăpi! Așa te-am pomenit... lacomă... nemulțumitoare! Leana tace 1903/ mor de frig. — Așa te-am pomenit, ai de toate, nu duci grije de nimic, te țiiu la adăpost bun cu ce bruma am și eu, și tot nemulțumită, tot jeluindu-te, nu te mai saturei, nu te-am văzut și eu o dată veselă și mulțumind lui Dumnezeu că ne ține pe pămînt. Leana tace *L.I./* mor de frig. — Mori de frig... crăpi! Așa te-am pomenit: lacomă, risipitoare și nemulțumită. Leana tace *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* mor de frig. — Mori de frig... crăpi! Așa te-am pomenit: lacomă și nemulțumitoare. Leana tace 1892, *Fam.*;

r. 27—28 uitînd să-i dea și de pîne. De mic copil 1903, *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*, uitînd să-i dea și de pîne. Astfel și-a petrecut viața întregă: pline cu apă în casa lui, ciupeală pe la băcani. Nu a deosebit zilele mari, sărbătorile împărătești de celelalte zile. Cu aceleași haine vecinic, cu două rînduri de primeneli prin ale

căror cîrpeli n-a mai rămas nici un petec din prima pînză ; cu aceeași șapcă soioasă, al cărui cozoroc știrb și crăpat i se pleoștește moleșit pe ochi și-i atinge de nas ; cu aceeași basma mare, roșie și ciuruită ; cu aceeași cîrje de trestie groasă și galbenă ; cu aceeași scurteică pe care o blănește iarna și o dezblănește vara ; cu același ciubuc lung și înfundat înfipt în aceeași cingătoare, din care n-a rămas decît căptușala de zăblău. Așa i-a fost portul și tot așa o să se îngroape, de nu l-o uita moartea, de bătrîn ce e. Și cu nimeni n-a vorbit fără să se plîngă „că vremurile sunt grele, că s-a scumpit viața și s-au mărit cheltuielile“. Și de mic copil *L.I.*

p. 184, r. 6—10 galbeni întinși pe o masă?... Voi rîdeți... rîdeți cu hohote... Niște risipitori... În viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie... Într-o zi 1903/ galbeni întinși p-o masă rotundă. Noaptea, dacă aprinzi zece opaițe și te uiți la ei: sclipesc ca niște ochi vii și sunt rotunzi și drăguți, iar opaițele sunt galbene și murdare, limbile lor înecate în fum. Nu sunt bune decît ca să-i vezi pe ei noaptea, cînd nu s-aude nimic, cînd nu să mișcă nimica, cînd nu sunt stele pe cer și plouă, și e vijelie, și e întuneric beznă, și picăturile-ți bat în geamuri. Oh! cît de fericit te simți cînd, după ce vîntul te-a speriat umflîndu-se în geamuri, te trezești că i-ai îmbrățișat cu amîndouă brațele și te-ai culcat cu fața pe ei. Îi simți în obraz multă vreme, rotunzi și calzi. Voi sunteți niște bețivi, niște haihui, niște ticăloși ce n-ați simțit nimic! Într-o zi *L.I./* galbeni întinși pe o masă rotundă? Oh! cît de fericit te simți cînd, dupe ce vîntul te-a speriat, umflîndu-se în geamuri, te trezești că i-ai îmbrățișat cu amîndouă mînele și te-ai culcat cu fața pe ei. Îi simți în obraji, multă vreme, rotunzi și calzi. Voi rîdeți, rîdeți cu hohote, dar sunteți niște haihui, niște bețivi, niște risipitori, în viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie... bucuria banului! Într-o zi *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* galbeni întinși pe o masă? Voi rîdeți, rîdeți cu hohote, dar sunteți niște risipitori, și în viața voastră n-o să gustați adevărata bucurie... bucuria banului! Într-o zi 1892, *Fam.;*

r. 19—21 P-așa vremuri nu poți să ai... În sfîrșit, Tudose muncea 1903, 1892, *Fam./* P-așa vremuri nu poți să ai; abia să-ți încăpuțezi zilele. Ah! de ce n-am mulți, mulți, mulți, ca să v-astup și vouă gura, bețivilor, cheltuito-

- rilor, ticăloșilor! — Aș, nici cînd ți-oi căptuși casa și toată curtea cu un lat de palmă de aur, nici atunci un orb nu va zice bodaproste la ușa ta. Hagiul a tăcut și multe zile n-a mai vorbit cu tovarășii, tresărind ca în friguri or de cîte ori vreunul din ei să șterpelea pe lîngă dînsul. În sfîrșit, Hagiul muncea *L.I./* P-așa vremuri nu poți să ai. În sfîrșit, Hagi-Tudose muncea *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.:*
- r. 37—38 cer demîncare, vesminte, învățătură... și n-am de unde... Ce bruma am sînt în negoț 1903, 1892, *Fam./* cer demîncare, cer de îmbrăcăminte, cer de plimbare, cer de învățătură... și n-am de unde, n-am cu ce să mă îngrop dacă aș muri; d-ta știi că tot ce am este aruncat în negoț *L.I./* cer de mîncare, cer de vesminte, cer de plimbare, cer de învățătură... și n-am de unde. Ce bruma am sunt în negoț *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.:*
- r. 41—p. 185, r. 1—3 într-un ceas rău. Ceas rău? Își strînse fermeneaua la piept, apoi mormăi pe gînduri: — Nu se poate 1903/ într-un ceas rău. Hagiul și-a strîns fermeneaua la pept, căci p-atunci avea fermenea, și s-a scuturat ca de frig, apoi a mormăit încet și pe gînduri, oftînd la fiecare cuvînt: — Nu se poate *L. I./* într-un ceas rău. Într-adevăr, i-e frică de ceasul rău. Și și-a strîns fermeneaua la piept (p-atunci purta fermenea), apoi a mormăit încet și pe gînduri: — Nu se poate *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* într-un ceas rău. Grozav îi e frică de ceasul rău. Și-a strîns fermeneaoa la piept, apoi a mormăit încet și pe gînduri: — Nu se poate 1892, *Fam.*
- p. 185, r. 14—17 pînă peste acoperișul ei. Prăvălia?... Era copilașul rumen și frumos. El? Părintele fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia? Femeia fermecătoare. El? El, nebunul care-i da în genuchi 1903/ pînă pe acoperișul ei. Prăvălia era pentru el copilul mic, gras, rumen, frumos și drăguț, iar el, adevăratul părinte fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia pentru el era femeia fermecătoare și pătimașe, cu sinul cald, cu ochii somnoroși și nesățioși, cu brațele moi și întinse, iar el, adevăratul nebun fericit care cade în genuchi *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* pînă pe acoperișul ei. Prăvălia era pentru el copilul mic, gras, rumen și frumos, iar el adevăratul părinte fericit că are pe cine mîngîia. Prăvălia era pentru el femeia fermecătoare, iar el adevăratul nebun care îi da în genuchi 1892, *Fam.:*

- r. 35—37 De zece ori se întoarse din drum ca să mai privească o dată, încă o dată, prăvălia. La urmă o privi lung, îi surise, i se umplu ochii de lacrimi și plecă, mormăind 1903/ de zece ori s-a întors din drum ca să-și mai privească încă o dată, încă o dată, încă o dată prăvălia sa, dragostea sa, fericirea sa, nemărginita sa fericire. La cea din urmă oară a privit-o lung, a suris, i s-au umplut ochii de lacrimi și-a plecat mormăind *R.n., Rom. lib., 1892, C.L., C.p.r./* de zece ori s-a întors din drum ca să-și mai privească încă o dată, încă o dată, încă o dată prăvălia sa, nemărginita sa fericire. La cea din urmă oară a privit-o lung, a suris, i s-au umplut ochii de lacrimi și-a plecat mormăind *Fam.*
- p. 186, r. 8—10 mestecînd și tușind, se duce acasă. Vorbește. Se vede în luptă cu ceilalți 1903/ mestecînd, tușind, gîfîind, se duce acasă, vorbindu-și zgomotos în minte, răspunzîndu-și singur, închipuindu-se pe el, văzîndu-se chiar în luptă cu ceilalți *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* mestecînd și tușind, se duce acasă, vorbind și răspunzîndu-și singur, închipuindu-se pe el în luptă cu ceilalți 1892, *Fam.:*
- r. 12—14 se împacă cu toți, îi atrage, îi momeste, îi înșală. Obosit 1903/ se împacă cu toți și caută să-i atragă, să-i momască, să-i mință, să-i înșele și să facă din el un burduf fermecat care să soarbă banii pitiți în buzunarele tuturor. În sfîrșit, obosit *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* se împacă cu toți și caută să-i atragă, să-i momască, să-i înșele și să facă din el un burduf fermecat care să soarbă banii din buzunarele tuturor. Obosit 1892, *Fam.:*
- r. 14—17 ajunge acasă. La rîspîntia din care se desface drumul înspre Calea Vergului se pitulește căsuța Hagiului, în mijlocul unei grădini stufoase 1903/ ajunge acasă. La rîspîntia din care se desface calea care coboară și s-afundă spre ștreaja Vergului, calea care suie și cotește spre Vitanu și șoseaua care duce drept la Crucea de peatră, lîngă această rîspîntie se pitulește căsuța Hagiului, înecată în mijlocul unei grădini mari și stufoase *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r./* ajunge acasă. La rîspîntia din care se dăsfăce calea ce coboară și s-afundă spre ștreaja Vergului, se pitulește căsuța Hagiului, înecată în mijlocul unei grădini stufoase 1892, *Fam.:*
- r. 23 icoanele, cu sfinți șterși; patul de scînduri 1903, 1892, *Fam./* icoanele puse la răsărit, cu sfinții șterși; candela

- închisă și de la ea în jos cîrîie de untdelemn îmbîcsite de praf; patul de scînduri *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*;
- r. 26—27 Pe jos, pardoseală de cărămizi reci. Odaie tristă, întunecoasă, un mormînt 1903/ Pe jos odaia este pardosită cu cărămizi reci și noroite. Odaie tristă, întunecoasă; chilia suferinței și a sărăciei, un mormînt *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*,
- r. 28—30 Ț-ar fi frică să privești, de frică să nu vezi morții odihnindu-se cu fețele în sus. Hagiul tresări 1903 /Ți-ar fi frică să privești de teamă d-a nu vedea morții odihnindu-se pe spate, cu ochii înghețați și supți de creieri și cu nasurile ascuțite, țepe, albe și uscate. Hagiul tresări. *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ Ți-ar fi frică să privești de teamă d-a nu vedea morții odihnindu-se pe spate, cu ochii supți de creieri și cu nasurile ascuțite, țepe, albe și uscate. Hagiul tresări 1892, *Fam.*;
- r. 35—36 Abia se lungi în pat, și gîndurile începură, întăi blînde 1903 /Abia s-a lungit în pat, bîjbîind pe întuneric, abia ș-a dat o jumătate de pătură peste oasele lui trudite, abia și-a plecat capul pe pernă, și iarăși gîndurile, cu nesfîrșita lor luptă, încep să i se deștepte în minte, la început blînde *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ Abia s-a lungit în pat, și gîndurile încep să i se deștepte în minte, la început blînde 1892, *Fam.*;
- r. 36—37 prietenoase, ș-apoi îndoielnice, posomorite. Bine că a rămas singur 1903 /prietenoase, mîngietoare, ș-apoi îndoielnice, triste, posomorite, amenințătoare. Sudoarea veseliei îi îngheață încetul cu încetul pe șira spinărei. Ce fericit este că a rămas singur *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ prietenoase, ș-apoi îndoielnice, posomorite, amenințătoare. Ce fericit este că a rămas singur 1892, *Fam.*
- p. 187, r. 20—22 de la tălpi în sus pînă peste creștetul capului... Oh! ce fericit 1903, 1892, *Fam.*/ de la tălpi în sus, dacă aurul i-ar strînge gleznelor, dacă i-ar strivi fluierile piciorilor, și sunînd și crescînd, dacă i-ar încinge pulpele și i le-ar îngheța, dacă i-ar strivi și i-ar înjunghia bărbăția, și sunînd și crescînd, dacă i-ar coplesi și slei pîntecele, dacă i-ar sparge coșul peptului, dacă i-ar sugruma beregata, dacă pe limba lui moartă s-ar ridica nămeți de aur, dacă i-ar plesni luminele ochilor și în văgăunele lor s-ar îndesa fișicuri grele de aur, și dacă mai sus de țeasta capului lui,

- sunînd şi crescînd, s-ar ridica aurul, ca un jeratic rece şi greu, pînă a tavan... Oh! ce fericit *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*;
- r. 24—25 el şi-ar înfige amîndouă mînele în tăişul ei! Picături de ploaie 1903 /el ar înfige amîndouă mînele în tăişul ei; ar muri, dar moartea ar trebui, pentru ca să-şi smulgă coasa să-i smulgă din umeri amîndouă mînele! Dar cîteva picături de ploaie *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.* / el ar înfige amîndouă mîinile în tăişul ei! Cîteva picături de ploaie 1892, *Fam.*
- p.188, r. 30—32 în mină, ca o stafie uscată. La bătrîneţe 1903/ în mină. Nimeni nu i-a ştiut de viaţă. Printre oameni apare ca o stafie uscată, galbenă, cu şuviţele de păr gălbui peste gulerul scurteicei, cu un ciubuc în brîu, netezindu-şi barba care îi încinge falca de jos ca un cosor adus pînă la urechi. La bătrîneţe *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.* / în mină. Nimeni nu i-a ştiut de viaţă. Printre oameni apare ca o stafie uscată cu ciubucul în brîu, netezindu-şi barba ca un cosor adus pînă la urechi. La bătrîneţe 1892, *Fam.*
- p.189, r. 8—10 D-zeu mai cîştigat? Trupul lui n-a vroit femeie; buzele lui n-au avut copil de sărutat 1903 /Dumnezeu ar fi mai vesel? Pentru ce comorile să ruginească şi să le înghiţă pămîntul? Cum, o vecinicie întregă bogaţii să rămîie văduvi de aurul lor? Dar el? Trupul lui n-a cerut femeie, buzele lui n-au cerut copil de sărutat *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.* / Dumnezeu ar fi mai cîştigat? Trupul lui n-a cerut femeie, buzele lui n-au cerut copil de sărutat 1892, *Fam.*;
- r. 14—15 să mă iau bine cu Dum... Să văd locurile 1903 / să mă iau bine cu Dum... (o nălucire de ruşine i-a sorbit cuvîntul) da, da, voi vedea locurile *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.* / să mă iau bine cu Dum... voi vedea locurile 1892, *Fam.*;
- r. 39—40 lumea să ducea la peire. Pustiile de bătrîneţi sînt grele. Tusea 1903/ iumea să ducea la peire. Dar bătrîneţele sunt grele; anii îl cocoşează; ochii lui, cu ploape roşii, îi lăcrămează; cîte un junghi îl taie pe la mijloc; tusea *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.* / lumea să ducea la peire. Dar bătrîneţele sunt grele; cîte un junghi îl taie pe la mijloc; tusea 1892, *Fam.*
- p.190, r. 35—36 rece ca gheaţa şi nu găseşte în vatră nici cărbuni, nici cenuşe. Hagiul tremură 1903/ rece ca gheaţa pe gura sobei şi nu găseşte în vatra rece nici scînteie de aprins,

- nici pic de cenușe de risipit. Hagiul tremură *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ rece ca gheața pe gura sobei și nu găsește în vatra moartă nici scinteie de aprins, nici pic de cenușe de risipit. Hagiul tremură 1892, *Fam.*;
- r. 38—p. 191, r. 1 din tălpi pînă la genuchi. Zăpada se ridică 1903/ din tălpi pînă la genuchi. I-au amorțit de frig și de nemișcare. Cînd ș-atinge mîinile de nas i se pare că a dat d-un ciubuc de gheață. Zăpada se ridică *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*
- p.191, r.1 Zăpada se ridică pînă la geamuri. În toată mahalaua 1903/ Zăpada s-așterne velințe-velințe și se ridică pînă la geamuri; noaptea te frige cu gerul ei ascuțit; în toată mahalaua *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ Zăpada s-așterne și se ridică pînă la geamuri. În toată mahalaua 1892, *Fam.*;
- r.6—7 Se învîrtește. Toată noaptea visează că se prigorește la un foc 1903, 1892, *Fam.*/ Se învîrtește; și prin pătură glasul i s-aude sugrumat și vesel: „ah,ah,uf,ah,ah”. Toată noaptea visează că se prigorește la vîlvătaile unui foc, *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*;
- r.8—9 nepoată-sa îl găsi pe jumătate înghețat. Abia putu să zică: Leano 1903/ nepoată-sa l-a găsit pe jumătate înghețat. Nu i se vedeau din scurteică și din pătură decît nasul vinăt și ochii roșii. Fără să poată zice altceva decît: Leano *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ nepoată-sa l-a găsit pe jumătate înghețat. Fără să poată zice altceva decît: Leano 1892, *Fam.*;
- r. 35—37 o ciorbă de găină... cu nițică lămție... lămția e scumpă... cîteva boabe de sare de lămție...Și, vezi, găina 1903/ o ciorbă de găină grasă, cu nițică lămție. Și strînse mîna lui slabă, răsucind-o, ca și cum ar fi stors o lămție. Dar lămția e scumpă, Leano, cîteva boabe de sare de lămție mai bine. Și vezi, găina *R.n., Rom. lib., 1892, Fam., C.L., C.p.r.*;
- r. 38—39 mică și grea. Pe seară 1903, 1892, *Fam.*/ mică și grea. O pietroaică ca un pumn, cu fulgi mărunți și carne deasă. E mai ieftină. Pe seară *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*
- p.192, r. 3—5 două degete de vin, cu dop de hîrtie. Hagiul privi cu lăcomie, se șterse pe frunte și zise cu o nespusă părere de rău 1903/ două degete de vin pe fund și astupat în gît cu un dop de hîrtie. Hagiul privește mîncarea cu lăcomie, apoi, ștergîndu-se pe frunte, își zice cu o nespusă părere de rău *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ două degete de vin în fund

astupat cu un dop de hîrtie. Hagiul privi mîncarea cu lăcomie, se șterse pe frunte și zise cu o nespusă părere de rău 1892, *Fam.*;

r. 21—22 Trupul lui, o flacăără. Ce friguri! Sub el se deschisese ca o mare 1903/ Trupul lui era o flacăără. Nu mai vedea, nu mai auzea, frigurile îi sorbiră creierul într-un întuneric cald. Sub el parcă se deschisese o mare *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ Trupul lui era o flacăără. Ce friguri! Sub el parcă se dăschisese o mare, 1892, *Fam.*;

r. 24—25 sîngele viu al aurului! Nefericit părinte gustase 1903/ sîngele viu al aurului. Acest nefericit părinte al banului, ca într-un vis spăimîntător, gustase *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ sîngele viu al aurului! Acest nefericit părinte gustase 1892, *Fam.*;

r.25—28 îi mirosise a aur! Cînd Leana intră în odaie, el se ridică în coate și-i strigă: — Stinge focul 1903/ îi mirosise a aur. Și, chinuit de friguri, chinuit d-acest vis, d-această nelegiuire adevărată pentru el, cînd, mai tîrziu, Leana a intrat în odaie, s-a ridicat pe coate și i-a strigat c-un glas răgușit și din fundul peptului, c-un glas care părea a ieși dintr-o peșteră: — Să stingi focul *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ îi mirosise a aur! Cînd, mai tîrziu, Leana a intrat în odaie, el s-a ridicat pe coate și i-a strigat: — Să stingi focul 1892, *Fam.*

p.193, r. 4—5 căscă gura și căzu pe spate 1903/ căscă gura ca și cum ar fi voit să soarbă toată casa; ridică mînele la tavan; se agăță o clipă de grinzi; unghiile zgîriară grinzile ca și cum ar fi tras cu mai multe furculițe pe geam și căzu pe spate așa de repede, încît mînele și picioarele, cînd ajunseră la scîndurile patului, săriră în sus și se izbiră d-a doua oară. Hagiul încremeni pe spate *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*/ căscă gura ca și cum ar fi voit să soarbă toată casa; și căzu pe spate 1892, *Fam.*

p.194, r.12—13 — Săracu Hagiul! — Dacă ar vedea el 1903,1892, *Fam.*/ — Săracu Hagiul! — Bine de Ilenuța. (Acum toți îi ziceau Ilenuța.) — Dacă ar vedea el, *R.n., Rom. lib., C.L., C.p.r.*

p. 195

APĂ ȘI FOC

A apărut pentru prima oară în ziarul *Românul*, București, anul XXXI, 1887, 26—27 iunie, p.545-546, cu cerneală roșie;

dedicată „Doamnei C.A.Rosetti”; semnată *De la Vrancea*, precedată de o scrisoare adresată Mariei C.A. Rosetti.

A fost reprodusă în *Familia*, Oradea, anul XXIV, 1888, nr.1, 3 ianuarie, p.3—5, cu același titlu, aceeași dedicație și semnătură, dar fără scrisoarea către Maria C.A.Rosetti. În *Familia* se specifică sub titlu: *novelă*.

S-a tipărit ulterior în volumul *Între vis și viață*, București, Ed. Graeve, 1893, p.159—176.

Reproducem textul din ediția 1893.

În 1887, la Botoșani a fost un mare incendiu, de pe urma căruia au rămas șase mii de sinistrați. Maria C.A. Rosetti a invitat printre alții și pe Delavrancea la o campanie de ajutorare a incendiaților, la care acesta răspunde prin scrierea *Apă și foc*, însoțită de scrisoarea următoare:

„Doamnă Rosetti,

Mi-ați poruncit să dau ceva pentru nenorociții din Botoșani. Noi, săracii, cum scria un publicist francez, n-avem decât «lacrimi de cerneală». O reîntoarcere în lumea d-altădată, o amintire tristă de câteva clipe, o noapte de veghe: acesta e darul cu care mă înfățișez înaintea-vă.

Al d-voastră servitor,
D.L.V.“

Menționăm că în volumul *Între vis și viață* scrisoarea este semnată D...

Din textul scrisorii geneza acestei scrieri reiese clar: o întâmplare tragică, petrecută în mahalaua copilăriei, a cărei amintire s-a deșteptat în sufletul scriitorului în împrejurările amintite mai sus.

VARIANTE

p.195,r.8 —9 căruțele goale și cu maldăr proaspăt în codirle.
Bicele pocnesc 1893/ căruțele goale și în codirle cu maldăr și cu fin. Bicele pocnesc *Rom.*, *Fam.*

p.196,r. 15—16 Copilul plinge: — Mamă, stai mai încet 1893/ copilul să țină bine de rochie, fuge după ea și să plînge fără să-l auză nimenea: — Mamă, stai mai încet *Rom.*, *Fam.*

p.197,r.9—10 tălpile și călcîile. — Tată Motoc, d-al meu nu știi 1893/ tălpile și călcîiele, că vrea îndărăt, acasă, să

- se întinză în mijlocul curții pe moalele nalbii și al trosco-
tului. — Tată Motoc, d-al meu nu știi *Rom., Fam.*
- p.198,r.3—5 se stingea dincolo de biserică; soarele alunecase
la vale sub verdele posomorît al grădinilor 1893/ se stin-
gea dincolo de biserică; liniștea stăpînea mahalaua;
și soarele alunecase la vale sub desîșul verde-posomorît
al grădinilor *Rom., Fam.*;
- r.32—35 ostenit de drum și de căldură. Cînd intrară pe
streajă, soarele apusese; luceafărul clipea ca un ochi 1893/
ostenit de drum și de căldură. Intrară pe streajă. Soarele
apusese. Luna s-arăta la răsărit, albă și rotundă, ca un
rotocol de hirtie, și luceafărul începu a clipi ca un ochi
Rom., Fam.
- p.199,r.35—36 Candela arde. Muma și copilul 1893/ Candela
îi poleiește în gălbeniu. Și muma și copilul *Rom., Fam.*
- p.200,r.2—3 înghit seninul cerului. Norii se rostogolesc 1893/
înghit seninul cerului și sorb lumina lunii, care strălu-
cește în creștetul cerului. Norii se rostogolesc *Rom., Fam.*;
- r.18—19 în vergelele groase ale ferestrii, le zgudui, le de-
părtă una de alta 1893/ în vergelele groase ale ferestrii,
le zgudui și, apăsînd să-i plesnească mușchii mînelor, le
depărtă puțin una de alta *Rom., Fam.*;
- r.19—20 care țipa spăimîntat; copilul se sculă 1893/ care
țipa ca în gură de șarpe; copilul să sculă *Rom., Fam.*;
- r.21—22 strigînd: „Arde. oameni buni, arde, măicuța
mea!” 1893/ strigînd, înecat în suspine: „Arde, arde,
arde, măicuța mea!” *Rom., Fam.*
- p.201,r.3—4 căzu și acoperi pe Maria... Cerul posomorît 1893/
căzu și acoperi cadavrul cu grinzi și cu vălvătăi. Cerul
posomorît *Rom., Fam.*;
- r.5—6 Cîinii speriați urlă. Grînarii privesc 1893/ Cîinii
speriați urlă și păsările vecinilor zboară din pom în
pom; de spaimă, cad de pe crăci, răbufnind de pămînt.
Grînarii privesc *Rom., Fam.*;
- r.19—20 A doua zi casa era un morman de cenușe. E duminică
1893/ A doua zi tot locul casei era un morman de cenușe
și de tăciuni negri. Și e duminică *Rom., Fam.*;
- r.28—29 uitîndu-se la grămada de cenușe și de tăciuni,
deodată, le ticli inima 1893/ uitîndu-se la grămada de
tăciuni negri, dodată le ticli inima *Rom., Fam.*

A apărut în *Foița* ziarului *Românul*, București, anul XXX, 1887, 24—25 iulie, p. 637, semnată *De la Vrancea*.

A fost reproducă o singură dată în *Familia*, Oradea, anul XXIII, 1887, nr.41, 11 octombrie, p.488—495.

N-a fost tipărită în volum.

Reproducem textul din ziarul *Românul*.

A apărut pentru prima oară în placheta *Liniste (novelă)*, București, Librar-editor Haimann, 1887, 83 pagini, semnată *de la Vrancea*¹. Placheta cuprinde numai nuvela *Liniste*, dedicată „Mariei Ștef. de la Vrancea.”

S-a retipărit în volumul *Trubadurul*, București, Ed. Ig. Haimann, 1887, p.181—208. S-a reproduș un fragment intitulat *Liniste*, în *Antologie I — Bucăți alese din scriitorii veacului XVIII și XIX*, Iași, Ed. librăriei școalelor Frații Șaraga, 1895, p. 186—188, antologie întocmită de A. Steuerman. S-a tipărit apoi în volumul *Liniste. Trubadurul. Stăpînea odată*, București, Ed. Socec, 1911, p. 1—104.

Reproducem textul ediției din 1911.

În catalogul general al Ed. Ig. Haimann mai este menționat volumul *Linistea*, Buc., 1887, de De la Vrancea, avînd 271 pagini. Articularea substantivului care servește de titlu, precum și deosebirea numărului de pagini ne îndreptățesc să credem că în anul 1887 Editura Ig. Haimann a tipărit un volum de 83 pagini cu titlul *Liniste (novelă)* de De la Vrancea și alt volum intitulat *Linistea*, de același autor, de 271 pagini, care mai cuprindea și alte scrieri ale lui Delavrancea, probabil *Trubadurul*, *Memoriile Trubadurului* etc.

Pe coperta volumului *Hagi-Tudose*, Buc., Ed. Socec, 1903, se menționează că volumul *Linistea* se află sub presă. Poate fi o greșeală, dar se poate, totuși, ca Ed. Socec, în 1903, cînd publica volumele *Hagi-Tudose* și *Între vis și viață*, să fi publi-

¹ Placheta a fost anunțată în rubrica *Bibliografii în Lupta literară*, I, (1887), nr. 1 (19 aprilie), p. 12. Singurul exemplar existent l-am descoperit în Biblioteca de stat a orașului Sibiu.

cat și volumul de nuvele înrudite prin tematică și prin metoda de creație dominantă sub titlul *Liniștea*. Până acum, însă, nici ediția din 1887, de 271 de pagini, nici cea din 1903 a volumului *Liniștea* n-au fost identificate.

În corespondența lui Delavrancea cu Elena Miller-Verghei din epoca pariziană există o pagină dintr-o scrisoare inedită cu data de 14 noiembrie 1883, pe când scriitorul locuia în Rue de la Sorbonne 10, de la care credem că trebuie să pornim când vrem să descoperim concepția care a stat la baza nuvelei *Liniștea*. În scrisoarea menționată întâlnim stări sufletești înrudite de aproape cu ale personajului principal din nuvelă:

„Ca un caprițiu al firii, ca o monstruozitate, de voiești, dezgustul și mîhnirea luaseră în mine proporțiile unei maladii cronice — ca niște friguri latente purtam cu mine, peste tot locul, acea nepăsare aparentă ce naște dintr-o jertfă mare și o nefericire și mai mare. Am călătorit, am scris, am ris, m-am amestecat în petreceri, m-am siluit să vindec un dezgust încăpățînat și exagerat, mi-a fost cu neputință. În nici un colț al lumii ce cunoșteam n-am găsit pe nimeni cari să sugrume acel *spleen* bizar fie cu o mîngîiere, ce n-o cerșeam, fie c-o speranță, fie c-un leac de viață, cu acea «apă vie» ce cunoșteam din basme. Și să fi zis barim că mai doresc ceva și nu pot obține, aș fi înțeles acea întristare adîncă ce nu mă părăsea. Nu vroiam și nu doream nimic... îmi simțeam inima strînsă și înfășată greu în scutece de plumb. Dacă nu m-ar fi legat de viață disprețul ce purtam oamenilor comuni și, prin urmare, frica d-a nu putea fi aprețiat cu succes de ei și în favorul lor... o, desigur, m-aș fi lăsat în voia lîngezirii, ca să mă duc încetul și pe nesimțite acolo unde să duc toți oamenii ce nu mai simt și nu mai înțeleg valoarea vieții...”

Într-un alt pasaj din aceeași scrisoare Delavrancea își exprimă teama de acea „liniște” ucigătoare în care se va cufunda și doctorul din nuvela sa de mai tîrziu:

„Așa să-ți explici scrisorile mele exagerate; fiecare din ele era o luptă între mine convalescent și spaima d-a nu mă coprinde vechea indiferență, mai rea decît gheața și mai jalnică ca oftica...”

Și Delavrancea își încheie scrisoarea acuzînd societatea de scepticismul care-i măcina sufletul la vîrsta de douăzeci și cinci de ani:

„Și de voi cădea din nou în lîngezirea mea sceptică, voi fini cu convingere nestrămutată și c-o demnitate antică în nemer-

nicia modernă că sunt așa din cauza oamenilor și din cauza naturii, care mi-a dat secretul inimii și mi-a refuzat idealul ei."

De asemenea, într-o scrisoare inedită către Emil Balaban, la 1 august 1882, Delavrancea scrie de la Paris:

"De toate mă îndoiesc, numai de dezgustul meu nu, ce încetul cu încetul, întocmai ca un șarpe ce se-ncovoaie și-și face loc prin scorbore de stînci, s-a strecurat și m-a cuprins pe nesimțite.

Mă plîng ție, dar mă plîng blajin; nu simț mintea turburată; nu sunt mîhnit de ceva actual..."

Alături de aceste mărturii privind stările sufletești ale tinărului aflat la studii în străinătate, situație pe care și-o dorise cu atîta ardoare, în care își pusese atîtea speranțe, printre manuscrisele lui Delavrancea, care frecventase cu interes cursurile de la Facultatea de medicină în timpul studenției la București, se găsesc rezumate note și transcrieri ale unor texte privitoare la ftizie din diferite tratate medicale, cu mențiuni ca:

"Pentru typul doctorului dinlăuntru (doctorul internist, n.n.) — vezi pp.15—16 din notițe".

Paginile vizate conțin citate latinești despre tuberculoză: *De phthisi*; citate din Hippocrat, Galien, Laenec, dr. Bayle.

Este mai ales interesantă notița despre moralul tuberculosului, după dr. Bayle, și paragraful despre tuberculoză în prima copilărie, unde se face un portret asemănător cu al fiicei doctorului din *Liniște*:

"Organisation très délicate, extrémités grêles; peau étio-lée, d'une finesse et d'une blancheur remarquable; cheveux blonds, cils très longs et recourbés; yeux bleus ou gris-bleus vifs et tendres;...système nerveux, dont la prédominance est, le plus souvent, très marquée: de l'intelligence précoce, grâce et gentillesse de l'esprit; de là aussi impressionnabilité exagérée, qui exalte passagèrement les diverses fonctions de la vie, accélèrent les mouvements de compositions et de décompositions, provoque des besoins, des désirs..."¹.

¹ Constituție foarte delicată, extremități subțiri, piele decolorată, de o remarcabilă finețe și albeață; păr blond, gene foarte lungi și întoarse; ochi albaștri sau cenușii-albaștri, viol și blînzi... sistem nervos a cărui preocupare este foarte adesea subliniată: inteligență precocă, grație și dragălașenie; de asemenea, sensibilitate exagerată, care exaltă trecător diferitele funcțiuni vitale, accelerează asimilarea și dezasimilarea, provoacă necesități, dorințe... (fr.).

Dr. Marcovici pare să fi fost Alexandru Marcovici, profesor de clinică medicală și dermatologie la Facultatea de medicină din București, decedat la 8 ianuarie 1886, pe care Delavrancea l-a cunoscut în timpul studiilor universitare în țară. Data morții doctorului Marcovici coincide cu epoca probabilă de elaborare a nuvelei *Liniste*.

Nuvela a fost citită, înainte de publicare, în casa lui Grigore Păulescu, după cum își amintește N. Petrașcu.¹

Printre criticii literari care — de la apariție — au semnalat just calități sau limite ale nuvelei *Liniste* menționăm pe Sphinx, care în *România liberă* din 18 iunie 1887 o caracterizează ca „poemă a suferinței omului superior, neînțeles de societatea nepăsătoare” și care îi urează autorului să scrie curînd un roman.

De la aceeași idee a suferinței omului superior neînțeles pornește și N. Iorga în 1890.

Dintre analizele literare ulterioare se remarcă aceea făcută de Ovid Densusianu în discursul său de recepție la Academie, în 1919. O. Densusianu vede în doctorul din *Liniste* un frate sufletesc al Trubadurului, un învrăjbit cu lumea, un halucinat care se pierde în filozofia renunțării, asemănîndu-l cu eroii din *Povestirile crude* ale lui Villiers de l'Isle-Adam. Ovid Densusianu remarcă împletirea romantismului cu realismul — caracteristică epocii de tranziție în care Delavrancea creează cele două nuvele ale sale. Dacă uneori romantismul său temperamental îl îndepărtează de realitate, alteori realitatea i se impune, transformîndu-l într-un observator pasionat și pătrunzător.

Tudor Vianu exemplifică prin *Liniste* înclinarea lui Delavrancea spre reflexivitate, iar G. Călinescu afirmă că abstragerea dă un nou fel de romantism în literatura noastră, caracterizat prin apatia personajelor învinse de viață. Cu privire la cele două ftizice din nuvelă, George Călinescu subliniază imaginile delicate, în „stilul lui Filippino Lippi, de translucidități și răceli”, prin care Delavrancea reușește să zugrăvească exanguinitatea bolnavelor.

VARIANTE

p.207, r. 8—11 în mijlocul unei naturi așa de mîndre, că s-ar fi mișcat sufletul celui din urmă ticălos. Pieptul uriaș

¹ N. Petrașcu, *Delavrancea — Amintiri, Cele trei Crișuri* (Oradea), XIV (1933), nr. 9—10 (sept. — oct.), p. 103.

- al Ceahlăului și Dîmbovicioara, despicînd în două creierii munților 1911/ în mijlocul unei naturi atît de mîndră și de minunată, încît ar fi mișcat sufletul celui din urmă ticălos cu chip omenesc. Namila munților de la Sinaia, peptul uriaș al Ceahlăului și matca fermecătoare a Dîmbovicioarii, care despică în două creierii munților *L.*¹, 1887.
- p.210, r. 10—11 zîmbi o clipă ușurel și nepăsător. Se uită țintă 1911/ zîmbi o clipă așa de ușurel și de nepăsător, încît tihna și seninul de pe chipu-i rămaseră aceleași ca și mai nainte. O cută ce abia o zărești, p-o apă adîncă, întinsă și lucie ca o oglindă. Se uită țintă *L.*, 1887.
- p. 211, r. 13—14 în albia largă și pietroasă a Rîu-Tîrgului. În dreptul unei case 1911/ în albia largă și pietroasă a Rîu-Tîrgului și mai departe, pînă spre creasta albăstrie din Piatra Craiului. În dreptul unei case *L.*, 1887;
- r. 40—p. 212, r. 1 te îngropi în ele pînă în gît; și, unde mai pui 1911/ te îngropi în ele pînă în gît; ba flori, ba Rîul-Tîrgului spală fundul ogrăzii, și unde mai pui *L.*, 1887.
- p. 213, r. 10—12 mă răsturnai cu fața în jos. La ziua albă, somnul, bunul somn, mă fură cu odihna lui mîngăietoare. M-am deșteptat 1911/ mă răsturnai cu fața în jos. Cînd ziua albă mi-a luminat odaia și mi-a limpezit-o de acele fantasmе înfiorătoare, somnul, bunul somn, m-a furat cu odihna lui aromitoare și dulce. M-am dășteptat *L.*, 1887.
- p. 217, r. 27—29 În fața mea sta nemișcat acel om necunoscut. Privirea lui mi se părea că mă judecă 1911/ În fața mea, pe același pat, sta nemișcat acel om necunoscut, sta galben, blînd și liniștit, și privirea lui cea bună și mîngietoare mi s-a părea că mă judecă *L.*, 1887.
- p.224, r. 9 ceva mai puțin crud. Curajul mă părăsi 1911/ ceva mai puțin crud. Dar tocmai pentru că nu eram eu de vină, curajul mă părăsi *L.*, 1887.
- p.229, r. 17 Așa cum era, te mișca, te atrăgea în atmosfera palidă 1911/ Așa cum era, slabă, ușurică, bună, anemică, sfioasă, tăcută, te mișca, te atrăgea, te fura, te sorbea în atmosfera palidă *L.*, 1887.
- p.231, r. 7 care se mișcă și se cumpănește 1911/ care s-a mișcă, la un cadavru care s-a înnoadă os, mușchi, arteră, nerv și s-a cumpănește *L.*, 1887.

¹ *L.* = *Liniște (novelă)*, București, Librar-editor Haimann, 1887.

- p.233,r. 5—7 aruncat în neştire în lumea nesimţitoare, moică, fudulă, putredă de mici viţii cari se înnoadă 1911/ aruncat în neştire printre cealaltă lume nesimţitoare, moică, fudulă, zavistioasă, putredă de mici viţii, cari să înnoadă L., 1887;
- r.19—20 o iubesc. Pe la începutul lui iulie, într-o zi, bătrînul mă deşteptă 1911/ o iubesc. Dar pe la începutul lui iulie, din zi de dimineaţă, bătrînul mă dăşteptă L., 1887;
- r. 37—38 pînă la gît c-o velinţă albă. Am rămas singur, 1911/ pînă la gît c-o velinţă albă, lată, înflorită cu răsuri albe cletănindu-şi molatec cutele largi, frînte de covorul cerului şi moale. Am rămas singur L., 1887.
- p.234, r. 27—28 dacă crezi că o să trăiesc...Oh! aş vrea 1911/ dacă crezi că o să trăiesc, căci n-aş voi să-ţi pui cununie pe cap şi zăbranic negru la mîină. Oh! aş vrea L., 1887.
- p.235,r. 13—14 Bătrînul se uită în ochii mei. Cînd am plecat 1911/ Bătrînul se uită adînc în ochii mei, fără clipiri, fără vorbă, fără a să mişca din loc. Cînd am plecat L., 1887;
- r. 20—22 I-am scris o reţetă. — Ah! n-o să mai fiu singur! 1911/ I-am scris o reţetă, dar fără să m-auz decît o singură dată, la urmă, repetasem şi repetam năuc: Ah! n-o să mai fiu singur! L., 1887.
- p.237, r. 19—20 Îi sărutam mîinile. Gîndurile mele era un fel de ceaţă 1911/ Îi sărutam mînele şi i le încropeam în lacrimile mele. Gîndurile, în capul meu, era un fel de ceaţă L., 1887;
- r. 30—31 unul din cei mai mari doctori italieni, un bătrîn bun, un savant al cărui zîmbet dovedea 1911/ unul din cei mai mari doctori italieni: un bătrîn trist şi bun, un savant înecat în ştiinţă, dar zîmbetul lui uşor şi repede dovedea L., 1887.
- p.238,r.7—8 cu mult mai subtilă, mai greu de studiat şi de înţeles. Această stare 1911/ cu mult mai înaltă, mai delicată, mai greu de surprins, de studiat şi de înţeles,şi care iarăşi, desigur, trebuie să fie într-o legătură de viaţă cu funcţia organelor așa de strînsă şi de tainică, încît această stare L., 1887.
- p.239,r.6—9 păreau întunecate. Ea zîmbea, întinsă şi străvezie ca o bucată de ceară. Ah! şi ce plăcere 1911/ păreau întunecate, cernite; soarele chiar, năvălitor pe geamuri

în valuri aurii, îmi părea o umbră deasă ce-mi întuneca vederile. Ea zăcea întinsă, nesimțitoare, rece, galbenă și străvezie ca o bucată de ceară curată. Ah! și ce plăcere L., 1887;

r.22 Eram fericit. Și nu m-aș fi clintit 1911/ Eram fericit.

Eu, al cărui sânge fugind din vinele mele spre a se răvărsa într-ale ei, eu, ale cărui mîini să răciseră, eu, al cărui trunchi era cutureierat de fiori, eu, al cărui cap insomna într-un gol de viață, eram fericit, eram fericit, căci o vedeam înviorîndu-se și nu m-aș fi clintit L., 1887;

r.32 O convulsie epileptică. Vărsă. Doctorul întrerupse 1911/ O convulsie epileptică începu a-i poci și a-i tortura fața chinuită și albă și trupu-i de jumătate zgîrcit. Vărsă și doctorul întrerupse L., 1887.

p. 240, r. 17—18 Revolta noastră?... Ș-am început să rîz 1911/ Revolta noastră? Patimele noastre? Jalea noastră, fie ea atît de năpraznică ca ș-o vijelie? Jalea noastră, chiar dacă de zgomotul ei munții s-ar clăti din loc și s-ar prăvăli peste cîmpii? Ș-am început să rîz L., 1887.

p. 241, r. 14—16 cînd zac d-o boală lungă. Oh! să nu-i închiză 1911/ cînd zac d-o boală lungă. Și în momentul cînd viața părea că s-a răvărsat pe deplin în ea, cînd simțeam că nebunia bucuriei îmi îmbată creierul, a dăschis ochii asupra-mi atît de mari, cum nu-i mai pomenisem, atît de aprinși, încît păreau două flăcări cari ard noaptea în dăpărtare. Oh! să nu-i închiză L., 1887.

p. 242, r. 2—3 citind un jurnal. — Unde e, doctore 1911/ citind un jurnal. Parcă o velință groasă mi s-a ridicat dupe creier, și conștiința mi s-a trezit, mi s-a dăschis, mi s-a luminat, cum s-ar dăschide și lumina niște ochi strîns legați, cărora le-ai ridica groasa legătură ce-i tortură. Unde e, doctore L., 1887.

p. 243, r. 22—23 din care nu făceam parte. Mă simțeam azvîrlit 1911/ din care nu făceam parte. Creierul mi să părea pecetluit într-o cutie groasă de oțel, ferit de orice impresie, strein cu desăvîrșire de veselie și de întristare. Mă simțeam azvîrlit L., 1887.

p. 245, r. 35—36 buzele de fruntea ei ca s-o sărut, buzele înghețau 1911/ buzele de fruntea ei ca s-o sărut, cînd o bucurie de o clipă îmi lăcrima ochii, cînd eram gata să-mi uit durerea liniștită și împietrită, cînd dragostea caldă a părintelui

era gata să năbușească dezgustul nefericitului, atunci ochii mi să zvîntau, buzele, plecate spre sărutare, înghețau L., 1887.

p. 248, r. 2—3 tresărea. Era slabă, străvezie 1911/ tresărea; răsuflarea-i frigea ca și cum ar fi fost virful unei luminări. M-am uitat lung în chipul ei. Era slabă, albă, străvezie L., 1887.

p. 249, r. 10—12 Ce buze rumene! Mă apropiai de dînsa ca să o sărut, ca să-mi vărs focul. Oh! cine m-ar putea crede 1911/ Ce buze rumene. Dar cum m-am apropiat de dînsa ca s-o sărut, ca să-mi vărs focul și să-mi omor spaima, sudoarea acelei veselii, repede ca un fulger, mi-a înghețat în spinare. Oh! cine m-ar putea crede L., 1887;

r. 30—32 în zăbrele de fier. Se opri lîngă mine și mă strînse de braț. — Ce te uiți 1911/ în zăbrele de fier. Ș-am înghețat pîn'la oase cînd dodată s-a oprit lîngă mine și m-a strîns de braț cu o putere de uriaș și mi-a strigat: — Ce te uiți L., 1887;

r. 34 munții nu s-au prăvălit... A murit 1911/ munții nu s-au prăvălit în smîrcul oceanelor, lingușitorii, necinstiții și nerușinații n-au rămas făr'de cinste și făr' de avere, nimic extraordinar nu s-a mai întîmplat pe lume, a murit L., 1887.

p.251

B U R S I E R U L

A apărut pentru prima oară în *Revista nouă*, București, anul I, 1888, nr.2, 15 ianuarie, p.55—69, semnată *De la Vrancea*.

A fost reprodusă în *România liberă*, București, anul XII, 1888, nr. 3.122, 28 ianuarie, p. 2—3; nr. 3.123, 29 ianuarie, p. 2—3; nr 3.124, 30 ianuarie, p. 2—3; nr. 3.125, 2 februarie, p. 2—3, cu aceeași semnătură și cu mențiunea: „din *Rev. nouă*”. S-a reprodus apoi în ziarul *Democrația*, București, anul I, 1888, nr. 96, 14 iulie, p. 2—3; nr. 97, 16 iulie, p. 2—3; nr. 98, 17 iulie, p. 2—3; nr. 99, 19 iulie, p. 2—3; nr. 100, 20 iulie, p. 2—3; nr. 102, 22 iulie, p. 2—3, cu aceeași semnătură și cu mențiunea: „Din *Revista nouă*”.

S-a tipărit ulterior în volumul *Paraziții*, București, Ed. Ig. Haimann, 1892, p. 193—248. S-a reprodus un fragment în *Antologie I, Bucăți alese din scriitorii veacului XVIII și XIX*,

Iași, Ed. librăriei școalelor Frații Șaraga, 1895, p.180—182, antologie întocmită de A. Steuerman. S-a mai tipărit în volumul *Hagi-Tudose — Tipuri și moravuri*, București, Ed. Soccec, 1903, p.161—208.

Reproducem textul ediției din 1903.

Nuvela conține un bogat material autobiografic. După un trimestru făcut în Gimnaziul „Gh. Lazăr“, elevul Ștefănescu Barbu din clasa I, la 1 dec. 1870, cere ministerului un loc de bursier supranumerar într-un internat, urmînd să dea ulterior examenul de bursă.¹

La examenul de bursă dat în septembrie 1871 Delavrancea obține notele: 5 la latină, 8 la istorie-geografie, 9 la științele naturale, 9 la aritmetică, 7 la religie, 7 la limba franceză și reușește cu $7\frac{3}{4}$, al doilea în clasa sa și al cincilea pe tot liceul, în ordinea mediilor. Printre semnăturile documentului se află și a lui Anghel Demetrescu, examinator la istorie-geografie, care a avut un atît de mare rol în viața scriitorului.

Cele cinci cataloage existente în arhiva Școlii medii „N. Bălcescu“, provenite de la Liceul „Sf. Sava“, pentru cl.I, II, III, IV și V, consemnează greutățile pe care Delavrancea le-a avut la latină și franceză și ușurința cu care învăța la matematică, istorie și științele naturale. Pentru ultimele două clase ale liceului documentele lipsesc, dar cererea de la 17 decembrie 1876 către minister, de a i se admite examen particular integral pentru clasa a VII-a, existentă la Arhivele Statului din București, susține autenticitatea sentimentului de apăsare și umilință pe care i le-au cauzat lui Delavrancea condițiile de viață din internatul Liceului „Sf. Sava“, a căror oglindă este nuvela *Bursierul* de mai târziu.

Scos de la Mînăstirea Sf. Sava, unde se va așeza Universitatea, Colegiul „Sf. Sava“ se mută în vechiul local de la Schitul Măgureanu, situat la începutul Căii Victoriei de azi, Podul Mogoșoaiei de atunci, pe malul stîng al râului. Acesta este cadrul în care se desfășoară acțiunea nuvelei: bursierul privește din curtea liceului la ferestrele Hotelului „Neubauer“, aflat în strada Riureanu, existentă și azi.

În scrisoarea de la 21 mai 1881 către Elena Miller-Vergheș se află un autoportret al lui Delavrancea, reluat mai târziu aproape întocmai în nuvela *Bursierul*:

¹ Arhivele Statului, București, Fondul Liceului „Sf. Sava“ pe 1870. Vezi și studiul introductiv al ediției de față, p. XIV.

„Eram de 13 ani; purtam chipiu guvernului și tunica roasă în coate, și din 12 nasturi în față rămăsesem cu doi: unu pe-o parte, altu pe cealaltă. Era Duminica Floriilor. Mă jucam «puin» în curtea liceului, cu păru vîlvoi și dogorît de soare, curgeau pe obraz cărțile de sudoare sărată și murdară de praf.

Pe cînd eram mai afundat în vicleșugul jocului, sosi și fratele meu. Începu să mă certe: părul prea e mare, haina e murdară. Ce-ai făcut nasturii? Ce e atîta joc? Pentru mine era destul. Nu-l puteam suferi, cu atît mai mult cu cît, fiind mic, nu îndrăzneam a crîcni pe față în mîhnirea mea.

Se însurase de curînd. Voia să mă vadă cumnată-mea: Ducele de Mantua dorea și mai mult: a vedea toate animalele de pe fața pămîntului. Ea era mai modestă.¹

Iar într-o altă scrisoare, inedită, către aceeaș persoană, la 9 aprilie 1884, Delavrancea își exprimă regretul că a părăsit căminul părintesc „pentru o carte mizerabilă”, idee pe care o întîlnim și la începutul, și la sfîrșitul nuvelei *Bursierul*.

Apariția nuvelei a fost precedată de studiul lui Delavrancea *Din cultura noastră. Limba română în școli*, publicat în *Lupta literară* la 26 aprilie 1887 și semnat *Minucio*, pseudonim folosit rar de scriitor. Conținutul vădește preocuparea scriitorului pentru problemele școlii — manualele, programele și slujitorii ei. În acest studiu Delavrancea ajunge la concluzii valabile pentru sistemul de învățămînt burhez, pornind de la constatări făcute în propria sa viață de școlar:

„...E dureros să vezi cum să chinuiește prin școli mintea bieților copii cu abstracțiuni pedante și obscure și cum întregul nostru învățămînt conspiră în contra oricărei dezvoltări intelectuale.

Mai nimic nu se adresează la simțurile și la posibilitățile lui de a pricepe, și aproape tot bagajul de cultură oficială trece prin ciurul memoriei lui, lăsîndu-i în cap un fel de bizfială confuză, ca de vesper, un amestec obscur și steril de vorbe... Unui astfel de sistem nu-i mai trebuie decît gramatica d-lui Manliu și un dascăl mărginit și tipicar, ca din cei dintîi patru ani de învățătură să se facă un minunat mijloc de a timpî pe școlari...”

În discursul rostit cu prilejul reforme i învățămîntului din 1898, la 4 februarie, Delavrancea zugrăvește condițiile în care a învățat la Liceul „Sf. Sava”;

¹ I. E. Toroușiu, *op. cit.*, vol. V, p. 299.

„Am suferit de ziduri umede, de brutalitatea unor profesori ignoranți și răi — a unora, căci mulți au fost și înțelepți și învățați — am suferit de cărți greșite, de atmosferă îmbibată în toate sferile ei...”

Mai departe, în același discurs:

„Și-mi aduc aminte că primul ministru de instrucțiune, care a venit să ne viziteze liceul, a dat ordin să reducă și din acei 45 de bani pe zi, cât costa întreținerea unui bursier. S-a gândit la soldați, fără a se gândi la frăgezimea copiilor, la faptul că bursierul trebuie să stea 7 ani închis în liceu, nici la viața sedentară tocmai la vârsta când natura cere mai multă mișcare.”

Din aceste condiții de viață trăită s-a născut *Bursierul*.

În nuvela sa Delavrancea reia, într-o sinteză artistică, multe din ideile pe care teoreticianul Delavrancea începuse să le dezbată în coloanele *Luptei literare*, sub pseudonimele *Fra Barbaro* și *Minucio*.

Înainte de publicare, nuvela s-a citit în redacția *Revistei noi*, din fosta Stradă Regală, azi Aristide Briand, în prezența lui Hasdeu, Vlahuță, Ion Bianu, Victor Bilciurescu și alții, după cum relatează acesta din urmă în *Amintirile* sale, cu prilejul comemorării a două decenii de la moartea lui Delavrancea.

Lectura a impresionat cu atât mai mult cu cât Victor Bilciurescu, fost elev al Liceului „Sf. Sava”, confirma veridicitatea întâmplărilor, a descrierilor și a caracterelor înfățișate de Delavrancea în nuvela sa:

„...Zugrăvește cu marele lui dar de observație și povestire atmosfera claselor, a sufletelor ce le populau și a dascălilor vremurilor acelora, cu culoarea aceea de profund adevăr, caracteristică în toată slova lui, în tot cuvântul lui.

Clipe de neuitat pentru cei ce l-au auzit citindu-le.”¹

Bursierul face parte din grupul de opere cu temă din viața de școală, avînd meritul că apare cu cinci ani înaintea schiței *Mogîldea* de Al. Vlahuță și *Un pedagog de școală nouă* de I. L. Caragiale, ambele publicate în 1893.

VARIANTE

p. 251, r. 6—7 cînd ai avut ochi, închipuire și inimă, să te pome-
nești 1903, 1892/ cînd ai avut ochi să vază, închipuire

¹ Victor Bilciurescu, *Barbu Ștefănescu Delavrancea — Amintiri*, Univ., LV (1938), nr. 125 (9 mai).

să învieze ce ai auzit și inimă să simță, să te pomenești
R.n., Rom. lib., Dem.

p. 252, r. 23—25 în care mă suiam, înecându-mi ochii în albastrul cerului... colindările de prin stușișurile de soc cu flori mirositoare 1903/ în care mă suiam și pe ale căruia ramuri mă legănam, înecându-mi ochii în albastrul limpede și adînc al cerului; era colindul de prin stușișurile de soc cu flori mirositoare *R.n., Rom.lib., Dem./* în care mă suiam și pe ale căruia ramuri mă legănam, înecându-mi ochii în albastrul limpede și adînc al cerului, colindul de prin stușișele de soc cu flori albe și mirositoare, 1892;

r. 31—33 în fără-fundul cerului. Năluciri fermecătoare. În prima noapte 1903/ în fără-fundul cerului. Libertatea mea sta în puțința d-a privi lung grădinile stufoase și cîmpiele netezi, d-a goni încotro m-or duce picioarele, d-a asculta basme și d-a mă încerca să născocesc altele noi. Libertatea mea era nălucirile fermecătoare ale unei copilării fără frîu și fără țal. În prima noapte *R.n., Rom. lib., Dem./* în fără-fundul cerului. Libertatea mea era nălucirile fermecătoare ale unei copilării fără țal... În prima noapte 1892.

p. 254, r. 22—26 mi-era dușman. Viața din liceu îmi ucisese iluziile. Ea înlocuise rugăciunea cu blestemul și mă învăluise într-o coaje de fer egoistă și rea. Și, cu toate acestea 1903/ mi-era dușman. Cine, dacă nu viața din liceu, îmi ucisese iluziile și farmecele copilăriei mele? Cine, dacă nu ea, îmi puse pe buze blestemul în locul rugăciunii? Cine, dacă nu ea, mă învăluise într-o coaje de fer rece, egoistă și rea? Cine-mi sorbise mila și bucuria, dacă nu ea? Și, cu toate acestea *R.n., Rom. lib., Dem./* mi-era dușman. Cine, dacă nu viața din liceu, îmi ucisese iluziile mele? Ea îmi puse pe buze blestemul în locul rugăciunii! Ea mă învăluise într-o coaje de fier rece, egoistă și rea. Și, cu toate acestea 1892;

r. 26—28 ascundeam în mine o viață străină celorlalți, blindă, frumoasă, neînțeleasă. Ghemuit 1903 /ascundeam în adîncul meu o viață streină celorlalți, o viață nemărginit de blindă, de frumoasă și de neînțeleasă adeseaori chiar de către mine însuși. Ghemuit *R.n., Rom. lib., Dem./* ascundeam în adîncul meu o viață străină celor-

lalți, nemărginit de blîndă, de frumoasă și de neînțeleasă.
Ghemuit 1892;

r. 33—34 al atîtor inși, cînd dușmăniile ațipeau o clipă, mă visam cu fața în sus 1903/ al atîtor inși, în dușmăniile ațipite o clipă, în flacăările slabe și murdare ale luminărilor de seu, printre atîți tovarăși de chin pe jumătate adormiți cu capul pe caiete și pe cărți, eu, uitat în binefacerile închipuirei, mă simțeam lungit cu fața în sus, *R.n., Rom. lib., Dem.*/ al atîtor inși, în dușmăniile ațipite o clipă, printre atîți tovarăși de chin, pe jumătate adormiți cu capul pe caiete și pe cărți, eu, uitat în binefacerile închipuirei, mă vedeam lungit cu fața în sus 1892;

r. 35—37 sub coviltirul adînc al cerului. Pînă nu mă mișcam pe banca de lemn și nu simțeam masa cenușie, miresmele 1903/ sub coviltirul adînc și albastru al cerului. Vedeam, miroseam, auzeam, înțelegeam; plăsmuirele erau realități; și pînă nu mă mișcam ca să simț banca de lemn pe care ședeam și masa văpsită cenușiu pe care-mi rezepam coatele, miresmele *R.n., Rom. lib., Dem.*/ sub coviltirul adînc și albastru al cerului. Plăsmuirile erau realități. Pînă nu mă mișcam pe banca de lemn și nu simțeam masa cenușie, pe care îmi rezepam coatele, miresmele. 1892;

p. 255, r. 5—6 legilor aspre cari o cîrmuiau. Liceul, murdar, ruinat. Uneori 1903/ legilor aspre cari o cîrmuiau. Zidurile nalte, vechi, umede și cojite ale liceului, dormitoarele înșesate cu paturi de fer, văpsite cu verde, plapămile zdrențăroase și mirosind de trupurile atîtor generații, sofragiria, care duhorea a mîncare de cît colo și ale căreia ziduri se soiseră de aburii grași ai cazanelor cu tocană, îmi făceau rău, mă oboseau, mă sugrumau. Liceul, vechi și ruinat, era atît de murdar și de putred, încît uneori *R.n., Rom. lib., Dem.*/ legilor aspre cari cîrmuiau. Liceul era atît de murdar și de putred, încît uneori 1892;

r. 19—22 închipuirile din lumea de odinioară mă adormeau cu capul pe bancă. Iacă viața mea. O luptă 1903/ închipuirile mîngietoare din lumea de altădată mă amețeau, mă îmbătau și înșelîndu-mă mă adormeau adeseaori cu capul pe bănci. Creierul meu, plin de iluzii mincinoase, de făgăduieli fantastice, se liniștea, scufundîndu-se într-o

- pace adîncă și neînțeleasă. Cînd, prins de friguri, adormi cu capul p-o pernă moale, simți o odihnă ș-o mulțumire din cari n-ai voi să te mai deștepți. Visele ți-apar ca niște tablouri mai mari decît natura și nu țin decît o clipă și se prefac, se sting și iar s-aprind, felurite și spăimîntătoare. Fiecare fulger al minței este un vis de om bolnav și fericit. Și astfel era întreaga mea viață. O luptă *R.n., Rom. lib., Dem./* închipuirile din lumea de altădată mă adormeau cu capul pe bănci. Astfel era viața mea. O luptă 1892;
- r. 28—29 Învătam de frică și de rușine. Iluziile amorțite se deșteptau mai anevoie. Închipuirea 1903/ învătam de frică, de dezgust și de rușine. Iluziile se deșteptau mai anevoios; gîndurile nu se mai trezeau repede, ca și cum ar fi fost speriate de cineva din somnul lor. Închipuirea *R.n., Rom. lib., Dem./* învătam de frică, de dezgust și de rușine. Iluziile se dășteptau mai anevoie. Închipuirea 1892;
- r. 29—30 clădea minuni într-o clipă. Limbile moarte 1903/ clădea minuni într-o clipă. Trebuia ca dezgustul să mă zguduie, pentru ca închipuirea ațîțată să caute scăpare iarăși în viile amintiri de odinioară. Limbile moarte *R.n., Rom. lib., Dem., 1892;*
- r. 39—p.256,r.1—2 nebunia de altădată. [Trecuseră patru ani. Mă îmblînzisem 1903/ nebunia de altădată. Patru ani trecuseră, și mișcarea puternică, și colorile strălucitoare, și formele fantastice, și armonia colosală pieriseră, rînd pe rînd, stinse și mistuite de viața dușmană din internat și din liceu. Mă îmblînzisem *R.n., Rom. lib., Dem./* nebunia de altădată. Patru ani trecuseră. Mă îmblînzisem 1892;
- r. 20—23 de năduhul dormitoarelor și de umezeala zidurilor. Din soare și nemărginire, la întuneric și umezeală. Ceea ce mă mîhnea 1903/ de năduhul greu și zăpușit al dormitoarelor și de umezeala zidurilor ce brobona pereții cu o sudoare rece. Smuls din lumină, soare și nemărginire și aruncat în întuneric, umezeală și murdar — îngust, trebuia să pier, oricît m-ar fi îndopat cu mîncarea lor dezgustătoare. În toată melancolia mea liniștită, ceea ce mă mîhnea *R.n., Rom., lib., Dem./* de năduhul greu și zăpușit al dormitoarelor și de umezeala zidurilor. Smuls din soare și nemărginire și aruncat în întuneric și umezeală... În melancolia mea liniștită, ceea ce mă mîhnea 1892.

- p. 259, r. 21—23 mă plimbam prin grădina internatului de pe albia Dîmboviței. Cald 1903/ mă plimbam prin grădina din spatele internatului. Grădina se întindea pînă în albia Dîmboviței. Era cald *R.n., Rom. lib., Dem./* mă plimbam prin grădina internatului, ce se întindea pînă în albia Dîmboviței. Era cald 1892.
- p. 260, r. 11—13 cu două buze rumene și umede. Sta nemișcată 1903/ cu două buze rumene și umede; închipuirea mea îi da mlădiere taliei, mers ușurel picioarelor și voce care pătrunde [și mîngîie, pe cînd ea sta nemișcată *R.n., Rom. lib., Dem./* cu două buze rumene și umede. Ea sta nemișcată 1892;
- r. 13—14 în pervazul ferestrelor. O cream inconștient; o adoram 1903/ în pervazul ferestrelor. Dar suflarea ei ar fi deschis și rumenit florile; dar vorba ei ar fi înblinzit fiarele, dar privirile ei ar fi înseninat cerul. O cream din nou, fără să știu, și o adoram *R.n., Rom. lib., Dem./* în pervazul ferestrelor. Suflarea ei ar fi rumenit florile; privirile ei ar fi înseninat cerul. O cream din nou, fără să știu, și o adoram 1892.
- p. 261, r. 18—19 Privirile ei mă ardeau. Părul bălai, ca niște sculuri de borangic, îi lumina 1903/ Privirile ei mă ardeau, și aș fi vrut să mă mistuie aceste două flăcări albastre. Părul ei bălai, ca niște fuioare de mătase, îi lumina *R.n., Rom. lib., Dem./* Privirile ei mă ardeau, și aș fi vrut să mă mistuie. Părul ei bălai, ca niște sculuri de borangic, îi lumina 1892;
- r. 19—20 gîtul și umerii. Cu capul pe genuchii mei... 1903/ gîtul și umerii. Și această mătase ușoară și parfumată va fi a mea; voi închide ochii și-o voi lăsa să-și scuture pe fața mea acest păr, această pulbere aurie. Voi închide ochii și, plecîndu-mi capul pe genuchii ei, o voi coprinde de talie, și belciugul minelor îndrjite în veci nu se va rupe. Cu capul pe genuchii mei *R.n., Rom. lib., Dem./* gîtul și umerii. Și această mătase ușoară și parfumată va fi a mea! Voi închide ochii și, plecîndu-mi capul pe genuchii ei, o voi coprinde de talie. Cu capul pe genuchii mei 1892.
- p. 262, r. 1—2 — Dar ea mi-a spus? — Nu vezi cum tremuri? 1903/ „Dar ea mi-a spus? Eu cum o caut? Cine m-a sculat din somn, cine m-a îmbrăcat, cine m-a repezit aici? Chipul ei, care mă urmărește pretutindeni.“ „Poate că nu te-a

văzut bine." „Doar nu eram eu mai aproape de ea și ea mai departe de mine." „Nu vezi cum tremuri?" *R.n., Rom. lib., Dem.*/ „Dar ea mi-a spus? Eu cum o caut? Cine m-a sculat din somn, cine m-a îmbrăcat, cine m-a repezit aici?" „Poate că nu te-a văzut bine." „Dar ce, eu eram mai aproape de ea și ea mai departe de mine?" „Nu vezi cum tremuri?" 1892.

- p. 263, r. 37—38— p. 264, r. 1 cu fete depension... Dar, din senin, auzii glasul sitav al dușmanului meu: — Nu știți însă ceva nou... Sfinții 1903/ cu fete din pensioane, cu doamne mari chiar, tocmai atunci glasul sitav al dușmanului meu îmi zvîcni inima din loc: — Dar nu știți ceva nou, zise el rîzînd. Sfinții *R.n., Rom. lib., Dem.*/ cu fete din pensioane, cu doamne mari chiar; dar tocmai atunci, din senin, auzii glasul sitav al dușmanului meu: — Dar nu știți ceva nou, zise el rîzînd. Sfinții 1892.
- p. 266, r. 20—23 cuvintele ei, mă dusei în dormitor și mă lungii cu fața în sus. Închisei ochii și amorții în pat. Germană 1903/ cuvintele ei, după ce, amețit de numele ei, de frumosul ei nume, m-am simțit coprins de fiori și reci și calzi, m-am dus în dormitor și m-am lungit cu fața în sus. Buza de jos îmi tremura. Cu ochii închiși, amorțit în lungul patului, mă gîndeam, și gîndurile mele erau repezi și crîmpeiate. Este germană *R.n., Rom. lib., Dem.,* 1892.
- p. 268, r. 28—30 soarele tău e de cinci lei? Cînd mă gîndii că e în brațele altuia, moleșită de plăceri și vîndută 1903/ soarele tău e de cinci lei? Dar cînd mi s-a părut c-o văz curmată de mijloc în brațele altuia, cînd mi-am închipuit-o moleșită de plăcere și vîndută *R.n., Rom. lib., Dem.*/ soarele tău e de cinci lei? Dar cînd mi s-a părut c-o văz în brațele altuia, cînd mi-am închipuit-o moleșită de plăceri și vîndută 1892;
- r. 34—35 Dușmanul meu, în brațele Berthei! El?... Voi să strig, 1903, 1892/ Dușmanul meu ținea pe Bertha de mijloc. Oh! cît de frumoasă era numai în cămașe! Mi-aduc aminte c-am vroit să strig *R.n., Rom. lib., Dem.*

TABLA ILUSTRAȚIILOR

Ștefan „căruță-goală” și „Mama Iana”, părinții scriitorului	XXXII—XXXIII
Casa din mahalaua Orzarilor, strada Vergului nr. 166, azi Calea Călărași nr. 236, în care s-a născut și a copilărit Delavrancea	XXXII—XXXIII
Nicu Ștefănescu-Budala... și Const. Ștefănescu-Vulcan, frații mai mari și sprijinitorii scriitorului	LXIV—LXV
Maria Marinescu și Marioara Panaiodor, sora și nepoata de soră a lui Delavrancea; Uța Stoienescu, cea de-a doua soră a scriitorului, împreună cu soțul și copiii ei....	LXIV—LXV
Din matricola clasei a II-a a Școlii Sucursale din culoarea neagră pe anul 1866—67, în care Delavrancea apare pentru prima dată sub numele de <i>Stephănescu Barbu</i>	XCVI—XCVII
Cel mai vechi document cunoscut, semnat de Delavrancea: elevul Ștefănescu Barbu din cl. I a gimnaziului „Gh. Lazăr” cere să fie primit ca bursier supranumerar într-o școală cu internat din București.	XCVI—XCVII
Facsimil de pe lista elevilor reușiți la examenul de bursă în internatul liceului „Sf. Sava” în 1871—1872, printre care se află și Delavrancea	CXXVIII—CXXIX
Facsimil de pe cererea elevului Ștefănescu Barbu în care solicită a i se aproba prezentarea la un examen integral de absolvire a cl. a VII-a, ca elev pregătit în particular	CXXVIII—CXXIX

Delavrancea, student la Drept în București și „conferențiar” la pensionul Elenei Miller-Verghi, între 1877—1882	56—57
Marya Lupașcu, viitoarea soție a scriitorului, în anii 1878—1882, elevă în ultimele clase la pensionul Elenei Miller-Verghi	56—57
Elena Miller-Verghi — <i>mamitica</i> — directoarea <i>Pensionului nou de domnișoare</i> și protectoarea lui Delavrancea din epoca studiilor universitare	88—89
Facsimil de pe matricola Facultății de Drept din București — 1877-1882 — cuprinzând datele examenelor și rezultatele obținute de studentul <i>Ștefănescu Barbu</i>	88—89
Delavrancea, în epoca 1882—1884, la Paris, între Dinu și Radu Golescu, colegi de liceu și de Universitate	152—153
Alex. Vlahuță în 1882—1883, când l-a cunoscut Delavrancea	152—153
Autoportretul scriitorului, aflat pe exemplarul volumului <i>Sultânica</i> din 1885, dăruit Maryei Lupașcu, viitoarea sa soție.	184—185
Mormântul lui Delavrancea de pe Aleea eroilor din cimitirul „Eternitatea” din Iași	184—185
Foiletonul ziarului <i>România liberă</i> de la 9 martie 1883, în care apare pentru prima dată nuvela <i>Sultânica</i> , semnată Argus; Coperta ediției princeps (1885) a volumului <i>Sultânica</i>	280—281
Facsimil de pe manuscrisul poemului <i>Fanta-Cella</i> ; „Moș Fanta” — desen de Delavrancea, din 1884	280—281
Facsimil de pe prima pagină a manuscrisului nuvelei <i>Trubadurul</i> , cu desenele și dedicația lui Delavrancea; facsimil de pe manuscrisul nuvelei <i>Liniste</i>	312—313
Pagină din <i>Epoca</i> — literară și ilustrată — numărul de la 1 ianuarie 1886, în care Delavrancea publică <i>Zobie</i> , ilustrat de el însuși	312—313

C U P R I N S

<i>Studiu introductiv</i>	VII
<i>Notă asupra ediției</i>	CXXVII

PROZĂ LITERARĂ

Sultănica	1
Șuer	24
Fanta-Cella	29
Iancu Moroi	35
Palatul de cleștar	56
Răzmirița	64
Sorcova	70
Odinioară	75
Zobie	100
„Trubadurul“	108
Din memoriile Trubadurului	130
Văduvele	155
Milogul	169
Hagi-Tudose	178
Apă și foc	195
Lene	202
Liniște	207
Bursierul	251

NOTE ȘI VARIANTE

Sultănica	277
Șuer	294
Fanta-Cella	297
Iancu Moroi.....	301
Palatul de cleștar	311
Răzmirița	324
Sorcova	328
Odinioară	330
Zobie	339

„Trubadurul“	343
Din memoriile Trubadurului	355
Văduvele	360
Milogul	366
Hagi-Tudose	369
Apă și foc	384
Lene	387
Liniște	387
Bursierul	394
<i>Tabla ilustrațiilor</i>	403

